

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишӣ
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАСССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айний***

№ 3 (60)

Душанбе – 2023

Сармуҳаррир: Мирбобоев А.

Муовини сармуҳаррир: Ҷаматов С.

Котиби масъул: Валиев Ҷ.

Муҳаррири техникӣ: Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ибодуллозода А.** - ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни, доктори илми таърих, профессор
- Сангинзод Д.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илми ҳуқуқшиносӣ,
профессор
- Қурбонзода Р.** - муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ
доктори илми филология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илми химия, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

- Худойдодов А.** - доктори илми филология, профессор
- Сулаймонов И.** - номзади илми филология, дотсент
- Ҳусейнов А.** - доктори илми таърих, профессор
- Мачидова Б.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Умаров У.** - номзади илми педагогӣ, дотсент
- Назариёв Р.** - доктори илми фалсафа, профессор
- Ҷумаев М.** - номзади илми химия, дотсент
- Сатторов Т.** - доктори илми биология, профессор
- Муҳаббатова Х.** - доктори илми география, профессор
- Пиров Р.** - доктори илми физикаю математика, профессор
- Ғафорова Ҷ.** - номзади илми иқтисодӣ, дотсент

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 майи соли 2023 таҳти шумораи 287/МҶ-97 сабти ном гардидааст.

**Дастхату ақсои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута воғузор мегардад.**

Ф Е Ҳ Р И С Т

ҶАҲОНИ ЗАБОН

1. **Низораи А.**
Калимасозии исмҳои мураккаб дар осори Аскар Ҳаким 6
2. **Шерализода М.С.**
Мутобиқати калимаҳои иқтибосӣ бо меъёрҳои истеъмолии забони тоҷикӣ дар повести “Ситораҳои сари танӯр”-и Сайф Раҳимзод Афғардӣ..... 11
3. **Шерова Х.**
Словообразовательная структура составных наречий в таҷикском и англиском языках..... 14
4. **Шерова Х.**
Семантические функции наречий в англиском и таҷикском языках 17
5. **Ҷумахонова Ё.Н.**
Хусусиятҳои умумии ибораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ..... 19
6. **Ҳурамова Н.Р.**
Хусусиятҳои сленгиҳои ҷавонон дар забони муосири англисӣ..... 22
7. **Нурова Ҷ. З.**
Ибора дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ..... 25
8. **Мусоева М.К.**
A glance at the origin of the term “garden” and the history of gardening in england 28
9. **Одилова Ҷ.С.**
Мушкilotи тарҷумаи истилоҳоти экологӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ..... 30
10. **Ишонзода М.Р.**
Фонема ҳамчун воҳиди хурдтарини забон ва нақши он дар тавлиди овоз 33
11. **Бердиев П.Ш.**
Категория ва тавсифи умумии он дар забони олмонӣ..... 36
12. **Саидова Г.**
Луғот ва истилоҳоти таърихӣ марбут ба давлатдорӣ дар романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода 40
13. **Антонова С.М.**
Особенности структуры семантики главного члена неопределенно - личного предложения 42

ГУЛШАНИ АДАБ

14. **Раҳимӣ С.Х.**
Мавқеи санъатҳои бадеӣ дар ашъори Гулназар Келдӣ..... 45
15. **Қурбонова Ш.К.**
Навъҳои тарҷума дар иртиботи маводи тарҷумашаванда 49
16. **Гандумова Б.**
Омӯзиши рӯзгор ва осори Саъдии Шерозӣ дар Тоҷикистон 52
17. **Гандумова Б.**
Назаре ба «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ 54
18. **Ганҷинамоҳи Б.Ш.**
Фаъолияти илмӣ профессор У. Каримов..... 57
19. **Бобоева С.А.**
Таҳлили муҳтавои рубоиёти Убайди Зоконӣ 59

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

20. **Назарова М.С.**
Рушди ҳамкориҳои байнидавлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фаронса дар самти илму фарҳанг ... 63
21. **Шукурзода Н.**
Истиқлоли давлатӣ ва ташаккули муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои молиявӣ иқтисодӣ..... 66
22. **Шукурзода Н.**
Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бонки умумичаҳонӣ дар марҳилаи муосир 69
23. **Ҷумабоева С.Т.**
Вазъи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ноҳияи Ҳисор дар давраи Истиқлол 72
24. **Ҷумабоева С.Т.**
Дастовардҳои фарҳангии шаҳри Ҳисор дар замони Истиқлол..... 74
25. **Холов С.М.**
Рушди феодализм дар давлати франкҳо 77

Муҳаккиқ

26.	Самадова О.М. Обретение независимости, как основа для формирования внешней политики Республики Таджикистан.....	80
27.	Самадова З.Х. Рушди илмҳои ҷомеашиносӣ дар замони Сомониён	86
28.	Оқилзода И.Н. Мавқеи ҳокимияти парлумонӣ дар низоми давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	89
29.	Назарова М.С. Ҳамкорӣҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Фаронса.....	91
30.	Кушбакова А. Ҳифзи фарҳангӣ миллий	94
31.	Кушбакова А.Н. Вазъи театр дар замони Истиқлол	96
32.	Оқилзода И.Н. Мавқеи ҳокимияти парлумонӣ дар низоми давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	98
33.	Абдуллозода М.М. Созмони ҳамкорӣи Шанхай чун василаи баҳамии кишварҳои узв	100
ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ		
34.	Ҳалимзода К.Г. Моделҳои математикӣи рексияи одӣ, яқмолекулагии химиявӣ.....	105
35.	Ҳасанов Н.Қ. Масъалаҳои сеченакаи назарияи майдон	109
36.	Сафарова С.М. Ҳифзи иттилоот ва зарурияти он. Муҳити иттилоотӣ ва объектҳои он.....	111
37.	Раҳимова Ҷ.Р. Гармогузаронии моеъҳо вобаста аз ҳарорат ва фишор.....	114
38.	Каримов И.Н. Имкониятҳои забони барномасозии PYTHON	118
ТАБИАТ ВА МУҲИТ		
39.	Шамсиддинов А.Х. Дурнамои азхудкунии захираҳои электроэнергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири онҳо дар рушди соҳаҳои саноат	121
40.	Ҳасанова М.Т. Паҳншавии вируси гепатити В дар солҳои 2019-2021 дар асоси муроҷиати шаҳрвандон	125
41.	Ҳасанова М.Т. Паҳншавии вируси гепатити В дар байни гурӯҳҳои хатар.....	129
42.	Рачабмоҳи Р. Аҳоли ва захираҳои меҳнатии ноҳияи иқтисодии Кӯлоб	134
43.	Рачабов Ф.Ғ. Таърих ва минтақабандии Боғи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон	138
44.	Бобоева Ф.Ф. Паҳншавии вируси гепатити С дар солҳои 2019-2021 дар асоси муроҷиати шаҳрвандон	141
45.	Бадалова С. Хусусиятҳои биологӣи экологӣ, паҳншавӣ ва ҳифзи ширхӯрони ҳашаротхӯри Тоҷикистон	145
ИҚТИСОД ВА РУШД		
46.	Ҷумаева Д.А. Баҳисобгирӣ ва аз эътибор сокист кардани воситаҳои асосӣ дар мактаб	147
47.	Муродов А. Баҳисобгирӣи муҳосибии харҷномаи даромад ва хароҷотҳои бучетӣ	151
48.	Мамаҷонов М.М. Баҳисобгирӣ ва аудити амалиётҳо доир ба захираҳои молино моддӣ	154
49.	Абдуллоева Ф.Б. Таҳлили истифодабарии сарватҳои меҳнатӣ ва фонди пардохти меҳнати корхона	157
50.	Нарзизода С.Н. Нақши хизматрасониҳои машваратӣ.....	161
ОМӢЗИШ ВА ПАРВАРИШ		
51.	Асмомуддини А. Омӯзиши элементҳои геометрия дар курси математикаи синфи 5	165
52.	Абдуллоев С.Ф. Проблемаи муносибати босалоҳият дар адабиёти илмӣ – методӣ	168
53.	Шукурова З.У. Аҳамияти хониши адабиёти бадеӣ дар ташаккули дараҷаи фаҳмиши матни забони англисии донишҷӯён.....	170

54.	Абдуллозода С.Ф. Нақши ҳалли масъала дар ташаккули малака ва маҳоратҳо	173
55.	Шухратзода С.Ш. Маҳорат ва малакаҳои ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ	176
56.	Шарипова Х.К. Аҳамияти усулҳои интерактивӣ дар инкишофи малакаҳои нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон	181
57.	Чумаева М.Ч. Корҳои тарбиявии беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ	183
58.	Хайруллоева Г.Д. Аҳамияти бозҳои серҳаракат дар тарбия ва инкишофи ҷисмонии кӯдакони синни томактабӣ ...	186
59.	Саидова С.Р. Равишҳои ҳоси таҳким бахшидан ба тарбияи маънавии наврасон	190
60.	Набиев С.А. Фаъолият ва муошират ҳамчун манбаи муносибатҳои афкори ҷамъиятӣ дар коллектив	195
61.	Мирзоева Г. Баъзе роҳҳои муносири таълими эссеи тасвирӣ ба донишҷӯёни курсҳои аввал	197
62.	Каримова С.М. Нақши афсона дар ташаккули ҷаҳонбинии хонандагони синфҳои ибтидоӣ	200
63.	Каримова С.М. Афсонаҳои халқӣ ҳамчун сарчашмаи тарбия	207
64.	Қараева Ш.Ғ. Бозҳои нақшофарӣ дар ташаккули салоҳиятмандии касбӣ-фарҳангии хонандагон	211
65.	Бозоров А.Ч. Хусусиятҳои одоби муошират дар психологияи миллий	214
66.	Бабаева Ч.З. Душвории мутобикшавии иҷтимоии донишҷӯён-равоншиносони соли аввали таҳсил ба шароити таҳсилоти олии касбӣ	216
67.	Бабаева Ч.З. Таҳлили психологии мушкилоти мутобикшавии донишҷӯёни соли аввали таҳсил ба муҳити макотиби олий	219
68.	Муҳаммадлатифшоҳи Н. Таъсири муҳоҷират дар тарбияи фарзанд	222
69.	Амиришоева З.С. Хусусиятҳои психологии ҳамкориҳои волидон бо кӯдакони синни томактабӣ	227
70.	Амиришоева З.С. Масъалаҳои асосии тарбияи фарзандон	230
71.	Антонова С.М. Задачи с экономическим содержанием для начальных классов	234
72.	Валиева С.М. Вижаҳои ҳоси тарбияи ҳуқуқии наврасону ҷавонон дар даври Истиқлол	238
РАВИШИ ТАДРИС		
73.	Каримов А.Н. Таълими геометрия ва нақши он дар инкишоф додани тафаккури мантиқии хонандагон	242
74.	Давлатова Ф.М. Роҳҳои асосии истилоҳсозӣ дар забони англисӣ (дар мисоли истилоҳоти ҷангалпарварӣ)	246
75.	Носирова Ш.Қ. Намунаи нақшаи дарсҳо бо методҳои самараноки таълим дар дарси забони хоричӣ	249
76.	Пардаев М.С. Истифодаи самараноки воҳидҳои фразеологӣ дар рафти таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ	253
77.	Раҳматуллоев Д.Б. Аҳамияти истифодаи машқҳо барои инкишофи фаъолияти муоширатии хонандагон дар дарси забони англисӣ	256
78.	Салимова Г.Ғ. Роҳи усулҳои назариявии таълими морфема ва калимасозӣ дар синфҳои ибтидоӣ	260
79.	Шукурова З.У. Роҳҳои санҷиши дараҷаи фаҳмиши матни забони англисии донишҷӯён	263
80.	Асмомуддини А. Мавқеи муносибати босалоҳият дар таълими математикаи синфи 5-ум	266

КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ МУРАККАБ ДАР ОСОРИ АСКАР ҲАКИМ

Тарзи калимасозии мураккаб яке аз роҳҳои муҳимтарин ва серистеъмолтарини калимасозии забони адабии ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад. Ин роҳи калимасозӣ, яъне бо роҳи ба якдигар ҳамроҳ кардани калимаҳо дар забони тоҷикӣ хеле инкишоф ёфтааст. Калимаҳои мураккаб барои кӯтоҳу муъҷаз ифода кардани фикр мусоидат мекунад, зеро калимаҳои мураккаб на танҳо ибораҳо, балки ҷумлаҳо нисбати иваз карда метавонанд. Ин усули калимасозӣ барои рушди инкишофи забони тоҷикӣ аҳмияти бағоят калон дорад [Раҳматуллозода, 2019, с.127].

Тадқиқи калимасозии исм, алалхусус исмҳои мураккаби забони тоҷикӣ, ба инкишофи назарияи умумии калимасозӣ ёрӣ расонда метавонад, вале ин чунин маъно надорад, ки ба калимасозии забони тоҷикӣ танҳо аз заминаи забоншиносии умумӣ наздик шудан лозим бошад, балки дар баробари ин тақозо мекунад, ки ба калимасозӣ аз заминаву имконият ва ҳодисаҳои ҳуди забони тоҷикӣ наздик шуда, ҷиҳатҳои хос ва умумии он тадқиқ ва ошкор карда шаванд. Дар калимасозӣ хусусиятҳои хоси ҳар як забон бештар зоҳир мешавад. Масалан, калимасозии “факки изофат” назарияи аз ибораҳо сохтани исмҳои мураккабро дар мисоли калимасозии забони тоҷикӣ бори дигар тасдиқ менамояд. Олимони забоншинос на танҳо дар асоси қолабҳои тайёр сохтани калимаҳо, балки дар хусуси аз таркиби синтаксисӣ ва ибораҳо сохтани калимаҳои мураккаб низ изҳори ақида кардаанд. Назарияи аз ибора сохтани калимаи мураккаб дар забоншиносии тоҷик таърихи қадимтаре дорад. Масалан, дар “Ғиёс-ул-лугот” дар бораи калимасозии “факки изофат” маълумот дода шудааст. Калимасозии исмҳои мураккаб масъалаи зеринро низ ба миён мегузорад: исмҳои мураккаб бо ибораҳо чӣ гуна муносибат доранд, умумият ва тафовути онҳо дар чист? Доир ба ин масъала ақидаҳо муҳталиф бошанд ҳам, дар забоншиносии умумӣ муфасссал маълумот дода шудааст. Ҳаминро бояд гуфт, ки ҷузъҳои калимаи мураккаб ҳамин ки ба ҳам васл мешаванд, ҳуқуқи калимаи мустақилро аз даст медиҳанд, ба асосҳои таъдир меёбанд, асосҳо бошанд, морфема ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, ҷузъҳои калимаи мураккаб пас аз ба ҳукми морфема даромадан ба як воҳиди луғавию морфологӣ таъдир ёфта, мувофиқи талаботи ҳамон амал мекунад. Тафовути дигари калимаи мураккаб аз ибора дар забони тоҷикӣ аз он иборат аст, ки калимаи мураккаб дорои як зада мебошад, дар ибора бошад, зада ба миқдори калимаҳои ибора вобаста аст, дар ибора ҳар қадар калимаи мустақил бошад, ҳамон қадар зада мешавад. Баъзе олимони, алалхусус Г. Паел ва В. М. Жирмунский тафовути асосии калимаи мураккабро аз ибора дар дур шудани маъно ва шакли калима аз ибора мебинанд. М. Турсунов боз як қадам пеш рафтани шуда менависад, ки дар калимаҳои мураккаб таҷассуми маънии калимаҳои таркиби ибора мушоҳида намешавад, аз таҷассуми онҳо маънои нав ба амал меояд. Ин фикрро нисбат ба ҳамаи калимаҳои мураккаб гуфта наметавонем. Масалан, аз таҷассуми калимаҳои *сар* ва *тан* калимаи *сарутан* пайдо шуда, маънии либосро медиҳад, ки аз маънии таркибии он ду калима дар айни замон фарқ мекунад ва сабаби онро бо таҳлили этимологӣ муайян кардан мумкин аст, вале аз таҷассуми калимаҳои *харидуфурӯш* ва *тангуча* маънои тамоман дигаре пайдо нашудааст. Маҳз мувофиқати маъноии калимаҳои мураккаб ва ибораҳост, ки М. Шукуров дар шакли ибора истифода кардани баъзе калимаҳои мураккабро беҳтар донистааст. И. И. Срезневский ҳам қайд мекунад, ки “калимаи мураккаб ибораро иваз мекунад”. Аз ин рӯ, назарияи тафовути маъноии калимаи мураккаб ва ибора ҳақиқати ҳолро пурра ифода наметавонад, вай инчунин барои аз ҳам фарқ кардани калимаву ибора меъёри асосӣ шуда наметавонад [Рустамов, 1981, с.98-99].

Исмҳои мураккаби пайваст. Ин навъи калимаҳои мураккаб аз ду ҷузъ таркиб ёфта, муносибати байни ҷузъҳо баробар аст, яъне меъёри асосии фарқ кардани калимаҳои мураккаби пайваст аз он иборат аст, ки дар онҳо калимаҳои содаи таркиби калимаҳои мураккаб дар муносибати байниҳам мавқеи баробар доранд, вале ин хусусият дар калимаҳои мураккаби тобеш ба назар намерасад [Раҳматуллозода, 2019, с.129].

Исмҳои пайваст ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: яке ба тарзи такрор ва дигаре аз асосҳои гуногун ба амал омадаанд. Усули такрори исмҳои ба тарзи гуногун воқеъ мешавад [Рустамов, 1981, с.119].

Дар осори Аскар Ҳақим асосан, калимаҳои мураккабе, ки дорои миёнованд (инфикс)-и “о” ва “у” мебошанд, ба назар расид.

Ба воситаи миёнвандҳо сохта шудани калимаҳои мураккаби пайваст дар таърихи забони адабии тоҷикӣ мавқеи хос доштааст. Агар назаре ба фарҳангҳои тафсирии форсии тоҷикӣ кунем, мебинем, ки миёнвандҳои “о” ва “у” аз диди фарҳангшиногон асримиёнагии форсу тоҷик дур намондааст. Муаллифони фарҳангҳои форсии тоҷикӣ миёнвандҳои “о” ва “у” – ро ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ дар муқаддимаи фарҳангҳои худ шарҳи дастурӣ дода ва вазифаҳои онҳо бо тартиб овардаанд. Чунончи, муаллифи “Фарҳанги Рашидӣ” зимни шарҳи вазифаҳои ҳарфи “алиф” миёнванди “о”-ро “алифи иттисол” гуфтааст. Ба вазифаи миёнванд омадани “алифи иттисол” (миёнванди “о”)-ро чунин қайд намудааст: “Ва чун дар миёни ду калима воқеъ шавад, барои иттисоли маънии калимаи аввал ба калимаи сонӣ бошад, чун *лаболаб, молмомол...*” [Раҳматуллозода, 2019, с.130].

Дар осори адиби ширинкалом миёнванди “о” ва “у” чунин мавридҳои қорбурд дорад:

Барқе намоёд гардун шарарбор,

*Ларзад **саропо** бар худ сафедор* [Мун.Ҷ.1.С.42].

***Саропо** тар будӣ дар зери борон,*

Ту симинбар будӣ дар зери борон [Мун.Ҷ.1.С.51].

Ту, эй қаддат ниҳолу қоматат гул,

***Саропои** ту афсунсози булбул* [Мун.Ҷ.2.С.92].

Якҷои мо чандин сад аст,

*Бошад зи шиқ ар **гуфтугӯӣ*** [Мун.Ҷ.1.С.23].

Бо навою нағмаи ҷаз, бо ҳавои эстрад

*Менамоям дар кафею ресторанҳо **ҷастухез*** [Мун.Ҷ.1.С.33].

Рӯйи барфи баланд баски намонд

*3-он ҳама **рафтмо** пайи пое* [Мун.Ҷ.1.С.53].

Бо роҳи такрор сохта шудани калимаҳои мураккаби пайваст дар осори шоир нисбат ба сохта шудани калимаҳои мураккаби пайваст бо миёнванди “о” ва “у” каммаҳсул мебошад.

Мо аз осори адиб чунин калимаҳои мураккаби пайвастро пайдо намудем, ки бо роҳи такрор сохта шудаанд:

*Дамодам **шир-шири** борони найсон*

Суруди шиқи ту меҳонд дар гӯш [Мун.Ҷ.1.С.51].

*Кабки маст аз камари кӯҳ бихонад **қаҳ-қаҳ**,*

Селаи мург фуриад аз кӯҳ [Мун.Ҷ.1.С.103].

*Зи шарми пучии зоге, ки мезанад **қар-қар**,*

Агар ҳамӯш шудам, дар дил аст илҳонам [Мун.Ҷ.1.С.200].

Ҳамин тариқ, аз баррасии маводи гирдомада метавон чунин натиҷа гирифт, ки шоири ширинкалом Аскар Ҳаким ин усули калимасозиро низ дар осори хеш ба таври фаровон мавриди истифода қарор додааст.

Исмҳои мураккаби тобеъ. Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ тарзи тобеи калимасозӣ сермаҳсултарин роҳи калимасозии исм ба шумор меравад. Ин навъи калимасозӣ дар таърихи забони форсии тоҷикӣ таърихи куҳан дорад. Қолабҳои мушаххаси худро доштани ин навъи калимасозӣ далели он аст, ки он шакли худро хеле барвақт гирифтааст. Забоншинос Ш. Рустамов дар пажӯҳишаш – “Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик” чор роҳи калимасозии исмҳои мураккаби тобеъро нишон додааст:

1. Аз ибораҳои исмии изофӣ: *соҳибхона, модарарӯс, сарлашкар, шарикдарс.*

2. Аз ибораҳои исмии ғайриизофӣ: *ошхона, зебосанам, тангкӯча.*

3. Аз ибораҳои феълӣ: *ошпаз, соатсоз, сарбанд, дудкаш* ва ғайра.

4. Аз феълҳои таркибӣ: *қорқард, нишондод, ҷамъбаст, қарордод* [Раҳматуллозода, 2019, с.135-136].

Заминаи асосии калимаҳои мураккаб воҳидҳои наҳвӣ, пеш аз ҳама, ибора мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат калимасозии исмҳои мураккаб масъалаи муносибати исмҳои мураккаб ва ибораҳоро ба миён мегузорад. Аз ибораҳои изофӣ бунёд гардидани калимаҳои мураккабро муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” таъкид намудааст. Мухаммад Ғиёсиддин дар робита ба ин чунин менависад: “Ва бояд донист дар калимае, ки охири он мухтафӣ бошад, вақти изофат ва тавсиф онҳоро ба ҳамзаи мулайяна бадал кунанд, чун хӯшаи гандум ва бодаи соф ва гоҳе бинобар таҳфифи калом музофилайҳоро бар музоф муқаддам наоянд, дар ин сурат касраи музоф ҳазҷ созанд ва ин услубро изофати билқалб номанд ва баъзе изофати мақлубӣ гӯянд, чунон ки: *аврангзеб*, яъне зеби авранг ва *наҷҷортисар*, яъне писари наҷҷор ва *неқмард*, яъне марди неқ ва

чаҳонподшоҳӣ, яъне подшоҳии чаҳон ва *гардунофтоб*, яъне офтоби гардун ва *гулоб*, яъне оби гул” [Раҳматуллозода, 2019, с.136].

Ин гурӯҳи калимаҳои мураккаб, ки дар онҳо афтодани бандаки изофӣ мушоҳида мегардад ва ҷузъи дуюм эзоҳдиҳандаи ҷузъи якум аст, ҳам дар забони осори классикӣ ва ҳам дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ нисбатан сермаҳсул аст. Бояд тазаққур дод, ки “дар калимасозии факки изофат ҳама гуна ибораҳо истифода намешаванд. Бо ин роҳ танҳо аз ибораҳои изофӣ исми мураккаб ба амал омадааст, ки онҳо барои ифодаи як мафҳум ва бо як зада талаффуз шудан имконият пайдо кардаанд” [Ҳочамиров, 2022, с.136-137].

Дар осори Аскар Ҳаким исмҳои мураккаби тобеъ корбурди фаровон доранд, ки дар қолабҳои зерин сохта шудаанд:

1. **Исм+исм.** Ин қолаб сермаҳсултарин қолаби исмҳои мураккаби тобеъ буда, дар забони тоҷикӣ бештарини исмҳои мураккаби тобеъ маҳз дар ҳамина қолаб шакл гирифтаанд:

В-арна мавҷе, ки барад ҷаиши маро

Камтар аз мавҷи сароб аст, сароб [Мун.Ҷ.1.С.155].

Сари сарҷаишмаи сероб нишаст,

Об то нӯшад об аз он ҷаишмаи гул [Мун.Ҷ.1.С.54].

Исмҳои мураккабе, ки номи ҳайвонот парандагон ва ҷонваронро мефаҳмонанд. Чунончи:

Во шавад гӯи гиребон ногоҳ,

Аз бари қӯҳ рамад – оҳубара [Мун.Ҷ.1.С.152].

Гар хиёбони ба сони сангпуште сангпӯши шахр,

Гардад озод аз фишори саҳти сангин [Мун.Ҷ.1.С.121].

Исмҳои мураккаби тобе, ки предметро мефаҳмонанд:

Парешон мекунад шаббода имшаб

Ба шӯҳӣ ҷанбари гесӯи шабро [Мун.Ҷ.1.С.62].

2. **Сифат+исм.** Яке аз қолабҳои маъмули калимасозии исмҳои мураккаби тобеъ аз сифат ва исм сохтани калимаҳои мураккаб мебошад. Гуфтан бамаврид аст, ки бунёди бештари ин қабилӣ исмҳои мураккаб иборати изофист. Чунончи дар осори адиб:

Тирамоҳон ҷун бирезад обҳои сарди хеш

Бар сари долу дарахт аз новадони осмон [Мун.Ҷ.1.С.15].

Ту ба шаҳри тирарӯйе, ки бувад губоролуд,

Бикӯшӣ аз руҳи худ руҳи ҳафт осмонам [Мун.Ҷ.1.С.48].

3. **Шумора+исм.** Бо ин қолаб дар осори адиб ҷунин калимаҳои мураккаб мавриди истифода қарор гирифтаанд:

Дар ҳамаи банди дарахт

Мекунадат чормех [Мун.Ҷ.1.С.179].

Домани дил домани сабзи муҳаббатҳову боварҳост,

Бас бувад дигар варо бо чормағзи нӯч нӯр қардан [Мун.Ҷ.1.С.224].

Андар қаду боло-ш, ки ин сурху сафед аст,

Садабарги сафед аст, ки дар шоҳи анор аст [Мун.Ҷ.2.С.38].

4. **Исм + асоси замони ҳозираи феъл.** Аз исму асоси замони ҳозираи феъл қариб ҳамаи ҳелҳои исм сохта мешавад. Вале исмҳои ифодакунандаи шахс гурӯҳи асосиро ташкил медиҳанд. Онҳо шахсро аз рӯи ихтисос, касбу кор ва машғулият ифода менамоянд. Ба қадом ихтисос ва касбу кор машғул будани шахсро ҷузъи номии калимаи мураккаб далолат мекунад [Рустамов, 1981, с.110].

Дар назми Аскар Ҳаким низ ин қолаб яке аз қолабҳои пурмаҳсултарини калимасозии исмҳои мураккаб ба ҳисоб меравад. Аз исму асоси замони ҳозираи феъл исми мураккаби тобеъ сохта шудааст:

Ё дар бари дарборҳо,

Ё бар дари сардорҳо [Мун.Ҷ.1.С.141].

Ҳаскашон бӯхтон ба марди ҳақ заданд,

Ў вале дарёи пурғавҳар гузаит [Мун.Ҷ.1.С.88].

Аз мисолҳои зиёди дар ин фасл зикргардида гуфта метавонем, ки дар ҳақиқат устод Аскар Ҳаким қобилияти баланди офаридани калимаҳои мураккаби тобеъро низ дорост. Ҳарчанд назм соданависӣ, содабаёнӣ ва истифодаи калимаҳои содари талаб мекунад, аммо адиб калимаҳои мураккабро бо як маҳорати том мавриди истифода қарор додааст, ки шоистаи таҳсин аст.

Исмҳои мураккаби сечузъа. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик исмҳое, ки аз се ҷузъи маънодор (асос) иборат мебошанд, кам нестанд. Тарзи ташаккули ин гурӯҳи исмҳо бо

калимаҳои мураккабе, ки дар фаслҳои гузашта дидем, гоҳо мувофиқат кунад ҳам, баъзан фарк дорад [Рустамов, 1981, с.114].

Бо вуҷуди он ки исмҳои сечуза ё ин ки умуман калимаҳои, ки аз се ҷузъ иборатанд хоси назм нестанд, устоди соҳибмаҳорат Аскар Ҳаким тавонистааст, ки дар осори хеш то андозае ин навъи исмҳоро мавриди истифода қарор диҳад:

*Зиндае дар хотири хотирнигаҳдорем мо,
То даме бошем хотирбину хотирҷӯи кас* [Мун.Ҷ.1.С.26].

Ошпазхона дарояд, ки бувад номатлуб,
Назанад бо ҷорӯб [Мун.Ҷ.1.С.206].

*Дар он ҷо ҳар гули атрӣ ба чашиам Ҳақназарчеҳр аст,
Чу дар барги гули сурӣ ба ҳам печида рангу бўст* [Мун.Ҷ.1.С.235].

*Гарчи оромем гоҳу гаҳ пареш,
Мақун майле ба заргӯшакишкорӣ* [Мун.Ҷ.2.С.122].

*Ин ҳастии чандмилёнсолаи кӯҳ
В-ин зисти гултарак, ки рӯзе ҳам нест* [Мун.Ҷ.2.С.156].

*Гумкардахудӣ ва ё Худогумкарда,
Ҳар кас ки ҷи гум кард, ҳамон мечӯяд* [Мун.Ҷ.2.С.182].

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пуриқтидору қадима ба шумор рафта, қодир аст, ки бо истифода аз имкониятҳои дохилӣ бо роҳи калимасозӣ талаботи маънавии соҳибзабонро бо истифодаи вожаҳои гуногунсохту гуногунмазмун қонеъ гардонад. Аз даврҳои қадим то имрӯз тавассути калимасозӣ дар забонамон калимаҳои зиёд сохта шудаанд, ки барои нигоҳ доштани асолати миллии забонамон асос гузоштааст. Аз ин рӯ, вобаста ба ин боб хулосаи дақиқ атрофи калимасозии исмҳои мураккаб дар осори Аскар Ҳаким дар шакли зер баровардан мумкин аст:

1. Дар осори Аскар Ҳаким типҳои калимасозии исмҳои мураккаби пайваست дар асоси қолабҳои анаъанвӣ забони тоҷикӣ ва ҳам қолабҳои ба худ хоси ҳунари офарандагии адиб бо як маҳорати баланди касбӣ истифода гардидааст, ки ин барои рушд ёфтани забони адабӣ ва ғановатманд шудани таркиби луғавӣ забонамон хизмати бузур кардааст;

2. Исмиҳои мураккаби тобеъ бошад дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҳама серистеъмолтарини типҳои калимасозии исм ба ҳисоб рафта адиби номвар аз ин қолабҳои калимасозии забон, баҳусус, исмиҳои мураккаби тобеъ дар осораи хоса ба ҳадаш истифода намуда, барои рушди камолоти забони тоҷикӣ хизмати арзишмандеро дар ин поя анҷом додааст;

3. Дар мавриди исмиҳои мураккаби сечуза Аскар Ҳаким низ ҳунарнамоӣ намуда, аз қабилҳои калимаҳои зебӣ манади: намақдоншикан, гумкардашах, ҷаҳордахсола, пасмондахӯрҳо, шабзиндадорӣ, гумкардараҳам, заргӯшакишкорӣ, чандмиёонсола, ҳақназарчеҳра, ошпаззан, хотирнигаҳдорем ва монанди инҳоро истифода намудааст, ки аз ҳунари забондонии шоир дарак медиҳад.

Дар асоси бандҳои мазкур мисолҳои зиёд дар дохили боб оварда шудааст, ки далели гуфтаҳои мост.

Адабиёт:

1. Аскар Ҳаким. Маҷмӯаи осор. Ҷ. 2. – Хучанд: Ношир, 217. – 426 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 358 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 462 с.
4. Касимов О. Х. Лексика и словообразование в “Шахнаме” Абулқасима Фирдоуси. О.Х. Касимов. – Душанбе, 2016. – 348 с.
5. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. /Ш.Ниёзӣ. – Сталинобод: Нашриёти АУ Тоҷикистон, 1954.
6. Раҳматуллозода С.Р. Калимасозии исм./ С.Р. Раҳматуллозода – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.
7. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 76 с.
8. Рустамов, Ш. Калимасозӣ дар исм /Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 71 с.
9. Саймиддинов, Д. Вожаҳои забони форсии миёна. – Душанбе, 2001. – 310 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, 2008. – 945 с.
11. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 399 с.

Калидвожаҳо: *калимасозӣ, исм, исмҳои мураккаб, осор, Аскар Ҳаким, калимасозии мураккаб, роҳ, стеъмол, забони адабии ҳозираи тоҷик, калима, забони тоҷикӣ, забониносии умумӣ, факки изофат, исмҳои мураккаби пайваст, исмҳои мураккаби тобеъ, исмҳои мураккаби сечуза.*

Аннотация
**СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СЛОЖНЫХ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АСКАР ХАКИМА**

В то же время в произведениях этого писателя эффективно и результативно употребляется и другая группа сложных существительных - сложные имена существительные, подчинительные и трехчастные сложные существительные:

- *сложные слова связного типа;
- *сложные слова подчинительного типа;
- *Трехсоставные слова.

В ходе исследования мы попытались уточнить положение суффиксов и сложных слов в творчестве учёного того времени Аскара Хакима с точки зрения студентов.

Наше исследование показало, что писатель хорошо и продуктивно использовал этот раздел слов, обладая специальными навыками. Поэту удалось сделать язык своих произведений красочным, страстным и интересным, используя слова Ванди и сложные существительные.

Ключевые слова: *словообразование, существительное, сложные существительные, артефакты, Аскар Хаким, составное словообразование, метод, потребление, современный таджикский литературный язык, слово, таджикский язык, общая лингвистика, сложные существительные, сложные сложные существительные, подчиненные составные существительные, трехчастные составные существительные.*

Annotation
WORD MAKING OF COMPLEX NOUNS IN THE WORKS OF ASKAR HAKIM

At the same time, in the works of this writer, another group of compound nouns - compound nouns, subordinate and three-partite compound nouns are also used effectively and efficiently:

- *complex words of connected type;
- *complex words of subordinate type;
- *three-part compound words.

During the research, we tried to specify the position of suffixes and complex words in the work of the scholar of the time, Askar Hakim, from the point of view of the students.

Our research has shown that the writer used this section of words well and productively with special skills. The poet has managed to make the language of his works colorful, passionate and interesting by using the wording of Vandī and complex nouns.

Keywords: *word formation, noun, compound nouns, artefacts, Askar Hakim, compound word formation, road, consumption, modern Tajik literary language, word, Tajik language, general linguistics, compound nouns, compound compound nouns, subordinate compound nouns, three-part compound nouns.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нигораи Абдуназар, магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Раҳматуллозода С.Р.

Сведения об автора: Нигораи Абдуназар, магистрантка первого курса таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Раҳматуллозода С.Р.

About the author: Nigorai Abdunazar, first-year master's student of the tajik philological faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after Sadriddin Aini.

Scientific adviser: Rahmatullozoda S.R.

Шерализода Муҳаммад Саймуҳаммад,
магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷик

МУТОБИҚАТИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ БО МЕЪЁРҲОИ ИСТЕЪМОЛИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ПОВЕСТИ “СИТОРАҲОИ САРИ ТАНӢР”-И САӢФ РАӢИМЗОД АФАРДӢ

Калимаҳои иқтибосии аз забонҳои гуногуни бегона ба забонамон воридшуда рафта-рафта ба вохидҳои таркибӣ ва унсурҳои ҷудонашавандаи он табдил меёбанд. Бо мурури вақт чунин калимаҳо ба тағйиротҳои ҷиддии шакливу маъноӣ дучор мешаванд, ки дар натиҷа бисёре аз онҳоро аз вожаҳои худӣ фарқ кардан душвор мегардад.

Дастгоҳи мутобикгардонии системаи забон доимо дар амал аст ва ҳастию махсусияти забон маҳз ба амалиёти дурусти он вобастагӣ дорад, дар акси ҳол аз байн рафтани забон, ё, ба тавре ки мегӯянд, «мурдани забон» аз эҳтимол дур нест, ки таърих мисоли онро бисёр дидааст.

Дуруст аст, ки дар равиши робитаҳои байнихамдигарии забонҳо забони иқтибоскунанда аз лиҳози таъсири ҷабҳаҳои дигари он низ бебаҳра намест. Чунин асаротро дар сатҳҳои савтӣ, сарфӣ, маъноӣ, фразеологӣ ва сатҳҳои дигари он ҷо-ҷо мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи, забони арабӣ на фақат калимаҳои фаровонро ба забонамон додааст, як андоза ба тавассути онҳо ба системаҳои овозӣ ва грамматикӣ забонамон ҳам таъсири худро гузоштааст. Ба тавре ки муқаррар шудааст, фонемаҳои ʔ (сакта) ва ʔ (ке) дар забонамон бо таъсири бевоситаи забони арабӣ ба вучуд омадаанд. Овози ʔ, ки асосан дар калимаҳои аз арабӣ иқтибосшуда мушоҳида мешавад, аз омезиши ҳамсадоҳои ʔ (айн) ва «(ҳамза)-и ин забон пайдо шудааст: баъд, ҷамъ, таърих, муъмин. Айнан ҳамин тавр ба тавлиди фонемаи ʔ, пеш аз ҳама, калимаҳои забони арабӣ сабабгоранд. Таъсири ин забон ҷо-ҷо дар сатҳи морфологӣ ҳам ба назар мерасад. Бо пасвандҳои -ан, -ат (-ят), -от (-вот, -ҷот) ва амсоли инҳо ба вучуд омадани калимаҳои нав аз ҳисоби решаҳои тоҷикӣ аз ҷумлаи ҳамин гуна таъсир аст: зӯран, одамият, деҳот, боғот, гиёҳот, сабзавот, гуфтаҷот ва ғ.

Бо вучуди ин бояд ба инобат гирифт, ки системаи забон аз лиҳози сохти овозӣ ва қоидаҳои грамматикӣ худ мустақкам аст, бинобар ин асароти ками аз забонҳои бегона бар он расида чунин системаи муктадирро таназзул дода наметавонад. Бесабаб ҳам нест, ки забони форсии тоҷикии мо дар муддати садсолаҳо аз муқовимати шадиди забонҳои бегона эмин мондааст. Он ба қудрати қоғи мутобикгардонии унсурҳои иқтибосӣ соҳиб аст.

Унсурҳои забонҳои бегонаро бештар дар калимаҳои таркиби луғавӣ, маъноҳои мухталиф ва мавридҳои истеъмоли онҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Пас, қонуниятҳои амали дастгоҳи мутобикгардонии забон дар мавриди унсурҳои бегонаи луғавӣ дар ҷӣ ифода ёфтаанд? Онҳо, пеш аз ҳама, дар ҳосиятҳои махсуси сатҳи овозӣ, сохти морфологӣ ва занҷири маъноҳои калимаҳои он ифода шудаанд.

Калимаҳои иқтибосӣ ҳамчунин ба қолабҳои овозии калимаҳои тоҷикӣ бояд мувофиқ шаванд. Аз ин бобат низ калимаҳои тоҷикӣ аз калимаҳои забонҳои дигар ба қулӣ фарқ карда, дар қолабҳои овозии ҳоси худ зоҳир мешаванд. Мувофиқи қонуниятҳои ҳоси овозии худ калимаи тоҷикӣ дар мавқеи аввал бо ду ҳамсадои пасиҳам шурӯъ намешавад. Мавқеи аввали он ҳатман аз ҳамсадову садонок: даст, борик, кирм, дуд, бўр ё аз садоноку ҳамсадо: *ангушт, обод, ист, уҳда* ташкил ёфтааст. Дар мавқеи охири он, баръакс, ду ҳамсадои паси ҳам омада метавонанд *тухм, бахт, шахр, сурх*. Болотар аз ин дар таркиби овозии калимаи тоҷикӣ се ҳамсадои пасиҳам низ ба назар мерасад (*мук, сохтмон, гармдорӯ, ҷашмсиёҳ*), ки барои намоёндогони забонҳои дигар талаффузи онҳо ҷандон осон нест.

Ба вучуд омадани вариантҳои дугонаи калимаҳои аслии тоҷикии *истода-ситода, истора-ситора, Истам-Ситам* ва дар ҳамин асос ба шаклҳои *Искандар, истанса, истакон*, ё ки *сифр, сирк, сех, принцип, ялчик* мутобикшудани калимаҳои иқтибосӣ дар заминаи ҳамин қонуниятҳои қиёфӣ овозии калимаи тоҷикӣ сурат гирифтаанд.

Ҷиҳати дигари бисёр муҳиме, ки ба савтиёти калимаҳои иқтибосӣ алоқаманд аст, мутобикати онҳо аз бобати зада, лаҳн ва умуман тарзи талаффуз мебошад. Задаи луғавӣ дар калимаи тоҷикӣ ба ҷуз ҷанд истиснои махсус дар садоноки ҳиҷои охирини он меафтад. Он ҳудуди калимаи мустақилро муайян, намуда, байни ибораву калимаҳои мураккаб ва калимаи мустақилу морфемаи калимасоз ҳад мегузорад. Чунончи, дар мисолҳои заил ин ҳосиятҳои задаи тоҷикӣ ҳеле равшан ифода ёфтаанд:

Пас, шаклҳои мухталифи ҷамъӣ арабино низ мувофиқи ҳамин қоида ҳамчун калимаҳои мустақил бояд қабул кард. Чунин шаклҳои ҷамъӣ одатан дар тоҷикӣ исмҳои ҷомеъро ба вучуд овардаанд ва мавриди истеъмоли онҳо маъноӣ ҷамъӣ грамматикиро не, балки дастаҷамъӣ ва ё

Муҳаккиқ

фаровонии ин ё он шайъ ва ҳодисаро ифода мекунад: *ташқилот, наботот, мавҳумот, адабиёт, ахбор, анҳор, ашъор; аносир, акобир, асоғир*.

Айнан ҳамин тавр шаклҳои чинси муаннаси арабиёро ҳамчун калимаҳои мустақил қабул кардан лозим аст. Ин шаклҳои грамматикӣ арабӣ дар тоҷикӣ фарқияти грамматикӣ чинсиятро не, балки мафҳумҳои ифодакунандаи чинси табиёро номбар кардаанд: *Шарофат, Латофат, Шарифа, Ҳанифа*. Ҳаминро нисбати шаклҳои чинси муаннаси аз русӣ воридшудаи *санитарка, медалистка, наркоманка* ва амсоли инҳо гуфтан мумкин аст.

Ба дастгоҳи семантикӣ забон мутобиқшавии калимаҳои иқтибосӣ ҳодисаи як андоза дуру дароз аст. Мавриди муқоисаи маъноӣ калимаи иқтибосӣ бо он маъноҳое, ки дар забони асл дорад, маълум мегардад, ки ба забони иқтибоскунанда он фақат бо як қисми маъноҳояш ворид шудааст. Бисёр вақт ҳамон ҳам як маъност ва он ҳам асосӣ набуда, маъноӣ дуҷумдараҷа ё сеҷумдараҷа аст.

Дар қисми зиёди калимаҳои иқтибосӣ алоқаи байни семантикаи дар забони асл доштаи онҳо ва маъноҳои навашон қанда нашудааст. Ин гуна калимаҳо одатан бо яке аз маъноҳои худ ба забони дигар мегузаранд. Аз ин бобат ҳам калимаҳои иқтибосӣ аз арабӣ воридшуда ҷолиби диққат ҳастанд. Калимаи манфӣ дар ин забон ба маъноҳои 1. «бадарғашуда», 2. «радиудамардуд», 3. «инкор, рад» дар истеъмол аст. Дар тоҷикӣ он танҳо ба маъноӣ сеюм: *адади манфӣ, ҷавоби манфӣ* ба кор бурда мешавад.

Ё ки калимаи айб, ки дар асл бо маъноҳои 1. «сарзаниш», 2. «нуқс, норасоӣ» дар истеъмол аст, ба тоҷикӣ танҳо бо маъноӣ дуҷум гузаштааст. Чунончи, дар мақоли тоҷикӣ пурсидан айб надорад маҳз ҳамин маъно маҳфуз аст. Калимаи дафн, ки исми феълӣ буда, дар тоҷикӣ имрӯза маъноӣ «чаноза, маросими ба хок супурдан»-ро ифода мекунад, дар арабӣ боз ба маъноҳои 1. «дар ҷуқурӣ ҷой кардан», 2. «пинҳон, руст кардан» низ омада метавонад.

Калимаи иқтибосӣ дар заминаи системаи маъноӣ забони тоҷикӣ соҳиби маъноӣ нава мегардад, ки он давоми мантиқӣ маъноҳои ибтидоӣ он аст. Чунончи, калимаи ҳофиз дар забони адабии муосири тоҷик ба маъноӣ «хунарпеша, сурудхон» ба кор бурда мешавад. Ҳол он ки дар арабӣ он ба маъноҳои 1. «нигаҳбон», 2. «донандаи Қуръон» ва 3. «нобинои қуръонхон» соҳиб аст. Калимаи *ислоҳ* дар тоҷикӣ ба маъноӣ «дурусткунӣ» истеъмол мешавад, ки он бо таркибҳои феълӣ *ислоҳ кардан, ислоҳ шудан* низ таъкид ёфтааст. Дар арабӣ он боз ба маъноҳои 1. «тармим, беҳбуд», 2. «бозсозӣ, аз навсозӣ» низ омада метавонад. Ба маъноӣ охири дар тоҷикӣ шакли ҷомеъи он *ислоҳот* ба кор бурда мешавад. Калимаи баракат, ки дар арабӣ ифодагари маъноҳои 1. «фотиҳа, ризоият», 2. «ҳадаи илоҳӣ, фаровонӣ» мебошад, дар тоҷикӣ тобишҳои ҳосаи 1. «фаровонӣ, сериш пурӣ»: *баракати ҳосил, баракати дастархон* ва 2. «муваффақият, омад»: *баракати кор, баракати меҳнатро* касб кардааст.

Бисёр мешавад, ки калимаи иқтибосӣ дар заминаи системаи семантикӣ тоҷикӣ аз маъноҳои ибтидоӣ худ ба кулӣ қанда шуда, соҳиби маъноӣ тамоман нава мегардад, ки он бо маъноҳои пештарааш ягон робитае надорад. Калимаи башара дар тоҷикӣ ифодакунандаи маъноӣ «афт, андом» аст, ҳол он ки дар арабӣ он «пуст ё пустлох»-ро ифода мекунад. Калимаи *таклиф* дар забонамон маъноӣ «даъват»-ро дорад, ки он дар таркибҳои феълӣ *таклиф кардан, таклиф шудан* низ нигоҳдошта шудааст. Дар арабӣ бошад ин калима маъноҳои 1. «супориш, уҳдадорӣ», 2. «мукаллафият», 3. «вазифа, хидмат»-ро ифода мекунад. Тағйири маъноӣ калимаҳоро, ба хусус, дар маъноҳои шаклҳои шикастаи арабии ба калимаҳои мустақил табдилёфта ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, калимаҳои иқтибосӣ дар ин мақола бо овардани мисоли фаровон таҳлилу баррасӣ гардида, барои рушди минбаъдаи забони адабии ҳозираи тоҷик саҳми арзандаи худро гузоштаат. Сайф Раҳимзод Афардӣ тавонистааст бо қорбурди вожаҳои иқтибосӣ аслии тоҷикӣ, иқтибосоти тоисломӣ, вожаҳои арабӣ, туркиву муғулӣ, русию аврупоӣ, хусусиятҳои луғавии калима ва мутобиқати калимаҳои иқтибосӣ ба калимаҳои забони тоҷикӣ забони осорашро рангину ҷаззоб гардонидаст.

Адабиёт:

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. (Калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ). – Душанбе, 1991. – 128 с.
2. Зехнӣ Т. Аз таърихи лексикологияи забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1981.
3. Исаева Ф.А. Муминон Х.К. Грамматикаи мухтасари забони арабӣ. – Душанбе, 1972. – 133 с.
4. Кабинов Ш. Суҳан аз арши барин омадааст. – Душанбе, ДМТ, 2014. – 263 с.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2009. – 490 с.
6. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 255 с.
7. Мухторов З. Лексикаи ирфонӣ ғазалиёти Саной. – Душанбе, 2001. – 127 с.
8. Ҳалимов С. Калимаҳои иқтибосӣ «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ. Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 1972.
9. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 1564 с.
10. Талбакова Ҳ., Муҳаммадиев М., Нурмамадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1997.

Калидвожаҳо: *мутобиқати калимаҳои иқтибосӣ, меъёрҳои истеъмоли забони тоҷикӣ, повест, ситораҳои сари танӯр, Саиф Раҳимзод Афарди.*

Аннотация

СОВМЕСТИМОСТЬ ЦИТИРОВАННЫХ СЛОВ С УПОТРЕБИТЕЛЬНЫМИ НОРМАМИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В РАССКАЗЕ «ЗВЕЗДЫ ВО ГОЛОВЕ ПЕЧИ» САИФА РАХИМЗОДА АФАРДИ

Количество цитируемых слов меньше по сравнению с реальными словами таджикского языка. Это доказательство того, что писатель с большим уважением относился к языку, культуре и цивилизации таджиков. Произведения Саифа Рахимзода Афарди созданы благородным языком, уникальными и запоминающимися таджикскими словами и выражениями, сошедшими со страниц истории мировой цивилизации.

Ключевые слова: *совместимость цитируемых слов, нормы употребления таджикского языка, сюжет, звезды на изголовье печи, Саиф Рахимзод Афарди.*

Annotation

COMPATIBILITY OF QUOTED WORDS WITH THE USAGE STANDARDS OF THE TAJIK LANGUAGE IN THE STORY "STARS AT THE HEAD OF THE OVEN" BY SAIF RAHIMZOD AFARDI

The number of quoted words is less compared to the actual words of the Tajik language. This is the proof that the writer paid a lot of respect to the language, culture and civilization of Tajiks. The works of Saif Rahimzod Afardi are made by the noble language, unique and catchy Tajik words and expressions, which have left the pages of the history of world civilization.

Keywords: *compatibility of quoted words, norms of Tajik language usage, story, stars on the head of the oven, Saif Rahimzod Afardi.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерализода Муҳаммад, магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Раҳматуллозода С.Р.

Сведения об автора: Шерализода Мухаммад, магистрант первого курса таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Раҳматуллозода С.Р.

About the author: Sheralizoda Muhammad, first-year master's student of the tajik philological faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after Sadriddin Aini.

Scientific adviser: Rahmatullozoda S.R.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА СОСТАВНЫХ НАРЕЧИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Наречие современного таджикского и английского языков, как самостоятельная часть речи формировалось постепенно на базе других знаменательных слов, прежде всего имён существительных и прилагательных. Соотносительность наречий с другими частями речи указывает на их происхождение и способ образования. В пополнении разрядов наречий важную роль играет словообразование. В сопоставляемых языках класс наречий пополняется производными наречиями, образованными при помощи какого-либо одного или нескольких наиболее продуктивных словообразовательных средств, превращающихся в универсальное средство словообразования для данного разряда слов, как, например, продуктивного суффикса *-ly*, образующего наречия от прилагательных (*badly, quickly*); от причастий (*hesitatingly, decidedly...*); от существительных (*hourly, weekly, bodily...*); от числительных (*firstly, secondly...*) в английском языке [1, с.224]. Наречия по форме словообразования, в зависимости от которых наречия делятся на простые, производные, сложные и составные. Простые наречия – это такие, которые состоят из одного корня, допускающего осложнения словообразовательными элементами. Простые наречия могут быть производными или непроизводными.

Простые непроизводные наречия – это наречия неразложимые на составные части. В сопоставляемых языках немногочисленны. К ним относятся, как исконные, так и заимствованные слова: *close, deep, hard, high, here, good, far, fast, late, loud, now, so, soon, then, there, very, when, where, why, wide* – зуд, доим, хамеша, нав, тез, боло, баъд, поён, дина, андак, ханӯз, кафо и др.. Многие из приведенных наречий исторически были производными, но в результате опрощения превратились в простые непроизводные. К простым относятся также производные наречия, т. е. наречия, образованные посредством аффиксов – суффиксов и префиксов: *easy* (легкий) – *easily* (легко), *noisy* (шумный) – *noisily* (шумно), *gay* (веселый) – *gaily* (весело) и др. – *одатан* (обычно), *хатман* (непрерывно), *хакикатан* (действительно), *хушбахтона* (к счастью) *бадбахтона* (к несчастью), *мутаассифона* (к сожалению) и др.

Сложные наречия – это такие, которые образуются путем словосложения: *sometimes* (иногда), *meantime* (тем временем), *anyway* (так или иначе, во всяком случае), *midway* (на полпути, на полдороге), *inside* (внутри) и др. *nowadays sidelong* – дилпурона Составные наречия – это наречия, которые представляют собой сочетание служебного слова со знаменательным словом, объединенное единым значением: *at length* (подробно), *at first* (сначала), *in vain* (напрасно), *at least* (по крайней мере) – *рӯз то рӯз* – с каждым днем; *сол то сол* – с каждым годом; *як сахар* – однажды утром; *як-ду бор* – раза два и др. Наречные составные сочетания – это такие наречия, которые представляют собой сочетания служебного слова со словом знаменательных различных частей речи, объединенные единым значением: *for good, for ever, by all means, at first*: [2, с.190]. *A moment later Arthur rose, kissed the hand, and went softly away across the dewy grass* [10, с.20]. *Якчанд дақиқа гузашт, Артур бархоста дасти устодашро бусид ва аз болои алафи шабнамзада охиста-охиста кадам гузашта рафт* [4, с. 19]. Прошло несколько минут, Артур поднялся, поцеловал руку каноника и, неспешно ступая, пошел по росистой траве [4, с. 13]. К составным наречиям-словосочетаниям относятся: *Quant + N* – образует составные куантитативные наречия от числительных или количественных слов, прежде всего, с существительными с количественным значением: *як қадар, як андоза, як микдор* "не много" *three times* – се бор (трижды), *forty times* – чил маротиба (сорок раз), *second time* – ду маротиба (дважды), *every week or ten days* – дар як ҳафта ё даҳ рӯз, *other month* – дар ду моҳ (раз в два месяца) и др. *Якчанд рӯз пештар дар толори театри тобистона концерти хуб шуда буд.* – Несколько дней назад в летнем театре состоялся хороший концерт. *Рустам гуфт, ки ҳафтае ду бор ман ба назди духтур мерафтам.* – Рустам сказал, что в неделю дважды он ходил к врачу. *Имрӯз назар ба дирӯза мо ду баробар зиёд кор кардем.* – Сегодня мы по сравнению с вчерашним днем вдвое больше работали. *Беморе, ки дар навбат меистоду меҳост, ба назди духтур тез дарояд, духтур ба вай гуфт, ки як қадар сабр кунед, бад медароед.* – Больной, который стоял в очереди к врачу, хотел быстро зайти к врачу, врач сказал немножко подождите, потом зайдите. *Three times she went to ask if she might be allowed to see Pavel.* – Ў се маротиба рафта хоҳиши дидори писарашро кард. – Она уже трижды ходила просить свидания с сыном. *I've told you forty times not to touch that jam or I would whip you* [9, с. 22]. – Чил маротиба ман ба ту гуфтам, ки

агар ба мураббо даст андози, ман туро мезанам [8, с. 20]. - Сорок раз я тебе говорила, чтоб ты не трогал варенье, а то я накажу тебя [8, с. 30]. In a fortnight Tom went to visit Huck for the second time [9, с. 42]. Такрибан баъд аз ду ҳафтаи аз ғор халос шуданаш Том барои ҳолпурси ду маротиба ба пеши Гек равона шуд. - Шумо ба мӯйсаргири пули бисёр сарф намекунед, ки барои ин дар ташвиши афтед – гуфт сартарош, - ҳар кас дар як ҳафта ё даҳ рӯз мӯйсар гирад, шумо дар ду моҳ як бор мӯйсар мегиред ва музди дастро ҳам баробари нимаи музди дигарон дода мегузаред [6, с. 15]. “Sulery getting your head shaved doesn’t cost so much as to force you to go to all that trouble”, noted the barber. “Usually, men get their heads shaved clean every week or ten days, but you come every other month and pay half the customary amount [7, с. 191]. - Не так-то уж много вы тратите на бритвѐ, чтобы стоило беспокоиться о деньгах! – сказал с усмешкой парикмахер, смачивая водой и массируя ему голову. – Люди бреются по два раза в неделю, а вы – раз в два месяца, да и то платите половину [6, с. 8]. Meantime, the tower clock strikes four hours. – Тем временем башенные часы пробили четыре. In that case, Miss Robinson want lend us 50 thousand pounds. - В таком случае Мисс Робинсон не одолжит нам 50 тысяч фунтов. On the other hand, you should go and see Mr. and Mrs. Brooks, they always were so kind to you. – С другой стороны, тебе следует навестить Мистера и Миссис Брукс, они всегда были так добры к тебе. Moscow News is a monthly paper which informs reader of the most significant events in other states. – «Московские Новости» - это ежемесячная газета, которая информирует читателей о самых значительных событиях, происходящих в других государствах. В составе наречных выражений выделяются модели с предлогами, которые представлены в следующих конкретных сочетаниях существительных [3, с. 210]. 1) Инвариантная модель prep+N в английском языке реализуется в следующих моделях предложного сочетания с одиночными существительными: а) Модель for + N - for example – барои мисол, масалан – например; б) Модель in + N - in that case – дар ин сурат (агар ин тавр бошад) – в этом (таком) случае; in sight – в поле зрения, in store – прозапас, in general - вообще в) Модель on + N - on the one (another) hand – аз як тараф (аз тарафи дигар) – с одной стороны, с другой стороны: The warm currents of the Atlantic Ocean influence the climate of Great Britain. (На климат Великобритании влияют тёплые течения Атлантического океана). г) Модель at + N: at all – вовсе, at a time – одновременно, at the beginning (of) – в начале чего-то, at the end of – в конце чего-то д) Модель by + N: by heart – наизусть, by day - днем е) Модель after + N: after all – в конце концов, the day after – после завтра, long after – спустя долгое время, not long after – немного спустя и др. ж) Модель дар + N: дар зимни ин (дар айни замон, дар айни ҳол) – meantime – тем временем, между тем и др. з) Модель аз+ N: аз нав, аз сари нав "заново", Аз сабаби он, ки билети консертро дирӯз гум карда будам, имрӯз боз аз сари нав билет харидам. - связи с тем, что вчера я потерял билет на концерт, сегодня заново купил билет на концерт [5, с. 78]. 2) Инвариантная модель N+prep+N, образованная от сочетаний двух существительных, соотнесенных предлогами: а) N+to+N - образует наречия от существительных с предлогом to: сол то сол "из года в год", рӯз то рӯз "из дня в день" и др.: Сол то сол пойтахти мо шаҳри Душанбе ободу зебо мегардад. - Из года в год наша столица Душанбе благоустраивается и становится красивее. б) N+ba+N образует наречия от существительных или других именных частей речи с предлогом ба: рӯз_ба_рӯз "из дня в день", чо ба чо "сразу же, на месте", якка_ба_якка "один на один", худ_ба худ "сам по себе, само собой" [8, с. 38]. в) N+дар+N образует наречия от существительных с предлогом дар: пай дар пай "непрерывно". Дар консерти дирӯз шуда гузаштагӣ артистон пай дар пай баромад мекарданд. - На вчерашнем концерте артисты выступали последовательно [5, с. 78]. г) Pron+аз+Pron: худ_аз худ// "сам по себе, само собой", Алиҷон гуфт, ки худ аз худ ин саволи додашуда аслан дуруст аст – Алиджон сказал, что этот вопрос, который вы задали само по себе является правильным. Союзно-интерфиксальный способ в сопоставляемых языках представлены в ниже приведенных моделях [3, с. 210]. а) Adv + and + Adv - эквивалентная модель с наречиями, соединенными союзом and, представлена также в английском языке: up and down – взад и вперед, to and from – туда и обратно, now and then - время от времени, then and there – на месте, by and by – со временем, over and over – много раз, снова и снова и др. Два наречия соединенные союзом или предлогом могут представлять собой лексическое единство, соответствующее наречию, так называемое – наречное выражение. б) Adv +у+ Adv бечуну чаро, бекилу қол "бесприкословно"... в) N+и+Adj - изафетное словосочетание со стержневым существительным и зависимыми прилагательными или существительными, выражающими атрибутивные отношения: рӯзи дароз, вақти сахар, сахари офтоби и др. [1, с. 224]. ва) N+и+ Adj + вор - образование наречий - словосочетаний, оформленных суффиксами - вор и –она: аскарӣ сурхвор "по-красноармейски", баргӣ бедвор -

барги бедвор ларзидан “ дрожал сильно” /букв. “ как листья ивы”/; вб) N+у+Adj+вор – сочинительной словосочетание, связанное при помощи соединительного сочинительного союза у, в целом оформленное суффиксом –вор: падару модарвор “как родные /по-родительски” муру малахвор “множество” /букв. “ как муравьи и саранча”/ [5, с. 15]. вв) N +у+ Adj + она - хушу хурсандона “радостно”, бедилу хавасона “неохотно”, беҳолу бемадорона “бессильно” и т. п. вг) N +у+ Adj + он дилу бедилон “неохотно” и др. г) N+и+Adj//N+ он: айёми бахорон - образование наречий – изафетных словосочетаний, оформленных суффиксом –он: Айёми бахорон буд, зардолуҳо ба шукуфтан сар карда буданд, саг ҳам қариб яксола шуда буд. Наступила весна. Цвели абрикосы. Собаке было уже около года [6, с. 37].

Таким образом, наречия образованные от имен существительных без предлогов и с предлогами, в таджикском и английском языках немного. Из изложенного выше явствует, что в обоих языках одинаково образуются простые и сложные наречия. Отличие усматривается в другом если в таджикском языке в качестве третьего способа образования выделяются составные наречия, состоящие из двух и более слов, то в английском языке – производные наречия, которые образуются при помощи суффиксов.

Литературы:

1. Арзуманов С., Сангинов А. Забони тоҷикӣ – Душанбе, 1982. - 224 с.
2. Беляева М. А. Грамматика английского языка. - М.: Высшая школа, 1984. - 190 с.
3. Винокурова Л. П. Грамматика английского языка. – М.: Учпедгиз, 1954. - 210 с.
4. Войнич Э. Л. Овод. -М., 1974. - 269 с.
5. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1971. - 78 с.
6. Садриддин Айни. Бухара. - Душанбе, 1980. – 260 с.
7. Aini S. Bukhara. Reminiscences. Raduga. Publishers. -Moscow (translated by Helly Smith), 1982. - 260 с.
8. Твен Марк. Приключения Тома Сойера. - М., 1953. - 254 с.
9. Twain M. The adventure of Tom Sawyer. - М., 1956. – 120 с.
10. Voynich E. L., The Gadfly. – М., 1986. – 603 с.

Ключевые слова: наречия, сложные наречия, простые наречия, составные наречия, словообразование, корень, суффикс.

Аннотатсия

СОХТОРИ КАЛИМАСОЗИИ ЗАРФҲОИ ТАРКИБӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола масъалаи таркиби калимасозии зарфҳо мураккаб дар тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мешавад. Лаҳзаҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи шаклашон ба содда, ҳосила ва мураккаб ҷудо мешаванд. Зарфҳои мураккабро - ибора ё ибораҳои ёридиҳанда низ меноманд. Зарфҳои ҳосилшуда бо роҳи пайвастан, як навъи калимасозии морфологӣ, вақте ки калимаи нав дар натиҷаи иловаи ду ё зиёда асос сохта мешавад. Ташаккули калимаҳои аффиксӣ дар забонҳои муқоисашаванда яке аз роҳҳои ташаккули зарфҳои мураккаб мебошад. Ин усул дар забонҳои муқоисашавандаи англисӣ ва тоҷикӣ дар сохтани зарфҳо аз қисмҳои гуногуни нутқ васеъ истифода мешавад.

Калидвожаҳо: зарфҳо, зарфҳои мураккаб, зарфҳои содда, зарфҳои мураккаб, калимасозӣ, реша, суффикс.

Annotation

THE WORD-BUILDING STRUCTURE OF COMPOUND ADVERBS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is about word-building structure of compound adverbs in Tajik and English languages. Classification of adverbs based on their word-building structure includes the subsets of simple, derived and compound adverbs. As we know the adverbs are: a) simple adverbs, which have no ending to show that they are adverbs: here, how, then, now; b) derived adverbs formed from other parts of speech either by composition (sometimes, somewhere, midway) or derivation (ashore, towards, namely); c) phrase adverbs formed from nouns with prepositions (phraseological units) at last, at least, one by one; d) combinations of an adverb with a preposition, such as, till now, since, then, from where. Affixes compounding in compared languages is one way to form complex adverbs. This method is widely used in comparison in English and Tajik languages in the formation of dialects from different parts of speech.

Keywords: adverbs, simple adverbs, complex adverbs, compound adverbs, word formation, adverbial suffix.

Сведения об автора: Шерова Хуршеда, магистрантка первого курса факультета английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

Научный руководитель: Каримова Д.Н.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерова Хуршеда, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Каримова Д.Н.

About the author: Sherova Khursheda, master of the 1st course of the Faculty of English and Eastern Languages of the Tajik State University of Education named after S. Aini.

Scientific director: Karimova D.N.

Шерова Хуришеда,
магистранка первого курса факультета английского языка и восточных языков

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ НАРЕЧИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Наречие в обоих языках как самостоятельная часть речи формировалась постепенно, на базе знаменательных слов, прежде всего, имен существительных и прилагательных. Основная функция наречий состоит в уточнении значения глагола, категории состояния, прилагательного и наречия. Во всех этих случаях наречие является обстоятельством. Часто наречие определяет и целевую группу слов. В очень редких случаях наречие может относиться к существительному и играть в предложении роль определения.

Наречия, относящиеся к глаголу, могут уточнять его значение в различных отношениях. Теснее всего связаны с глаголом наречия, дающие характеристику самого действия или с точки зрения его видовых особенностей [4]. Например: *He seldom comes here* – *ӯ гоҳ-гоҳ ба ин ҷо меояд*; *they usually come in time* – *онҳо ҳамаиш дар вақташ меоянд* и т. д., или с точки зрения качественной, например, *he speaks quickly* – *ӯ зуд ҳарф мезанад*; *he works energetically* – *ӯ богайрат (фаъолона) кор мекунад*. [3, 90]

Менее тесно связаны с глаголом наречия времени и места: *he will arrive tomorrow* – *ӯ нагоҳ меояд*; *he lives far away* – *ӯ аз ин ҷо дур зиндагӣ мекунад* и т. п. Наречия при категории состояния выражают качественную характеристику состояния или его степень. Например: *He is fast asleep* – *ӯ сахт хобида аст*; *he was wide awake* – *ӯ тамоман бедор аст* или время: *he was alive then* – *ӯ ҳамон вақт зинда буд*. [3, 91]

Наречия при прилагательном чаще всего выражают степень признака: *very happy* – *бисёр хушбахт*; *somewhat strange* – *як каме аҷиб* и др. Наречие при наречии обычно указывает на степень: *they worked very successfully* – *онҳо бисёр бомуваффақият кор карданд*. [3,88]

Наречие может определять не один, допустим, глагол, а целую группу слов или целое словосочетание, например: *he speaks English well* – *ӯ бо забони англисӣ хуб ҳарф мезанад*; *He prepares his lectures quickly* – *ӯ зуд лексияҳои худро омода мекунад* [6, 192].

Наречия при существительном, всегда выражают признаки времени или места, например: *она живет в доме напротив* – *she lives in a opposite house*; *квартира наверху очень теплая* – *the flat above is very warm*; *Москва вечером* – *Moscow in the evening*; *Душанбе весной* – *Dushanbe in the spring*; *Англия сегодня* – *England today* и др. [5,181]

В английском языке формы словоизменения имеются только у наречий образа действия и у немногих наречий степени, как было выше сказано. И всем наречиям свойственна сочетаемость с глаголом.

Вышесказанное подтверждает мысль о том, что в исследуемых языках наречие вполне выделяется как самостоятельная часть речи. Подводимые под эту категорию слова образуются от различных частей речи, вследствие чего они сохраняют следы тех разрядов слов, от которых образованы. Большинство лингвистов широко подходят к вопросу об отнесении того или иного слова к определенной части речи, учитывая при этом обобщенное значение, морфологические свойства, характер синтаксического употребления. На основании этого наречие справедливо выделяется в сопоставляемых языках в самостоятельную часть речи. Способы образования наречий в исследуемых языках одинаковы: они происходят от существительных, числительных, местоимений и глагольных форм [5, 182].

Наречия и прилагательные в таджикском и английском языках не имеют категорий падежа, рода и числа. Общей чертой качественных прилагательных и наречий является наличие у них степеней сравнения.

Что же касается таджикского прилагательного, то здесь наблюдаются специфические особенности, если в английском языке они не имеют согласования с существительными, то в таджикском языке прилагательные, сочетаясь с существительными и занимая постпозитивное положение, принимают падежные аффиксы и аффиксы множественности и согласуются с существительными.

He met Gibbons coming down. We often talked about bulls and bull-fighters. She did not speak to him much. [12,120].

Однако необходимо отметить, что сочетания глагола с наречиями времени и места качественно отличаются от сходных сочетаний с наречиями других типов. Наречия времени и места, выражающие чисто внешние условия протекания процесса, не характеризуют внутренних качественных признаков самого процесса, поэтому их связь с глаголом слабее (менее тесная),

чем у других наречий. Поэтому обособление от глаголов наречий времени и большинства наречий места, вынесение их на первое место в предложении является обычным (естественным, узаконенным), в то время как обособление других типов наречий всегда сопровождается их эмфатическим выделением и выделяется как особое стилистическое средство. Например: *Then she laid her hand on his head and looked into his eyes. "Oht" said June, and aut she went.* [8, 298]

Относительная слабость связи наречий места и времени с глаголом видится и в том, что в тех случаях, когда глагольное словосочетание включает в себя наречия разных типов, наречия места и времени ставятся обычно в конце словосочетания, после наречий образа действия: *He ran hastily downstairs.* Кроме глагола, наречия могут сочетаться с существительными (наречие места и времени): *The people here are a funny lot* С прилагательным (только наречия образа действия и степени). В этом случае наречие всегда стоит перед прилагательным, кроме *enough*: Например: *He turned to the politically active youth. The whole thing's much simpler. It is a real enough convention.* [6, 192].

В обоих сопоставляемых языках наречия, выполняющие функцию детерминанта (determinant) и относящиеся к предложению в целом, могут стоять в начале, а в английском и в конце предложения.

Литература:

1. Ахмедова Нусрат Кадыровна. Семантико-грамматическая характеристика наречия в таджикском и английском языках. Автореф. дисс. канд. фил. наук. - Душанбе, 2009.
2. Балашова С. П. Теоретическая грамматика английского языка. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. - С.253.
3. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка. М.: Высшая школа, 1983. - С.88-92.
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М., 1975.
5. Беляева М. А. Грамматика английского языка. М.: Высшая школа, 1984. - С.182-191.
6. Jack London. Marten Eden. М. 1986. -р. 5-603.
7. Khalimovich B. S. Rogovskaya B. I. A course in English Grammar. М., 1967.
8. Khalimovich B. S. And Rogovskay B. I. A course in English grammar. - М.: "Visschaya shkola", 1967. - P. 298.
9. Palmer H. E. A grammar of Spoken English. Cambridge, 1930. - P. 179.
10. Rastorguyeva T. A. A history of English. М: Vyssaya skola, 1983. -р. 347
11. Richards B. Tense, Aspect and Time adverbials. Pl. // Linguistics and Philosophy, Vol. 5, N 1. Boston, 1982. - P. 59-107.
12. Twain M. The adventure of Tom Soyer. p. 120.
13. Vendler Z. Verbs and Times. Linguistics in Philosophy, N. Y, 1967. - P.97-121.

Ключевые слова: наречие, функция, сочетание, обстоятельство, глагол, процесс, основная, прилагательное, сходные, процесс, связь, язык.

Аннотатсия

ВАЗИФАҲОИ СЕМАНТИКИИ ЗАРФҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақолаи мазкур вазифаҳои семантикии зарфҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тасвир шудааст. Вазифаи асосии зарфҳо равшан кардани маънои феъл, категорияи ҳолат, сифат ва зарф мебошад. Дар ҳамаи ин ҳолатҳо, зарф як ҳолат аст. Комбинатҳои феълӣ бо зарфҳои замон ва макон аз таркибҳои якхела бо зарфҳои навъҳои дигар сифатан фарқ доранд. Зарфҳои замон ва макон, ки шароити сирф берунии чараёнро ифода намуда, хусусиятҳои сифатии дохилии ҳуди процессро тавсиф намекунанд, бинобар ин алокаи онҳо бо феъл нисбат ба дигар феълҳо сусттар (кам наздик) аст.

Калидвожаҳо: зарф, вазифа, таркиб, ҳолат, феъл, раванд, асос, сифат, монанд, раванд, пайванд, забон.

Annotation

SEMANTIC FUNCTIONS OF ADVERBS IN ENGLISH AND TAJIK

The article describes the semantic functions of adverbs in English and Tajik languages. The main function of adverbs is to clarify the meaning of the verb, the category of condition, adjective and adverb. In all these cases, the adverb is a circumstance. Combinations of the verb with adverbs of time and place differ qualitatively from similar combinations with adverbs of other types. Adverbs of time and place expressing purely external conditions of the process do not characterize the internal qualitative features of the process itself, therefore their connection with the verb is weaker (less close) than with other adverbs.

Keywords: adverb, function, composition, condition, verb, process, base, adjective, similarity, process, link, language.

Сведения об автора: Шерова Хуршеда, магистрантка первого курса факультета английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

Научный руководитель: Каримова Д.Н.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерова Хуршеда, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Каримова Д.Н.

About the author: Sherova Khursheda, master of the 1st course of the Faculty of English and Eastern Languages of the Tajik State University of Education named after S. Aini.

Scientific director: Karimova D.N.

*Чумахонova Ёсуман Ниёзмаҳмадова,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

ХУСУСИЯТҲОИ УМУМИИ ИБОРАҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Доир ба ибора ва намудҳои ибора дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълумотҳои зиёд дар сарчашмаҳои илмӣ мавҷуд аст. Муқоиса намудани ибораҳо дар ҳарду забонҳо ба таври гуногун истифода бурда мешаванд. Агар чанде аз рӯи асарҳои адибони англисзабон низ гирием, вале боз ҳам фарқияте низ вучуд доранд. Ибораҳо хусусияти номинативӣ низ доранд. Ин чунин маъно дорад, ки ибораҳо ҳам монанди калимаҳо, предметҳо ҳосият ва амалиёти онҳоро номбар карда, аммо дар хусуси онҳо ахбор намедиханд. Дар ин бобат фарқияти ибора аз калима дар он аст ки, вай баръакс калима чуноне ки гуфтем, на мафҳуми алоҳида балки мафҳуми мураккабро ифода мекунад. Аз ин ҷо мо метавонем ибораро чунин таъриф диҳем [1, 22].

Дар забони мо доираи бо исм пайванд шуда, ибора сохтани ҳиссаҳои мустақили нутқ хеле васеъ мебошад. Чуноне ки мо медонем ибораи исмӣ бештар бо сифатҳо пайванд мегардад. Сифат худ ин аломатҳои предметҳоро тавзеҳ медиҳад. Аз ин нуқта сифат ҳамеша тобеи исм буда, дар ибораи исмӣ, ҳамчун ҷузъи тобеъ, аломат ва ҳосиятеро нишон медиҳад ки, ҷузъи асосии ибора - исм дорои он аст: ҳавои соф, барги сабз, баҳори дилфиреб, холи сиёҳ ва ғайра. Дар забони тоҷикӣ боз ибораҳои исмие астанд, ки бо исм сохта мешаванд. Ҷузъи асосии ин намуди ибораҳо исм ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо бо якҷанд намуди мисолҳо шарҳ медиҳем: абри баҳор, донаҳои ашк, ақидаи Қодир, таслими шаҳр, ҳуриши паррандагон, хурсандии дӯстон, сайёҳати Москва ва ғайраҳо. Дар ҳамаи ин мисолҳо ҷузъҳои тобеъ хусусияти исмии худро нигоҳ доштаанд. Боз ибораҳое астанд, ки бо пешояндҳо меоянд [1, 28].

А) Бо пешоянди аз: халосӣ аз марг, шикоят аз пирӣ, як қисм аз шарикдарсон.

Б) Бо пешоянди ба: аз мурочиат ба ягон идора ва мададпурсӣ дар бобати дохил шудан ба интернат шарм медоштам [1, 28].

Чи тавре ки аз инҷо ба мову шумо маълум гашт ибораҳои исмӣ метавонанд бо ҳама намуди ҳиссаҳои нутқ сохта шаванд. Мисол: Исм + Исм, Исм + Сифат, Исм + Пешонд, Исм + Шумора, Исм + Ҷонишин ва ғайраҳо. Дар боло бо баъзе аз ин ибораҳо мисолҳо овардам ва бо онҳо шарҳ додам. Яъне тарзи сохтани ибораҳои исмӣ бо ҳиссаҳои мустақили нутқ ниҳоят гуногун мебошанд. Барои фаҳмидани онҳо ва фарқ намудани онҳо аз якдигар бояд бисёр китобхоро мутолиа намуд.

Ибораҳои сифатӣ

Ибораҳои сифатӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба ибораҳои исмӣ ва ибораҳои феълӣ каммаҳсултаранд. Сабаби каммаҳсул будани ибораҳои сифатӣ дар он аст, ки худ сифат табиатан хусусияти тобеъшавӣ дошта, ҳамеша бо исм тобеъ шуда меояд. Ибораҳои сифатӣ мисли ибораҳои исмӣ ба воситаи бандаки изофӣ, пешояндҳо ва алоқаи ҳамроҳи ташкил меёбанд ва тарзи истеъмоли ҳар яке аз онҳо ба мансубияти ҷузъи тобеъ ба ин ва ё он намуди ҳиссаҳои нутқ алоқаманд аст. Дар зер бо якҷанд намуди ибораҳо шарҳ дода мешавад.

Сифат + Исм. А) бо бандаки изофӣ

Чи хеле ки ба мо маълум аст бо бандаки изофӣ ба сифат тобеъ шуда ибораи сифатӣ сохтани исмҳо бисёр ҳам кам мебошад. Мисол ибораи пурри об ин ибораи ибораи сифатӣ буда бо бандаки изофӣ сохта шудааст.

Б) Ба воситаи пешояндҳо. Ин намуди ибораҳо шумораашон хеле зиёданд. Мисолҳо: аз санг саҳт, аз гул нозук, аз ҷон беҳ, ва дигар намудашон.

Дар айни замон дар забони тоҷикӣ мавҷуд будани ду тарзи ибораҳои зарфӣ эътироф шудааст. Ибораҳои зарфӣ ибораҳои каммаҳсул ба ҳисоб мераванд. Яке аз хусусиятҳои ибораҳои зарфӣ дар он мебошад, ки онҳо оддатан дар таркиби ибораҳои феълӣ ташаккул меёбанд. Яке аз забоншиносони тоҷик Рустамов Ш [9, 118]. чунин қайд мекунад, ки ибораҳои зарфӣ бо алоқаи ҳамроҳи ва пешоянди ташаккул меёбанд. Таҳлилу тадқиқотҳо собит намудаанд, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик як тарзи дигари ташаккулёбии ибораҳои зарфӣ мавҷуд мебошад. Ин тарз ташаккулебии ибораҳои зарфӣ тавассути алоқаи изофӣ мебошад.

Зарфҳои гуногуни макон, замон, миқдору андоза бо ёрии бандаки изофӣ ибора ва калимаҳои дигарро ба худ тобеъ намуда, ибораҳои зарфиеро ташкил медиҳанд, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои мухталифи грамматикӣ макони, замони, андозагӣ бо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода меёбанд.

Мисоли 1: **Саҳари барвакт**, ҳануз офтоб надурахшида, аробаашон ба роҳ баромад [15, 166]. Дар ин ҷо ибораи зарфӣ бо алокаи изофӣ ин ибораи саҳари барвакт ба ҳисоб меравад.

Мисоли2: **Пагоҳии барвакт** так – таки дари куча шуд [10, 4]. Дар мисоли дигари ибораи зарфӣ бо алокаи изофӣ ин пагоҳии барвакт ба шумор меравад.

Мисоли 3: **Бегоҳии дер** мо ба он ҷо рафта бо тешша ва корди ош дар таги сафедори калон ду чуқури кофтем [10, 4]. Дар мисоли охирон ибораи зарфӣ бо алокаи изофӣ ин ибораи бегоҳии дер мебошад. Дар боло якчанд ибораҳои зарфиро бо алокаи изофӣ бо мисолҳо дида баромадем.

Дар китоби грамматикаи забони ҳозираи тоҷик ибора ва синтаксис ибораҳои феълӣ чунин омадааст.

Ибораҳои феълӣ.

Ибораҳои феълӣ аз чихати сохт серистеъмолтарин, сернавътарин ва мураккабтарин гурӯҳи ибораҳои забони адабии ҳозираи тоҷик ба ҳисоб меравад. Аз рӯи алокаи синтаксис ибораҳои феълӣ ба чунин бобҳо ҷудо мешаванд. 1) ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои номии таркибии изофӣ, 2) ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои аслий, 3) ибораҳои феълӣ бо пасоянд, 4) ибораҳои феълӣ бо пешоянду пасоянд, 5) ибораҳои феълӣ алокаи ҳамроҳи. Ҳар кадом аз гурӯҳи ибораҳои феълӣ боз ба шохаҳо ва гурӯҳи хурдтар ҷудо мешаванд. Боз ибораҳои феълӣ астанд, ки ба воситаи алокаи ҳамроҳи меоянд. Ин намуди ибораҳо низ дар забони адабии ҳозираи тоҷик серистеъмолтарин ва серистифодатарин ба шумор меравад [4, 77].

Ибораҳои ҷонишинӣ

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ибораҳои ҷонишинӣ камистеъмол ба ҳисоб меравад. Аз ҳама ҷонишинҳои ғайрӣ дар ташкил намудани ибораҳо нисбат ба дигар намуди ҷонишинҳо ин ҷонишинҳои номуайяни ба ҳисоб меравад. Ҷонишинҳои номуайяни ҳам бо бандҳои изофӣ ҳам бо пешоянд, ҳам бо алокаи ҳамроҳи калимаҳоро ба худ тобеъ мекунад. Ибораҳо, ки аз ҷонишин ва исм ташкил ёфтаанд, муносибати гуногунро ифода мекунад. Ин намуди ҷонишинҳо ба вазифаи ҷузъи асосӣ меоянд: ҷонишинҳои шахсӣ, таъинӣ, номуайяний, ишоратӣ, саволӣ ва манфӣ ба вазифаи ҷузъи асосӣ меоянд [4, 68].

Ибораҳои ҷонишинии шахсӣ, ки бо исм меоянд, ҷузъи асосии ин ибораҳо бештар аз ҷонишини шахси яқинӣ танҳо (ман) ташкил меёбад. Дар ин вазифа ҷонишини шахси дуҷумла танҳо (ту) хеле камистеъмол ба ҳисоб меравад. Ин гуна ибораҳо муносибати муайянкунандагиро ифода менамоянд. Дар зер бо якчанд мисолҳо шарҳ дода мешаванд ин намуди ибораҳо [2, 69].

Мани журналист он рӯз бо супориш ба саҳро баромада будам (Наҷмиддинов). Ин пирамард ғам хӯрад ва ташвиш кашаду мани муаллим, одами аз ӯ ҷавонтар, саводноктар ғам нахӯрам, пас дар сиришти ман нуксонро вучуд дорад Муҳаммадиев). Ин буд якчанд намуди мисолҳо оид ба ибораҳои ҷонишинӣ ва тарзи истифода бурдани онҳо.

Адабиёт:

1. Бузургзода Л. Ва Ниёзмӯҳаммадов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ. – Сталинобод: Наш. Дав. Точ., 1947. – 147 с.
2. Ниёзмӯҳаммадов Б. Н., Ниязи Ш. Н и Таджиева Д. Т. Грамматикаи забони тоҷикӣ қисми 1 (фонетика ва морфология). Нашриёти давлатии Тоҷикистон Сталинобод., 1986. – 247 с.
3. Рустамов Ш., Камолиддинов Б. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Душанбе: Дониш, 1989. – 314 с.
4. Раззоқ Ғаффоров, Шарофиддин Рустамов. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксис ҷумлаҳои содда. Нашриёти «Дониш»: Душанбе 1986. – 226 с.

Калидвожаҳо: *муқоисаи ибораҳо, хусусиятҳои ибораҳо, калимаҳои мустақилмаъно, ибораҳои исмӣ, ибораҳои сифатӣ, ибораҳои ҷонишинӣ, ибораҳои шуморагӣ, ибораҳои феълӣ, ибораҳои зарфӣ.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ И ВИДЫ ВЫРАЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В этой статье я дал краткую информацию об особенностях выражений и их типах в таджикском языке. В этой статье я использовал книги современного таджикского литературного языка, грамматику таджикский языка. Информации о словосочетании и его особенностях в таджикском языке очень много. В таджикском языке есть и другие фразы и способы их употребления. В этой статье я привел примеры многих фраз и объяснил их в

предложениях. Следует отметить, что изучение фраз и их типов на таджикском и английском языках, задача не из легких и требует большого труда.

Ключевые слова: *сравнение словосочетаний, характеристики словосочетаний, самостоятельные слова, словосочетания с существительными, словосочетания с прилагательными, словосочетания с местоимениями, словосочетания с числами, словосочетания с глаголами, словосочетания с наречиями.*

Annotation

FEATURES AND TYPES OF PHRASES IN TAJIK LANGUAGE

In this article, I gave brief information about the characteristics of expressions and their types in the Tajik language. In this article I used the books of the modern Tajik literary language, the grammar of the Tajik language. There is a lot of information about the phrase and its features in the Tajik language. There are also other phrases and ways of using them in the Tajik language. In this article I gave examples of many phrases and explained them in sentences. It should be noted that learning phrases and their types in Tajik and English is not an easy task and requires a lot of work.

Keywords: *comparison of phrases, characteristics of phrases, independent words, noun phrases, adjective phrases, pronoun phrases, number phrases, verb phrases, adverbial phrases.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумахонова Ёсуман Ниёзмамадовна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 938433132

Рохбари илмӣ: Сатторова Н.

Сведения об авторе: Джумахонова Ёсуман Ниёзмамадовна магистр и второго года факультета английского языка ТГПУ имени С. Айни.

Научный руководитель: Сатторова Н.

About the author: Jumakhonova Yosuman master of second year of Faculty English Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

Scientific director: Sattorova N.

ХУСУСИЯТҲОИ СЛЕНГҲОИ ЧАВОНОН ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ АНГЛИСӢ

Суханронии чавонон ҳамеша таваҷҷӯҳи забоншиносонро ба худ мекашад. Ба таври умум эътироф шудааст, ки лафзи ноҷои сухани гӯянда нишонаи факри маънавӣ ва захираи ками лугат аст. Олимон то ҳол раванди инкишофи нутқи ҳамагонро тадқиқ мекунанд, зеро он ҳамагӯза рушд мекунад.

Slang – жаргон ин омехтаи диалектизм ва лафзи гуфтугӯи чавонон аст. Сленг, одатан, дар синни 14-15 солагӣ пайдо шуда, баъдан ҷойи худро дар суханронии оддӣ ҳамагӯза мегузорад [3, 112].

Сленг – гурӯҳи калимаҳои махсусест, ки ё тағйир ёфтанд, ё маънои нав пайдо кардаанд. Сленг дар гурӯҳҳои гуногун истифода бурда мешавад. Мо дар зер сленгҳои вобаста ба синну сол, яъне чавононро таҳқиқ хоҳем кард.

Сленг вобаста ба соҳаҳо ва категорияи синну сол дар ҳуди забон таваллуд мешавад. Он нутқро содда карда, онро дар як минтақаи муайян мухтасар ва фаҳмо мегардонад. Чавонон калимаҳои нав ихтироъ мекунанд, то забонашон танҳо дар доираи дӯстонашон фаҳмо ва беҳамто бошад.

Тағйирот дар ҳар як забон ба вучуд меояд, ки онро дар таркиби луғавии забон мушоҳида кардан мумкин аст. Мо ба тағйироте, ки дар забони англисӣ ба амал меоянд, таваҷҷӯҳ дорем. Вазифаи кори мо таҳқиқи хусусиятҳои пайдоиши калимаҳои нав, яъне сленги чавонон дар забони англисӣ мебошад.

Сленги забони англисӣ метавонад як фанни алоҳида гардад, ки онро пайваста омӯхтан мумкин аст. Зеро он дорои он қадар калимаҳои забоншиносӣ мебошад, ки бо маъруфияти худ касро ба ҳайрат меорад. Аксари калимаҳои бо забони англисӣ сохташуда дар кишварҳои дигар маъмул гаштаанд. Масалан: avatar (аватар – акс дар шабакаҳои иҷтимоӣ), crazy people (демонаҳое, ки дилхуширо дӯст медоранд) ва ғайра [1, 25].

Сленгҳои чавонон хоҳиши онҳоро ифода мекунад, ки аз калонсолон фарқ кардан ва дар суханронии худ мисли дигар наврашон будан мехоҳанд. Ин забони ҳуди онҳост, бар хилофи ҳама гуна забонҳои дигар он ба онҳо кӯмак мерасонад, то ки аз ҷаҳони калонсолон дурӣ ҷӯянд, забон ва қоидаҳои худро эҷод кунанд. Ин гуна калимаҳо ба нутқи одами оддӣ зуд дохил мешаванд. Пештар пахншавии калимаҳои нави жаргонӣ душвортар буд. Аммо ҳоло бо пайдоиши интернет чунин калимаҳо на танҳо байни гурӯҳҳои гуногуни чавонон, балки ба ҳар он нафаре, ки ба шабакаҳои иҷтимоӣ дастрасӣ дорад, зуд маълуми машҳур мешаванд. Инчунин дар филмҳо низ метавонед аз забони қаҳрамони дӯстдоштаи худ сленгҳои нав ба навро бишунавед [4, 167].

Донишманди сленгҳои англисӣ захираи луғавии одамонро, ки забон меомӯзанд васеъ мекунад. Гузашта аз ин, агар Шумо бо як амрикоӣ бо лафзи одатии онҳо (сленг) суҳбат кунед, дар фаҳмидани ҳамдигар ҳеҷ мушкилие ба миён намеояд.

Бармегардем ба филмҳои амрикоӣ. Ҳар қадаре, ки дар онҳо ибораҳои жаргонӣ ё сленгҳо зиёд бошанд, ҳамон қадар ҷолибтар мешаванд. Ва ин на танҳо ба одамон, ки бо забони англисӣ ҳарф мезананд, балки ба онҳое, ки забони англисро меомӯзанд низ тааллуқ дорад. Ба назар чунин мерасад, ки мо вожаҳои ғайриодадиро танҳо дар филмҳо мешунавем, на дар китоб. Чаро? Гап дар сари он аст, ки тамошои филм назар ба дигар машғулиятҳо, хоса хониши китоб бисёртар мардумро ҷалб мекунад. Ба ғайр аз ин, тамошои филмҳо ба мо фаҳмиши пурраи забони зинда медиҳад. Масалан, дар китоб ибора ба таври зерин навишта мешавад: The price of ten dollars was accentable (10 доллар нархи қобили қабул аст) ва дар забони гуфтугӯӣ бошад айнан ҳамин ибора чунин садо медиҳад: It was, like, ten bucks (Ҳамагӣ дар атрофи 10 доллар) [7, 22].

Дар филм на ба тасвири обу ҳаво, манзара, одамон роли асосӣ дода мешавад. Мо ҳамаи онҳоро дар экран дида метавонем. Дар филм диққати асосӣ ба муколамаҳо дода мешавад. Баъзе калимаҳо образдор мешаванд ва чавонон онҳоро аз худ мекунанд. Аз ин рӯ, тамошои филмҳо ба онҳо ҳам ҳамчун як кори муфиди фароғатӣ ва ҳам ба иқтибос гирифтани ибораҳои нав ва ҷолиб хизмат мекунад. Забон дар ҳолате нотақрор мешавад ва инкишоф меёбад, ки дар зери салоҳияти чавонон – одамони энергетикӣ, ки мехоҳанд инқилоб кунанд ва кӯҳҳоро ҷунбонанд, қарор гирад.

Дар забони англисӣ ду самти сленгро чудо мекунад:

1. Иваз кардани мафҳумҳои луғавӣ;
2. Муайянкунии мафҳум.

Моҳияти иваз кардани мафҳумҳои луғавӣ аз он иборат аст, ки калимаҳои маъмул маънои дигар пайдо мекунад, ки барои дигарон нофаҳмо мешавад ва ё ҳарфи калимаро иваз мекунад, вале маънои аслии боқӣ мемонад, ба мисли дада (dad) – дар сленг “dod” навишта мешавад ва айнан чунин садо медиҳад; “sozy up” ҳамчун хузур, роҳат тарҷума мешавад, аммо на дар сленги ҷавонон. Дар он калима ҳамчун “мутобиқшавӣ” тарҷума шудааст. “Cabbage” – қарам аст, аммо ҷавонон ба ин калима маънои дигар медиҳанд: “пул”. Sludge (лой, бориш). Ҷавонон ин калимаро ҳамчун “пиво” рамзгузорӣ мекунад. Калимаи “duds” тамоман ҷанда ё либоси дарида нест, балки “либосест”, ки ҷавонон онро хеле дӯст медоранд. Big boy (писари қалон) “тӯпи занбарак” тарҷума шудааст.

Моҳияти муайянкунии мафҳум содда кардани нутқи ҷавонон аст. Онҳо ҳатто ба таври дигар салом мегӯянд. Масалан: Hey – “салом бачаҳо”, ихтисораи алтернативии Hey guys аст. “Салом”-и навбатӣ, ки аз забони ҷавонон шунида мешавад, “Yo” мебошад, ки маънояш “Hello” аст. Аз ҳамсӯхбат пурсидани ҳолу аҳвол боз ҳам ҷолибтар аст: “Watcha”. Ин калима аз ду калимаи дигар баромадааст: What cheer? (Шумо ҳудро чӣ гуна ҳис мекунед?). Ҳоло ин калима ҳамчун “Шумо чӣ тавр?” тарҷума мешавад, ки суҳанро хеле осон мекунад. Вақте, ки ҷавоне ягон чизи бисёр олиро мебинанд, “unreal” (ғайривоқеӣ) мегӯянд. Бо ин роҳ ӯ ҳам таъриф ва ҳам хайратро ифода мекунад [1, 56].

Сленги англисӣ лафзи англисиро низ динамикӣ мекунад. Зеро ин қадар иқтибосҳо ба забон аз зерфарҳангҳои гуногун, гурӯҳҳои ҷавонон ба даст оварда мешаванд. Луғати муосири сленги англисии ҷавонон беш аз 20 ҳазор калимаро дар бар мегирад. Он ба гурӯҳҳои вобаста ба касбу кор, мақом ва гурӯҳе, ки ҷавон дар он аст, чудо мешавад [6, 34].

Ҳамин тавр, мо аз луғати англисӣ калимаҳои зеринро мисол оварда метавонем:

1. Props – ифодаи эҳтиром. Ҳамон маънои “proper respect” ва эътирофро дорад.
2. Dig – шахсе, ки сленги англисиро наметонад, метавонад инро ҳамчун “қандан” тарҷума кунад. Аммо дар сленг маънои лаззат ё ҳаловат бурданро дорад. Ин ба он ишора мекунад, ки хеле гуворо аст ва ҷавон аз он лаззат мебарад.
3. Bob’s your uncle! – Боб амаки туст! Ин ибора вақте истифода мешавад, ки онҳо меҳонад кайд кунанд, ки кор хеле осон аст ва бомуваффақият ҳал шуд.
4. Blatant – ошкор, аён.
5. Blimey – О, ман кӯр шавам! Дар ҳолати таъҷуби саҳт шумо метавонед маҳз ин ибораро бишнавед.
6. Crikey – Худоё! Нидои дигари таъҷубовар.
7. Faff – резинаро кашидан. Яъне сусти кор кардан.
8. Peanuts – маоши хеле кам.
9. Not my cup of tea – “пиёлаи ҷойи ман нест”. Одатан, ба англисҳо чизе маъқул наояд, ин ибораро истифода мебаранд.
10. Easy peasy – хеле осон.
11. Stoppu – Одатан, ин номи одамони наздикест, ки зарароваранд ё коре кардан намехоҳанд.
12. Cheerio – “Хайр!” Ҷавонон бо дӯстони худ чунин хайрухуш мекунад.
13. Leg it – давидан. Одатан, ин вожаро вақте истифода мебаранд, ки онҳо ба ҷое саросема шуда, “бо тамоми қувва медаванд”.

Хулоса, ҳангоми омӯзиши забон бо илова кардани иқтибосҳо ва калимаҳои нав суҳанро мазмунноку зеботар мегардонем. Сленг ба мо ёрӣ мерасонад, ки ба ҷавонон наздиктар бошем, онҳоро фаҳмем, ҳамқадами замон бошем. Хусусан, донишҷӯи калимаҳои латиф барои омӯзгорон муҳим аст, зеро ин роҳи мустақими ба даст овардани нуфуз дар байни донишҷӯён, бо онҳо на танҳо муаллим, балки дӯст будан аст.

Аз худ кардани сленгҳои англисӣ он қадар душвор нест, ки дар назари аввал менамояд. Барои истифода бурдани истилоҳоти сленгӣ мебошад аз луғати жаргонӣ калимаҳоро омӯхт, филмҳои ҷавонон ё намоишҳои телевизиониро бо забони англисӣ тамошо кард ва осори забоншиносонро дар ин мавзӯ муталиа намуд.

Адабиёт:

1. Ayto John. Oxford Dictionary of Slang. – М., 1999.
2. Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка. – М.: Дрофа, 2000. – 208 с.
3. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1959. – 318 с.
4. Берестовская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование // Вопросы языкознания. – Москва, 1996. № 3. – С. 32-41.
5. Гальперин И. Р. О термине «сленг» // Вопросы языкознания. – М., 1956. № 6. – С. 107-114.
6. Матюшенков В. С. Словарь английского сленга. – М.: Наука, 2012. – 174 с.
7. Павленко В. Г. Словообразовательные модели сложных слов в современном английском языке (на материале произведения Дж. Толкиена «Властелин колец»). Вектор развития современной науки сборник материалов X Международной научно-практической конференции. Научный центр “Олимп”. – Астрахань, 2016. – С. 933-940.
8. Пантелеева И. И. Сленг в современном английском языке / И. И. Пантелеева, К. С. Бенционок, А. С. Чобан, А. А. Каленов.: непосредственный // Юный ученый. – 2016. № 5 (8). – С. 28-30.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, сленги ҷавонон, калимаҳои нав, муосир

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ МОЛОДЕЖНОГО СЛЕНГА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Настоящая статья посвящена анализу понятия молодежного сленга в современном английском языке. Актуальность работы заключается в том, что молодежный сленг находится в постоянном развитии. Целью статьи является рассмотрение особенностей молодежного сленга в современном английском языке.

Ключевые слова: английский язык, молодежный сленг, новые слова, современный

Annotation

THE FEATURES OF YOUTH SLANG IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE

The article deals with the concept of youth slang in the modern English language. The relevance of the work is that the youth slang is in a constant evolution. The aim of the article is the consideration of the youth slang features in modern English.

Keywords: English language, modern, new words, youth slang

Маълумот дар бораи муаллиф: Хурамова Нилуфар Рустамовна, магистранти соли аввали кафедраи забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 919174700

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Хайитбоева Х.

Сведения об авторе: Хурамова Нилуфар Рустамовна, магистрантка первого курса кафедра английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 919174700

Научный руководитель: н. и. п., доцент Хайитбоева Х.

About the author: Khuramova Nilufar Rustamovna, first year master degree chair English language Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone number: +992 919174700

Scientific director: n.i.p., Associate Professor Hayitboyeva H.

Нурова Чинигул Зиядуллоевна,
магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ

ИБОРА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Рочей ба назари С. Абдурахимов, “ибора – ҳар пайванди ду калима мебошад, ки аз нуктаи назари лексикӣ ва грамматикӣ ба якдигар алоқаманд ҳастанд” [1, 25]. Мувофиқи нуктаи назари мазкур, намунаҳои зерин ҳамчунин метавонанд ибора бошанд: *at home* - дар хона, *a red apple* - себи сурх.

Тибқи равиҳои дигар, ки онро академик В. В. Виноградов асос гузоштааст, тахти калимаи ибора пайванди на кам аз ду калима фаҳмида мешавад, ки онҳо маънии мустақил доранд. Ба таври мисол: *a black spot* - доғи сиёҳ, *a great man* - инсонӣ бузург [2, 11].

Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқи масоили марбут ба ибора аз солҳои шастуми асри 20 шурӯъ шуд ва аз ин рӯ таърихи нисбатан на он қадар ғанӣ дорад. Ҳарчанд дар забоншиносии тоҷик тақрибан ҳамаи навҳои ибораҳои озоди синтаксисӣ таҳқиқ шудаанд, баъзе аз нуктаи назарҳо баҳсбарангез ҳастанд ва ё ба марҳилаи муосири рушди илми забоншиносӣ ҷавобгӯ нестанд.

Дар омӯзиши сохтори грамматикӣ забони тоҷикӣ академик Н. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Рустамов, Б. Сиёев, А. Мирзоев, С. Абдурахимов ва дигарон саҳми бузург гузоштаанд. Дар ин замина, таваҷҷуҳи забоншиносонро робитаи мутақобилаи ҳиссаҳои нутқ, аломатҳои грамматикӣ зарфҳо, шаклҳои морфологӣ ва лексикӣ исм, гурӯҳбандии аъзои ҷумла ва роҳҳои асосии ифодаи онҳо ҷалб намудааст.

Ибораро метавон танҳо бо таъна ба алоқаи калимаҳо бо маънии мустақил баррасӣ кард. Воситаи алоқа: пешоянд ва исм (*дар олам, рӯи ҳавлӣ*), исм ва феъли ёридиҳанда (*дӯст доштан, эҳтиром кардан*) ва ғайра мебошанд.

Омӯзиши муназзами ибораҳо дар забоншиносии тоҷик аз қарни 20 бо мақолаи аввали Ш. И. Ниёзӣ “Аҳамияти ибораҳо дар таҳқиқ ва омӯзиши забони тоҷикӣ” шурӯъ мешавад [6, 21]. Дар он назарҳои арзишманд дар мавриди аҳамияти омӯзиши ибораҳо, таърифи ибора, роҳи тобеъияти ҳиссаҳои нутқ ва тааллуқ доштани онҳо ба гурӯҳи муайяни морфологӣ вобаста ба сараъзо ва ҳамчунин муносибатҳои синтаксисӣ байни ҷузъҳои ибора пешниҳод шудаанд.

Пас аз он мақолаи Д. Р. Тоҷиев “Тарзҳои алоқаи муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик” ба ҷоп мерасад, ки дар он муаллиф ба таври муфасссал мувофиқати муайянкунандаро бо муайяншаванда тавассути алоқаи синтаксисӣ, муносибати маъноӣ ва мувофиқати ибора бо дигар калимаҳо баррасӣ намудааст [8, 114-165].

Дар забоншиносии муосири тоҷик таҳқиқи масъалаҳои ҷудогонаи фразеология баъд аз дар ин замина ба таърифи расидани мақолаҳои академик В. В. Виноградов шурӯъ гардида, аввалин таҳқиқот оид ба воҳидҳои идиоматикӣ ба қалами Абдулғанӣ Мирзоев тааллуқ дорад. Ӯ хангоми таҳқиқи забон ва услуби осори Сайиди Насафӣ ба чунин хулоса меояд, ки барҷастатарин хусусияти забони шоир дар қор фармудани идиомаҳои тоҷикӣ мебошад. Чунончӣ, дар эҷодиёти шоир мавриди қибурд қарор гирифтани идиомаҳои *аз ошноӣ даст шустан* ба маънои «умеди худро қандан», *ба санги кам задан* «ҳақир, ночиз шумурдан», *бо собуни касе ҷома шустан* «киноя аз касеро озмудан», *қоҳи қўҳнаро бод додан* «гузаштаро ба хотир овардан» далели ин гуфтаҳо шуда метавонанд.

Дар қисмати забони тоҷикӣ саҳми профессор ва забоншиноси машҳур Мачидов Ҳ. арзанда буда, ӯ оид ба ҳамаи паҳлӯҳои ин мушкилоти забони тоҷикӣ тадқиқот бурда, фикри ақидаҳои худро дар як қатор мақолаҳо ва китобҳояш «Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик», «Системаи фразеологии забони адабии муосири тоҷик» изҳор доштааст. Дар ин асарҳо ӯ воҳидҳои фразеологии забони адабии ҳозираи тоҷикиро аз ҷиҳати пайдоиш, мавқеи онҳо дар радиои воҳидҳои дигари забон, сохтор, семантика ва шаклҳои грамматикӣ ва дигар хусусиятҳои хоси онҳо мавриди баҳси илмӣ қарор додааст. Воҳидҳои фразеологиро аз ҷиҳати ифодаи маъно ба гурӯҳҳои идиомаҳо, фраземаҳо ва воҳидҳои ғайриидиоматикӣ, аз нигоҳи сохтор ва таркиб, ибора ва ҷумлаҳои фразеологӣ, аз рӯи категорияҳои маъноияшон ба воҳидҳои фразеологии сермаъно, омонимҳо, синонимҳо ва антонимҳо, аз рӯи хосиятҳои услубӣ ба воҳидҳои фразеологии китобӣ, адабӣ, гуфтугӯӣ ва шевагӣ ҷудо намуда, вазифаҳои хоси онҳоро ба таври ҷудогона шарҳу эзоҳ додааст. Воҳидҳои идиоматикӣ низ дар асарҳои ин муҳаққиқ мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифта, дар онҳо оид ба хусусиятҳои сохторӣ, сохти

Муҳаккиқ

таркибӣ, образнокӣ, истифодаи санъатҳои бадеӣ дар таркиби онҳо сухан рафта, бисёр хусусиятҳои хоси дигари онҳо ошкор карда мешаванд.

Забоншиноси дигар А. Мирзоев дар бораи ибора дар забони тоҷикӣ маълумоти бештар пешниҳод намудааст. Тибқи назари А. Мирзоев “ибора – ваҳдати синтаксисӣ мебошад...” [5, 81]. Ӯ зикр менамояд, ки дар синтаксис, маъмулот дар бораи ҷумла, сохтори он ё алокаи калимаҳо дар ҷумла, ҳамчунин тавсифи навъҳои ибораҳо ва роҳҳои алокаи калимаҳо дар ҷумла дохил мешавад, яъне синтаксис ҳам ибора ва ҳам ҷумларо тавсиф мекунад. Дар робита ба ин, тибқи назари ӯ таҳқиқ ва омӯзиши ҳамаҷонибаи ибораҳо муҳим мебошад, ки барои таъйини қонуниятҳои дохилии рушди забонҳо зарур мебошанд [5, 43].

Сарфи назар аз он ки ибораҳо дорои як қатор хусусиятҳои грамматикӣ мебошанд, онҳо ҳанӯз мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор нагирифтаанд. Таҳқиқоти мавҷуда дар бораи навъҳо ва сохтори ибораҳо наметавонанд моҳияти ибораҳоро ба таври комил боз намоянд.

Омӯзиш ва таҳқиқи ибораҳои забони англисӣ ҳамчунин аз ҷониби забоншиносони бисёри хориҷӣ шурӯъ аз қарни 18 оғоз шудааст. Забоншиноси англис Б. Илиш унсурҳои ибораҳоро гурӯҳбандӣ намудааст. Нуктаи назари Љонсон дар ин замина бисёр ҷолиб аст, зеро ӯ ба ҷузъи асосии ибора – калима таваҷҷуҳи махсус додааст. Тибқи назари ӯ ду калима метавонанд ибораро ташкил диҳанд. Ӯ се роҳи сохтани ибораро ҷудо намудааст:

1. a + n adjunct + noun (муайянкунанда (адъюнкт) + исм).

2. art + a + n art + adjunct + noun (артикл + адъюнкт + исм).

3. n1 + n2 <=> n2 + of + n1 noun 1 + noun2 <=> + prep. + noun 1 исм. 1 + существительное. 1 <=> исм 2 + пешоянди исм. 1 [10, 80].

Забоншиносони дигар бораҳоро таҳқиқи намуда, муносибати байни мубтадо ва хабар ва ҳамчунин мавқеияти пуркунандаро нисбат ба хабар нишон додааст. Ӯ зикр намудааст, ки байни калимаҳо бояд алокаи синтаксисӣ вучуд дошта бошад ва ба ҳулосае омад, ки муносибати байни исм, сифат ва феъл тавассути пешоянд сурат мегирад.

Масъалаи ибораҳо, аз ҷумла ибораҳои исми ҳамчунин таваҷҷуҳи забоншиносон ба худ ҷалб намудааст. Дар аввалин қорҳои грамматикӣ таркиби асосии синтаксис таълимот дар бораи ибора маҳсуб мешуд, яъне алокаи калимаҳо дар ҷумла. Таваҷҷуҳ ба масъалаи ибора дар қарни 19 боз ҳам афзоиш ёфта, маркази таҳқиқоти Ф. Ф. Фортунатовро ташкил додааст. Академик Ф. Ф. Фортунатов синтаксисро таълимот дар бораи ибора медонист ва ҷумларо ҳамчун яке аз шаклҳои ибора баррасӣ мекард [9, 86].

Муайян намудани сохтори дохилӣ ва хориҷӣ – сохтори ин ё он ибора ҳамчунин шакл номида мешавад, албатта, на шакли калима, балки шакли ибора. Забоншинос А. М. Пешковский мабҳуми “ибора”-ро бо ҷумла иваз намуда, зикр кардааст, ки ҷумлаи иборат аз як калима ҳамчунин метавонад ибора бошад, зеро, тибқи назари ӯ, ҷумла навъи муҳимтарини ибора мебошад. “Ибора – ду калима ё чанд калимаҳое, ки дар нутқ ва дар фикр муттаҳид шудаанд” [7, 35].

Тавре, ки ибораҳои исми метавонанд мавқеи хатмӣ ва ихтиёрӣ дар ифода дошта бошанд, дар ин сурат, масъалаи мазкурро бояд аз нуктаи назари валентияти хатмӣ ва ихтиёрӣ баррасӣ намуд. Валентияти хатмӣ мавҷудияти ҷунин унсурҳоро дар назар дорад, ки онҳо бояд хатман дар нутқ амалӣ карда шаванд.

Ҳангоми истифода аз шаклҳои замонӣ, лаҳзаи ҳодиса метавонад лаҳзаи суҳбатро дар бар гирад (*today* - имрӯз, *now* – ҳозир, ҳоло) ё аз он пеш иттифоқ афтад (*yesterday* - дирӯз, *last month* - моҳи гузашта), ва ё пас аз он сурат гирад (*tomorrow* - нагоҳ, *next week* - ҳафтаи оянда). Ҳангоми истифода аз шаклҳои замонӣ аз нуктаи назари таърихӣ, нуктаи ҳисоб метавонад қадом як лаҳзаи дигар бошад, ки ба лаҳзаи суҳбат рабт надорад. Лаҳзаи ҳодиса мумкин аст қабл аз ё пас аз нуктаи ҳисоб бошад ва ё ба он мувофиқ бошад. Барои ин ҳол лозим аст, ки лаҳзаҳои муайян ва фосилаҳоро ифода мекунад (ба таври мисол, *пас аз ду рӯз*) ва ҳамчунин пайвандаҳо (*before* - пеш аз (*он кӯ*), *after* - баъд аз *он*).

Тавре ки шумораи шаклҳои замонӣ дар забонҳои гуногун ба таври мухталиф ифода меёбанд, пас фарз намудан мумкин аст, ки барои ҳар шакли замон дар забонҳои мухталиф валентияти худ вучуд дорад. Ба таври мисол, Гак се гурӯҳи замони зарфиро ҷудо мекунад, зеро замон ба се гурӯҳ ҷудо мешавад (хронография, хронометрия ва хронология) [3, 81].

Ҳангоми таҳлили ташкили ибораҳо дар забони тоҷикӣ ва дар баъзе аз таҳқиқотҳои забони англисӣ яке аз шартҳои зарурии алокаи вобастагӣ мавҷуд будани пешояндҳо мебошад. Бо вучуди ин, дар забоншиносии муосир масъалаи нақши пешояндҳо дар ташкили сохтори ибораҳо ҳоло ба таври комил ҳаллу фасл нашудааст.

Адабиёт:

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исмӣ // Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, Қ. 2. - Душанбе: Дониш, 1986. - С. 29-50.
2. Виноградов, В. В. Словосочетание как предмет синтаксиса/ Виноградов В. В. - ВЯ. - 1954. - № I. - С. 3 - 12.
3. Қосимова, М. Н. Доир ба ибора дар забони тоҷикӣ // Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ оид ба таълими забон ва адабиёти тоҷик. ИДПД ба номи Т. Г. Шевченко / М. Н. Қосимова. -Душанбе, 1973. -С. 17-33. 332
4. Маҷидов Ҳомид. Забони адабии муосири тоҷик. - Душанбе, 2007. -225с.
5. Мирзоев А. Ибора дар забони тоҷикӣ. Дисс. докторӣ. - Душанбе, 2002. - 232 с.
6. Ниязов, А. М. Порядок слов в русском и таджикском языках (сопоставительный аспект): автореф. ... кандид. филол. наук. / А. М. Ниязов. – Душанбе, 2012. – 24с.
7. Пешковский А. М. Школьная и научная грамматика. / А. М. Пешковский. - Изд-е 4-е. -М. -Пг, 1923 г. – С. 32-52.
8. Таджиев, Д. Р. Способы связи определения в современном таджикском литературном языке. Сталинобод, 1955. - 165 с.
9. Фортунатов, Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. Избранные труды, т. 2. - М.: Учпедгиз, 1957. - 471 с.
10. Ilyish, V. A. The structure of Modern English. - L.: Prosveshenye, 1971. - 366 p.

Калидвожаҳо: *ибора, ибораи исмӣ, калима, ҷумла, ибораи тоҷикӣ, забониносоӣ, синтаксис, исм, сифат, феъл, фразеологӣ, лексикӣ, грамматикӣ.*

Аннотация**СЛОВСОЧЕТАНИЕ НА ТАДЖИКИСТАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Данная статья посвящена изучению и исследованию таджикских и английских словосочетаний. Фраза представляет собой два слова или несколько слов, которые сочетаются в речи и мысли, которые связаны друг с другом с лексической и грамматической точки зрения. В таджикском языкознании исследование вопросов, связанных с словосочетанием, началось в шестидесятых годах 20 века, в связи с чем оно имеет относительно небогатую историю. Хотя в таджикском языкознании исследованы практически все виды свободных синтаксических выражений, некоторые точки зрения являются спорными или не отвечают современному этапу развития лингвистической науки.

Ключевые слова: *словосочетание, именное словосочетание, слово, предложение, таджикское словосочетание, языкознание, синтаксис, имя существительное, прилагательное, глагол, фразеологический, лексический, грамматический.*

Annotation**THE PHRASE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES**

This article is devoted to the study and research of Tajik and English phrases. A phrase is two words or several words that are combined in speech and thought, which are related to each other from a lexical and grammatical point of view. In Tajik linguistics, the study of issues related to the phrase began in the sixties of the 20th century, and therefore it has a relatively poor history. Although almost all types of free syntactic expressions have been studied in Tajik linguistics, some points of view are controversial or do not correspond to the current stage of development of linguistic science.

Keywords: *phrase, noun phrase, word, sentence, Tajik phrase, linguistics, syntax, noun, adjective, verb, phraseological, lexical, grammatical.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурова Чинигул Зиядуллоевна, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: +992 985415221

Научный руководитель: Сангинова М. Б.

Сведения об авторе: Нурова Чинигул Зиядуллоевна, магистрантка первого курса факультета забони англисӣ ва шарқӣ тилҳои ТДПУ имени С. Айни. Телефон: +992 985415221

Научный руководитель: Сангинова М. Б.

About the author: Nurova Chinigul Ziyadullayevna, a 1st-year master of the faculty of English and East Languages, TSPU named after S. Aini. Phone: +992 985415221

Scientific adviser: Sanginova M.B.

A GLANCE AT THE ORIGIN OF THE TERM "GARDEN" AND THE HISTORY OF GARDENING IN ENGLAND

The history of the Gardens of England follows step by step the history of the people. In times of peace and plenty they increased and flourished, and during years of war and disturbance they suffered. The various races that have predominated, and rulers that have governed this country influenced the gardens in a marked degree. Therefore, as we trace their history, we must not lose sight of the people whose national characteristics or whose foreign alliances left a stamp upon the gardens they made.

Nothing worthy of the name of a garden existed in Britain before the Roman Conquest. The Britons, we know, revered the oak, and held the mistletoe sacred, and stained their bodies with woad,* but of any efforts they may have made for the cultivation of these or any other plants we know nothing. The history of Horticulture in this country cannot fairly be said to begin before the coming of the Romans. In this, as in other sciences, the Romans were so far advanced that it was centuries before they were surpassed, or even equalled by any other nation.

They cultivated most of the vegetables with which we are still familiar. At Rome, said Pliny the Elder, "The garden constituted of itself the poor man's field, and it was from the garden that the lower classes procured their daily food." The

rich indulged in luxury and extravagance in the garden, and vegetables and fruits were raised at great cost for their use, which were not enjoyed by the community at large. But most of the vegetables which are still in general use were common to all classes, and many of these plants were brought by the Romans to this country. Some of them took so kindly to this soil, and were so firmly established, that they survived the downfall of the Roman civilization. A curious example of this is one species of stinging-nettle, which tradition says was introduced by the Romans as an esteemed pot-herb.

Tacitus, writing in the first century, says that the climate of Britain was suitable for the cultivation of all vegetables and fruits, except the olive and the vine. Before long, even the vine was grown, apparently with some success. It is generally believed that the Emperor Probus, about the year 280 a. d., encouraged the planting of vineyards in Britain. Pliny tells us that the cherry was brought in before the middle of the first century. Perhaps this was some improved variety, as this fruit is indigenous in this country.

We cannot suppose that the Roman gardens in Britain were as fine as those on the Continent. Gardens on such an elaborate scale as that at **Pliny's Villa**, or at the **Imperial Villas** near Rome, with their terraces, fountains, and statues, could scarcely have been made in this country. But the remains of Roman houses and villas which have been found in various places in England, so closely resemble those found in other parts of the Empire, that doubtless the gardens belonging to them were laid out as nearly as possible on the same lines as those of Italy and Gaul.

The South of England could afford many a sheltered spot, where figs and mulberries, box and rosemary, would grow as well as at Villa Laurentina, seventeen miles from Rome. A "terrace fragrant with the scent of violets," trailing vines and ivy; or enclosures of quaintly-cut trees in the forms of animals or letters filled with roses, would not there seem out of place. If the Roman gardens in Britain were like this – and why should it be doubted when we see the remains of villas, mosaic pavements, baths, roads, and bridges left by that nation? – It was fully a thousand years before anything as beautiful was again seen in our Island.

The fall of the Roman Empire, and the subsequent invasions of barbarians, struck a death-blow to gardening as well as to all other peaceful arts. During the stormy years which succeeded the Roman rule in Britain, nearly all knowledge of horticulture must have died out. Only such plants as were thoroughly naturalized and acclimatized would be strong enough to continue to grow when not properly cultivated.

The few Saxon names of plants which can be traced to the Latin seem to identify these hardy survivors, or at any rate show that the Anglo-Saxons were well acquainted with many of the Roman plant-names. The following list, given by Mr. Earle in *English Plant Names*, clearly shows their Latin origin:

Latin	Anglo-Saxon	English
Amigdala	Magdula treow	Almond
Beta	Bete	Beet
Buxus	Box	Box
Cannabis	Hænenp	Hemp
Caulis	Caul	Kale
Coliandrum	Celendre	Coriander
Choerophyllum	Cerfille	Chervil
Castanea	Cisten beam	Chestnut
Cornus	Corn treow	Cornel

It may be that some plants, such as the cherry, cabbage, lettuce, leek, onion, radish, rose, and parsley, continued in this country; although many species which were in cultivation in Britain, in Roman times, had to be reintroduced into England at a later date, giving been entirely lost during the years of Teutonic invasion. On the Continent, the same state of things followed the dissolution of the Roman Empire, and horticulture only revived with the spread of Christianity and the establishment of monasteries after a lapse of centuries.

In this country the revival was due to the same cause, and in the early years of England's history

undoubtedly the monks were better skilled in horticulture than any other class of the community. The lines in which their lives were cast tended to maintain this superiority. They were left quiet, and, to a great extent, undisturbed by wars; and when other property was destroyed and plundered, that of the monks was respected. Many of them were men of skill and intelligence, and they were able to learn, not only from books, but from their intercourse with the Continent, both what plants to grow and how to grow them.

The earliest records of gardens on the Continent (after Roman times) date from the ninth century. In the list of Manors of the Abbey of Saint Germain des Pres, Saint Armand and Saint Remy, in the time of Karl the Great, mention is made of various gardens.

To get at the details of the management of monastic gardens, we have to go so constantly to the accounts of the office, and to look so entirely at the business side of the question, that one is apt to forget the other aspect, namely, the pleasure they afforded.

Literature:

1. A General Introduction to Domesday Book, by Sir Henry Ellis, 1816, p. 37.
2. Bede, Hist. Eccle. gentis Anglorum. Ed. 1848, p. 108.
3. Gough's Camden. Vol. I., p. 392. Ed. 1806.
4. Nichols' Wills of the Kings and Queens of England. Ed. 1780, p. 29S.
5. Ralph Austin, A Treatise on Fruit Trees. 1653.
6. Syllabus of Ryvier's Foedera. Vol. I., p. 3.

Keywords: *garden, gardener, growth, impact, soil, type, fruit, grape vine, olive, cloud, the climate, breeding.*

Аннотатсия

НАЗАРЕ БА ПАЙДОИШИ ИСТИЛОҲИ “БОГ” ВА ТАЪРИХИ БОҒДОРӢ ДАР АНГЛИЯ

Дар мақолаи мазкур онд ба таърихи боғдорӣ дар Англия маълумот дода мешавад, ки зимни баррасии мавзӯи мазкур омӯзиш дар самти бори нахуст ба миён омадани мафҳуми боғу боғдорӣ дар ин сарзамин ва давраҳои инкишофу ташаккул ва нашъунамои он ҳамчун навъи фаъолият ва таназзули он, аъне боғдорӣ гузаронида шудааст. Инчунин, зимни омӯзиши масъалаи мазкур таъсири равандҳои муайян ба монанди хусусиятҳои миллӣ, иртиботи хориҷии мардуми Англия ва истилои ин кишвар аз тарафи румҳо то андозае таҳлилу баррасӣ шуданд. Дар баробари ин муайян гардид, ки иқлими Англия барои парвариши навъҳои зиёди сабзавоту мевачот мусоид буда, дар давраҳои гуногуни рушди соҳаи мазкур кӯшишҳои самарбор чӣхати мутобик намудани иқлим барои парвариши навъҳои гуногуни растаниҳо ба анҷом расонида шудаанд.

Калидвожаҳо: *бог, боғдорӣ, нашъунамо, таъсир, хок, навъ, мева, токи ангур, зайтун, булут, иқлим, парвариш.*

Аннотация

ОБЗОР О ПРОИСХОЖДЕНИИ ТЕРМИНА «САД» И ИСТОРИИ САДОВОДСТВА В АНГЛИИ

В данной статье приведены сведения об истории садоводства в Англии, о том, что в ходе обсуждения данной темы велось исследование в направлении первого возникновения понятия садоводства в этой земле и периоды его развития, становления и роста как вид деятельности и его упадок, то есть садоводство. Также при изучении данного вопроса в той или иной мере анализировалось влияние некоторых процессов, таких как национальные особенности, внешние связи английского народа и завоевание этой страны римлянами. В то же время было установлено, что климат Англии благоприятен для выращивания многих видов овощей и фруктов, и в разные периоды развития этой области предпринимались эффективные усилия по адаптации климата для выращивания различных видов растений.

Ключевые слова: *сад, садоводство, рост, влияние, земля, тип, фрукты, виноградник, оливки, дуб, климат, разведение.*

About the author: Musoeva Mavluda Kholovna, first year master's student of the English and Eastern languages faculty of the TSPU named after Sadridin Ainy. Phone: +992 904100737

Scientific advisor: Jamatov S.S.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусоева Мавлуда Холовна, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 904100737

Рохбари илмӣ: Ҷаматов С.С.

Сведение об авторе: Мусоева Мавлуда Холовна, магистрантка 1 курса факультета английского языка и восточные языки ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: +992 904100737

Научный руководитель: Джаматов С.С.

МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ ИСТИЛОҲОТИ ЭКОЛОГӢ АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Илми экология дар ҷаҳон зиёда аз сад сол боз арзи вучуд ва ташаккул ёфта истодааст. Дар ин раванд олимони кишварҳои гуногун саҳми арзанда гузоштаанд, бинобар ин истилоҳоти экологӣ ранги милли дорад. Инкишофи бошиддати ин илм дар даҳсолаҳои охир ба он оварда расонд, ки имрӯз проблемаҳои экология ва муҳити зист дар ҳаёти ҷамъият мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Экологҳои муосир ба зарурати тарҷумаи миқдори зиёди адабиёти экологӣ ба забони англисӣ дучор меоянд. Аммо дар раванди тарҷумаи матни махсуси пур аз истилоҳот душвории зиёде ба вучуд меоянд, ки боиси тағйир ва вайрон шудани маънои матни асли мегарданд. Гузашта аз ин, бисёре аз коршиносон мегӯянд, ки экология воҳидҳои луғавиро аз бисёр илмҳои дигар фаро гирифтааст [1, 15].

Ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ё русӣ экологҳо бо мушкилоти нокифоя будани луғатҳои махсуси истилоҳотӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Донишмандони категорияҳо, мафҳумҳо ва истилоҳоти асосӣ пеш аз ҳама ба зарурати бадақиҷи дуруст дар воҳидҳои мураккабтарини забони экология вобаста аст. Фаҳмидани он муҳим аст, ки маънои дақиқи истилоҳот барои дуруст дарк кардани иттилооти забони хориҷӣ зарур аст [2, 38].

Тарҷумаи адабӣ танҳо дар ҳолатҳои иҷозат аст, ки вазифаҳои маъноӣ ва услубии воситаҳои лексикӣ ва шаклҳои грамматикӣ ду забон мувофиқат кунанд. Аммо агар дар байни вожаҳои ду забон муқотибаи бевоситаи луғат вучуд дошта бошад ҳам, тарҷумаи айнан аз ҳама вақт дур аст [6, 254].

Муваффақияти тарҷума бо риояи дурустии расмӣ, нусхабардории асли, такрори механикӣ калимаҳо ва шаклҳои матни тарҷумашуда қарор додани намунаи он. Он, баръакс, бо рад кардани такрори шаклҳои асл ба даст меояд. Зарурати чунин раққунӣ дар натиҷаи муқоисаи воситаҳои ифодаи ду забон, муайян намудани вазифаҳои маъноӣ ва услубии онҳо ошкор мегардад [5, 115]. Табдилдиҳии лексикӣ, яъне «Дуршави аз мазмуни луғат» ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти экологӣ дар натиҷаи тафовути қобилияти калимаҳо ва истилоҳоте, ки аз ҷиҳати маъно қисман мувофиқат мекунанд, ба амал меояд.

Дар системаҳои луғавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ихтилофҳо мушоҳида карда мешаванд, ки дар намуди сохтори маъноии калима ва ҳаҷми семантикӣ калима зохир мешаванд. Дар маънои калима дар забонҳои гуногун аксар вақт аломатҳои гуногунӣ як падида ё мафҳум ҷудо карда мешаванд, ки диди ҷаҳонии ҳоси як забон ва ё дигар забон, дурусттараш, забони модарии ин забонро инъикос мекунанд, ки нозуи дар қори калима мушкилот эҷод мекунанд. Калимаи **cellular** якҷанд маъно дорад "ҳуҷайравӣ, воҳидӣ, мобилӣ". Вобаста ба контекст тарҷумаи зеринро мегирем: **cellular metabolism** – мубодилаи ҳуҷайра, **cellular coating** – рӯйпӯши қовқ, **cellular operator** – оператори мобилӣ [2, 75].

Биед ин масъаларо дар мисоли тарҷумаи калимаҳои «ecology» ва «environmentalism» баррасӣ кунем. Ҳарду калимаро аксар вақт ҳама ба забони тоҷикӣ ё русӣ ҳамчун "экология" тарҷума мекунанд. Аммо, агар мо ба тафсири ин калимаҳо дар Энциклопедияи Британика муроҷиат кунем, инро ба даст меорем «Environmentalism is a political and ethical movement that seeks to improve and protect the quality of the natural environment through changes to environmentally harmful human activities», а «Ecology is the scientific study of the distribution and abundance of living organisms and how these properties are affected by interactions between the organisms and their environment».

Аз ин рӯ, «ecology» ва «environmentalism» синоним нестанд ва наметавонанд як хел тарҷума шаванд. Барои тарҷумаи истилоҳи «environmentalism» пайгирии қалқагии русии «инвайронментализм» мавҷуд аст, ки онро дар тарҷумаи матнҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ истифода бурдан мумкин аст. Тарҷумаи матни мавзӯи экологӣ на тарҷумаи ин истилоҳ, балки шарҳи онро ба забони тоҷикӣ дар назар дорад: «ҳаракати ҷамъиятӣ, ки барои сифати муҳити зист мубориза мебарад».

Дар ҷараёни тарҷумаи матнҳои экологӣ мушкили «дӯстони бардурӯғи тарҷумон» низ ба миён меояд. Истилоҳҳои «producers», «consumers», «decomposers» аксар вақт дар матнҳои мавзӯҳои экологӣ мавҷуданд. Маънои дутои аввалро дар назари аввал метавон мутаносибан «истеҳсолкунандагон» ва «истеъмолкунандагон» тарҷума кард. Аммо дар мавриди мавзӯҳои

экологӣ ин истилоҳот аз як забон ба забони дигар бо усули ивазкунанда тарҷума карда мешаванд: **producers** — истеҳсолкунандагон (продуценты), **consumers** — истеъмолкунандагон (консументы).

Ҳангоми тарҷумаи истилоҳи «**decomposers**» як қатор мушкилиҳо ба миён меоянд, ки дар назари аввал ин вожа ба истилоҳи техникии «декомпозиция» шабоҳат дорад ва дар киёс бо ду истилоҳи қаблӣ онро метавон бо истилоҳи «декомпозиция» тарҷума кард, аммо дар асл аналогӣ он дар забони тоҷикӣ ва русӣ истилоҳи "**редуценты**" аст.

Масалан: The major parts of an ecosystem are the **producers** (green plants), the **consumers** (herbivores and carnivores), the **decomposers** (fungi and bacteria). Ин ҷумлаҳо ба таври ғалатӣ тарҷума кардан мумкин аст: Қисмҳои асосии экосистема **истеҳсолкунандаҳо** (растаниҳои сабз), **истеъмолкунандагон** (набототҳо ва даррандаҳо), **таҷзиякунандаҳо** (ё таҷзияҳо) (занбӯғҳо ва бактерияҳо) мебошанд. Аммо тарҷумаи зерин аз нуқтаи назари масъалаҳои экологӣ дуруст аст: Қисмҳои асосии экосистема **истеҳсолкунандагон** (растаниҳои сабз), **истеъмолкунандагон** (хайвоноти гиёҳхӯр ва дарранда), **таҷзиякунандагон** (занбӯғҳо ва бактерияҳо) мебошанд.

Аксар вақт ҳангоми тарҷумаи матнҳои экологӣ ба истилоҳоти полисемантикӣ дучор мешавем, ки зарурати мушаххас кардани маънои онҳо дар тарҷума на аз набудани калимаи дорои маънои умумӣ дар забони тоҷикӣ ва русӣ, балки аз хусусияти истифодаи ин гуна калимаҳо дар забони мо ба миён меояд. Ҳамин тавр, масалан, истилоҳи англисии "**radiation**" дучандон аст ва дорои маънои зерин аст: **радиатсионӣ**, **радиатсия**, **радиатсияи радиоактивӣ** ва ғайра. Дар мавриди тарҷумаи матни мавзӯҳои экологӣ мо «**solar radiation**» - «радиатсияи офтоб», «**nuclear radiation**» - «радиатсияи атомӣ» дорем. Аз ин лиҳоз, мо ба зарурати мушаххас кардани маънои истилоҳи бисёрҷонибаи «**radiation**» мувофиқи истилоҳоти дар забони тоҷикӣ мавҷудбуда рӯ ба рӯ мешавем.

Азбаски масъалаҳои экологӣ яке аз мушкилтарин масъалаҳост, ҳангоми тарҷумаи матнҳои экологӣ аксар вақт барои кӯмак ба мутахассисони ин соҳа муроҷиат кардан лозим меояд. Масалан, дар ин мавзӯ истилоҳоти «**аз нав танзим**» ва «**баровард**» аксаран истифода мешаванд, ки метавонанд ба якдигар ивазшаванда ба назар мерасанд. Бо вучуди ин, экологҳо бар ин назаранд, ки "**партовҳо**" ин баровардани моддаҳои ифлоскунанда ба атмосфера аст, яъне ифлосшавии ҳаво ва "**партовҳо**" якхелаанд, аммо танҳо ба муҳити обӣ ё рӯи замин. Ҳамин тариқ, "**партовҳо**" бояд "**emissions**" ва "**аз нав танзимкунӣ**" бояд "**discharges**" (**discharges to sea/land**) тарҷума карда шаванд. Мутаносибан, "максималии партовҳои иҷозатдодашуда" (МПИ) "**maximum permissible emissions**" (MPE) ва "ҳадди ақал аз нав танзимкунии иҷозатдодашуда" (ҲАНТИ) "**maximum permissible discharges**" (MPD) мебошанд.

Истилоҳи ба таври мувофиқ тарҷумашуда бояд ба се талабот ҷавобгӯ бошад: мафҳуми аслро дуруст баён кунад, кӯтоҳии аслро нигоҳ дорад ва истилоҳро дар забони тоҷикӣ тақрор накунад[1,56].

Вобаста ба ин, усулҳои асосии тарҷумаи истилоҳот-ибораҳо бояд ҷудо карда шаванд:

1) (Калкаунонӣ) пайгирӣ (таҷдиди таркиби ибора, вақте ки қисмҳои таркибии ибора бо унсурҳои мувофиқи забони адабӣ тарҷума шудаанд): **aerial scanning** - азназаргузаронии ҳаво, **soil analysis** - таҳлили хок, **living organisms** - организмҳои зинда;

2) тарҷума бо истифода аз ҳолати генетивӣ (қисматҳои истилоҳ исм мебошад): **animal behaviour** - рафтори ҳайвонот, **coordinate system** - системаи координатӣ; **vegetation distribution** - паҳншавии растаниҳо;

3) тарҷума бо истифода аз пешвандҳо (барои ибораҳои дар шакли занҷири ду ва зиёда калимаҳо барои муқаррар намудани алоқаи байни онҳо зарур аст): **geographical name** - имзо дар харита, **storm evacuation map** - нақшаи эвакуатсия аз туфон;

4) тарҷумаи тавсифӣ (интиқоли як ё якчанд ҷузъҳои истилоҳ бо истифода аз тавзеҳи васеъи маънои калимаи англисӣ): **environmental problems** - мушкилоти экологӣ, **graphic tablet** - планшет барои ворид кардани иттилооти графикӣ;

5) инверсия (тағйир додани таркиби ҷумла): **animal ecology** – экологияи ҳайвонот, **plant ecology** – экологияи растани; **spatial data's updating** - навсозии маълумоти фазоӣ, **cellular breakdown**- nobудшавии ҳуҷайраҳо;

6) иловаҳои луғавӣ (ба истилоҳ ворид намудани унсурҳои иловагӣ барои расонидани унсурҳои ифодаи маъно, ки дар асл баённашуда мондаанд): **data analysis** - таҳлили маълумоти гирифташуда, **herbivore** - гиёҳхӯр, **carnivore** - гуштхӯр;

7) мушаххасгардонӣ (дар тарҷумаи калимае, ки нисбат ба забони ибтидоӣ маънои ашёӣ -

мантиқӣ тангтар дорад): *quadrangle name* – номгӯӣ, *state plane coordinates* – низоми координатаҳои давлатӣ;

8) ивази эквивалентӣ (иваз кардани воҳиди аслӣ бо воҳиди мувофиқи матни тарҷумашуда): *3D modeling*- модели сатҳи сеченака, *sound basis* - таҳкурсии мустаҳкам, *bench mark*-репер, *choropleth map*-картограмма мебошад. Ин усул усули асосии интиқоли истилоҳот ба ҳисоб меравад, зеро эквивалентҳои мувофиқати доимӣ ва муодили байни калимаҳои ду забонро доранд, ки одатан аз контекст новобастаанд [3, 135].

Ҳамин тариқ, истилоҳот як воҳиди махсуси луғавӣ буда, дорои хосиятҳои хоси зиёде буда, онҳоро аз рӯи меъёрҳои гуногун ғуруҳбандӣ кардан мумкин аст ва дар тарҷумаи он вобаста ба сохтори шаклиаш як қатор тағйирҳои тарҷумаро истифода бурдан лозим меояд.

Забоншиносон, ки хусусиятҳои тарҷумаро дар соҳаи экология меомӯзанд, якҷанд роҳҳои тарҷумаи истилоҳотро дар соҳаи экология ҷудо мекунанд. Дар байни онҳо чунин мисолҳо инҳоянд:

- Вақте ки истилоҳот дар забонҳои гуногун ба ҳам мувофиқат мекунанд, ин гуна тасодуфҳо бо усули ивазкунӣ аз як забон ба забони дигар тарҷума мешаванд.
- Истилоҳотро дар забонҳои гуногун ба таври гуногун тасниф кардан мумкин аст, бинобар ин дар ин маврид дар тарҷума усули аналогия истифода мешавад.
- Истилоҳоте, ки калимаҳои байналмилалӣ мебошанд, бо истифода аз усули пайгирӣ тарҷума карда мешаванд.

Дар ҳуҷҷа бояд гуфт, ки масъалаҳои экологӣ на танҳо яке аз мушкилтарин, балки яке аз муҳимтарин мавзӯҳои фаъолияти тарҷумавӣ ҳам мебошад. Аз ин рӯ, мутахассиси тарҷумаи ин гуна матнҳо бояд на танҳо забони хориҷиро хуб донад, балки ин мавзӯро низ дарк намояд, истилоҳоти ба ҳам наздики хориҷӣ ва тоҷикиро хуб донад ва андешаи худро ба забони таҳсилоти дуруст баён карда тавонад.

Адабиёт:

1. Айзенкок С. М. Багдасарова Л. В., Васина Н. С., Глушенко И. Н. Тарҷумаи илмӣ ва техникӣ. - Ростов-на-Дону: Финикс, 2003.
2. Бархударов Л. С. Забон ва тарҷума: савол. умумӣ ва зуд-зуд назария транс. – нашри 2. - М.: Нашриёти ЛКИ, 2008.
3. Комиссаров В. Н. Тарҷумашиносии муосир: Китоби дарсӣ. - М.: ЭТС, 2002.
4. Комиссаров В. Н. Назарияи тарҷума (ҷанбаҳои забонӣ): Прок. барои ин-т ва факт. хориҷӣ ланг. - М.: Мактаби оӣ, 1999.
5. Нелюбин Л. Л. Муқаддима ба техникаи тарҷума (ҷанбаи маърифатии назариявӣ ва прагматикӣ): китоби дарсӣ. ёрдампуӣ. - М.: Флинта: Наука, 2009.
6. Нелюбин Л. Л. Луғати тарҷумаи тафсирий. - М.: Флинта, Наука, 2003.

Калидвожаҳо: *экология, проблемаҳои экология, муҳити зист, тағйирдиҳии лексикӣ, матнҳои экологӣ, радиатсияи атомӣ, партовҳо, истилоҳ-ибораҳо.*

Аннотация

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье рассматривается проблема перевода экологических терминов с английского на таджикский и русский языки. При переводе с английского на таджикский экологи сталкиваются со многими проблемами, связанными со специализированными словарями и их переводом, пишет автор. Также в своей статье автор представляет несколько экологических слов и словосочетаний для исследования и способы их перевода.

Ключевые слова: *экология, проблемы экологии, окружающая среда, лексическая трансформация, экологические тексты, атомная радиация, отходы, термины.*

Annotation

PROBLEMS OF TRANSLATION OF ENVIRONMENTAL TERMS FROM ENGLISH TO TAJIK LANGUAGE

This article deals with the problem of translating environmental terms from English into Tajik and Russian. When translating from English into Tajik, ecologists face many problems associated with specialized dictionaries and their translation, the author writes. Also in his article, the author presents several ecological words and phrases for research and ways to translate them.

Keywords: *ecology, ecological problems, environment, lexical transformation, ecological texts, atomic radiation, waste, terms.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Одилова Ҷамила Султонбековна, магистрани соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 970916262

Роҳбари илмӣ: н. и. п., дотсент Утаев М. М.

Сведения об авторе: Одилова Джамила Султонбековна, магистрантка первого курса факультета английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 970916262

Научный руководитель: к.п.н., доцент Утаев М. М.

About the author: Odilova Jamila Sultonbekovna, first-year master of the Faculty of English and Oriental Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 970916262

Scientific adviser: Ph. D. (c. p. s), Associate Professor Utaev M. M.

*Ишонзода Муҳаммади Рустам,
магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

ФОНЕМА ҲАМЧУН ВОҲИДИ ХУРДТАРИНИ ЗАБОН ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАВЛИДИ ОВОЗ

Фонема ва вазифаҳои он. Фонетика яке аз бобҳои муҳимтарини илми забоншиносӣ буда, дар бораи овозҳои нутқ баҳс мекунад. Ин баҳс воситаҳои ба вучуд омадани нутқ, хусусияти шунавоии овозҳо, қонуниятҳои тағйирёбӣ ва вазифаҳои онҳоро дар бар мегирад.

Новобаста аз маъруфияти афзояндаи намунаи амрикоии забони англисӣ, мо намунаи бритониини онро ҷоизтар мешуморем. Дар забони англисии гунаи амрикоӣ тағйироти фонетикӣ, орфографикӣ ва грамматикӣ ворид карда шудаанд, ки омӯзиши забонро соддатар мегардонанд. Воқеан ин соддакорӣҳо дар омӯзиши забон кӯмак хоҳанд расонид, аммо ғасоҳати забон аз байн меравад.

Омӯзиши таркиби овозии забон дар давраҳои қаблӣ забоншиносонро бо як қатор душворииҳои принципаӣ рӯ ба рӯ месохт. Аз ин рӯ, набояд аз тариқаи бениҳоят қафомондаи омӯзиши таркиби овозии забон дар муқоиса бо ҷаҳони муосир дар ҳайрат монд. Қобили қайд аст, ки чунин нави омӯзиш барои сохтори пурраву илман асоснокӣ таърихи сохтори овозии забон мақсаднок аст.

Вазифаи аввалиндараҷаи фонетикаи ҳар як забон - муайян намудани миқдори фонемаҳо ва муносибати байни онҳо дар низомии фонологӣ мебошад. Ҳалли ин масъала ба фарқ карда тавонистани фонема аз овози нутқ ва тобишҳои он вобаста аст. Муайян намудани миқдори фонемаҳо ва тобишҳои он ҳалли масъалаи дигар - таҷзияи занҷири овозиро ба порчаҳои хурдтарин тақозо мекунад.

Чарағи нутқ аз як тасниф то таснифи дигар менависад Ю. С. Маслов, - «як сели овозест, ки мушоҳидагарӣ ба забони мавриди ниёзи ношинос наметавонад, онро на дар шунид ва на дар спектрограмма «бурида» ба овозҳои алоҳида тақсим намояд». Омӯзиши овозҳои нутқ дар таркиби ин сели овозӣ душвор аст. Муайян намудани миқдори фонемаҳо ва вобаста ба ҳамин масъалаи ҷудо кардани овозҳои алоҳида зарурати таҷзияи чарағи нутқро пеш меорад [2, 36].

Занҷири овозро бо кадом роҳ ва дар асоси кадом меъёрҳо ба овозҳои алоҳида таҷзия кардан мумкин аст? Ҷудо кардани овозҳои алоҳида дар чарағи нутқ барои соҳибони забон як масъалаи бисёр осон ба назар расад ҳам, аз лиҳози забоншиносӣ яке аз масъалаҳои душвортарин ҳисоб мешавад. Беҳуда нест, ки ин масъала бо вучуди таърихи дуру дарозаш дар забоншиносӣ ҳалли ягона надорад ва забоншиносон ба пурсиши зикршуда ҷавобҳои гуногун додаанд [1, 26].

Дар таҳлили акустикӣ мушкilotи бештар аст. Аввал ин ки, занҷири овозӣ аз назари акустикӣ як силсилаи овозии муттаасил аст. Сониян, овозҳо дар тури тавлиди худ аз диди акустикӣ яксонӣ яқнавохт нестанд. Аз ин рӯ, чарағи овозиро бо ягон восита (масалан, дар осциллограмма ё спектрограмма) ба унсурҳои акустикӣ тақсим кунем ҳам, ин порчаҳои тақсимшуда ба овозҳои нутқ баробару мувофиқ намеояд. Масъалаи таҷзияи чарағи нутқ бо роҳи забоншиносӣ ва алоқамандона ҳал мешавад. Таҷзияи ягон гуфтор ба воҳидҳои маънодор: морфема, калима, синтагма ва ғайра қари душворе нест, зеро дар ин маврид мо ба воҳидҳои маънодор сару қор дорем. Чунин воҳидҳо дар асоси маъно (лексикӣ ва грамматикӣ) ва вазифаи морфологию синтаксисашон ҷудо мешаванд. Ҷудо кардани ин воҳидҳо ба равиши маъмули таҳлили равоиносӣ (лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ) воқеъ мегардад.

Ҳангоми ҷудо кардани овозҳо мо ба воҳидҳои сару қор дорем, ки аз маъно маҳрум мебошанд. Бо вучуди ин, овозҳо ҳам аз ҳамдигар маҳз ба воситаи маъно ва марзи морфологӣ ҷудо мешаванд. Ин қор ба тӯфайли он имқонпазир мегардад, ки овозҳо қобилияти ба маъно алоқаманд шудан доранд. «...чизе асосӣ дар тақтеи чарағи нутқ ба овозҳои алоҳида, менависад Л. Р. Зиндер, имқонияти бо маъно алоқаманд будани овозҳо мебошад» [1, 13-17].

Овозҳои бо ёрии таҷзияи (сарҳади) морфологӣ ҷудо кардашуда тадриҷан мустақилият пайдо карда, дар майнаи соҳибони забон ҳамчун воҳидҳои мустакил ҷо мегирад. Ин ҳолат имқоният медиҳад, ки мо онҳоро дар мавридҳои мавҷуд набудани сарҳади морфологӣ (масалан, дар калимаҳои бозор, доқа ва амсоли инҳо) низ аз овозҳои дигар ҷудо созем.

Ҳамин тариқ тақтеи фонетикӣ бо роҳи морфологӣ ҳал мешавад ва натиҷаи таҷзияи морфологӣ (лингвистӣ) мебошад.

Фонема ва тобишҳои он. Пас аз ҷудо кардани порчаҳои хурдтарини овозӣ мо метавонем

ин порчаҳоро ба ҳамдигар муқоиса карда, умумият ва фарқи онҳоро ошкор созем ва микдори фонемаҳоро муайян намоем. Дар ин маврид ҳам меъёрҳои физикию тавлидӣ ба кор намеравад, зеро овозҳои аз ҷиҳати физикию тавлидӣ монанд (масалан, овозҳои садонокӣ ҳичоҳи аввали калимаҳои *шутур, сафед, биринҷ*) метавонанд тобишҳои фонемаҳои гуногун бошанд ва баръакс. Ин масъаларо низ танҳо меъёрҳои лингвистӣ ҳал мекунанд.

Овозҳои алоҳидае, ки мо талаффуз мекунем (масалан, овозҳои *(с), (т), (д)* ва ғайра), дар алоҳидагӣ маъно надоранд ва мисли дигар овозҳо ва садоҳо (*раъду барқ, аккоси сағ, садои тори рубоб, акси садо* ва ғайра) ходисаи маъмули физикӣ мебошанд. Овозҳои нутқ танҳо дар сурате арзиши забонӣ пайдо мекунанд, ки дар яқоягӣ бо овозҳои дигари нутқ дар сохтани воҳидҳои маънодори забон морфема, калима, синтагма, фраза ва ғайра иштирок намура, тавассути онҳо ба маъно алоқаманд гарданд ва вазифаи муҳабиротии худро адо намоянд [2, 23].

Овозҳои нутқ дар таркиби воҳидҳои маънодор ду вазифаро адо мекунанд: калимасозӣ ва калимафарккунӣ (ё калимашиносӣ).

Вазифаи калимасозӣ дар он зоҳир мешавад, ки овозҳо барои сохтани калимаҳо ҳамчун масолеҳи бинокорӣ хизмат мекунанд. Масалан, дар калимаи *бодом* овозҳо *б, о, д, о, ва м* ба сифати масолеҳи бинокорӣ хизмат мекунанд ва аз ҳамин рӯ, мавҷудияти ин калима ҳамчун воҳиди забонӣ ба микдори муайяни овозҳо, тартиби онҳо, сохти ҳичоҳи заданокӣ вобаста аст: дар сурати риоя нашудани тартиби воҳидҳои фонетикӣ ва тағйир додани микдору низоми онҳо ин калима ё ҳамчун воҳиди лексикӣ аз байн меравад ва ё ба калимаи дигар табдил меёбад. Бинобар алоқамандии маънои калима бо таркиби овозии он муттаҳидию яклухтии калима, симои фонетикӣ калима ба вучуд меояд, ки ба воситаи он соҳибони забон як калимаро аз калимаи дигар фарқ мекунанд ва онро аз рӯи симои овозиаш мешиносанд. «Шубҳае нест, - менависад Л. Р. Зиндер, - ки мо калимаи стол-ро аз калимаи стул маҳз аз он сабаб фарқ мекунем ва онҳоро берун аз матн мешиносем ва мебинем, ки дар таркиби калимаи яқум садонокӣ *о*, дар калима дуум-садонокӣ *у* мавҷуд аст. Дар ин маврид мо бо вазифаи калимафарккунӣ ё калимашиносии фонема сару кор дорем». Аммо барои шинохтани таркиби овозии калима мавҷудияти ҷуфти калимаҳое, ки бо як овоз фарқ мекунанд, квазиомонимҳо (саф ва каф, дор ва дур), шарт нест (шояд ин хел калимаҳо дар забон мавҷуд набошанд). Калимаҳои *санг* ва *оташ*-ро мо ба ҳубӣ фарқ мекунем, агар чи ин калимаҳо квазиомоним нестанд [3, 33].

Муносибати порчаҳои овозие, ки бо роҳи дар боло баёншуда тақтеъ гардидаанд, нисбат ба ду вазифаи овозҳои нутқ як хел нест. Вазифаи калимасозӣ ҳоси ҳамаи овозҳои нутқ мебошад, зеро ҳамаи воситаҳои овозӣ дар калимасозӣ (ё васеътар дар воҳидсозӣ) ва шаклсозӣ иштирок мекунанд. Аммо вазифаи калимафарккунӣ овозҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: а) овозҳое, ки аз ҷиҳати тавлид ва хусусиятҳои физикӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, вале бе тағйири маънои калимаҳо якдигарро иваз карда метавонанд: масалан, овози садонокӣ а дар калимаҳои *банд* ва *қанд*, *сафед* ва *коса*; б) овозҳое, ки аз бисёр ҷиҳат ба ҳамдигар шабоҳат доранд, вале бе тағйири маънои калима якдигарро иваз карда наметавонанд: Масалан, садонокҳои *е* ва *у* дар ҷуфтҳои калимаҳои *бер* ва *бур*, *гел* ва *гул*, *кеш* ва *қуш*; Овозҳое, ки дорои қобилияти калимафарккунӣ буда, бе тағйирёбии маънои калима якдигарро иваз карда наметавонанд (масалан, овозҳои *е* ва *у* дар калимаҳои боло) фонема номида мешаванд. Овозҳое, ки қобилияти калимафарккунӣ надоранд ва бе тағйири маънои калима якдигарро иваз карда метавонанд (шаклҳои гуногуни зоҳиршавии овози *а* дар калимаҳои боло), тобишҳои як фонема ҳисоб мешаванд.

Хулоса, ду хусусияти асосии фонема - қобилияти фарқ кардани маъно ва шакли калима ва новобастагӣ ба муҳитҳои фонетикӣ дар фарқ кардани фонема ва тобишҳои он омили асосӣ мебошад, аммо дар асоси онҳо мо муносибати байни фонема ва тобиш (овози нутқ)-ро муайн карда наметавонем. Масъалаи муносибати байни фонема ва тобиш (овози нутқ) дар назарияи фонема яке аз масъалаҳои дигари асосист, ки ҳалли он механизми мураккаби истеъмоли фонемаро дар забон ошкор месозад. Дар ҳамаи забонҳо ҳамеша микдори фонемаҳо нисбат ба микдори тобишҳо (овозҳои нутқ) камтар аст. Ин ҳолат аз он сабаб рӯй медиҳад, ки ҳар як фонема (масалан, фонемаи *а* вобаста ба омилҳои муҳталиф-муҳити фонетикӣ) дар ҳамнишинӣ бо овозҳои гуногун, дар аввал, мобайн ва охири калима, синтагма, дар ҳичоҳи қушода ва баста, заданок ва беада, сабки нутқ (сӯҳбати маъмулӣ, суханронӣ дар маҷлис), муҳити нутқ (сӯҳбат дар назди мотори кор карда истода ва дар синф), фарқи синну сол (нутқи кӯдак, одами ҷавон ва марди пир), ҷинс (зан ва мард), ва ғайра тағйир ёфта, тобишҳои сершумору гуногун пайдо мекунанд.

Адабиёт:

1. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. Изд. 2. – Москва: Дружба народов, 1979. – С. 36-103.
2. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – Москва: Высшая школа, 1975. – 51 с.
3. Матусевич М. И. Введение в общую фонетику. – Москва: Прогресс, 1959. – С. 9-33.
4. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. – Душанбе: Маориф, 1972. – 205 с.
5. Хаскашев Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1989. – С. 47-59.
6. Ҳоҷиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX. – Душанбе, 1987. – 165 с.

Калидвожаҳо: *фонема, синтагма, ҳамсадои пасизабонӣ, калимасозӣ, спектрограмма, орфографикӣ, овознависӣ, узвҳои нутқ.*

Аннотация**ФОНЕМА КАК МИНИМАЛЬНАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЕДИНИЦА И ЕЕ РОЛЬ В ЗВУКОВОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ**

В данной статье рассматривается роль фонем в звуковом образовании. Также в статье отмечается, что фонетика является одной из важнейших отраслей лингвистической науки и рассматривает звуки речи. Это обсуждение включает в себя средства создания речи, природу слышания голосов, законы изменения и их функции. Первостепенной задачей фонетики любого языка является определение числа фонем и соотношения между ними в фонологической системе. Решение этой проблемы зависит от умения отличать фонему от звука речи, фонему от ее тонов. Определение числа фонем и их тонов требует решения еще одной задачи — разложения голосовой цепочки на мельчайшие кусочки. Проблема соотношения фонемы и тона (звука речи) в теории фонем является одним из основных вопросов, решение которого раскрывает сложный механизм использования фонем в языке.

Ключевые слова: *фонема, синтагма, постлингвистические согласные, словообразование, спектрограмма, орфография, диктофон, органы речи.*

Annotation**PHONEME AS THE SMALLEST UNIT OF LANGUAGE AND ITS ROLE IN VOICE PRODUCTION**

This article deals with the role of phonemes in voice production. It is also noted in the article that phonetics is one of the most important branches of linguistic science and discusses speech sounds. This discussion includes the means of creating speech, the nature of hearing voices, the laws of change and their functions. The primary task of the phonetics of any language is to determine the number of phonemes and the relationship between them in the phonological system. The solution to this problem depends on being able to distinguish a phoneme from a speech sound, a phoneme from its sounds. Determining the number of phonemes and their tones requires the solution of another problem - the decomposition of the vocal chain into the smallest pieces. The problem of the relationship between phoneme and tone (speech sound) in phoneme theory is one of the other main issues, the solution of which reveals the complex mechanism of phoneme use in language.

Keywords: *phoneme, syntagma, post-linguistic consonants, word formation, spectrogram, orthography, voice writer, speech organs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ишонзода Муҳаммади Рустам, магистранти соли аввали кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 911252524

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои филологӣ Чуракулов Бозоралӣ

Сведения об автора: Ишонзода Муҳаммади Рустам, магистрант первого курса кафедрой теория перевода и стилистика Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 911252524

Научный руководитель: кандидат филологических наук Джуракулов Бозорали

About the author: Ishonzoda Muhammadi Rustam, the 1st year master of the chair of theory of translation and stylistics of Tajik state pedagogical University named after S. Aini. Phone: +992 911252524

Scientific director: Candidate of Philological Sciences Jurakulov Bozorali

КАТЕГОРИЯ ВА ТАВСИФИ УМУМИИ ОН ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Мафҳуми категорияи грамматикӣ масъалаи васею доманадор мебошад. Забоншиносии тоҷикӣ ниёз ба ҳаллу ҷасли мафҳуми категорияҳои грамматикӣ ва алалхусус дар алоқамандӣ ва қиёс бо забонҳои хориҷии дар макотиби олии таълим мешуда дорад.

Худи мафҳуми категория аввалин шуда дар илми мантиқ, дар фалсафа (аз ҷониби Арасту) истифода шудааст, ки он дар ин соҳаи илм бо шарҳу талқини мухталиф то имрӯз вучуд дорад. Дар илми забоншиносӣ низ мафҳуми категорияро бо тарзи мухталиф шарҳ ва ба он таърифҳои гуногун додаанд.

Акидаи Ю. С. Маслов дар бораи категорияи грамматикӣ чунин аст: «Муқобилгузори (тазод)–ҳои грамматикӣ системаҳоеро ташкил медиҳанд, ки категорияҳои грамматикӣ ном доранд. Ҳамин тавр, категорияи грамматикиро чун система (маҷмуи ба низом даровардашуда)–и маъноҳои грамматикӣ ба ҳамдигар муқобилгузошташуда метавон таъриф дод, ки ба тавассути ин ё он нишондодҳои зоҳирӣ ифода ёфтаанд. Категорияҳои грамматикӣ ниҳоят гуногунанд – ҳам аз ҷиҳати теъдоди аъзои муқобилгузошташуда, ё ки граммемаҳо, ҳам аз ҷиҳати тарзи ифодаи шаклҳо, ҳам аз ҷиҳати хусусияти мазмуни грамматикӣ ифодаёфта, ҳам аз ҷиҳати муносибати ин мазмунҳо ба воқеият» [4, 159-160].

Муаллифони Грамматикаи академӣ (1970) бар он ақидаанд, ки мазмунҳои ҷузъии шаклан ифодаёфтаи калимаҳо ба категорияҳои грамматикӣ муттаҳид мешаванд, ки ҳулоса ва маҷмуи ин мазмунҳо мебошанд [5, 302].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» зикр шудааст, ки категорияи грамматикӣ ба воситаи шакли грамматикӣ ифода ёфта, ду масъалаи ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад. Дар як маврид маҷмуи маъноӣ якранги грамматикӣ калимаҳост. Дар мавриди дигар, категорияи грамматикӣ гурӯҳҳои калони луғавию грамматикӣ калимаҳоеро фаро мегирад, ки бо аломату хусусиятҳои умумии маъноӣ ва морфологию синтаксисӣ муттаҳид шудаанд.

Масъалаи муҳими дигар дар таҳқиқоти категорияҳои грамматикӣ гурӯҳбандии онҳо, яъне ба намудҳо ҷудо кардани онҳо мебошад.

Категорияҳои грамматикӣ пеш аз ҳама ба категорияҳои морфологӣ ва синтаксисӣ ҷудо карда мешаванд. Категорияҳои морфологӣ ҳоси шаклҳои калима мебошанд, категорияҳои синтаксисӣ ба ибора ва ҷумла хосанд. Ин намудҳои категория баробарҳуқуқанд ва ба ҳамдигар тобеъ нестанд, балки бо тарзҳои гуногун якҷоя амал карда, якдигарро пурра мекунад [1, 51].

В. Г. Адмони, забоншиноси маъруфи даврони шӯравӣ, дар асарҳои хеш ба таҳқиқи категорияҳои грамматикӣ рӯ оварда, се намуди онҳоро ҷудо мекунад:

- 1) категорияҳои мантикиву грамматикӣ (категорияҳои соф морфологиву грамматикӣ);
- 2) категорияҳои муоширативу грамматикӣ (категорияҳои морфологиву синтаксисӣ);
- 3) категорияҳои сохториву грамматикӣ.

Муаллиф таъкид месозад, ки категорияҳои мантикиву грамматикӣ (соф морфологиву грамматикӣ) предмет, ҳодиса, ҷараён ва муносибатҳои олами воқеиро дар шури инсон дар шакли умумиятдошуда ва таҷдидкардашуда ифода мекунад, масалан, категорияи шумораи исм, падежи аккумулятив ҳамчун номдхӣ ба объекти амал ба ҳисоб мераванд.

Бо ибораи дигар, категорияи грамматикӣ, ки мазмуни хешро танҳо дар шакли синтетикӣ ва аналитикӣ калима ифода мекунад ва бе ҳамбастагӣ бо дигар калимаҳо дар ҷумла зоҳир мегардад, категорияи соф морфологиву грамматикӣ номида мешавад.

Дар забонҳои аналитикӣ боз як намуди категорияи грамматикиро ҷудо мекунад, ки унвони «сохториву грамматикӣ» дорад ва барои созмондхӣ сохтори воҳиди нутқ (ҷумла) хидмат мекунад, масалан, созмони чорҷубавӣ дар ҷумла (рамочная конструкция в предложении), ки хусусияти ҷумлаи ин забонҳо, масалан забони олмониро, чун як воҳиди устувори муоширатӣ таъмин менамояд.

Дар заминаи ошноӣ бо афкори забоншиносони гуногун оид ба ин мавзӯ, баррасӣ ва қиёсу муқобалаи ин ақидаҳо ва ҳамчунин бо дарназардошти вежаҳои забонҳои

киёсшаванда лозим мешуморем, ки таърифи зерини категорияи грамматикиро пешниҳод намоем: категорияи грамматикӣ як мафҳуми умумии грамматикӣ мебошад, ки муносибатҳои гуногуни байни предмет, ҳодиса ва воқеаҳои олами моддиро тавассути системаи шаклҳои грамматикӣ дар шуури инсон инъикос менамояд. Категорияҳои грамматикӣ дар ҳар як забон вежаҳои хоси худро доранд. Онҳо моҳияти типикӣ ҳар як забонро муайян месозанд ва маҳсули инкишофи бисёрасраи тафаккури инсон мебошанд.

Категорияи грамматикии ҷинсияти исмҳо то ҳол яке аз «бемантиктарин ва ғайриҷашмдоштарин» категорияҳои грамматикӣ боқӣ мемонад [А. Меје]. Он дар забоншиносӣ, равшаншиносӣ лингвистӣ, маърифатӣ, фарҳангшиносӣ, типологияи муқоисавӣ ва дар нақшаҳои тарҷумавӣ омӯхта мешавад. Мақсади рисолаи мо таҳлили грамматикии категорияҳои ҷинсӣ дар забони олмонӣ, дар ҷанбаҳои забоншиносӣ ва дидактикӣ мебошад. Донишҳои забоншиносӣ ҳамчун яке аз паҳлуҳои асосии методологӣ ва асосҳои таълими забонҳои хориҷӣ ба назар гирифта мешавад.

1. **der** inzwischen schon mehrere Tage andauernde **Taifun**.

Тӯфон, ки ҳоло якҷанд рӯз боз давом дорад.

2. Während manche Medien formulieren, dass die australische Sängerin Sia jüngst zu einem prominenten «Opfer» eines Nacktfoto-Skandals geworden sei, beweist Sia selbst gerade das Gegenteil: Sie ist kein Opfer.

Дар ҳоле ки бархе расонаҳо мегӯянд, ки овозхони австралиягӣ Сиа чанде пеш "қурбонӣ"-и мочарои акси урён шудааст, худ Сиа баръакс исбот мекунад: Ӯ қурбонӣ нест.

Als **sie** nämlich am Montag herausfand, dass ein Unbekannter versuchte, im Netz Nacktbilder von **ihr** an **ihre** Fans zu verkaufen, reagierte **sie** mit der wohl stärksten Aktion, die man sich vorstellen kann: **Sie** tweetete eines der Bilder einfach selbst in die Welt – mit den Worten: «Spart **euer** Geld, hier ist **eines** gratis. Jeden Tag ist Weihnachten!»

Дар забоншиносӣ «Ҷинсияти грамматикии исмҳо ба фарқи байни ҷинси биологӣи одамон ва ҳайвонот асос ёфтааст, ки инро олим О. И. Москальская нишон додааст. Истисноҳо, аз қабили **das Kind** (кӯдак), ки ба ҷинси миёна тааллуқ дорад, бо он шарҳ дода мешавад, ки ҷинси грамматикии он на бо ҷинси биологӣ, балки ба маънои мавҷудияти ҷавон, бача (инчунин номи ҳайвонот **das Lamm** (баррача), **das Kalb** (гӯсола)) алоқаманд аст» [4, 53].

Истифодаи ҷонишинҳои пурсиши **wer** ва **was** далели робитаи ҷинсӣ ва категорияи ҷондорро дар забони олмонӣ шаҳодат медиҳад. Барои ҳама номҳое, ки предметҳои зиндари ифода мекунанд, бо саволи **wer** савол дода мешавад, ки шакл ҷинси мардонро нишон медиҳад, барои ҳама ашёи бечон саволи **was** савол дода мешавад, ки он ҷинси миёнаро нишон медиҳад.

a. Wer hat seinen / *ihren Lippenstift verloren?

b. Jemand hat seinen / *ihren Lippenstift verloren.

c. Hat denn niemand seinen / *ihren Lippenstift verloren?

Олимони инчунин ба он ишора мекунанд, ки як гурӯҳ исмҳои хос дар байни исмҳои забони олмонӣ фарқ мекунад. Онҳо як қатор хусусиятҳои морфологӣ доранд, ки онҳоро аз дигар синфҳои исм фарқ мекунанд, масалан, онҳо бе артикл кор фармуда мешаванд ва аксар вақт ҷои ҳосияти наслиро (Genetiv) иваз мекунанд [2, 41].

Гурӯҳи дигари исмҳое, ки дар он категорияи ҷондор нақши калон мебозад, гурӯҳи исмҳои тасрифашон суғ мебошад. Ба гуфтаи К. М. Кепке, хусусияти монандии онҳо пасванди **-e** ва мавҷудоти ҷондор будани он аст. Ғайр аз ин ба ин синф исмҳое дохил мешаванд, ки пасвандҳои хориҷии ифодакунандаи шахсро доранд: **-and, -ant, -ent, -ist, -ast, -at, -et, -it, -ot, -nom, -loge, -agoge**.

Р. Айзенберг бар ин назар аст, ки дар мавриди исмҳои тасрифи заифи забони олмонӣ, метавон дар бораи ҷинси ҷоруми грамматикӣ сухан гуфт, ки ӯ онро **Generikum (Gen)** меномад. Ин ҷинс, ба ақидаи ӯ, дар интиҳоби гурӯҳи калимаҳое, ки нисбат ба ҷинси табиӣ бетарафанд, махсусият дорад. Олим муътақид аст, ки исмҳои камчини заиф бештар бо ҷондор будан ва шахсияти он алоқаманд аст. Ин ягона синфи исмҳои олмонист, ки дар он шакли аккузативӣ аз шакли номинативӣ фарқ мекунад [3, 95-101].

Ҳаракати феминистӣ дар ҷомеа ва омӯзиши забоншиносони феминистӣ ба он оварда расонд, ки барои номҳои касбҳо дар забони олмони муосир шаклҳои параллелӣ дар ҷинси мардона ва занона пайдо шуданд (Professor-Professorin, Seemann-Seefrau) ва ҳангоми истифодаи ин исмҳо дар ҷамъ ҳарду нишондод истифода мешаванд:

Liebe Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter.

Nur die Hälfte der 150 Parlamentarier und Parlamentarierinnen waren anwesend.

Дар ин ҳолат, грамматикаи забони олмонӣ тавсия медиҳанд, ки шаклҳои бетарафи чинсиро барои содда кардан шаклҳои ҳамгиро дар чинси мардона ва занонаро истифода баранд:

Die Studierenden der Universität Zürich.

Wenden Sie sich an eine Fachperson.

An dieser Schule arbeiten 27 Lehrkräfte.

Шаклҳои ҷамъи зерин низ мавҷуданд:

Mitarbeiter/-innen

Mitarbeiter (innen)

Kolleg (inn) en

Бо вучуди ин, ин шаклҳо аз ҷониби намоёндагони забоншиносони феминистӣ танқид карда мешаванд, зеро чунин нишондоди намоёндагони зан нақши тобеъ ё дуумдараҷаи занонро таъкид мекунад, онҳо чунин аломатхоро пешниҳод мекунад: *KollegInnen, LehrerInnen* [3, 169].

Дар номҳои ҳайвонот, фарқияти чинсӣ дар забони олмонӣ пеш аз ҳама, дар номҳои ҳайвоноти хонагӣ ва «номи ҳайвоноти машхур» инъикос ёфтааст:

der Stier – die Kuh

der Hahn – die Henne

der Hengst – die Stute

der Bär – die Bäarin

der Löwe – die Löwin

Дар муқоиса бо номҳои одамон дар забони олмонӣ, мувофиқати тафовути чинсӣ ва категорияи грамматикӣ чинс номҳои ҳайвонот камтар мувофиқат мекунад.

Номҳои бачаҳо аксар вақт чинси миёна мебошанд:

Das Lamm, das Fohlen und das Kücken.

Аксар вақт дар байни номҳои ҳайвонҳои «машхур» исмҳои чинси умумӣ ҷой доранд: *das Pferd, das Rind, das Reh.*

Номҳои ҳайвонот бо истифодаи номҳои тавсиф мешаванд, ки на чинси ҳайвонотро балки намудхоро нишон медиҳанд. Ин чинсҳо метавонанд занона, мардона ва ҳадди ақал чинси миёна бошанд.

die Amsel, die Maus, der Delphin, der Adler, das Schnabeltier, das Wiesel, das Krokodil, das Kamel.

Барои нишон додани чинсият пасвандҳои *-weibchen, -männchen* ва ё дигар пасвандҳо низ истифода бурда мешаванд:

das Delphinmännchen – das Delphinweibchen ва *der Elefantenbulle - Elefantenkuh.*

Мисолҳои луғатҳои зоонимикӣ ва қисман антропонимикӣ забони олмонӣ нишон медиҳанд, ки манзараи биологӣ ва забонии олам на ҳамеша ба ҳам мувофиқ меоянд.

Таҷрибаи олим М. А. Ригел исбот мекунад, ки ҳатто ҳангоми омӯзиши ғайрисистемавии чинси исмҳо, донишҷӯён қоидаҳои худро эҷод мекунад ва онҳоро истифода мебаранд. Донишҷӯён дар муайян кардани чинс ҳар қадар бештар эътимод доштанд, ҳамоно қадар қоидахоро ба муайян кардани чинсҳо ишора мекарданд. Барои исмҳои, ки пасванди **-in** доранд, семантикаи исмҳо аҳамияти калон дошт, яъне мансубияти онҳо ба чинси занона ва 100% эътибори пасванди **-in** ҳамчун нишондиҳандаи чинси занона мебошад (яъне истисно надорад) [5, 14-15].

Адабиёт:

1. Вандриес Ж. Язык. /Перевод с французского. Примечания П. С. Кузнецова. Под редакцией и с предисловием Р. О. Шор. – М.: ...
2. Кронгауз М. А. Sexus, или Проблема пола в русском языке//Русистика. Славистика. Индоевропеистика. – М., 1996. – 628 с.
3. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. 4-е издание. - М.: Высшая школа, 1975. – 328 с.
4. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаи нутқ). - Душанбе: Дониш, 1981. – 216 с.
5. Сайфуллоев Х. Г. Китоби дарсӣ аз фанни забони олмонӣ барои синфҳои V, VI, VII, VIII, IX. – Душанбе, 1992, 1998, 2009.
6. Скрипкина Г. В. Категория грамматического рода в немецком языке: лингвистический и методический аспекты / Ученые записки Орловского государственного университета. №1(78),2018 - С. 168-172.
7. Ҳалимова М. С. - «Таҳлили грамматикӣ – категориявӣ ва функционалӣ – семантикии ҷонишинҳои шахсӣ дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ» Автореф. Дис.... н. и. филологӣ. – Душанбе., 2021. – 113 с.

8. Шозедов Н., Нурова З., Сафаров М. Грамматикаи амалии забони олмонӣ китоби дарсӣ. - Душанбе, 2019. - 165 с.
9. Admoni W. G. Der deutsche Sprachbau. 4. Aufl. - M.: 1986. – 336 S.
10. Eisenberg P. Das vierte Genus? In: Bittner, A. / Bittner, D. / Köpcke, K. (Hgg.) Angemessene Strukturen: Systemorganisation in Phonologie, Morphologie und Syntax. Hildesheim: Olms, 2000. S. 91-105.

Калидвожаҳо: категория, забони олмонӣ, ҷинсият, ҷинси занона, ҷинси мардона, ҷинси миёна, забонишиносӣ, грамматика, морфология, исм, ҷонишин, шумора, падеж, забон, муошират.

Аннотация

КАТЕГОРИЯ И ЕЕ ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В лингвистике грамматическая категория или грамматическая особенность — это свойство элементов грамматики языка. В каждой категории есть два или более возможных значения (иногда называемые граммемами), которые обычно являются взаимоисключающими. Часто встречающиеся грамматические категории включают в себя: Время, размещение глагола во временном интервале, который может принимать такие значения, как настоящее и прошедшее число, с такими значениями, как единственное, множественное, а иногда и двойное, пробное, паукальное, неисчисляемое или разделительное, включительно. или исключительный гендер, с такими значениями, как мужской, женский и средний классы существительных, которые являются более общими, чем просто род, и включают дополнительные классы, такие как: одушевленные, гуманные, растения, животные, вещи и несущественные для понятий и глагольных существительных/действий, иногда также формирует локативные отношения, которые в некоторых языках могут быть представлены с использованием грамматических падежей или времен или путем добавления возможно агглютинированной лексемы, такой как предлог, прилагательное или частица.

Ключевые слова: категория, немецкий язык, род, женский род, мужской род, средний род, лингвистика, грамматика, морфология, существительное, местоимение, число, падеж, язык, общение.

Annotation

CATEGORY AND ITS GENERAL DESCRIPTION IN GERMAN

In linguistics, a grammatical category or grammatical feature is a property of items within the grammar of a language. Within each category there are two or more possible values (sometimes called grammemes), which are normally mutually exclusive. Frequently encountered grammatical categories include: Tense, the placing of a verb in a time frame, which can take values such as present and past Number, with values such as singular, plural, and sometimes dual, trial, paucal, uncountable or partitive, inclusive or exclusive Gender, with values such as masculine, feminine and neuter Noun classes, which are more general than just gender, and include additional classes like: animated, humane, plants, animals, things, and immaterial for concepts and verbal nouns/actions, sometimes as well shapes Locative relations, which some languages would represent using grammatical cases or tenses, or by adding a possibly agglutinated lexeme such as a preposition, adjective, or particle.

Keywords: category, german language, gender, feminine gender, masculine gender, neuter gender, linguistics, grammar, morphology, noun, pronoun, number, case, language, communication.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бердиев Парвиз Шохназарович, магистранти соли аввали кафедраи забони олмонии факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 937008547

Рохбари илмӣ: д. и. п., профессор Сайфуллоев Х. Ғ.

Сведения об авторе: Бердиев Парвиз Шохназарович, магистрант 1 курса кафедры немецкого языка факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 937008547

Научный руководитель: д.п.н., профессор Сайфуллоев Х. Г.

About the author: Berdiev Parviz Shokhnazarovich, 1st year graduate student of the Department of German Language, Faculty of Romance-Germanic Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aina. Phone: +992 937008547

Scientific supervisor: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Sayfulloev H. G..

ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТИ ТАЪРИХИИ МАРБУТ БА ДАВЛАТДОРӢ ДАР РОМАНИ “ФИРДАВСӢ”-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Забони адабӣ аз дастовардҳои муҳимтарини ҷомеаи мутаммадин ҳисоб меёбад. Истифодаи муназзами он дар риштаҳои мухталифи хоҷагидорӣ, иқтисодиёт ва маишати ҳамарӯзаи мамлакат аз маърифат, фарҳанг ва завқӣ баланди аҳди он ҷомеа дарак медиҳад.

Забони адабии тоҷик таърихи хеле қадима дорад. Ташаккулу инкишофи он ба асрҳои IX ва X ба даврони ба вучуд омадани аввалин ҳонадонҳои давлатдорӣ тоҷикон рост меояд. Забони адабии тоҷик, ки дар замони ҳонадони Сомониён ба авҷи инкишоф расидааст. Он дар ин давра на фақат ба сифати забони давлатӣ, балки ҳамчун забони адабиёти бадеӣ, илму маърифат ва забони муоширати байни мардумони гуногунзабон ҳам истифода мешуд. Дар инкишофу тақомули ин забон хидмати нобиғаҳои бузурги тамаддуни гузаштамон бағоят бузург аст. Маҳз осори бо форсии дарӣ офаридаи ин бузургони илму адаб боиси раvнақи минбаъда ва нуфузи оламгирӣ ин забон гаштааст.

Забони адабии муосири тоҷик анъанаҳои бехтарини форсии дарӣ ва форсии классикиро дар худ таҷассум кардааст. Дар инкишофу таҷдиди он дар асри XX хидмати устод Садриддин Айнӣ ва шоирону нависандагони маъруф Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода ва дигарон бузург аст. Бо кӯшишу заҳмати ин адибони хушсалиқа ва зиёиёни пешқадами мамлакат меъёрҳои истеъмолии забони адабии муосири тоҷик дар ин давр сайқал ёфтанд ва ба ҳадди эътидол даромаданд. Меъёрҳои истеъмолии луғат, қолибҳои ибораву ҷумлаҳо, талаффузу имло муқаррар карда шудаанд шуданд. Ҷиҳати бисёр ҷолиби амали адибу зиёиёни пешқадами мамлакат дар ин бобат ҳамин буд, ки тамоми меъёрҳои истифодаи забони адабии тоҷикро пайваста бо забони умумихалқии тоҷикӣ - бо заминаи воқеии забони адабии муосир таҷдиди назар мекарданд.

Дар роҳи инкишофи забони миллати тоҷик хизмати нависандагони муосири тоҷик басо назаррас аст, ки яке аз онҳо Сотим Улуғзода мебошад.

Дар даврҳои гузашта, вақте ки истилоҳот кам буд ва соҳаҳои корбурди онҳо аз он ҳам камтар барои сохтани истилоҳот аз таркиби вожаҳои умумӣ мушкилӣ пеш меовард. Вале дар асри IX, замоне ки инкилоботи иҷтимоӣ-сиёсӣ, пешрафтҳо ва кашфиётҳои бузурги илмӣ-техникӣ ҷеҳраҳои ҷаҳонро дигаргун сохт, риштаҳои гуногуни илму фан ва соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсон падидаи омад, ки ҳар кадом вожаҳои ҳосси худро тақозо мекард. Дар натиҷа шоҳаи истилоҳоти забон густариш пайдо кард ва олимон донишмандон дар фикри ҷудо кардани онҳо аз вожаҳои умумӣ шуданд.

Азбаски инсонҳо барои фарқи бехтари падидаҳои нави моддиву маънавии атрофи хеш ҳамеша дар фикри таҳлилу таҳқиқ буда, меҳоханд барои онҳо қолибҳо сохта, меёру таърифҳо муқарар намоянд, аз ин рӯ, истилоҳот низ аз ин қонуни умумӣ барканор намонд. Донишмандон ба баррасии он пардохта, ҳудуди марзҳо ва соири мушаххасоти онро муайян карданд. Дар натиҷа дар илми забон риштаи алоҳидае ба вучуд омад бо номи истилоҳотшиносӣ, ки омӯзиш ва танзими асосҳои назарӣ ва методологии истилоҳгузиниро ҳадафи асосии худ қарор дод.

Пеш аз ҳама донишмандон ва забоншиносон кӯшиш карданд, ки фарқи байни калимаи вожа ва истилоҳро муайян намоянд. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи оддӣ ва маъмул истифода шавад.

Яке аз қабатҳои луғавӣ, ки дар осори адиб ҷойгир шудааст ва ҳанӯз мавриди баррасиву таҳқиқ қарор нагирифтааст, ин истилоҳоти давлатдорӣ дар романи “Фирдавсӣ” мебошад.

Ба андешаи мо вожаҳои таърихӣ марбут ба истилоҳоти давлатдорӣ дар асари мавриди таҳлил истифодашударо бо назардошти маънои луғавӣ ва доираи истеъмолашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мувофиқ аст

Вожаҳои марбут ба амалдорони \ҳодимони\ давлат; Волӣ, ноиби подшоҳ. Вожаи **волӣ** дар истилоҳҳо ба маънои шарҳ дода шудааст. Аз таҳлили романи баррасишаванда маълум гашт, ки дар асари мазкур ҳам калимаи **волӣ** ба маънои ҳоким омадааст. *Дар дорулҳукумат пеши волиш вилоят нишастаед, суҳанро доништа гӯед [7, с. 43]. Аз волоҳазрати ноиби подшоҳ ба аزل ва ҳабси ӯ фармон содир шуд [7, с. 51].*

Дар асар баъзе мафҳумҳои марбут ба истилоҳоти давлатдорӣ ба шакли ибора омадааст, ки онро метавон дар мисоли зер мушоҳида намоем. *Вақте ки навқари вақили молиёт ба Бож омада Фирдавсиро ба назди ҳоким бурданӣ шуд, шоир ҳайрон нашуд [7, с. 67].*

Вожаҳои мансуб ба биноҳои ёрирасони давлатӣ: *дарбор, сарой, қозихона, дорулҳукумат;*

Вожаи **дорулҳукумат** низ дар нутқи имрӯза камистеъмол будаву бештар хусусияти таърихӣ ё қуҳнашуда қасб намудааст. Муаллифони “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969) вожаи **дорулҳукумат**-ро ба тариқи зайл маънидод намудаанд: макон ё қароргоҳи ҳаёти идоракунандаи давлат ё ҳукумат. *Пагоҳи дигар Фирдавсӣ варақхоро лӯлапеч карда, ба ҳуди Алӣ Дайламі ба дорулҳукумати Тӯс ба номи ҳоким фиришт [7, с. 39].*

Аз шарҳ ва далели “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бармеояд, ки вожаи **дорулҳукумат** дар забони осори классикӣ серистеъмол набудааст ва дар нутқи аҳоси алоҳида ба қор рафтааст.

Нависанда барои ифшо намудани вазъи зисту зиндагонии қаҳрамони асар хело ҳам моҳирона кӯшиш ба харҷ додааст ва вожаҳои аслии тоҷикӣ хусусияти миллидоштаро ба қор бурдааст, ки яке аз онҳо **сипаҳсолор** мебошад. *Ў волӣ ва сипаҳсолори Хуросон Абӯалии Симҷурӣ буд* [7, с. 49].

Ҳарчанд вожаи **сипаҳсолор** ба маънои **ҳодими давлатӣ** дар истифодаи забони ҳозираи тоҷик набошад ҳам, лекин аз истеъмол набаромадааст. Агар ин вожа ҳоло бештар ба маънои маҷозӣ корбурд шавад, дар забони романи “Фирдавсӣ” бо қабули ду асос истифода шудааст. - *Лаиқар омад. Сипаҳсолор омад - гӯён фарёд намекашид, Фирдавсӣ шояд дучори ҳуҷуми муридони шайх мегардид* [7, с. 49].

Ҳамин тавр, пас аз ошноӣ бо осори адиб қайд кардан ба маврид аст, ки мавсуф дар баёни фикру ифодаи матлаб аз вожаҳои гуфторӣ, калимаҳои матрук, унсурҳои таърихӣ ва наввожаҳо бо сабки ҳоссае дар осори таърихӣ истифода намудааст. Сотим Улуғзода дар баёни матлаб ва сохтани унсурҳои луғавӣ дар заминаи қолибҳои забонӣ аз адибони муосир фарқ дорад, ки яке аз омилҳои он, ба эҳтимоли қавӣ, ба огоҳии ӯ аз адабиёти классикӣ ва таърихи беш аз ҳазорсолаи миллати тоҷик вобастагӣ дорад.

Адабиёт:

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология. Фонетика. Морфология. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1973. – 451 с.
2. Мачидов Ҳ. Оманиҳои луғавӣ/Ҳ Мачидов/ Маърифат, 1998, № 3-4, С. 6-11.
3. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Китоби дарсӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.
4. Масъумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. Монография/ Н. Масъумӣ. Душанбе: Ирфон, 2011. - 385 с.
5. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 272 с.
6. Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. Бурҳони Қотъ [таҳияи Нуров]. Ҷилди 1. - Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
7. Улуғзода С. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1998. – 332 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. [дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ.] – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. [дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ] – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 А-Н. (Зери назари Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон) – Душанбе, 2008. – 950 с.

Калидвожаҳо: *лугот, истилоҳон, забон, хусусиятҳои луғавӣ, забони осори бадеӣ.*

Аннотация

ИСТОРИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬЮ В РОМАНЕ “ФИРДАВСИ” С. УЛУГЗАДА

в данной статье автор изучил исторические слова, связанные с государственностью, в романе “Фирдавси” С. Улуғзада. На основе конкретных примеров он показал употребление группы слов, связанные с государственностью и определил способ выражения понятий этой сферы. Из рассматриваемой статьи можно получить полное представление о лексике и исторических терминах, связанных с государственностью.

Ключевые слова: *слова, термен, язык, лексические особенност, язык произведений искусства.*

Annotation

HISTORICAL TERMS OF STATEHOOD IN S. ULUGZADA'S “FIRDAVSI” NOVEL

In this article, the author studied the historical words associated with statehood in the novel “Firdavsi” by Sotim Ulugzada. On the basis specific examples, he showed the use of group of words associated with statehood, and determined the way of expressing the concepts of this sphere. Form this article, you can get a complete picture of the vocabulary and historical terms associated with statehood.

Keywords: *words, terms, language, lexical features, the language of works of art.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Ганҷина, магистранти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон. С.Айнӣ. Суроға: Тоҷикистон, 734003, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Сведения об авторе: Саидова Ганджина, магистрант кафедры теории и практики языкознания Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айнӣ. Адрес: Таджикистан, 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.

About the author: Saidova Ganjina, magistr of the Department of theory and practice of linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Address: 121, Prospect Rudaki,, Dushanbe, 734003, Tajikistan.

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ СЕМАНТИКИ ГЛАВНОГО ЧЛЕНА НЕОПРЕДЕЛЕННО - ЛИЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Для исследования структуры и семантики неопределённо - личных предложений в поэзии Серебряного века, я выбрала 20 предложений.

На основе этого материала я составила лексика - семантические группы глаголов.

1. Глаголы, которые называют времяпрепровождение, конкретные физические действия: скрипели, заточили, донесли, по - легли, раздали, разрушили, находили, подменили, мчат, гладят, пишут, зажгут;
2. Глаголы со значением движения перемещения: притащили, вели, смотреть, принесли;
3. Глаголы со значением интеллектуального состояния и мысли: узнали, думали, знают;
4. Глаголы со значением психических и физических состояний: вздыхают, хмурят, плакали;
5. Глаголы со значением способностей и умения: шьют, танцевали, пели;
6. Глаголы речевой деятельности: сказали, говорили;
7. Модальные глаголы: не хотят;
8. Глаголы, обозначающие эмоциональные отношения: не любят, нравятся;
9. Глаголы со значением восприятия органами чувств: смотрят, видели;
10. Глаголы со значением активно - производимого звучания и говорения: внемлют;
11. Глаголы со значением обладания и принадлежности.
12. Глаголы со значением положения в пространстве.
13. Глаголы со значением существования.

В процессе работы было выделено несколько групп. Это говорит о том, что большинство глаголов неопределённо - личных предложений в поэзии Серебряного века выражают то, что делает неопределённый деятель в данный момент.

Рассматривая грамматические свойства глаголов в позиции главного члена в неопределённо личных предложениях, следует отметить, что по своей структуре глагол в этом типе предложения находится всегда во множественном числе и в третьем лице, род у таких глаголов определить нельзя. При анализе времён глаголов замечено, что встречается глаголы всех трёх времён (будущего, настоящего и прошедшего).

* глаголы настоящего актуального времени: пишут, лечат, поют, считают;

* глаголы настоящего не актуального времени: требует, вздыхают, улетают, шьют;

* глаголы прошедшее времени аористического значения: бросали, разрушили, думали, раздали, принесли, нашли;

* глаголы будущего времени: забудут, унесут, отворят, покроют;

Рассматривая категорию вида глаголов, были выявлены глаголы совершенного вида: сказали, раздали, убрали, принесли, забыли, узнали.

Глаголы несовершенного вида: молчат, требуют, лечат, разрушат, думают.

Следующая грамматическая категория характеризует переходность глагола.

Непереходные глаголы: думали, плакали, молчали, сказали.

Переходные глаголы: убрали, узнали, пели, пишут, гладят, требуют.

Если определим спряжение, то к первому спряжению относятся глаголы: требуют, знают, пишут, нашли, шьют, плакали и улетают.

По второму спряжению относятся глаголы: сказали, находили, разрушили, искали, мчат, бросали.

Если рассматривать категорию наклонения, то все глаголы, как и главный член в неопределённо-личных предложениях могут иметь формы изъявительного наклонения, сослагательного, аналитическую форму повелительного наклонения с частицей "Пусть".

Но рассматривая предложения выбранные из произведений поэтов Серебряного века, мы понимаем, что все глаголы стоят в изъявительном наклонении.

В. В. Виноградов формы 3 - его лица множественного числа свободно относится к неопределённому лицу, то есть они не указывают на определённого производителя действия, а только предполагают множественную неопределённую личную массу в качестве действующей среды, они указывают на того, о ком говорят.

Форма 3 - его лица множественного числа глагола в неопределённо-личных предложениях указывает на количественную неопределённость субъекта:

Сергей Есенин (И ответил мне меняя кратко: О любви в словах не говорят, О любви вздыхают лишь украдкой, Да глаза, как яхонты горят)

Марина Цветаева (Мне нравится, что Выбальны не мной)

Сергей Есенин (Я спросил сегодня менялы, Легче ветра, тише Венских струй, Как назвать мне для прекрасной Лалы Слово ласковое" поцелуй").

Анна Ахматова ("Сероглазый король" "Знаешь, с охоты его принесли, Тело у старого дуба нашли.

Жаль королёву. Такой молодой !....

За ночь одну она стала седой) Александр Блок ("Незнакомка" И каждый вечер, за шлагбаумами, Заламывая котелки, Среди канав гуляют с дамами - Испытанные остряки). Николай Гумилёв ("За что" О,

что за скучная работа.

Пускает мыльных пузырей. Ну, так и кажется, что кто - то нам карты сдал без козырей).

Форма множественного числа указывает на неопределённость "количественного наполнения" субъекта.

В неопределённо - личных предложениях выделяются следующие значения деятеля: конкретный, обобщённый, неопределённый.

Конкретизация деятеля зависит от семантики и главного члена. Предложение содержит указание на круг возможных действующих лиц, ограничивая их пределами места нахождения.

Компонентами семантики неопределённости субъекта в исследуемой синтаксической конструкции являются:

- 1) форма 3 - его лица глагола;
- 2) форма множественного числа глагола;

3) отсутствие выраженного синтаксического объекта в неопределённо-личных предложениях не нарушает их семантическую самостоятельность и является их характерной чертой в грамматической структуре.

Глагольные формы 3 - его лица множественного числа настоящего, будущего времени, формы множественного числа прошедшего времени и сослагательного наклонения при отсутствии словесно выраженного субъекта не содержат точных указаний на субъект.

В предложении может находиться распространитель, относящийся ко всему составу предложения и не связанный ни с каким отдельным его членом называется детерминирующим членом предложения или детерминантом. Что ещё больше подчеркивает семантику неопределённости, поскольку детерминант не называет субъект, а указывает лишь на область его деятельности.

Детерминант не позволяет ни морфологически, ни лексически конкретизировать субъект, вследствие чего семантика неопределённости субъекта неопределённо-личных предложений подчеркивается.

Основным значением глагольной формы в неопределённо-личных предложениях является неопределённость, а не множественность субъекта. Данный тип предложения распространён в разговорном стиле. И менее употребителен в поэтическом тексте и почти не употребляется в книжных стилях, особенно деловом и научном, здесь необходима предельная ясность и определённость изложения мыслей.

Неопределённо - личные предложения используются автором в поэтической речи для придания загадочности поэтическому тексту, приносят значение неопределённости и множественности субъекта. Также следует отметить, что распространение неопределённо-личных предложений связано с необходимостью акцентировать внимание на действии, а не на его производителе.

Чаще всего именно в неопределённо-личных предложениях используется большое количество средств художественной выразительности таких, как инверсия, градация и другие.

Употребление неопределённо - личных предложений зависит от того, важно ли автору знание читателям производителя действия и его количества.

Форма предложения удобна для маскировки действующего лица. Действие намеренно отвлекается от деятеля. Оно само по себе важнее деятеля, который его произвёл или деятель неизвестен и в нём нет необходимости.

Таким образом, проведя исследование, было ясно, что глаголы в положении главного члена в неопределённо-личных предложениях имеют классификацию лексико - семантических групп.

В процессе работы было выделено 10 групп:

- 1) Глаголы, называющие времяпрепровождение, конкретные физические действия;
- 2) глаголы речевой деятельности;
- 3) модульные глаголы;
- 4) глаголы со значением активно производимого звучания и говорения;
- 5) глаголы со значением восприятия органами чувств;
- 6) глаголы со значением умения и способности;
- 7) глаголы со значением движения и перемещения;
- 8) глаголы со значением мысли интеллектуального состояния;
- 9) глаголы со значением психических физических состояний;
- 10) глаголы, обозначающие эмоциональное отношение.

Это говорит о том, что большинство неопределённо - личных предложений в поэзии Серебряного века выражают то, что делает неопределённый деятель в данный момент.

Рассматривая грамматические свойства глаголов, следует отметить, что все глаголы в положении главного члена в неопределённо-личных предложениях могут иметь соотносительные формы изъявительного наклонения, сослагательного, аналитическую форму повелительного наклонения с частицей "Пусть".

Рассматривая предложения, выбранные из произведений поэтов Серебряного века, делаем вывод, что все глаголы стоят в изъявительном наклонении, а форм сослагательного повелительного наклонения не выявлено и не выявлено глаголов в форме страдательного залога.

Большую часть составляют глаголы несовершенного вида, это говорит о том, что обозначается

Муҳаккиқ

действие в его течении, без указания на предел, границу действия. Больше всего неопределённо-личных предложений, которые указывают на действие, которое произошло в прошлом.

Таким образом, основным значением глагольной формы в неопределённо-личных предложениях является именно неопределённость, а не множественность субъекта.

Данный тип предложений распространён в разговорном стиле и редко употребляется в деловом, научном, книжном стилях, для которых необходима определённость и ясность изложения.

Литература:

1. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского яз. – М.: Высш. шк., 1991.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской граммате. – М.: Наука, 1975.
3. Грамматика русского языка: в 2-х томах. – М., 1960.
4. Паспорта И. П., Ломов А. М. Основы русской грамматики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984.
5. Русская грамматика: в 2-х томах. – М., 1980. Синтаксис Т. 2-х.
6. Сиротинина О. Б. Лекция по синтаксису русского языка. – М.: Высш. шк., 1980.
7. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц. В 2-х частях. Морфология. Синтаксис / Под Ред. К. И. Дибровой. – М., 2001.

Ключевые слова: семантика, структура, главный член, неопределённо - личное предложение, «Серебряный век», глагол, поэзия, настоящее, будущее, прошедшее время, совершенный, несовершенный вид, переходные, непереходные глаголы, изъявительное, сослагательное, повелительное наклонение, третье лицо, множественное число, детерминант, классификация лексико - семантических групп, стиль, деловой, научный, книжный.

Аннотация

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРКИБӢ ВА СЕМАНТИКАИ АЪЗОИ АСОСИИ ҶУМЛАИ НОМУАЙЯНШАХС

Муаллиф дар ин мақола «Хусусиятҳои таркибӣ ва семантикаи аъзои асосии ҷумлаи номуайяншахс»-ро таҳлил кардааст. Аҳамиятнокӣ бо он шарҳ дода мешавад, ки тадқиқот барои таърихи инкишофи забони русӣ аҳамияти калон дорад. Мақсади кор аз нигоҳи сохторӣ-маъноӣ ва функционалӣ дар осори шоирони асри нуқра тавсиф кардани ҷумлаҳои шахсии номуайян аст. Муайян карда шуд, ки ҷумлаҳои шахсии норавшан ифодаи бадеӣ, дарки ҷаҳон, замони шоирони асри нуқраро ифода мекунанд. Аҳамияти амалӣ дар он аст, ки дар мактаб ҷумлаҳои шахсӣ норавшан омӯхта мешаванд. Ин маводро дар дарсҳои мактаб истифода бурдан мумкин аст.

Калидвожаҳо: маъноӣ, узви асосии ҷумлаи номуайяншахс, асри нуқра, феъл, шеър, замони ҳозира, оянда ва гузашта, комил, нокомил, гузаранда, феълҳои гузаранда, феъли гузаранда, шахси 4, ҷамъ, муайянкунанда, таснифи лугавӣ - ғуруҳҳои маъноӣ, услуб, тиҷорат, илмӣ, китобӣ.

Annotation

FEATURES OF THE STRUCTURE AND SEMANTICS OF THE MAIN MEMBER OF AN INDEFINITELY PERSONAL SENTENCE

In this article, the author analyzed the topic - study «Features of the structure and semantics of the main member of an indefinitely personal sentence. The relevance is explained by the fact that the study is significant for the history of the development of the Russian language. It was found out that indefinitely - personal sentences express artistic expression, understanding of the world, and the time of the poets of the Silver Age. The practical significance lies in the fact that indefinite - personal sentences are studied at school. This material can be used in the classroom at school.

Keywords: semantics, structure, main member, indefinite personal sentence, Silver Age, verb, poetry, present, future, past tense, perfect, imperfective, transitive, intransitive verbs, indicative, subjunctive, imperative, third person, plural number, determinant, classification of lexical - semantic groups, style, business, scientific, bookish.

Маълумот дар бораи муаллиф: Антонова Светлана Михайловна, магистранта соли аввали факултети забон ва адабиети руси Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930552016

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Умурзакова З. А.

Сведение об авторе: Антонова Светлана Михайловна, магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы Государственный педагогический университет Таджикистана имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 930552016

Научный руководитель: к.п.н., доцент Умурзакова З. А.

About the author: Antonova Svetlana Mikhailovna, master student of the first year of the Faculty of Russian Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University of named after Sadriddin Aini. Phone: +992 930552016

Scientific adviser: Ph.D., Associate Professor Umurzakova Z. A.

ГУЛШАНИ АДАБ

*Раҳимӣ Сомони Холмаҳмад,
магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷик*

МАВҚЕИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР АШӢОРИ ГУЛНАЗАР КЕЛДӢ

Дар ашӢори пурмухтавои устод Гулназар санъатҳои бадеӣ басо фаровон истифода шудааст. Санъатҳои бадеии истиора, киноя, таъриз, муболиға, тазод, талмех, ташхис, тамсил, таҷнис ва чанди дигаре аз санъатҳои бадеӣ шеъри Гулназарро муассиртару дилкаштар кардаанд.

А) Истиора

“Истиора дар луғат ба маънои орият гирифтани чизе меояд, вале дар адабиёт як намуди маҷоз буда, ба ҷои як калима истифода шудани калимаи дигар мебошад” [1, 83].

Аз нигоҳи Афлотун алокаи истиора бо забон алокаи дона бо гиёҳ аст, яъне истиора аз забон ҷудоинопазир аст.

“Накши истиора дар забон, ба таъбири имрӯз, накши таркибии оксижен ва ҳидружег аст дар об. Он ду ба танҳои об нестанд. Аз таркиби муайяне аз онҳо об сохта мешавад” [2, 31].

Арасту дар китоби “Риторика” (“Хитоба”) истиораро “ташбеҳи хулосашуда” медонад. Воқеан, истиора дар шеъри Гулназар перохани нафисест, ки пайкари шеърро зебу оро медиҳад. Шоир аз паси ба пайкари дӯшизаи шеър пӯшонидани перохани обшуста ва фарсуда нест, яъне,ӯ аз истиораҳои мунҷамид ва забонзада канорагирӣ мекунад ва истиораро мечӯяд, ки тозаву обнорасида бошад. Дар шеъри Гулназар истиораи пӯшида (киноягӣ) хеле фаровон аст:

Ту маро ёд макун,
Қиссаи ишқи фурӯмондаи моро зи нав эҷод макун.
Ҳаҷри мо баски гарон буд,
Гӯши эҳсоси маро низ гарон кард,
Ба забон номи маро н-овару фарёд макун.
Мурғаке гарди ҷудой зи пари хеш фишонд,
Лонаи пур зи ҳавою зи наво меболад.
Мурғакӣ ишқи ману туст, ки н-ояд зи сафар,
Дар баҳорони муҳаббат насарояд дигар,
Шиква аз бахт маёвар,
Ин ҳама бунёд макун.
Буд субҳе, ки ба рӯи раҳи мо хирмани гул меанбошт,
Буд шоме, ки ба ҳангомаи мо сиккаи аҳтар мерехт,
Қадри он лаҳзаи қудсӣ ту надонистӣ, ҳайф,
Субҳу шомӣ ману ту кӯҳ шуду ҷомаи уммед бубаст,
Дигар аз ман талаби шеваи Фарҳод макун.
Бевафой ҳама ҳастии маро
Ҳаҷми зиндони фиғон карду гузашт,
Нолаи дарди маро аз дилам озод макун,
Ҳоки барбодӣ маро яксара барбод макун,
Ёдам аз дасти ту мурд,
Ту маро ёд макун,
Ту маро, баҳри Худо, ёд макун! [3, 23].

Истиораҳои пуртаровати ин шеър “гӯши эҳсос”, “гарди ҷудой”, “мурғакӣ ишқ”, “баҳорони муҳаббат”, “хирмани гул”, “сиккаи аҳтар”, “лаҳзаи қудсӣ”, “ҷодаи уммед”, “зиндони фиғон”, “нолаи дард”, ва “ҳоки барбод”, ба забони шеър тозагӣ эҳдо кардаанд ва мӯҷиби пайдоиши тасвирҳои шоирона шудаанд. Барои Гулназар муштасо аз шеърӣ мушмил нест, яъне,ӯ намеҳада, ки шеърро қурбони муштасо кунад, зеро ҳуб медонад, ки умри муштасо назар ба шеърро қурбон аст. “Шеър дар ниҳоят навоарию тоза қардани забони қавм ва ба таъбири дигар, ҳарқӣ одат аст ва илло мондан дар қилешаҳо ва муруоти назирҳои қуҳна ва тақрорӣ ва даровардани сару садои синҳо ва шевани шинҳо, қоре,ки ҳанӯз мутадовил аст, чизе ҷуз тақлид нест” [4, 74].

Чанд намунаи дигар аз истиораҳои шеъри Гулназар:

Боз ою қӯҷаҳои интизории маро саршори худ кун,
Қатраи танҳоиамро маҳви дарёбори худ кун [3, 3].

Аз **чароғи дили** ман равшан кун,
Торикии шаби танҳоятро. [3,75.]

Ту рафтиву муҳаббат ними раҳ монд,
Парастуи садоқат ними раҳ монд. [3,76]

Сарам дарду дилам сарду рухам зард,
Чунинам **доѝи ғам** хоса парвард. [3,86.]

Сари мижғони сабзаҳои хоки ту,
Ашки армони ман кунад чак-чак. [3,141.]

Инҳова дигар истиораҳо ҳолатҳои зехнии шоир ва отифаи ӯ: таманно, ҳасрату ғам ва армонҳояшро бозгӯ кардаанд. Дуруст аст, ки **“Истиора ва усулан шеър ҳаммонанди тоблӯе наққошӣ ё симфунӣ аст”**.

Б) Ин ҷо аз ташбехҳои тозаии Гулназар мисоле меорем, ки он шеър бо як байт ёфтааст. Ташбех воқеъабинона (ба ифодаи мунтақидони шуравӣ-реалӣ) буда он манзараи абри баҳор ва сигоркашиҳои шоири тоҷик Салимшоҳи Ҳалимшоҳро пеши назар ҷилва медиҳад:

**Бораи кӯҳ паси абри баҳор аст ниҳон,
Чун Ҳалимшост, ки дар дуди сигор аст ниҳон** [3, 84].

Ё ба ин манзараи хотирмону дилнишин тавачҷуҳ кунед, ки ба тавассути ташбех ҳосил шуда:

**Зани танҳо ба чашми ман намояд
Дарахти тоқа дар шомии биёбон** [3, 72].

В) Гулназар шоири ҳассос аст, аммо ҳиссиёти худро аксаран бо андешаҳои тазвич мекунад. Ин пайванд ашъори ӯро неруманду муассир мегардонад:

**Ҳар ғаҳе бином азоби насли одамро фарочанги ғаму ҳасрат,
Бо алам пурсам: “Чаро, эй Ҳазрати одам, чунин бебок берун омадӣ
аз оғӯши ҷаннат?!”** [3, 85].

Г) Санъатҳои бадеии киноя ва таъризи низ забони шеъри Гулназарро муассиртар кардаанд. **“Киноя маъноӣ зид ва муҳлифро қасд карда ғап задан ва ба ибораи дигар, акси ғапи гӯянда мурод аст”**. [1,124.] **“Таъризи ду хел аст:**

1. Ба қор ва гуфтори нописанди қасе зид суҳан рондан аст, ки инро эътироз ҳам мегӯянд.

2. Дигаре ба қавл ва феъли қасе на ба таври сарех ва равшан, балки ба воситаи ва ба тариқи киноя дахл ва тааруз қардан аст. Таъризи ба забон халқ талху пичинг номида мешавад, ки дараҷаи баландии киноя мебошад” [1, 126-127].

Кинояву таъризиҳои Гулназар аз вуқӯъгӯиҳои ӯ сарчашма мегирад. Дар ин ҳолат забони шеъраш тунду тез мешавад. Тоифае, ки ватани худро аз қасрҳои бодабдабаи бо пули ҳаром бунёдқардаи хеш иборат медонанду ғами бо Ватан надоранд, мавриди эътирози шоир қарор гирифтаанд:

**Ғар шумо дар қасрҳои пуршукӯҳи худ ватан доред,
Мову ман ҳам дар ғамободи ҳароби синаҳои худ Ватан дорем** [3, 85].

Киноя таъризиҳои Гулназар бештар тобишҳои иҷтимоӣ доранд. Имрӯз арчаҳои бесоя-киноя аз одамони бешарофату бешафот ва дорои суратҳои бесират торафт афзуда истодаанд. Инчунин баъзе аз муташоирон девону қуллиётҳои ғафси худро, ки дар таркибашон байти солиме надорад, ба нашр мерасонанд:

**Дар Душанбе арҷаи бесояе бином, ҷанор ояд ба ёд,
Ҳарзадевоне бубинам, Лоиқи эъҷозқор ояд ба ёд** [5, 8].

Ғ) Гулназар кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки ба василаи забон ҷанбаҳои ақлонӣ ва отифиро ба ҳам тазвич кунад ва ҳаддалимқон суҳани худро муъҷаз баён намояд:

**Одамӣ тифл ба дунё ояд,
Одамӣ пир зи дунё гузарад.**

Яъне-

Зиндагӣ ҷойғаҳи пирон нест [3, 58].

Муъҷазбаёнии Гулназар б ҳаддест, ки метавонад шеъре сафед дар як мисраъ низ биофарад ва санъати мутаноқизро ба қор гирифта, маънии васеъро дар ин зарфи ниҳоят танг ғунҷоиш

дихад. Ин вижагӣ дар шеъри дигар шоирон ба чашм намерасад. Унвони шеър низ чунин аст:
 “Шеъре дар як мисраъ”:

**Тихигоҳи кафи
дасти гадо
аз гушнагӣ
пур буд! [3, 28].**

Д) Муболиға дар шеъри Гулназар гоҳе барои барҷастатар шудани шеърият хидмат мекунад. Таърифи муболиға чунин аст: “Гоҳе нависанда дар тасвир ва ситоиши чизе аз ҳадди табиӣ ва асли мебарояд, онро калонтар ва ё хурдтар карда нишон медиҳад” [1, 92].

Чунин ҳолатро дар ин шеъри семисраи Гулназар метавон мушоҳида намуд:

**Он қадар дилсияҳӣ,
Ки дами рехлати ту аз дунё
Мешавад рӯи кафан аз ту сиё [3, 86].**

Дар бисёр ҳолатҳо ифодаҳои муболиғаомези Гулназар аз доираи вукӯъгарой хориҷ мешаванд, дар ҳалқаи мантиқ ҳаср намешаванд, зеро табиати чунин шеърҳо ҳамин аст:

**Сар ба сар ин шаҳр як чашми гурусна-ст,
Таҳ ба таҳ ин шаҳр як ишқамбаи хирс аст.
Санғҳои Тоҷикистонро фурӯ гар афканам бар
ин ҳалои ваҳмангезу балопарвар,
Боз ҳам камбуд хоҳад буд [3, 87].**

Е) Тавсиф ва сифатчинӣ аз маъмултарин санъатҳои бадеии шеъри Гулназаранд. Шоир барои шеъри худ тавсифҳои нав меҷӯянд, то ки дар зеҳни хонанда асари тоза гузоранд. Ин аз хусусиятҳои эҷодии Гулназар аст:

**Оҳанги тари шаршара бошӣ ҳама умр,
Ширину базебу сара бошӣ ҳама умр.
Бо байти баланди абрувоне, ки турост,
Барҷастатарин шоира бошӣ ҳама умр [3, 78].**

Мисоли дигар:

**Ту мурдадилию аз табат ҳосил нест,
Аз шевани бедарди лабат ҳосил нест.
Чун рӯзи сияҳ туро ба сар афтода,
Аз хандаи равшани шабат ҳосил нест [3, 203].**

Ё) Санъати тазод таъсири шеъри Гулназарро ба андозаи ҳангуфт афзудааст. Шоир барои тақвияти мантиқи сухан ва муҳтавои шеър аз ин воситаи тасвир истифода мебарад. Гоҳе тазодҳои шеъррош бо маҷоз гиреҳ меҳӯранд:

**Мо қач бинишаста рост гуфтем,
Ту рост нишаста қач бигӯӣ [5, 8].
Ё дар ин байти зебо:
Гулҳои пиёда омаданд аз раҳи дур,
Эй ёри савораам, ту қай меӣ?! [1, 63].**

Ж) Таҷоҳули ориф дар ашъори Гулназар нозукона ифода меёбад. Бештар вақт суолҳои ӯ ҷавоб талаб намекунанд:

**Мурғакон субҳро дуруд мегуянд,
Вақти бархостанам фаро омад.
Кучост маро раҳти бедорӣ? [3, 135].**

З) Гулназар метавонад санъати **руҷӯъ** ё **бозгаштро** дар кӯтоҳтарин шеъррош низ ба қор гирад:

**Дӣ агар гуфтам туро: “Ширинтари аз чони ман!”
В-ар туро имрӯз гӯям: “Ту най армони ман!”
Ту маранҷ аз ҳарфи гоҳо гарму гоҳо сарди ман:
Гунагунаи омӯзад маро даврони ман:**

И) Нидо дар шеърҳои Гулназар аксар вақт ғамангезу дардолуд аст. Ба қавли Т. Зеҳнӣ: “Нидо аз он хитобаҳои музтарибона иборат аст, ки тазоҳури ҳаяҷони қалбӣ ва эҳсосоти амиқии шоир аст” [1, 123].

Шеъри “Чашмасори чашми гирён”-и Гулназар бо чунин нидои хузнангез оғоз меёбад:
Эй бародар,

Чони додар!

Як зимистон ту чудо афтодӣ аз ман,

Як баҳорон бар ту меҳохам гиристан [3, 249].

Таъбирҳои шоиронаи як зимистон чудо афтодан ва як баҳорон гиристан ишора ба сардиҳои ҷудой ва фаровонии гирихост, ба он маънӣ ки зимистон фасли мунҷамид ва қарахтӣ табиат буда, баҳор фасли гириҳои абр аст.

Й) Санъатҳои талмехро Гулназар бо мақсадҳои мухталиф ба қор мебарад. Ишора ба нақлу ривоятҳои қадима ва ашхоси таърихиву асотирӣ дар шеъри шоир ҳадафҳои пайгирона дорад. Масалан, ӯ ба ривояти аз данда (қабурға)-и чап Ҳазрати Одам (а.) офарида шудани Момо Ҳаворо бо ишораи сабук ёдовар шуда, зимни он бӯсаи зани заминиро бо игроқ таманно қардаст, ки ин шеър аз қор мисраъ иборат аст:

Ай зан!

Ту ро аз дандаи ман офариданд,

Ки ман ро

Ту бо як бӯса офаринӣ [3, 77].

Қ) Ташхис дар шеърҳои хуби Гулназар ҳолати рӯҳии шоирро бармало ифода мекунад:

Ҳама ойинаи дунё

Маро дар рӯ ба рӯ гӯянд:

“Пири бегумон астӣ!”

Фақат ойинаи ҷашми туам бо ноз мегӯяд:

“Чавон астӣ!” [3, 77].

Қ) Тамсил ёирсоли масал забони шеъри Гулназарро ғанӣ гардонда, онҳо аз зиндагии иҷтимоии мо сарчашма мегиранд. Масалан, дар миёни мардуми мо мақоли “То шамол набошад, барги дарахт намеҷунбад” машҳур аст. Ҳамин маҷрола шоир дар шеъри хурде чунин ифода бурдааст:

Бе шамол асло начунбад шоху барге гуфтаанд,

Нокасе ҷунбонад аммо шоху баргамро мудом [5, 8].

Л) Тачнис гуфта калимаҳои меноманд, ки шаклан яхела буда, маъноҳои гуногунро ифода менамоянд. Дар илми забоншиносӣ таҷнисро ҳамгун (омоним) меноманд. Дар шеъри Гулназар таҷнис ба ҳунармандона баён намудани фикру эҳсоси шоир мусоидат намудааст. Ҳар боре, ки мо бо қорбурди ин санъат дучор меоем, шоире ҳунарманд пеши назарамон меояд:

Ман фақат медонам,

Ки аз он силсилаи фасли баҳорон, ки гузашт аз сари ман,

На дили ман бикшод,

На гилам шуд шодоб.

Ман фақат медонам,

Ки маро мӯй ҷӣ осон бишукуфт.

Ҳамчунин барфи зимистон бишукуфт,

Дар қавири ғаму хирмон бишукуфт.

Ғунҷаҳо ҷома дариданд,

Ғуссаҳои дили ман “ҷома даридан нагузоранд!” [3, 41].

Дар ин шеъри озода Гулназар таҷнис дар феълҳои шукуфтан ва ҷома даридан ифода ёфтааст. Ибораи мӯй осон шукуфтан киноя аз ба зудӣ пир шудан буда, ҷун барфи зимистон шукуфтани мӯй ишора ба сафед шудани он аст; дар қавири ғаму хирмон шукуфтани мӯй далели аз фарти ғаму андӯх пир шудани шоир мебошад. Ифодаи ҷома даридани ғунҷаҳо киноя аз шукуфтани ғунҷаҳост.

Гулназар дар мактаби шеър ба ним мисраи Хусрави Дехлавӣ ҷома даридан нагузоранд назира бастааст, ки дар шеъри озода ба адабиёти классикон назира бастанд дар осори шуарои муосир ба қудрат мушоҳида мешавад. Маънии мисраи охир “Ғуссаҳои дили ман ҷома даридан нагузоранд” он аст, ки моро ғуссаҳои дил намегузоранд, ки шодмон бошам, яъне мутобиқи мақоли халқ аз шодӣ дар қурта нағунҷам.

Ашъори Гулназар саршори санъатҳои мухталифи бадеист, аммо бо овардани далели ғавқуззикр иктифо мекунам.

Адабиёт:

1. Зехнӣ, Туракул. Санъати суҳан. - Душанбе: Адиб, 2017. – 400 с.
2. Муваҳҳид, Зиё. Дирӯз ва имрӯзи шеъри форсӣ. - Техрон: Интишороти Ҳермиз. Чопи саввум, 1394. – 288 с.
3. Гулназар, Туво хубиву раъноӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. – 408 с.
4. Адабиёт ва санъат, 14. 08. 2014 (саҳ. 4-5)
5. Равшани Ҳамрох. Падидаҳои ҳунари дар шеъри Гулназар. - Душанбе: Ирфон, 2018. – 189 с.

*Қурбонова Шоира Комиловна,
магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқ*

НАВЪҲОИ ТАРЧУМА ДАР ИРТИБОТИ МАВОДИ ТАРЧУМАШАВАНДА

Ҳар як маводи тарҷумашаванда вобаста ба хусусиятҳои ба худ хос, ки дорои талаботҳои махсуси тарҷумаанд, аз ҳамдигар фарқ мекунад. Муқоисаи гуногунии тарҷума хеле судманд ва ғоидабахш мебошад. Ин ҳам муқоиса ва ҳам муқобилгузори намудҳои маводҳои тарҷумашаванда ва принсипи методҳои тарҷума, ки шартҳои махсусияти дохилии мебошад, ба ҳисоб мераванд. Асоси гузоштан ба назарияи умумии тарҷума ба таҳлил намудани гуногунии тарҷума, ба баҳисобгирии махсусиятҳои дохилии ва байни ҳамдигар ба мантиқ мебошад. Дар ин бобат олими фаронсавӣ оид ба наразияи тарҷума Эдмон Кари, ки ин масъаларо на аз ҷиҳати лингвистӣ, балки аз ҷиҳати қобилияти маданӣ – маърифатӣ дида буд, гуфтааст: «Асоси гузоштан ба назарияи тарҷума ба инобат гирифтани тамоми намудҳои дар замони мо будаи тарҷумаро талаб менамояд... он таҳлили чуқури ҳар як намуди тарҷумаро дар алоҳидагӣ талаб менамояд».

Вобаста ба фарқияти маводҳои тарҷумашаванда дар мақолааш Л. Н. Соболева бо сарлавҳаи «О мере точности в переводе» ибрози ақида намудааст:

«... андозаи саҳеҳият аз мақсади тарҷума, хусусиятҳои матни тарҷумашаванда ва ҳонандае, ки барои он тарҷума пешбинӣ шудааст, вобаста аст». [6, 229]

Аз нуқтаи назари талаботи «андозаи саҳеҳият» ӯ маводҳои тарҷумашавандаро аз рӯи се ғуруҳи асосии матнҳо дида баромад – бадеӣ, публисистӣ ва расмӣ (аз рӯи мақолаи ӯ инчунин матнҳои илмӣ низ дохил мешаванд).

«Хусусияти матнҳои публисистӣ дар мақсади табиғоти онҳо асоси мегиранд. Ҳангоми риоя намудани тамоми талаботҳои саҳеҳият, нофаҳмогии матни публисистӣ ... – ин тарҷумаи носаҳеҳ мебошад» Ва билоҳира «асоси тарҷумаи техникӣ ва расмӣ истилоҳ ба шумор меравад. Аммо дар инҷо ҳам расмиятпарастӣ номумкин аст». [1, 73].

Дар асарҳои оид ба тарҷума ҳангоме, ки кор бо адабиёти бадеӣ маҳдуд намешуд, мавод асосан ба се ғуруҳ ҷудо карда мешуд: 1) матнҳои рӯзномавӣ – иттилоотӣ, ҳуҷҷатӣ ва махсуси илмӣ, 2) асарҳои публисистӣ, 3) асарҳои адабиёти бадеӣ.

Маҳаки ҷунин таснифот – услубӣ мебошад, ки ин бо ба инобат гирифтани нақши ин ё он категорияи воситаи забонӣ (истилоҳоти фразеологияе, ки ҳоси ин жанр мебошад ва ғ.) амалӣ мешавад.

Дар матнҳои рӯзномавӣ – иттилоотӣ, ҳуҷҷатӣ ва махсуси илмӣ пур аз маводҳои аслии (маълумотҳои аниқ, нишондоду дастурҳо ва ғ.), истилоҳот ва ибораҳои фразеологӣ мавҷуд мебошанд. Дар жанри ҳуҷҷатӣ ва махсуси илмӣ ибораҳои зерин ба монанди «Чи хеле ки мебинем», «Бояд дар назар дошт», «Бояд қайд кард» ва ғ.; дар матнҳои рӯзномавӣ-иттилоотӣ – «Чи хеле ки оҷонсӣ хабар медиҳад», «Аз рӯи маълумотҳое, ки аз доираи ҳуби маълумоти гирифтем», «Чи гунае, ки маълум гашт» ва ғайра бештар ба назар мерасанд [8, 82].

Навӣи дигари маводҳое, ки аз ҷиҳати луғат метавон онҳоро ҷудо намуд, аз ҷумлаи адабиётҳои илмҳои ҷамъиятӣ (таърихӣ, иқтисодӣ, фалсафӣ), нақди адабӣ, рӯзномаю маҷаллаҳои публисистӣ ва инчунин соҳаи суҳанварӣ мебошанд. Инҳо ҷунин асарҳои ҷамъиятӣ - сиёсӣ ва фалсафие мебошанд, ки дар худ мафҳуми тарғиботию ташвиқоти доранд. Ин навӣи маводҳо дорои аломатҳои нутқи илмӣ (истилоҳот) ва адабиёти бадеӣ буда, барои таъсир расондан ба шумораи васеӣ ҳонандагон равона карда шудааст. Ба ин намуди маводҳо асарҳои классикони марксизму ленинизм, асарҳои классикони руси инқилобӣи демократиро ворид намудан мумкин аст [5, 103].

Оид ба таснифоти матнҳои тарҷумашаванда Катарина Райс ақидаи худро дошта, онҳоро ҷунин ҷудо мекунад: 1) нигаронидашуда ба мундариҷа, 2) нигаронидашуда ба шакл ва 3) ба мурочиат, инчунин «матнҳои аудиомедиаӣ» (барои сахна, воситаҳои ахбори омма махсус гардонида шудаанд ва дорои оҳанг мебошанд) [1, 222].

Вазифаи тарҷума вобаста ба мундариҷааш, ки аз тарҷумон талаби донишҳои истилоҳотҳо, воситаҳои гуногуни луғавию грамматикӣ, ки барои маводҳои гуногун истифода мешаванд, метавонад осонӣ ва ё мушкилиҳои зиёдеро ба бор орад.

Ҳангоми тарҷумаи матнҳои рӯзнома, чи хеле, ки ба мо маълум аст, як қатор мушкилотҳои забонӣ (одатан истилоҳотӣ ё услубӣ) ва хусусияти экстралингвистидоштаи пеш меоянд, ки ба ҳал намудани онҳо дар жанри мазкур ба тарҷумаи комил муваффақ шудани тарҷумон ғайри имкон

Матбуоти Англия ва Амрико аз чунин намуди лексика фаровон истифода мебаранд. Мисол, дар натиҷаи тағйирёбии шароити ҳаёт, бовучуди он ки бештари вақт неологизмҳо (калимаҳои нав) пайдо мешаванд, онҳо дар саҳифаҳои матбуот тасвир меёбанд. Пайдоиши неологизмҳо дар матнҳои рӯзномаю маҷаллаҳо фаҳмиши мундариҷаи онро мушкул менамояд. Дар баъзе мавридҳо мафҳуми чунин калимаҳо танҳо дар дохили ҷумла муайян карда мешавад. Дар мавридҳои дигар бошад барои дарёфти чунин калимаҳо мебошад аз фарҳанг ва луғатҳои махсуси тафсири истифода бурд. Услубе, ки дар матнҳои рӯзномаҳо бештар мавриди истифода қарор мегиранд, ин истифодаи воҳидҳои фразеологӣ мебошад. Мисол ибораи *to bite the bullet*, ки маънои мардонагӣ, ба дарду шиканча тоқатфарсо буданро ифода мекунад, аз забони истилоҳоти тиб пайдо шудаанд. Дар замоне, ки соҳаи тиб тараққӣ ва инкишофи муқаммал надида буд, аз беморони захмдоршуда хоҳиш менамуданд, ки тирро бо дандонашон газанд, то ин ки ҳангоми ҷарроҳӣ дарди саҳти ҷисмониро ҳис накунанд. *To bite the dust* – ин эвфемизм (калима ё иборае, ки ба ҷои ягон калима ва ибораи номувофиқ ё дағалу беадабона қор фармуда мешавад, масалан ба ҷои калимаи «буғуз» калимаи «дучон» - ро қор фармудан мебошад, ки мисол дар нутқи ҳиндӯи амрикоӣ ҳангоми суҳанронӣ дар бораи ғавтидан, вомехӯранд. Мафҳуми ба ҳалокат расидан, ғавтидан ва аз дунё ҷашм пушидан гирифтани ин ибора низ аз ҳамин сабаб мебошад [2, 189].

Шумораи зиёди фразеологизмҳои сиёсӣ баёнгари ҳақиқати воқеаҳои ҷаҳон мебошанд. Ҳамин тавр, ибораи **buck stops here** ифодакунандаи шиор буда, ҷи хеле, ки У. Сэфйер гувоҳӣ медиҳад, дар шакли даъватӣ шиор дар болои мизи президенти ШМА Г. Трумен гузошта шуда буд. Мафҳуми ин ибора дар он буд, ки тамоми қарорҳои муҳим дар инҷо баррасӣ карда мешаванд. Баъдан низ ибора бо чунин мафҳуми дар боло зикргашта дар болои мизи президент Ч. Картер қарор гирифт. Ибораи дар ШМА машҳур, **can't fight City Hall** аз ҷониби амрикоӣҳо барои ифода намудани оқиб будани инсонро дар назди офатҳои табиӣ истифода бурда мешуд [2, 56].

Дар матбуоти англисӣ – амрикоӣ услубҳои гуногуне мавриди истифода қарор мегиранд, ки вобаста ба якҷанд намуди онҳо дар поён ҷуфта мегузарем.

1) **Лексикаи эълонӣ (рекламӣ)**. Баъзе калимаҳои ибораҳои образнок маҳз аз эълонҳо (реклам) ба забони сиёсӣ мегузаранд. Барои мисол метавон ибораи серистеъмоли **to sell an idea**-ро мисол овард, ки айнан тарҷумааш «фурӯхтани идея» мебошад, аммо бояд «дар дилрабоии ҷиҳе, дар мақсаднок будани ҷиҳе бовар кунондан» тарҷума шавад. Аз ин ҷост, ки калимаи *selling a candidate?* – ин «реклам намулдани номзад» тарҷума мешавад, на ин ки «фурӯши номзад».

2) **Сленгҳо**. Дар матбуоти англо-амрикоӣ сленг васеъ истифода бурда мешавад. Мисол, лексикаи муқарарӣ ба монанди *unlicensed sales* ё *illicit trade* зуд-зуд дар забони матбуоти амрикоӣ бо ибораи монанди *boot-legging*, ки дар худ бешубҳа тобиши сленгро доро мебошад, иваз карда мешавад.

3) **Мақолу зарбулмасалҳо**. Қайд кардан зарур аст, ки истифодаи мақолу зарбулмасалҳо дар матбуоти муосир истифодаи васеъ доранд, ки забонро метавонанд рангин кунанд. Масалан: *to let the cat out of the bag* (= *to reveal a secret*), тарҷумааш дар забонҳои тоҷикӣ ин ошкор намулдани сир асрор, огоҳӣ пайдо намулдани аз ягон мақсад ё нияти махфии ягон кас мебошад. Мисоли дигар *you scratch my back, I'll scratch yours* (= *clap me I'll clap you*), барои хизмат, хизмат. Мавриди қайд аст, ки мақолҳои сиёсӣ низ пайдо шудаанд: *A rising tide lifts all the boats. How you stand, depends on where you sit*. Мафҳуми мақоли аввал дар он аст, ки ҳангоми ба назар расидани болоравии ҳаҷми умумии иқтисодиёт, ҳама бурд мекунанд. Мақоли дуюм ба онишора мекунад, ки баҳои шухратмандии ҳар як номзад дар бештари вақт аз мақом ва таъсири ӯ вобаста аст [7, 168].

4) **Метафорҳо**. Метафорҳо дар матнҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ хеле зиёд ба ҷашм мерасанд. Мақсади метафоркунони матн дар он аст, ки ҳарчи бештар мазмуни калимаро аз ҳисоби маъноҳои маҷозӣ васеъ ва зиёд кунанд. Мисол: вақте, ки гап дар бораи мансабдорони мақомоти болоӣ меравад, онҳоро бештари вақт *big guns*, *great guns* ё *big shots*, инчунин (баъзан) *big wigs*, *big noise*, *big wheels*, *biggies*, *big timers* ном мебаранд [7, 172].

Истифодаи метафорҳои асли дар тарҷумаи матнҳои гуногуни тарҷумашаванда ҳатмӣ мебошад, ҷунки онҳо ба ҷумлаи хусусиятҳои услуби индивидуалии нависанда дохил мешаванд. Агар бо баъзе сабабҳои забонӣ (гуногунии баробарӣ, сохтори гуногуни маъноӣ) метафорҳои асли ҳангоми тарҷума нигоҳ дошта нашаванд, тағйирот бо ивазшавии услубӣ ё таъминкунӣ бо

ду тарз, ё бо истифодаи дигар имич ё бо истифодаи дигар воҳиди услубӣ ба миён меояд.

5) **Метонимия.** Тарҷумаи метонимия аз сабаби гуногунӣ дар истифода ва тарҷума на хамеша сахлу осон мебошад. Усули истифодабарии метонимия дар иваз намудани як калима ба калимаи дигари бо ҳам наздик мебошад. Мисол: *Buckingham Palace is not expected to issue a statement on the matter.* Ақидае ҳаст, ки Қасри Букингем оид ба ин масъала арз намекунад. Дар асл инчӯ шӯх ё маликаи Британияи Кабир дар назар дошта шудааст.

Қобили қайд аст, ки шумораи услубҳои овардашударо метавон то 15 ва зиёда номгӯй оварда расонд. Чӣ хеле, ки барои мисол чанд намуди онро пешниҳод намудем, маълум гашт, ки ҳар яки он вазифаи махсуси худро дошта, дар банду бастии калимаю ибораҳо ва таъсирбахш будани матнҳои жанри зерин сахмгуздоранд.

Адабиёт:

1. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) // Лингвистика и поэтика. - М., 1979.
2. Борисова Л. И. Лексические трудности перевода (англо-русский словарь-справочник). - М., 1999.
3. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. - М., 2001.
4. Казакова Т. А. Практические основы перевода. - СПб., 2000.
5. Комиссаров В. Н. Перевод как объект лингвистического исследования // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. - М., 1978.
6. Соболева Л. Н. Проблемы перевода в свете теории коммуникации // Проблемы теории перевода в зарубежной лингвистике. - М., 1978.
7. Федоров, А. В. Основы общей теории перевода. - М., Высшая школа, 1968.
8. Швейцер, А. Д. Текст и перевод. - М., Наука, 1988.

Калидвожаҳо: тарҷума, матнҳои тарҷумашаванда, матнҳои публицистӣ, услубҳои нутқ, махсусият, гуногунии тарҷума, таҳлил.

Аннотация

ВИДЫ ПЕРЕВОДА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПЕРЕВОДИМОГО МАТЕРИАЛА

В данной статье идёт речь о переводе и его связи с переведенными текстами. Каждый переведенный материал отличается друг от друга своими особенностями, которые предъявляют особые требования к переводу. Сравнение разных переводов очень выгодно и полезно. Это сравнение, и противопоставление видов переводимых материалов, принципов и методов перевода, что является условием внутренней специализации. Нелогично закладывать основы общей теории перевода без анализа многообразия переводов, без учета особенностей внутренних специализаций и их взаимоотношений. В теории перевода учитываются все виды перевода нашего времени и проводится глубокий анализ каждого вида перевода.

Ключевые слова: перевод, переводимые тексты, журналистские тексты, стилистика речи, конкретизация, разнообразие переводов, анализ.

Annotation

TYPES OF TRANSLATION DEPENDING WITH TRANSLATABLE MATERIALS

This article deals with translation and its connection with translated texts. Each translated material differs from each other in its features, which impose special requirements on the translation. Comparing different translations is very advantageous and useful. This is a comparison and opposition of the types of translated materials, principles and methods of translation, which is a condition for internal specialization. It is illogical to lay the foundations of a general theory of translation without analyzing the diversity of translations, without taking into account the peculiarities of internal specializations and their relationships. In the theory of translation, all types of translation of our time are taken into account and a deep analysis of each type of translation is carried out.

Keywords: translation, translated texts, journalistic texts, style of speech, specialization, diversity of translations, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Шоира Комиловна, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқ кафедраи назараи тарҷума ва услубшиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. **Тел.:** +992 937059919

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ Баротзода Файзиддин

Сведения об авторе: Курбанова Шоира Камиловна, магистрантка 1-го курса факультета английского языка и восточных языков кафедры теории перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. **Тел.:** +992 937059919

Научный руководитель: доктор филологических наук Баротзода Файзиддин

About the author: Qurbonova Shoira Komilovna, the 1st year master degree of the faculty English language and eastern languages and chair of theory of translation and stylistics of the Tajik state pedagogical University named after S. Aini. **Phone number:** +992 937059919

Scientific director: doctor of philological sciences Barotzoda Faiziddin

ОМУЗИШИ РЪЗГОР ВА ОСОРИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ яке аз бузургтарин шоирон ва нависандагон дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ва ҷаҳон аст. Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ забардасттарин шоир ва мутафаккири асри XIV форсу тоҷик мебошад. Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ дар таърихи тамаддуни халқҳои тоҷику форс ва олам мақоми бузурге дорад. Ӯ аз ҷумлаи он шоирону нависандагони пешқадаме буд, ки дар замони тохтутоз ва зулми муғулҳо бо истеъдоди ғавқулода ва ғояҳои баланди инсондӯстӣ ва халқпарварии худ дар майдони адабиёти классикӣ чун паҳлавони таҳамтан ва дар фазои он чун ситораи дурахшоне намудор гаштааст.

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (номи аслиаш Абдуллоҳ, лақабаш Муслиҳиддин ва тахаллусаш Саъдист) соли 1184 дар маркази минтақаи Форс – шаҳри Шероз ба дунё омадааст. Аз рӯи гуфтаи худааш хонаводаи ӯ ба табақаи зиёӣ тааллуқ дошта, падару бобоёнаш аз арбобон ва донишмандони дин будаанд:

Ҳама қабилai ман олимони дин буданд,

Моро муаллими ишқи ту шоирӣ омӯхт.

Таҳсили ибтидоии Саъдӣ дар зодгоҳаш гузаштааст. Дар пешравии маънавии ӯ ҳиссаи падараш назаррас аст. Баъдҳо, солиёни зиёде пас Саъдӣ ба хотир меорад, ки чи навъ падараш ӯро ба омӯхтани дониш ва ҳурмати муаллимон ташвиқ мекард. Ӯ чунин гуфтааст:

Ман он ғах сари тоҷвар доштам,

Ки сар дар канори падар доштам.

Агар дар вучудам нишастӣ мағас,

Парешон шудӣ хотири чанд кас.

Ин рӯзгори хуби кӯдакии ӯ дер давом накарда, дар сини 12-13 солагӣ падараш аз дунё мегузарад.

Дар илми адабиётшиносии муосири тоҷикӣ оид ба рӯзгору осори Саъдии Шерозӣ асару мақолаҳои таҳқиқотии бисёр ба анҷом расидаанд, вале то кунун масъалаҳои омӯхтанишуда зиёданд. Дар адабиётшиносии муосири тоҷикӣ аввалин муҳаққиқ, ки ба таҳқиқи рӯзгору осори Саъдии Шерозӣ машғул шуда, рисолаи алоҳидае навиштааст, устод Садриддин Айний мебошанд, ки қисмҳои ин рисолаи Айний аввал дар соли 1940 дар маҷаллаи «Шарқи Сурх» (№1, саҳ 11-14, №3, (саҳ. 27-30), №4-5, (саҳ. 28-30), №12, (саҳ. 24-28) нашр гардида, пас дар соли 1942 аз дигар қоркард карда шуда, ба шакли китоби алоҳида ҷоп шудааст.

Ин рисолаи муҳими устод Садриддин Айний соли 1942 ба шакли китоби алоҳида ҷоп шуда, соли 1963 ба таркиби «Куллийт»-и Айний, ҷилди 11, китоби яқум, саҳифаҳои 90-128 ворид шудааст. Ин китоби боарзиш «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ» унвон дорад [1, с. 91-128].

Садриддин Айний дар ин китоб чанд масъалаҳои рӯзгору осори Саъдиро, аз ҷумла: 1. Тарҷумаи ҳол. 2. Замони Саъдӣ. 3. Фаъолияти адабии Саъдӣ. 4. Саъдӣ васеъкунандаи шакли шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ. 5. Саъдӣ эҷодкунандаи насри бадеии адабиёти форс-тоҷик аст. 6. Саъдӣ яқумин сатирачӣ-мутоибачии адабиёти форс-тоҷик аст. 7. Саъдӣ реалист аст. 8. Асарҳои Саъдӣ ҳазинаи суҳанҳои пурҳикматанд. 8. Саъдӣ шоир ва нависандаи рӯиҷаҳонист. 9. Тартиби «Куллийт»-и Саъдӣ ва мундариҷаҳои вайро дар ин асараш баррасӣ кардааст. Ин асари таҳқиқотии Садриддин Айний то кунун дар саъдишиносии тоҷикӣ мақоми аввалро дорад ва андешаҳои баёнкардаи Айний дар асоси маводи сарчашмаҳо ва таъқиқҳои баён гардида, аз моҳияти баланди илмӣ бархурдоранд.

Баъд аз Садриддин Айний донишманди тоҷик Шарифҷон Ҳусейнзода оид ба рӯзгору эҷодиёти Саъдии Шерозӣ дар китоби «Адабиёти тоҷик» дар бораи ӯ маводи арзишманде овардааст, ки ин мавод дорои моҳияти илмӣ-адабӣ мебошанд [5, с. 22- 48].

Ҳолик Мирзозода дар китоби боарзиши «Таърихи адабиёти тоҷик» оид ба рӯзгору осор, мақоми ӯ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ андешаҳои пурҳикмати илмӣ баён карда, асарҳои ӯ «Бӯстон», «Ғулистон» ва «Девон»-ҳои ашъори Саъдиро таҳлилу баррасӣ намуда, андешаҳо, ғояи асарҳо, образҳои дар асарҳо иштирокдошта, вазъи замони зиндагии Саъдӣ, муборизаҳои мафкуравӣ дар он замон, истикболи шоир аз пешгузаштагон, таъсири минбаъдаи эҷодиёти ӯ ба шоирон ва нависандагони баъд ва ғайраҳо баррасӣ кардааст, ки ин таҳқиқот дар адабиётшиносии тоҷикӣ мақом ва ҷойгоҳи хоса дорад [4, с. 81-132].

Минбаъд, таҳқиқи рӯзгору осори Саъдии Шерозӣ дар мақолаҳои ҷолиби донишмандони

точик Р. Ҳодизода, С. Имронов, А. Афсаҳзод, Н. Сайфиев, М. Аҳмадов, А. Насриддинов, А. Алимардонов, З. Аҳрорӣ, А. Зухуриддинов, С. Сиддиқов, Н. Қаҳҳорова, Р. Мусулмонкулов, Х. Шарифов, С. Амиркулов, А. Сатторзода ва даҳҳо дигарон ба пажӯҳиши илмӣ гирифта шудааст, ки андешаҳои баёндоштаи ин донишмандон дар саъдишиносӣ низ аз моҳияти баланди илмӣ бархурдоранд.

Дар таҳия ва ба чоп омода кардани «Куллият»-и Саъдии Шерозӣ саҳми донишманди тоҷик Саҳобиддин Сиддиқов бузург аст, ки ӯ аксари асарҳои Саъдиро дар асоси нусхаҳои мавҷуд дар Тоҷикистон ва нашрҳои чопшуда дар Эрон ба ҳатти кириллии тоҷикӣ дар солҳои 1988-1990 ба нашр расонидааст. Дар маҷмӯъ, ҳамаи осори Саъдии Шерозӣ ба ҳатти кириллии тоҷикӣ ба нашр расидаанд. Дар қатори чопи «Куллият»-и Саъдии Шерозӣ дар маҷаллаҳо, рӯзномаҳо, энциклопедияҳо ва нашрҳои боарзиши «Гулшани адаб» (ҷилди 2) [2, с. 121-164] ва «Дурдонаҳои наср» (ҷилди 1) [3, с. 74-110]. пораҳои алоҳида аз эҷодиёти Саъдии Шерозӣ низ ба чоп расида, дастраси хонандагон гардидаанд.

Нуктаи мавриди зикр аст, ки дар қатори осори адабӣ инчунин андешаҳои фалсафӣ, педагогӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ Саъдии Шерозӣ дар алоҳидагӣ низ таҳқиқ ва пажӯҳиш шудаанд. Дар таҳқиқ ва омӯзиши мероси илмӣ ва адабии Саъдии Шерозӣ дар радиои донишмандони тоҷикистонӣ саҳми донишмандони эронӣ, афғонистонӣ, ҳиндустонӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, англисӣ, италиявӣ, ўзбекӣ ва дигарон хеле бузург аст, ки таҳлили ин нукта аз ҳадафи мақолаи мо берун аст ва ин нуктаҳоро дар мавриди дигар баррасӣ хоҳем намуд.

Адабиёт:

1. Айни Садриддин. Куллият. Ҷилди 11, китоби 1. - Душанбе: Нашр. Давл. Тоҷ, 1963.
2. Гулшани адаб. Ҷилди 2. - Душанбе: Ирфон, 1983.
3. Дурдонаҳои наср. Ҷилди 1. - Душанбе: Ирфон, 1985.
4. Мирзозода Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. Қисми 1. - Душанбе: Маориф, 1978.
5. Ҳусейнзода Шарифҷон. Адабиёти тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1974.

Калидвожаҳо: *рӯзгор, осор, Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, мероси адабӣ, омӯзиш, адабиётшиносии тоҷикӣ, Садриддин Айни, рисола, мақолаҳои илмӣ, «Куллият».*

Аннотация

ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО СААДИ ШИРАЗИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В Республике Таджикистан в современном таджикском литературоведении проблема изучения бесценного творчества Саади Ширази начинается в сороковыми годами прошлого столетия с исследованиями Садриддина Айна. Позднее по этим направлениям появились много исследований в качестве отдельными монографиями и научными статьями. В Республики Таджикистан на кириллице напечатано «Куллият» (полное собрание сочинений) Саади Ширази.

Ключевые слова: *жизнь, творчество, Муслихиддин Саади Ширази, литературное наследие, исследование, таджикское литературоведение, Садриддин Айни, монография, научные статьи, «Куллият» (полное собрание сочинений).*

Annotation

STUDYING THE LIFE AND WORK OF SAADEE SHIRAZI IN TAJIKISTAN

In the Republic of Tajikistan in modern Tajik literary criticism, the problem of studying the invaluable work of Saadi Shirazi begins in the forties of the last century with the research of Sadridin Aini. Later, many studies appeared in these areas as separate monographs and scientific articles. In the Republic of Tajikistan, "Kulliyat" (complete works) by Saadi Shirazi was printed in Cyrillic.

Key words: *life, creativity, Muslihiddin Saadi Shirazi, literary heritage, research, Tajik literary criticism, Sadridin Aini, monograph, scientific articles, "Kulliyat" (complete collected works).*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гандумова Бибӣ, магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: +992 900993989

Роҳбари илмӣ: Элбоев В.Ҷ.

Сведения об авторе: Гандумова Биби, магистрантка первого курса факультет таджикской филологии ТГПУ им. С. Айни. Тел.: +992 900993989

Научный руководитель: Элбоев В.Я.

About the author: Gandumova Bibi, first-year master's student, Faculty of Tajik Philology, TSPU named after S. Aini. Tel.: +992 900993989

Scientific supervisor: Elboev V.Ya

НАЗАРЕ БА «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Шоҳасари «Гулистон»-и Шайх Саъдии Шерозӣ яке аз намунаи беҳтарини насри ахлоқӣ ва таълимӣ дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки аз замони эҷодаш то кунун дар таҳкими одобу ахлоқи ҷомеаи башарӣ саҳми арзандае дорад. Пас аз таълифи «Гулистон» дар насри классикии форсии тоҷикӣ як равия ва як мактаби таҷриба ва пайравӣ ба вучуд омад, ки дар истикболи ин асари бузург садҳо китобҳои дигар дар ҳамин сабку услуб эҷод гардидаанд, ки «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Хористон»-и Маҷди Хофӣ, «Парешон»-и Ҳабиб Қоонӣ Шерозӣ ва ғайра аз намунаҳои арзандаи ин мактаби эҷодӣ мебошанд, ки аз нигоҳи номгузорӣ ба асарҳо ва услуби эҷодӣ аз қорҳои шоиста мебошанд. «Гулистон» аз намунаи барҷастаи насри мусаччаъ таълиф гардида, ба назму насри омехта нигошта шудааст.

«Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ бо «Дебача»-и ҷолиб таълиф гардидааст, ки ин дебача аз нигоҳи аввал диққати хонандаи огоҳро ба худ ҷалб мекунад ва барои хондани бобҳои минбаъдаи китоб даъват ва ҳидоят менамояд, ки аз шукри даргоҳи Худованди яқто ва сабаби таълифи китоб сар мешавад, ки бо ташвиқи дӯстонаш ба ин амали хайру савоб даст задааст. Воқеаи таълифи «Гулистон» ба тариқи шоирона ва дар сурати ҳикояи марғубе нақл шудааст:

«Як шаб тааммули айёми гузашта мекардам ва бар умри талафкарда тааассуф меҳӯрдм ва санги сарочаи дилро ба алмоси оби дида месуфтам ва ин байтҳо муносиби ҳоли худ мегуфтам:

Ҳар дам аз умр меравад нафасе,
Чун ниғаҳ мекунам, намонда басе,
Эй, ки панҷоҳ рафту дар хобӣ,
Магар ин панҷрӯза дарёбӣ [2, с. 28].

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дар нишемани узлат нишинам ва домани суҳбат фаро худ чинам ва дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям. То яке аз дӯстон, ки дар қачова аниси ман будӣ ва дар хучра ҷалис, ба расми қадим аз дар даромад, чандон ки нишоти малоабат кард ва бисоти муноабат густурд, ҷавобаш нагуфтам ва сар аз зонаи тааббӯд барнагирифтам, ранчиду ниғаҳ карду гуфт:

Кунунат, ки имкони гуфтор ҳаст,
Бигӯ, эй бародар, ба лутфу хушӣ,
Ки фардо чу пайки аҷал даррасад,
Ба ҳукми зарурат забон даркашӣ [2, с. 29].

Ба ҳамин минвол Саъдии Шерозӣ ба навиштани ин шоҳасар оғоз мекунад, ки ин нуктаро дар байтҳои зерин хеле хуб гуфтааст:

Ба ҷӣ қор оядат зи гул табақе,
Аз гулистони ман бубур вараке.
Гул ҳамин панҷ рӯзу шаш бошад
В-ин гулистон ҳамеша х(в) аш бошад [2, с. 32].

Хонандаи зақӣ пас аз огоҳ шудан ба ин масъалаҳо ба мақсади Саъдии Шерозӣ аз таълифи китоб огоҳ мешавад, ки муаллиф аз таҷрибаҳо, мушоҳидаҳо ва дидаву шунидаҳои худ сухани омӯзанда ва маърифатдиханда пешниҳод мекунад. Дар қисматҳои баъдии «Дебача» Саъдӣ чанд ҳикоят аз рӯзгори шахсиятҳои баландмақоми таърихӣ, аз ҷумла Бузургмехри ҳаким ва Луқмони ҳаким оварда, тадриҷан сохти композитсионии «Гулистон»-ро, ки аз «Дебача», ҳашт боб: боби аввал «Дар сирати подшоҳон», боби дувум «Дар ахлоқи дарвешон», боби саввум «Дар фазилати қаноат», боби чаҳорум «Дар ғавоиди хомӯшӣ», боби панҷум «Дар ишқу ҷавонӣ», боби шашум «Дар заъф ва пирӣ», боби ҳафтум «Дар таъсири тарбият» ва боби ҳаштум «Дар одоби суҳбат» иборатанд, баён меорад.

Соли таълифи «Гулистон» аз байтҳои худӣ Саъдӣ бармеояд, ки соли 656-и ҳиҷрӣ (1258-и мелодӣ) аст:

Дар ин муддат, ки моро вақт хуш буд,
Зи ҳичрат шашсаду панҷоҳу шаш буд.
Муроди мо насихат буду гуфтем,
Ҳаволат бар Худо кардему рафтем [2, с. 11].

Саъдии ширинбаён ба хонандагон мурочиат мекунад, ки муроди мо гуфтани насихат дар

ин китоб барои шумост, вале қабули он ба фаҳму завки худи хонанда вобастааст. Ин китоб «Гулистон» ном гирифтааст ва ин ҷо маъниҳои рамзӣ нуҳуфтаанд, чунки маънии китоб гулистони пурмаъниву пурҳикмат аст, на гулистони фасли баҳор, ки дар чанд муддате ба хазон табдил мегардад, аммо ин «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ наздик ба 800 сол аст, ки ба мардуми хушзавқ ғизои бузурги маънавӣ мебахшад, панду насиҳати оқилона медиҳад, аз умқи асрҳо ҳамчун доруи талхи насиҳат хонандаро ба роҳи рост ҳидоят мекунад, аз бадиву бадгӯӣ, саҳту сақат гуфтан парҳез мекунонад, дар сафар ҳамроҳи хуб интиҳоб карданро нишон медиҳад, аз мардуми бадӯ табакхор дур буданро мефаҳмонад. Роҳу равиши суҳбат карданро, ки яке аз рукнҳои фарҳангу одоб аст, ташвиқ мекунад, мулкдорон ва роҳбаронро ба раиятпарварӣ ва дасти зердастонро гирифтани эшонро эҳтиром карданро бозгӯӣ мекунад. Қаноатпеша будан ва кам суҳан гуфтани бисёр доништанро талкин мекунад, дар ҷавонӣ илму ҳунар омӯхтан, ки дар даврони пирӣ ҳамеша ба кор меоядро Саъдӣ бо суҳанони зебову пораҳои байтҳои равои ташвиқ мекунад ва тарбиятро аз омили муҳими пешрафт ва камолоти инсонӣ медонад. Саъдӣ доруи талхи насиҳатро бо суҳанони ширину гуворо баён медорад, ки хонанда наранҷад.

Саъдии Шерозӣ дар ин китоби бузург ҳама паҳлуҳо ва масъалаҳои зиндагии инсонҳоро санҷида ва омӯхта, роҳҳои ҳалли онҳоро ба ақли дарроки хонанда воғузор кардааст. Саъдии ҷаҳондида ва одамшинохта аз донишу биниши воқеии инсонҳо суҳан мегӯяд, бо далел, бо санад ва масалу бурҳони зиндагӣ. Ҳикмати инсонӣ дар «Гулистон» хеле дар пояи баланд қарор дорад ва аксари суҳанони Саъдӣ ҳамчун масал ва панди зиндагӣ гардидаанд, масалан: Дурӯғи маслиҳатомез бех, ки рости фитнаангез», «Кӯтоҳи хирадманд бех, ки нодони баланд», «Озурдани дӯстон ҷаҳл аст», «Ҷаври устод бех аз меҳри падар», «Шӯи зани зиштрӯӣ нобино бех» ва ғайра, ки ин суҳанони Саъдӣ имрӯзҳо низ мисли панди зиндагӣ истифода мешаванд.

«Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ бо як сабку услуби махсуси саъдиёна таълиф гардида, намунаи беҳтарини насри классикии форсии тоҷикӣ [1, с. 428].. Дар ин китоб нависанда ба талаби жанрии асар аз оёту ҳадис истифода кардааст, ки талаби асарофарии асримиёнагӣ буд, аммо китоб ба забони равони форсии тоҷикӣ навишта шудааст, ки ҳарчанд аз эҷоди ин шоҳасар қариб 800-сол пур мешавад, вале ҳанӯз ҳам ба хонандагон ба ҷуз аз ҷаҳондида каллимаву ибораҳои комилан фаҳмост. Дар насри «Гулистон» истифодаи сачъ зиёд аст, ки барои шином ва дилҷасп шудани андешаи нависанда истифода бурда шудааст, ки тавассути каллимаҳои ҳамоҳанг ба қор рафтаанд.

«Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ асари дирӯзу имрӯз нест, ин асар китоби дирӯз, имрӯз ва фардост, ки Саъдӣ ҳамчун равоишноси машҳур панду андарзашро барои ҳамнаслон ва ояндагон баён доштааст, ки аҳамияти умумиинсонӣ доранд, ки ҳаргиз қуҳна намешаванд ва ҷовидониянд.

Адабиёт:

1. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012.
2. Шерозӣ С. Куллийт. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди 3. Мураттиб ва муаллифи сарсухан С. Сиддиқов. Гулистон. - Душанбе: Адиб, 1990.
3. Шерозӣ С. Куллийт. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди 1. Мураттиб ва муаллифи сарсухан С. Сиддиқов. Қасоид, марсия. - Душанбе: Адиб, 1988.

Калидвожаҳо: Саъдии Шерозӣ, назар, наср, «Гулистон», шоҳасар, насри ахлоқӣ, адабиёти классикӣ, форсии тоҷикӣ, ахлоқ, ҷомеаи башарӣ, пайравӣ, сабк, эҷод.

Аннотация

ВЗГЛЯД НА «ГУЛИСТАН» СААДИ ШИРАЗИ

Шедевр Саади Ширази «Гулистан» является одним из блестящих видов прозаических, этических и дидактических произведений персидско-таджикской литературы, который с момента сочинения до сих пор несомненно сыграла большую роль в воспитание этики и эстетики в человеческом обществе. После сочинения «Гулистан»-а в персидско-таджикской прозе на подражание этой прекрасной книгой на том же стиле и методике написана много книг. «Гулистан» в средние века несомненно являлся школой подражания.

Ключевые слова: Саади Ширази, взгляд, проза, «Гулистан», шедевр, этическая проза, классическая литература, персидско-таджикской, этика, человеческое общество, подражание, стиль, творчество.

A LOOK AT "GULISTAN" BY SAADI SHIRAZI

Saadi Shirazi's masterpiece "Gulistan" is one of the brilliant types of prose, ethical and didactic works of Persian-Tajik literature, which from the time of its composition until now undoubtedly played a big role in the education of ethics and aesthetics in human society. After the composition of "Gulistan" in Persian-Tajik prose, many books were written in imitation of this wonderful book in the same style and methodology. "Gulistan" in the Middle Ages was undoubtedly a school of imitation.

Keywords: *Saadi Shirazi, look, prose, "Gulistan", masterpiece, ethical prose, classical literature, Persian-Tajik, ethics, human society, imitation, style, creativity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гандумова Бибӣ, магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: +992 900993989

Рохбари илмӣ: Элбоев В.Ҷ.

Сведения об авторе: Гандумова Биби, магистрантка первого курса факультет таджикской филологии ТГПУ им. С. Аини. Тел.: +992 900993989

Научный руководитель: Элбоев В.Дж.

About the author: Gandumova Bibi, first-year master's student, Faculty of Tajik Philology, TSPU named after. S. Aini. Tel.: +992 900993989

Scientific supervisor: Elboev V.J.

*Ганҷинамоҳи Бобочони Шарифзода,
магистранти соли аввали кафедраи назария ва таърихи адабиёт*

ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ПРОФЕССОР У. КАРИМОВ

Усмон Каримов яке аз чехраҳои барҷастаи шинохтаи адабиётшиносӣ тоҷик ба ҳисоб меравад. Вай 5-маи соли 1934, дар ноҳияи Косонсой “Ҷумҳурии Ёзбекистон” дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Соли 1960 факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро хатм намудааст. Солҳои 1989-1992 мудири кафедраи забон ва адабиёти Донишқадаи такмили ихтисоси муаллимони назди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қору фаъолият намудааст.

Бояд таъаккур дод, ки У. Каримов фаъолияти илмӣ хешро дар эҷод қардани асарҳои мазмунӣ ҷанбаи ахлоқӣ дошта, оғоз намудааст. Дар ин миён мақолаю асарҳои илмӣ профессор, У. Каримов аз қабилӣ “Сарчашмаи муътамади адабӣ” “Таҳаввули жанри шаҳрошӯб дар таърихи адабиёти тоҷик” “Аҳамияти Тӯҳфат-ус-сурур” “Бобурнома”- и Заҳриддини Бобур”, “Хусусиятҳои ашъори Сайфи Фарғонӣ” ба таъъ расидааст.

Муҳаққиқ У. Каримов ҷун донишманди нуктасанҷу нуктапардоз аз оғози соли 1997 перомунӣ масоили равобит ва муносибатҳои тичорату иқтисодиёт як силсила рисолаҳо ба монанди “Иқтисодиёту тичорат дар фаъолияти адибони тоҷик”, “Афкори ниёғони халқи тоҷикро”-ро таълиф қардааст. Ҳамаи ин аз ҷӯяндагӣ, фидокорӣ ва ранҷу заҳматҳои муҳаққиқ гувоҳӣ медиҳад. Дар давоми фаъолияти илмӣ худ У. Каримов 14 рисола, 4 китоби дарсӣ, 5 дастури таълимӣ, 380 мақолаҳои илмӣ оммавӣ таълиф қардааст. Асарҳои профессор У. Каримов соли 2012 бо номи “Адабиёти форсӣ дар асри XVI” дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба таъъ расид ва онро Муртазо Разморо ба хатти форсӣ барқардон намудааст. У. Каримов дар раванди фаъолияти эҷодии хеш ба таҳқиқи адибони нимаи дуввуми асри XVIII ва ибтидои асри XIX машғул қардидааст.

Профессор У. Каримов соли 1987 оид ба сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва хусусиятҳои раванди адабиёти асри XVI рисолаи докторӣ навишта, онро бо сарбаландӣ ҳимоя намуд ва бо унвони доктори илми филология мушарраф қардид.

У. Каримов дар фаъолияти қорӣ худ оид ба паҳлуҳои гуногуни адабиёти тоҷик як силсила асарҳо иншо намудааст, амсоли “Адабиёти тоҷик дар асри XVI”, “Сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва ҷараёнҳои адабӣ дар асри XVI”, “Афкори иқтисодӣ аз даврони Зардушт то замони Сомониён”, “Андешаҳои иқтисодӣ ва бозаргонии Абӯҳомиди Ғазолӣ”, “Роҳи бузурги абрешим”.

Соли 1985 дар ҳаммуаллифӣ бо Расул Ҳодизода ва Садри Саъдиев китоби дарсии “Адабиёти тоҷик дар асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XIX”-ро, ҳамҷунин соли 2000 бо забони русӣ рисолаи “Литературно-исторические источники и основные тенденции таджикской литературы XVI-вв” ба таъъ расонидааст. Аз шарҳи ҳол ва фаъолияти илмӣ педагогии У. Каримов бармеояд, ки илми адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷики солҳои 60-90-уми садаи XX ба ному пайқорӣ ӯ иртиботи қавӣ ва ногустастание доштааст.

Доир ба зиндагинома ва фаъолияти илмӣ У. Каримов дар мақолаҳои донишмандон Ҳоҷаев Д, “Тадқиқоти пуарзӣш” (Комсомоли Тоҷикистон, 1-ноябри соли 1972), С. Султон “Ранҷи ройгон” (Маориф ва маданият 24-июли 1979), “Энсиклопедияи адабиёт ва санъат” (Душанбе-1974), Ҷилди 2. Абдулазизова З. С” Ба ҳар қоре, ки дил баст” [Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, 2020] ва дигарон андешаҳо баён ёфтааст.

Адабиёт:

1. Абдулазизова З. С. Сангинова Р. И. Ба ҳар қоре, ки дил баст// Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. - 2020, №7. С.146-151.
2. Воҳидов С. Ҳосили ранҷ // Маориф ва маданият, 9 январӣ 1979.
3. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XVIII ва ибтидои асри XIX. – Душанбе: Дониш 1974.
4. Каримов Усмон. Таҳқиқи муҳим // Маориф ва маданият, 29 июни 1976.
5. Нозиров У. Тадқиқоти муфид // Садои Шарқ, 1979.
6. Султонов С. Ранҷи ройгон // Маориф ва маданият, 24 июли 1972.
7. Ҳомидов Ҳ, Нуриддинов Ш, Бозёфт ва тадқиқи тоза// Ҳақиқати Ёзбекистон, 24 апрели 1979.
8. Ҳодизода Р. Таърихи адабиёти тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1978.
9. Энсиклопедияи советии тоҷик. - Душанбе, 1980. – 540 с..

Калидвожаҳо: умқ, вижа, омӯзиш, наҷуханда, муҳаққиқ, амсол, ишио, зумра, тоҷик, наҷуҳиш.

Аннотатсия
АНАЛИЗ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У. КАРИМОВА

Нам необходимо насладиться историей литературы таджикского народа и затем углубиться в ее глубину. Если мы осознаем нашу литературу, то как мы изучаем представителей литературы?. Из этих утверждений следует, что исследование выдающихся представителей литературы таджикского народа, нашедших путь к сердцам и глазам тысяч читателей разными произведениями с разным содержанием. За 78 лет своей благодатной жизни профессор Усман Каримов внес ценный вклад в развитие истории таджикской литературы, создав поучительные и нравоучительные произведения, Усман Каримов, обладая благородными и мягкими человеческими качествами, образцовым характером, честностью, принципиальностью, скромностью и доброжелательностью, занял достойное положение в обществе.

Ключевые слова: таджик, глубина, специальный, исследование, анализировать, сочинение, общественный, группа, изучение, как.

Annotation
ANALYSIS OF THE CONTENT OF SCIENTIFIC ACTIVITY OF PROFESSOR U. KARIMOV

It is necessary for us to benefit from the history of Tajik peoples literature and enter its life. If we are aware of our literature, then how do we study the representatives of literature? As inqutahob bar meoyad, ki tahkiki namoyandaghi barjastai liyatarii khalki tajik, which has found its way to the hearts and eyes of thousands of readers with different works and different contents. At the age of 78, Professor Usman Karimov made a valuable contribution to the history of Tajik literature. Usman Karimov has occupied a suitable position in the society with his noble and gentle human qualities, exemplary behavior, honesty, integrity, modesty and benevolence.

Keywords: *especially, tajik, depth, researcher, learning, such as, essay, research, the number.*

Маълумот дар бораи муаллиф. Ганҷинамоҳи Бобочони Шарифзода, магистранти соли аввали кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Худойдодов А. О.

Сведения об авторе. Ганҷинамоҳи Бободжони Шарифзода, магистрантка первого курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: Худойдодов А. О.

About the author Ganjinai Bobojoni Sharifzoda, is a first-year master of the Department of Theory and History of literature of the Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific adviser: Khudoidov A. O.

*Бобоева Сайёра Алаёровна,
магистранти соли аввали кафедраи назария ва таърихи адабиёт*

ТАҲЛИЛИ МУҲТАВОИ РУБОИЁТИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Аз симоҳои барҷастаи адабиёти асрҳои XIII-XIV Убайди Зоконӣ мебошад. Вай зодаи қарияи Зокони шаҳри Қазвин будааст. Азбаски адиб аз худ мероси бою гаронбахое боқӣ мондааст, дербоз таваҷҷуҳи аҳли фазлу камолро ба сӯи худ кашидааст. Аз ин рӯ, муаллифони сарчашмаҳои адабӣ ва илмӣ аз адиби мавриди назар ба некӣ ёд кардаанд ва маҳорату истеъдоди суҳанофариниашро ситоиш намуда, ба он баҳои сазовор додаанд. Аз ҷумла, профессор Х. Мирзозода, ки аз аввалин муҳаққиқони рӯзгору осори Убайди Зоконианд, хини баррасии мероси адабии адиб чунин фармудаанд: “Мероси адабии шоир ва нависандаи мохир Убайди Зоконӣ ҳаҷман калон нест, аммо гуногунсоҳаву бой аст”. [6, 205] Ин ҷо чанд нукта ниҳоят ҷолиб ишора шудааст, ки яке ба камиву ғановати осори шоир, дигаре ба маҳорати шоирию нависандагии адиб ва баъдан, “гуногунсоҳа” будани мероси эҷодкор равона шудааст, ки ҳамагӣ қобили таваҷҷуҳанд ва аз нуктасанҷиву дақиқназарии адабиётшиноси мазбур дарак медиҳанд.

Убайди Зоконӣ адиби хушбахт аст, ки осори адабии вай дар шакли қуллӣ гирдоварӣ шуда, то ҳақде шакли комили он имрӯз ба аҳли таҳқиқ дастрас аст. Мутолиаи мероси адиб андешаи устод Мирзозодаро ба суҳлат тасдиқ месозад, ки он беш аз як ҷилд нест, вале муҳтавои бой дораду дар намуди назму наср ва жанрҳои гуногуни адабӣ фароҳам омадааст. Бо ин ва як қатор ибтикороташ устод Мирзозода, Убайди Зокониро дар сафи “Фирдавсӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон” [6, 205] гузоштааст, ки дуруст мебошад. Зеро адиб дар пайгирӣ бо анъанаи суҳанофаринии гузаштагон ба адабиёт ворид шуда, ба навовариҳо даст зада, “соҳиби равияи ҳоси адабӣ” [6, 205] гардидааст. То кунун дар бораи рӯзгору осори ин адиби бомаҳорат ва соҳибсабк аз ҷониби донишмандон қорҳои хуби паҷуҳишӣ анҷом ёфтааст ва ҳамаи онҳо роҳи шинохту маърифати ҳавдорони адабиёт, бавижа муҳлисони осори Убайди Зокониро наздику ҳамвор месозанд. Аммо бо вучуди ин ҳама, мушоҳида мешавад, ки тамоми осори адиб то ҳол ба риштаи таҳқиқ кашида нашудаанд. Аз ҷумлаи осори адиб, ки то андозе аз таҳқиқ дур мондааст, рубоӣҳои вай мебошад. Агарчи онҳо аз рӯи миқдор зиёд нестанд, лекин муҳтавои бой доранду дар сатҳи олии суруда шудаанд, таваҷҷуҳи моро ба худ ҷалб намуд.

Ишқу муҳаббат, панду насиҳат, хуш гузаронидани умр, тасвири май, танқиди замона, баёни ҳасби ҳол муҳтавои асосии рубоӣҳои шоирро ташкил кардааст.

Шоир дар рубоӣҳои ишқии худ, ишқу муҳаббатро хеле зиёд тавсиф намуда, маъшуқаро бо ҷилваҳои зебои ҳаётбахшу ҷонфизояш, ки таҳриқгарои он аст, аз номи қаҳрамони лирикиаш чунин фармудааст:

Ҷон қиссаи он моҳи суҳангӯ гӯяд,
Дил коми равон з–он лаби дилчӯ ҷӯяд.
Гар акси руҳаш бар ҷаман афтад рӯзе,
Аз хок ҳама лолаи хурдӯ рӯяд [2, 169].

Тавре ки мебинем, соҳибсуҳан, “ҷонро қиссагӯии он моҳи суҳангӯ”, “дилро қомчӯии лаби дилчӯ”, “акси руҳашро ҷаманафрӯз” –у “аз хок лолаи хурдӯдамон” тасвир кардааст. Барои ифодаи шудани ин маъниҳо шоир аз санъати истиора дар мисоли вожаи “дил”-у ибораи “моҳи суҳангӯ” ба маънии ошиқу маъшук, ҳамзамон шахсонидани онҳо тавассути санъати таҳхис, ки яке қиссагӯшудаву дигаре суҳангӯ. “Лаби дилчӯ”-киноя аз зебоӣҳои маъшуқа, “коми равон ҷустани дил”-киноя аз ба висол расидани ошиқ, мисраъҳои сеюму чорум, маҳсули санъати муболиғаанд, ки баробари барҷастатар ифодаи шудани “акси руҳи ёр” ба қор рафтааст. Ҳамчунин, рубоии мазкур, муқофост ва зуқофиятӣ мебошад. Шоир дар сурудани он аз қофияи ду бор қор гирифтааст. Аҷибаш он ки қофияҳои он тавассути санъати иштиқоқ сохта шудаанд, ки ин навъ қофиясозӣ аз ҳунар ва навоариҳои адиб дарак медиҳанд. Дар рубоии дигар, шоир аз забони қаҳрамони лирикиаш ба маъшуқа гиламандона, иброз доштааст, ки ғалаёни “ишқат моро ҳоки раҳ, ҳоли сиёҳат рӯтабах, зулфат ба бод ва ҷашмат хонасияҳ” месозад, агар ба ҷониби вай аз ёр безътиной шавад. Чунки ба вучӯ пайвастании ин аҳвол, ба замони оянда воғузур шудааст. ҷунончи фармудааст:

Ишқи ту маро ҷу ҳоки раҳ хоҳад қард,
Ҳоли ту маро ҳол табаҳ хоҳад қард,
Зулфи ту маро ба бод бархоҳад дод,

Чашми ту маро хонасияҳ хоҳад кард [2, 169].

Ин ҷо низ баёни шоир хунармандона аст, ки пеш аз ҳамаи матлабашро хонанда бемушкилӣ сарфаҳм меравад ва андешаҳо, тавирҳо ва масъалагузориҳо натиҷагирӣҳои соҳибсухан дақиқу возеҳанд. Дар ин рубой санъати мурутунназир ва ташбеҳу мураддаф истифода шудааст.

Дар рубоии зайл, шоир аз нақши масарратбахши ишқи ёр сухан ба миён оварда, қаҳрамони лирикиашро “шайдо” васли маъшуқаро “зудояндаи дарду фирок”, рӯяшро беҳкунандаи ҳол ва қаддашро сабаби “боло шудани корҳо” ба қалам додааст:

Гар васли ту дасти мани шайдо гирад

В-ин дарду фирок роҳи саҳро гирад,

Ҳам ҳоли ман аз рӯи ту некӯ гардад,

Ҳам кори ман аз қадди ту боло гирад [2, 170].

Чунонки маълум мегардад, шоир васли ёрро тарабфизову ғамзудову рангинсозандаи рӯзгори ошиқ ва орзуву омоли ҳамешагии вай маънидод намудааст. Ин тасвирсозии адиб хеле ҷолиб аст, махсусан он “дар омадани васлу ба дашту саҳро овора шудани дарду фирок, чилваи қадду боло гирифтани кор” акс ёфтааст. Дар ҳоле ки қадду боло муродифи ҳамдигаранд, аммо шоир калимаи “боло”-ро ба кор таносуб дода, ҳаммаъноияшро то андозае суст карда, маънии дигарашро ба кор андохтааст.

Мутолиаи рубоиёти шоир нишон медиҳад, ки вай ҳамеша дар ҳамаи давраҳои умри худ ба ишқ таваҷҷуҳ дошта, онро василаи хушиву шодкомӣ ва дилхушии хеш медонистааст. Ҳатто дар рубоии зайл, шоир дар даврони пириаш ҳам, аз ишқ гуфтааст ва аз дил шикоят кардааст, ки “мо пир шудему дил чавон” боқӣ монда, ҳанӯз ба ишқ гароиш дорад:

Дил дар пайи ишқи дилбарон аст ҳанӯз

В-аз умри гузашта дар гумон аст ҳанӯз.

Гуфтем, ки мову ӯ ба ҳам пир шавем,

Мо пир шудему ӯ чавон аст ҳанӯз [2, 171].

Ин ҷо соҳибсухан, тазоди вучуди инсонро бармало намуда, бенизом пир шудани узвҳои одамро рӯшан карда, аз ишқу зебӣ ба ҳеҷ вачҳ дар қанор намондани вайро таъкид доштааст. Дар маҷмӯъ, ишқ, зебӣ, ҳолати ошиқу маъшуқа, васлу ҳиҷрон ва тарафҳои мухталифу лаззатфизою руҳпарвару созандаи он дар рубоиёти ишқии шоир ба вачҳи аҳсан ба чилва омада, бо баёну санъати баланди суханофаринӣ метавонад таваҷҷуҳи хонандаи муосирро ба зудӣ ба сӯи худ кашад. Дар бадеъу латиф ифода намудани матлаби хеш шоир аз санъатҳои марғуби суханофаринӣ қор гирифтааст, ки ташбеҳу истиораву маҷозу киноя ва мурутунназир аз ҷумлаи онҳост.

Аз мавзӯҳои дигари рубоиёти Убайди Зоконӣ панду насиҳат мебошад. Дар ин гуна рубоиҳо шоир аксар вақт ба хонанда ва шунавандаи худ тавсия додааст, ки дар пастиву баландиҳои зиндагӣ ғамнок набояд шуд ва андуҳи беҳуда набояд хурд:

Эй дил, пас аз ин андуҳи беҳуда маҳӯр!

З-ин беш ғами будаву нобуда маҳӯр!

Ҷон медеҳу доди тамаъу ҳирс мадеҳ,

Ғам меҳӯру нони миннатолуда маҳӯр! [2, 171].

Дар мисраъҳои сеюму чоруми ин рубой шоир ҳирсу тамаъ, ки аз амалҳои номатлуби баъзе инсонҳост, маҳкум намуда, ба ин амалҳо даст назаданро талқин карда, дигарбора “ғам хӯрдан”-ро аз “нони миннатолуда” хӯрдан авло донистааст. Дар рубоии зайл, соҳибсухан ҳамоно, бетамаъиро мавриди таваҷҷуҳу тасвир қарор дода, “ғуссаи айём” нахӯрдан, ба ҳонаи ҳар қас нарафтан, аз тамаъ дурӣ ҷустан, аз “идрори қаламу аз инъом” даст кашиданро пешниҳод намудааст:

Эй дил, пас аз ин ғуссаи айём маҳӯр!

Ҷуз най маталаб ҳамдаму ҷуз ҷом маҳӯр!

Марсум тамаъ мадору ташриф малӯш,

Идрори қалам барнеҳу инъом маҳӯр! [2, 171].

Тавре ки мебинем, шоир дар ҳар ду рубой дилро муҳотаби худ қарор дода, таркиби “пас аз ин”-ро ҳам ба он ҳамроҳ кардааст, ки аз воқеоти фалокатбори замони зиндагии шоир ва ҳодисоти фавқулода бади ба ҳаёти вай иртиботдошта дарак медиҳанд. Шоир дар он рӯзгор ба ҷуз дил дигар гапшунаву адофаҳму ҳамсухбат надоштааст. Аз ҷониби дигар, он ифодаи самимияти шоир нисбат ба хонандаи худ аст, ки талқиноти ахлоқии вай ҳам соҳибсухану ҳам ба мутолиакунанда ҷун рӯҷоти тасаллибахш равона гардидааст.

Мавзуи дигари рубоиёти шоир хуш гузаронидани умр, тасвири май махсуб меёбад. Убайди Зоконӣ, ки худ ринду озодандеш буда, майро василаи муборизаи фикрӣ, озодандешӣ ва хуш гузаронидани умр ба қалам додааст. “Май”-е, ки шоир васф кардааст, ба таври мусбат муассир буда, нӯшидани он ба пиндори соҳибсухан: “дарвешро ба мирӣ, рӯбахро ба шерӣ, пирро ба ҷавонӣ ва ҷавонро ба пирӣ” мерасонидааст. Шаробе, ки ин сифатхоро дар худ дорад, дар ҷаҳони андешаи мутафаккирону ақилон ва аҳли ирфон майи маърифат будааст:

Дарвеш, ки май хӯрад, ба мирӣ бирасад,

В-ар рӯбаҳаке хӯрад, ба шерӣ бирасад.

Гар пир хӯрад, ҷавонӣ аз сар гирад

В-ар 3-он ки ҷавон хӯрад, ба пирӣ бирасад [2, 169].

Зеро мисраи охир, ба ин маънӣ далолат кардааст ва манзури шоир аз майе, ки ҷавонро ба пирӣ мерасонад, синну сол нест, балки ақлу хираду таҷриба мебошад. Биноан, шоир дар ҳумори ҳамешагии ҷунин май гирифтагӣ шуда, ҷудой аз онро барои худ вазнину ғайриқобили қабул маънидод кардааст:

Ман тарки шароби ноб натвонам кард,

Хумхонаи худ хароб натвонам кард.

Як рӯз агар бодаи софӣ нахӯрам,

Дах шаб зи хумор хоб натвонам кард [2, 169].

Умуман, Убайди Зоконӣ чун шуароӣ рубоисаро ба фалсафаи май таваҷҷуҳ зоҳир карда, онро аз нигоҳи маърифатӣ, бавижа, маънии маҷозӣ ҷустуҷӯ намуда, фикрҳои ҷолибу бикреро манзури хонанда намудааст.

Танкиди замона аз мавзӯҳои калидии асоси адиб, махсусан рубоиёти вай доништан саҳв нахоҳад буд. Зеро шоир чун фарзанди замони худ наметавонист, ба ҳамаи ночӯриҳои вақт, авзои фалокатбори замон, зулму тааддӣи ҳокимон, ҷангу хунрезии ҳаробиовар, ғамзада шудани мардуми одӣ ва монанди инҳо ҷашм пӯшад ва онҳоро ноҳуда гирад. Дар рубоии зайл, аз лабрез шудани косаи сабрас хабар дода, ҷунин фармудааст:

Дил сер шуд аз ғуссаи гардун хӯрдан

В-аз дасти ситам силии ҳар дун хӯрдан.

То чанд чу ной ҳар нафас нола задан?

То кай чу пиёла дамбадам хун хӯрдан? [2, 172].

Ин ҷо вай барои ифода шудани матлабаш ва баёни аҳволи иҷтимоии мардум ибораҳои “аз ғусса сер шудани дил”, “аз дасти ҳар дун зулму ситам дидан”, “мисли най ҳар нафасро бо оху нола берун кардан”, “чун пиёла дам бадам хун хӯрдан”-ро хеле устодона эҷод намудааст. Дар рубоии зерин ҳам шоир аз аҳволи фалокатбори замон ёд карда, сар то пой худро аз он дардманд маънидод намудааст. Ҷунончи:

Ҳар лаҳза расад ба ман балое дигар,

Ояд ба дилам захм зи ҷое дигар.

Бар дарди саре, к-аз фалакам рост бувад,

Имрӯз фузуд дарди ҷое дигар [2, 171].

Тавре ки мебинем, шоир ин ҷо вақту замону фалак ноҳудааст ва ин ҳолат рӯзгори адибро тарзе ба танг овардааст, ки вай дар рубоии зер аз “савмаву ҳароботу суҳбати бангу бангию майю майҳорагӣ” ба ҷон омада, безорӣи худро нисбат ба ҳамаи онҳо ҷунин иброз доштааст. Зимнан, баъзе аз онҳоро зери тозиёнаи танкид қарор додааст:

3-ин савмае, ки ҷойи тазвиру риёст,

Безор шудам, роҳи ҳаробот кучост?

Аз суҳбати бангу бангиам дил бигирифт,

Ҳам май, ки ҳарифу ҳамдаи кӯҳнаи мост [2, 173].

Ин ҷо шоир ғаризаи озодандешӣ боло гирифта, танҳо роҳи осоишро дар “ҳаробот” дидааст. Ин гуна рубоии шоир баробари муҳтавои танкидӣ доштанишон, лаҳзаҳои тираву тори ҳаёти мардуми он рӯзгорро бари имрӯзиён бозгӯӣ мекунанд. Аз ин ҷиҳат, онҳо ҷолибанд ва мавриди таваҷҷуҳ.

Мавзуи дигаре ки шоир дар рубоии худ пайгирӣ кардааст, баёни ҳасби ҳол мебошад, ки мавзуи қаблӣ иртиботи қавӣ дорад. Ҷунонки аз зиндагиномаи адиб бармеояд, вай бо вучуди соҳиби фазлу камол буданаш аз ҷабри ҳикимони замон ва рӯзгори фалокатбор ҷандон ҳаёти осоиштаро надида будааст. Зеро соҳибсухан дар ашъораш ба возеҳият маълум кардааст, ки қарзу нодорӣ, қашшоқӣ гурустагӣ, тангдастӣ ва амсоли инҳо ҳамеша ўро таҳдид мекардааст.

Ба ин маънӣ, шоир фармудааст:

Аз шиддати тангдастию меҳнати бард
Дар хаймаи мо на хоб ёбию на х(в)ард,
Дар тобаву сахну косаву кӯзаи мо
На чарбу на ширину на гарм асту на сард [2, 170].

Ин шоир ҳолатеро иброз доштааст, ки на танҳо ба худӣ, балки ба мардуми одии замонаш низ иртибот пайдо кардааст ва камбағалию нодорӣ аз ин зиёд тасвир намешавад. Дар рубоии машҳури дигар, ки аксар онро медонанд, аҳволи иҷтимоии ҳуду халқро боз ҳам возеҳтару рикқатовартар ва ҳузнангезтар ба риштаи тасвир кашидааст. Чунончи:

Дар хонаи ман зи неку бад чизе нест,
Чуз бангею пораи намад чизе нест.
Аз ҳар чӣ пазанд, нест ғайр аз савдо
В-аз ҳар чӣ хӯранд, чуз лагад чизе нест [2, 173].

Шоир бо гуфтани ин гуна рубоихо, лаҳза-лаҳза зиндагии тоқатфарсои ҳуду аҳволи бади мардуми рӯзгори хешро ба муосирону пасояндагонаш маълум намудааст. Ҳамчунин, вай анъанаи хуби рубоисароии гузаштагонро дар замони худ идома бахшида, дар ин замина бо навовариҳояш дар шаклу муҳтаво онро такмилу идома бахшидааст. Рубоӣи шоир аз ин ҷиҳат қобили омӯзиш ва таваҷҷуҳ мебошад.

Адабиёт:

1. Ғаффорзода, Ш. Ҳ. Вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва муҳити адабӣ-фарҳангӣ дар замони зиндагии Убайди Зоконӣ / Ш. Ҳ. Ғаффорзода. – Душанбе: Нушбод, 2021. – 262 с.
2. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор / Убайди Зоконӣ. – Душанбе, Адиб, 2016. – 242 с.
3. Зоконӣ, Убайд. Кулӣи мунтахаб / Убайди Зоконӣ: тартибдиҳанда ва муҳайёкунандаи ҷоп Х. М. Мирзозода. – Душанбе, 1963. – 241 с.
4. Зоконӣ, Убайд. Осор / Убайди Зоконӣ: бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Ҷобулқо Додалишоев. Академияи улуми Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон. Институти шарқшиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1991. – 212 с.
5. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор / Убайди Зоконӣ: мурағиб: Музаффар Холов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 271 с.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII-XV) / Холиқ Мирзозода. – Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1977. – 399 с.
7. Мусулмонкулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р. Мусулмонкулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 85 с.
8. Сафо, З. Баррасии осори манзум ва мансури Убайди Зоконӣ / Забҳуллоҳи Сафо // Убайди Зоконӣ латифапардоз ва танзовари бузургӣ Эрон: гирдоварӣ ба кӯшиши Беҳрӯзи Соҳибхитёр ва Ҳамид Боқирзода. – Техрон: Ашкон, 1375.

Калидвожаҳо: *рубай, Убайди Зоконӣ, муҳтаво, мавзӯ, шоир, мисраъ, андеша, тасвир, адиб.*

Аннотация

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ РУБАИЁТ УБАЙД ЗОКОНИ

В этой статье были проведены исследования по одному из самых важных вопросов в творчестве Убайди Зокони, особенно по содержанию его рубаи. Исследование показало, что Убайди Зокони, как и все классические поэты, в своих рубоийёт проиллюстрировал актуальные темы своего времени, среди которых любовь, увещания, критика времени, хасбиhoли. Ценность любовных, нравственных, критических и социально-ревностных высказываний поэта проявляется в том, что они по своей доброй сущности и сейчас пригодны для использования.

Ключевые слова: *рубай, Убайди Зокони, содержание, тема, поэт, строфа, мысль, изображение, писатель.*

Annotation

ANALYSIS OF THE CONTENT OF RUBAIYET UBAID ZOKONI

In this article, research was conducted on one of the most important issues in the work of Ubaydi Zokoni, especially on the content of his rubai. The study showed that Ubaydi Zokoni, like all classical poets, illustrated topical themes of his time in his ruboiyet, among which are love, exhortations, criticism of time, hasbihoли. The value of the poet's loving, moral, critical and socially zealous statements is manifested in the fact that they are still suitable for use in their kind essence.

Keywords: *rubai, Ubaydi Zokoni, content, theme, poet, stanza, thought, image, writer.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Сайёра Алаёровна, магистранти соли аввали кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Бобоева Сайёра Алаёровна, магистрантка первого курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна.

About the author: Boboeva Sayora Alayrovna, is a first-year master of the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

*Назарова Мунира Сайдалиевна,
магистранти факултети таърих ва ҳуқуқ*

**РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ БАЙНИДАВЛАТИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ФАРОНСА ДАР САМТИ ИЛМУ ФАРҲАНГ**

Муносибатҳои Тоҷикистону Фаронса аз давраи таърихии шуравӣ сарчашма мегиранд. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ солҳои 1941-1945 фиристодагони Тоҷикистон дар ҳайати отрядҳои партизанӣ ва Ҳаракати Муқовимот ба муқобили фашизм дар озодии Аврупо, бахусус Фаронса, фаъолона иштирок карданд. Дар ҳайати Иттифоқи Советӣ Тоҷикистон ҳам мисли дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ дар инкишофи алоқаи инсонпарварӣ бо Фаронса иштирок дошт ва ҳатто дар ҳамаин вақт ҳам муносибатҳои байни ҳар ду мамлакат ба вучуд омаданд. Ҳамкориҳои Тоҷикистону Фаронса дар он давра дар соҳаҳои гуногун - фарҳанг, илм, бостоншиносӣ, педагогика, забоншиносӣ, тарҷумай адабиёти фаронсавӣ ва тоҷикӣ ва дигар соҳаҳо ҳамкориҳои созандаро дар бар мегирифт. Тарҷумай шохасарҳои адабиёти тоҷику форс ба забони фаронсавӣ, аз қабилӣ “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, рубоёти Хайём, “Бустон ва Гулистон”-и Саъдӣ, ғазалҳои Ҳофиз, ашъори Рӯдакию Ҷомӣ ва дигар асарҳо ва рубоёти шоирону нависандагонро ба забони фаронсавӣ тарҷума намуда истифода менамоянд.

Ҷолиби диққат аст, ки дар солҳои мавҷудияти Ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистон дар мактабҳои олӣ забони франсузӣ таълим дода мешуд. Дар қори ба программаи таълимии мактабҳои олӣ ва мактабҳои Тоҷикистон қорӣ намудани забони франсузӣ забоншинос-тарҷумони тоҷик И. Раҷабова роли қалон дорад. И. Раҷабова солҳои тӯлонӣ роҳбарии кафедраи забони франсавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон буд.

Ба гуфтаи И. Раҷабова муқолаҳои байнифарҳангии Тоҷикистони шуравӣ ва Фаронса ҳанӯз соли 1977 оғоз шуда буд, ки ансамбли “Лола”-и тоҷик таҳти роҳбарии ходими шоистаи санъат, Ҳунарпешаи халқии СССР Ғаффор Валаматзода ба 23-шаҳри “Ҷумҳурии панҷум” сафар карда буд. Дар охири ҳуди ҳамон сол бо иштироки ҳайати вакилони Фаронса бо сардории директори генералии ҷамъияти “Фаронса – СССР” Раймон Русса дар Тоҷикистон аввалин рӯзҳои маданияти Фаронса барпо гардид. Дар ҷаҳорҷубаи ин ҷорабинӣ дар шаҳри Душанбе намошгоҳи расмҳои маъруфи фаронсавӣ ташкил шуд [2, 72].

Тоҷикистон ва элитаи фарҳангиву маърифатии он ҳамеша ба фарҳанг, санъат ва адабиёти фаронсавӣ таваҷҷуҳ зоҳир карданд.

Ҳарчанд дар солҳои истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои сиёсӣ ва дипломатӣ байни ду кишвар ба таври қофӣ ташаккул наёфта, асосан тавассути муқотиба ва робитаҳои дипломатӣ ба роҳ монда шуда буданд. Ҷумҳурии Фаронса дар давоми солҳои ҳамбастагӣ аз давлати тоҷикон ва аз вазъияти ноустувори ҷамъиятию сиёсии мамлакат пуштибонӣ мекард. Ҳамаин тариқ, зимни мулоқоти Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Р. Алимов бо П. Мортел, сафири Ҷумҳурии Фаронса дар Масква дипломати фаронсавӣ барои қарчи зудтар ба эътидол овардани вазъии сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон изҳори умедворӣ мекард.

Робитаи дучонибаи қомилҳуқуқ, баробарҳуқуқ ва муқобили судманд миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон дар 9 сентябри соли 1991 оғоз гардид. Фаронса дар марҳилаи ибтидоии ташаккул ва рушди давлати ҷавонони тоҷикон яке аз аввалин кишварҳое буд, ки 3 март соли 1992 истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро ба расмият шинохт ва ба он муносибатҳои давлатӣ барқарор кард. Зимни сафари қотиби давлатии Ҷумҳурии Фаронса Ален Вивьен ба Душанбе масъалаҳои муқрами сиёсати дохилӣ ва хориҷии ду кишвар, роҳҳои рушди ҷамъонибаи баррасӣ шуда, маросими имзои Протоколи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Трҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса баргузор гардид.

Ҳарчанд дар солҳои аввали истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати сиёсӣ ва дипломатӣ байни ду кишвар ба таври қофӣ ташаккул наёфта, асосан тавассути муқотиба ва робитаҳои дипломатӣ ба роҳ монда шуда буданд, Ҷумҳурии Фаронса дар давоми солҳои ҳамбастагӣ, аз давлати тоҷикон пуштибонӣ мекард. Ҳамаин тариқ, зимни мулоқоти Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Р. Алимов бо П. Морел, сафири Ҷумҳурии Фаронса дар Масква дипломати фаронсавӣ барои қарчи зудтар ба эътидол овардани вазъии сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон изҳори умедворӣ кард. Дар робита ба ҳамкориҳои Тоҷикистону Фаронса дар соҳаи илмҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ, пеш аз ҷама ҳамкориҳои судманди бостоншиносони тоҷику фаронсавӣ, ки аз солҳои

Муҳаққиқ

70-ум оғоз шуда, дар даврони истиқлолияти давлатии ҷумҳурӣ идома ёфт, рушди робитаҳои гуманитарии Тоҷикистону Фаронса бо ибтикори Созишномаи ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмӣ техникаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Фаронса, ки дар чараёни сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расида буд, оғоз гардид.

Дар робита ба дурнамои ҳамкориҳо, ки дар натиҷаи аккредитатсияи Донишқадаи Фаронса оид ба тадқиқоти Осиеи Марказӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кушода шуд, иштирокчиёни вохӯрӣ аз муносибатҳои барқароршуда байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳори қаноатмандӣ намуданд. Пажӯҳишгоҳи фаронсагии мутолеъоти Осиеи Марказӣ, ки намоёндагии он аз соли 2002 дар Душанбе фаъолият мекунад, дар ҳамгироии бештари фаъолияти донишмандони тоҷику фаронсавӣ нақши муҳим дорад. Вазифаи институт инкишоф додан ва паҳн намудани фаъолияти илмӣ дар ҳамкорӣ бо институтҳои тадқиқотии маҳаллӣ, амиқ гардондани ҳамкориҳои Фаронса ва мамлакатҳои Осиеи Миёна дар соҳаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, паҳн намудани фаъолияти муассисаҳои шарикӣ Фаронса мебошад [4, 352].

Сафари Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Фаронса ҷиҳати иштирок дар қори Конфронси генералии ЮНЕСКО дар моҳи октябри соли 2005, ки дар доираи он Рӯзи фарҳанг баргузор гардид, ба рушди муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистону Фаронса тақони иловагӣ бахшид. Тоҷикистон дар Фаронса (аз ҷумла Рӯзи Тоҷикистон дар ЮНЕСКО) баргузор гардид. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки соли 2005-ро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади боз ҳам муфассалтар ошно кардани ҷомеаи ҷаҳонӣ бо таъриху фарҳангӣ мардуми бостонии тоҷик Соли рушди ҷаҳаҷониба эълон кардааст.

Сафари шаҳри Парижро зиёда аз 200 нафар намоёндагони зиёиён, олимону нависандагон, рассомон ва санъатшиносон ҳамроҳӣ намуда, дар қароргоҳи ЮНЕСКО барои намоёндагони зиёда аз 170 кишвари ҷаҳон барномаи ҷолибу дидани фарҳангӣ пешкаш намуданд. Фарҳангистони тоҷик низ дар бинои Гранд Опера (Операи қалон)-и шаҳри Порис, ки аз қадимтарин театрҳои Аврупо махсуб мешавад, консерти рангин доданд. Дар мулоқот бо ҳунармандони тоҷик 11 октябри соли 2005 дар ҳузури Эмомалӣ Раҳмон ба ҷаҳор устои маъруфи санъати Тоҷикистон – Абдували Абдурашидов, Давлатманд Холов, Соҳиба Давлатшоева ва Ҳақназар Аловатов дар як маросими тантанавӣ мукофотонида шуд. - нишонаи эҳтироми ҳоса ба фарҳангӣ тоҷик бо медалҳои ҳунар ва суҳанварӣ, ин ҷоиҳои оӣ аз ҳамдардӣ ва таваҷҷуҳи раиси ҷумҳури Фаронса ба фарҳангу санъати ғаний ва қадимии тоҷикон, ки бо тамоми шуқуҳу шаҳомати худ дар ҷорабиниҳои дар боло зикршуда дар пойтахти Фаронса (шаҳри Париж) баргузор гардид, шаҳодат медиҳад [4, 352].

Яке аз василаҳои муассиртарин барои таблиғи васеи таърихи бостонӣ ва фарҳангӣ ғании мардуми тоҷик нашрияҳо дар бораи Тоҷикистон бо забонҳои англисӣ ва фаронсавӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, тарҷума, нашр ва паҳн кардани китобҳо дар ин мавзӯ дар миёни доираҳои сиёсӣ, илмӣ ва ҷамъиятии Иттиҳоди Аврупо ба беҳбуди обрӯ ва нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мусоидат кард. Мисоли равшани ин тарҷумаҳои китоби Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих», инчунин китобҳои таърихи ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 мебошанд.

Адабиёт:

1. Ашуров А. М. Становление и развитие дипломатических, научных и культурных взаимоотношений стран Центральной Азии с Французской Республикой, (1991-2016гг).
2. Аминзода А. М. Омӯзиши забонҳои байналмилалӣ – муҳимтарин омили рушди равобити байни халқҳоро давлатҳо (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса. - Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 72 с.
3. Воҳидова С. Баҳриддинзода П. Мақоми Тоҷикистон ва Фаронса дар арсаи сайёҳии байналмилалӣ.
4. Зарифи Х. Таджикистан - ОБСЕ: диалог сотрудничества // Х. Зарифи. - Душанбе: Ирфон, 2009. – 352 с.
5. Политика Франции в Центральной Азии [Электронный ресурс] Официальный сайт Министерства иностранных дел Французской Республики. URL: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/central-asia/france-and-central-asia/article/french-policy-in-central-asia>.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Фаронса, муносибатҳои дипломатӣ, сиёсат хориҷӣ, таърих, истиқлолият, ҳамкорӣ, муқолаҳои фарҳангӣ, маориф.

Аннотация

РАЗВИТИЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ФРАНЦИЕЙ В ОБЛАСТИ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ

Статья посвящена всестороннему изучению становления и укрепления отношений между Таджикистаном и Францией в области культуры, образования и науки в годы независимости. Обобщены и проанализированы основные условия становления и развития сотрудничества между Таджикистаном и Францией как в современный период, так и в советское время. В заключении автор приходит к выводу, что, несмотря на достигнутые результаты, Таджикистану и Франции следует принять еще более решительные меры для реализации договоренностей о культурном обмене и научно-образовательном сотрудничестве между двумя странами.

Ключевые слова: *Таджикистан, отношения, двусторонние отношения, сотрудничество, Франция, дипломатические отношения, компании, мировая известность, соглашение, климат.*

Annotation

DEVELOPMENT OF INTERSTATE COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND FRANCE IN THE FIELD OF SCIENCE AND CULTURE

The article is dedicated to the comprehensive study of the formation and strengthening of relations between Tajikistan and France in the fields of culture, education and science during the years of independence. The main conditions for the formation and development of cooperation between Tajikistan and France both in the modern period and in the Soviet era have been summarized and analyzed. In conclusion, the author comes to the conclusion that, despite the achieved results, Tajikistan and France should take even stronger measures to implement the agreements on cultural exchange and scientific and educational cooperation between the two countries

Keywords: *Tajikistan, France, diplomatic relations, foreign policy, history, independence, cooperation, cultural, education.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарова Мунира Сайдалиевна, магистранти кафедраи таърихи халқи тоҷикони Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 800056686

Рохбари илмӣ: Шарифзода Ф.

Сведения об авторе: Назарова Мунира Сайдалиевна, магистранка кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Аини. Телефон: +992 800056686

Научный руководитель: Шарифзода Ф.

About author: Nazarova Munira Saydaliyevna, is a first-year master's student of the Faculty of History and Law, Department of the History of the Tajik People, Tajik State University of Education named after Sadriddin Aini. Phone: +992 800056686

Academic supervisor: Sharifzoda F.

**ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ВА ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТҲОИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО СОЗМОНҲОИ МОЛИЯВИЮ ИҚТИСОДИӢ**

Моҳияти тамоми муборизаи шахс таъмини истиқлолияти шахсии худ ба шумор рафта, ба ин васила таъмини рӯзгори серу пур ва аз касе вобаста набудан мебошад. Агар инро ба давлат ҳам татбиқ намоем, аини ҳолро мебинем. Мубориза барои истиқлолияти давлатӣ, мубориза барои танҳо аз мардуми худ вобаста будани кишвар аст.

Истиқлолияти Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991, аз он рӯзе, ки иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Ёломия қабул кард, шурӯъ мешавад. Президент Э. Раҳмонов навишта буд, ки “Истиқлолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣ миллати сарбаланду муттамадини тоҷик аст, ки номаи тақдирашро ба дасти хеш навишту, роҳу равиши хоса ва мақому мавқеи муносибро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо карда, набзи давлату миллати моро бо набзи сайёра ҳамсадо месозад”.

Ҳаракати истиқлолиятхоҳӣ дар Тоҷикистон дар охири солҳои ҳаштодум ба вучуд омад. Вазъи номаълуми сиёсии кишвар, аз Иттиҳоди Шӯравӣ баромадани ҷумҳуриҳои соҳили Балтика, талошҳои худҳоҳонаи халқҳои аз нигоҳи нуфуз бузургтар дар масъалаҳои ояндаи ҷумҳури шубҳаҳои гуногунеро пеш меоваранд, биноан дар муҳити сиёсӣ ва илмӣ Тоҷикистон талошҳо барои мустақил эълон кардани ҷумҳури авҷ гирифтанд. Ҳануз тобистони соли 1990 Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Ёломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро тайёр ва барои муҳокима дар иҷлосияи Шурои Олӣ пешниҳод намуд, ки он 24 августи ҳамон сол қабул шуд. Аммо то қабул шудани он як гуруҳ олимони соҳаи ҳуқуқ лоиҳаи дигареро дар ин боб, яъне лоиҳаи алтернативиро тайёр карданд, ки онро рӯзномаи “Тоҷикистони советӣ” 17 август чоп кард. Тавре Х. Ҳамидов менависад: “Ёломияи алтернативӣ санади хеле муфасссал ва аз нигоҳи мазмуну мӯҳтавои ҳуқуқии худ ба талаботи истиқлолияти комили давлатӣ ҷавобгӯ буд, зеро муаллифони он дар тафовути аз мақомоти расмӣ он вақта фишору бархӯрдҳои ҳукумати марказиро камтар эҳсос мекарданд”. Дурустии ин ақида дар муқарароти ин лоиҳа низ аён мешавад, ки дар он омадааст: “давлати Тоҷикистон сиёсати дохилӣ ва хориҷии худро мустақилона тартиб, танзим ва амалӣ менамояд, дар интиҳоби шеваи зиндагӣ, роҳҳои тарракиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии хеш, дар танзими муносибат ва робитаҳои байналмилалӣ қомилан соҳибхитиёр мебошад”.

Ёломияи қабулшуда ва алтернативӣ дар соли 1990 ҳар ду ҳам Тоҷикистонро чун ҷузъи Иттиҳоди Шӯравӣ медиданд ва ҳанӯз шароити таърихӣ дигар намуди давлатро ҳам ба назар оварда наметавонист. Гарчи соли 1990 барои Тоҷикистон соли шурӯи мочароҳои сиёсӣ, муқовимати нерӯҳои сиёсӣ буд, аммо дар мавзӯи баромадан аз Иттиҳоди Шӯравӣ сотсиалистӣ сухан намерафт ва ин мавзӯ наметавонист дар ёломияҳо инъикос ёбад. Ҳадаф дар ин ҳуҷҷатҳои харчи бештар барои ҷумҳури фароҳам овардани заминаи мустақилият, имтиёз ва имконият буд. Дар ин вақт Шурои Олӣ бо қабули Ёломия маҳдуд нашуда, 27 август “Дар бораи ташкили комиссия оид ба тайёр кардани Лоиҳаи Конституцияи нав” қарор қабул кард.

Аввали сентябри соли 1991 иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Тоҷикистон ҷамъ омад ва он Изҳороти Шурои Олии Тоҷикистонро “Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва қарори Шурои Олии Тоҷикистонро “Дар бораи эълон шудани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва дар зимни ин ду ҳуҷҷат тағйиротро ба Ёломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул кард. Дар Изҳорот аз ҷумла омадааст, ки “Тағйироти инқилобиро дар Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣи Сосиалистӣ ба назар гирифта, кӯшиши ҷумҳуриҳои соҳибхитиёри ба вай дохилшавандаро оид ба аз нав барқарор намудани муносибатҳои байниҳамдигарӣ эҳтиром намуда, мувофиқи ёломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 24 августи соли 1990 қабул шуда буд, Шурои Олӣ Истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро эълон мекунад”.

Таърихи давлатҳо ва миллатҳо санаҳоеро абадан дар ёд мегирад, ки дар ҳамин вақту замон дигаргунҳои кулӣ ба вуқӯъ пайваستا, раванди рушди онҳоро қуллан тағйир додааст. Маҳз аз ҳамин сабаб омили вақту замон дар қонуниятҳои умумии рушди давлатҳо ҳамчун организмҳои зинда ва доимо дар ҳолати рушд қарордошта аҳамияти хоса дошта, имконият медиҳанд, то инкишофи онҳо тӯли таърих, то замони муайян ва баъди замони муайян даврабандӣ карда шаванд. Ин даврабандиҳо баҳри киёс ва муайян намудани дастоварду мушқилот, муваффақияту камбудииҳо ва ҳулосабарориҳои дурусту таҳлилшуда ҷиҳати таъмини рушди минбаъда зарур мебошанд.

Дар таърихи давлатдории навини мо низ чунин марҳилабандиҳо вучуд доранд, ки ба ҳар як марҳила оғози зинаи нави рушд ва ё тағйирёбии куллии хусусиятҳои равандро ва муносибатҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ хос мебошад. Ба сифати яке аз чунин марҳилаҳои тақдирсоз баргузории Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, ки давраи комилан нави муносибатҳо ва таҳаввулоти ҷиддии сохторию мазмуниро дар раванди давлатдории мо оғоз бахшид.

Иҷлосияи XVI дар замоне баргузор гардид, ки низоми давлатдории ҷадид дар Тоҷикистон дар шароити комилан нави муносибатҳои ҷаҳонӣ, дар шароите, ки шикасти низоми пурқудрати шӯравӣ бесаранҷомро дар муносибати байни субъектҳои сиёсати байналмилалӣ ба миён оварда, кишварҳои хурд дар ин тӯфони манфиатҳои мучиби ғарқшавӣ гашта истода буданд, гирифтори ҷанги шаҳрвандӣ гашта, дар вартаи аз даст додани ҳастии худ қарор дошт. Чуноне ки Проэктор Д. М. қайд мекунад, дар баъзе марҳилаҳои таърихӣ шуури ҷамъиятӣ аз ҳастии ҷамъиятӣ қафо мемонад.... Дар чунин лаҳзаҳо бухронҳо ва қабули қарорҳои нодуруст ба амал меоянд. Ин гуфтаи олими рус ба воқеияти ҳамонобақта дуруст буд. Яъне дарки воқеият барои ҷомеа ҳанӯз мушкилӣ дошт.

Дар охири солҳои 80-ум ва аввали 90-уми асри XX ҷомеаи Тоҷикистон ба муҳолифати тезтунд ва муноқишаи пурвусъат гирифтोर шуд. Низоҳои он давра, ки аксаран ҳислати тезтунд доштанд, оқибат ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда мерасониданд.

Аз 12-ум то 17-уми сентябри соли 1994 дар шаҳри Техрон таҳти сарпарастии СММ машварат миёни тоҷикон дар сатҳи олий доир гардид. Роҳбарии ҳайати ҳукумати муовини аввали Раиси Шурои Олӣ А. Достиев ва ҳайати муҳолифинро А. Тӯраҷонзода ба ўҳда доштанд. 17-уми сентябри соли 1994 натиҷаи машваратҳои миёни тоҷикон оид ба ризоияти миллӣ дар шакли эълонии муштарақ қабул гардид ва дар бораи оташбас ва қатъи дигар амалиёти душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дохили кишвар созишнома ба имзо расид.

Аз 20-уми октябр то 1 ноябри соли 1994 дар шаҳри Исломобод даври сеюми музокирот байни тоҷикон баргузор гардид. Ба тарафҳо муяссар гардид, ки мўҳлати амали созишнома ба муддати се моҳ дароз кунанд, ҳамчунин Протоколро дар бораи Комиссияи муштарақи назоратӣ аз болои татбиқи Созишномаи оташбас аз 17-уми сентябри соли 1994 ба имзо расонанд. Тарафҳо ба зарурати таъмини кафолатҳои иловагӣ дар мавриди амнияти аҳолии осоиштаи маскунӣ водии Қаротегин бо роҳи ба ин минтақа фиристондани нозирони ҳарбии СММ ва пурсамар сохтани фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуданд.

Бо вучуди тавофуқномаи дар Исломобод ҳосилшуда оид ба ин ки моҳи декабри соли 1994 даври чоруми музокирот дар Москва доир хоҳад шуд, раванди музокирот бинобар шартҳои пешниҳод намудаи муҳолифин, ҳамчунин бо сабаби нақшаҳои Ҳукумат дар мавриди гузаронидани интиҳобот ба парлумон дар моҳи феврал ба таъхир афтод.

Баъд аз гуфтушуниди тарафҳо бо муовини Муншии умумии СММ Алдо Ачелло 28-уми феввали соли 1995 аз ҷониби ҳайати ҳукумати дар бораи дароз намудани мўҳлати оташбас дар ҷумҳурӣ барои 50 рӯз, яъне то 26-уми апрели соли 1995 пешниҳод карда шуд. Ҳамон рӯз эълон гардид, ки музокирот 22-уми майи соли 1995 на дар ш. Москва, чунон ки пешбинӣ шуда буд, балки дар шаҳри Алмаато баргузор мегардад.

Тарафҳо мўҳлати оташбасро то 26-уми августи соли 1995 дароз намуданд ва дар бораи то 20-уми июли соли 1995 андешидани як қатор тадбирҳо доир ба таҳкими боварӣ қарор қабул карданд. Тарафҳо ҳамчунин ба қабули созишномаҳо оид ба табодули асирон ва маҳбусон ва ба охир расонидани бозгашти гурезаҳо ба Ватан муваффақ гардиданд.

Даври дигари музокирот, ки ба тариқи гуфтушунид миёни тоҷикон бо номи даври бетанаффус ворид шуд, дар шаҳри Ашқобод доир гардид: марҳилаи авали он аз 30-уми ноябр то 22-уми декабри соли 1995 ва марҳилаи дуюм аз 26 январ то 19-уми феврал ва марҳилаи сеюм аз 8 то 21-уми июли соли 1996 идома ёфт.

Дар марҳилаи аввали даври бетанаффус тарафҳо тавофуқнома дар мавриди қисмҳои асосии музокироти дар пешистода, ки якҷанд маҷмуи масъалаҳоро дар бар мегирифта, қабул карданд. Протокол дар бораи принципҳои асосии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расонида шуд.

Сарфи назар аз душвориҳои дар раванди музокироти Ашқобод мавҷуд буда, нуқтаи назари тарафҳо ба чунин проблемаҳои мубрам, аз қабили иҷрои Созишнома дар бораи оташбас, дароз намудани мўҳлати амали миссияи СММ ва Комиссияи муштарақ оид ба назорат аз болои оташбас, баргардонидани гурезаҳо, ба ҳамдигар наздик буданд.

Дар марҳилаи дуюми музокирот ҳайатҳои ҳукумати ва ИНОТ маҷмуи масъалаҳоеро, ки тарафҳо ба миён гузошта буданд, ҳамчунин пешниҳодоти намояндаи маҳсули Муншии умумии СММ-ро хеле

бетафсил ва амиқ муҳокима карданд.

Тибқи Протокол дар бораи принципҳои асосии барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбарии ИНОТ С. Нурӣ ки 17-уми августи соли 1995 ба имзо расида буд, маҷмуи пешниҳодот манзур гардиданд. Пешниҳодҳо ба тариқи зайл буданд:

- а) доир намудани анҷумани машваратии халқҳои Тоҷикистон;
- б) баррасии масъалаҳои оштии миллий дар иҷлосияи махсуси Маҷлиси Олӣ;
- в) пешбарии номзадҳо аз ҷониби оппозиция ба сохтори ҳукумати марказӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ;
- г) фаъолияти ҳизбҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ.

Маҷмуи тақлифҳои пешниҳод намудаи ИНОТ се масъаларо дарбар мегирифт: масъалаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ ва оид ба кафолатҳои иҷрои Созишномаи умумӣ. Ба ақидаи ИНОТ, бояд Шурои оштии миллий бо ҳукуки маҷмуи қонунбарор таъсис меёфт, ки дар он 40 Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳарду тараф ва 20 Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби аққалиятҳои миллий бошанд.

Тарафҳо ҳамчунин масъалаи дароз намудани мӯҳлати Созишнома оид ба оташбаси муваққатӣ ва дигар амалиёти душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дар дохили кишвар, ки 26-уми феввали соли 1996 ба охир мерасид, муҳокима намуданд.

Адабиёт:

1. Раҳмонов Э. Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ. Ҷ. 3. – 668 с.
2. Роҳи сулҳ (Ҳуҷҷатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон). С. 37-38.
3. Садои мардум. 2002, 27 ноябр.
4. Сайфуллоева З. Х. Роль международных организаций и стран содружества в укреплении мира в Таджикистане (из опыта Таджикистана): автореф. дис... канд. полит. наук: 23. 00. 02. – Душанбе, 2007. – 22 с.
5. Хидирзода М. У. Иҷлосияи XVI ва оғози равандҳои созанда. <https://khovar.tj/>

Қалидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон СММ, Иттиҳоди Шӯравӣ, Исломобод, Шурои Олӣ, Афғонистон, Ашқобод, Созишнома, Иҷлосияи XVI, марҳила, халқи тоҷик.

Аннотация

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И ОРГАНИЗАЦИЯ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

В данной статье речь идет о государственной независимости и формировании отношений между Республикой Таджикистан и финансово-экономическими организациями. Автор пишет, что «независимость Таджикистана начинается 9 сентября 1991 года, со дня принятия внеочередной сессией Верховного Совета Республики Таджикистан Декларации о государственной независимости Республики Таджикистан». Президент Э. Раҳмон писал, что «Независимость является символом государственности и патриотизма гордого и самолюбивого таджикского народа, который своими руками написал свою судьбу и нашел особый путь и позицию в международном сообществе, заставляя резонировать пульс нашего государства и нации. с пульсом планеты».

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Независимость Республики Таджикистан, ООН, Советский Союз, Исламабад, Верховный Совет, Афганистан, Ашхабад, Соглашение, XVI сессия, этап, таджикский народ.

Annotation

INDEPENDENCE AND ORGANIZATION OF RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH FINANCIAL AND ECONOMIC ORGANIZATIONS

This article deals with state independence and the formation of relations between the Republic of Tajikistan and financial and economic organizations. The author writes that “the independence of Tajikistan begins on September 9, 1991, from the day the extraordinary session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan adopted the Declaration of State Independence of the Republic of Tajikistan.” President E. Rahmon wrote that “Independence is a symbol of statehood and patriotism of the proud and proud Tajik people, who wrote their destiny with their own hands and found a special path and position in the international community, making the pulse of our state and nation resonate with the pulse of the planet.”

Key words: Republic of Tajikistan, Independence of the Republic of Tajikistan, UN, Soviet Union, Islamabad, Supreme Council, Afghanistan, Ashgabat, Agreement, XVI session, stage, Tajik people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукурзода Нилуфар, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ, ихтисоси таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 938997933

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои таърих, дотсент Сайнаков С. П.

Сведения об автор: Шукурзода Нилуфар, магистрантка первого курса факультета истории и права, по специальности история Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 938997933

Научный руководитель: кандидат исторических наук, доцент Сайнаков С. П.

About author: Shukurzoda Nilufar, first year masters of the faculty history and law specialty history, Tajik Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Phone number: +992 938997933

Scientific director: doctor of historical sciences, professor Sainakov S. P.

*Шукурзода Нилуфар,
магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ*

ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО БОНКИ УМУМИЧАҲОНӢ ДАР МАРҲАЛАИ МУОСИР

Имрӯз Тоҷикистон ба марҳалаи гардиш расидааст, ки кишвар бо қабули тасмимҳои дуруст метавонад ба роҳи рушди босуръати иҷтимоӣ иқтисодӣ ворид шавад, ба суръати динамикии рушди фарогир ноил шавад ва дурнамои иқтисодии шаҳрвандони худро ба таври назаррас беҳтар созад. Мамлакат як қатор сармоягузориҳои “инсментари”, аз ҷумла сармоягузориҳои аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ дастгирӣшударо амалӣ намуд, ки онҳо ба навсозии инфрасохтор, зерсохтори ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ мусоидат намуда, ба ин васила расонидани ҳадамоти беҳтари давлатӣ ва иҷтимоӣ мусоидат карданд. Аммо бо назардошти тағйироти ҷиддӣ, ки тайи 30 соли ахир ба иқтисоди Тоҷикистон таъсир гузоштааст, сиёсатҳое, ки дар гузашта мувофиқ буданд, дар оянда шояд муассир набошанд. Ҳадафҳои сиёсати иқтисодӣ аз модели гузаштанд, ки дар он давлат кӯшишҳои худро дар атрофи инфрасохтори давлатӣ тамаркуз мекунад ба модели, ки ташаббусҳои хусусӣ, сармоягузорӣ ва инноватсия ҳавасманд карда мешаванд, нигаронида шудааст.

Дар тӯли таърихи худ Тоҷикистон маҷбур шуд, ки ба бисёр таҳдидҳои ҷиддӣ, аз ҷанги шаҳрвандӣ, бунбасти афзояндаи сиёсӣ ва иқтисодии марзҳои бо сабабҳои сиёсӣ ё низоъ басташуда, то бӯҳрони ҷаҳонӣ молиявӣ иқтисодии соли 2008 ва коҳиши якбораи нархи коло пас аз соли 2014 ру ба ру гардад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайвасти кӯшиш ба ҳарч медиҳад, то барои ҳар як шаҳрванд шароити мусоиди зист фароҳам орад ва тамоми нақша ва барномаҳои кишвар ҷиҳати амалисозии ин ҳадафи олии равона гардидаанд. Дар даврони соҳибистиклолӣ, Тоҷикистон, ҳамчун узви эътирофшудаи ҷомеаи ҷаҳонӣ тавонист бо барқарор намудани равобити пайвасти иқтисодиву тичорӣ бо кишварҳои гуногун ва созмонҳои бонуфузи молӣ дар минтақа ва ҷаҳон ба дастовардҳои муҳиме ноил гардад.

Ташаккул додани муносибатҳои бозорӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дохилшавии кишвар ба системаи бозори ҷаҳонӣ тақозо менамояд, то ҳамкориҳо бо ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ фаълтар шаванд.

Ба ҳамин хотир, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ниҳодҳои молиявӣ байналмилалӣ, ба монанди Бонки умумиҷаҳонӣ, Бонки исломии рушд (минбаъд БИР), Бонки осиёии рушд (минбаъд БОР), Бонки аврупоии таҷдид ва рушд (минбаъд БАТР), Ҳазинаи байналмилалӣ асёр (минбаъд ХБА), Бонки сармоягузори Аврупо, Бонки осиёии сармоягузори инфрасохторӣ ва амсоли инҳо ҳамкориҳои пурсамар ба роҳ мондааст.

Ҳамкорӣ бо Бонки ҷаҳонӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати молиявӣ кишварро ташкил медиҳад, ки гуфтушундҳои пайвасти ва ҳамкориҳои судманди Ҳукумати кишвар ва Бонки ҷаҳонӣ дар самтҳои гуногун далели гуфтаҳои болоянд.

Дар давоми сеяк асри гузашта (яъне бештари давраи истиқлолияти Тоҷикистон) Бонки умумиҷаҳонӣ шарафманд шудааст, ки талошҳои кишварро барои ба пояи устувор гузоштани иқтисодиёт ва таҳкими дурнамои иҷтимоӣ иқтисодии шаҳрвандони Тоҷикистон дастгирӣ намояд. Ин дастгирӣ аз ҷониби Бонки умумиҷаҳонӣ дар тамоми се давраи рушди кишвар – давраи ҷанги шаҳрвандӣ ва солҳои барқарорсозии баъдиҷангӣ, давраи воқуниш ба тақонҳои гуногуни иқтисодӣ, ки пас аз соли 2008 ба Тоҷикистон таъсир кардааст, расонида шуд.

Ба истилоҳ "си солагии нуқра"-и ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Бонки умумиҷаҳонӣ ба як давраи нави рушд бо имкони табдили воқеии устувори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, бо маҷмуи ҷолишҳои муҳталиф ва зарурати ислоҳи вазъи иқтисодӣ ва сиёсати тараққиёт мувофиқи воқеиятҳои нав рост меояд. Ба ҷойи тамаркуз ба бозори дохилии 9 миллион харидорони, ки барои рақобати бахши хусусӣ ва рушди устувор хеле хурд аст, соҳибкорони маҳаллӣ имкон доранд, ки ба садҳо миллион муштариёни эҳтимолӣ дар ҳамсоғии наздики худ - дар ҷануб, яъне Осиёи Шарқӣ ва Миёна дастрасӣ пайдо кунанд. Барои ҳама молу ҳадамот, ки Тоҷикистон дар онҳо бартари қиёсӣ дорад, дар ҳамсоғӣ бозорҳо вучуд доранд – ҳоҳ ғизо, нуруи барқ, маъдан, пахта, насосҷӣ ё хидматрасонии технологияҳои иттилоотӣ.

Аллакай имрӯз Тоҷикистон захираҳои бузурги миллиро барои беҳбуди робитаи минтақавӣ ва фароҳам овардани заминаи устувори содиротӣ, аз ҷумла аз ҷунин соҳа, аз қабилӣ энергетика, сармоягузорӣ мекунад. Барои ба даст овардани фоидаи пурраи сармоягузориҳои хеле шӯҳратпараст дар истеҳсол ва интиқоли нуруи барқ, кишвар бояд ба (I) сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва омода

Муҳаккиқ

кардани ҷавонон ба имкониятҳои нави оянда; (II) баланд бардоштани самаранокии фаъолияти муассисаҳо; (III) таъмин намудани бахши хусусӣ бо муҳите, ки имкониятҳо ба боварии ширкатҳои хусусӣ табдил медиҳад, ки сармоягузорӣ ба рушди тичорат, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва афзоиши ғоида мусоидат мекунад.

Натиҷаи ҳоси модели кунунии иқтисодии Тоҷикистон, ки ба интиқоли пул ва воридот таъя мекунад, як бахши хурди хусусист, ки бо маҳдудиятҳои истеҳсолот, логистика ва навоарӣ рӯбарӯ аст. Агар сиёсатҳои иқтисодӣ ба соҳибкорон ва сармоягузoron имкон фароҳам оваранд, эътимод ба муассисаҳо ва эътимод ба ояндаро ба вучуд оранд, онҳо дар навбати худ сармоягузории давлатиро бо сармоягузории хусусии микёс, сифат ва микдор пурра мекунанд, ки инноватсия ва афзоиши маҳсулноки дар бахшҳои калидии кишварро ҳавасманд мекунанд. Бо ташвиқи бахши хусусӣ ба воридоти фанноварии муосир ва татбиқи таҷҳизоти муосир ва меъёрҳои баланди кор, иқтисоди Тоҷикистон рақобатпазир, ба содирот нигаронида шуда, барои корхонаҳо новобаста аз шакли моликият имкониятҳои ғоидаовар фароҳам меорад.

Таъи солҳои шарикӣ аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ ба Тоҷикистон ба маблағи умумии беш аз як миллиард доллари амрикоӣ қарзҳои имтиёзнok, грантҳо ва кӯмакҳои техникӣ дар бахшҳои кишоварзӣ, нақлиёт, идораи давлатӣ ва сиёсати иқтисодӣ, обтаъминкунӣ, бахши хусусӣ, тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ ҷудо карда шудааст.

Дар ин миён, татбиқи босамари Стратегияи кишварии Бонки ҷаҳонӣ бо Тоҷикистон барои солҳои 2015-2018 барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар ин давра ҳамкории наздик бо ин ниҳод ҳамчунин дар ҷараёни ташҳиси иқтисодию техникӣ ва экологӣ иҷтимоии лоиҳаи сохтмони нерӯгоҳи Роғун, оғози бунёди хатти барқи 500-киловатаи минтақавӣ "CASA-1000" ва ҷудо намудани маблағ барои татбиқи ин тарҳ сурат гирифт.

16-уми майи соли 2016 Директорони иҷроияи гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ дар сатҳи баланд ҷиҳати баррасии масоили ҳамкориҳо, аз ҷумла доир ба дастгирии рушди иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон ва мусоидат ба коҳиш додани таъсири манфии омилҳои беруна ба иқтисоди кишвар, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳузур пазируфта шуданд. Дар мулоқот оид ба масъалаҳои татбиқи босамари нақшаи ҷорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба пешгирии ҳавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди кишвар ва қарорҳои Шӯрои директорони иҷроияи Бонки ҷаҳонӣ оид ба механизмҳо ва ташаббусҳои зиддибӯхронӣ табодули назар сурат гирифт. Бонки маъмур барои анҷоми даври дуҷуми лоиҳаи бо об таъмин кардани шаҳри Душанбе, 16 миллион доллар қарзи бебозгашт дод.

Ба ғайр аз ин, Бонк барои таҳкими рақобатпазирӣ бахши хусусӣ барои Тоҷикистон 10 миллион доллар ҷудо кард. Ҳадаф аз ин кӯмак беҳбудӣ фазаи соҳибкорӣ дар Тоҷикистон мебошад. Кӯмаки Бонки ҷаҳонӣ аз ҷумла, барои содда кардани тартиби сабти номи ширкатҳо ва дарёфти иҷозатномаи сохтмон, беҳбудӣ зербинои молӣ ба хоҳири осон кардани дастрасӣ ба ҳадамоти молӣ ва мусоидат ба рушди истихроҷи маъдан сарф шуд. Илова бар ин, Бонк дар ҷаҳорҷӯии барномаи рушди зербинои мунитсипалӣ, ба 200 000 сокини Кӯрғонтеппаву Фархор, Кӯлобу Восеъ ва Данғара ба микдори 11 миллиону 850 ҳазор доллари ИМА кӯмак намуд. Ин маблағ барои соҳаи обёрӣ ва беҳдошт, ҳамчунин барои таҳкими зербинои таъмини шароити дарозмуддати беҳбудӣ зиндагии мардум масраф шуда, 2 миллион доллар аз ин барнома барои пешгирии обхезиҳо дар навоҳии вилояти Хатлон масраф шуд. Ҳамзамон, Бонки ҷаҳонӣ дар ҳаҷми 18 миллион доллари амрикоӣ ба таври илова барои коҳиш додани талафоти энергетикӣ дар кишвар ҷудо намуд.

Рӯзи 9-уми ноябри соли 2015, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ноиби президенти Бонки ҷаҳонӣ оид ба минтақаи Аврупо ва Осиёи Марказиро, ки бо нахустин сафари қорӣ ба Тоҷикистон ташриф оварда буд, ба ҳузур пазируфт. Зимни он, доираи васеи масъалаҳои ҳамкорӣ, аз ҷумла татбиқи лоиҳаҳои муштарак, роҳҳои татбиқи босамари Стратегияи нави ҳамкории Бонки ҷаҳонӣ бо Тоҷикистон барои солҳои 2015-2018, ки ҷудо намудани 250 миллион доллари амрикоиро асосан дар шакли грант дар назар дошт, баррасӣ гардид.

Дар маҷмӯъ ҳамкориҳои Тоҷикистону Бонки ҷаҳонӣ асосан дар бахшҳои саноат, кишоварзӣ, дастгирии бучети давлатӣ, беҳсозии инфрасохтори энергетикиву нақлиётӣ ва ғайра ҷараён гирифтанд. Ҳоло дар Тоҷикистон дар бахшҳои энергетика, кишоварзӣ, маориф, тандурустӣ, обтаъминкунӣ, хоҷагии манзилӣ ва ислохоти идораи давлатӣ 21 лоиҳа бо маблағгузории гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ мавриди татбиқ қарор дорад, ки маблағи умумиаш 323 миллион доллари Амрикоиро ташкил медиҳад.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. 25 қадам дар паҳнои олам. Душанбе: Ирфон, 2016, - 220с.
2. Ян-Петер Олтерс. Таджикистан: Переходя на следующий этап развития. (санаи мурочиат: 25. 01. 2022).
3. Раҳмонов Э. Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. ҷ. 3, сах. 668
4. Садои мардум. 2002, 27 ноябр.

Калидвожаҳо: *Сармоягузори, Бонки Ҷаҳонӣ, Тоҷикистон, Бонки умумиҷаҳонӣ, Бонки исломии рушд, Бонки осиёи рушд, Бонки аврупои таҷдид ва рушд, Хазинаи байналмилалӣ асър, Бонки сармоягузори Аврупо, Бонки осиёи сармоягузори инфрасохторӣ, "CASA-1000".*

Аннотация

**СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА
С ВСЕМИРНЫМ БАНКОМ В СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

Правительство Республики Таджикистана постоянно прилагает усилия, чтобы создать благоприятные условия жизни для каждого гражданина и весь план и программы страны направлены на достижение этой высшей цели. В период независимости Таджикистан, как признанный член мирового сообщества смогло установить связи с экономика торговля с различными странами влиятельными товарными организациями в регион и мир достигают важных достижений.

Ключевые слова: *Инвестор, Всемирный Банк, Таджикистан, Всемирный Банк, Исламский банк развития, Азиатский банк развития, Европейский банк реконструкции, Фонд международная валюта, Европейский инвестиционный банк, Банк азиатские инвестиции в инфраструктуре, CASA-1000.*

Annotation

**COOPERATION OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN WITH THE WORLD BANK IN THE MODERN STAGE**

The Government of the Republic of Tajikistan is constantly making effort to create favorable living conditions for every citizen and the entire plan and program of the country are aimed at achieving this highest goal. During the period of independence, Tajikistan is a recognized member of the world community was able to establish ties with the economy and trade with various countries and influential commodity organizations in the region and the world are achieving important achievements.

Keywords: *Investor, World Bank, Tajikistan Bank, World Bank, Islamic Development Bank, Asian Development Bank, European Bank for Reconstruction Development, international Currency Fund, European Investment Bank, Asian Infrastructure Investment Bank CASA-1000*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукурзода Нилуфар, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ, ихтисоси таърих Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 938-99-79-33

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, професор Сайнаков С. П.

Сведения об автор: Шукурзода Нилуфар, магистрантка первого курса факультета истории и права по специальности история, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 938-99-79-33

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Сайнаков С. П.

About author: Shukurzoda Nilufar, first year masters of the faculty history and law specialty history, Tajik Pedagogical University name after Sadrididdin Aini. Phone number: +992 938-99-79-33

Scientific director: doctor of historical sciences, professor Sainakov S. P.

ВАЗЪИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ НОҲИЯИ ҲИСОР ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Низоми мактабу маориф, илму фарҳанг дар ҷомеаи мутамаддин нақши калидӣ ва созанда дорад. Аз рушди соҳаи маориф, таълиму тарбия дараҷаи нерӯи зехнию ақлонии ҳар як кишвар вобастагӣ калон дорад. Маҳз мактабу маориф ва мутахассисони баландихтисос метавонанд рушди устувори мамлакатро таъмин намояд. Вазъи мактабу маориф, на танҳо ташаккули мутахассисони аз лиҳози сиёсӣ босаводу худшинос, балки сарнавишти сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодии мамлакат ва ба ояндаи он вобастагии калон дорад.

Дар барорари соҳибиттиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла, дар соҳаи маориф дигаргуниҳои куллиро ба амал овард. Қабул намудани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, “Консепсияи муассисаи миллий”, “Стандарти давлатии маълумот”, нақшаҳои нави таълимӣ кормандони соҳаи маорифро водор сохт, ба масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи дониш ва касбияти омӯзгорон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, бахусус, омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти ибтидоиву миёнаи касбӣ, тақмили ихтисосу бозомӯзӣ ва тарбияи омӯзгори ҷавони баландихтисос ва ба талаботи замона ҷавобгӯй дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот эътибори аввалин дараҷа диҳанд.

Аз ин рӯ, дар Паёмҳои ҳарсолаи худ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи мактабу маориф таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, рушди онро меҳвари сиёсати иҷтимоӣ ва фарҳангии меҳисобад. Дар Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016 чунин таъкид гардидааст, ки ояндаи мамлакат аз ҷаҳлияти омӯзгор ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад. Дар хотир бояд дошт, ки танҳои миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои сазоворро ба воя расонад, ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд.

Мардуми Ҳисор аз замони пеш маорифпарвару илмдӯст буданд. Ба умеди донишманд шудан зери болини фарзандонашон Қуръони маҷиду девони Ҳофиз ва Мавлоно Ҷалолидини Балхӣ, Ҷомиву Бедил мегузаштанд. Қариб дар ҳар деҳа мактаби хусусӣ буд. Баъдан таҳсилро дар мадрасаҳои Бухоро давом медоданд.

Пас аз барқарор шудани Ҳокимияти Шӯравӣ барои ба таҳсил фаро гирифтани аҳоли шароиди мусод фароҳам омад. Дар Ҳисор мактабҳои аввалини замони нав ташкил карда шуд.

Ибтидои ташкилшавии ноҳияи Ҳисор дар марзаш 41 мактабҳои ибтидоӣ ҳафтсола амал мекарданд, ки дар онҳо 327 муаллимони ҷаҳлият доштанд ва 4584 хонанда таҳсил менамуд. Аз 41 мактаби аз ибтидои ташкилшавии ноҳияи Ҳисор то барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ шумораи мактабҳо ба 183 шумораи омӯзгорон 4524 шумораи хонандагон бошад ба 59474 нафар расид.

Бинобар ин таҳлил ва баррасӣ намудани вазъи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияи Ҳисор дар замони истиқлолият, масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Шуъбаи маорифи ноҳия яке аз аввалин сохторҳои ҳукуматиест, ки баъди ташкилҳои ноҳия арзи вучуд карда то ба имрӯз барои пешрафти рушди маориф саҳми босазо гузаштааст. Масъулияти танзиму таъмини пешрафти соҳа ба зимаи шахсони баруманди ноҳия гузашта шуда буд” [3, 236].

Дар 30 соли давраи истиқлолият дар ноҳияи Ҳисор ба ғайр аз мактабҳои мавҷуда зиёда аз 25 мактаби нав сохта зиёда аз 10 мактаб таъмири умуми умуми гузаронида зида аз 20 матаб аз 2 то 10 то синфхонаҳои иловагӣ ва биноҳои ёрирасон сохта ба истифода дода шудаанд [3, 236].

Консепсияи миллии таълим ва тарбия, Барномаи давлатии забони англисӣ ва русӣ, компютеркунонии таълимгоҳҳо, рушди тарбияи ҷисмонӣ, рушди муассисаҳои томактабӣ, ки солҳои истиқлолат қабул гардиданд, барои пешрафти соҳа заминаи мусоид фароҳам оварданд.

Бояд қайд кард, ки яке аз падидаҳои муҳими даврони истиқлолияти давлатӣ дар қатори мактабҳои ҳамагонӣ ба вучуд омадани шаклҳои нави муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, яъне мактабҳои шакли нав – литсею гимназияҳо ва мактабҳои хусусӣ ба шумор меравад. Дар Ҳисор дар мактабҳои тарзи нави замонавӣ – гимназияи № 1 литсейии бачаҳои болаёқат ба номи Собири Шохонӣ ва “Ҳотам ва П.В.” таъсис дода шуд, ки дар онҳо беҳтарин хонандагони ноҳия таҳсил менамоянд.

Абдулфаттоҳ Ҳотамов муассиси мактаби типи нав –литсей интернати тоҷикӣ русӣ “Ҳотам ва П. В.” мебошад. Ӯ бо саъю кушиш ва заҳмати зиёд соли 2003 дар шаҳри Душанбе ва соли 2010 дар шаҳри Ҳисор ва соли 2019 дар шаҳри Ваҳдат бо чунин ном таълимгоҳҳо таъсис додааст. Ҳоло дар муассиса зиёда аз 600 нафар насли наврас ба таълиму тарбия фаро гирифта шуда, 40 нафар омӯзгорон ва 28 нафар кормандони техникаӣ ҷаҳлият менамоянд.

Мухассисини таълимгоҳ чуз аз ғолибият дар олимпиадаву озмунҳои шахриву ҷумхуриӣ, дар бисёр сабақҳои байналмилалӣ аз фанҳои муҳталиф хусусан аз фанҳои физика, математика ва барномасозӣ иштирок карда ғалаба шудаанд ва номбардори ватани худ – Тоҷикистон гардидаанд. Масалан дар олимпиадаи байналмилалӣ Жаутикова аз фанҳои физика, математика ва барномасозӣ моҳи январи соли 2021 тариқи онлайн баргузор гардида буд, ширкат намуда, 14 медал – 2-тало, 3- нуқра, 9 биринҷӣ ба даст оварданд [2, 12].

Имрӯз литсей – интернат яке аз муассисаҳои намоёни ҷумхури махсуб меёбад. Ҷоизаҳои бисёре аз озмунҳои ҷумхуриявӣ байналхалқӣ гирифтаи онҳо аз ин далолат медиҳад.

7 май соли 2015 оид ба таъсиси мактаби президенти дар шаҳри Ҳисор Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвир расид ва 22 сентябри ҳамон сол бо иштироки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин даргоҳи маърифат дари худро боз намуд. Дар муассисаи мазкур ҳоло 68 омӯзгорон фаъолият мекунанд, ки 14 нафарашонро номзадҳои илм ташкил медиҳад [1, 10].

Дар давоми фаъолияти худ шогирони муассиса ба дастовардҳои хеле хуб ноил гардидаанд. Шогирони муассиса дар олимпиадаҳои ҷумхуриявӣ ва байналмилалӣ сазовори ҷойҳои намоён шудаанд.

Бояд қайд кард, ки, дастовардҳои соҳаи маорифи ноҳияи Ҳисор дар солҳои истиқлолият назаррас буда, бунёди муассисаҳои нави ҳозиразамон, таҷҳизонидани кабинети синфхонаҳо, сохтмони синфхонаҳои нави иловагӣ ва дигар ободкориҳо аз аз рушду нумуи ин соҳа гувоҳӣ медиҳанд.

Ҳамин тавр, масъалаҳои рушди мактабу маориф, тарбияи насли наврас ва ҷавонон самти афзалиятноки сиёсати маънавибунёди Пешвои миллат ва Ҳукумати Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, барои рушди он ғамхорӣ ва таваҷҷӯҳи ҳамешагӣ зоҳир мегардад.

Адабиёт:

1. Зарифи К. Мактаби намунавӣ / Ҳисори Зарнисор //Маҷалаи давлатӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. № 3 (41) 2021. – С. 10.
2. Расули С. Накуном. Ҳисори Зарнисор / Маҷалаи давлатӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. № 3 (41) 2021.
3. Фатхуллоӣ Азиз, Сунатуллоӣ Одина. Ҳисори Шодмон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013.

Калидвожаҳо: *Истиқлолият, Ҳисор, маълумот, Тоҷикистон, паём, муассиса, гимназия, литсей, мактаб-интернат, муаллим, хонандагон, олимпиада, медал.*

Аннотация

ПОЛОЖЕНИЕ СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ГИСАРСКОГО РАЙОНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье рассматривается положение средних общеобразовательных учреждений Гисарского района в период независимости. При обсуждении темы были изучены проблемы открытия новых общеобразовательных учреждений, лицей, гимназии и обеспечения в учреждениях высококвалифицированными педагогическими кадрами. В этой статье также освещается деятельность Президентского лицея, таджикско-русского лицей-интерната «Хотам и ПВ» и других средних общеобразовательных учреждений в Гисарском районе.

Ключевые слова: *Независимость, Гисар, образование, Таджикистан, послание, учреждение, гимназия, лицей, интернат, учитель, учащиеся, олимпиада, медаль.*

Annotation

SITUATION OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF GISAR DISTRICT DURING INDEPENDENCE

This article discusses the situation of secondary educational institutions in the Gissar region during the period of independence. When discussing the topic, the problems of opening new educational institutions, lyceums, gymnasiums and providing institutions with highly qualified teaching staff were studied. This article also highlights the activities of the Presidential Lyceum Tajik-Russian lyceum-boarding school "Khotam and PV" and other secondary educational institutions in the Gissar district.

Keywords: *Independence, Gissar, education, Tajikistan, message, institution, gymnasium, lyceum, boarding school, teacher, students, Olympiad, medal.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумабоева Садоқат Тоҷибоевна, магистранти соли аввали факултет истории и права Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 908787852

Роҳбари илмӣ: н. и. п., профессор Каримов М. Б.

Сведения об авторе: Ҷумабоева Садоқат Тоҷибоевна, магистрантка первого курса факультета истории специальность история Таджикского государственного педагогического университета им Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 908787852

Научный руководитель: к.п.н., профессор Каримов М. Б.

About author: Jumaboeva Sadoqat Tojiboevna, Master of the Department of Methods of faculty of history and law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone number: +992 908787852

Scientific adviser: Ph. D., Professor Karimov M. B.

ДАСТОВАРДҲОИ ФАРҲАНГИИ ШАҲРИ ҲИСОР ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Аз қадимулайём мардуми Ҳисор бо фарҳанги волои худ машҳур гардида, ҳунармандони халқӣ зиёд буданд, санъаткорону мусикинавозонашро берун аз Ҳисор ҳам мешинохтанду ба ҳунарашон арҷ мегузоштанд. Ҳофизони ин чоро меписандиданду ба тӯю маърақаҳо даъват менамуданд. Асбобҳои мусиқии дойра, сурнаю карнай, рубобу ғичак, тору дутор, тамбур истифода мебуданд. Латифаю аскиягӯӣ, таҳияи сахнаҷаҳо ривоч ёфта буд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва арҷгузори ба мероси илмиву фарҳангии гузаштагонанон муҳим буда, эҳтирому арҷгузорӣ ба он барои эъмори ҷомеаи муосири пешрафта аҳамияти калон дорад.

Бо ташкилшавии ноҳияи Ҳисор соли 1932 шуъбаи фарҳанги ноҳия (қаблан шуъбаи маданият номида мешуд) таъсис ёфт. Солҳои шастуми асри гузашта хонаи маданият, 21 феввали соли 1968 театри халқӣ, соли 1993 филармонияи халқӣ (ҳоло ба номи шодравон Тоҷиддин Муҳиддинов) ташкил гардиданд.

Дар замони шӯроҳо санъати милли дар Ҳисор ба қуллаи баланди инкишоф расид. Як зумра санъаткорони варзида ба камол расиданд. Ҳофизи халқии ҷумҳурий Ҳусайни Насриддин, ҳунармандони мардумии ҷумҳурий Шамсиддин Муҳиддинов, Комилҷон Ғаниев, ҳунармандони шоистаи ҷумҳурий Тоҷиддин Муҳиддинов, Аҳмадҷон Муҳаммадиев, Муҳаммадсаид Аҳмадов, Искандар Боев, Убайдулло Кароматов, Азиз Ваҳҳобов, Фурқати Саид ва ҷанде дигарон аз ҳамин қабиланд.

Ҳаваскорони санъати ноҳия дар фестивали умумииттифокии дастаҳои ҳаваскорони санъати халқӣ солҳои 1975-1977 бо муваффақият иштирок намуда, ҷойи намоёнро ишғол карданд ва дипломи дараҷаи дуум гирифтанд [5, 3].

Дастаҳои ҳунарии ноҳия ба шаҳрҳои Москва, Новосибирский Федератсияи Россия, Вилнюси Литва, Берлин, Лейпсиги Германия, Торонтои Канада сафар намуда, санъати Ҳисорро муаррифӣ кардаанд. Дар фестивал-озмунҳои ҷумҳуриявии «Бӯстон - 1993» ва «Андалеб - 1996» сазовори ҷойи аввал гардидаанд.

Дар гузаронидани ҷорабиниҳои умуминоҳиявӣ кормандони шуъбаи фарҳанг бо омодаسازیи намоишҳои театрикунонида ва консертҳо ҳамеша ғаёлона ширкат менамоянд.

Баъди театри халқӣ номгузорӣ шудани дастаи ҳунарии Ҳисор (соли 1968) маҳорати актёрии санъаткорони ноҳия сайқал ёфта, то ин замон беш аз 70 намоишномаҳои якпардагӣ ва бисёрпардагиро ба сахна гузоштанд. Намоишномаҳои дастаи ҳунарии Ҳисор, ки аз рӯйи асари нависандагон Ҳочӣ Содик «Эшони хуштак», Меҳмон Бахтӣ «Лаҳзаи ҷовид», «Ҳалқаи назарбоз», Ҳабибулло Назаров «Мирзо Ризо», Султонмуроди Одина «Хостгорӣ» ва «Дарду қадр», Раҷабалӣ Қудратов «Ҷаҳонафрӯз» ва ғайраҳо хеле бомаҳорат рӯйи сахна оварданд.

Аз байни халқ аскиягӯю ҳаҷвнигорони номӣ Иброҳимбалбалӣ, Қори Саид ва Раҳматулло Ҳочизодаи дурбатӣ, машшоқону ҳофизон Абдучаққори Танбӯрӣ, Иброҳим Азими қаратоғӣ, Неъматулло Ибодови сурнайчӣ зодагони ҳамин диёрданд.

Дар ноҳия бо мақсади тайёр кардани санъаткорон аз байни наврасон соли 1965 мактаби мусиқӣ таъсис ёфт, ки баъдан мактаби ҳунарий, сипас мактаби санъати ба номи Саид Ҳамроев номида шуд.

Баъд аз ба даст омадани истиқлолияти давлатӣ солҳои 1992-1997 барои кормандони муассисаҳои фарҳанги шаҳри Ҳисор солҳои хеле душвор буд. Ҷанги шаҳрвандӣ ба соҳаи фарҳанги ноҳия таъсири манфӣи хешро расонид. Қисме аз санъаткорону ҳунармандон ҷилои ватан карданд, қисми дигарашон қурбонии ин ҷанги бемаънӣ гардиданд. Бархе аз ҳунармандон ба душвориҳо нигоҳ накарда ғаёлияташонро давом доданд.

Яке аз аввалин ҷорабиниҳои қалони фарҳангӣ он буд, ки 21 март соли 2000-ум осорхонаи таърихӣю кишваршиносӣ ба ғаёлият оғоз намуд, ки шумораи нигоҳаҳоаш агар дар соли таъсисёбӣ ҳамагӣ 800 адад бошад, ҳоло ба беш аз 2700- то расидааст. Гӯшаҳои «Таърихи қуҳнаи Ҳисор», «Кишоварзӣ», «Тиб», «Маориф», «Фарҳанг», «Варзиш», «Дастхатҳо» ва «Сиккашиносӣ» мардумро бо таърихи гузаштаю ҳозираи диёр ошно месозанд.

22 сентябри соли 2015 Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷараёни сафар ба ноҳия ба ғаёлияти якҷанд иншоот Қохи фарҳанг, Осорхонаву Қитобхона ва Мактаби президентиро расман ифтитоҳ намуд [3, 44]. Баҳусус, расман ифтитоҳ шудани Мактаби президентӣ барои ҳонандагони лаёқатманд, ба устодону омӯзгорон ва ҳонандагон, инчунин барои соқинони Ҳисор, тухфаи арзандаи идона буд.

Яке аз муҳимтарин иншооти чашнӣ барқарорсозии симои таърихии Қалъаи Ҳисор мебошад, ки он тахти назари олимону мутахассисони Академияи илмҳои Тоҷикистон, Вазорати фарҳанг ва дигар муассисаҳои илмию фарҳангии кишвар роҳандозӣ гардид. Дар чараёни барқарорсозӣ деворҳои атрофи қалъа, дарвозаю акрабҳои он, ҳавзи “Заъфарон”-и таърихии дохили сарбозхона ва иншооти дорои аҳамияти таърихии он навсозӣ шудаанд.

Шуъбаи фарҳанг ва Мамнӯъгоҳи таърихиву меъморӣ чиҳати ба рӯйхатгирии иншооти таърихиву меъморӣ ва муайян намудани ҳудуди таърихиву муҳофизати ёдгориҳо муваффақона кор бурданд.

Бо ибтикори шуъбаи фарҳанг дар ноҳия миёни ҷамоатҳои шаҳраку дехот, марказҳои фарҳангии фароғатӣ ва осорхонаву китобхонаҳо озмунӣ «Ҳисор - 3000 сол» эълон гардид ва он дар сатҳи хеле баланд гузаронида шуд. Бо ин васила баҳри ғанӣ гардондани китобхона ва осорхона ҳаҷро ҳазор китоб ва зиёда 3,5 ҳазор нигора ва бозёфтҳои нав ворид гардиданд.

Барои китобхонаи нав зиёда аз 50000 нусха китоб ҷамъ оварда шуд. Иқдоми муҳиме, ки аз ҷониби шуъбаи фарҳанги ноҳия роҳандозӣ карда шудааст, таълифи китоби адвор бо номи «Субҳи Ҳисор» мебошад, ки дастури арзишмандест барои мактабҳои мусиқӣ, бо таълими шогирдони найнавоз машғуланд. Умуман, бо ташаббуси шуъбаи фарҳанг зиёда аз 26 китобу китобча бахшида ба Ҳисор таълиф ва дастраси хонандагону ҳаводорон гардида, садҳо мақола аз тариқи рӯзномаю маҷаллаҳо ба нашр расиданд [4, 26]. Чуноне ки ишора шуд, 22 сентябри соли 2015 Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон Кохи фарҳанги маркази ноҳияро ифтитоҳ намуд. Кохи мазкур толори калонеро доро аст, ки 700 ҷойи нишаст дорад.

Дар Кохи фарҳанг нигористони театри барои нигоҳдории намунаи либосҳои санъаткорон ва дар осорхонаи он бошад, барои намунаҳои соҳҳои миллӣ ҷойи махсус муҳайё карда шудааст. Толори васеъ ва даромадгоҳи Кохи фарҳанг бо санъати ҳоси меъморӣ кандакорӣ ороиш дода шудааст.

Бинои наву замонавӣ осорхонаи ноҳия бо ташаббуси Сарвари давлат қомат афрохтааст. Дар сохтмону ороиши бино сохт ва нақшу нигори асрҳои миёна ва муосирро истифода бурдаанд, ки иншоотро ба ҷаҳми бинанда бошукӯҳу шаҳомат ва зебову аҷоиб нишон медиҳанд.

Осорхона аз тахона ва се ошёнаи баланд иборат буда, дорои тамоми шароит барои нигоҳдории нигораҳо, бозёфтҳо ва аксу мусаввараҳо мебошад. Корҳои сохтмонӣ моҳи майи соли 2014 оғоз гардида, моҳи сентябри соли 2015 ба охир расиданд. Ин бинои калон дар майдони як гектар замин ҷой гирифтааст. Дар тахонаи осорхона устохонаи маснуоти арзишманди қадима, устохонаи маҳсулоти кулолгарӣ ва шишагӣ, устохонаи нусха кардани нигораҳо, таъмири маҳсулоти нахдор, сеҳи таъмири маҳсулоти дӯзандагӣ ва дигар намуди хизматрасониҳо ҷой гирифтаанд. Инчунин осорхона дорои 300 нусха китобҳои таърихии нодир мебошад. Алҳол дар ҳазинаи кохи муҳташами навбунёд зиёда аз 5060 нигораи таърихӣ гирд оварда шудаанд [2, 50]. Он аз ёздаҳ шуъба иборат аст, ҳар кадомаш вобаста ба таъриху тамаддуни ҳалқи тоҷик фаъолият намуда, мардумро бо таърихи гузаштаву имрӯзи миллат шинос мекунад. Дар ин макони фарҳангӣ 20 нафар бо ҷойи кори доимӣ таъмин шуданд. Дар толорҳои осорхона ҳунарҳои мардумӣ бо осори заргарӣ, кулолгарӣ, оҳангарӣ, мисгарӣ аз асрҳои IX - XIX ва дигар бозёфтҳои таърихӣ нигоҳдорӣ ҳоҳанд шуд.

Аз ҷониби Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон китобхонаи марказии ноҳия мавриди истифода қарор ёфт. Сохтмони ин макони маърифат моҳи феввали соли 2014 бо тарҳ ва усули ҳоси меъморӣю шаҳрсозӣ шурӯъ гардида, бунёд гардид. Китобдӯстон китоби тозанашири «Донишномаи Ҳисор»-ро, ки ба ифтихори 3000-солагии Ҳисори Шодмон бо сифати баланд нашр шудааст, тақдим карданд.

Ин боргоҳи зебову бузург сеошёна буда, дорои 40 хуҷра аст. Аз ҷумла, 25 хуҷраи корӣ ва 15 хонаи ёрирасон. Дар онҳо 38 компютер васлу насб шудаанд.

Ин бинои муҳташам ба шуъбаҳои маълумотдиҳӣ, библиографӣ ва илмӣ-методӣ, шуъбаи феҳристи электронӣ ва бахши маълумотдиҳию бақайдгирӣ, толори адибони водии Ҳисор ва аз ду толори барҳавои хониш иборат мебошад. Дар китобхона 500 ҳазор нусха асарҳои гуногун, аз ҷумла, 500 нусха китобҳои электронӣ мавҷуд аст.

Қомат афрохтани биноҳои бошукӯҳи Кохи фарҳанг, Осорхона ва Китобхона ба симои шаҳри Ҳисор ҳусни тоза зам намудаанд.

Дар ҳамин давра ҷопи китоби «Дурдонаҳои ҳазинаи бойгонӣ» бо теъдоди 500 нусха бахшида ба ҷашни 3000- солагии Ҳисор дастраси хонандагон гардонда шуд [1, 24]. Китоб бо қалами бойгоншиноси калони филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳраки Ҳисор М. Асроров бо кӯмаки бевоситаи сардори саридора ба ҷоп расид.

Дар ҷопи «Донишномаи Ҳисор» саҳми кормандони филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳраки Ҳисор назаррас мебошад. Бо ин мақсад бо истифода аз ҳуҷҷатҳои

Муҳаккиқ

ҳазинаи бойгонӣ| маводҳои зиёде ба чоп расидаанд.

Дар маҷаллаи «Ҳисори зарнисор» мақолаи директори филиали Бойгонии марказии давлатии Тоҷикистон Расулов бо унвони «Бойгонӣ - ганҷинаи таърих» интишор гадид.

Хулоса, кормандони муасисаҳои фарҳангии шаҳри Ҳисор бо руҳи баланди ҳештанишносию ватандустӣ, барои дар ҳаёт татбиқ намудни сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастуру супоришҳои Пешвои муаззами миллат саҳми босазои худро гузошта барои рушду ободии он содиқона хизмат карда истодаанд.

Адабиёт:

1. Асроров М. Дурдонаҳои ҳазинаи бойгонӣ. – Ҳисор, 2015. – 180 с.
2. Мирсаидова Д. А., Асроров М. Ҳисор дар масири таърих. – Ҳисор, 2015. – 167 с.
3. Одинаев Ф. Қудуми файзбор. – Ҳисор, 2015. – 80 с.
4. Тағоев Х. Субҳи Ҳисор. – Ҳисор, 2015. – 120 с.
5. Ҷумазода Ш. Шиносномаи таърихи дирӯз ва имрӯзи Ҳисор. – Ҳисор, 2014. – 195 с.

Калидвожаҳо: *маданият, шӯъбаи маданият, эҷодиёти халқ, театр, мактаби мусикӣ, музейи таърихӣ-кишваршиносӣ, китобхона, мамнӯъгоҳ, қасри нависандагон.*

Аннотация

КУЛЬТУРНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ ГОРОДА ГИССАРА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена проблеме достижений в сфере культурного преобразования города Гиссара в период независимости. При обсуждении вопроса были изучены проблемы достижений отдела культуры, историко-краеведческого музея, восстановления Крепости Гиссара, исторического заповедника, библиотеки, дворца культуры города Гиссара в годы независимости Республики Таджикистана.

Ключевые слова: *культура, отдел культуры, народное искусство, театр, музыкальная школа, историко-краеведческий музей, библиотека, заповедник, дворец писателей.*

Annotation

CULTURAL ACHIEVEMENTS OF THE CITY OF GISAR DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

This article is devoted to the problem of achievements in the field of cultural transformation of the city of Hissar during the period of independence. When discussing the issue, the problems of the achievements of the department of culture, the local history museum, the restoration of the Hissar Fortress, the historical reserve, the library, the palace of culture of the city of Hissar during the years of independence of the Republic of Tajikistan were studied.

Keywords: *culture, department of culture, folk art, theater, music school, local history museum, library, reserve, writers' palace.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумабоева Садоқат Тоҷибоевна, магистранти соли аввали факультет истории и права Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 908787852

Рохбари илмӣ: н. и. п., профессор Каримов М. Б.

Сведения об авторе: Ҷумабоева Садоқат Тоҷибоевна, магистрантка первого курса факультета истории специальность история Таджикского государственного педагогического университета им Садриддина Айни. Телефон: +992 908787852

Научный руководитель: к.п.н., профессор Каримов М. Б.

About the author: Jumaboeva Sadoqat Tojiboevna, Master of the Department of Methods of faculty of history and law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone number: +992 908787852

Scientific adviser: Ph. D., Professor Karimov M. B.

*Холов Саъдӣ Маҳманазарович,
магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ*

РУШДИ ФЕОДАЛИЗМ ДАР ДАВЛАТИ ФРАНКҲО

Франкҳо дар асри III дар маҷрои поёни ва миёнаи Рейн ҷойгир гаштанд. Аз асри III забт намудани Галлияро оғоз карданд, ки ин дар ибтидои асри VI ба ташкилҳои давлати франкҳо оварда расонд. Ду шоҳи қабилаҳои франки-салики ва рипуари маълум мебошад. Франкҳои саликӣ (бахрӣ) то ба миёнаҳои асри IV дар соҳилҳои баҳри шимолӣ аз шохобҳои Рейн то Шелд маскун шуда буданд. Баъдан дар ҳудудҳои Галлияи Шимолӣ мавқеъ гирифтанд. Сарварони ҷарбии франкҳо-шоҳон, герсоғҳо заминҳои аз Рейн то Сена баъдан заминҳои миёни Сена ва Луар қарор доштaro забт намуда ба Ҷануб ҳаракат карда, готҳоро ба қафои Пириней танг карданд [1, 126].

Замони арзи вучуд доштани давлати Франкҳо - солҳои 468-843 ба ҳисоб меравад. Асосгузори давлат- Мервей (448-458) аҷдои Хлодвиг (Аввалин шоҳи машҳури франкҳо Фарамон (420-428) дониста мешаванд маҳз дар нишони ӯ (герби) се ғук (қурбоқа) вомехӯрданд, ки аз парастии қабилаҳои бутпарастро, ки аз заминҳои ботлоқзори Аврупои Шарқӣ омода буданд, нишон медиҳад. Ин ғукҳо, ки ба ҳоби шоҳ Хлодвиг даромада буданд ба савсани тиллои рамзӣ ҳокимияти шоҳии Фаронса таъдид ёфтанд (дартар миқдори онҳо ба ҳафт расид) Фарамон муаллифи қонуне мебошад, ки он қонунро ҳатто агар ба авлоди шоҳӣ ҳам мансуб бошанд, аз идоракунии франкҳо маҳрум месохт. Баъдтар ӯро Хлодиони (хлогон) Пахмоқмӯи вориси қард ва мероси танҳо сеюм буда, ба авлоди машҳури франкҳо мансуб буд. ӯ муқобили гунҳо дар муқорибаи Каталаун ҷангида, федерати римӣ буд. Вориси ӯ Хилдевики I (461-481) буд. Набери ӯ Хлодвиг (486 -511) ба ҳисоб мерафт [5,135].

Дар байни меровингҳо Хлодвиг (466-511) нисбатан маълум буд. Асрҳои V-VII-давраи меровингии давлати франкӣ мебошад. Дар натиҷаи забткориҳо ва тобеъкунони дигар қабилаҳои франки Хлодвиг шоҳи давлати ягонаи насронӣ гардид. Дар даври Хлодвиг Аквитания (507), дар замони ворисони ӯ Бургундия (534) истилоъ шуда, остготҳо ба франкҳо Провансро (536) гузашта намуда, ба франкҳо инчунин муяссар гашт, ки тюрингҳо, алиманҳо, баварҳо ба зерини таъсири худ дароранд, саксҳо бошанд ба онҳо бочу хироҷ месупориданд.

Дар соли 486 Хлодвиг эътиқоди римӣ-католиқро қабул кард. Ин дар қори мустақам гаштани давлати франки аҳамияти ҳалқунанда дошт. Дар фарқият аз остготҳо ва дигар варварҳо, насрониятро дар шакли ареани пайравӣ мекарданд, Хлодвиг эътимоди эътиқодмандонаро қабул кард, ки аз ҷониби Рим ҷун бидъат дида баромада мешуд, Хлодвиг дину мазҳаби эътимодноқро қабул мекард. Ва ин манои онро дошт, ки ӯ метавонист муқобили дигар давлатҳои варварӣ бичангад, зеро онҳо Бидъат ба шумор мерафтанд. Забткориҳои Хлодвигро метавон ҷун як навъ юришҳои салибӣ баҳогузорӣ кард.

Хлодвиг ҷанде пеш аз вафоташ давлати худро миёни писаронаш тақсим кард. Гарҷанде аз рӯи қонун давлат ягона ҳисоб шуда зерини ҳокимияти як шоҳ қарор дошт. Баъди марги Хлодвиг Хилдеберти I (496-538) шоҳи Париж аз соли 511, шоҳи Орлеан аз соли 558, бе фарзанд вафот кард, ворису меросхури ӯ бародараш Хлотари I (500-561 солҳои ҳаёташ, то ин вақт шоҳи Суассонҳо буд), ҷор фарзанд дошт - Хариберт (561-567), Хилперик (567-584), Сигеберт Гонтран Хариберт ва Хилперик шоҳон буданд дар даври Хилперик солҳои 570-584 ҷангҳои байниҳамдигарӣ суръат гирифтанд, барои Фредегонда (маъшуқаи Хилперик) ва Браунгилда-ҳамсари Сигеберт, писари Хилперик ва Фредегонда-Хлотари II (584-628), Дагоберти I (628-639), Хлодвиги II (639-662)-якумин аз шоҳони танбал-шоҳ гардиданд. Маҳз дар даври ӯ Мери Палатагӣ-Пипини қўҳансол намоён гардад, ки ҳанӯз ба падари ӯ Дагоберт хизмат мекард) Хлотари III (662-673) Хилберик Тсодорик Хлодвиги III (дар 14 солагӣ вафот кард). Хилденберти II (-711) Дагоберти II (711-714), Хилоперипи II, Тсодорики IV, Хилдераки III, (751-752)-давлатдорӣ карданд [4,76].

Дар идоракунии каролингҳо дар ҷамоаи франкҳо асосҳои сохтори феодали ташаккул ёфт. Вориси Пипин Геристалский писари ӯ Карл Мартелл (715-741), ҳоким аз соли 719) идоракунии худро аз муътадил ӯ ба эътидол даровардани кашмакашиҳои дохилии дар шоҳигарӣ сар кард. Шӯриши ба муқобили ӯ оғозкардаи феодали нейстрияро паҳш карда, баъдан дар иттифок бо арабҳо, феодалони Аквитания ба ҳокимони Прованс, Карл бар зидди қабилаҳои германии паси рейни, ки аз итоатқунӣ ба ӯ саркашӣ карда буданд- саксҳо, фризҳо, алламанҳо, баварҳо-баромад карда-боз ба онҳо бочу хироҷ бор кард. Дар соли 732 дар муқорибаи назди Пуате (наздикии Париж) Абдурахмонро (арабҳо), ки дар асри VIII Испанияро забт карда дар соли 720 ба Галлияи Ҷанубӣ зада даромада, ба давлати франкҳо таҳдид мекарданд, торумор кард.

Иқтидори ниҳоят бузургро, давлати Франкҳо, дар даври идоракунии Карли бузург (768-814)

соҳиб гаштанд. Қаҳрамони киссаю дostonҳо. Биограф Эйнгард-олими он замон ҳасту ғаъолияти ўро дар кори худ “Ҳаёти Карли Бузург” инъикос кардааст.

Дар зиндагӣ номаи Карли I Кабир ба таври ҳайратангез, ҷангҳои забтқорона ва ислохотҳои маърифатӣ, бераҳмӣ дар муносибат ба душманон ва муҳаббати бепоён ба пайвандон ва наздикон талъам афтодаанд, на ба ҳар қадам ҳоким дар таърихи ҷаҳони имкон даст медиҳад, ки қаҳрамони дostonҳои халқӣ гардад ва унвони ғаҳрии (Кабир)-ро гирад.

Императори оянда умуман дар оилаи монарх таваллуд нашоудааст ва минтиқан инро тасаввур кардан мумкин аст падари ӯ амалдори дарбори Майордам Пипини Пакана, меросхури авлоди қадимаи Королингҳо буд, ки онҳо низ ҳамчун Майордам дар назди дарбори франкӣ баромад мекарданд. Модари Карл- Бертрада духтари графи бонуфуз Калиорберта Лански зери таъсири ҳамсари Серта Каббур ва ҳокимият дӯстдори худ монда буд. Ӯ дар ҳаёти сиёсӣ ғаъолона иштирок карда, ғояи муттаҳидшавӣ бо давлатҳои ҳамсояро дар худ парвариш мекард. То ба он замон ҳокимияти сулолаи Меровингҳо ба он дараҷае заиф шуда буд, ки ба қорҳои давлати ҳамсафи наздиктарини шоҳ Майордам фармондеҳи мекард ва шоҳ бошад танҳо имзо монда ҳангоми вохӯриҳо бо сафирон, танҳо қаллаҷунбонӣ мекард. Дар соли 751 Пипини Пакана, ки ба дастгирии Папаи Рим мушарраф гашта буд, охири аз намоёндагони Меровингҳо аз тахт дур сохта, худро ҳокими яқуми қоролингҳо эълон кард. Инчунин ба шоҳигарӣ писарони ӯ Карл ва Карломан ҳам қиллиқашини (маросими ба пешони рағани табарруқи қашидани қиллиқ ҳангоми тоҷгузории подшоҳон) шуда буданд. Шоҳигарии аз ҳокимият маҳрум шударо ба ибодатгоҳ фири́стоданд ва папа бошад бо аломати миннатдорӣ дар маркази Италия замин гирифт.

Карл ҳамчун писарбачаи тануманд, ҷусту қолок ва қунҷқоб, ба воё расида дар таълим қобилияти ғавқулудда хуб- нишон дода бо ҳислати оромию ботамқини фарқ мекард. Ин сифатҳо писаракро дӯстдори падар гардонда буд ва амақаш аз дувоздаҳ солагӣ Пипин ўро ҳамроҳи худ дар юришҳои ҳарбӣ гирифта муштарақ пеш бурдани қорҳои давлатиро меомӯзонд.

Дар соли 768 Пипин аз бемории обхурақ (водянка) ногаҳон вафот кард ва қорлигарӣ мутобиқи васият дар миёни писаронаш тақсим гардид. Ба Карл заминҳои шимолӣ ва ғарбӣ ба Карломан боҳад, қисматҳои марказӣ ва ҷанубӣ – шарқӣ расиданд. Дарҳол баъди ин муносибатҳои байни бародарон яқбора бад шуд ва бадхоҳон ҳам мекушиданд, онҳоро ҷанг андозанд. Қор ба ҷанг мерафт ва танҳо қидду қаҳди модарашон нагузошт, ки низои онҳо ба ҷанги байниҳамдигарӣ табдил ёбад.

Вазъият худ аз худ ҳал шуд: дар соли 771 Карломан ногаҳон вафот кард. Карл бевазанӣ ўро бо фарзандонаш дуртар, ба Италия фири́стода худӣ ҳамон лаҳза, заминҳои бародарашро ба худ ҳамроҳ кард. Ҳамин тавр ӯ ҳокими аз ҳама пуққувваттарини Аврупо шуд. Ба ӯ қисмати зиёди ҳудудҳои Фаронса ҳозира Белгия қариб тамоми Германия бо Австрия бо қисмати Нидерландияи ба он воридшуда, дохил мешуданд. Карли Кабир худӣ ҳамон замон ба мустаҳкам қардани мулкҳои худ шӯруъ карда, дар як вақт ба онҳо ҳудудҳои ҳамсояро ҳамроҳ намуд [3,176].

Ӯ идорақунии худро аз ҷанг бо саксҳо сар кард, ки дар маҷмуъ 33 сол давом кард. Саксҳо будпараст буданд ва мудом бо тохтутозҳои макқоронаи худ франкҳоро ба ташвиш меғузоштанд. Дар соли 772 Карл бо лашқари худ қалъаи онҳо Эресбургҳо ишғол карда, муқаддасоти асосии онҳо бути Ирминсуаро вайрон кард. Баъди ин ба як муддат созиши сулҳ ба имзо расонда шоҳ ба Италия раҳсипор шуд, ки он замон ба Лангобардҳо мансуб буд ва ба онҳо падарарусаш Дезидери сарварӣ мекард. Лангобардҳо доимо ба заминҳои папа суиқасд мекарданд ва ба забти Рим таҳдид мекарданд ва бинобар ин папа аз Карл қўмақ пурсид.

Шоҳи забтқор дар ин ҷанг манфиатҳои худро дошт ва бинобар ин аз духтари Дезидерия қудо шуда ўро назди падараш фири́стода, ба ҷанг даромад. Роҳи лашқари ӯ ба восита Алп меғузашт ва ӯ хуб дарқ мекард, ки Лангобардҳо ағбаро мустаҳкам намуданд. Бинобар ин Карл ногаҳон аз ақибгоҳи онҳо гузаштан дар лашқари Дезидерия таҳлуқаро ба вучуд овард ва ӯ маҷбур шуд ба пойтахт Гавия ақибнишинӣ карда ба он умед бандад, ки онро мустаҳкам карда, дар муҳосира шинад. Баъд аз ин сол Дезидерия ба ғолибон таслим шуд. Ӯ ба асири гирифта муи сараш тарошида ба роҳиб (монах) табдил дода шуд. Карли Кабир худро шоҳи заминҳои забтшуда эълон карда дар онҳо идорақунии франкиро қорӣ кард. Дар Рим ғолибро бо эҳтироми бузург пешвоз гирифтанд, ва Папа ба ифтихори ӯ қабули ботантана орошт.

Дар соли 776 папа бори дигар ба Карли Кабир барои қўмақи ҳарбӣ муруҷиат кард. Писари Дезидерия бо византиягҳои ба иттифоқ даромада тахтро ишғол қардани шуд. Ба зудӣ ошубӣ онҳо қомуш қарда шуда исёнгарон ба қазо гирифторм қарда шуданд.

Баъди маъракаи италиягӣ аз нав пайи Саксония шуд. Он замоне, ки шоҳ дар Италия меҷангид, саксҳо Эресбургро тасарруф қарданд. Бинобар қамин, Карл қарор дод, ки дар марз бо Саксония сатди пузурӣ мудофиавӣ бунёд намоёд ва қалъаи Карлбургро бино кард, ки он мебоист заминҳои

франкиро аз тохтутози душман ҳифз мекард. Дар як вақт ба таври ғаёлона аҳолии маҳаллӣ ба дини насронӣ гардонда мешавад ва баъзан ин боиси муқовимати шадида ҳам мегардид.

Дар соли 777 ба назди Карл бо хоҳиши кӯмак расонидан губернатори Сарагоса ҳозир шуд. Шох ханӯз дер боз нақшаи васеъ кардани марзҳои ҷанубии худро дошт ва аз он баҳона истифода бурда, ба Пиреней раҳсипор шуд. Ин ҷо юриш чандон муваффақият пайдо накард. Дар дараи Донселвани саксҳо ба ҷанговарони ӯ камин ташкил карда, ҷанги хунин ба амал омад. Дар ин муҳориба ҷияни Карл Роланд ҳалок гардид. Ин лаҳза ба асоси достони машҳури “Суруд дар васфи Роланд” қарор гирифт. Ба ҳар сурат Карл тавонист барои худ, қитъаи ҳудудро дар доманаи қуҳҳои Пиреней забт намояд ва онро маркази Испани намуд. [4,13].

Адабиёт:

1. Бригина Л. М. История средних век. - М., 2003. - 640 с.
2. Сказкина С. Д. История средних веков. - М., 1986. - 267 с.
3. Липкина Т. Г. История средних веков. - М., 1963. - 560 с.
4. Семёнов В. Ф. История средних веков. - М., 1989. - 590 с.
5. Негматов Д. Н. Таърихи асрҳои миёна. - Душанбе, 2021. - 300 с.
6. Мягкова Г. П. История средних веков. - М., 2011. - 288 с.

Калидвожаҳо: *Франк, империя, Карл Кабир, Саксония, идоракунии, ҳукмронӣ, таърих, сиёсат, Хлодвиг, феодализм, империя, Рим, Шарқ, Белгия, Нидерландия, Испания, Фаронса.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ ФЕОДАЛИЗМА В ГОСУДАРСТВЕ ФРАНКОВ

В данной статье рассматривается государственность франков и отражается правление Карла Великого. Потому что империя франков считалась одной из крупнейших империй средневековья мира, которой правил Карл Великий в 768-814 годах. Император Карл Великий смог подчинить себе большую часть Европы. Карл Великий вторгся в Римскую империю в 800 году, и Папа Римский возложил на его голову золотую корону и провозгласил его римским императором. Карл Великий умер в 814 г. В любом случае Карл смог завоевать себе территорию у подножия Пиренеев и сделать ее центром Испании. С этой точки зрения в статье мы проанализировали некоторые аспекты государственного управления Карла Великого.

Ключевые слова: *Франк, империя, Карл Великий, Саксония, управление, правление, история, политика, Хлодвиг, феодализм, империя, Рим, Восток, Бельгия, Нидерланды, Испания, Франция.*

Annotation

RAZVITIYE FEODALIZMA V GOSUDARSTVE FRANKOV

V dannoy stat'ye rassmatrivayetsya gosudarstvennost' frankov i otrazhayetsya pravleniye Karla Velikogo. Potomu chto imperiya frankov schitalas' odnoy iz krupneyshikh imperiy srednevekov'ya mira, kotoroy pravil Karl Velikiy v 768-814 godakh. Imperator Karl Velikiy smog podchinit' sebe bol'shuyu chast' Yevropy. Karl Velikiy vtorgsya v Rimskuyu imperiyu v 800 godu, i Papa Rimskiy vozlozhlil na yego golovu zolotuyu koronu i provozglasil yego rimskim imperatorom. Karl Velikiy umer v 814 g. V lyubom sluchaye Karl smog zavoyevat' sebe territoriyu u podnozhiya Pireneyev i sdelat' yeye tsentrom Ispanii. S etoy tochki zreniya v stat'ye my proanalizirovali nekotoryye aspekty gosudarstvennogo upravleniya Karla Velikogo.

Keywords: *Frank, imperiya, Karl Velikiy, Saksoniya, upravleniye, pravleniye, istoriya, politika, Khlodvig, feodalizm, imperiya, Rim, Vostok, Bel'giya, Niderlandy, Ispaniya, Frantsiya.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Саъдӣ Маҳманазарович, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 988412323

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои таърих, дотсент Шарофова Мунаввара

Сведение об авторе: Холов Саъди Маҳманазарович, магистрант первого курса факультета истории и право Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 988412323

Научный руководитель: кандидат исторических наук доцент Шарофова Мунаввара

About the author: Saadi Makhmanazarovich Kholov, first-year of master- degree of the Faculty of History and Law, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. **Phone:** +992 988412323

Scientific Supervisor: Candidate of Historical Sciences Associate Professor Sharofova Munavvara

ОБРЕТЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ, КАК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В 1991 году Таджикистан, получив независимость, вступил в качественно новую фазу своей истории, получил реальную возможность развивать и укреплять свою государственность, самостоятельно проводить свою внешнюю политику, определять направления и приоритеты межгосударственных отношений. С момента обретения независимости страна активно участвует в международных отношениях, проводит внешнюю политику, направленную на поддержание хороших отношений со своими соседями и другими странами региона, содействие экономическому развитию и обеспечение национальной безопасности.

Одной из главных движущих сил внешней политики Таджикистана было и остается его географическое положение. Таджикистан расположен в стратегическом положении между Центральной Азией, Южной Азией и Ближним Востоком, благодаря чему является транзитным центром для торговли, энергетики и транспорта. Таджикистан всегда стремился использовать свое местоположение для содействия региональному сотрудничеству и интеграции, участвуя в различных многосторонних организациях, таких как Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), Содружество независимых государств (СНГ) и Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Эти организации позволили Таджикистану взаимодействовать со своими соседями, разделять интересы в области безопасности и экономики и преследовать общие цели.

Основы внешней политики суверенной республики Таджикистан были определены 9 сентября 1991 г. в Декларации «О государственной независимости Республики Таджикистан», определившей новый этап в истории международной деятельности Республики. Этот документ исторической важности явился первым законодательным документом в области внешней политики, в котором была провозглашена приверженность Таджикистана к общепризнанным принципам международного права. Таким образом, внешняя политика Республики Таджикистан основана на положениях Конституции, Декларации о государственной независимости, нормах международного права, приверженности целям и принципам ООН и ОБСЕ.

Самостоятельная внешняя политика для Республики Таджикистан была одной из новых и практически неизведанных направлений деятельности правительства в то время. Республика Таджикистан испытывала серьезные трудности в поисках механизмов осуществления внешней политики. Сложность становления внешней политики государства состояла в том, что этот процесс начинался практически с нуля. У Таджикистана фактически не было полноценных традиций внешнеполитической деятельности в советский период. Принципы же советской дипломатии не могли подходить по причине несовместимости с ее идеологией, целями и задачами. С другой стороны, наступившее после распада СССР состояние неопределенности и нестабильности поставили перед государственным руководством Таджикистана сложную задачу адаптации к новой геополитической ситуации и выработки внешнеполитических приоритетов, которые соответствовали бы новым региональным и глобальным политическим, экономическим и духовно-культурным условиям и реальному месту суверенного Таджикистана в мировом сообществе.

Именно в этот период, придавая исключительно важное значение ООН в деле поддержания мира, миротворчества, условиях, когда в стране продолжали иметь место вооруженное противостояние, Основатель мира и единства, Лидер нации, глава Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон был участником почти всех Сессий Генеральной ассамблеи ООН после 1993 года. Глава государства Республики Таджикистан принял самое активное участие в дискуссиях на специальных сессиях Генеральной ассамблеи ООН по борьбе против наркотиков (июнь 1998г.), саммитов ООН по социальным вопросам и других крупных международных форумах, в рамках ООН. [6. 114]

Формирование внешнеполитического курса Республики Таджикистан в новых исторических условиях можно условно разделить на два этапа.

- Первый этап начавшись в 1991г., продолжился до марта 2000г. В ходе этого этапа наше государство прошло путь от актуальных для международной обстановки тех лет дипломатических акций до уровня реализации полномасштабной концепции взаимодействия с внешним миром. Характер, динамика, насыщенность событиями и продолжительность данного этапа были обусловлены гражданской войной в стране и преодолением ее последствий в рамках мирного

процесса установления национального согласия. Это период, когда внешняя политика Таджикистана определилась в стратегических направлениях деятельности государства на мировой арене.

- Второй этап формирования внешнеполитического курса РТ в новых исторических условиях (с апреля 2000 года по настоящее время) отражает переход внешней политики Республики Таджикистан в новое русло. В ходе этого процесса (в 2002 году) была окончательно сформирована ныне действующая концепция внешней политики государства, которая определяет ее характер, приоритеты и основные направления (речь идет о многовекторной политике «открытых дверей»). Отличительная черта внешней политики Таджикистана в этот период – это многовекторность и сбалансированность, требующие сочетания усилий по всем направлениям.

По своим концептуальным установкам дипломатия Таджикистана и соответственно его внешняя политика на начальном этапе независимости были направлены на решение конкретных проблем. Проблема первая заключалась в том, чтобы сблизиться с политическими курсами ведущих демократических государств. Нужно было постепенное вхождение в мировое сообщество с ориентацией на расширение внешних источников финансирования экономики страны, преодолевающей экономический кризис. Вторая целевая установка этого периода была направлена на создание пояса безопасности и добрососедства по периметру границ Таджикистана и южных границ Содружества Независимых Государств.

За относительно короткий мирный период внутривнутриполитической обстановки конца 1991 года и начала 1992 года, пошел процесс официального признания независимости Республики Таджикистан странами всего мира, начался период установления дипломатических отношений. Республика Таджикистан была признана более 40 государствами. Помимо этого последовали официальные и рабочие визиты в нашу страну представителей ведущих зарубежных стран. 2 марта 1992г. на 46-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН единогласным решением Таджикистан был принят в Организацию Объединенных Наций, в качестве полноправного члена, что сделало его реальным субъектом международных отношений. Это предоставило стране возможность упрочения новообретенной независимости и уникальный шанс внести свой вклад в развитие мирового сообщества, в решение проблем, волнующих современный мир[9. 13]. Кроме того, одной из основных целей вступления Таджикистана в ООН и ОБСЕ заключалась в том, чтобы максимально использовать механизмы этих авторитетных международных организаций для обеспечения мира и безопасности в стране.

Однако на внешнюю политику Таджикистана повлияло несколько факторов, включая его внутривнутриполитическую и экономическую ситуацию. События весны, лета и осени 1992г. поставили под сомнение все ранние достижения в области международных отношений. Таджикистан столкнулся с вызовами со стороны радикальных исламистских группировок, организованной преступности и незаконного оборота наркотиков, повлекшие за собой трагические последствия, которые нанесли авторитету Таджикистана серьезный урон, прервав процесс его продвижения по пути становления в качестве суверенного государства. В 1992г. некоторые иностранные представительства, открывшиеся в Душанбе, стали сокращать численность своего аппарата, а то и вовсе прекращать свою деятельность и покидать страну. [2. 54] На данную ситуацию правительство отреагировало укреплением своих органов безопасности и правоохранительных органов, а также сотрудничеством с региональными и международными партнерами в борьбе с этими угрозами.

Также, в период гражданской войны, наряду с проведением переговорного процесса, деятельность внешней политики Таджикистана была направлена на ускорение процесса упрочения позиции Таджикистана на международной арене, расширения равноправных, взаимовыгодных отношений со странами мира на основе общепринятых международных норм и принципов межгосударственных отношений. Правительству страны пришлось существенно пересмотреть всю внешнюю политику. Одним из ключевых внутренних факторов данной необходимости была потребность в поддержании стабильности и безопасности перед лицом различных внутренних и внешних угроз.

Как и все достижения нашего государства и нации, активизация внешней политики Таджикистана началась с 1993г., который был наполнен большей конкретикой, выраженной успешными визитами главы государства – Председателя Верховного Совета, а ныне Основателя мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в ряд стран мира. Таджикистан, объявив, что двери Республики Таджикистан открыты для всех стран, которые намерены поддерживать с нашим государством плодотворные и доброжелательные отношения, выступает за развитие и расширение связей, дальнейшую интеграцию и сближение со странами

Содружества Независимых Государств и другими государствами мира.

Было сложно, так как многие государства не верили в стабильность и мир, которые были достигнуты в июне 1997г. между правительством и Объединенной таджикской оппозицией (ОТО). Необходимо было создать положительный, позитивно-привлекательный образ Таджикистана в глазах мирового сообщества. Эта задача была не из легких, когда все СМИ в мире, особенно на постсоветском пространстве, искажали действительность до такой степени, что порой жители страны даже не верили, что речь идет об их родине.

Вопрос стоял о существовании таджикского государства на политической карте мира. Необходимо было заручиться поддержкой основных игроков в регионе, чтобы доказать, что в Таджикистане есть правительство, и оно контролирует ситуацию в стране.

Годы, последовавшие после установления мира и национального согласия в стране, были ознаменованы огромными усилиями правительства и соответствующих ведомств над повышением авторитета Республики Таджикистан на международной арене. А также развитием многопланового госсотрудничества Таджикистана с зарубежными странами и международными организациями, по поддержанию сложившихся отношений дружбы и добрососедства с сопредельными государствами, налаживанию связей с внешним миром. Республика Таджикистан становится все более надежным партнером в международных отношениях. Имидж республики начал меняться в лучшую сторону. Необходимо отметить, что в конце 90-х годов XX в. Внешняя политика будучи целостным явлением достигла состояния достаточно полного самовыражения. Внешне политический курс Республики Таджикистан, основанный на строгом выполнении своих международных обязательств, характеризуется заинтересованностью и стремлением республики к дальнейшему развитию и углублению взаимовыгодного и равноправного сотрудничества с иностранными государствами и международным сообществом в целом по широкому спектру. Кроме того, именно в этот период произошло ряд событий, ознаменовавших рост международного авторитета политической и миротворческой деятельности Основателя мира и единства, Лидера нации, Президента РТ Эмомали Рахмона. В 1999г. Он первым среди глав государств СНГ был удостоен чести председательствовать на пленарном заседании 54-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН и первый среди политиков в мире награжден «Золотой звездой» Альберта Швейцера. Основателю мира и единства, Лидеру нации, Президенту РТ Эмомали Рахмону в 2000 году был вручен международный «Приз Мира-99». [7. 64]

Восстановление мира и национального единства в стране создало благоприятные условия для более активного включения Таджикистана в деятельность международных организаций, вносить свой посильный вклад в практическую реализацию этих интересов и прежде всего в решении важнейших общечеловеческих проблем. В частности оно позволило руководству республики выдвигать и добиваться реализации инициатив, имеющих важное значение для всего человечества. Самым значительным из подобных инициатив стало выдвинутое на 54-сессии Генеральной Ассамблеи ООН в 1999г. Предложение Основателя мира и единства, Лидера нации, Президента страны Эмомали Рахмона по провозглашению 2003г. Международным годом пресной воды. [9. 14]

Принятая международным сообществом историческая инициатива нашей страны объявить 2003г. - Годом чистой воды, а также претворение в жизнь международной программы «Международное десятилетие действий «Вода для жизни» 2005-2015гг. », при поддержке более 145 стран мира, безо всяких сомнений отражают интересы всего человечества, и свидетельствует о признании нашего государства в качестве равноправного партнера и субъектов международных дел, в деле поиска и нахождения коллективных ответов на глобальные вызовы XXI века. [6. 123]

Проведение Форума чистой воды в Душанбе в августе 2003г., одобрение со стороны мирового сообщества инициативы главы таджикского государства о проведении десятилетия действий в области сохранения и защиты ресурсов пресной воды, а так же первый в истории Таджикистана визит Генерального Секретаря ООН в Таджикистан, состоявшийся в октябре 2002 года рассматривается как вклад Таджикистана, в развитие международного сотрудничества и взаимопонимания, а также как успех таджикской дипломатии и внешней политики Таджикистана, проводимой под руководством Основателя мира и единства, Лидера нации, Эмомали Рахмона. [9. 14]

Уже первые инициативы суверенного Таджикистана продемонстрировали мировому сообществу миролюбивый характер внешней политики, направленный на создание атмосферы взаимного доверия, сотрудничества на региональном и международном уровнях, на развитие равноправных отношений со всеми странами и международными организациями.

Здесь, необходимо отметить особую роль Основателя мира и единства, Лидера нации, Президента страны Эмомали Рахмона, который будучи не только руководителем, но и основоположником внешней политики суверенного государства Таджикистан, проводит

самостоятельный и конструктивный политический курс во внешних делах. Именно Основатель мира и единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон предпринял первые крупные шаги в плане расширения взаимовыгодных двусторонних отношений как со странами СНГ, так и дальнего зарубежья, что в политическом аспекте позволило добиться заметного потепления отношения мирового сообщества к конституционному руководству страны и понимания его позиции по ключевым вопросам вывода страны из внутри политического кризиса. Внешняя политика РТ, проводимая под руководством Основателя мира и единства, Лидера нации, президента страны, уважаемого Эмомали Рахмона максимально прозрачна и учитывает законные интересы других государств, для него характерны последовательность, соображения взаимовыгодного прагматизма и предсказуемость.

В этот период был достигнут существенный сдвиг в формировании зарубежной инфраструктуры–посольств, консульств, дипломатических миссий. Во многом наладился процесс подготовки дипломатических кадров и, с принятием в 2002 году Закона РТ «О дипломатической службе» укрепились нормативно-правовая база деятельности отечественных дипломатов. Все это эффективно повлияло на уровень и качество осуществления внешней политики республики.

После сентябрьских событий 2001г. Таджикистан стал на много больше ощущать себя частью мирового сообщества. Акценты в мировой политике стали трансформироваться в соответствии с новыми угрозами и вызовами, потому что с началом антитеррористической операции международного сообщества в Афганистане, Таджикистан стал играть на этом новом этапе заметную роль. Таджикистан всегда стремился играть конструктивную роль в решении этих проблем, поддерживая региональные инициативы по обеспечению мира и стабильности и поддерживая сбалансированные отношения со всеми своими соседями. Правительство республики последовательно в течении ряда лет пыталось активизировать действия международного сообщества в отношении Афганистана и движения «Талибан», с которым наша республика, одна из немногих, не имела абсолютно никаких отношений, считая его рассадником международного терроризма, незаконного оборота наркотиков и торговли оружием. Поэтому антитеррористическая операция полностью соответствовала национальным интересам Таджикистана. [11. 47]

Вектор мировой политики повернулся к нам таким образом, что республика из периферийной точки в международных отношениях оказалась на передовом стыке в борьбе с международным терроризмом и экстремизмом. Стало ясно, что новые вызовы и угрозы настоятельно требуют от политиков изменить стратегию безопасности в глобальном масштабе. В контексте борьбы с новыми угрозами и вызовам и наблюдается исключительное совпадение интересов не только среди крупных держав, но и среди всех стран международного сообщества, так как немногие государства имеют в своем распоряжении средства для защиты. Война с международным терроризмом сблизила США и Запад с Таджикистаном, и мы стали по-новому смотреть на наши взаимоотношения и перспективу.

Таджикистану досталась сложная задача защищать национально-государственные интересы в свете противоречий между основными игроками и одновременно не изменять уровень стратегических, партнерских, дружественных отношений со странами, традиционно имевшими влияние в регионе и новыми политическими игроками в Центральной Азии. Исходя из этого, Президент страны 31 декабря 2002 в своем новогоднем обращении к таджикскому народу продекларировал много векторный характер внешней политики Республики Таджикистан. Многовекторность внешней политики Таджикистана, доктрина «открытых дверей» способствовали и способствуют тому, что, не меняя стратегическую линию по защите национально-государственных интересов на мировой арене, республика смогла определиться как постоянный, предсказуемый и надежный партнер, как субъект международных отношений. [10. 37]

Во главу угла внешней политики Таджикистана, в определении направлений ее осуществления, был положен всемерный учет взаимных интересов. Внешняя политика Республики Таджикистан–это политика дружбы и взаимодействия со странами мира и всестороннего развития межнациональных, экономических и культурных связей, основана на установлении и развитии взаимовыгодных равноправных связей и контактов со всеми государствами.

Выявление наиболее приоритетных направлений внешней политики позволило Таджикистану выработать собственные пути вхождения в мировое сообщество. Созданы и функционируют внешнеполитическая инфраструктура и каналы связи РТ с внешним миром, которые последовательно расширяются и охватывают новые страны. Государственную независимость Республики Таджикистан официально признали более 130 государств мира. [7. 75]

В дополнение к своему региональному взаимодействию Таджикистан также проводит политику

диверсификации своих внешних отношений за пределами непосредственных соседей. Это включало установление контактов со странами Европы, Азии и Северной и Южной Америки с целью расширения своих торговых и инвестиционных возможностей, привлечения иностранной помощи и попечения, а также содействия культурному и образовательному обмену. Таджикистан установил дипломатические отношения с более чем 120 странами и активно участвует в международных форумах, таких как Организация Объединенных Наций (ООН), Всемирная торговая организация (ВТО) и Организация исламского сотрудничества (ОИС).

Интерес к нашей стране неуклонно возрастает. Республика Таджикистан ратифицировала 171 международных конвенций. В республике функционируют 100 представительств международных и неправительственных организаций и финансовых институтов. 22 государства имеют в Таджикистане постоянные посольства и 2 страны имеют консульства. Таджикистан в настоящее время имеет 38 посольств, постоянных представительств и консульств за рубежом. [2. 137]

Сегодня Таджикистан на полноправной основе входит в состав самых влиятельных международных организаций, укрепляет дружеские связи с десятками стран на всех континентах, тесно сотрудничает с крупнейшими банковскими и финансовыми корпорациями. В республике аккредитовано 67 иностранных представительств, 20 межправительственных и 18 неправительственных организаций. За прошедшие годы республика присоединилась к 170 важнейшим международным конвенциям. [5. 42] Продолжается присоединение нашей страны к международным договорам и соглашениям, что свидетельствует об интенсивности развития международных связей Таджикистана и его растущей вовлеченности в глобальную систему политических и экономических связей. Только в 2006г. было подписано 93 соглашения, из которых 77 двусторонние. Большая часть подписанных документов (60) имеют социально-экономическую направленность, что свидетельствует об усилении экономического вектора во внешней политике РТ, 10 документов касаются вопросов безопасности. [2. 46]

Определи в основные приоритеты, текущие и практические задачи, принципы и методы налаживания широких связей и взаимовыгодно госотрудничества, наше государство за годы независимости с успехом реализовало их на практике. Республика Таджикистан поддерживала сложившиеся отношения дружбы и добро соседства со странами Центрально-Азиатского региона и сопредельными государствами. Это предполагало развитие и взаимодополнение внешнеполитической деятельности на двусторонней и многосторонней основе. Приоритет в отношениях с внешним миром отдавался тем государствам, дальнейшее развитие связей с которыми наиболее оптимальным образом отвечали долгосрочным стратегическим интересам Таджикистана.

Внешнеполитическая деятельность Республики Таджикистан способствовала созданию благоприятных внешних условий для поступательного развития страны, укрепления мирного процесса в ней, подъема экономики, повышения уровня жизни населения республики, успешного проведения демократических преобразований, укрепления основ конституционного строя, соблюдения прав и свобод человека и содействовала позитивному восприятию Республики Таджикистан в мире.

Страна стремится поддерживать хорошие отношения со своими соседями, диверсифицировать свои международные отношения и решать проблемы безопасности, экономики и охраны окружающей среды. Внешняя политика Таджикистана будет продолжать развиваться в ответ на меняющиеся геополитические, экономические и социальные условия.

Литература:

1. История Таджикистана: учебник для студентов высших учебных заведений. - Душанбе: Издательство "Маориф", 2010. - 432 с.
2. Международные отношения: учебник для студентов высших учебных заведений. - М.: Издательство "Юрайт", 2012. - 512 с.
3. Основные этапы формирования внешней политики Республики Таджикистан А. Н. Шарипов, 2019. – 3 с.
4. Современные проблемы международных отношений: сборник научных статей. - М.: Издательство "Новый век", 2015. - 256 с.
5. Таджикистан и мировое сообщество: сборник докладов научной конференции. - Душанбе: Издательство "Таджикфарм", 2013. - 128с.
6. Формирование внешней политики государства: учебник для студентов высших учебных заведений. - М.: Издательство "Экономика", 2011. - 384 с.

Ссылки:

1. <https://cyberleninka.ru>
2. <https://www.mfa.tj>
3. <https://ara.tj/ru/внешняя-политика-таджикистана-в-пери/>

Ключевые слова: *независимость, Республика Таджикистан, внешняя политика, суверенитет, дипломатия, сотрудничество, развитие.*

Аннотатсия

БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ ҲАМЧУН АСОС БАРОИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ин мақола ба таҳлили аҳамияти ба даст овардани истиқлолият барои ташаккули сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки истиқлолият омили асосӣ дар ташаккули сиёсати хориҷӣ мебошад, ки ба Тоҷикистон имкон дод, ки иштирокчии комилхуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ гардад ва дар шароити баробар бо дигар давлатҳо иштирок намояд. Ҳамчунин нақши асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, президенти Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин раванд таъкид шудааст. Дар мақола далелҳои таърихӣ, ки боиси ба даст овардани низоми нав ва самти сиёсати байналмилалӣ дар Тоҷикистон гардидаанд, инчунин вазъи кунунии кишвар ва муносибатҳои он бо дигар давлатҳо таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: *истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати хориҷӣ, соҳибхитиерӣ, дипломатия, ҳамкорӣ, рушд.*

Annotation

INDEPENDENCE AS A BASIS FOR THE FORMATION OF THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the analysis of the importance of gaining independence for the formation of the foreign policy of the Republic of Tajikistan. The author emphasizes that independence is a key factor in the formation of foreign policy, which allowed Tajikistan to become a full participant in international relations and participate in them on equal terms with other states. The role of the Funder of peace and unity, the Leader of the Nation, the President of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon in this process is also emphasized. The article examines the historical facts that led to Tajikistan's acquisition of a new system and direction in foreign policy, as well as analyzes the current situation in the country and its relations with other states.

Keywords: *independence, Republic of Tajikistan, foreign policy, sovereignty, diplomacy, cooperation, development.*

Сведения об авторе: Самадова Олтиной Мирзобековна, магистрантка второго года обучения ИИПСАЕ НАНТ. Тел.: +992881882224; e-mail: samadova. n@inbox. ru

Научный руководитель: Вохидова Сановбарбону

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Олтиной Мирзобековна, магистранти курси дуюми ИИПСАЕ НАНТ. Тел.: +992881882224; почтаи электронӣ: самадова. n@почтаи электронӣ. ру

Рохбари илмӣ: Вохидова Сановбарбону

About the author: Samadova Oltinoy Mirzobekovna, second-year master's student at IIPSAE NANT. Tel.: +992881882224; e-mail: samadova. n@inbox. ru

Scientific supervisor: Vohidova Sanovbarbonu

РУШДИ ИЛМҲОИ ЧОМЕАШИНОСӢ ДАР ЗАМОНИ СОМОНИӢН

Бешак, замони мавҷудияти давлати Сомониён, яке аз давраҳои бошукӯҳу босамари таъриху тамаддун, маъсусан илму фарҳанги халқи тоҷик маҳсуб меёбад. Зеро маҳз озода аз зулми Хилофати Араб, мустақилияти сиёсӣ, мутамарказии дастгоҳи давлатӣ, робитаҳои иқтисодию маданӣ бо кишварҳои гуногуни Шарқ ва дигар омилҳо на танҳо ба инкишофи ҳарҷонибаи иқтисодиёт, балки ба рушди илму фарҳанги Осиёи Миёна, махсусан тоҷикон таъсири калоне гузошт.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин давраи тиллоии халқи тоҷик баҳо дода қайд намудаанд: “Давраи эҳёи маданият, фарҳанг, рушди илму адабиёт ва шукӯҳу иқтисоди давлати тоҷикон ба аҳди сомониён, хусусан шоҳ исмоили Сомонӣ марбут аст. Ин давраро метавон марҳилаи дурахшону пурифтихори тамаддуни миллӣ ва авҷи камолоти давлатдорӣ, ташаккули шахсиятҳои барӯманд номид. Нерӯи ақлу заковат ва созандагиву эҷодкорӣ маҳз дар ҳамин давра ба авҷи аъло расид. Бехтарин фарзандони хирадманду соҳибхунари миллат дар дарбори Сомониён гирд омаданд ва бо шоҳкорҳои худ пойдевори тиллоии илму фарҳангро гузоштаанд” [1, 9-10].

Сулолаи Сомониён дар тақвият ба халқ ба инкишофи илм ва анъанаҳои маданияти маҳаллӣ талошҳои зиёде менамуданд. Ба дарбор шоирону насрнависон ва олимону ҷалб менамуданд. Аз ҷониби дигар, вазъи душвори замон аҳли илму водор месохт, ки ба дарбори ягон ашроф ва ё ҳоким паноҳ баранд. Зеро бе ҳимояи намоёндаи табақаи ҳукумрони чомеа, анҷом додани кори эҷодӣ ва устувор нигоҳ доштани мавқеи худ, барояшон мушкилиҳои зиёде сади роҳашон мегардид.

Аз ҷониби дигар, ба дарбор роҳ ёфтани олимони имониятҳои зиёди илмандӯзӣ, инкишофдиҳӣ ва маъруфият пайдо намуданро соҳиб мегардиданд. Ҳамаи ин имкониятҳо буд, ки олимону шоирон, мусаввирон ва дигарон аз гушаву канори Шарқи мусалмонӣ ба Моввароуннаҳру Хуросон омада, бо истифода аз шароити мусоиди рағбаи маънавӣ мавқеи хосро соҳиб мегардиданд.

Зеро шахрҳои калонтарини Осиёи Миёна – Бухоро, Самарқанд, Балх, Марв, Хирот, Хучанд ва ғайраҳо ба марказҳои бузурги илму фарҳанги он замон табдил ёфта буданд. Дар ин марказҳо бисёр олимони маъруф, шоирон ва дигар арбобони фарҳанги зиндагӣ фаъолият менамуданд ва аз бузургтарин маркази илмӣ Сомониён “Савонех-ул-ҳикмат” истифода менамуданд [4, 435]. Дар ин китобхона доир ба илмҳои гуногун, инчунин китобҳои нодир вучуд доштанд. Дар ин баробар, ҳанӯз дар замони Сомониён дар шаҳри Марв ҳазинаи бузурги китобҳои паҳлавӣ ҳифз ва нигоҳдорӣ мешуд, ки ба аҳли илму фарҳанги ин давраи тамаддунофарии халқи тоҷик хизматҳои бузурге менамуд.

Ин ва дигар имкониятҳо аҳли илму эҷодро қанор нагузошта, талоши илмандӯзӣ ва илмофариро ба миён оварда буд. Дар баробари пешрафти тамоми соҳаҳои илм, илмҳои чомеашиносӣ ба рушду инкишофи бемайлони то ин замон мислаш дар таърихи нафақат халқи тоҷик ва ё халқҳои Осиёи Миёна, балки ҷаҳон мавҷуднабуда ноил гардида, шахсиятҳои бузургро ба миён овард, ки тули асрҳо ва ҳатто то имрӯз, бо дастовардҳои эҷодияшон шуҳрати ҷаҳониро касб намудаанд.

Дар давраи мазкур дар самти илмҳои гуманитарӣ, бахусус, илми таърих ва адабиётшиносӣ асарҳои зиёде таълиф гардидаанд, ки на ҳамаи онҳо то замон мо омада расидаанд. Ба қатори барҷастаин олимони илмҳои чомеашиносии ин замон Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муслим, ки бо номи Ибни Кутайба (828-889) машҳур аст, асарҳои зиёде таълиф намудааст. Бузургтарин асарҳои ӯ “Айн –ул-ахбор” (Сарчашмаи ахбор) иборат аз 10 ҷилд мебошад, ки дар ин асар масъалаҳои давлатдорӣ, ҷангҳо ва доир ба соҳаҳои гуногуни илм баҳс мекунанд [7 198-199]. Муаррихи дигар Аҳмад ибни Абутоҳири Тайфур (ваф. 893) дар аҳди хилофат ҳаёт ба сар бурда, асари “Таърихи Бағдод”-ро таълиф намудааст, ки то имрӯз ҷилди шашуми ин асар бойи мондааст.

Муаррих Абуабдулло Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Сулаймони Бухорӣ (ваф. соли 924) оид ба вазъи чомеаи маркази маданият сиёсии давлати Сомониён шаҳри Бухоро асар таълиф намудааст.

Бояд зикр намуд, ки илми таърих дар замон Сомониён ба зинаи бунёдӣ ва рушд ноил гардид. Зеро то ин давра қариб, ки тамоми асарҳо бо забони арабӣ таълиф мегардиданд. Инро мо дар мисоли асарҳои таърихшиносии форсу тоҷик Муҳаммад ибни Ҷаририи Табарӣ метавонем бори дигар муайян созем. Асари машҳури ӯ “Таърих-ар-русул-вал-мулк” ва ё “Таърихи Табарӣ” маҳсуб меёбад [7, 200]. Ин асар гарчанде ба таърихи умумиҷаҳонӣ бахшида шуда бошад ҳам, инъикосгари таърихи мардуми эронинажод мебошад. Маҳз, қимат ва шуҳрати бузурги ин асар буд, ки вазири дарбори Сомониён Абуалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ бо дасгирии амир Мансур ибни Нӯҳи Сомонӣ соли 963 асарро аз забони арабӣ ба забони форсӣ тоҷикӣ тарҷума намуд.

Балъамӣ дар тарҷумуи худ, баъзе лаҳзаҳои афсонавӣ, аз ҷумла дostonҳои “Баҳроми Чубина”-ро илова намуд [7, 201]. Тарҷумаи Балъами шухрати боз ҳам бузургро пайдо намуд, ки минбаъд ба забонҳои фаронсавӣ, туркӣ ва ҳатто дубора ба арабӣ тарҷума гардид. Асари таълифнамудаи муаррих Табарӣ нафакат чун маъхазӣ таърихӣ, балки дар қатори нодиртарин ёдгориҳои адабии халқи форсу тоҷик ҷойгоҳи бузургро ба худ касб намудааст.

Таърихшиносии дигари замони Сомониён Абубакр Муҳаммад ибни Чаъфарӣ Наршахӣ (вафоташ соли 959) мебошад, ки то ба вазифаи сармуншии дарбори Сомониён расида, доир ба таърих, махсусан, таърихи ин давра таълифотҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст. Машхуртарин асари худро соли 943-944 “Таърихи Бухоро”, ки бо номи “Таърихи Наршахӣ” машхур аст, бо забони арабӣ таълиф намудааст [4, 434]. Асари таълифнамудаи муаррих дар қатори беҳтарин маъхазҳои таърихии Бухоро ва ноҳияҳои ҳамҷаворои он махсуб меёбад. Зеро дар он, ғайр аз инъикоси ҳаводисҳои таърихии замони Сомониён, боз дар бораи шуриши халқии зери сарварию Муқанаъ, вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва маданияи тоисломии мардуми Осиёи Миёна ва ғайра баён гардидаанд, ки муҳимтарин осори мардуми эронинажод махсуб меёбад. Асари таълифгардидаи муаррихи машхури дарбори Сомониён, Наршахӣ кимати бузургро соҳиб гарида буд ва ба амири Сомониён Нух ибни Насри Сомонӣ тақдим гардидааст. Ин асар соли 1128 аз ҷониби Абунаصري Кубовӣ ба таври фишурда ба забони тоҷикӣ тарҷума гардид [8, 114].

Асари дигари машхури таърихии замони Сомониён, ки нахуст солҳои 960-962 бо супориши волии Хуросон Абумансур Муҳаммад ибни Абдураззоқ навишта шуд ва ифодакунандаи таърихи фарҳанги халқҳои эронинажод махсуб меёфт, каме дерата аввал аз ҷониби шоир Дақиқӣ ва сипас, аз тарафи мутаффакири форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ дар шакли назм пурра гардонида шуд, “Шохнома”-и безавол махсуб меёбад [2, 65]. Фирдавсӣ дар ин асар тамоми анъанаҳои эпикӣ таърихро ҷамъбаст ва баён намуд. Ин асарро воқеан ҳам, муҳимтарин сарчашма оид ба таърихи фарҳанги қадимаи халқҳои эронинажод ҳисобидан мумкин аст.

Ҳамин тавр, дар замони салтанати хонадони Сомониёнро бешубҳа марҳилаи эҳёи таърихи тамаддун, махсусан рушду инкишофи тамоми бахшҳои илм ҳисобидан мумкин аст. Зеро баҳри муваффақият, шухрат ва шукуҳи шаҳомати иқтидори давлати Сомониён, тамоми арбобони сиёсӣ диққати хоса зоҳир менамуданд. Ҳамаи ин талошу кушишҳои давлатдорони илмдӯсту фарҳангсолор буд, ки тамоми соҳаҳои илм, махсусан, илмҳои ҷомеашиносӣ ба дараҷаи баланди таҳқиқоти расида, шухрати муҳаққиқону ҷомеашиносонро машхур гардонидаанд. Исботи мавқеи илмҳои ҷомеашиносӣ ва муаррихонии ин давраро мо бе шубҳа, аз осори тули қарнҳо пойбарҷо ва дар қатори муҳимтарин маъхазҳои таърихӣ қарор доштанишон, метавонем ба осонӣ муайян созем.

Адабиёт:

1. Бартольд В. В. Иран. Исторический обзор. – Тошкент, 1926. – 284 с.
2. Беляев В. И. Арабские источники по истории туркмен и Туркмении 9-13 вв.
3. Жафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
4. Лыкошин Н. История Бухары (Наршахи Абу-Бекр Наршахи). – Тошкент, 1897.
5. Наршахӣ А. Таърихи Бухоро. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 250 с.
6. Нейматов Н. Н. Давлати Сомониён. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 304 с.
7. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик. Ҳотамов Н., Довуди Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. – Душанбе: Нашриёти, 2011. – 586 с.
8. Раҳмонов Э. Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе: Шарқи озад, 1996. – 774 с.

Калидвожаҳо: *илм, маориф, оила, ҷомеа, инсон, дониш, рушд.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК ВО ВРЕМЯ СОМАНИЙЦЕВ

В статье затрагивается актуальная тема, и автор на основании научных источников упоминает, что в большинстве городов Саманийского государства, в том числе в Бухаре, Самарканде, Балхе, Герате, Нишапуре и Гургандже, находились крупные научные учреждения, которые занимались научными исследованиями, они создали ценные работы. Многие ученые этой страны получили мировую известность в области истории, медицины, химии, географии, астрологии и других своими ценными трудами, имена которых до сих пор с уважением произносят деятели современной науки и культуры. В этот период развивалась наука философия, которая охватывала все сферы жизни общества,

Мухаққиқ

крупнейшими представителями которой являются Абу Али ибн Сина, Абу Насрин Фараби, Абу Райхан Беруни, Мухаммад ал-Хоразми, Закарян Рази, Абул Вафа Джузджани, Абу Зайд Балхи и Мухаммад Наршахи собирались.

Ключевые слова: *наука, воспитание, семья, общество, человек, познание, развитие.*

Annotation

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SCIENCES IN THE TIME OF THE SOMANIS

The article touches on a topical topic, and the author, on the basis of scientific sources, mentions that in most cities of the Samanian state, including Bukhara, Samarkand, Balkh, Herat, Nishapur and Gurganj, there were large scientific institutions that were engaged in scientific research, they created valuable work. Many scientists of this country have gained world fame in the field of history, medicine, chemistry, geography, astrology and others for their valuable works, whose names are still respectfully pronounced by figures of modern science and culture. During this period, the science of philosophy also developed, which covered all spheres of society, the largest representatives of which are Abu Ali ibn Sina, Abu Nasrin Farabi, Abu Rayhan Beruni, Muhammad al-Khwarizmi, Zakarian Razi, Abul Vafa Juzjani, Abu Zayd Balkhi and Muhammad Narshakhi were going.

Keywords: *science, education, family, society, person, knowledge, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Замира Худойкуловна, магистранти соли аввали кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 905118464

Роҳбари илмӣ: н. и. т., дотсент Ганчакова М. Г.

Сведение об авторе: Самадова Замира Худойкуловна, магистрантка первого курса кафедры истории таджикского народа историко-правового факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 905118464

Научный руководитель: к. и. н., доцент Ганджакова М. Г.

About the author: Samadova Zamira Khudoiqulovna, 1st year Master of the Department of the History of the Tajik people of the Faculty of History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 905118464

Scientific adviser: candidate of historical sciences, associate professor Gandzhakova M. G.

*Оқилзода Иноятулло Насрулло,
магистранти соли дуюми Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

МАВҚЕИ ҲОКИМИЯТИ ПАРЛУМОНӢ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Пеш аз он, ки дар бораи Мавқеи ҳокимияти парлумони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суҳан варзем сараввал доир ба пайдоиши парлумон гуфтаниам, ки Парламент (англисӣ - parliament, франсавӣ - parlement, аз parler - гуфтан) - мақомоти олии намояндагӣ ва қонунбарор мебошад. Парламент як мақоми намояндагии умумимиллӣ буда, вазифаи асосии он амалӣ намудани ҳокимияти қонунгузор аст. Ҳокимияти қонунгузор дар давлатҳои демократии муосир, ки дар асоси принсипи таҷзияи ҳокимият - сохта шудааст, ба парламент тааллуқ дорад. Парламент аз намояндагони гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва сиёсӣ ғайри фаъоли аҳоли ташкил шудааст. Он як қисми ҳокимияти давлатиро намояндагӣ мекунад, ки самти асосии фаъолиятҳои қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ, инчунин, илова ва ислоҳи онҳо мебошад. Қадимтарин парламентҳои ҷаҳон ҷазираи Мэн (Тинвалд) ва Исландия (Алтинг) мебошанд, ки дар асри X таъсис ёфтаанд. Парламенти Тинвалд соли 979 таъсис ёфта, тӯли таърихи худ пайваста фаъолият мекард ва Алтинг тақрибан соли 930 ташкил шуда, дар солҳои 1801-1845 расман фаъолият намекард (ҳарчанд маҷлисиҳои ғайрирасмӣ буданд).

Мақомоти намояндагии мардумӣ ҳатто дар давлатҳои қадим, ба монанди Рими қадим, вучуд доштанд. Ба қатори онҳо маҷлиси халқӣ, Шӯрои куҳансолон, Сенат (Рими қадим), Комитси, Вече, Курултой, Ҷирга ва ғайраро метавон мисол овард. Дар асрҳои миёна низоми мулкӣ-намояндагӣ васеъ паҳн шуд, ки нақши ба парламент монандро иҷро мекард (штатҳои генералӣ дар Фаронса, Кортес дар Испания, Земский собор дар Россия ва ғайра). Парламент аввалин маротиба дар Англия дар асри XIII ҳамчун органи намояндагии табақаи ба вучуд омадааст ва баъди инқилобҳои буржуазии асрҳои XVII - XVIII соҳиби мақоми бузург гардид. Дар он ҷо соли 1215 мувофиқи Хартияи Бузург ҳокимияти шохӣ ба маҷлиси калонтарини феодалҳо, рӯҳониёни олий ва намояндагони минтақаҳо маҳдуд буд. Шох ҳуқуқ надошт, ки бе розигии шӯрои подшоҳӣ андозҳои нав ҷорӣ намояд. Британияи Кабир аввалин кишварест, ки дар он парламент қудрати қомилро ба уҳда гирифт. Ташаккули институти муосири парламент аз нимаи дууми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX оғоз ёфта, бо ташаккули демократияи намояндагӣ дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ алоқаманд аст. Дар Россияи подшоҳӣ аввалин институти типии парламентӣ - Думаи давлатӣ дар давраи Инқилоби якуми рус дар асоси манифести ҳукумати подшоҳӣ аз 17-уми октябри соли 1905 ба вучуд омад. Дар таърих парламент ҳамчун як мақомоти эътидоловараанда байни ҳукумат (монарх) ва ҷомеа амал мекард, ки он як шакли намояндагии ҷомеаи ҳукм-рон ба ҳисоб мерафт. Охира-охира парламент аз мақоми дуюмдараҷа, ки барои бартараф кардани низомиҳои байни ҳукумат ва мардум пешбинӣ шудааст, дар аксари кишварҳо ба мақоми олии давлатӣ табдил ёфт. Парламент ҳамчун номи махсус барои ифодаи муассисаҳои намояндагӣ дар Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Япо-ния, Канада, Белгия, Ҳиндустон ва ғайра мебошад. Дар Молдова, Гурҷистон, Белгия, Британияи Кабир, Юнон, Италия, Камбоҷа, Канада, Фаронса, Чехия, Қазоқистон ва баъзе дигар кишварҳо парлумонҳо як ном доранд. Дар Штатҳои Муттаҳидаи Америка ва мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ парламент (мақомоти олии намояндагӣ) - Конгресс, дар Шветсия - Риксдаг, дар Норвегия - Стор-тинг, дар Озарбойҷон - Миллӣ Маҷлис, Россия - Маҷлиси федералӣ, Қирғизистон - Жогорку Кенеш, Тоҷикистон - Маҷлиси Олӣ, Туркменистон - Миллӣ Генгеш, Абхазистон - Маҷлиси халқӣ, Украина - Радаи Олӣ, Беларус - Маҷлиси миллӣ, Исроил - Кнессет, Муғулистон - Хурал, Сербия ва Черногория - Маҷлис, Булғористон - Маҷлиси халқӣ, Македонияи Шимолӣ - Ассамблея, Полша, Латвия ва Литва (дар ҳар се кишвар) - Сейм, Финландия - Эдускунт, Олмон - Бундестаг, Арманистон - Маҷлиси миллӣ ва ғайра ном дорад. Чун қоида, тамоми парламент ё палатаи поёнии парламент (масалан, дар федератсияҳо) тавассути интихоботи умумӣ ташкил карда мешавад. Интихобот ҳам аз рӯи системаи мутаносиб (интихоби ҳизб) ва ҳам аз рӯи системаи мажоритарӣ (интихоби вакилҳо аз ҳавзаҳои интихоботӣ) гузаронида мешавад. Парламент метавонад аз як ё ду палата иборат бошад. Дар парламенти дупалатагӣ, чун қоида, яке аз палатаҳо болоӣ, дуюм - поёний мебошанд. Палатаи поёнии парлумони дупалатагӣ дар натиҷаи интихоботи мустақим созон дода мешавад. Палатаи болоии парламенти дупалатагӣ бошад, дар натиҷаи интихоботи мустақим, интихоботи ғайри-мустақим, таъинот, усули омехта ва усули феодалӣ дар асоси мансубият ба унвони ашрофӣ ташкил мешавад. Аъзои палатаи поёнии парламенти вакил, аъзои палатаи болоӣ сенатор меноманд. Демократияи муосир талаб мекунад, ки ақаллан яке аз палатаҳои парламент аз ҷониби халқ мустақиман интихоб шавад. Интихоботи парлумонӣ нишондиҳандаи раъӣи ҷомеа аст, ки дар аҳзоби сиёсии самтҳои гуногун

Муҳаққиқ

ифода меёбад. Одатан, ҳизб ё -эътилофи дорои бештари овозҳо ҳукуматро ташкил медиҳанд. Дар ҳайати парламент одатан оид ба баъзе масъалаҳо (иктисодиёт, қорҳои хориҷӣ ва ғайра) қумитаҳо ва комиссияҳо низ амал мекунанд. Онҳо ба тайёр кардани қарорҳои парламент аз рӯи мавзӯи дахлдор машғуланд. Ғайр аз ин, дар парламент фраксияҳо ташкил карда мешаванд, ки аз рӯи принсипи сиёсӣ, чун қоида, аз намоёндагони ҳизбҳо ва гурӯҳҳои вакилон, ки вакилҳои ба фраксия дохилнашударо муттаҳид менамоянд, ташкил карда мешаванд. Як қатор мақомоти байналмилалӣ ҳастанд, ки то андозае ба мафҳуми парламент наздикӣ доранд. Чун қоида, онҳо дар сохтори ягон созмони байналмилалӣ қор мекунанд. Чунин мақомотро халқ бевосита интиҳоб карда метавонад, вале бештар аз намоёндагони парламентҳои миллий ташкил карда мешавад. мавқеи Парлумон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба яке аз манбаҳои асоси инфрасохтори давлати табдил ёфтааст аз он ҷумла ҳуди Қонунҷодкунӣ (парлумон), Ҳуқуқҷодкунӣ - фаъолияти мақоми ваколатдоршуда (одатан парлумон) оид ба баровардани қонунҳои нав, дохил кардани тағйироту иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда ва бекор кардани қонунҳо мувофиқи расму қоидаҳои қонунгузори дар ҳар як мамлакат муқарраршуда мебошад. Мақоми қонунгузор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз ду маҷлис иборат аст: Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намоёндагон. Қонунҳоро Маҷлиси намоёндагон қабул менамояд ва онҳоро барои қонибдорӣ ба Маҷлиси миллий мефиристад. Маҷлиси миллий қонуни қабулнамудаи Маҷлиси намоёндагонро (ба истиснои қонунҳо дар бораи афв ва бучет) қонибдорӣ намуда, онро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои имзо мефиристад ва ё дар сурати дастгирӣ наёфтани қонун онро барои баррасии тақрорӣ бо пешниҳоди эродҳои худ ба Маҷлиси намоёндагон бармегардонад. Вобаста ба аҳамияти қонунҳо аксари онҳо дар ду мутолиа қабул мегарданд, лоиҳаи қонунҳо ба муҳокимаи умум пешниҳод карда мешаванд, мавриди экспертизаи ҳуқуқӣ, забонӣ, молиявӣ иқтисодӣ ва махсуси илмӣ қарор мегиранд. Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти Парламенти касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари намоёндагӣ қонунгузорӣ равобити байнипарлумонӣ муносибатҳои хориҷӣ мебошад, ки ба рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо парлумонҳои кишварҳои хориҷ ва созмону ташкилотҳои бузурги ҷаҳонӣ марбут аст. Аз ин рӯ Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тақвияти ҳамкориҳои судманди байнипарлумонӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд.

Маҷлиси намоёндагон ҳамчун мақоми олии қонунбарори Ҷумҳурии Тоҷикистон узви фаъоли Ассамблеяи Байнипарламентии давлатҳои иштирокчи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Ассамблеяи парламентии Созмони Амният ва Ҳамкории Аврупо, Иттиҳоди байнипарламентии ҷаҳон, Иттиҳоди парламентҳои Осиё барои сулҳ ва Ассамблеяи Байнипарламентии Иттиҳоди Иқтисодии АвруОсиё мебошад. Ҷиҳати тақвият ва рушди муносибатҳо бо ин созмонҳои бонуфузи олам гурӯҳҳои миллии парламентии Маҷлиси намоёндагон таъсис дода шуда, ҳамкориҳои лозима ба роҳ монда шудаанд. Дар тайи 20 соли фаъолият Маҷлиси намоёндагон бо чандин парламентҳои кишварҳои дунё ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ робитаҳои қорӣ мустаҳкам барқарор намуд. Бо мақсади таҳкими муносиботи дучонибаи парламентӣ гурӯҳҳои дӯстӣ ва ҳамкории Маҷлиси намоёндагон ва комиссияҳои парлумонӣ бо як зумра парламентҳои ҷаҳон, аз ҷумла бо кишварҳои Россия, Хитой, Ҷопон, Индонезия, Малайзия, Сингапур, Шри Ланка, Ветнам, Венгрия, Ҷумҳуриҳои исломии Покистону Эрон, Туркия, Ҳиндустон, Куба, Қазоқистон, Ёзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Урдун, Мароқаш, Беларус, Арманистон, Руминия, Словакия, Олмон, Қорея, Ёзарбойҷон ва дигар кишварҳои олам таъсис дода шудааст.

Адабиёт:

1. Саҳифаи сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон. 04. 08. 2020 15:03
2. Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе 2016.
3. Имомов А. И., Сафаров Д. С. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Имомов А., Ойев Х. Конституционно-правовой статус некоммерческих организации в Республике Таджикистан.
5. Парламентаризм. История, теория, технология.

Қалидвожаҳо: *Парламент, Тоҷикистон, Маҷлиси олии, Палата, Президент, Ҳокимият, Давлат.*

*Назарова Мунира Сайдалиевна,
магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ*

ҲАМКОРИҲОИ ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ФАРОНСА

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар моҳи сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилона сиёсати хориҷиро пеш гирифт, ки ҳадафаш пеш аз ҳама ҳифз ва пешбурди манфиатҳои миллӣ, барқарор намудани робитаҳои созанда бо дигар кишварҳои ҷаҳон, ҷустуҷӯи шарикони бозътимод дар арсаи байналмилалӣ ва баланд бардоштани нуфузи байналмилалӣ худ буд.

Аз оғози асри XXI дар муносибатҳои Тоҷикистону Иттиҳоди Аврупо тағйироти куллии мусбат ба вуқӯъ пайваست ва ин тамоюл сол аз сол тақвият меёбад.

Дар баробари ин, густариш ва тақвияти ҳамкориҳои гуногунҷанбаи дучониба бо кишварҳои муҳталифи аврупоӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Федеративии Германия, Шохигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ, Ҷумҳурии Фаронса, Ҷумҳурии Италия, Шохигарии Испания, Конфедератсияи Швейтсария, Шохигарии Белгия, Ҷумҳурии Австрия, Ҷумҳурии Чехия, Ҷумҳурии Полша, кишварҳои соҳили Балтика барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми афзалиятнок доранд. Раванди инкишофи робитаҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Фаронса хело муҳиманд ва бо дарназардошти манфиатҳои мутақобила амалӣ мегарданд. Метавон гуфт, ки Фаронса барои Тоҷикистон яке аз шарикони калидӣ ва бозътимод дар Аврупо ба ҳисоб меравад. Нисбати Фаронса дар Тоҷикистон фазои дӯстӣ ва эътимоднок ҳукмфармост. Ин омил ба робитаҳои таърихӣ ду кишвар дар даврони шуравӣ ва пеш аз он, вобастагӣ дорад. Аз ҳамон давраҳо сар карда таваҷҷуҳи ҷомеаи тоҷик ба Фаронса, таъриху фарҳанги он эҳтироми мутақобилаи манфиатҳои миллӣ ба назар мерасид.

Аз ҷониби Фаронса низ азми ҷонноксозии муносибатҳои дучонибаи сиёсӣ ва иқтисодӣ тичоратӣ ғайбона амал мекард. [3, 72].

Вижагиҳои ҳамкориҳои ду кишвар дар он зоҳир меардад ки:

- Принсипҳои демократия дар Тоҷикистон акнун рушд карда истодаанд, аммо Фаронса дар ин замина таҷрибаи бой дорад.

- Тоҷикистон бо таърихи қадимӣ ва Фаронса бо пояҳои мустаҳкамӣ демократӣ аз ҳамкориҳои зич баҳра хоҳанд бурд.

- Фаронса аз рӯйи шумораи корпусҳои дипломатӣ дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад ки ин барои Тоҷикистон модели омӯзиш мебошад.

- Ширкатҳои фаронсавӣ ба бозори Тоҷикистон, алалхусус ба соҳаҳои кишоварзӣ, сайёҳӣ, авиатсия ва энергетика таваҷҷӯҳ доранд.

- Фаронса хоҳиши Тоҷикистонро барои амиктар кардани муносибатҳои худ бо ИМА тавассути бастанӣ созишномаи нави шарикӣ ва густариши ҳамкорӣ дастгирӣ мекунад.

Дар даврони аввали соҳибистиқлоли Фаронса яке аз кишварҳое буд, ки истиқлолияти Тоҷикистонро дар марҳилаи аввал- соли 1991 эътироф кард. 3 марти соли 1992 бо ҷумҳурии мо муносибатҳои дипломатӣ барқарор кард. Намунаи барҷастаи робитаҳои аввал дар сатҳи баланд дар моҳи марти соли 1992 сафари Ален Вивьен, котиби давлатии Фаронса ба Душанбе буд. Дар ҷараёни сафар, масъалаҳои мубрами сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ду кишвар, роҳҳои рушди муносибатҳои дучониба, инчунин маросими имзои Протоколи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Сафорати Ҷумҳурии Фаронса дар Душанбе 3 ноябри соли 2001 ва сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Париж соли 2013 ифтихор ёфтанд [5, 277].

Вобаста ба таърихи муносибатҳои Тоҷикистон ва Фаронса, як далели ҷолиби давраи шӯравиро қайд кардан ба маврид аст. Соли 1976 Вазорати металлургияи рангаи ИҶШС (СССР) барои хариди таҷҳизот бо ширкати маъруфи фаронсавӣ "Aluminium Peshine" шартнома бааст. Худи ҳамон сол мутахассисони фаронсавӣ ба шаҳри Регард (ҳозира Турсунзода) омада, дар он ҷо шахраки худро таъсис доданд. Дар тӯли ду сол онҳо аввалин корхонаи алюминийи тоҷикро сохта ба истифода доданд. Аммо, дар соли 1993 мутахассисони фаронсавӣ шахраки худро тарк карданд ва металлургҳои тоҷик дар шаҳри Турсунзода, ки дар он ҷо корхонаи алюминийи тоҷик ҷойгир аст, акнун шахраки худро бо номи Фаронса доранд.

Яке аз лоиҳаҳои асосии иқтисодӣ, ки аз ҷониби Фаронса татбиқ гардид, ин терминалӣ нави фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе мебошад, ки дар моҳи сентябри соли 2014 ба истифода дода шуд. Зимни баррасии суръати рушди муносибатҳои тичоратӣ Тоҷикистон ва Фаронса метавон хулоса кард, ки имзои созишномаи байниҳукуматӣ оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи

сармоягузориҳо ба болоравии сатҳи онҳо хеле мусоидат намуд.

Дар доираи сафари расмӣи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон моҳи декабри соли 2002 созишномаи хифзи сармоягузорӣ ба имзо расид ва бо ширкатҳои фаронсавӣ робитаҳо барқарор карда шуданд. Аз он давра инҷониб шумораи ширкатҳои фаронсавӣ дар Тоҷикистон рӯз то рӯз афзоиш меёбад: чӣ тавре ки дар доираи сафари расмӣ ба Фаронса Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 7-уми ноябр дар шаҳри Париж бо намояндагони доираҳои соҳибкорӣ ва сармоягузориҳои кишвар мулоқот кард. Дар чараёни мулоқот Эмомалӣ Раҳмон доир ба имконоти сармоягузорӣ маълумот дода, зикр кард, ки айни ҳол дар Тоҷикистон беш аз 20 ширкату коргоҳҳои фаронсавӣ фаъолияти пурсамар доранд [6, 359].

Барои рушди робитаҳои гуманитарии Тоҷикистону Фаронса Созишнома дар бораи ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмӣ техникаи миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Фаронса замина гузошт, ки он дар рафти сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Фаронса моҳи декабри соли 2002 ба имзо расид.

Шурӯъ аз 3 октябри соли 2013 дар Институти миллии забонҳои шарқии Ҷумҳурии Фаронса забони тоҷикӣ ба барномаи таҳсил таҳти унвони “забон ва фарҳанги тоҷикӣ” ҷорӣ гардидааст.

Барои хоҳишмандони таҳсил кардан дар Фаронса аз моҳи сентябри соли 2016 дар Маркази фарҳангии “Бохтар” (ш. Душанбе) дафтари барномаи Агентии таҳсилоти олии “Campus France” кушода шудааст, ки барои дарёфти бурсияҳои таҳсилотӣ дар донишгоҳҳои фаронсавӣ кумаку роҳнамоӣ мекунанд.

Дар соли 2017 дар донишгоҳу донишқадаҳои Фаронса 25 донишҷӯ аз Тоҷикистон дар ҷаҳорҷӯбаи барномаҳои бурсиявии Иттиҳоди Аврупо таҳсил менамуданд [7, 333].

Пешниҳод карда мешавад, ки роҳандозии созишномаҳо дар самти маориф низ миёни Тоҷикистон ва Фаронса ба манфиати тарафайн буда, барои рушди минбаъдаи ҳамкориҳои дучониба мусоидат меномояд. Ҷолиби диққат аст, ки ҷонибҳо метавонанд, аз таҷрибаи ҳамдигар дар соҳаи тайёр намудани мутахассисони баланд ихтисос ва дигар ҷиҳатҳои таълимӣ-методӣ истифода намојанд.

Гарчанде, ки солҳои охир муносибатҳои Тоҷикистону Фаронса ба таври назаррас, рушд мекунанд, ҷонибҳо дар сурати тадбирҳои пайваста ҷиҳати афзоиши мубодилаи сафарҳо дар сатҳҳои олӣ натиҷаҳои боз ҳам баландтар ба даст меоранд, заминаи муштараки ҳуқуқии ҳамкориҳои онҳо васеъ ва лоиҳаҳои ҳарду ҷониб амалӣ карда мешаванд [8, 26].

Хулоса Ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Фаронса дар ҳоли рушд буда солҳои минбаъда афзоиш хоҳанд ёфт. Ҳамин тариқ, солҳои охир муносибатҳои Тоҷикистону Фаронса ба таври назаррас, рушд мекунанд, ҷонибҳо дар сурати тадбирҳои пайваста ҷиҳати афзоиши мубодилаи сафарҳо дар сатҳҳои олӣ натиҷаҳои боз ҳам баландтар ба даст меоранд, заминаи муштараки ҳуқуқии ҳамкориҳои онҳо васеъ ва лоиҳаҳои ҳарду ҷониб амалӣ карда мешаванд.

Адабиёт:

1. Ашуров А. М. Становление и развитие дипломатических, научных и культурных взаимоотношений стран Центральной Азии с Французской Республикой, (1991-2016гг).
2. Аминзода А. М. Центральная Азия и Франция – новый этап сотрудничества.
3. Аминзода А. М. Омӯзиши забонҳои байналмилалӣ – муҳимтарин омили рушди равобити байни халқҳоро давлатҳо (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса- Душанбе: ЭР-граф, 2017. - 72 с.
4. Вохидова С. Бахриддинзода П. Мақоми Тоҷикистон ва Фаронса дар арсаи сайёҳии байналмилалӣ.
5. Дипломатия Таджикистана. вчера и сегодня -Душанбе: Ирфон. – 2009. - 277 с.
6. Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана - Душанбе: Офсет, 2010. – 359 с.
7. Зарифи Х. Таджикистан - ОБСЕ: диалог сотрудничества Х. Зарифи. -Душанбе: Ирфон, 2009. - 352 с. 1. – Душанбе, 2002. - 333 с.
8. Куанышев Д. О. Сотрудничество Казахстана и Франции в современных условиях: историко-компаративный аспект (1991-2008) гг.: автореф. дис. канд. истор. наук: 07. 00. 02 / Ин-т истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. – Алматы, 2010. – 26 с.
9. Мухтор Шокир. Адабиёти тоҷик дар Франция: Маҷмуи мақолаҳо- Душанбе: Ирфон, 1985.
10. Политика Франции в Центральной Азии [Электронный ресурс] Официальный сайт Министерства иностранных дел Французской Республики. URL: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/central-asia/france-and-central-asia/article/french-policy-in-central-asia>.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, муносибатҳо, муносибатҳои дуҷониба, ҳамкорӣ, Фаронса, муносибатҳои дипломатӣ, ширкатҳо, шухрати ҷаҳонӣ, созишнома, иқлим.

Аннотация

КУЛЬТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ФРАНЦУЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Страны Центральной Азии, особенно Республика Таджикистан, имеют давние исторические отношения с европейскими регионами, в том числе с Республикой Франция, которые проявляются во всех направлениях и охватывают области дипломатии, науки, культуры, литературы и торговли.

Хорошие дипломатические отношения с другими странами являются залогом прогресса любого государства. У каждого государства есть свои сильные и слабые стороны. Некоторые страны инфраструктурно и финансово сильны, в то время как другие богаты природными ресурсами. В этом отношении хорошие дипломатические отношения с нациями помогают прогрессу и развитию каждой нации и государства. По сути, наша страна приняла политику «открытых дверей», хорошие отношения со всеми странами – это внешняя политика Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Таджикистан, отношения, двусторонние отношения, сотрудничество, Франция, дипломатические отношения, компании, мировая известность, соглашение, климат.

Annotation

CULTURAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE REPUBLIC OF FRANCE

The countries of Central Asia, especially the Republic of Tajikistan, have long historical relations with European regions, including the Republic of France, which manifest themselves in all directions and cover the fields of diplomacy, science, culture, literature and trade.

Good diplomatic relations with other countries are the key to the progress of any state. Each state has its strengths and weaknesses. Some countries are infrastructural and financially strong, while others are rich in natural resources. In this regard, good diplomatic relations with nations help the progress and development of each nation and state. In fact, our country has adopted an “open door” policy, good relations with all countries is the foreign policy of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Tajikistan, relations, bilateral relations, cooperation, France, diplomatic relations, companies, world fame, agreement, climate.

Маълумот дар бори муаллиф: Назарова Мунира Сайдалиевна, магистранти соли аввали кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 988926991

Рохбари илмӣ: н. и. т., дотсент Шарифзода Ф.

Сведения об авторе: Назарова Мунира Сайдалиевна, магистрантка первого курса кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 988926991

Научный руководитель: к. и. н., доцент Шарифзода Ф.

Author information: Nazarova Munira Saydalievna is a first-year master's student of the Faculty of History and Law, Department of the History of the Tajik People, Tajik State University of Education named after Sadrididdin Aini. Telefon: +992 988926991

Academic supervisor: C. H. S., docent Sharifzoda F.

ҲИФЗИ ФАРҲАНГӢ МИЛЛӢ

Миллати кӯҳанбунёди тоҷик чузъи таркибӣ ва созандаи таъриху фарҳангӣ волои башарӣ мебошад. Мо имрӯз аз мероси гузаштаи фарҳангӣ ифтихор карда, ҳар як ашъи қадимиرو дар осорхонаҳои боҳашамати ҷаҳонӣ нигоҳ медорем, гуногунрангии забон ва фарҳанг ҳифзи гуногурангии фарҳангҳоро дар шароити глобализатсия ҳанӯз пурра пайдо накардаем. Ин масъала миллатҳо ва давлатҳои дорои тамаддуни бостонӣ, аз ҷумла миллати тоҷикро ба ташвиш овардааст, ки ҷонибдори ҳамкори бе ғаразона, эҳтироми тамаддунҳои гуногун дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад [7, 27].

Қобили зикр аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба таъриху фарҳанг ва тамаддуни миллати кӯҳанбунёди тоҷик дар сатҳи дохилӣ ва арсаи байналмилалӣ қорҳои бениҳоят зиёдеро ба анҷом расонида истодааст.

Дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 дар самти эҳёи таърихию фарҳангии миллати тоҷик чунин қайд кардаанд: «Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардидани мероси таърихию фарҳангии мо дар айни замон эътирофи тоҷикон ҳамчун миллати тамаддунсозу фарҳангӣ мебошад. Мо тасмим гирифтаем, ки соли 2020 ҷашни яке аз ёдгориҳои бостонии кишварамон - шаҳри қадимаи Саразмро доир намоем. Ин ҷорабинӣ имкон медиҳад, ки мо маданияти беш аз 5500 - солаи аз ҷониби доираҳои илмӣ ҷаҳон эътирофшудаи худро ба ҷаҳониён ба таври шоиста муаррифӣ созем [3, 30].

Моро зарур аст, ки ёдгориҳои таърихӣ худро ҳифз кунем, обод гардонем ва ба онҳо ҳамчун чузъи таркибии сарнавишти миллати кӯҳанбунёдамон муносибат намоем»

Осори мероси таърихию фарҳангии миллати тоҷик маҳсули ташаккули ин миллати қадим ба шумор меравад. Онҳо дар худ маҳсули тафаккур ва эҷоди миллати тамаддунофарро дар давраҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятии ниёгонамон аз давраҳои антиқа то имрӯз дар шаклҳои бошишгоҳ, маъбадҳо, қасру қалъа, мақбара, мадорис ва дигар шакли хоси фарҳангӣ мероси ғайриманкули миллӣ таҷассум менамоянд.

Намунаи боқимондаҳои иншооти мероси бостонӣ ва фарҳангӣ дар мисоли маданияти шаҳрсозии Саразми бостонӣ, Ҳисор, Хучанд, Таҳти Сангин, Ҳулбук, Панҷакент, Бунҷикат, Ҳалевард, Истаравшану курушкардаи овозадор буддоии Ачинатеппа, мадрасаи Ҳоча Машҳад ва ғайраҳо тавассути санъати волои меъморий сохта шудааст, ки аз ҳасти оини давлатдорӣ ҳуввияти миллӣ ва арзишҳои фарҳангӣ иборат аст [7, 30].

Имрӯз тамоми ҷомеа дарк намудааст, ки воқеан ибтикори дурандешонаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бобати се соли минбаъда эълон гардидани солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” бо мақсади ҳифз ва гирифтани мероси фарҳангии модӣ ва ғайримодӣ мебошад. Вазорат ин иқдомҳои наҷиби Ҳукумати Тоҷикистон, бахусус Пешвои муаззамро ҷиҳати эҳё намудан ва ба наслҳои оянда боқӣ мондани ёдгориҳои мероси ғайримодии миллати тоҷик ва истифодаи васеи туризми фарҳангӣ бемайлони амалӣ намуда, дар ин самт дар ҳамкории зич бо дигар мақомоти ташкилотҳои дахлдор ба роҳ гузошта дар тамоми ҷорабиниҳо вобаста ба рушди сайёҳӣ ғайрилобаи иштирок мебарзад [3, 23].

Ҳифз ва истифодаи ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ вазифаи муҳими давлатӣ ва қарзи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Вазорати фарҳанг ҳамчун мақоми ваколатдор дар самти ҳифз ва истифодаи мероси таърихию фарҳангӣ дар кишвар мебошад. Дар сохтори вазорат шӯъбаи ҳифз ва истифодаи мероси таърихию фарҳангӣ ҳамчун чузъи маҳсули танзими ҳифзу нигоҳдошт, истифода, тармим ва барқарорсозии ёдгориҳои таърихию фарҳангиро назорат менамояд.

Аллақай ба ҷаҳониён исбот гаштааст, ки Тоҷикистон яке аз кишварҳои калидии Шохроҳи бузурги абрешим дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад ва ёдгориҳои мероси модӣ ва ғайримодии нотақрори халқи тоҷик дар ин ҷода мавқеи устувор дорад.

Яке аз воситаҳои дигари ҳифзати осори гузаштаи ниёгон ин таъсиси мамнӯғҳои таърихӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Бо назардошти ҳифзу нигоҳдошт ва тарғиби таъриху фарҳангӣ миллати кӯҳанбунёди тоҷик ва худшиносии миллӣ, рӯ овардан ба таъриху фарҳангӣ ниёгони хеш, тармиму эҳё намудани осори фарҳангӣ гузашта ва арҷгузори ба мероси ниёгон имрӯз дар Тоҷикистон 5 мамнӯғҳои таърихию фарҳангӣ ва бостоншиносӣ таъсис дода шудааст.

Ҷиҳати ғайрилобаии сайёҳӣ мамнӯғҳои таърихӣ-фарҳангӣ ва табиӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамоянд. Маҳз ҳамин иншоот ва ҳудудҳои ба онҳо наздик дар бисёр маврид ҷойҳои тамошобоби таърихию фарҳангӣ ва табиӣ, ки нигоҳдошти урфу одат ва анъанаҳои миллӣ нигоҳдорӣ шуда воридсозии муваффақиятноки технологияи сайёҳиро мусоидат менамоянд. Нигоҳдорӣ ва муҳофизати иншоотҳои таърихию фарҳангӣ ва табиӣ бо мақсади рушди туризми ҷаҳонӣ дар ҳоли ҳозир яке аз вазифаҳои муҳими мақомоти давлатии нигоҳдори мероси таърихию фарҳангӣ ва табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон, шумораи муассисаҳои мансуб ба ҳифзу истифодаи мероси таърихию фарҳангӣ дар давраи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон баъаротиб афзоиш ёфта, таваҷҷуҳ ба мероси модии ниёгон ва худшиносии миллӣ тадриҷан афзун гардидааст.

Моҳи ноябри соли 1993 яке аз аввалинҳо шуда дар ҳудуди Осиёи Миёна аъзогии Тоҷикистон ба ЮНЕСКО нуфузу эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистонро на танҳо дар минтақа, балки дар ҷаҳон хеле баланд намудааст [6, 1].

Аллакай ба ҷаҳониён исбот гаштааст, ки шаҳрҳои бостони Саразм, Ҳисор, Кӯлоб, Хучанд, ёдгориҳои меъмории Мадрасаи Хоҷа Машҳад, Макбараи Хоҷа Накшрон, Макбараи Мир Саид Али Ҳамадонӣ, бозёфти қадимтарин навиштаҷотҳои ирфонӣ бо забони ноби тоҷикӣ ва катибаҳои “Қуръони Карим” бо хати куфӣ шукуфо, инчунин девормусаввараҳо, гачқориҳо бо тасвирҳои набототӣ, ҳандасӣ аз шаҳри асримиёнагии Хулбук, девормусаввараҳои Панҷакенти қадим [5, 1].

Зимнан бояд қайд намуд, ки дар давраи соҳибистиклолии кишвар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҳифзу нигоҳдошти мероси моддӣ 17 санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ қабул намудааст [2, 1].

Дар радиҳои таҳкими заминаҳои ҳуқуқии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, ҳамчунин, ба масъалаи тармиму нигоҳдошти онҳо диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Дар солҳои соҳибистиклолии кишвар зиёда аз 90 ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва меъморӣ тармиму барқарорсозӣ ва эҳё гардидаанд. Корҳои тармим ва барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» амалӣ карда мешавад. Мақсади асосии барнома ба низом даровардан, ҳифзу нигоҳдошт, тармиму барқарорнамоӣ, истифодаи дурусти мероси ғайриманқули таърихӣ фарҳангӣ кишвар баҳри баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳудодоҳиёи ҳештаншиносии мардум ва дастрасии ҷаҳони муосир гардонидани сарватҳои таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик ба шумор меравад.

Зимнан, бояд қайд намуд, ки эҳёи суннатҳои миллӣ ва ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дар баланд бардоштани рӯҳияи ватандӯстӣ, шаҳрвандон, хусусан наврасон ва ҷавонон мавқеи муҳим дорад. Истифодаи самараноки ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, ҳамчун иншоотҳои туристи фарҳангӣ, ба Феҳристи ЮНЕСКО ворид намудани бехтарин ва нодиртарини онҳо ҳадафи асосии кормандони шӯъбаи ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангии Вазорати фарҳанг ба ҳисоб меравад [4, 1].

Адабиёт:

1. В передарительный времени список ЮНЕСКО вошли 9 историко культуры Таджикистана. www.vfarhang.tj
2. Низомномаи вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии тоҷикистон. www.vfarhang.tj
3. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи самтҳои сиёсати хориҷӣ ва дохилӣ" Ҷумҳурии Тоҷикистон 2018. – Душанбе.
4. Сохранение интеграция социальной культурного наследия Таджикистан в годы независимости. hgu.tj
5. Список в семирного носледия ЮНЕСКО в Таджикистане комитет по развитию туризма пи правительство. ctd.tj
6. Список объектов всмерного наследия ЮНЕСКО в Таджикистане
7. Феҳристи мероси ҷаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. Эмомали Р. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе: Ирфон, 2006.

Қалидвожаҳо: *фарҳанг, мероси таърихӣ, ёдгориҳои таърихӣ, ҳифз, ЮНЕСКО, иншоот, миллӣ.*

Аннотация

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЗАЩИТА КУЛЬТУРЫ

В данной статье речь идет о сохранении национальной культуры, и отмечается, что правительство Республики Таджикистан, особенно великий лидер нации Дistinguished Эмомали Рахмон, проводит большую работу, связанную с историей, культурой и цивилизацией древнего народа. Таджикская нация на внутреннем и международном уровне. Автор пришел к выводу, что мы должны беречь наши исторические памятники, благоустраивать их и относиться к ним как к неотъемлемой части судьбы нашего древнего народа.

Ключевые слова: *культура, историческое наследие, исторические памятники, сохранение, ЮНЕСКО, наследие, национальное.*

Annotation

NATIONAL PROTECTION OF CULTURE

This article is about the preservation of national culture, and it is noted that the government of the Republic of Tajikistan, especially the great leader of the nation, the Honorable Emomali Rahmon, is doing a lot of work related to the history, culture and civilization of the ancient people. Tajik nation at the domestic and international level. The author came to the conclusion that we must protect our historical monuments, improve them and treat them as an integral part of the fate of our ancient people.

Key words: *culture, historical heritage, historical monuments, conservation, UNESCO, heritage, national.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Кушбакова Азиза Назармаҳмадовна, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ, кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: н. и. т. дотсент Муродзода А.

Сведения об авторе: Кушбакова Азиза Назармаҳмадовна, магистрантка первого курса факультета история и право, кафедра истории таджикского народа, Государственный педагогический университет Таджикистана имени Садриддина Айна.

Научный руководитель: к. и. н доцент Муродзода Ахмадхан

Adout the author: Kushbakova Aziza Nazarmahmadovna, a firstyear master s student of the Faculty of History and law, Department of the Tajik People, the State Education University of Tajikistan named after Sadrididdin Aine.

Academic supervisor: candidate of historical sciences associate professor Muradzoda A.

ВАЗЪИ ТЕАТР ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои шуравӣ Сотсиалистӣ - "ИҶШС" давлатҳои нав ба қудрати сиёсӣ расиданд. Ин барои рушди манфияти миллӣ, фарҳанг заминаи мусоиди фарҳангӣ овард, аммо аз сабаби сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин соҳаҳо аҳамияти хосса дода нашуд. Аммо баъди анҷоми ҷанг вазъи мусоиде барои барқарор намудани ин соҳаи муҳими ҷомеа диққат дода шуд.

Дар густаришҳои фарҳанг мавқеи коргузори телевизион, радио, осорхонаҳо ва театрҳои ҷумҳури бузург аст. Ҳоло дар ҷумҳурӣ 1463 китобхона, 30 осорхона, 1100 осорхона ва қасрҳои фарҳанг, 15 театрҳои касбӣ ва дар тамоми шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ маҳаллӣ қор мекунад. Ин аз аҳамияти хосса додан ба муассисаҳои фарҳангӣ дарак медиҳад [6, 203].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 театри халқӣ фаъолият мекунад аз ҷумла, театри давлатии академии Опера ва Балети Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний, театри давлатии ҷавонони Тоҷикистон ба номи Маҳмудҷон Воҳидов, театри давлатии драмати русӣ ба номи В. В. Маяковский, театри мазҳакави мусиқии шаҳри Хучанд ба номи Камоли Хучандӣ, театри давлатии лӯхтак [1, 1].

Театри давлатии академии драмати ба номи Абулқосим Лоҳутӣ, яке аз театрҳои аввалини давлатӣ-касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки соли 1929 бо қарори ҳукумати ИҶШ Тоҷикистон ба ташкил намудани аввалин дастаи касбӣ-шурӯъ намуд.

Баъди ташкил намудани ҳайати театри навбунёдро ҳафт нафарро дар бар мегирифт Шариф Бақоев, Гулҷеҳра Бақоева, Ғубиё Бобоева, навозандагон Пулод Аҳмадов, Гулмирзо Ҳусейнов, Михаил Ягудоев, коргардон Ҳомид Маҳмудов ӯ вазифаи директори роҳбарӣ ба ӯҳда дошт ва соли 1939 даҳумин солгарди театриро ҷашн гирифтанд ва дар ҳамин сол 1939 театри аввалини тоҷик унвони академӣ-драмати ба номи устод Абулқосим Лоҳутиро ба худ гирифта ва фаъолияти баъзе аз ҳунармандон аз қабилҳои Ф. Исмаилов, М. Қосимов, М. Саидов, Г. Бақоева, С. Ғубиёева, А. Бурҳонов, О. Зиёев ба Артисти хизматнишондодаи ҶШС Тоҷикистон тақдим гардид. Е. И. Мителман ва оҳангсоз Сергей Баласян сазовори унвони Ходими шоистаи санъати ҶШС Тоҷикистон доништа шуданд [2, 2].

Театр як навъи санъати волое мебошад, ки ҳунарманд ҳангоми нақшофарӣ ҳар як ихтисоси алоҳидаро метавонад нақш биофарод ва дар он худро эҳсос намояд чунин, ки ҳунармандони театр мегуянд, ки ҳунарманд ҳамаи вазифаҳои рӯи заминро нақшофари мекунад. Театр давлатии ҷавонони Тоҷикистон ба номи Маҳмудҷон Воҳидов яке аз муассисаҳои театрии тобеи Вазорати фарҳанги Тоҷикистон мебошад. Театр соли 1979 номи ҳунарпешаи барҷастаи театру кинои Тоҷикистон, коргардони театр ҳунарпешаи мардумии ҶШС Тоҷикистон соли 1973 дорандаи ҷоиҳои давлатии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ 1978 Маҳмуд Воҳидов гирифтааст. Театр дар пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе ҷойгир аст. Соли 1971 бо қарори Советии вазирони ҶШС Тоҷикистон дар заминаи хатмкунандагони Донишқадаи давлатии Санъати театрии шаҳри Масква бо номи А. В. Луначарский театри давлати ҷавонон таъсис дода шуд. 27 декабри ҳамаи сол бори аввал театри бо намоишномаи “Васса Железнова” М. Горький ба рӯи сахна гузоштан репертураи театрро асарҳои “Ғаффи Ғулақ” ва “Ғори ачинаҳо” Театр соли 2010 дар фестивали байналхалқии театрҳо. “Шери Тилоӣ” дар шаҳри Львов-и Украина бо намоиши “Ҷашмони бародари қиёматӣ” Н. Табаров, таҳияи М. Мирон ширкат варзида ҳамаи сол барои таҳияи ҳамаи асар Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Мирзобег Мирон ба гирифтани Ҷоиҳои давлати Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ сазовор гашт [3, 1].

Шукри истиқлоли давлати, ки ҳунармандони халқии тоҷик дар арсаи байналмилалӣ дар ҷашнвораҳо ва дигар намоишҳои гуногун ширкат варзида қўшиш ба ҳарч медиҳанд, ки дар ин ҷашнвораҳо ғолибиятро ба даст биоваранд ва дар Ҷумҳурии азизамон барои насли наврас ва шаҳрвандони азизамон намоишҳои хуб ба рӯи сахна мегузоранд, ки то болидарӯ ва ғизои маънавӣ бигиранд.

Театри лӯхтак 7 сентябр соли 1985 таъсис ёфт ва барои он бинои зебову боҳашамате сохта шуд, ки назди боғи кӯдакони шаҳри Душанбе воқеъ аст. Дар ин бино барои ҳунармандони лӯхтаксоз ҳамаи шароитҳои мусоид фароҳам оварда шуд. Саркоргардонии ин театро ба ӯҳда Арбоби шоистаи санъати Тоҷикистон Зафар Ҷаводов – ро вогузор намуданд. Театри мавсими нахустини худро бо намоишномаи “Саргузашти Нанук” Шамсӣ Қиёмов мусиқии Қ. Яҳёев дар таҳияи Зафар Ҷаводов оғоз кард. Театри давлати лӯхтак дар зарфи мавҷудияти хеш беш аз 50 асарро сахнаӣ намуданд. Ҳунармандон борҳо дар фестивалҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла дар Эрон, Олмон, Фаронса, Швейцария, Италия, Покистон, Испания, Русия, Муғулистон ширкат варзида, соҳиби ҷоиҳои баланд гаштаанд.

Ҳайати ҳунарпешагони театр аз ҳисоби мутахассисони драмати мусиқӣ ва кино хост гирифта шудаанд. Дар натиҷаи як ҳайати эҷодии хубе рӯй қор омад, ки намоишҳои лӯхтакиро дар сатҳи касбӣ таҳия намуд. Ҳунармандони театр Димитрий Яковсонов, Усмон Давронов, Изатулло Сафаров, дар соли 2011 дар ҳайати 18 нафаро фаро мегирифт. Аз соли 2009 то 2010 асарҳои таҳияи қардашон инҳо мебошанд. “Оби мусаффо” “Ҷангалҳои зебо” “Боз як афсона” “Хирсаки рим-тим-тим” “Шоҳзода Иван” “Соли нав дар кишвари ҳафтбарф” “Таҳаллот, андешаҳо, андешаҳо...” [4, 3].

Чихеле, ки дар боло зикр кардем, ки театрҳои дохили кишвар дар ҷашнвораҳои байналмилалӣ иштирок варзида ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад умедворем, ки дар солҳои оянда ҳам ҳамаи намоишҳои пешравиҳои соҳаи театр дар ҷумҳури тараққидода ва бо ҳунари волои худ дар намоишҳое, ки меофаранд инсонҳоро болидарӯ гардонанд.

Дар бораи фестивале, ки ҳар ду сол пас дар ҷумҳуриамон мегузارد ва имсолаҳам, ки пас аз намоишҳои ду соли гузашта имсол низ баргузор гардид. Ин фестивал бо номи “Парасту” ҳафт аз 27 апрел то 4 май маросими ифтитоҳи расмӣ он дар Театри академиопера ва балети ба номи Садриддин Айни баргузор шуд. ва фестивале, ки имсол баргузор гардид бахшида ба 35 солаги истиқлолияти давлати рост меояд. ва мехоҳам донем, ки дар фестивали имсола чигуна намоишҳо ба роҳ мондашудан ва ғолиби ин фестивал кадом театр мебошад.

Ҳамин ҳел дар ин фестивал 18 театри касбӣ тамоми ҷумҳури иштирок варзиданд онҳо бо дӯстдорони санъат ва ҳайати ҳакамон беҳтарин намоишномаҳоеро, ки дар солҳои 2021-2022 ба сахна баромадаанд, намоиш медиҳанд. Дар доираи ин ҷашнвора баргузори ду мизи мудаввар бо иштироки мунаққидон ва коршиносони театр гузашт. ва дар ин фестивал театри давлати драмаи баноми Абулқосим Лоҳӯти ғолиби ҷой аввал гашт [5, 1].

Адабиёт:

1. Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. vfarhang. ti.
2. Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Tg. wikipedia. org/wiki/ Театри - Лоҳутӣ.
3. Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Vfarhang. Ti/ index. php/ti/fa- oliyat/fe-rist/teftr/5531-teatr- oinai-zindag.
4. Википедия А Тg. m. wikipedia. org.
5. Новости Таджикистана Т - news. ti.
6. Фарҳангшиносӣ Қ. Ҳусайнов, Р. Назаров, М. Тоҷиев. – Душанбе, 2011.

Калидвожаҳо: ҳунармандон, санъат, театр, фестивал, парасту, миллат, касбӣ, байналлмилалӣ, тоҷик, давлатӣ, асар, истиқлол, фарҳанг, намоиш, ғолиб, ҷашнвора.

Аннотация

СОСТОЯНИЕ ТЕАТРА НА МОМЕНТ ОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье видно, что существует культура театральных артистов и в период независимости действуют 26 народных и профессиональных театров, о которых предоставлена информация. Государственный академический театр Оперы и Балета Таджикистана имени Садриддина Айни, Государственный молодежный театр Таджикистана имени Махмуджона Вохидова, Государственный русский драматический театр имени В. В. Маяковского, хужандский городской театр музыкальной комедии имени камоли Хучанди, Государственный театр кукол. Автор пришел к выводу, что период распада Советского Союза Таджикистан в годы независимости уделял серьезное внимание не только науке и образованию, но и культуре. В результате артисты профессиональных и народных театров выступили на международной сцене и представили миру культуру Таджикского народа.

Ключевые слова: художники, искусство, театр, фестиваль, подвижник, нация, профессионал, интернационал, таджик, государство, работа, независимость, культура, шоу, победитель, фестиваль.

Annotation

STATE OF THE THEATER AT THE TIME OF INDEPENDENCE

In this article, it can be seen there is a Culture of theater artists, and 26 folk and professional theaters operate during the independence period, about which information is provided. State Academic Opera and Ballet Theater of Tajikistan named after Sadriddin Aini, State Youth Theater of Tajikistan named after Mahmudjon Vohidov, State Russian Drama Theater named after V. V. Mayakovsky, Khujand city musical comedy after Kamoli Khujandi, State Puppet Theater. The author came to the conclusion that the disintegration of the Soviet Union of Tajikistan at the time of independence paid serious attention not only to science and education, but also to culture. As a result, the actors of professional and presented the culture of the Tajik people to the world.

Keywords: artists, art, theater, festival, patron, nation, professional, international, Tajik, state, work, independence, culture, show, winner, festival.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кушбакова Азиза Назармаҳмадовна, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ, кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: н. и. т. дотсент Муродзода А.

Сведения об авторе: Кушбакова Азиза Назармаҳмадовна, магистрантка первого курса факультета история и право, кафедра истории таджикского народа, Государственный педагогический университет Таджикистана имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к. и. н доцент Муродзода Ахмадхан

About the author: Kushbakova Aziza Nazarmahmadovna, a first-year master's student of the Faculty of History and law, Department of the Tajik People, the State Education University of Tajikistan named after Sadriddin Aine.

Academic supervisor: candidate of historical sciences associate professor Muradzoda A.

МАВҚЕИ ҲОКИМИЯТИ ПАРЛУМОНӢ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Пеш аз он, ки дар бораи Мавқеи ҳокимияти парлумони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суҳан варзем сараввал доир ба пайдоиши парлумон гуфтаниам, ки Парламент (англисӣ - parliament, франсавӣ - parlement, аз parler - гуфтан) - мақомоти олии намояндагӣ ва қонунбарор мебошад. Парламент як мақоми намояндагии умумимиллӣ буда, вазифаи асосии он амалӣ намудани ҳокимияти қонунгузор аст. Ҳокимияти қонунгузор дар давлатҳои демократии муосир, ки дар асоси принципи таҷзияи ҳокимият -сохта шудааст, ба парламент тааллуқ дорад. Парламент аз намояндагони гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва сиёсӣ ғайрифаъоли аҳолии ташкил шудааст. Он як қисми ҳокимияти давлатиро намояндагӣ мекунад, ки самти асосии ғайрифаъолият қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин, илова ва ислоҳи онҳо мебошад. Қадимтарин парламентҳои ҷаҳон ҷазираи Мэн (Тинвалд) ва Исландия (Алтинг) мебошанд, ки дар асри X таъсис ёфтаанд. Парламенти Тинвалд соли 979 таъсис ёфта, тӯли таърихи худ пайваста ғайрифаъолият мекард ва Алтинг тақрибан соли 930 ташкил шуда, дар солҳои 1801-1845 расман ғайрифаъолият намекард (ҳарчанд маҷлисҳои ғайрирасмӣ буданд).

Мақомоти намояндагии мардумӣ ҳатто дар давлатҳои қадим, ба монанди Рими қадим, вучуд доштанд. Ба қатори онҳо маҷлиси халқӣ, Шӯрои қуҳансолон, Сенат (Рими қадим), Комитси, Вече, Курултой, Ҷирга ва ғайраҳо метавон мисол овард. Дар асрҳои миёна низоми мулкӣ-намояндагӣ васеъ паҳн шуд, ки нақши ба парламент монандро иҷро мекард (штатҳои генералӣ дар Фаронса, Кортес дар Испания, Земский собор дар Россия ва ғайра). Парламент аввалин маротиба дар Англия дар асри XIII ҳамчун органи намояндагии табақаи ба вучуд омадааст ва баъди инқилобҳои буржуазии асрҳои XVII - XVIII соҳиби мақоми бузург гардид. Дар он чо соли 1215 мувофиқи Хартияи Бузург ҳокимияти шохӣ ба маҷлиси калонтарини феодалҳо, рӯҳониёни олий ва намояндагони минтақаҳо маҳдуд буд. Шох ҳуқуқ надошт, ки ба розигии шӯрои подшоҳӣ андозҳои нав ҷорӣ намояд. Британияи Кабир аввалин кишварест, ки дар он парламент қудрати қомилро ба уҳда гирифт. Ташаққули институти муосири парламент аз нимаи дууми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX оғоз ёфта, ба ташаққули демократияи намояндагӣ дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ алоқаманд аст. Дар Россияи подшоҳӣ аввалин институти типии парламентӣ - Думаи давлатӣ дар давраи Инқилоби якуми рус дар асоси манифести ҳукумати подшоҳӣ аз 17-уми октябри соли 1905 ба вучуд омад. Дар таърих парламент ҳамчун як мақомоти эътидоловаранда байни ҳукумат (монарх) ва ҷомеа амал мекард, ки он як шакли намояндагии ҷомеаи ҳукм-рон ба ҳисоб мерафт. Охира-охира парламент аз мақоми дуюмдараҷа, ки барои бартараф кардани низоми байни ҳукумат ва мардум пешбинӣ шудааст, дар аксари кишварҳо ба мақоми олии давлатӣ табдил ёфт. Парламент ҳамчун номи махсус барои ифодаи муассисаҳои намояндагӣ дар Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Япо-ния, Канада, Белгия, Ҳиндустон ва ғайра мебошад. Дар Молдова, Гурҷистон, Белгия, Британияи Кабир, Юнон, Италия, Камбоҷа, Канада, Фаронса, Чехия, Қазоқистон ва баъзе дигар кишварҳо парлумонҳо як ном доранд. Дар Штатҳои Муттаҳидаи Америка ва мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ парламент (мақомоти олии намояндагӣ) - Конгресс, дар Шветсия - Риксдаг, дар Норвегия - Стор-тинг, дар Озарбойҷон - Миллӣ Маҷлис, Россия - Маҷлиси федералӣ, Қирғизистон - Жогорку Кенеш, Тоҷикистон - Маҷлиси Олӣ, Туркменистон - Миллӣ Генгеш, Абхазистон - Маҷлиси халқӣ, Украина - Радаи Олӣ, Беларус - Маҷлиси миллӣ, Исроил - Кнессет, Муғулистон - Хурал, Сербия ва Черногория - Маҷлис, Булғористон - Маҷлиси халқӣ, Македонияи Шимолӣ - Ассамблея, Полша, Латвия ва Литва (дар ҳар се кишвар) - Сейм, Финландия - Эдускунт, Олмон - Бундестаг, Арманистон - Маҷлиси миллӣ ва ғайра ном дорад. Чун қоида, тамоми парламент ё палатаи поёнии парламент (масалан, дар федератсияҳо) тавассути интихоботи умумӣ ташкил карда мешавад. Интихобот ҳам аз рӯи системаи мутаносиб (интихоби ҳизб) ва ҳам аз рӯи системаи мажоритарӣ (интихоби вакилҳо аз ҳавзаҳои интихоботӣ) гузаронида мешавад. Парламент метавонад аз як ё ду палата иборат бошад. Дар парламенти дупалатагӣ, чун қоида, яке аз палатаҳо болоӣ, дуюм - поёний мебошанд. Палатаи поёнии парлумони дупалатагӣ дар натиҷаи интихоботи мустақим созон дода мешавад. Палатаи болоии парламенти дупалатагӣ бошад, дар натиҷаи интихоботи мустақим, интихоботи ғайри-мустақим, таъинот, усули омехта ва усули феодалӣ дар асоси мансубият ба унвони ашрофони ташкил мешавад. Аъзои палатаи поёнии парламенти вакил, аъзои палатаи болоӣ сенатор меноманд. Одатан парламент аз 300-500 нафар иборат аст, аммо шумораи онҳо метавонад хеле гуногун бошад. Сохти дупалатагӣ ва якпалатагии парламент аз ҳам фарқ дорад. Давлатҳое, ки сохташон федеративист, парламенти дупалатагӣ доранд (Штатҳои Муттаҳидаи Америка, Канада, Ҷумҳурии Федеративии Германия,

Австралия ва ғайра). Палатаҳои поёнӣ дар парламенти дупалатагӣ ва парламенти якпалатагӣ бевосита интиҳоб мешаванд. Палатаҳои болоӣ бо роҳи интиҳоботи бевосита ва бавосита (Ҳиндустон, Фаронса) ташаккул ёфта, як қисми аъзо мувофиқи меросӣ ва таъиншавӣ мавқеи -худро ишғол менамоянд (Британияи Кабир, Канада). Дар пала-таҳо кумита ё комиссияҳое ташкил мешаванд, ки пешаки лоиҳаи қонун ва дигар масъалаҳоро дида мебароянд. Демократияи муосир талаб мекунад, ки ақаллан яке аз палатаҳои парламент аз ҷониби халқ мустақиман интиҳоб шавад. Интиҳоботи парлумонӣ нишондиҳандаи раъӣи ҷомеа аст, ки дар аҳзоби сиёсии самтҳои гуногун ифода меёбад. Одатан, ҳизб ё -этилофи дорои бештари овозҳо ҳукуматро ташкил медиҳанд. Дар ҳаёти парламент одатан оид ба баъзе масъалаҳо (иктисодиёт, қорҳои хориҷӣ ва ғайра) кумитаҳо ва комиссияҳо низ амал мекунанд. Онҳо ба тайёр кардани қарорҳои парламент аз рӯи мавзӯи дахлдор машғуланд. Як қатор мақомоти байналмилалӣ ҳастанд, ки то андозае ба мафҳуми парламент наздикӣ доранд. Чун қоида, онҳо дар сохтори ягон созмони байналмилалӣ қор мекунанд. Чунин мақомотро халқ бевосита интиҳоб карда метавонад, вале бештар аз намоёндагони парламентҳои миллӣ ташкил карда мешавад. мавқеи Парлумон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба яке аз манбаҳои асоси инфрасохтори давлати табиӣ ёфтааст аз он ҷумла ҳуди Қонунҷодкунӣ (парлумон), Ҳуқуқҷодкунӣ - фаъолияти мақоми ваколатдоршуда (одатан парлумон) оид ба баровардани қонунҳои нав, дохил кардани тағйироту иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда ва бекор кардани қонунҳо мувофиқи расму қоидаҳои қонунгузори дар ҳар як мамлакат муқарраршуда мебошад. Мақоми қонунгузор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз ду маҷлис иборат аст: Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон. Қонунҳоро Маҷлиси намоёндагон қабул менамояд ва онҳоро барои ҷонибдорӣ ба Маҷлиси миллӣ мефиристад. Маҷлиси миллӣ қонунӣ қабулнамудаи Маҷлиси намоёндагонро (ба истиснои қонунҳо дар бораи афв ва бучет) ҷонибдорӣ намуда, онро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои имзо мефиристад ва ё дар сурати дастгирӣ наёфтани қонун онро барои баррасии такрорӣ бо пешниҳоди эродҳои худ ба Маҷлиси намоёндагон бармегардонад. Вобаста ба аҳамияти қонунҳо аксари онҳо дар ду мутолиа қабул мегарданд, лоиҳаи қонунҳо ба муҳокимаи умум пешниҳод карда мешаванд, мавриди экспертизаи ҳуқуқӣ, забонӣ, молиявӣ иктисодӣ ва махсуси илмӣ қарор мегиранд. Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти Парламенти касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари намоёндагони қонунгузорӣ равобити байнипарлумонӣ муносибатҳои хориҷӣ мебошад, ки ба рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо парлумонҳои кишварҳои хориҷ ва созмони ташкилотҳои бузурги ҷаҳонӣ марбут аст. Аз ин рӯ Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тақвияти ҳамкориҳои судманди байнипарлумонӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд.

Маҷлиси намоёндагон ҳамчун мақоми олии қонунбарори Ҷумҳурии Тоҷикистон узви фаъоли Ассамблеяи Байнипарламентии давлатҳои иштирокчи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Ассамблеяи парламентии Созмони Амният ва Ҳамкории Аврупо, Иттиҳоди байнипарламентии ҷаҳон, Иттиҳоди парламентҳои Осиё барои сулҳ ва Ассамблеяи Байнипарламентии Иттиҳоди Иқтисодии АвруОсиё мебошад. Ҷиҳати тақвият ва рушди муносибатҳо бо ин созмонҳои бонуфузи олам гурӯҳҳои миллии парламентии Маҷлиси намоёндагон таъсис дода шуда, ҳамкориҳои лозима ба роҳ монда шудаанд. Дар тайи 20 соли фаъолият Маҷлиси намоёндагон бо чандин парламентҳои кишварҳои дунё ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ робитаҳои қорӣ мустақкам барқарор намуд. Бо мақсади таққими муносиботи дучонибаи парламентӣ гурӯҳҳои дӯстӣ ва ҳамкории Маҷлиси намоёндагон ва комиссияҳои парлумонӣ бо як зумра парламентҳои ҷаҳон, аз ҷумла бо кишварҳои Россия, Хитой, Ҷопон, Индонезия, Малайзия, Сингапур, Шри Ланка, Ветнам, Венгрия, Ҷумҳуриҳои исломии Покистону Эрон, Туркия, Ҳиндустон, Куба, Қазоқистон, Ёзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Урдун, Мароқаш, Беларус, Арманистон, Руминия, Словакия, Олмон, Корея, Озарбойҷон ва дигар кишварҳои олам таъсис дода шудааст.

Адабиёт:

1. Имомов А. И., Сафаров Д. С. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Имомов А., Ойев Х. Конституционно-правовой статус некоммерческих организации в Республике Таджикистан.
3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе 2016.
4. Парламентаризм. История, теория, технология.
5. Саҳифаи сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон. 04. 08. 2020 15:03

Калидвожаҳо: *Парламент, Тоҷикистон, Маҷлиси олі, Палата, Президент, Ҳокимият, Давлат.*

СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ ЧУН ВАСИЛАИ БАҲАМОИИ КИШВАРҲОИ УЗВ

Фаъолияти кишварҳо, махсусан, давлатҳои пасошуравӣ дар чаҳорҷуби барномаи расмӣи СХШ натиҷаи дилхоҳ ба бор овардааст. Дар замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар ҳамкориҳои судманде дар доираи қонунҳои СХШ кишвари мо тавонист ҷанги таҳмилоро паси сар карда, чун давлати соҳибистиклол ҳастии худро идома диҳад. Дар таъсис ёфтани Созмони ҳамкориҳои Шанхай (минбаъд - СХШ) пеш аз ҳама фаъолияти «Панҷгонаи Шанхай», ки дар асоси Созишномаҳои байни Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи таҳкими чораҳои боварӣ дар соҳаи ҳарбӣ дар минтақаи сарҳад аз соли 1996 ва дар бораи ихтисори муштараки қувваҳои мусаллаҳ дар минтақаи сарҳад аз соли 1997 ташкил шуда буд, таҳкурсии асосӣ гузоштааст. 15 июни соли 2001 дар Шанхай воҳӯрии Сарони давлатҳо баргузор шуд ва дар он изҳороти муштарак дар бораи қабули Ҷумҳурии Ўзбекистон ба «Панҷгонаи Шанхай» қабул гардида, Ёлломияи Душанбе дар бораи таъсис додани СХШ ба имзо расид [10, 219].

СХШ, ки қаламрави бузург ва доираи васеи ҳамкориҳои минтақавиро дар бар мегирад, шакли нави ҳамкориҳои давлатҳои аз нуктаи назари сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ гуногун ба шумор меравад. Масоҳати умумии давлатҳои аъзои СХШ тахминан 34,3 млн. км. мураббаъ ва ҷамъи аҳолии онҳо зиёда аз 1,5 млрд. нафар ё $\frac{1}{4}$ аҳолии умумии қурраи заминро ташкил медиҳанд (Ҷадвали 2. 1. 1).

Ҷадвали 2. 1. 1: Давлатҳои аъзоёни СХШ

№	Давлатҳои узви СХШ	Давлатҳои ноziри СХШ	Шарикони муколамаи СХШ
1	Ҷумҳурии Мардумии Чин	Афғонистон	Арманистон
2	Федератсияи Россия	Белорус	Арабистони Саудӣ
3	Ҷумҳурии Ҳиндустон	Муғулистон	Непал
4	Ҷумҳурии Қазоқистон		Миср
5	Ҷумҳурии Исломии Эрон		Қатар
6	Ҷумҳурии Исломии Покистон		Озарбойҷон
7	Ҷумҳурии Тоҷикистон		Туркия
8	Ҷумҳурии Ўзбекистон		Шоҳигарии Камбоҷа
9	Ҷумҳурии Қирғизистон		Шри-Ланка

СХШ - Созмони байниҳукумати байналхалқии доимамалқунанда ба ҳисоб меравад. Тибқи ҳуҷҷати асосии оинномавии Созмон – Хартияи СХШ, ки 7 июни соли 2002 қабул шудааст, мақсаду вазифаҳои асосии СХШ инҳоянд:

- таҳкими боварии мутақобила, дӯстӣ ва ҳамҷаворӣи нек миёни давлатҳои аъзо;
- рушди ҳамкориҳои бисёрҷониба бо мақсади ниғаҳдорӣ ва таҳкими сулҳ, амният ва субот дар минтақа, мусоидат ба таъсиси тартиботи нави байналхалқии демократӣ, одилона ва сиёсӣ-иқтисодӣи босамар;
- муборизаи муштарак бар зидди терроризм, сепаратизм (ҷудоихоҳӣ) ва экстремизм бо ҳама гуна зуҳуроти онҳо, мубориза ба муқобили гардиши ғайриқонунии маводи нашъадор ва аслиҳа, дигар намуди фаъолияти ҷиноятӣи трансмиллӣ, инчунин муҳочирати ғайриқонунӣ;
- ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои босамари минтақавӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ-тиҷоратӣ, муҳофиза, ҳифзи ҳуқуқ, ҳифзи муҳити зист, фарҳанг, илмӣ-техникӣ, маориф, энергетика, нақлиёт, молиявӣ-қарзӣ ва дигар соҳаҳое, ки манфиати умумиро ифода менамоянд;
- мусоидат ба болоравии ҳамҷониба ва бомувозинати иқтисодиёт, рушди иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тавассути амалҳои муштарак дар асоси шарикӣи баробарҳуқуқ бо мақсади баланд бардоштани сатҳ ва беҳбудии шароити зисти халқҳои давлатҳои аъзо;
- ҳамоҳанг намудани мавқеъҳо дар ҳамгирӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ;
- мусоидат ба таъмини ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон мувофиқи уҳдадорӣҳои байналхалқӣи давлатҳои аъзо ва қонунгузорӣи миллии онҳо;
- ниғаҳдорӣ ва рушди муносибатҳо бо дигар давлатҳо ва созмонҳои байналхалқӣ;
- ҳамкорӣ дар пешгирӣ намудани низоъҳои байналхалқӣ ва ҳалли мусолиҳаомези онҳо;

- дарёфти муштараки ҳалли мушкилиҳое, ки дар асри XXI ба миён меоянд.

Рушди ҳамкориҳои самараноки Тоҷикистону Чин дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони ҳамкориҳои Шанхай низ шояд зикр аст. Самтҳои ҳамкориҳоро дар ин Созмон бахри бештар истифода бурдани имкониятҳои мавҷуда метавон васеъ инкишоф дод [1, 60]. Аммо ҳамкориҳои ду кишвари аъзо дар ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳо ва низомномаҳои, ки созмони мазкур таҳия намудааст, арзёбӣ шуда, манфиатҳои давлатҳои аъзоро сарфи назар намекунад.

Аз ҷиҳати геостратегӣ иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар СХШ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки аҳамият ва моҳияти он на танҳо дар аъзогии давлатҳои дар маҷмӯ аз ҷиҳати демографӣ ва марз васеъ, балки шарикӣ стратегии ду давлати дорои яроқи ҳаstät ва аъзоёнии доимии Шӯрои амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид – Россия ва Чин таҷҷасум мегардад. Аз тарафи дигар, ин на танҳо таҳкурсии бунёди низомии амният дар Осиёи Марказӣ, ҳамчунин дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Оромро муайян менамояд [11]. Яъне, созмони мазкур имкони бархурд кардан бо қудратҳои дигари сатҳи ҷаҳонӣ дорад ва аксар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҷиҳати ҳифзи яқпорчагии марзӣ ва фарҳанги миллий дар шароити ҷаҳонишавӣ ба он аъзо мешаванд.

Яке аз самти муҳими СХШ ин мубориза ба муқобили терроризм, сепаратизм, экстремизм ва ҳама гуна зухуроти онҳо мебошад. Сохтори минтақавии зиддитеррористии СХШ (минбаъд СМЗТ) бо мақсади фаъолияти бонизом ва мақсаднок дар ин соҳа таъсис ёфтааст. Дар доираи СХШ пайваста машқҳои зиддитеррористӣ гузаронида мешаванд. Бояд қайд кард, ки яке аз ин машқҳои фармондеҳӣ-ситодӣ “Норак - зиддитеррор” 17-19 апрели соли 2009 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор шуд. Дар доираи ҳамкориҳои ҳарбӣ машқҳои муштараки ҳарбии зидди террористии давлатҳои аъзои СХШ «Мирная миссия - 2012» 08 - 14 июни соли 2012 дар машқҳои «Чорух-Дайрон» вилояти Суғд бо иштироки қисмҳои низомии давлатҳои аъзои СХШ баргузор гардид. [11]. Лозим ба ёдоварист, таҳия ва татбиқи терроризм дар замони муосир аз хусусиятҳои ҳадафҳои геосиёсии абарқудратҳо маҳсуб мешавад ва дар чунин шароит барои ҳифзи манфиатҳои миллий кишварҳоро зарур аст, ки дар доираи фаъолияти СХШ муттаҳид бошанд.

Боиси тазаккур аст, ки ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони ҳамкории Шанхай, бо Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки аз муассисони СХШ ба ҳисоб меравад, равобити мустаҳками сиёсӣ ва дӯстонаро пеш гирифтааст.

Ҳамроҳ шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созишнома дар бораи тадбирҳои таҳкими боварӣ дар соҳаи низомӣ, дар ноҳияҳои сарҳадӣ, байни Чин, Русия, Қирғизистон ва Тоҷикистон моҳи апрели соли 1996, Созишнома оид ба маҳдуд кардани нерӯҳои мусаллаҳи тарафайн дар ноҳияҳои сарҳадӣ (24 – уми апрели соли 1997) ва инчунин ба имзо расонидани “Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи сарҳади давлатии Тоҷикистон ва Чин” (соли 1999) ва дар моҳи майи соли 2002 ба пуррагӣ ҳал гардидани он бо имзои “Созишномаи иловагӣ оиди сарҳади Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин” аз аҳамияти бағоят калоне бархурдор буда, аз муҳимтарин дастовардҳои дипломатияи тоҷик дар давраи истиқлолият ба шумор меравад [7, 83]. Таъсири СХШ дар рафъи мочароҳои марзӣ бағоят шоиста аст ва метавон чунин вижагии фаъолияти созмонро дар қиёс бо ҳадафҳои геосиёсии кишварҳои шомилӣ Атлантикаи Шимолӣ муқоиса кард. Ғаразҳои паёмадҳои хушунатомезро метавон дар авзои минтақаи шарқии Аврупо дар марзи давлатии Украина мушоҳида намуд.

Фаъолияти СХШ на танҳо ба масъалаҳои сиёсӣ, балки ба робитаҳои иқтисодӣ равона шудааст. Дар доираи Созмон Нақшаи ҳамкориҳои дарозмуддати иқтисодӣ байни давлатҳои аъзо қабул шудааст, ки мақсади он мусоидат намудан ба гардиши озодаи мол, хизматрасонӣ ва технологияҳо дар байни шаш давлати аъзо ба ҳисоб меравад. Ҳамкориҳо ҳамчунин дар соҳаи тандурустӣ, фарҳанг, маориф, илм ва техника, кишоварзӣ, гумрук, энергетика, нақлиёт ва коммуникатсия, мубориза ба муқобили ҷинояткорӣ батадриҷ ривож меёбанд.

Фаъолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Шӯрои соҳибкорон ва Иттиҳодияи байнибонкии СХШ низ назаррас буда, пайваста дар он масъалаҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ баррасӣ мегарданд.

Яке аз навоариҳои дар доираи СХШ ин таъсиси Донишгоҳи шабакавии СХШ мебошад, ки дар ҳуд 53 донишгоҳҳои маъруфи давлатҳои аъзоро дар бар гирифта, аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ шомил мебошанд.

Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки геопализатсия мушкилот ва проблемаҳои ба ҳама кишварҳои имрӯзаи олам, ҷӣ хурду ҷӣ бузург баробар таъсир мекунад, яъне ҳоло давлатҳои олам дар фазои тамоман навъи геополитикӣ қарор доранд. [6, 255-257].

Минбаъд, ягон кишвар ба танҳои худро аз ҳатарҳои нави глобалӣ, аз ҷумла, зухуроти

терроризм, экстримизм ҷинояткории трансмиллӣ, қочоқи маводи ғайриқонунии муҳаддир ва фалокатҳои экологӣ ҳифз карда наметавонад. Давлатҳои абарқудрат ва мутараккии ҷаҳон набояд ин омилро бе назорат гузоранд. Аз ин лиҳоз, дар ин самт низ фаъолияти ҳамоҳанг ва якҷояи давлатҳои манфиатдор, ташкилоту созмонҳои бонуфуз дар дастаҷамъӣ зарур мебошад. Як нуқтаро ба назар гирифта, ки мамлакатҳои Осиёи наметавонанд ба таври доимӣ ҳамчун кишварҳои содиркунандаи ашёи хом ва бо ҳамин сабаб воситаи бозихи сиёсии абарқудратҳо боқӣ монанд.

Истифодаи чунин воситаҳои мусоид ва дастгирии чараёни гуфтушунид, ҳамчун гурӯҳи тамоми мамлакатҳои кафил ба чараёни гуфтушунидҳои муттасили тарафҳои ба ҳам муқобил мусоидат карда, онҳоро ба ҳамаҷониба омода сохтани паймонҳои бадастомада водор месозад. Илова бар ин, онҳо дар ҷаҳорҷубаи воҳуриҳои сарони кишварҳои аъзои ҳамкории Шанхай ва ғайрӣ зуд – зуд бо ҳам мулоқот ва боздид доштанд. Аз замони нахустин сафари расмӣ Эмомалӣ Раҳмон моҳи март соли 1993 ба Пекин то нахустин сафари ҷавобии Тезян Тсеззэсмин ба Душанбе, 4 – уми июни соли 2000 онҳо 12 мулоқот доштанд. Муносибатҳои дӯстонаи онҳо баъд аз сари қудрати сиёсӣ рафтани Тезян Тсеззэсмин ҳам давом дорад [1, 27].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 15 – уми феввали соли 2001 ҳангоми пазирии Сафири Ҷаҳулӯдда ва муҳтори Ҷумҳурии Мардумии Чин ба муносибати ба итмом расонидани хизмати дипломатиаиш бо қаноатмандии қомил аз сатҳи робитаҳо ва ҳамкориҳо бо Чин суҳан карда буд, ки на танҳо дар ҷорҷубаи муносибатҳои дучониба, балки дар қолаби муносибатҳои дучониба низ махсусан форуми Шанхай басо босамар буданд. Гузашта аз ин 5 – уми апрели соли 2001 дар суҳбат бо фириӯдаи раиси Шӯрои давлатии Чин Лю Гучан дар арафаи ҷаласаи ҷашни сарони давлатҳои иштироккунандаи форуми Шанхай дар иртибот ба нақши он арз намуда буд, ки раванди Шанхай, ки дар замонаш асосан барои ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ дар байни давлатҳои иштироккунанда ба вуҷуд омада буд, ҳоло ба омили муассири таъмини амният ва эътидо дар минтақа табдил ёфтааст. Инкишофи минбаъдаи ҳамкориҳои тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ имкон дорад, танҳо дар шароити сулҳ ва оромии минтақа сурат гирад ва нақши муҳимро бозид.

Ҳамкориҳои ҳамаҷониба бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҷаҳорҷубаи фаъолияти Созмони ҳамкории Шанхай барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати гирифтани таҷрибаи мусбат ва пешқадами он кишвар дар ислоҳоти иқтисод ва идории он мебошад. Барои Тоҷикистон омӯхтани таҷрибаи рушди иқтисодиёти Чин истифодаи нав ва технологияи пешқадам дар соҳаи гуногуни истехсолот, соҳаҳои хизматрасонию низомӣ, татбиқи бозсозии сохтори иқтисоди он ва реструктуризатсияи мақомоти молиявӣ қарзии ин мамлакат таҷрибаи бузург мебошад [10, 219].

Яке аз рӯйдодҳои барои Тоҷикистон муҳим баргузории ҷаласаи Шӯрои сарони ҳукуматҳои кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар Душанбе 25 ноябри соли 2010 мебошад. Дар ҳошияи ҷаласаи мазкур сафари расмӣ Сарвазири Шӯрои давлатии Ҷумҳурии Халқии Хитой ҷаноби Вэн Тзябао ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифта, дар фарҷоми мулоқот ҳафт санади ҳамкориҳои дучониба ба имзо расиданд [9, 60].

10 ноябри соли 2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон Раисии Созмони Ҳамкории Шанхайро ба уҳда гирифт. Раёсати кишвар дар ин созмони байналмилалӣ минтақавӣ то ҷаласаи Шӯрои сарони кишварҳои узви СХШ, ки соли 2021 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, идома ёфт. Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни раисии худ зери шиори «20 соли СХШ: ҳамкорӣ баҳри субот ва шуқуфой» дӯстӣ ва ҳамҷаворӣ неқ миёни давлатҳои аъзоро таҳким баҳшида бо нияти таъмини суботу амният дар минтақа ба густариши ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ ва фарҳангиву гуманитарӣ мусоидат намуд.

Иштироки фаъоли Тоҷикистон дар Созмони ҳамкории Шанхай ба хотири таҳкими муносибатҳои неқи ҳамсоягӣ, равобити бозътимод ва дӯстона дар байни давлатҳои аъзо ва нозир, инчунин таъмини амниятро оромӣ ва рушди устувори иқтисодӣ дар минтақа мебошад.

Ба андешаи мо, имкониятҳои ин созмон дар самти густариши ҳамкориҳои судманди иқтисодӣ ҳанӯз кам мавриди истифода қарор дода шудаанд. Самти афзалро дар фаъолияти Созмони ҳамкории Шанхай мо дар тавсеаи робитаҳои иқтисодӣ, татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ, ҳамкорӣ экологӣ ва густариши муқоламаи фарҳангӣ мебинем [8, 50].

Дар ҷаҳорҷубаи ин созмон Тоҷикистон ҷонибдори он аст, ки дар мубориза ба муқобили терроризм, ифротгарии сиёсӣ ва сепаратизм – дар баробари аъзои қомилҳуқуқаш – давлатҳои нозир ва шарикони муқолама низ фаъолони иштирок намонанд.

Дар айни замон аз ҷониби аъзои аслии созмон дақиқан ва бечунучаро иҷро намудани уҳдадорӣҳои худ тибқи Хартияи созмон тақозои рӯз аст.

Ба самтҳои афзалиятноки робитаҳои Тоҷикистону Чин дар доираи СХШ рушди ҳамкориҳои минтақавӣ дар бахшҳои сиёсат, амният, иқтисод, маориф, фарҳанг ва дигар самтҳои инъикоскунандаи манфиатҳои муштарак дохил мешаванд. Дар самти ҳамкориҳои амниятӣ тақвияти ҳамкориҳо дар

масоили муқовимат ба терроризм, сепаратизм, экстремизм ва муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир, ҳамчунин мубориза бар зидди киберҷиноятҳо, ҷилавгирӣ аз паҳншавии ғояҳои радикалӣ ва ҷинояткориҳои муташаккилонаи фаромарзӣ сурат хоҳад гирифт.

Дар навбати худ, Тоҷикистон бо Чин муносибати самимонаи дипломатӣ дошта, натиҷаи ҳамкориҳои тарафайни ин давлатҳо дар раванди робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар заминаи ҳеле мустаҳкам асос ёфтааст. Таъсиси Созмони ҳамкории Шанхай ва фароҳам овардани шароити мусоид барои тақвияти минбаъдаи истиқлолият, ҳифзи тамомияти арзӣ, таҳнияти мавқеи кишвар дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ва иттифоқи он дар равандроҳои умумиҷаҳонӣ равона шудааст.

Самти дигари муҳими ҳамкорӣ дар доираи СХШ ин ҳамкорӣ дар баҳши сармоягузориҳо мебошад ва дар ин ҷо суҳан дар навбати аввал дар бораи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ меравад. Умуман самтҳои ҳамкорӣ дар доираи СХШ ҳеле васеъ мебошанд ва дараҷаи амалисозии онҳо пеш аз ҳама аз дараҷаи боварии тарафайни мамлакатҳои аъзо ва хоҳиши онҳо вобастагӣ дорад.

Зимни баррасии фаъолияти СХШ дар арсаи ҷаҳонӣ метавон хулоса кард, ки шомилшавии давлати тоҷикон ба ин созмони ҷаҳонӣ аз манфиат ҳолӣ набуда, имкон фароҳам овардааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо кишварҳои дигари аъзо хатарҳои раванди ҷаҳонишавиро таҳаммул намояд. Аз лиҳози иқтисодӣ ҷумҳурӣ дар робита бо давлатҳои аъзо, махсусан, бо Россия ва Чин вазъи иқтисоди миллиро боз ҳам устувор сохтааст.

Адабиёт:

1. Додихудоев Х. А. Таджикистан – китайское отношение в рамках национальных интересов в Республики Таджикистан. – Душанбе. 2003.
2. Лавров, В. С. ШОС право и безопасность XXI века / В. С. Лавров // Международная жизнь. – 2008.
3. Мирзоев Ҳ. Т. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин дар доираи СХШ (ISSN-2219-5408, Вестник Педагогического Университета, Душанбе-2019).
4. Мирзоев, Ҳ. Т. Сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в области образования и науки. // Институт Азии и Европы научный журнал. Душанбе-2020.
5. Махмадов П. А. Роль ШОС в формировании системы обеспечения международной информационной безопасности. // Таджикистан и современный мир: Вестник Центра стратегических исследований при Президенте РТ. -2016. -№4(54). -С. 67-79.
6. Мулоқоту музокирати сатҳи олии миёни Тоҷикистону Чин. <http://www.president.tj/node/4398> (санай мурочиат: 22. 10. 2021).
7. Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. – Душанбе: 2006.
8. Саҳифаи нави дипломатияи тоҷик. – Душанбе: 2013, -С. 50.
9. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. – Душанбе: “Ирфон”, 2011.
10. Холиқназар, Х. Вопросы расширения ШОС и перспектива региональной интеграции/ Х. Холиқназаров// Вестник Тадж. Госпедуниверситета. Сер. филологии и гуманитарных наук. – Душанбе: 205
11. https://tg.wikipedia.org/wiki/Созмони_ҳамкории_Шанхай (санай мурочиат: 13. 11. 2021)

Калидвожаҳо: дипломатия, фаъолияти сиёсӣ-иҷтимоӣ, ҳадафҳои геосиёсӣ, равоҷоти байналмилалӣ, аъзои панҷгона, хусусиятҳои ҳарбӣ, муноқишаҳои марзӣ.

Аннотация

ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА КАК СРЕДСТВО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ

Изучение вопросов, связанных с многогранной деятельностью Шанхайской организации сотрудничества, созданной в новейшее время и играющей значительную роль в разработке политики и геополитических целей мировых держав, обсуждалось отечественными и зарубежными учеными. Причем изучение такой организации не уступает развитию современных международных отношений, но следует отметить, что в реализации политических целей практическая деятельность превосходит теоретическую деятельность ШОС, и в настоящее время уделяется внимание его политической деятельности. Несомненно, этот интерес является результатом широкой деятельности двух стран-членов Организации - Китайской Народной Республики и Федеративной России. Также в этой статье исследовании мы взяли на себя инициативу осветить роль Республики Таджикистан в укреплении признания стран-членов, а также выявить заинтересованность международного сообщества в

Муҳаккиқ

политической деятельности по восстановлению и улучшению сотрудничества между членами и не-членами. Государства-члены. Следует отметить, что роль ШОС в примирении противоборствующих сторон положительно оценивается во всех уголках земного шара, что считается фактором редких достижений в деятельности организации.

Ключевые слова: *дипломатия, общественно-политическая деятельность, геополитические цели, международные отношения, пятерка, военные особенности, пограничные конфликты.*

Annotation

SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS A MEANS OF COOPERATION BETWEEN COUNTRIES

The study of issues related to the multifaceted activities of the Shanghai Cooperation Organization, created in modern times and playing a significant role in the development of policies and geopolitical goals of world powers, was discussed by domestic and foreign scientists. Moreover, the study of such an organization is not inferior to the development of modern international relations, but it should be noted that in the implementation of political goals, practical activity surpasses the theoretical activity of the SCO, and now attention is paid to its political activity. Undoubtedly, this interest is the result of the broad activities of the two member countries of the Organization - the People's Republic of China and Federative Russia. Also in this research article, we took the initiative to highlight the role of the Republic of Tajikistan in strengthening the recognition of member countries, as well as to identify the interest of the international community in political activities to restore and improve cooperation between members and non-members. Member States. It should be noted that the role of the SCO in reconciliation of the opposing sides is positively assessed in all corners of the globe, which is considered a factor in rare achievements in the activities of the organization.

Keywords: *diplomacy, social and political activity, geopolitical goals, international relations, five, military features, border conflicts.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Макнуна Машраб, магистранти соли дуюми Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: +992 004665665, почтаи электронӣ: maknuna.abdullozoda@bk.ru

Сведение об авторе: Абдуллозода Макнуна Машраб, магистрантка второго курса Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Республики Таджикистан. Телефон: +992 004665665, e-mail: maknuna.abdulozoda@bk.ru

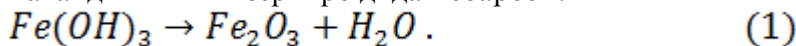
About the author: Abdullozoda Maknuna Mashrab, master of the second year of the Institute of Asian and European studies of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone: 004665665, e-mail: maknuna.abdulozoda@bk.ru

ИПМ ВА ФАНОВАРӢ

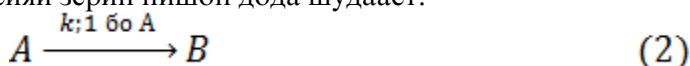
Ҳалимзода Комрон Гулмуродӣ,
магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика

МОДЕЛИ МАТЕМАТИКИИ РЕКСИЯИ ОДӢ, ЯКМОЛЕКУЛАГИИ ХИМИЯВӢ

Равандӣ химиявӣ зеринро дида мебароем:

Бигзор реаксияи химиявӣи таҷзияи моддаи А ба амал ояд, ки дар натиҷа моддаи В ба вуҷуд меояд. Муқарар карда шудааст, ки модда аз рӯи концентратсияи А тартиби якум дорад ва қиматӣ константаи суръат барои шароити иҷрои он ба як баробар аст. Дар схемаи (1) реаксияи зерин нишон дода шудааст:

онгоҳ суръатӣ реаксия чунин намуд мегирад.

$$r_a = -kC_A$$

Аз ин ҷо ҳосил менамоем:

$$\frac{dC_A}{dt} = -kC_A. \quad (3)$$

Шартҳои ибтидоиро барои ҳалли муодилаи дифференсиалии муайян мекунем. Фарз мекунем, ки дар лаҳзаи аввали реаксия мо концентратсияи моддаи А —ро медонем, пас онро C_{A0} номгузори менамоем. Шартҳои ибтидои шакли зерин $[t = 0; C_A = C_{A0}]$ —ро мегиранд. Акнун муодилаи натиҷавиро бо истифода аз интеграл, ки аз шартҳои ибтидоӣ муайян карда мешавад. Аз муодилаи дифференсиалӣ ба интегралӣ мегузарем.

$$\int_{C_{A0}}^{C_A} \frac{dC_A}{dt} = -k \int_0^t dt. \quad (4)$$

Онгоҳ:

$$\ln C_A - \ln C_{A0} = -kt,$$

истифода аз фарқи логарифмҳо, ҳосил менамоем:

$$\ln \frac{C_A}{C_{A0}} = -kt. \quad (5)$$

Аз инҷо:

$$\frac{C_A}{C_{A0}} = e^{-kt}. \quad (6)$$

Дар натиҷа ҳосил менамоем.

$$C_A = C_{A0} \cdot e^{-kt} \quad (7)$$

Тафтиш менамоем, ки оё ҳалли бадастомада, шартҳои додари қаноат менамояд. Ҳангоми $t = 0$, яъне дар лаҳзаи оғози реаксияи химиявӣ, $C_A = C_{A0}$, экспанент ба як табдил меёбад. Воқеан, дар лаҳзаи аввал концентратсияи моддаи А ба аввала баробар аст. Ҳангоми $t \rightarrow \infty$, қиматӣ нишондиҳандааш манфӣ ба сифр баробар аст. Яъне дар муддати беохир натиҷаи реаксияи химиявӣи моддаи А таҷзия шуда, В —ро ташкил медиҳад.

Агар тағйирёбандаи $x = C_{A0} - C$ —ро ворид намоем, ки дар он x концентратсияи моддаи А аст, ки бо гузашти вақт ба моддаи дигар табдил меёбад, пас муодилаи (1) чунин навишта мешавад:

$$\frac{dx}{dt} = k(C_{A0} - x) \quad (8)$$

Муҳаккиқ

Муодилаи (8) —ро интегронида пайдо мекунем:

$$\ln \frac{C_{A0} - x}{C_{A0}} = -kt, \quad (9)$$

ё ин, ки

$$x = C_{A0}(1 - e^{-kt}), \quad (10)$$

Константаи суръати реаксияи химиявии тартиби якумро аз муодилаи (5) ва (9) ифода кардан мумкин аст. Мутаносибан ҳосил менамоем:

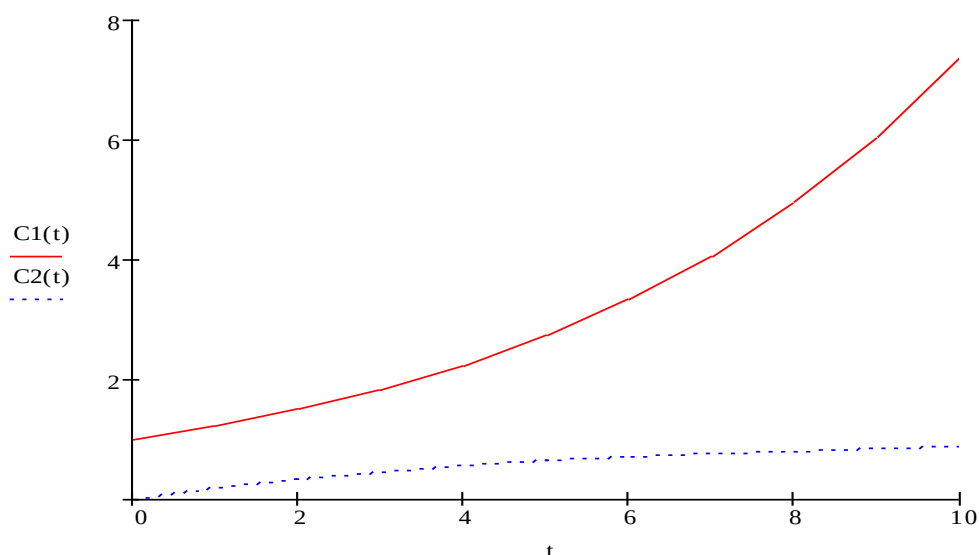
$$k = \frac{1}{t} \ln \frac{C_{A0}}{C_A}, \quad (11)$$

$$k = \frac{1}{t} \ln \frac{C_{A0}}{C_A - x}, \quad (12)$$

Бо истифода аз барномаи Mathcad ҳосил менамоем;

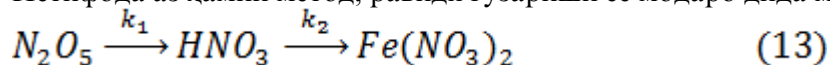
$$C1(t) := C \cdot e^{k_1 \cdot t}$$

$$C2(t) := C \cdot (1 - e^{-k_1 t})$$

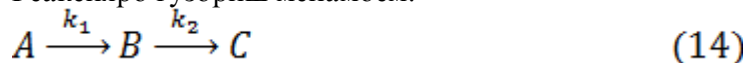
Расми 1.

Истифода аз ҳамин метод, равшанӣ гузариши се модаро дида мебароем.

Механизми аксари равшанҳои технологӣ, як қатор реаксияҳои одиро дар бар мегирад, ки бо суръати гуногун ба амал меояд.

Реаксияро гузориш менамоем:

Суръати реаксияи зеринро бо истифода аз системаи муодилаи дифференсиалӣ менависем:

$$\begin{cases} \frac{dC_1}{dt} = -k_1 C_1, \\ \frac{dC_2}{dt} = -k_1 C_1 - k_2 C_2, \\ \frac{dC_3}{dt} = k_2 C_2. \end{cases} \quad (15)$$

Барои ҳалли ин масъала ба мо зарур мешавад, ки шартҳои авваларо дохил намоем:

$$C_1 = C_{0A}; \quad C_2 = C_3 = 0 \text{ ҳангоми } t = 0. \quad (16)$$

Дар натиҷаи интегронии, ҳалли масъалаи додашуда чунин натиҷаҳо ба даст меорем:

$$C_1 = C_{OA} e^{-k_1 t}; \quad (17)$$

$$C_2 = \frac{k_1 C_{OA}}{k_1 - k_2} (e^{-k_1 t} - e^{-k_2 t}); \quad (18)$$

$$C_3 = C_{OA} (1 - e^{-k_1 t}) - \frac{k_1 C_{OA}}{k_2 - k_1} (e^{-k_1 t} - e^{-k_2 t}). \quad (19)$$

Бо истифода аз барномаи Mathcad ҳосил менамоем;

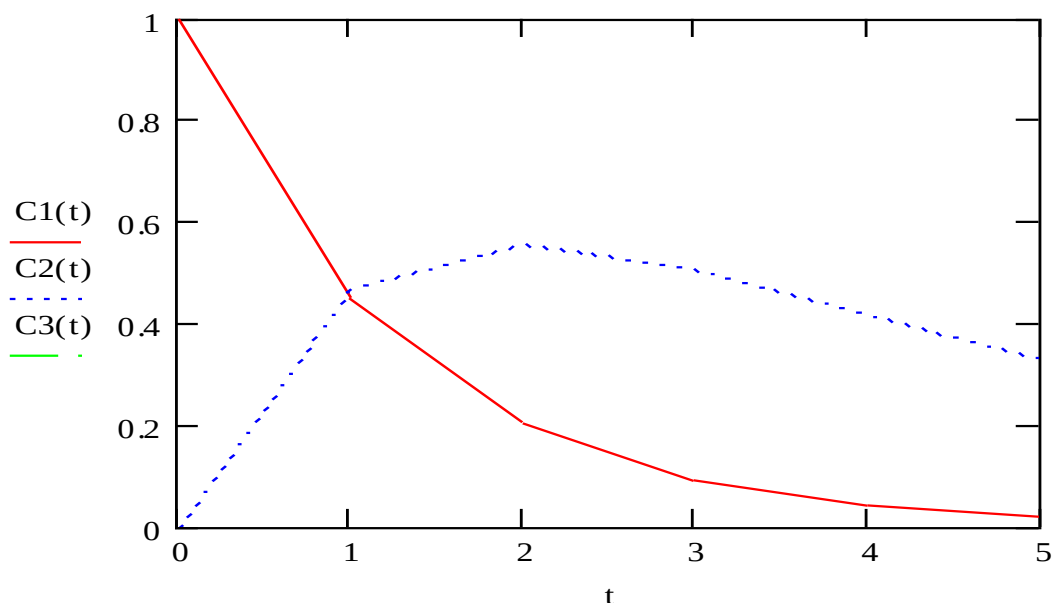
$$k_1 := 0.8 \quad k_2 := 0.3$$

$$C_0 := 1 \quad t := 0..5$$

$$C1(t) := C_0 e^{-k_1 \cdot t}$$

$$C2(t) := \frac{C_0 k_1}{k_2 - k_1} (e^{-k_1 \cdot t} - e^{-k_2 \cdot t})$$

$$C3(t) := C_0 (1 - e^{-k_1 \cdot t}) - \frac{C_0 k_1}{k_2 - k_1} (e^{-k_1 \cdot t} - e^{-k_2 \cdot t})$$

Расми 2.

Адабиёт:

1. Закгейм А. Ю. Введение в моделирование химико- технологических процессов. – М.: Химия, 1982.
2. Натарева С. В., Моделирование и расчет процессов химической технологии. – М.: Иваново, 2008, 144 стр.
3. Пушкарева Т. П., Перегудов А. В. Математическое моделирование химических процессов. Красноярск 2013, 116 стр.
4. Жоров Ю. М., Виноградов В. М. Лабораторные работы по курсу "Применение ЭВМ в химической технологии". – М.: МИНГ, 1989.

Калидвожаҳо: метод, суръат, намуд, қимат, таъзия, дифференциал, лаҳза, шарт, ибтидо, модда, мутаносибан, фарқ, интеграл, натиҷа.

Аннотация

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРОСТОЙ ОДНОМОЛЕКУЛЯРНОЙ ХИМИЧЕСКОЙ РЕАКЦИИ

В данной работе представлены методы создания математической модели простой химических процессов. Важнейшими задачами химической кинетики является установление зависимости скорости химической реакции. Скорость элементарной химической реакции пропорциональна произведению концентраций реагирующих веществ в степенях, равных стехиометрическим коэффициентам веществ в реакции. Данной работе рассмотрели две простую мономолекулярную одностороннюю химическую реакцию. Уравнение скорости протекания химической реакции написали в виде дифференциального уравнения первого порядка. Разделим переменные в уравнение и проинтегрировали полученное равенства. Потенцирование уравнения позволяет получить уравнение, описывающее зависимость концентрации А от времени получим. Решить созданное математическое описание для заданных численных значений констант скоростей стадий процесса и начальных концентраций исходных веществ с помощью программного пакета Mathcad.

Ключевые слова: метод, скорость, тип, значение, разложение, дифференциал, момент, условие, начало, вещество, соответственно, разница, интеграл, результат.

Annotation

MATHEMATICAL MODEL OF A SIMPLE SINGLE-MOLECULAR CHEMICAL REACTION

This paper presents methods for creating a mathematical model of simple chemical processes. The most important tasks of chemical kinetics is to establish the dependence of the rate of a chemical reaction. The rate of an elementary chemical reaction is proportional to the product of the concentrations of reacting substances in degrees equal to the stoichiometric coefficients of the substances in the reaction. In this paper, two simple monomolecular unilateral chemical reactions were considered. The equation of the rate of the chemical reaction was written in the form of a first-order differential equation. We divide the variables into an equation and integrate the resulting equality. The potentiation of the equation allows us to obtain an equation describing the dependence of the concentration of A on the time we get. Solve the created mathematical description for the given numerical values of the rate constants of the process stages and the initial concentrations of the starting substances using the Mathcad software package.

Keywords: method, speed, type, meaning, decomposition, differential, moment, condition, beginning, substance, respectively, difference, integral, result.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимзода Комрон Гулмурод, магистранти соли дуҷуми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи Давлати омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992202070745. Почтаи электронӣ: komronhalimov@gmail.com

Рохбари илмӣ: д. и. ф-м, профессор Нуров И. Ҷ.

Сведения об авторе: Халимзода Комрон Гулмурод, магистрант 2-го курса факультета математика и информатики Таджикский Государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Тел.: +992202070745. Электронная почта: komronhalimov@gmail.com

Научный руководитель: д. ф-м. н, профессор Нуров И. Д.

About the author: Halimzoda Komron Gulmurod, masters student of the 2 nd year of the Faculty of Mathematics and Computer Science Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Tel: +992202070745. Gmail: komronhalimov@gmail.com

Scientific supervisor: d. ph-m. s, professor Nurov I. G.

МАСЪАЛАҲОИ СЕЧЕНАКАИ НАЗАРИЯИ МАЙДОН

Ёдовар мешавем, ки системаҳои барзиёдмуайяншуда чунин системаҳои муодилаҳои дифференсиалие мебошад, ки дар онҳо формали шумораи муодилаҳо нисбат ба номаълумҳо зиёдтаранд. Умуман чунин системаҳоро ҳалнашаванда меноманд, ки бо иҷрошавии баъзе шартҳо ҳал карда мешаванд ва усули ҳал намудани онҳо на танҳо доимиҳои дилҳох балки функцияҳои дилҳохро низ дар бар мегиранд. Усулҳо ва роҳҳои ҳали дигари чунин системаҳоро ба воситаи ҳисоби назарияи чандирӣ, гидродинамика ва дигар масъалаҳои физикаи математикӣ низ ба роҳ мондан мумкин аст. Масалан, системаи муодилаҳои дифференсиали дар дифференсиали пурраи n -номаълумҳои $u_i = u_i(x_1, \dots, x_n), i = \overline{1, n}$ дарбар гиранда ба гурӯҳи системаҳои барзиёдмуайяншуда дохил намудан мумкин аст. Чи хеле ки ба мо аз курси анализи математика маълум буд, чунин системаҳо бо ду хосият фарқ мекарданд:

1. Ҳалшавандаи система нисбат ба ҳосилаҳои хусусӣ;
2. Мавҷудияти ҳамон ҳосилаҳои хусусӣ дар тарафи чап аз рӯи ҳамон тағирёбандаҳои новобаста.

Нихоят қайд мекунем, ки агар барои системаи дар боло номбурда дар ягон атрофи нуқтаи $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0)$ шартҳои $u_{x_i x_j} \equiv u_{x_j x_i}$ айниятан иҷро шаванд, он гоҳ маҷмуи ҳалҳои системаи n -то доимиҳои дилҳоҳи $C_1, C_2, \dots, C_n$ -ро дар бар мегирад. Ногуфта намонад, ки шартҳои ба баробарии ҳосилаҳои хусусӣ вобастаро шартҳои ҳамчоягӣ меноманд, ки шумораашон ба $C_n^2 = \frac{n(n-1)}{2}$ баробар аст.

Системаи аз ҳама шаклан оддитарини аз масъалаи сеченакаи назарияи майдон бароянда мисоли дигари системаҳои барзиёдмуайяншуда меноманд.

Ин масъала дар шакли векторӣ чунин навишта мешавад:

$$\begin{cases} \operatorname{rot} \vec{F} = 0 \\ \operatorname{div} \vec{F} = 0 \end{cases} \quad (1)$$

Дар шакли скалярӣ бошад он система чор муодиладори аз се номаълума вобастаи зеринро ифода мекунад:

$$\begin{cases} u_x - v_y = 0, & v_z - w_y = 0, & u_z - w_x = 0, \\ u_x + v_y + w_z = 0 \end{cases} \quad (2)$$

Дар (2) номаълумҳои u, v, w функцияҳои класс R^3 -ро ташкил медиҳад.

Нисбати системаи (1) ва ё (2) додашавии шартҳои зеринро фарз менамоем:

$$\vec{F} = F'_x \vec{i} + F'_y \vec{j} + F'_z \vec{k}, \quad F'_x = u, F'_y = v, F'_z = w, \text{ мешавад.}$$

Теорема. Бигузор $\psi(x, y, z) \in C^2(D)$, ки (D) соҳаи як алоқанокии сарбаст аст, дода шуда бошад. Он гоҳ чунин функцияи аз се тағирёбандаи x, y, z вобаста ҳатман ҳалли системаи (1) ва ё (2) мешавад.

Исбот. Дар аввал фарз менамоем, ки системаи (1) ҳамчоя буда исбот менамоем, ки ҳалли дилҳоҳи он функцияи гармоникиро ташкил медиҳад. Аз муодилаи 1-уми системаи (2. 8) (яъне $\operatorname{rot} \vec{F} = 0$) чунин натиҷа мебошад, ки функцияи $\psi(x, y, z) \in C^2(D)$ вучуд дорад ва дифференсиали пуррааш намуди $\operatorname{rot} \vec{F} = d\psi$ -ро дорад.

Азбаски мувофиқи шарт дар системаи $\operatorname{rot} \vec{F} = 0$ омадааст, пас муодилаи $d\psi = 0$ -ро ҳосил мекунем, ки аз он $\psi(x, y, z) = C = \text{const}$ мебарояд. Функцияи $\psi(x, y, z)$ муодилаи дуҷуми системаи (1) ($\operatorname{div} \vec{F} = 0$)-ро қаноат намуданаш даркор.

Дар ҳақиқат аз баробарии

$$d\psi = \frac{\partial \psi}{\partial x} dx + \frac{\partial \psi}{\partial y} dy + \frac{\partial \psi}{\partial z} dz,$$

ифодаҳои зеринро ҳосил намудан мумкин аст.

$$\frac{\partial \psi}{\partial x} = u(x, y, z), \quad \frac{\partial \psi}{\partial y} = v(x, y, z), \quad \frac{\partial \psi}{\partial z} = w(x, y, z)$$

Барои ҳамаи ҳам ифодаи

$$\operatorname{div} \vec{F} = u_x + v_y + w_z = (\psi'_x)_x + (\psi'_y)_y + (\psi'_z)_z = 0 \Rightarrow \psi''_{xx} + \psi''_{yy} + \psi''_{zz} = 0 \quad \psi(x, y, z) \text{ - функцияи}$$

гармониро ташкил медиҳад. Чунки функцияи ψ муодилаи Лапласро қаноат мекунад.

Бигузор қисми чапи $\psi(x, y, z) = C$ функцияи дилҳоҳи гармониро ташкил диҳад. Исбот мекунем, ки он системаи (1)-ро қаноат мекунад. Дар ҳақиқат аз айниятҳои

$$\psi''_{xx} + \psi''_{yy} + \psi''_{zz} \equiv 0 \text{ ва } (\psi'_x)_x + (\psi'_y)_y + (\psi'_z)_z \equiv 0$$

айнияти

$$u_x + v_y + w_z \equiv 0 \text{ -ро ҳосил намудан мумкин аст.}$$

Чи хеле, ки дар аввал навишта будем тарафи чапи девергенсияи $\vec{F}$ –ро ифода мекунад ва аз тарафи дигар аз айниятҳои

$$\operatorname{div} \vec{F} \equiv 0 \quad (3)$$

$$\psi'_x \equiv u, \psi'_y \equiv v, \psi'_z \equiv w$$

бо ёрии ҳосилаҳои омехтаи тартиби ду натиҷаи зеринро ҳосил намудан мумкин аст:

$$\psi''_{xy} \equiv \psi''_{yx} \Rightarrow u_y \equiv v_x \Rightarrow u_y - v_x \equiv 0$$

$$\psi''_{yz} \equiv \psi''_{zy} \Rightarrow v_z \equiv w_y \Rightarrow v_z - w_y \equiv 0$$

$$\psi''_{xz} \equiv \psi''_{zx} \Rightarrow u_z \equiv w_x \Rightarrow u_z - w_x \equiv 0$$

Аз рӯи айниятиҳои ҳосил кардаамон комбинатсияи хатии зеринро тартиб медиҳем:

$$(u_y - v_x) \cdot \vec{i} + (v_z - w_y) \cdot \vec{j} + (u_z - w_x) \cdot \vec{k} = 0 \Rightarrow \text{rot} \vec{F} = 0 \quad (4)$$

Натиҷаҳои (3) ва (4) шаҳодат медиҳад, ки дар ҳақиқат функсияи гармонии $\psi(x, y, z)$ ҳалли системаи (1) мешавад.

Доир ба “МАСЪАЛАҲОИ СЕЧЕНАНАКИ НАЗАРИЯИ МАЙДОН” олимони рӯс Алпин. М., Даев. Д. С., Аникин А. Ю., Вернов Ю. С., қорҳои лимии зиёдеро анҷом дода ва олими дигари рӯс М. А. Ираклиевич рисолаи доктории худро бо номи “Трёхмерные теоретико-полевые уравнения и задачи P, N, NN и PD рассеяния” ба Ҳимоя расонидааст.

Адабиёт:

1. Голузин Г. М., Геометрическая теория функций комплексного переменного – М. Наука, 1966;
2. Привалов И. И., Введение в теорию функций комплексного переменного – М, 1984;
3. Сафаров Ҷ. С., Шодиёв М. С. Элементҳои назарияи функсияҳои аналитикӣ ва татбиқи он. Курғонтеппа 2014.
4. Смирнов В. И., Курс высшей математики – М. Наука, 1974. Т3, қ2
5. Ҷангибеков Г., Шабозов М. Назарияи функсияи аналитикӣ. – Душанбе, 2007.

Калидвожаҳо: ҳосилаҳои омехта, функсияи гармонии $\psi(x, y, z)$, дивергенсия, айният, система.

Аннотация

ЗАДАЧИ ТРЕХМЕРНОЙ ТЕОРИИ ПОЛЯ

Основная цель решения трехмерных задач теории поля выражается в том, что многие практические задачи в европейских странах в производстве (такие, как строительство силовых и мощных военно-авиационных установок, наземных военных с динамическими законами и мощных сельскохозяйственных техника) строительство, гидроэлектростанции) перерабатываются, они работают на основе использования динамического закона. Именно правильная проработка этих вопросов и внедрение их в производство заложили фундамент беспрецедентного развития развитых стран мира. В Республике Таджикистан 2022-2026 годы объявлены «Годами индустриального развития», и в этом контексте мы призываем молодых людей и ученых в области науки принять необходимые меры для того, чтобы поднять ключевые вопросы что заложило основу для беспрецедентного развития технико-технологического производства в Таджикистане. Постановка трехмерных вопросов теории поля в вузах и технических институтах и ее глубокое осмысление студентами и исследователями повлияет на ход производства крупных современных технологий в Республике Таджикистан уже в ближайшее время, прогнозирует автор.

Ключевые слова: смешанные производные, гармоническая функция $\psi(x, y, z)$, дивергенция, объективность, система.

Annotation

PROBLEMS OF THREE-DIMENSIONAL FIELD THEORY

The main goal of solving three-dimensional problems of field theory is expressed in the fact that many practical tasks in European countries in production (such as the construction of power and powerful military aircraft, ground military with dynamic laws and powerful agricultural equipment) construction, hydroelectric power stations) are processed, they work on the basis of the dynamic law. It was the correct study of these issues and their introduction into production that laid the foundation for the unprecedented development of the developed countries of the world. In the Republic of Tajikistan, 2022-2026 has been declared the “Years of Industrial Development”, and in this context, we call on young people and scientists in the field of science to take the necessary measures in order to raise key issues that laid the foundation for the unprecedented development of technical and technological production in Tajikistan. The formulation of three-dimensional questions of field theory in universities and technical institutes and its deep understanding by students and researchers will affect the production of large modern technologies in the Republic of Tajikistan in the near future, the author predicts.

Keywords: mixed derivatives, harmonic function $\psi(x, y, z)$, divergence, objectivity, system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Некбахт Курбоналиевич, магистранти соли аввали факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Пиров Р.Н.

Сведения об авторе: Хасанов Некбахт Курбоналиевич, магистрант первого курса факультета математики и информатики ТГПУ им. С. Айни.

Научный руководитель: Пиров Р.Н.

About the author: Hasanov Nekbakht Qurbanalievich, first-year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics of TSPU named after S. Aini.

Academic supervisor: Pirov R.N.

*Сафарова Сафаргул Маҳмадҷоновна,
магистранти соли аввали факултети математика ва информатика*

ҲИФЗИ ИТТИЛООТ ВА ЗАРУРИЯТИ ОН. МУҲИТИ ИТТИЛООТӢ ВА ОБЪЕКТҲОИ ОН

Дар тамоми давраҳои таърихи тамаддуни ҷаҳон иттилооти саҳеҳ, пурра ва эътимодноқ ҳамеша қадр карда мешуд ва «моли» қиматбаҳо ба ҳисоб мерафт. Дар даврони мо, ки ҳаҷми иттилооти қабул ва коркардашаванда бемайлони ба боло рафта истодааст, қурби он боз ҳам зиёдтар афзудааст.

Дар баробари ин, инсон доимо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки иттилооти интиқолшаванда сари вақт, бе таҳриф, мувофиқи муқаррарот, ба макон ва соҳиби аслиаш рафта расад. Ҳалли ин масъала, ки ба масъалаи ҳифзи иттилоот ё амнияти иттилоотӣ дохил мешавад, ҳамеша яке аз масъалаҳои рӯзмарра шумурда мешавад. Рушди раванди иттилоотони ҷомеа ва тадбиқи пурра ва комили компютер дар тамоми самтҳои фаъолияти инсон проблемаи амнияти иттилоотиро боз ҳам ба дараҷаи болотар бардоштааст.

Рушди раванди иттилоотии ҷомеа ва тадбиқи пурра ва комили компютер дар тамоми самтҳои фаъолияти инсон проблемаи амнияти иттилоотиро боз ҳам ба дараҷаи болотар бардоштааст. Акнун ҳалли ин проблемаро дар баҳисобгирии маҷмуи шароитҳои нави гардиши иттилоот, эҷод ва истифодаи захираҳои иттилоотӣ, ки онҳо дар якҷоягӣ муҳити иттилоотӣ ном гирифтаанд, ҷустуҷӯ лозим аст.

Акнун ҳалли ин проблемаро дар баҳисобгирии маҷмуи шароитҳои нави гардиши иттилоот, эҷод ва истифодаи захираҳои иттилоотӣ, ки онҳо дар якҷоягӣ муҳити иттилоотӣ ном гирифтаанд, ҷустуҷӯ лозим аст. Муҳити иттилоотӣ маҷмуи васоит, шароит ва методҳои дар базаи системаҳои компютерӣ фаъолияткунанда мебошад, ки барои эҷод ва истифодаи захираҳои иттилоотӣ равон шудааст.

Иттилоот – маълумот дар бораи ягон ҳодиса, предмет, шахс, рӯйдод ва умуман муҳити атроф аст, ки сатҳи номуайянии дониши инсонро дар ҳамон самти омӯзиш кам менамояд.

Намудҳои иттилоот:

- иттилооти матнӣ;
- иттилооти адабӣ;
- иттилоот дар бораи таърихи рӯз ва вақт;
- иттилооти савту садоӣ;
- иттилооти графикӣ, аниматсия ва видеофилмҳо иттилооти махсуси дӯӣ.

Ҳосиятҳои иттилоот:

✓ **Иттилооти саҳеҳ (мӯътамад)** ҳисоб карда мешавад, агар вай вазъи аслро мутлақо дуруст тасвир намояд. Иттилооти носоҳеҳ боиси хатофаҳмии рӯйдод ва қабули қарорҳои нодуруст мегардад.

✓ **Иттилооти мукамал (пурра)** шумурда мешавад, агар вай барои фаҳмиши вазъи асл ва қабули қарори дахлдор кифоя бошад. Нопуррагии иттилоот монеаи қабули қарорҳо ва сабаби роҳдихӣ ба хатоҳо мегардад.

✓ **Муҳимии (арзандагии) иттилоот** дар он зоҳир мегардад, ки бо ёрии он кадом масъалаҳо ҳал карда мешаванд.

✓ **Иттилооти актуалӣ (замонавӣ)** ҳисобида мешавад, агар вай дар шароити доимо тағйирёбанда воқеиятро дуруст инъикос намояд.

✓ **Иттилооти фаҳмо (возеҳ, аён)** шумурда мешавад, агар вай тарзе ифода шуда бошад, ки дастраси истифодабаранда бошад.

✓ **Иттилооти аниқ** ҳисобида мешавад, агар вай дараҷаи беҳтари наздикии вазъи аслии объект, раванд ё рӯйдодро инъикос намояд.

Иттилоот – ин маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, ақидаҳо ва ҷараёнҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо мебошад.

Ҳифзи иттилоот – маҷмуи ҷорабиниҳо, ки бо мақсади пешгирӣ намудани ихроҷ, дуздӣ, ғунгунӣ, нобудсозии беиҷозат, ғалат маънидодкунӣ, тағйирдихӣ, нусхабардориҳои беиҷозат ва бастани роҳи паҳншавии иттилоот гузаронида мешавад.

Тавсифҳои асосии иттилооти ҳифзшаванда аз ҷунин бандҳо иборат аст:

1. Махфӣ будани иттилоот
2. Яклухт будани иттилоот

3. Дастрас будани иттилоот

Махфӣ будани иттилоот – муҳофизати он аз дастрасии беиҷозатӣ мебошад. Яклухтӣ иттилоот – зарурият ва муҳофизати он аз вайроншавӣ ва тағирдиҳии беиҷозат мебошад. Дастрасии иттилоот – имконияти дар ҳосилаи муайяни вақт гирифта тавонистани маълумоти лозима мебошад. Ҳифзи иттилоот бо таъмини бехатарии он равона шуда, дар се самт амалӣ карда шудааст. Самтҳои бехатарӣ:

1. **Самти ҳифзи ҳуқуқӣ** – ҳифзи иттилоот дар сатҳи давлатӣ ташкил карда мешавад, барои ин дар ҚТ қонунҳои махсус қабул карда шудаанд.

2. **Самти ҳифзи ташкилӣ** – дар дохили ташкилотҳо, корхонаҳо ва давлат бо баровардани фармонҳо ва тартиб додани дастурҳо доир ба бехатарии иттилоот ташкил карда мешавад.

3. **Самти ҳифзи техникӣ** – бо дастрас будани таҷҳизоти мукамал ва техникаи сифати баланддошта таъмин карда мешавад. УПС – таъмини бефосилаи қувваи барқ барои компютерҳои фардӣ

Амнияти иттилоотӣ маҷмуи чорабиниҳои мушаххаси ҳифзи муҳити иттилоотонии ҷомеа ва инсон аст.

Мақсадҳои асосии таъмини амнияти иттилоотонии ҷомеа тариқи зайл аст:

- Ҳифзи манфиатҳои миллӣ
- Шахс ва ҷамъиятро бо иттилоотии пурра ва эътимоднок таъмин намудан
- Ҳангоми қабул, паҳнкунӣ ва истифодаи иттилоот ҳифз намудани ҳуқуқҳои шахс ва ҷомеа

Объектҳои зерин ба таъмин ва ҳифзи амнияти иттилоотӣ эҳтиёҷ доранд:

- Захираҳои иттилоотӣ
 - Системаи эҷод, паҳнкунӣ ва истифодаи захираҳои иттилоотӣ
 - Зерсохторҳои (инфраструктураи) иттилоотонии ҷомеа – коммуникатсияҳои иттилоотӣ, шабакаҳои алоқа, марказҳои таҳлилӣ ва коркардаи маълумотҳо, системаҳо ва воситаҳои ҳифзи иттилоот
- Воситаҳои ахбори омма.

- Ҳуқуқҳои шахс ва давлат дар қабул, паҳнкунӣ ва истифодаи иттилоот
- Ҳифзи моликияти интеллектуалӣ (зеҳнӣ, аклонӣ) ва иттилооти конфиденсиалӣ (махфӣ).

Адабиёт:

1. Аванесов Г. М. Правовая информатика: учеб. пособие / Г. М. Аванесов, В. С. Кондратьев; С. -Петербург. ин-т внешнеэкон. связей, экономики и права, О-во «Знание». – СПб.: ИВЭСЭП, 2003. – 104 с.
2. Акулов О. А. Информатика: базовый курс: учебник / О. А. Акулов, Н. В. Медведев. – 4-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2007. – 560 с.
3. Бузов Г. А. Защита от утечки информации по техническим каналам: Учебн. пособие / Бузов Г. А., Калинин С. В., Кондратьев А. В. - М.: Горячая линия - Телеком, 2005. - 416 с.
4. Запечников С. В. Информационная безопасность открытых систем. Часть 1: Учебник для вузов / Запечников С. В., Милославская Н. Г., Толстой А. И.,
5. Малюк А. А. Введение в защиту информации в автоматизированных системах: Учебн. пособие для вузов / Малюк А. А., Пазизин С. В., Погожий Н. С. - М.: Горячая линия - Телеком, 2004. - 147 с.

Калидвожаҳо: *техникӣ, иттилоот, захира, ҷамъиятӣ, ҷомеа, амният, самтҳо, бехатарӣ, фазои иттилоотӣ, шабакаҳои алоқа, системаҳо, ихроҷ, ғункунӣ, нобудсозӣ.*

Аннотация

ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ И ЕЕ НЕОБХОДИМОСТЬ. ИНФОРМАЦИОННАЯ СРЕДА И ЕЕ ОБЪЕКТЫ

Научно-техническая революция превращает информацию в общественный ресурс, источник формирования общественного богатства. По мнению специалистов, если в начале 20 века «количество знаний» удваивалось каждые 50 лет, то в современных условиях этот процесс происходит за один год, а по существующим прогнозам, в ближайшем будущем количество информации удвоится. удваивается каждый месяц. Наступило время, когда «кто владеет информацией, тот стал хозяином мира», «кто приобрел информацию, тот приобрел мир». Информационная безопасность становится одним из важнейших аспектов обеспечения безопасности информационного пространства.

Ключевые слова: *технические, информационные, ресурсы, общественность, общество, безопасность, направления, информационное пространство, сети связи, системы, утечка, модификация, уничтожение.*

Annotation

PROTECTION OF INFORMATION AND ITS NEED. INFORMATION ENVIRONMENT AND ITS OBJECTS

The scientific and technological revolution turns information into a public resource, a source of social wealth. According to experts, if at the beginning of the 20th century the "amount of knowledge" doubled every 50 years, then in today's conditions this process takes place in one year, and according to existing forecasts, the amount of information will double in the near future. doubling every month. The time has come when "who owns the information has become the master of the world", "who has acquired the information has acquired the world". Information security is becoming one of the most important aspects of ensuring the security of the information space.

Keywords: *technical, information, resources, public, society, security, directions, security, information space, communication networks, systems, leakage, modification, destruction.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Сафаргул Маҳмадҷоновна, магистранти соли аввали факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Сведение об авторе: Сафарова Сафаргул Махмаджоновна, магистрантка первого курса факультета математики и информатики ТГПУ им. С. Аини.

About the author: Safarova Safargul Mahmadjonovna, first-year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics of DDOT named after S. Aini.

ГАРМОГУЗАРОНИИ МОЕЪҲО ВОБАСТА АЗ ҲАРОРАТ ВА ФИШОР

Яке аз хосиятҳои асосии моддаҳо ин омӯзиши коэффисиенти гармогузаронии онҳо ба ҳисоб меравад. Донишҷуи коэффисиенти гармогузаронӣ на танҳо барои ҳисобу китоби дастгоҳҳои мубодилоти гармо ва равандҳои интиқоли гармо, балки инчунин дорой аҳамияти назариявӣ буда дар тараққиёти пешрафти минбаъдаи назарияи молекула-лавӣ- кинетикӣ лозим меоянд.

Солҳои охир дар соҳаҳои гуногуни технологияи кимиё ва саноат маҳлулҳо ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Дар соҳаҳои гуногуни саноат барои ҳисобу китоби мубодилаи гармӣ оид ба нишондодҳои хосиятҳои гармофизикӣ, алалхусус қимматҳои экспирименталии гармигузаронии онҳо зарур аст.

Равғанҳо ва маҳлулҳои онҳо дар саноати ҳӯрокворӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Барои ҳисоб намудани майдони ҳароратӣ дар дастгоҳҳои равшанҳосилкунӣ зарурияти донишҷуи қиматҳои таҷрибавии гармигузаронии равшанҳо вобаста ба ҳарорат ва фишор ба миён меояд.

Дар маълумотномаҳо доир ба гармигузаронии равшанӣ офтоб-параст танҳо дар ҳудуди ҳурди тағирёбии ҳарорат натиҷаҳо мавҷуданд, ки онҳо ҳисобкуниҳои муҳандисиро душвор мегардонад.

Ҳодисаи гармигузаронӣ мувофиқи назарияи молекула-кинетики дар натиҷаи интиқоли энергия дар натиҷаи ҳаракати ҳароратӣ ва таъсири мутақобили энергетикӣ байни микроҳиссаҳо (молекулаҳо, атомҳо, электронҳо), ки ҳисмҳо аз онҳо иборат ҳастанд, ба амал меояд. Раванди гармогузаронӣ бо тақсими ҳарорат дар дохили ҳисм вобастагии бемайлони дорад. Чунки ҷи тавре ба мо маълум аст, ҳарорат дараҷаи тафсиши ҳисмро тавсиф менамояд. Азбаски ҳарорати қисмҳои ҷудогонаи ҳисм дар раванди гармигузаронӣ гуногун мебошанд, пас дар мавриди умумӣ ҳарорат T функсияи координат x, y, z ва вақт ба шумор меравад, яъне

$$T = f(x, y, z, \tau) \quad (1)$$

Маҷмуи қиматҳои ҳарорат барои ҳамаи нуқтаҳои фазо дар лаҳзаи додашудаи вақт майдони ҳароратӣ номида мешавад. Муодилаи (1) ифодаи математикии майдони ҳароратӣ мебошад. Агар ҳарорати нуқтаҳо ҳисм бо гузашти вақт тағир наёбанд, майдонро барқарорнашуда (ғайристационарӣ) ва агар бо гузашти вақт бетағир мондан гирад майдонро барқароршуда ва ё статсионарӣ меноманд. Ҳарорат метавонад функсияи як, ду ва ё се координат бошад мутобиқ ба ин майдони ҳароратӣ низ як, ду ва ё се ченака буда метавонад. Муодилаи майдони ҳароратии статсионарии якченака чунин ифода карда мешавад:

$$T = f(x) \quad (2)$$

Дар майдони ҳароратӣ нуқтаҳои мавҷуданд, ки қиматҳои ҳароратии яхела доранд. Агар нуқтаҳои ҳарорати яхела доштаи ҳисмро бо ҳам пайваست намоем, сатҳи изотермиро ҳосил менамоем.

Азбаски нуқтаҳои ҳисм дар як вақт ду қимати ҳарорат дошта наметавонад, бинобар ин сатҳи изотермии якдигарро намебуранд.

Лимити нисбати тағироти ҳарорат ΔT бар масофаи байни изотермаҳо қад-қади перпендикулярро ба сатҳи Δn градиенти ҳарорат номида изотермӣ мешавад ва чунин ифода карда мешавад:

$$\lim(\Delta T / \Delta n) = \partial T / \partial n = \text{grad } T \quad (3)$$

Градиенти ҳарорат векторест, ки аз рӯи перпендикуляр дар сатҳи изотермӣ ба самти афзоиши ҳарорат равона шудааст ва бо K/m чен мешавад.

Гармӣ худ аз худ ба самти камшавии ҳарорат интиқол меёбад. Миқдори гармӣ аз ягон сатҳи изотермӣ дар воҳиди вақт интиқолёфтаре сели гармӣ Q меноманд. Сели гармие, ки аз ягон воҳиди сатҳи изотермӣ дар воҳиди вақт кучонида мешавад, зичии сели гармо q номида мешавад. Зичии сели гармӣ векторест, ки самташ ба самти интиқоли гармӣ мувофиқ буда ва ба самти вектори градиенти ҳарорат муқобил мебошад.

Раванди гармигузарониро дар ҳисмҳои сахт Фуре омӯхта бо роҳи таҷрибавӣ қонунро муқарар намуд, ки мувофиқи он миқдори гармии кучонидашуда ба ∂Q градиенти ҳарорат

$\frac{\partial T}{\partial x}$, масоҳати сатҳи ҳисм dS ва муддати dt мебошад ва ба шакли математикӣ чунин ифода

карда мешавад:

$$dQ = -\lambda \frac{dT}{dX} \cdot dS \cdot dt \quad (4)$$

дар ин ҷо λ -коэффициенти мутаносибӣ буда, коэффициентҳои гармигузаронӣ номида мешавад.

Баробарии (4) конини гармигузаронии Фуреро ифода менамояд.

Аз баски $\frac{dQ}{dS \cdot dt} = q$ – зичии сели гармӣ мебошад бинобар ин аз ифодаи (4) ҳосил менамоем:

$$q = -\lambda \cdot \text{grad } T \quad (5)$$

Қонуни Фуре асоси ҳама татқиқотҳои назариявӣ ва таҷрибавии протсессии гармогузаронро ташкил менамояд.

Коэффициенти гармигузаронӣ λ ҳосияти физикии моддаро тавсиф намуда, қобилияти гармигузаронии моддаро баҳо медиҳад.

Барои моддаҳои гуногун коэффициентҳои гармогузарони қиматҳои гуногун дорад ва дар мавриди умумӣ аз сохт, зичӣ, намнокӣ, фишор ва ҳарорат вобаста мебошад. Коэффициенти гармогузаронӣ барои газҳо дар ҳудудҳои 0,005-0,5 Вт/(м К) меҳобад.

Ба афзудани ҳарорат коэффициентҳои гармогузаронии газҳо афзуда дар ҳудуди фишорҳои на он қадар баланд аз фишор амалан вобаста нест. Дар фишорҳои калон ва ё ҳело паст гармогузаронӣ аз фишор вобастагии зич пайдо мекунад (балантар аз $2 \cdot 10^8$ Па ва пастар аз $2 \cdot 10^3$ Па).

Коэффициенти гармогузаронии моеъҳои чакрагӣ дар ҳудуди 0,08-0,7 Вт/(мК) меҳобад. Ба афзудани ҳарорат коэффициентҳои гармигузаронии аксар моеъҳо ғайр аз об ва глицерин кам мешавад.

Гармигузаронии моеъҳо нисбат ба газҳо ба дараҷаи назаррас баланд аст. Дар ҳудудҳои на он қадар васеи тағироти ҳарорат аз T_0 то T вобастагии гармигузаронии моеъҳо аз ҳарорат чунин ифода қардан мумкин аст.

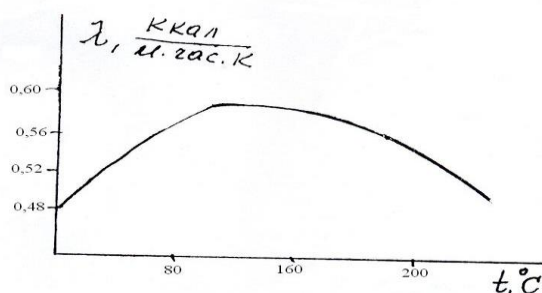
$$\lambda = \lambda_0 (1 + \alpha \Delta T), \quad (5)$$

дар инҷо $\lambda_1 \lambda_0$ - гармигузаронӣ дар ҳароратҳои T_0 ва T мебошанд; α - коэффициентҳои тағироти гармигузаронӣ аз ҳарорат мебошад.

Палмер муқарар карда аст, ки қатори моеъҳо таввасути алоқаҳои ҳидрогени (мисол, об, спирт, аналлин) қимати калони коэффициентҳои гармигузаронӣ доранд.

Мувофиқи Аббос-зода [1] гармогузаронии моеъҳо бо афзоиши ҳарорат то нуқтаи бўҳронӣ кам мегардад ва пас аз он бо зиёдшавии ҳарорат қадре меафзояд.

Ҳангоми тафсонидани системаи моеъ - буғ дар наздикии нуқтаи бўҳронӣ афзудани гармогузаронии буғ то бузургии гармогузаронии моеъ ба назар мерасад.

Расми 1. Вобастагии гармогузаронии об аз ҳарорат

Коэффициенты гармогузарони баъзе моеъҳо бо афзоиши ҳарорат меафзояд ва барои об Палмер инро бо мавҷудияти ассотсиатсияи молекулаҳо ва ташақули алоқаҳои ҳидрогени онҳо маънидод менамояд. Дар расми 1 вобастагии гармогузаронии об аз ҳарорат оварда шуда аст.

Гармогузаронии об дар ҳарорати ба 120°C наздик қимати максималиро доро мегардад. Гармогузаронии об функсияи ҳарорат ва фишор ба шумор меравад.

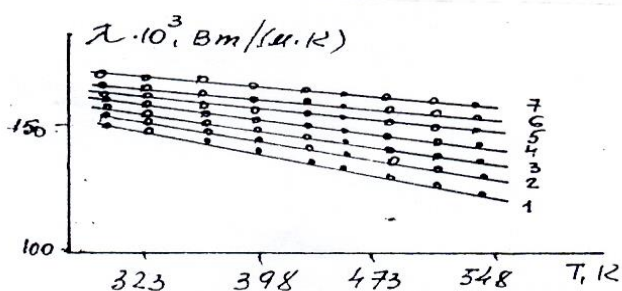
Гармогузаронии моеъҳо чун газҳо ҳангоми мавҷудияти градиенти ҳарорат сурат мегирад. Дар газҳо додугирифтӣ энергия ҳангоми задухӯрди ҳиссаҷаҳои ҳаракати пешраванда содиркунанда ба амал меояд, дар моеъҳо мубодилаи энергия дар раванди задухӯрди ҳиссаҷаҳои

Муҳаккиқ

лаппанда ба амал меояд. Ҳиссачаҳое, ки дорои энергияи калонтар ҳастанд бо амплитудайи калонтар лаппида ҳангоми задухӯрд бо дигар ҳиссачаҳо энергияи худро медиҳанд. Дар фишорҳои на он қадар баланд (то 30-40 атм) таъсири фишор ба гармигузаронии моеъҳо на он қадар назаррас аст ва онро ба нуқтаи бӯхронӣ наздик баъзибор нагирифтани мумкин аст. Дар соҳаи фишорҳои баланд ба афзудани фишор гармигузаронӣ дар моеъҳо меафзояд.

Коэффисенти гармигузаронии дипропилфталат вобаста аз ҳарорат ва фишор дар расми 2 [8] нишон дода шуда аст. Мувофиқи расми 2 гармигузаронии дипропилфталати моеъ ба афзоиши фишор зиёд мегардад ва бо баландшавии ҳарорат аз рӯи қонуни хаттӣ кам мешавад. Бо баландшавии ҳарорат таъсири фишор бо коэффисенти гармигузаронии дипропилфталати моеъ меафзояд, аслан тағироти фишор аз $0,98 \cdot 10^5$ то $490 \cdot 10^5 \text{ Па}$ дар ҳарорати 297,6 К гармигузаронии дипропилфталати моеъро 7,5% афзун мекунад ва дар 587,5 К ин афзоиш ба 36,2% мерасад.

Бо афзоиши фишор таъсири ҳарорат ба коэффисенти гармигузаронии дипропилфталат кам мегардад. Мисол ҳангоми аз 297,6 К то 627,6 К тағир ёфтани ҳарорат дар фишори $49 \cdot 10^5 \text{ Па}$ гармигузарониро 39,3% кам мегардад ва дар фишори $490 \cdot 10^5 \text{ Па}$ бо 24,4% ин камшавӣ 24,4% -ро ташкил менамояд.

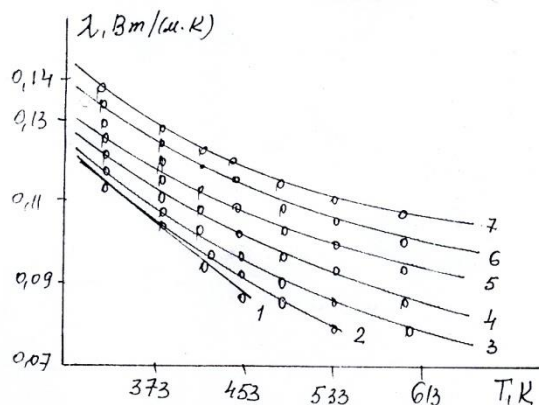
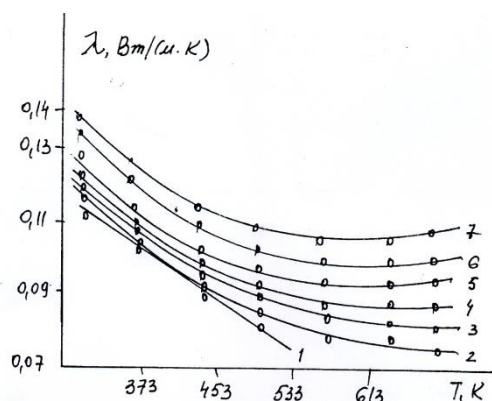
Расми 2. Гармигузаронии дипропилфталати моеъ вобаста аз ҳарорат ва фишор (10^5 Па): 1-0,98; 2-4,9; 3-9,8; 4-19,6; 5-29,4; 6-39,3; 7-49,0.

Дар расмҳои 3;4 ҳислати тағироти гармигузаронии баъзе карбогидридҳо вобаста аз ҳарорат ва фишор [7] нишон дода шудааст. Аз ин расмҳо дида мешавад, ки изобара ва изотермаҳо бо пайдарҳамӣ муайян ҷойгир шуда ҳамдигарро намебуранд. Бо баландшавии ҳарорат гармигузаронии карбогидридҳои моеъ кам шуда, бо афзоиши фишор меафзояд.

Вобастагии гармигузаронии карбогидридҳои моеъ аз фишор, ҳарорат ва адади атомҳои карбон бо қувваи таъсири байниҳамдигарии молекулаҳо вобаста ба ҳарорат ва фишор шарҳ дода мешавад [7].

Бо афзоиши фишор дар ҳарорати доимӣ қувваҳои байнимоле-кулаві меафзоянд ва дар ин маврид коэффисенти гармигузаронӣ зиёд мегардад.

Барои ҷенкунии гармигузаронии моеъҳо усулҳои гуногуни таҷрибавӣ мавҷуданд. Ин усулҳоро ба таври мухтасар дида мебароем.

Расми 3. Изобараҳои коэффисенти гармигузаронии Н-гексан: 1-0,098; 2- 4,9; 3- 9,8; 4 – 19,6; 5 – 29,4; 6 – 39, 7 – 49,0 МПа.	Расми 4. Изобараҳои коэффисенти гармигузаронии Н-гексан-1: 1-0,098; 2- 4,9; 3- 9,8; 4 – 19,6; 5 – 29,4; 6 – 39,2; 7 – 49,0 МПа
--	---

Адабиёт:

1. Абас-Заде А. К., Гусейнов К. Д. За технических прогресс. №7, 1966.
2. Варгафтик Н. Б., Филиппов Л. П., Тарзиманов А. А., Тоцкий Е. Теплопро-водность жидкостей и газов. – М.: Стандартов, 1978.
3. Голубев И. Ф. Теплоэнергетика. №12, 1963.
4. Кондратьев Г. М. Регулярный тепловой режим. – М., 1954.
5. Кондратьев Г. М. Тепловые измерения. – М., 1957.
6. Мачидов Х., Солихов Т., Сафаров М. М. Асосҳои физикаи гармо. – Душанбе: Дониш, 1992.
7. Мустафаев Р. А. Теплофизические свойства углеводородов при высоких параметрах состояния. – М.: Энергия, 1980.
8. Нуриддинов З. Плотность и теплопроводность фталатов в зависимости от температуры и давления. Дисс. на соиск. уч. степ. канд. тех. наук. – Душанбе, 1991.
9. Теплофизический справочник. Т. 1. Энергия. – М., 1975.
10. Филмпов Л. П. Исследование теплопроводности жидкостей. – М.: МГУ, 1970.

Калидвожаҳо: гармо, коэффитсиенти гармогузаронӣ, дастгоҳҳои мубодилоти гармо, равандҳои интиқоли гармо, технологияи кимиёӣ, гармофизикӣ, Градиенти харорат, дипропилфталат, Н-гексан.

Аннотация**ТЕПЛОПЕРЕНОС ЖИДКОСТЕЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ И ДАВЛЕНИЯ**

Теплопроводность жидкостей и газов происходит при наличии градиента температуры. В газах энергетический обмен происходит при столкновении движущихся частиц, а в жидкостях - при столкновении движущихся частиц. Частицы с большей энергией отскакивают с большей амплитудой и отдают свою энергию при столкновении с другими частицами. При малых давлениях (до 30-40 атм) влияние давления на теплопроводность жидкостей незначительно, и вблизи критической точки им можно пренебречь. В области высоких давлений теплопроводность жидкостей увеличивается с ростом давления.

Ключевые слова: теплота, коэффициент теплоотдачи, теплообменные устройства, процессы теплопередачи, химическая технология, теплофизика, тем пературный градиент, дипропилфталат, Н-гексан

Annotation**HEAT TRANSFER OF LIQUIDS DEPENDING ON TEMPERATURE AND PRESSURE**

Thermal conduction of liquids and gases occurs in the presence of a temperature gradient. In gases, energy exchange occurs when moving particles collide, and in liquids, when moving particles collide. Particles with higher energy bounce with greater amplitude and give up their energy when they collide with other particles. At low pressures (up to 30-40 atm), the effect of pressure on the thermal conductivity of liquids is insignificant, and near the critical point it can be neglected. At high pressures, the thermal conductivity of liquids increases with increasing pressure.

Key words: heat, heat transfer coefficient, heat exchange devices, heat transfer processes, chemical technology, thermophysics, temperature gradient, dipropyl phthalate, N-hexane.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахимова Ҷумагул Рахимовна, магистранти соли аввали факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 111070121

Рохбари илмӣ: н. и. т., дотсент Сияхаков С. М.

Сведения об авторе: Рахимова Джумагуль Рахимовна, магистратка первого курса физического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 111070121

Научный руководитель: к. т. н, доцент Сияхаков С. М.

About the author: Rakhimova Dzhumagul Rakhimovna, first-year master's student of the Faculty of Physics, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aina. Phone: +992 111070121

Scientific supervisor: c.t. s., associate professor Siyahakov S. M.

ИМКОНИЯТҲОИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PYTHON

Мутахассисони соҳаи технологияи иттилоотӣ ҳамеша дар ҷустуҷӯи навгонӣ дар самти омӯзиши барнома ва забонҳои мебошанд. Соҳаи омӯзиши забонҳои барномасозӣ имрӯзҳо бемайлони рушд ва таррақӣ намуда истодааст. Яке аз чунин забонҳои барномасозии сатҳи баланди дар ҷаҳони имрӯза хело пешрафта ин забони барномасозии Python мебошад, ки ба мо дар таҳияи барномаҳои гуногун кӯмак менамояд. Забони барномасозии Python яке аз маъмултарин забонҳои барномасозии таъиноти умумӣ дошта мебошад. Он яке аз забонҳои барномасозии босуръат рушдбанда дар ҷаҳон аст ва аз ҷониби муҳандисони нармафзор, математикҳо, таҳлилгарони додаҳо, олимони муҳандисони шабака, донишҷӯён ва муҳосибон истифода бурда мешавад. Бинобар сабабҳои зиёд мавриди истифода қарор гирифтани забони барномасозии Python-ро забони барномасозии дараҷаи баланд забони барномасозии пуриқтидор меноманд. Бояд қайд намуд, ки ин забони барномасозии сатҳи олии таъиноти умумӣ, барои беҳбуд бахшидани маҳсулнокии таҳиякунанда ва рамз равона карда шудааст. Синтаксиси критерияи Python минималистӣ аст. Дар айни замон, китобхонаи стандартии Python миқдори зиёди функсияҳои муфид дорад.

Ин забони барномасозии маълум бештар ба объект нигаронидашуда ва дорои сатҳи баланд аст. Забони барномасозии Python забони тафсиршуда номида мешавад, зеро коди сарчашмаи он ба байткод тартиб дода мешавад, ки баъдтар тафсир карда мешавад. CPython одатан пеш аз тафсири он рамзи Python-ро ба байткод тартиб медиҳад.

Он ҷопкунии динамикӣ ва ҳатмии динамикиро дастгирӣ мекунад. Дар забонҳое, ки аз қабيلي Java, C ва C++, шумо наметавонед тағирёбандаи int-ро ба арзиши сатр оғоз кунед ва дар чунин ҳолатҳо барнома тартиб намедихад. Python навъи тағирёбандаро то иҷро шудани код намедонад.

Python синтаксиси оддӣ дорад, ки хонишро беҳтар мекунад ва хароҷоти нигоҳдории кодро коҳиш медиҳад. Рамз равшан ва кӯтоҳ менамояд.

```
a = 2
b = 3
sum = a + b
print(sum)
```

Ҷаҳорҷӯбаи Python дорои модулҳо ва бастаҳо мебошад, ки истифодаи дубораи кодро осон мекунад.

Python манбаи кушода аст ва ба таври ройгон паҳн карда мешавад. Шумо метавонед онро ройгон заминавӣ кунед ва дар замимаи худ истифода баред. Шумо инчунин метавонед рамзи сарчашмаро хонед ва тағир диҳед. Ҷамъоварии код нест - сикли таҳрир-санҷиш-дебаг зуд аст, ки ин барои ҳар як барномасоз хушнудист. Муносибати истисноиро дастгирӣ мекунад. Ҳама гуна кодҳо ба ҳатогӣ дучор мешаванд. Python истисноҳоро мепартояд, ки онҳоро ҳал кардан мумкин аст ва аз ин рӯ, аз ҳатогихоии барнома канорагирӣ мекунад.

Идоракунии худкори хотира. Идоракунии хотира дар Python як самти хусусиро дар бар мегирад дорои ҳама объектҳои Python ва сохторҳои додаҳо мебошад. Бо дархост, менечери хотираи Python барои объектҳои Python ва дигар буферҳои дохилӣ фазои ҳолӣ ҷудо мекунад. Ин самти хусусиро идоракунандаи хотираи дохилии Python идора мекунад.

Шумо метавонед бо Python бисёр корҳоро анҷом диҳед, аз ҷумла:

Таҳияи веб: Ҳамчун таҳиягари веб, шумо имкон доред, ки аз доираи васеи ҷаҳорҷӯбаҳои веб, ки Python-ро ҳамчун забони барномасозии тарафи сервер истифода мебаранд, интиҳоб кунед. Ҳарду Django ва Flask дар байни барномасозони Python маъмуланд. Django як ҷаҳорҷӯбаи веби пурраи Python барои таҳияи барномаҳои мураккаби веб мебошад, дар ҳоле ки Flask як ҷаҳорҷӯбаи веби Python сабук ва васеъшаванда барои сохтани барномаҳои веби оддӣ аст, зеро омӯхтан осон ва бештар дар Python асос ёфтааст. Ин оғози хубест барои шурӯъкунандагон мебошад. Бузургҷуссаҳои барномаҳо ба монанди Youtube, Spotify, Mozilla, Dropbox, Instagram ҷаҳорҷӯбаи Django-ро истифода мебаранд.

Дар ҳоле ки Airbnb, Netflix, Uber, Samsung ҷаҳорҷӯбаи Flask -ро истифода мебаранд.

Омӯзиши машинҳо. Азбаски Python забони хеле дастрасаштаи омма аст, мо дар болои он китобхонаҳои зиёде дорем, то кори шуморо осон кунанд. Шумораи зиёди китобхонаҳои

мавҷудаи Python ба шумо кӯмак мекунад, ки ба чизҳои ҷолибтар аз нав ихтироъ кардан оварда мерасонад. Python инчунин як забони олиҷанобест барои кор бо татбиқи самараноки алгоритмҳои C/C++ ва CUDA/cuDNN, аз ин рӯ китобхонаҳои мавҷудаи омӯзиши мошинсозӣ ва омӯзиши амиқ дар Python самаранок кор мекунад. Он инчунин барои кор дар соҳаи омӯзиши мошинсозӣ ва зехни сунъӣ хеле муҳим аст.

Таҳлили маълумот. Python дорои асбобҳо барои қариб ҳама ҷанбаҳои ҳисоббарории илмӣ мебошад. Бонки Амрико барои коркарди маълумоти молиявии худ Python-ро истифода мебарад ва Facebook китобхонаи Pandas Python-ро барои таҳлили додаҳо истифода мебарад. Дар ҳоле ки китобхонаҳои зиёде барои таҳлили додаҳо дар Python мавҷуданд, инҳоянд чанде аз онҳо ба шумо дар оғози кор қайд карда гузаштем:

NumPy барои ҳисоббарории илмӣ бо истифода аз Python NumPy асосист мебошад. Он массивҳо ва матритсаҳои бузурги бисёрченакаро дастгирӣ мекунад ва маҷмуи функсияҳои математикии сатҳи баландро барои кор бо ин массивҳо дар бар мегирад.

SciPy бо массивҳои NumPy кор мекунад ва речаҳои самараноки ҳамгироии ададӣ ва оптимизатсияро таъмин мекунад.

Pandas, ки инчунин дар болои NumPy сохта шудааст, сохторҳо ва амалиётҳоро барои кор бо ҷадвалҳои ададӣ ва силсилаи вақт пешниҳод мекунад.

Matplotlib як китобхонаи нақшакашии 2D мебошад, ки метавонад визуализатсияи додаҳоро дар шакли гистограммаҳо, спектрҳои барқӣ, гистограммаҳо ва қитъаҳои пароканда бо чанд сатри код эҷод кунад.

Бозихо. Python ва Pygame забонҳо ва ҷаҳорҷӯбаҳои хуб барои прототипи зуди бозихо ё барои шурӯъкунандагон омӯхтани тарзи сохтани бозихои оддӣ мебошанд. Машҳури Дисней RPG Massively Multiplayer Online Toontown Online дар Python навишта шудааст ва барои графика Panda 3D -ро истифода мебарад. Battlefield 2 як бозии видеоии моделиронии банишонрасӣ мебошад, ки Python-ро барои ҳама замимаҳои худ ва бисёре аз хусусиятҳои он истифода мебарад. Frets on Fire як бозии видеоии мусиқии финӣ озод ва кушодаасос аст, ки бо Python навишта шудааст ва истифода мешавад.

Pygame. Pygame китобхонаи забонҳои барномасозии Python озод ва кушодаасос барои эҷоди замимаҳои мултимедиявӣ ба монанди бозихо мебошад.

Барномаҳои мизи корӣ. Ҳамчун як қисми китобхонаи стандартии Python, Tkinter ба шумо имкон медиҳад, ки барномаҳои хурд ва оддӣ GUI эҷод кунед. Китобхонаи PyQt барои эҷоди пайвандҳои Python-и мизи корӣ барои платформаи таҳияи барномаҳои Qt (дар асоси C++) муфидтар аст. Китобхонаи PySide як Python аст, ки ба асбобҳои GUI салиб-платформаи Qt пайваست карда мешавад.

Дар хотима меҳодам аҳамияти омӯзиши забони барномасозии Python дар мактаб, донишгоҳро қайд намоям. Дар барномасозии Python имкониятҳои калон мавҷуданд. Агар шумо хоҳед, ки минбаъд омӯхтан ва омӯзед, шумо метавонед дар бораи мавзӯҳои пешрафта, ба монанди итераторҳои Python, расмиёти муштарақ, ороишгарон, генераторҳо ва ғайра дарки амиқ гиред.

Адабиёт:

1. Абрамов С. А., Зима Е. В. Начала информатики. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
2. Абрамян М. Э. 1000 задач по программированию. Часть 1. Ростов-на Дону. 2004. -154
3. Арабов М. Қ. Асосҳои барноманависӣ дар C++. Душанбе. РТСУ 2018. -400с.
4. Голуб А. И. С и C++. Правила программирования. — М: БИНОМ, 1996 г. — 272 с.
5. Доусон М. Програмируем на Python. – СПб.: Питер, 2014. – 416 с.
6. Лутц М. Изучаем Python, 4-е издание. – Пер. с англ. – СПб.: Символ-Плюс, 2011. – 1280 с.
7. Марк Саммерфильд. Разработка приложений XXI века. - М.: ДМК Пресс, 2016. 580 с.
8. Шилдт Г. Самоучитель C++: Пер. с англ. -Санкт-Петербург: BHV-Санкт-Петербург, 1998. – 620 с.
9. https://github.com/swaroopch/byte_of_python
10. <https://pythonworld.ru/samouchitel-python>
11. <http://golang-book.ru/>
12. <https://proglib.io/p/30-golang-books/>

Калидвожаҳо: *Бозиҳо, Python, Pygame, забонҳо, замимаҳо, хусусиятҳо, мултимедиявӣ, барномаҳо, расмиёт, муштарак, орошигарон, генераторҳо.*

Аннотация
ВОЗМОЖНОСТИ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON

В этой статье рассматриваются преимущества языка программирования Python. Также говорят об области использования языка и о популярных приложениях, играх и приложениях, которые в настоящее время используются в языке Python. Эта статья поможет повысить интерес пользователей к языкам программирования, а также студентов и магистрантов при разработке программобъявление..

Ключевые слова: *Игры, Python, Pygame, языки, приложения, функции, мультимедиа, приложения, процедуры, общие, декораторы, генераторы.*

Annotation
FEATURES OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE

This article discusses the advantages of the Python programming language. They also talk about the scope of the language and about popular applications, games and applications that are currently used in Python. This article will help to increase the interest of users in programming languages, as well as students and undergraduates in the development of a program announcement..

Keywords^ *games, python, pygame, languages, applications, functions, multimedia, applications, procedures, general, decorators, generators.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Исматулло Нуруллоевич, магистранти соли якуми факултети математика ва информатика, ихтисоси информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 988327871

Рохбари илмӣ: Ҳамидов Б.

Сведение об авторе: Каримов Исматулло Нуруллоевич, магистрант первого курса факультета математики и информатики по специальности информатика Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини. Телефон: +992 988327871

About the author: Karimov Ismatullo Nurulloevich, Master of the 1st year of the Faculty of Mathematics and Informatics, specializing in Computer Science of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Tel.: +992 988327871

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

Шамсиддинов Аслиддин Ҳусниддинович,
магистранти соли дуюми факултети география

ДУРНАМОИ АЗХУДКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОНҶО ДАР РУШДИ СОҶАҶОИ САНОАТ

Дар дурнамо саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба истифодаи мақсадноки захираҳои мавҷудан табиӣ ва ашёи хоми минтақаи инчунин истифодаи мақсадноки захираҳои меҳнатӣ равона карда шавад.

Яке аз шартҳои муҳими рушди минбаъдаи соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон -ин истифодаи комплекси канданиҳои фойданок мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи сарватҳои табиӣ мебошад, ки баъзе аз онҳо хеле нодиранд. Ин пеш аз ҳама захираҳои имконпазири обию гидроэнергетики, сӯзишворӣ, ашёи хоми коксу-химия, металлҳои ранга ва элементҳои нодир, металлҳо ва сангҳои қимматбаҳо мебошад. Тадқиқотҳои гузаронида шуда нишон медиҳанд, ки ҳатто ҳангоми омӯзиши на он қадар амиқи геологӣ ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки мамлакат дорои захираҳои бойи канданиҳои фойданиок ба монанди ангишт, нафт, газ, табиӣ, металлҳои нодир-тилло, металлҳои ранга-сурб, рӯҳ, қалъагӣ, металлҳои нодир ва парокандаи-молибден, волфрам, сурма, симоб, ашёи хоми сохтмонӣ мебошад. Аз рӯи захираҳои бисёре аз намудҳои канданиҳои фойданок Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи намоёнро дар Осиёи Марказӣ ва аз рӯи баъзе аз онҳо ба монанди сурб, рӯҳ сурма симоб ва ангишт дар ҳудуди ИДМ ҷои намоёнро ишғол менамояд. Яке аз омилҳои мусоиди минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин бо сарватҳои табиӣ захираҳои меҳнати таъмин будани он мебошад. Имрӯз бошад қисми зиёди аҳолии қобили меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳоҷирони меҳнатӣ мебошанд, ки берун аз ҷумҳури қор ва ғайрияти мекунад ва дар ҳолати ташкили ҷойҳои қорӣ ва музди меҳнати қифоя онҳо метавонанд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баргарданд. Баъд аз омӯзиши иқтисодии табиӣ ва иқтисодии захираҳои меҳнати минтақа ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар дурнамо рушд додани комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, металлургияи сиёҳ ва ранга саноати коксу-химиявӣ саноати сабук ва ҳӯрокворӣ саноати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ имконоти васеъ дорад.

Захираҳои электроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳамто мебошад. Иқтисодии умумии онҳо 527 млрд кВт/с баҳогузори қарда мешавад (Қадвали 3. 1). Захираҳои қисми зиёди гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин маротиба ҳангоми тартиб додани кадастри захираҳои оби дарёҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва аз рӯи маълумоти «Ҳаритаи захираҳои энергетикӣ Иттиҳоди Шӯравӣ» дар солҳои 1933-1935 тартиб дода шуда аст.

Қадвали 3. 1. Иқтисодии эҳтимоли, техникӣ ва ба истифодабарӣ имконноки дарёҳои Тоҷикистон.

Номи дарёҳо	Захираҳои эҳтимолии дарёҳо бо шохобҳояшон аз 10км зиёд, ҳаз. кВт	Захираҳои техникӣ, ҳазор кВт	Иқтисодии СЭО, ҳазор кВт	Истеҳсоли энергия млрд кВт/с	Бо фойз нисбат ба захираҳои техникӣ
Вахш (Сурхоб)	11227	6600	10808,6	45	77,8
Оби Хингов	2840	1620	3700	9,3	66,5
Кофарни-хон	2883	1468	2048,1	6,9	53,4
Панҷ	6801	5238	8862,7	40,9	89,2
Сирдарё	250	180	127,5	0,65	40,6
Ғунт	1692	808	273,6	1,6	24,7
Бартанг	1872	872	577,5	5,08	66,4
Дар ҷумҳури	32328	1926	27615,5	114,2	67,6

Манбаъ: Бурханова М. А. Проблемы рационального использования энергетических ресурсов Таджикистана. -Душанбе,1986,стр. 27

Захираҳои эҳтимолии гидроэнергетикӣ ба ҳисоб гирифташудаи дарёҳои қалону миёна ва хурди ҷумҳури ба 299,6 млрд. кВт/с истеҳсоли ҳисоби миёнаи солони истеҳсоли энергия баробар аст,ки ин 34,2 млн кВт иқтисодии миёнаи солонро ташкил медиҳад. Ҳаҷми захираҳои

Муҳаккиқ

гидроэнергетикӣ аз нигоҳи иқтисодӣ самаровари Тоҷикистон ба 85млрд. кВт/с баробар буда, 30% захираҳои эҳтимолиро ташкил медиҳанд. Ба ҳиссаи ҳавзаҳои Панҷу Вахш ва Кофарниҳон 91% захираҳои эҳтимолӣ, 91,8% захираҳои аз нигоҳи техникӣ имконпазир рост меоянд. Қисми зиёде аз инҳоро ҳавзаи дарёи Вахш дорост. Қисми асосии захираҳо дар ҷануби Тоҷикистон ҷойгиранд, ки ин ба мавҷудияти дарёҳои калони сероб вобаста аст. Тақсими захираҳои гидроэнергетикӣ ҷумҳурӣ дар қаламраваш нобаробаранд (Ҷадвали3. 2).

Гуфтан зарур аст, ки фақат сохтани як гирехҳои гидроэнергетикии 5300 ҳазор кВт бо обанбори 28млрд. м³ ҳаҷм дошта дар дарёи Панҷ имконият медиҳад, ки беш аз 3 млн га замин обёрӣ карда шавад.

Захираҳои энергияи оби дарёҳои хурд аз рӯи иқтидор ба 14 млрд. кВт/с баробар буда, қариб 5% захираҳои эҳтимолии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Дарёи Панҷу Вахш аҳамияти калони энергетикӣ обёрӣ доранд. Гуфтан кифоя аст, ки фақат сохтани як гирехҳои гидроэнергетикии 5300 ҳазор кВт бо обанбори 28млрд. м³ ҳаҷм дошта дар дарёи Панҷ имконият медиҳад, ки беш аз 3 млн га замин обёрӣ карда шавад.

Ҷадвали 3. 2. Тақсими захираҳои обӣ аз рӯи қаламрав

	Эҳтимолӣ		Техникӣ		Ҳаҷм будани қаламрав, кВт/км кв
	Млн. кВт	%	Млн кВт	%	
Вилояти Суғд	2,87	8,9	1,57	8,4	110,0
Ҷануби ҷумҳурӣ	21,13	65,4	12,82	66,5	326,8
ВАБК	8,33	25,7	4,90	25,4	130,6
Ҷамъ дар ҷумҳурӣ	32,33	100,0	19,29	100,0	226,3

Манбаъ: Ш. Ғаффоров, Ғ. Ҳоҷаев, А. Эшбоев Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо. Душанбе 2004, сах. 105

Дар ҳавзаи дарёи Вахш 30% захираи оби ҷумҳурӣ ҷамъ омадаанд. Майдони обҷамъкунии он 20,1км² аст. Харчи миёнаи бисёрсолаи дарё ба 633 м³ /с баробар аст.

Мувофиқи ҳисоботҳои мутахассисон дар минтақаи якҷояшавии дарёҳои Сурхобу Оби Хингов то баромад ба ҳамворӣ 10 НБО бунёд кардан мумкин аст. Истеҳсоли умумии энергияи силсила НБО-ҳои Вахш 36 млрд. кВт/с-ро ташкил медиҳад. НБО-и Роғун зинаи болоии дарёи Вахш мебошад ва аҳамияти комплексии энергоирригатсионӣ дорад. Баландии дарғоти он 335м буда, иқтидори лоиҳавиаш ба 3,6 млн кВт/с энергияи электрикӣ истеҳсол менамояд. Ҳаҷми обанбори он 14 млрд. м³ ҳаҷми ғойданокаш-8,7млрд. м³ аст.

Сохтмони НБО-и Роғун ҳанӯз соли 1976 оғоз ёфта буда вале лоиҳаи техникаш соли 1981 тасдиқ карда шуд. Оиди сохтани НБО-и Роғун (дар бораи оқибатҳои мусбӣи манфиатӣ) фикру ақидаҳои мухталиф пайдо шуда, мунозираҳои доманадор пайдо шуданд ва шояд яке аз сабабҳои тул ҷашидани сохтмон ҳам дар ҳамин бошад. Ҳоло ҳам оиди аз нав дида баромадани тамоми қисматҳои лоиҳа ақидаҳо ҳомӯш нашудаанд.

Гуфтан зарур аст, ки фақат сохтани як гирехҳои гидроэнергетикии 5300 ҳазор кВт бо обанбори 28млрд. м³ ҳаҷм дошта дар дарёи Панҷ имконият медиҳад, ки беш аз 3 млн гектар замин обёрӣ карда шавад. Бояд гуфт, ки ба кор андозии агрегатҳо ва ба итмомрасонии сохтмони ин иншоот дар шароити бӯҳронии ҳозираи ҷумҳурӣ аҳамияти калони иқтисодӣ дорад. Дар ҳавзаи Кофарниҳон дарёҳои Кофарниҳону Варзоб иқтидори лозимии энергетикӣ доранд. Дар ин дарёҳо мувофиқан, истеҳсоли 4510кВт/с ва 2360 кВт/с энергия истеҳсол кардан имконпазир аст. Дар дарёи Кофарниҳон НБО-ҳои Ромит, Явроз, Вистон, Бағчигдин ва Сорворро сохтан мумкин аст. Обанбори танҳо НБО-и Бағчигдин, дар ҳаҷми 0,85км³ имконият медиҳад, ки майдони беш аз 140 ҳазор гектар замин обёрӣ карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки вазъи омӯзиши лоиҳавии бисёре аз дарёҳои минтақа, ки дорои иқтидори калони захираҳои энергетикӣ мебошанд, ба талаботҳои рушди гидроэнергетикаи ҷумҳури ҷавобгу нестанд. Онҳо аз ҷониби шӯбаи энергетикаи Главэнергопроект ва системаи энергетикӣ собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, инчунин аз ҷониби энергосистемаи Осиёи Миёна омӯхта шуда, ҳамаи лоиҳаҳо аз ҷониби шӯбаи Осиёи миёнагии институни Гидропроекти дар шаҳри Тошканд буда иҷро карда мешуданд.

Дар давраи тирамоҳ ва зимистон речаи маҳдудияти қатъи истифодаи қувваи барқ ба ноҳияҳои алоҳида муқарар карда мешавад. Аз ин рӯ шароитҳои мусоиди Тоҷикистон ва иқтидори бузурги гидроэнергетикии мамлакатро ба инобат гирифта, захираҳо ва имкониятҳои минтақаҳо ба оғози сохтмон ва ба кор даровардани неругоҳҳои нави обӣ – барқии

иктидорашон гуногун равона кардан мувофики мақсад мебошад. Ғайр аз ин, сотумони як қатор НБО-ҳои хурд дар шохобҳои дарёҳои наҷандон қалон дар маҳалҳои кӯҳии аҳолинишин, ки аз шохроҳҳои хатҳои интиқоли қувваи барқ дур ҷойгиранд, мувофики матлаб аст. Сохтмони НОБ имконият медиҳад, ки аҳолиро бо қувваи барқ таъмин намуда корхонаҳои нави барқталабро дар ноҳия ҷойгир намоем инчунин аз харидори намудани қувваи барқи қиммат аз хориҷа даст кашем.

Чӣ хеле, ки дар боло қайд намудем арзиши аслии 1-кВт/с истеҳсоли қувваи барқ дар НБО нисбат ба неругоҳҳои барқии аловӣ 3-5 маротиба арзонтар мебошад. Аз ин рӯ барои минтақаҳои Тоҷикистон муҳим аст, ки ҳарчи зудтар бартариятҳои худро дар рушди энергетика дар амал татбиқ намояд ва дар асоси он иқтисодиёти худро баланд бардорад.

Ҳангоми азхудкунии захираҳои гидроэнергетикӣ маҳаллӣ, истеҳсоли қувваи барқ талаботҳои мамлакатро таъмин намуда имконияти қисми боқимондаи қувваи барқро ба дигар минтақаҳои мамлакат интиқол додан мавҷуд аст. Барои интиқоли қувваи ба хориҷа рӯзҳои наздик шароит фароҳам меояд. Дар дурнамои наздик сохтумони се хати баландшиддати интиқоли қувваи барқ дар назар аст: «Чануб – Шимол» бо баромад ба зерстансияи «Шимкент» ва зерстансияи «Датка»; «Роғун – Сангтуда-1 - Пули Хумри – Кобул- Пешовар»; «Роғун-Сангтуда-1 – Хирот». Дар ояндаи наздик соҳаи гидроэнергетика яке аз соҳаҳои пешбарандаи иқтидорӣ иқтисодиёти Тоҷикистон мегардад, ва дар ин ҳолат ҷумҳури метавонад дар бозори ҷаҳонӣ дар шароитҳои ҷаҳонишавӣ рақобат намояд.

Сохтмони неругоҳҳои барқи-обӣ натавонанд барои истеҳсоли қувваи барқ инчунин барои обҷӯри кардани заминҳо, ташкил намудани хоҷагии моҳипарварӣ, ташкили мазеҳҳои истироҳоти ва туризм, нигоҳдории сел ва дигар мақсадҳо мувофики мақсад аст.

Истеҳсоли қувваи барқ дар ҳаҷми қалон миқдори содироти онро моҳиятан зиёд намуда, яке аз манбаҳои асосии воридоти ашёи хориҷи мегардад ва барои рушди соҳаҳои саноат тақони минбаъда дода, барои обҷӯри ва азхудкунии заминҳои нави дар ҳаҷми қалон имкон фароҳам меорад.

Энергетика ва обҷӯри омили рушди иқтисодиёт ва обҷӯрию азхудкунии заминҳои нави ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Абдуалимов А. Қодиров М. И. иқтисодиёти туризм. - Душанбе. 2012. – 97 с.
2. Атласи географӣ барои географияи Тоҷикистон. - Душанбе, 2015.
3. Банников А. Г. Основа экологии и охрана окружающей среды. - Москва: Наука, 1996. – 395 с.
4. Баратов Р. Б. Горы открывают свои тайны. - Душанбе: Ирфон, 1981. - 383 с.
5. Бурханова М. А. Проблемы рационального использования энергетики ресурсов Таджикистан ССР. - Душанбе: Дониш, 1986. - 350 с.
6. Мухаббатова Х. М. Об сарчашмаи ҳаёт. - Душанбе 2003. – 26 с.
7. Обидов Ф. С. Нақши иқтидори захираҳои табиӣ дар рушди равоҷи хоҷагии ҷаҳонӣ. Душанбе, 2017. – 36 с.
8. Ш. Гафуров, Ғ. Хоҷаев. Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо. - Душанбе 2004. – 44 с.

Қалидвожаҳо: *тирамоҳ, зимистон, захира, неругоҳи нави обӣ, гидроэнергетика, дарё, Осиёи Марказӣ, обҷӯри, воридот.*

Аннотация

ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКСПЛУАТАЦИИ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ОТРАСЛЕЙ

Республика Таджикистан имеет богатые запасы природных ресурсов, некоторые из которых очень редки. Это, прежде всего, возможные водные и гидроэнергетические ресурсы, топливо, коксохимическое сырье, цветные металлы и редкие элементы, драгоценные металлы и камни. Проведенные исследования показывают, что даже при не столь глубоком геологическом изучении территории Республики Таджикистан можно прийти к выводу, что страна имеет богатые запасы полезных ископаемых, таких как уголь, нефть, природный газ, редкие металлы. -золото, цветные металлы-свинец., цинк, олово, редкие и рассеянные металлы - молибден, вольфрам, сурьма, ртуть, строительное сырье. По запасам многих видов полезных ископаемых Республика Таджикистан занимает видное место в Центральной Азии, а по некоторым из них, таким как свинец, цинк, сурьма, ртуть, уголь, занимает видное место в территории СНГ. Одним

Муҳаккиқ

из благоприятных факторов региона Республики Таджикистан является его обеспеченность трудовыми ресурсами природными ресурсами. На сегодняшний день большую часть трудоспособного населения Республики Таджикистан составляют трудовые мигранты, которые работают и осуществляют деятельность за пределами республики, и в случае организации рабочих мест и достаточной заработной платы могут вернуться в Республику Таджикистан. Изучив природный потенциал и трудовые ресурсы региона, можно прийти к выводу, что перспективное развитие топливно-энергетического комплекса, черной и цветной металлургии, коксохимической промышленности, легкой и пищевой промышленности, производства строительных материалов Производственная отрасль имеет широкие возможности.

Ключевые слова: *осень, зима, резерв, новая гидроэлектростанция, гидроэлектростанция, река, Центральная Азия, воды, импорт.*

Annotation

PROSPECTS OF EXPLOITATION OF NATURAL RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIES

The Republic of Tajikistan has rich reserves of natural resources, some of which are very rare. These are, first of all, possible water and hydropower resources, fuel, coke-chemical raw materials, non-ferrous metals and rare elements, precious metals and stones. The conducted studies show that even with a not so deep geological study of the territory of the Republic of Tajikistan, one can come to the conclusion that the country has rich reserves of minerals, such as coal, oil, natural gas, and rare metals. - gold, non-ferrous metals - lead, zinc, tin, rare and scattered metals - molybdenum, tungsten, antimony, mercury, building materials. In terms of the reserves of many types of minerals, the Republic of Tajikistan occupies a prominent place in Central Asia, and in some of them, such as lead, zinc, antimony, mercury, coal, it occupies a prominent place in the CIS. One of the favorable factors of the region of the Republic of Tajikistan is its provision with labor resources and natural resources. Today, most of the able-bodied population of the Republic of Tajikistan is made up of labor migrants who work and carry out activities outside the republic, and in the case of the organization of jobs and sufficient wages, they can return to the Republic of Tajikistan. Having studied the natural potential and labor resources of the region, we can conclude that the prospective development of the fuel and energy complex, ferrous and non-ferrous metallurgy, the coke industry, light and food industries, and the production of building materials The manufacturing industry has ample opportunities.

Keywords: *autumn, winter, reserve new water power plant, hydropower, river Central Asia, irrigation, import.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсиддинов Аслиддин Хусниддинович, магистранти соли дуюми ихтисоси география, факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, к. Хоразмӣ, х. 9. Телефон: +992 987696734

Рохбари илмӣ: н. и. г., дотсент Табаруков М. И.

Сведение об авторе: Шамсиддинов Аслиддин Хусниддинович, магистрант второго курса специальности географии географического факультета Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Адрес: г. Душанбе, р. Сино, у. Хоразми, кв. 9. Телефон: +992 987696734

Научный руководитель: к. г. н., доцент Табаруков М. И.

About the author: Shamsiddinov Asliddin Husniddinovich, second year student in the specialty of geography of the Geographical Faculty of Tajikistan state pedagogical university named after Sadriddin Aini. Address: Dushanbe city, Sino district, st. Horasmi, house 9. Phone: +992 987696734

Supervisor: C. G. S., Associate Professor Tabarukov M. I.

*Ҳасанова Марҷона Турахоновна,
магистранти соли дуҷуми шӯъбаи илмҳои тиббӣ ва фармасевтии назди раёсати
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

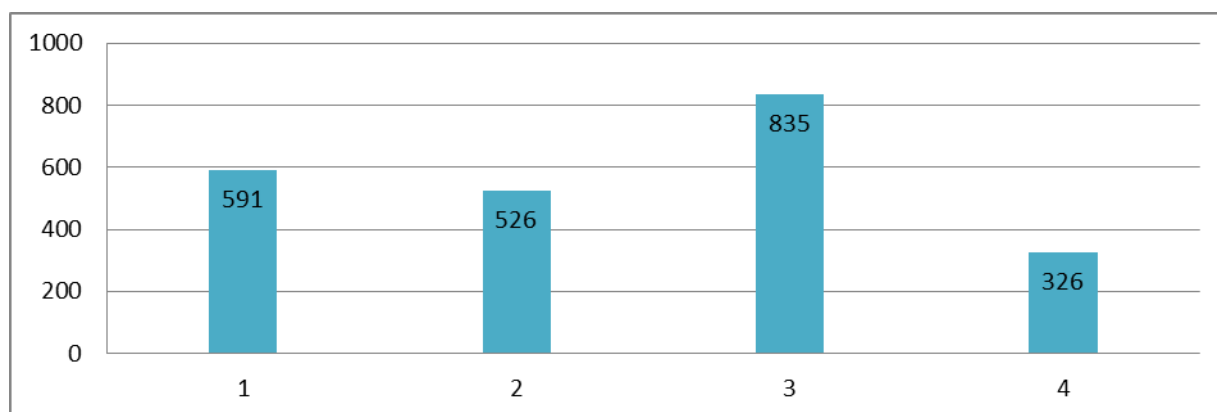
ПАҲНШАВИИ ВИРУСИ ГЕПАТИТИ В ДАР СОЛҲОИ 2019-2021 ДАР АСОСИ МУРОҶИАТИ ШАҲРВАНДОН

Яке аз проблемаҳои тиббии муосир ин паҳншавии вирусҳои гепатит ба ҳисоб меравад. Аз рӯи нишондоди адабиёти илмӣ ва қоршиносони ташкилоти байналхалқии тандурустӣ дар замони ҳозира зиёда аз 1 млрд одамон дучори гепатитҳои вирусии В, С, Д ва ғайра мебошанд. Гарчанде оиди пешгирии вируси гепатити В дар аксарияти мамлакатҳои тараққиқардаи дунё пешравиҳои зиёде ба назар мерасад, вале дар аксарияти мамлакатҳои дар зинаи қашшоқӣ қарор дошта ва рӯ ба тараққиниҳода ин масъала ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст.

Чи хеле ки ба ҳамагон маълум аст яке аз қорҳои асосие, ки дар мубориза ба муқобили вируси гепатити В бурда мешавад ин омӯзиши эпидемиологияи ин вируси гепатити В ба қайд гирифтани беморони дучори ин вирус ба ҳисоб меравад.

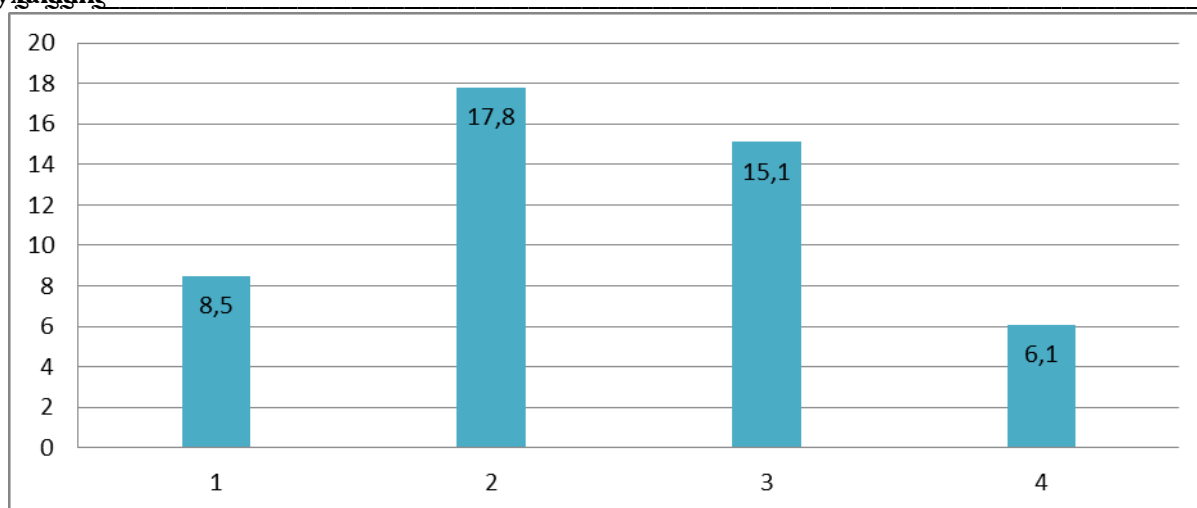
Мақсади асосии ин таҳқиқот омӯзиши паҳншавии вируси гепатити В дар солҳои 2019-2021 дар асоси муруҷиати шаҳрвандон ба Муассисаи давлатии пажӯҳишгоҳи Гастроэнтерология дар асоси барномаи тайёр кардани мутахассисони соҳаи вирусология гузаронида шудааст. Бо ин мақсад мо ҳамаи он шаҳрвандоне, ки дар давоми 3 сол ба озмоишгоҳи Гастроэнтерология муруҷиат намуданд аз таҳхис гузаронидем.

Чи хеле ки аз натиҷаҳои дар расми 1 дарҷ гардида бар меояд, дар давоми солҳои 2019-2021 ба мо 2835 шаҳрванд бо ин беморӣ муруҷиат намудаанд. Аз он ҷумла соли аввал 876 шаҳрванд, соли 2020 806 нафар, соли 2021 бошад 1243 нафар. Вобаста ба синну сол бошад шаҳрвандони 19-29 сола 591 нафар аз 30 то 39 сола 526 нафар, аз 40 то 59 сола 835 нафар, аз 60 то 69 нафар 326 нафар.

Расми 1. Шумораи шаҳрвандон вобаста ба синну сол, ки дар зери санҷиши қарор доштанд. 1) шаҳрвандони аз 19 то 29, 2) шаҳрвандони аз 30 то 39, 3) шаҳрвандони аз 40-59, 4) шаҳрвандони аз 60-69 сола.

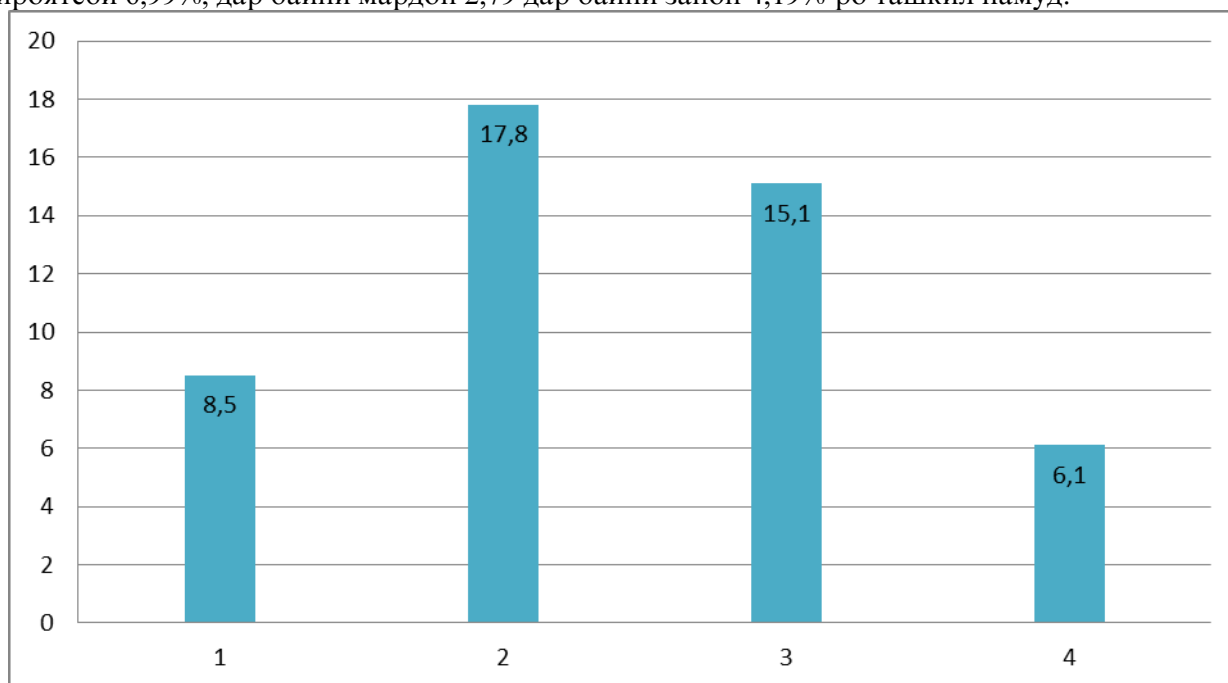
Дар расми 2 миқдори шаҳрвандоне, ки дар соли 2019 аз муоинаи вирусологӣ гузаштанд ва мавҷудияти вирус муайян карда шуд. Дар соли 2019 ба мо 786 шаҳрванд муруҷиат намуд, ки дар 94 нафари онҳо таҳлили иммуноферментӣ нисбати муайян намудани вируси гепатити В мусбӣ баромад. Вобаста ба синну сол бошад дар шаҳрвандони 19-29 сола дар байни 222 нафарсирояти вируси гепатити В 8,5%-ро ташкил намуд. Ин сироят дар байни мардҳо 6,3%, дар байни занҳо бошад 2,2%-ро ташкил намуд. Дар байни шаҳрвандони 30-39 сола бошад сироятёбӣ бо вируси гепатити В 17,8% ро ташкил намуд, ки аз он 7,9%-ро занҳо дар бар мегирифтанд. Дар байни шаҳрвандони 40-59 сола бошад сироятёбӣ бо вируси гепатити В 15,1%-ро ташкил намуд, ки аз он 6,7% ташкил намуданд. Дар байни шаҳрвандони 60-69 сола ҳамагӣ сироятёбӣ 6%, ки 3%-ро мардон ва 3%-ро занон ташкил намуданд.

Расми 2. Шумораи шахрвандон дучори вируси гепатити В дар ссоли 2019 1) шахрвандони аз 19 то 29, 2) шахрвандони аз 30 то 39, 3) шахрвандони аз 40-59, 4) шахрвандони аз 60-69 сола.

Дар соли 2020 806 нафар шахрвандон аз санчиши вирусологӣ гузаштанд, ки сироятёби бо вируси гепатити В 10,1%-ро ташкил намуд. Вобаста ба синну сол бошад дар байни шахрвандони 19-29 сола сироятёби 11,6% аз он 5,9 мардон ва 5,1% занон, синну соли 30-39 сола сироятёби 18,5 %, дар байни мардон 10,7%, дар байни занон 7,85%. Дар байни шахрвандони 40-59 сола сироятёби 12,5% аз он дар байни мардон 5, дар байни занон 7,4%, дар байни шахрвандони 60-69 сола бошад сироятёби 6,97% дар байни мардон 2,3%, дар байни занон 4,65%-ро ташкил намуд.

Дар соли 2021 бошад аз санчиши вирусологӣ 1243 нафар шахрванд гузашт, ки дар 109 нафари онҳо наичаи таҳлил мусбӣ шуморида шуд ва 8,76%-ро ташкил намуд. Вобаста ба синну сол бошад дар байни шахрвандони 19-29 сироятёби бо вируси гепатити В 6,7%, дар байни мардон 3,17, дар байни занон 3,57%. Дар байни шахрвандони 30-39 сола сироятёби 14,7%, дар байни мардон 8,5%, дар байни занон 6,27%, дар байни синну соли 40-59 сола сироятёби 17,8%, дар байни мардон 9,4%, дар байни занон бошад 8,36%. Дар байни шахрвандони 60-69 сола сироятёби 6,99%, дар байни мардон 2,79 дар байни занон 4,19%-ро ташкил намуд.

Расми 3. Шумораи шахрвандон дучори вируси гепатити В дар ссолҳои 2019-2021) шахрвандони аз 19 то 29, 2) шахрвандони аз 30 то 39, 3) шахрвандони аз 40-59, 4) шахрвандони аз 60-69 сола.

Дар расми 3 миқдори шахрвандони дар давоми 3 сол вобаста ба синну сол, ки дучори гепатити В гардидаст. Аз 2835 шахрванд, ки дар давоми 3 сол аз санчиши вирусологӣ гузаштанд, дар байни 285 нафарашон натиҷаи таҳлил мубӣ баромдаад, ки ҳамаги 10%-ро

ташкил менамояд. Вобаста ба чинс бошад 5,1%-ро мардон ва 4,9%-ро занон ташкил медиҳанд. Вобаста ба синну сол бошад дар байни шахрвандони 19-29 сола сироятёбӣ 8,29%-ро дар байни шахрвандони 30-39 сола сироятёбӣ 16,7%-ро, дар бани шахрвандони 40-59 сола сироят 15%-ро ва дар байни шахрвандони 60-69 сола 6,7%-ро ташкил намуд.

Чи хеле ки аз адабиёти мавҷуда бар меояд, паҳншавии вируси гепатити В дар аксарият мамлакатҳои тарақиқардаи дунё коҳиш ёфта аст. Аз нигоҳи олимони эпидемиолог дар он минтақаҳо, ки паҳншавии вируси гепатити В аз 0,2 то 1%-ро ташкил медиҳад ба минтақаҳои бехатар тааллуқ доранд. Ба ин гуна минтақаҳо асосан аксарияти давлатҳои Авропои Ғарбӣ ва ИМА дохил мешавад. Дар ин гуна давлатҳо аз табобат дида вакцина-профилактика дар ҷои аввал истода аксарияти аҳолиро фаро мегирад. Аз тарафи дигар бошад дар ин мамлакатҳо ба ҷои асбобу анҷомҳои бисёркарата як қаратара истифода мебаранд.

Дар он минтақаҳо, ки паҳншавии вируси гепатити В аз 3%- зиёдтаро ташкил медиҳад ба минтақаҳои хатар тааллуқ доранд. Ба ин гуна минтақаҳо Шарқи Дур ва Африка, ки паҳншавии вируси гепатити В аз 8 то 15%-ро ташкил медиҳад. Дар Федератсияи Россия бошад ин нишондод 7%, дар Осиёи Миёна аз 15 то 20%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ аз таҳқиқоти гузаронидашуда маълум гардид, ки дучоршавӣ ба вируси гепатити В агар дар соли 2019 11,9%-ро ташкил диҳад дар соли 2020 10,1%, дар соли 2021 бошад ин нишондод ҳамагӣ 8,7%-ро ташкил намуд, ки 3% нисбати солҳои пештара пастар мебошад. Паҳншавии вируси гепатити В вобаста ба чинс бошад каме бартарӣ дар байни мардон мушоҳида мегардад. Ба ҳисоби миёна вируси гепатити В дар байни мардон 5,1% ва дар байни занон бошад 4,9%-ро ташкил намуд.

Паҳншавии вируси гепатити В вобаста ба синну сол бошад аз ҳама дараҷаи баландтарини дучоршавӣ ба ин сироят дар шахрвандони синну солшон аз 30-39 соларо ташкил намуд. Ба ҳисоби миёна дар байни ин гурӯҳи шахрвандон 16,7%-ро ташкил намуд. Чи хеле ки ба ҳамагон маълум аст шахрвандоне, ки дар синни 30-39 сола қарор доранд аз ҳама давраи муҳимтарин ва тақомули шахс буда инсон ба дараҷаи баландтарини касбият мерасад. Дараҷаи пастарини сироятёбиро мо дар байни шахрвандони 60-69 сола мушоҳида намудем. Дар байни ин синну сол паҳншавии вируси гепатити В 6,7%-ро ташкил намуд.

Адабиёт:

1. Ивлёв А. С., Хазанов А. И., Румянцев О. Н. Холестази дарозмуддат дар беморони гирифтори норасоии иммуноглобулини ҳуноба //Тибби клин. - 1987. - Т. 65. - № 10. - С. 131-133.
2. Ивлёв А. С., Полунина Т. Е. Гепатити шадиди аз маводи мухаддир ба вучуд омада дар бемор бо гипербилирубинемияи навъи Гилберт // Тибби клиники. - 1988. - Т. 66. № 2. - С. 137-138.
3. Калюжний И. Т. Гемохроматоз: клиника, таъхис, табобат // Тер. арх. - 1988. - Т. 60. - № 2. - С. 121-126.
4. Колупаев Г. П., Поленко В. К., Хазанов А. И. Дар бораи хусусиятҳои осеби чигар дар беморони гирифторизаҳролудшавии музмини спирти // Мачаллаи. Асабшиносии ва равоншиносии. - 1976. - № 2. - С. 244- 249.
5. Курдибайло Ф. В., Рургиев О. Х., Петров А. Л., Слепих Л. А. Клиникаи шаклҳои ниҳони ва камфаъоли гепатити музмин. // Тибби клиники. - 1985. - Т. 63. - № 5. - С. 113-117.
6. Мансуров Х. Х. Мушқилиҳои муҳимтарини гепатологияи муосир. // Тибби клиники. - 1987. - Т. 65. - № 11. - С. 59-64.
7. Мансуров Х. Х., Мирочев Г. К., Асфандиёрова Н. С., Павлов В. Н. Баъзе хусусиятҳои клиники ва морфологияи гепатити музмини фаъоли этиологияи вируси. // Тер. арх. - 1987. - Т. 59. - №7. - С. 17-20.
8. Мансуров Х. Х., Мирочев Г. Л., Ладная М. М. Мубодилаи коллагени чигар дар осебҳои музмини диффузи. // Успехи гепатологии. - Рига, 1979. - Вып. 9. - С. 25-38.
9. Мансуров Х. Х., Мирочев Г. Л. Этанол ва чигар //Мушқилиҳои гастроэнтерология. /Бо тавсияи. Х. Х. Мансурова. - Душанбе: нашр. Дониш, 1985. - Т. 6. - С. 57-75.
10. Мелк М. В. Аҳамияти клиники ва пешгӯии баъзе нишондиҳандаҳои мубодилаи нитроген дар комаи чигар // Тер. арх. - 1979. - Т. 51. - № 11. - С. 58-62.

Калидвожаҳо: *гепатити музмин, сиррози чигар, гепатити вирусӣ, подтти зидди HBsAgJgM, нашъамандон, донорони касбӣ, занони ҳомиладор, фаъолнокии баланд.*

Аннотация

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ВИРУСА ГЕПАТИТА В В 2019-2021 ГОДАХ ПО ОБРАЩЕНИЯМ ГРАЖДАН

Итак, в результате проведенных исследований установлено, что экспозиция к вирусу гепатита В в 2019г. составила 11,9%, в 2020г. -10,1%, а в 2021г. он составил 8,7%, что на 3% ниже, чем в предыдущие годы. Распространённость вируса гепатита В в зависимости от возраста была самой высокой по уровню подверженности этой инфекции среди граждан в возрасте 30-39 лет. Средний показатель среди этой группы граждан составил 16,7%. Всем известно граждане, находящиеся в возрастной, группе 30-39лет, являются самым важным и развивающим периодом человека, и человек достигает наивысшего уровня профессионализма. Самый низкий уровень инфицирования мы наблюдали среди граждан в возрасте 60-69 лет. Среди этого возраста распространение вируса гепатита В составило 6,7%.

Ключевые слова: *хронические гепатит, цирроз печени, вирусный гепатит, антитела к HBcAgJgM, наркоманы, профессиональные доноры, беременные, высокая активность.*

Annotation

THE SPREAD OF THE HEPATITIS B VIRUS IN 2019-2021 AT THE REQUEST OF CITIZENS

So, as a result of the research found that exposure to hepatitis B virus 2019 amounted to - 11,9%, in 2020 – 10,1%, and in 2021 it amounted to 8,7%, which is 3% lower than in previous years. The spread of the hepatitis B virus varies by gender, and among men have a slight advantage, on average hepatitis B virus was 5,1% among men and 4,9% among. Hepatitis virus prevalence by age was the highest in terms of susceptibility to this infection among citizens aged 30-39 years. Average among this group of citizens was 16,7%. We all know that citizens in the 30-39 age group are the most important and developing period of a person, and a person reaches the highest level of professionalism. Most we observed the level of infection among citizens aged 60-69 years. Among this age group, the prevalence of hepatitis B virus was 6,7%.

Keywords: *Chronic hepatitis liver cirrhosis viral hepatitis anti-HBcAgJgM antibody drug addicts professional donors pregnant women high activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанова Марҷона Турахоновна, магистранти соли дуҷуми шуъбаи илмҳои тиббӣ ва фармасевтии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: +992 985009825

Рохбари илмӣ: н.и.б., дотсент Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Хасанова Марджона Турахоновна, магистрантка отделение медицинских наук и фармацевта под председательством Национальной академии наук Таджикистан. Телефон: +992 985009825

Научный руководитель: к.б.н., доцент Шамсудинов Ш.

About the author: Hasanova Marchona Turakhonovna, is a masters student of the Department of Medical Sciences and Pharmacist of the chaired by National Academy of Sciences of the Tajikistan. Телефон: +992 985009825

Scientific director: c.b.s., assistant professor Shamsudinov Sh.

*Ҳасанова Марҷона Турахоновна,
магистранти соли дуҷуми шӯъбаи илмҳои тиббӣ ва фармасевтии назди раёсати
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

ПАҲНШАВИИ ВИРУСИ ГЕПАТИТИ В ДАР БАЙНИ ГУРҶҲҲОИ ХАТАР

Дар солҳои охир ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати паҳншавии вируси гепатити В дар байни аҳоли қорҳои зиёдеро ба анҷом расонид. Аз он ҷумла барномаи миллии мубориза бар зидди паҳншавии вирусҳои гепатити, аз муоинаи вирусологи гузаштани ҷавонон пеш аз ҳонадоршавӣ аз муоинаи вирусологӣ гузаштани занони ҳомиладор, аз муоинаи вирусологӣ гузаштани дохилшавандагон ба мактабҳои олии ва инчунин ҳамаи он шахрвандоне, ки бори аввал ба фаъолияти меҳнатӣ шурӯъ мекунанд. Табибон, ки ба гурӯҳи хатар дохил мешаванд ҷарроҳон ду маротиба, ва дигар ҳамаи қормандони соҳаи тандурустӣ 1 маротиба аз муоинаи вирусологӣ мегузаранд. Ғайр аз ин дар солҳои охир оиди қорҳои фаҳмондадиҳи нисбати паҳншавии вируси гепатити В дар воситаҳои ахбори омма олимони соҳа баромадҳои зиёдеро ба анҷом расониданд. Ҳамаи ин қорҳои фаҳмондадиҳи имконият медиҳад, ки қамеам бошад пеши роҳи паҳншавии ин вируси хатарнокро пастар менамояд.

Мақсади асосии ин таҳқиқот паҳншавии вируси гепатити В дар байни гурӯҳҳои хатар аз рӯи таҳлили адабиётҳои мавҷуда ба ҳисоб мебаранд.

Мавод ва усулҳои таҳлил. Дар зери таҳқиқоти олимони муассисаи давлатии Гастроэнтерология академияи илмҳои тибӣ ҚТ 953 шахсро фаро гирифта, ки аз онҳо 92 нафар наҷъаманд, 92 нафар занҳои ҳомиладор, 92 нафар қормандони соҳаи тандурустӣ, 178 нафар донорони хун, 189 нафар дорандагони вируси гепатити музмини табиаташ номаълум ва 140 нафар беморони серрози қигар табиаташ номаълум. Дар байни шахсони ба таҳқиқот фаро гирифта шуда 516 нафар мард ва 437 нафар-ро занҳо ташкил медиҳанд. Сини беморон аз 19 то 72 солро ташкил дод. Пеш аз он ки мо дар бораи уфунати пинҳонии гепатити вируси В сухан ронем мо бояд роҳҳои муқаррари гузарониши ин бемориро дида мебароем. Дар 100 нафар шахсоне, ки ба бемории шадиди вирусии гепатити В дучор мегарданд дар 70 нафари онҳо баъди гузаштани бемори вирус аз организми онҳо пурра нест мегардад. Дар 10 нафари онҳо бо сабабҳои гуногун, гепатити музмин инкишоф ёфта дар давоми якҷандсол ба серрози қигар оварда мерасонад.

Дар 10 нафари дигар вируси гепатити В аз организм гум нашуда онҳо ҳамчун барандаи вирус боқи мимонанд. Аломатҳои клиникии бемори дар ин гуна шахсон бараъло намоён нест. Дар 10%-и дигар бошад вируси гепатити В дар шакли пинҳони монда сабабгари серроз ва қарсиномаи қигарӣ мегарданд.

Ҳангоми ба организм ворид гардидани вируси гепатити В вобаста аломатҳои клиникии, биохимияви ва иммунологи мо қор зинаро аз ҳамдигар фарқ мекунем.

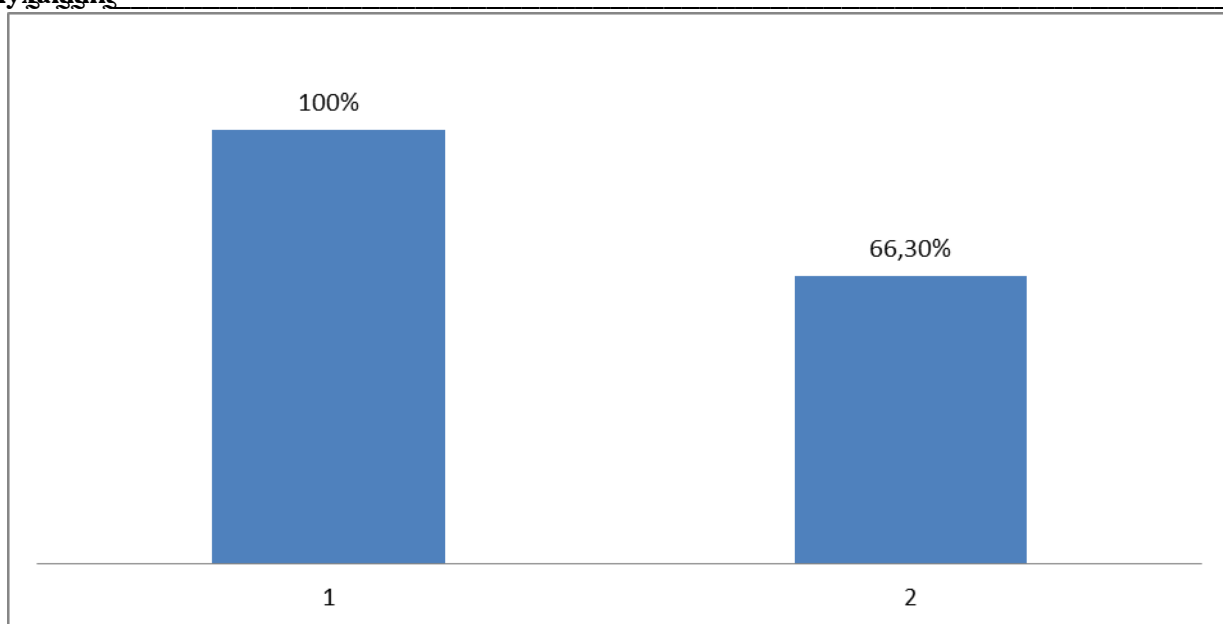
Зинаи I- толерантнокии иммунологи. Вирус дар гепатоситҳо афзоиш намуда дар ин ҳолат HBsAg муайян мегардад. Дар зардобии хун HBsAg, HBeAg ва КДН-HBV бо қонцентратсияи (миқдори) баланд фаъолнокии АЛАТ ва АСАТ ба меъер мувофиқ мебошад. Тағироти морфологи аз он иборат аст, ки дар бофтаҳои қигар гепатоситҳои шишамонанд мушоҳида мегардад. Ва дар ҳуди бофтаҳои қигар мо (қилдор, матовидные) HBsHg ва HbcAg муайян мекунем.

Зинаи II элиминасияи иммуни ё ин ки сероконверсия ном дорад. Дар ин зина некрози гепатоситҳое, ки дар худ HBsAg доранд ва фаъолшавии қараёни илтиҳоби ба амал меояд.

Зинаи III -Афзоиши вируси HBV.

Зинаи IV- интеграсияи КДН-и HBV бо КДН-и гепатосит якҷоя шудан

Қи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст дар байни аҳолии солим гурӯҳҳои вучуд доранд, ки хатари сироятёбии онҳо бо вирусҳои гуногун бениҳоят баланд мебошад. Ба ин гуна гурӯҳҳо пеш аз ҳама ҷавонони ба наҷъаманди дастзада дохил мешаванд. Аз сабаби онки ин ҷавонон муддати тӯлонитар ба ин қор машғуланд нисбати истифодаи ин маводи заҳролудкунанда вобастагӣ пайдо мекунанд. Бинобарин дар аксарияти ҳолатҳо қарои дастрас намудани маводи наҷъадор ва истифодаи он ҷавонон гурӯҳҳои қурдро ташкил мекунанд. Бинобарин дар ин гурӯҳ хатари сирояти ҳамаи ҷавонон бениҳоят баланд мебошад. Қи хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 1 дарқ гардида бар меояд аз 92 нафар наҷъаманд подтани HBsJgM дар 66,3%-муайян гардид.

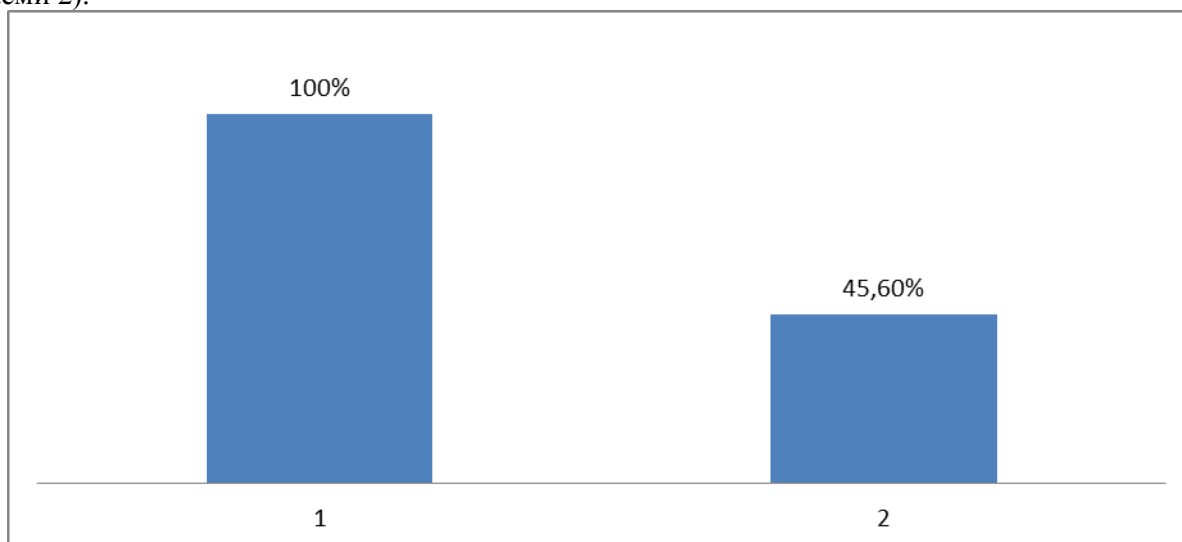

Расми 1. Паҳншавии вируси гепатити В дар байни нашъамандон.

Ҷоизи бланди барандагии бо вируси гепатити В дар байни нашъамандон аз он сабаб мебошад, ки дар бисёри ҳолатҳо ин гуна шахсон якчанднафар аз як сӯзандори истифода мебаранд, ки сирояти дар ягонтаи он мавҷуд буда ба дигарон ҳам мегузарад. Яке аз хусусиятҳои хоси ин гурӯҳи хатар аз он иборат аст, ки дар баробари сироят ёфтан ба вируси гепатити В инчунин хатари сироятёби бо вируси ВНМО, вируси гепатити В, сифилис ва дигар бемориҳои сироятӣ ба мушоҳида мерасад.

Дар солҳои охир хусусан занҳои ҳомиладор 2 маротиба аз муоинаи тиббӣ мегузаранд. Гарчанде таҳқиқотҳои эпидемиологӣ солҳои охир исбот намуданд, ки паҳншавии вируси гепатити В дар байни ҷавонзаноне, ки дар зинаи афзоиш қарор доранд камтар ба мушоҳида мерасад. Новобаста аз ин мо мақсад гузоштем, ки паҳншавии вируси гепатити В-ро дар байни занҳои ҳомиладор зерин санҷиши худ қарор диҳем. Дар расми 2 паҳншавии вируси гепатити В дар байни занҳои ҳомиладор дарҷ гардидааст.

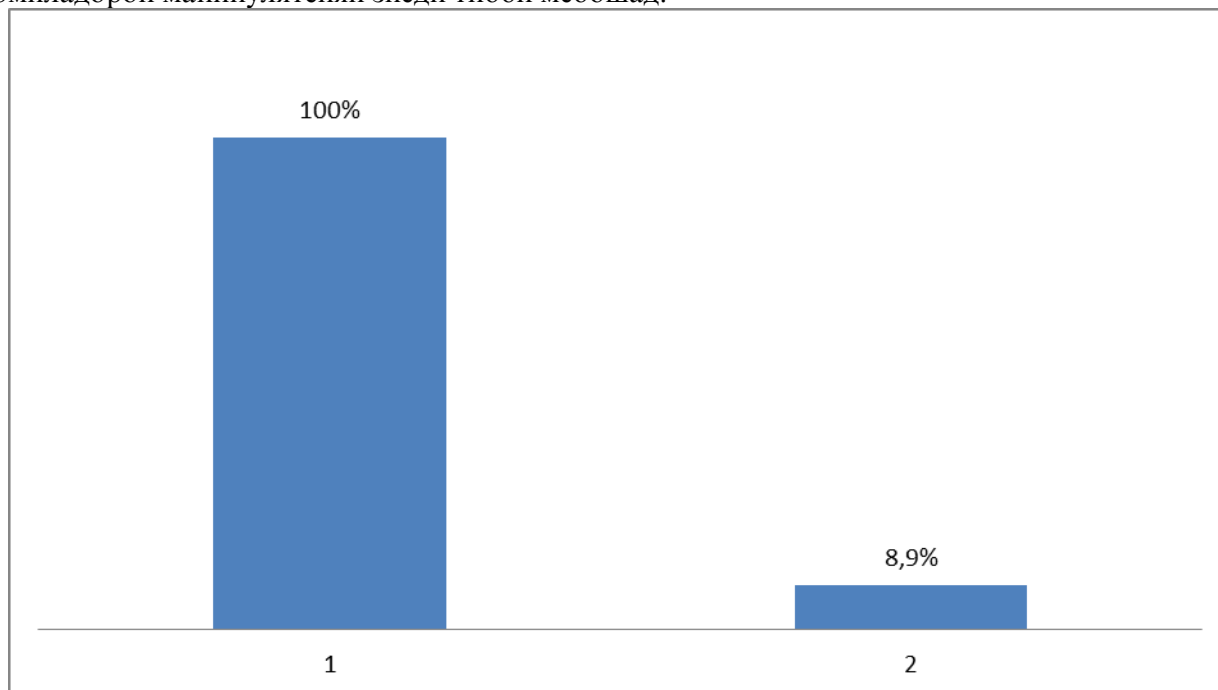
Дар байни занҳои ҳомиладор подтани зиди HBcIgM дар 45,6%-ашон муайян гардид (Расми 2).

Расми 2. Паҳншавии вируси гепатити В дар байни ҳомиладорон.

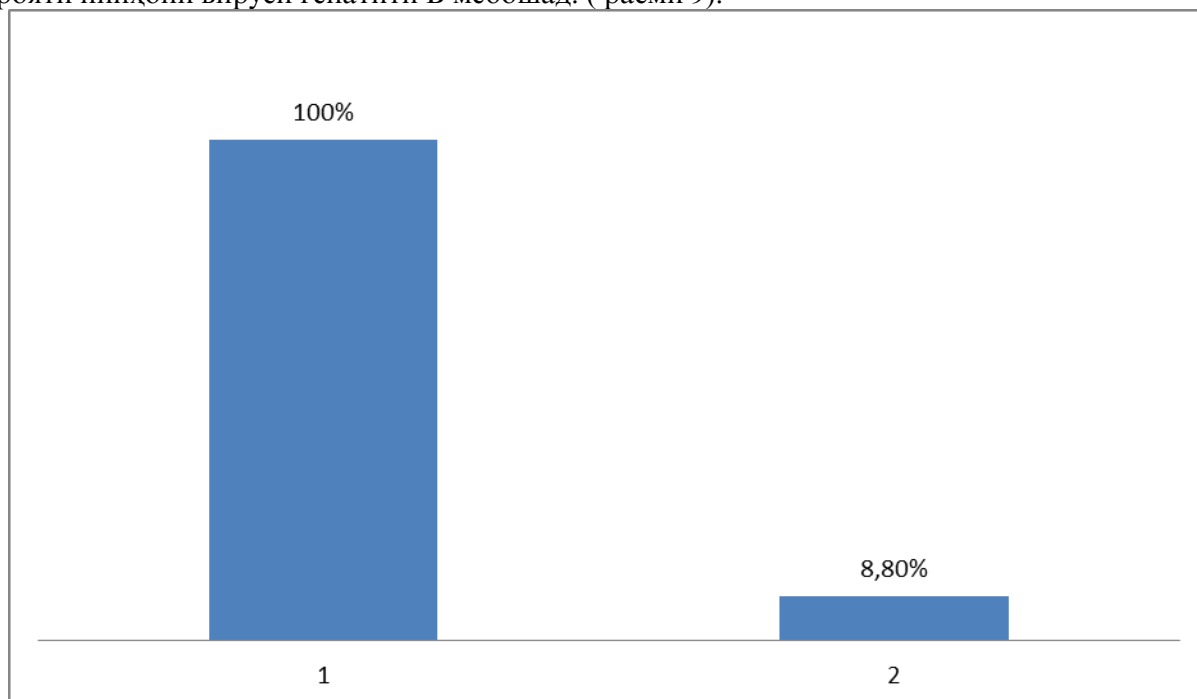
Чӣ ҳеле, ки ба ҳамагон маълум аст истифодаи таҳлили подтани зиди HBcIgM дар тиббӣ амалӣ на ҳамаи эпидемиологҳо тарафдорӣ истифодаи он мебошанд. Гарчанде ин таҳлил бениҳоят ҳиссиётнокии баланд дорад вале дар аксарияти ҳолатҳо нишондодӣ он бо миқдори КРН-и гепатити С мувофиқ намебошад. Бинобарин аксарияти эпидемиологҳо барои баҳо додан ба ягон сироятӣ вирусӣ якчанд намуди таҳлилҳоро дар якҷоягӣ мегузаронанд. Барои баҳо додан

ба ҳолатҳои эпидемиологӣ ин ва он сироятӣ вирусӣ табибон гурӯҳи калони шаҳрвандонро аз санҷиши вирусологӣ мегузаронанд. Дар таҳқиқоти гузаронидашудаи мо, ки наонқадар гурӯҳи калон ҷой дорад ва мо танҳо як намуди таҳлилро истифода намуда аз рӯи он хулосаи калони илмӣ баровардан наонқадар дуруст мебошад. новобаста аз ин ба ақидаи мо занҳои ҳомила низ ба гурӯҳи хатар дохил мешаванд. Сабаби баланди барандагии вируси гепатити В дар байни ҳомиладорон манипулятсияи зиёди тиббӣ мебошад.

Расми 3. Пандиавии вируси гепатити В дар байни донорҳо.

Дар байни донорони хун ин нишондод 8,9%, дар байни кормандони соҳаи тандурусти бошад подтани зидди HBsAgM дар 8,8%-муайян гардид. Бояд қайд намуд, ки дар беморони дучори гепатити музмини С дар 15%-ашон подтани зидди HbsAgJgM маълум гардид, ки он нишонаи аз ду вирус сироят ёфтани онҳо мебошад. Аз 320 нафар беморони гепатити музмин ва серрози чигар дар 100 нафари онҳо HBsAg муайян гарид, ки он 32%-ро ташкил дода нишонаи сирояти пинҳони вируси гепатити В мебошад. (расми 9).

Расми 4. Пахншаавии вируси гепатити В дар байни кормандони тиб.

Муҳаккиқ

Дар 180 нафар беморони дучори гепатити музмин, ки сабабаш номаълум дар 64 нафари онҳо подтани зидди HBcAgJgM дида шуд (35,5%) дар 86 нафари онҳо КДН-и вируси гепатити В-ро дар зардоби хун, дар 42 нафари он дар моноситҳои хуни канори ва дар 15 нафари он (8,5%) дар бофтаи чигар КДН-и вирус муайян гардид. Аз 140 нафар беморони сиррози чигар сабаби номаълум HBcAgJgM дар 36 нафар (25,7%) муайян гардид, ки 25,7%-ро ташкил намуд. Дар 52 бемор (37,1%) КДН дар зардоби хун дар 14 нафар (10%) дар хуни канори ва дар 8 нафар (5,7%) дар бофтаҳои чигар мушоҳида гардид.

Ҳамин тариқ аз таҳқиқоти гузаронидашуда маълум гардид, ки подтани зидди HBcAgJgM яке аз таҳлилҳои вирусологии ҳиссиётнокии баланддошта ба ҳисоб меравад. Мувофиқи ин таҳлил дар 92 нафар нашъамандон подтани зидди HBcAgJgM дар 66,3%-ашон, дар байни занҳои ҳомила аз 92 нафар дар 45,6 нафар, дар байни кормандони соҳаи тандурустӣ аз 92 нафар дар 8,8%-ашон дар байни донорҳои касбӣ аз 178 нафар дар 8,9%-ашон ин таҳлил натиҷаи мусбӣ баромад. Дар байни 189 нафар беморони дучори гепатити музмин, ки табиати вирусияшон номаълум подтани зидди иммуноглобулини М дар 35,5%-и беморон муайян гардид. Дар байни 140 нафар беморони сиррози чигар, ки табиати ин бемори номаълум дар 25,7%-шон подтани зидди HBcAgJgM натиҷаи мусбӣ дод. Ҳангоми аз тавассути таҳлилизанчири полимеразӣ ин гурӯҳи беморонро аз ташҳиси вирусологӣ гузаронидан дар 37,1%-шон миқдори КДН натиҷаи мусбӣ дод.

Адабиёт:

1. Алажил Д., Одьевр М. Бемории чигар ва роҳҳои сафро дар қудакон: Тар. Аз англиси. - М.: Тибб, 1982. - 486 с.
2. Анчапаридзе А. Г., Балаян М. С. Омузиши минбаъдаи "не А не В", бо роҳи наҷосат – даҳон интиқол ёфта. // Гепатити вируси. - М., 1984. - С. 76-82.
3. Апросина З. Г. Гепатити музмини фаёл ҳамчун системаи беморон. - М.: Тибб, 1981. - 248 с.
4. Апросина З. Г. Дарёфт ва табobati гепатити музмини фаёл. // Клини. мед. - 1984. - Т. 63 - № 2. - С. 134-140.
5. Астапенко В. Г., Магулин Е. Г., Плотников Ю. В. Клиника ва биохимияи таснифоти ноқомаи чигар // Чарроҳи. - 1985. - № 1. - С. 30-34.
6. Баиров Г. А., Пугачев А. Г. Чарроҳи чигар ва роҳҳои сафро да қудакон//, - Л.:Тибб, 1970. - 278 с.
7. Балаян М. С., Каретний Ю. В. Шаклҳо ва оқибатҳои а-типи гепатити А // Клини. тибби. - 1987. - Т. 65 - № 3. - С. 39-44.
8. Баранов Н. П. Аҳамияти ташҳисии муайнкунии изоферментҳои аспартаминотрансфераза, дегидрогени малат ишғоли фосфатаза, спирт дегидрогеназа ва холинэстераза дар зардоби хун дар бемориҳои чигар: Рисолаи хатм. дис. канд. - М., 1984.
9. Блюгер А. Ф., Крупникова Э. З., Силонова Г. Н. Гепатити шадид лобулярви. // Пешрафти гепатология. - Рига, 1981, -Нашр. 9 - С. 113-125.
10. Чалалов К. Д. Фаёлияти умумии у-глутамин транспептидаза дар гепатити шадид. // Сов. мед. - 1986. № 5. - С. 18-20.

Калидвожаҳо: *гепатити музмин, сиррози чигар, гепатити вируси, подтани зидди HBcAgJgM, нашъамандон, донорони касбӣ, занони ҳомиладор, фаёлнокии баланд.*

Аннотация

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ВИРУСА ГЕПАТИТА В СРЕДИ ГРУПП РИСКА

Таким образом, из проведенных исследований стало ясно, что анти HBcAgJgM подтип является одним из наиболее чувствительных вирусологических тестов. По данным этого анализа у 92 наркоманов антитела к HBcAgJgM были обнаружены у- 66. 3%, у 92 беременных у- 45,6%, у 92 медицинских работников -8,8%, у 8,9% из 178 человек положительный результат этого анализа. Среди 189 больных хроническим гепатитом, вирусная природа которая неизвестна, антитела к иммуноглобулину М выявлены у- 35,5 % больных. Среди 140 больных циррозом печени характер этого больного неизвестен, у- 25,7% из них был положительный результат анти-HBcAgJgM. При вирусологическом обследовании этой группы больных методом полимеразного цепного анализа положительный результат был у -37,1% из них.

Ключевые слова: *хронический гепатит, цирроз печени, вирусный гепатит, антитела к HBcAgJgM, наркоманы, профессиональные доноры, беременные, высокая активность.*

Annotation
SPREAD OF HEPATITIS B VIRUS AMONG EISK GROUPS

Thus, it became clear from the conducted research that the anti-HBcAgJgM subtype is one of the most sensitive virological tests. According to this analysis: 66,3% of 92 drug addicts had antibodies against HBcAgJgM? 45,6% of 92 pregnant women 8,8% of 178 people had a positive result of this analysis. Among 189 patients with chronic hepatitis, whose viral nature is unknown? anti - immunoglobulin M antibody was detected in 35,5% of patients. Among 140 patients with cirrhosis of the liver, the nature of this patient is unknown? 25,7% of them had a positive result of anti-HBcAgJdM, during the virological examination of this group of patients through polymerase chain analysis? 37,1% of them had a positive result.

Keywords: *chronic hepatitis, Liver cirrhosis, viral hepatitis, anti – HbcAgJgM antibody, drug addicts, professional donors, pregnant women, high activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанова Марҷона Турахоновна, магистранти соли дуюми шӯъбаи илмҳои тиббӣ ва фармасевтии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: +992 985009825

Роҳбари илмӣ: н.и.б., дотсент Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Хасанова Марҷона Турахоновна, магистрантка отделение медицинских наук и фармацевта под председательством Национальной академии наук Таджикистан. Телефон: +992 985009825

Научный руководитель: к.б.н., доцент Шамсудинов Ш.

About the author: Hasanova Marchona Turakhonovna, is a masters student of the Departament of Medical Sciences and Pharmacist of the chaired by National Academy of Sciences of the Tajikistan. Телефон: +992 985009825

Scientific director: c.b.s., assistant professor Shamsudinov Sh.

АҲОЛӢ ВА ЗАХИРАҲОӢ МЕҲНАТИИ НОҲИЯӢ ИҚТИСОДИИ КӢЛОБ

Ноҳияи иқтисодии Кӯлоб аз замонҳои қадим макони зисти одамон буд, ба ин бозёфтҳо ва ҳафрийётҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд. Бояд гуфт, ки ҷойгиршавии аҳоли дар ҳудуди ноҳия вобаста ба дараҷаи рушд, омилҳои табиӣ ва тафовутҳои этникӣ як қатор аломатҳои ба худ хосро соҳиб буд, вале бо баробари тағйироти иқтисодӣ иҷтимоӣ дар таносуби ҷойгиршавӣ тағйироти назаррас ба миён омад.

Аҳолии Кӯлоб бештар дар водихо ва тоҷикон асосан дар сарғаҳи дарёҳо ҷойгир мешуданд, барои ҳамин ҳам ҳамвориҳо дергоҳ қамаҳои боқӣ монданд. Тоҷикони зироаткор аз водихоӣ фарроҳ канораҷӯӣ мекарданд, зеро аз ҳучуми торочгарони бодиянишин паноҳ бурдан ва ҳифз намудани хеш мушкул буд. Дар заминҳои ҳамвори канори дарёҳо ба зироаткорӣ машғул шудан чанде аз мушкилиҳоро пеш меовард, зеро обхезиҳо натиҷаи меҳнати бомашаққат руғнидаи онҳоро дар дақиқаҳои бошумор барбод медод, қору пайкор дар ботлоқзаминҳо мушкул буд, сабзиши набототи ботлоқӣ-туғай мушкилоти иловагиро пеш меовард.

Пас аз Инқилоби Октябр дараҷаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мардуми ноҳияи иқтисодии Кӯлоб рӯ ба беҳбудӣ ниҳод. Маориф, маданият, тандурустӣ, дараҷаи маишӣ боло рафт.

Дар замони Ҳокимияти Шӯравӣ афзоиши аҳоли суръати баландро ноил гашт. Соли 1939 аҳолии ноҳия ҳамагӣ 230 ҳазор нафарро ташкил мекард. Солҳои 40-ум ва 50-уми асри гузашта аз қисми кӯҳистони Балҷувон, Муъминобод, Ховалинг, Сарихосор қисми зиёди аҳоли ба ноҳияи Восеъ, Фархор, Ҳамадонӣ ва инчунин ба водии Вахш кӯчонида шуданд. Бо ин мақсад дар заминҳои нав хоҷагии пахтакорӣ барпо ёфт ва мардуми кӯҳистон дар ин водихо ба пахтакорӣ машғул шуданд.

Ин амал агар, аз як тараф ба рушди пахтакорӣ таъсири мусбат расонида бошад, аз ҷониби дигар боиси харобию вайронии кӯҳистон гашт. Баъди солҳои 90-уми асри XX қисме аз аҳолиҳои кӯчонидашуда ба маҳалҳои аҷдодии худ баргашта омаданд, ба қорҳои ободӣ машғул шуданд. Соли 1990 дар ноҳияи иқтисодии Кӯлоб 631 ҳазор нафар аҳоли, аз ҷумла дар шаҳру шаҳракҳо 167,4 ҳазор нафар дар деҳот бошад, 463,3 ҳазор нафар суқунат дошт. Ин айём аҳолии ноҳияи иқтисодии Кӯлоб 11,9% аҳолии ҷумҳурӣ, 9,52% аҳолии шаҳрӣ ва 13,1% аҳолии деҳотӣ мамлакатро ташкил медод. Соли 1991 таносуби ҷинсияти аҳоли чунин буд: мардон 49,5% ва занҳо 50,5%.

Мувофиқи барӯйхатгирии аҳоли ва маълумотҳои оморӣ дар соли 2008 миқдори аҳолии ноҳия ҳамагӣ 1004,4 ҳазор нафар, дар соли 2011 1079,2 ҳазор нафар, дар соли 2014-ум 1149,2 ҳазор нафар ва дар соли 2020 башад ба 1309 ташкил медод. Аз ҷиҳати шумораи аҳоли байни шаҳру ноҳияҳои минтақа тафовути зиёд ҷой дорад, ки дар ҷадвали дар поён оварда шудааст (Ҷадвали № 1).

Шумораи аҳолии доимӣ дар шаҳр ва ноҳияҳои маъмурии
ноҳияи иқтисодии Кӯлоб (ҳазор нафар) Ҷадвали №1.

Номи шаҳр ё ноҳия	Масоҳати умумӣ, ҳазор км ²	Солҳо			
		2008	2011	2014	2020
Ноҳияи иқтисодии Кӯлоб	12,4	1004,4	1079,2	1149,2	1309
ш. Кӯлоб	0,0	91,7	97,0	101,2	218,3
ш. Норақ	0,0	23,6	25,8	28,1	62,8
н. Данғара	2,0	116,6	126,7	136,1	166,2
н. Балҷувон	1,3	23,3	25,3	27,2	31,4
н. Восеъ	0,8	170,5	183,2	194,3	220,9
н. Ҳамадонӣ	0,5	119,0	127,5	135,0	151,3
н. Муъминобод	0,9	74,8	79,9	84,8	96,8

н. Фархор	1,2	132,1	141,6	151,8	174,6
н. Темурмалик	1,0	56,6	60,4	63,8	71,1
н. Ховалинг	1,7	46,8	50,2	53,1	59,2
н. Ш. Шоҳин(Шуробод)	2,3	43,7	46,9	50,2	56,4

Манбаъ: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2021. С-20.

Миқдори аҳолии ноҳия дар солҳои 2008-2020 қариб 13% зиёд шудааст. Вале аз чадвали дар боло овардашуда маълум аст, ки дар шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои Данғара, Восеъ, Кӯлоб, Ҳамадонӣ ва Фархор афзоиши аҳоли нисбат ба дигар минтақаҳои ноҳия зиёдтар буда, дар шаҳри Норак ва ноҳияҳои Ховалинг ва Шамсиддини Шоҳин (Шӯробод) ин нишондиҳанда камтар аст. Зиёд шудани миқдори аҳоли пеш аз ҳама ба афзоиши табиӣ аҳоли алоқаманд аст. Ҳоло аҳолии ноҳия қариб 1,3 млн нафарро ташкил медиҳад. Ба миқдори аҳоли, афзоиши он, таркиби миллӣ ва инчунин ба ҷойгиршавии аҳолии ноҳия сохти Ҳокимияти Шӯравӣ, Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ таъсири калон расонидааст. Дар қатори онҳо ҳамчунин ба миқдор ва ҷойгиршавии аҳоли, муҳоҷирати аҳоли таъсири ҷашмрас дорад, ки онро ҳаракати механикӣ аҳоли низ меноманд.

Нишондиҳандаҳои аҳолии шаҳр ва деҳот дар ноҳияи иқтисодии Кӯлоб (бо ҳисоби ғоиз). Чадвали № 2.

Номи шаҳр ё ноҳия	Солҳо					
	2008		2014		2020	
	шаҳр	деҳот	шаҳр	деҳот	шаҳр	деҳот
н. Данғара	18,7	81,3	18,4	81,6	19,8	80,2
н. Балҷувон	---	100,0	---	100,0	---	100
н. Восеъ	11,9	88,1	11,7	88,3	11,5	88,5
ш. Кӯлоб	52,6	47,4	51,2	48,8	49,3	50,7
н. Ҳамадонӣ	17,3	82,7	16,7	83,3	15,6	84,4
н. Муъминобод	15,9	84,1	15,3	84,7	14,9	85,1
ш. Норак	50,5	49,5	51,0	49,0	51,2	48,8
н. Фархор	16,0	84,0	15,1	84,9	14,9	85,1
н. Темурмалик	15,5	84,5	15,5	84,5	16,0	84,0
н. Ховалинг	---	100,0	---	100,0	---	100,0
н. Шамсиддини Шоҳин	---	100,0	---	100,0	---	100,0

Манбаъ:Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе, 2021. С. -34-35.

Раванди урбанизатсия (шаҳришавӣ) дар ноҳия паст мебошад, шаҳру шаҳракҳо каманд. Ҳамагӣ ду шаҳр (Кӯлоб, Норак) ва панҷ шаҳрак мавҷуд мебошад. Дар назар аст, ки минбаъд шаҳракҳои Данғара, Ҳамадонӣ, Фархор ва Восеъ рушд ёфта, ба шаҳр ва деҳотҳои Балҷувон, Ховалинг ва Шӯробод ба шаҳракҳо табдил меёбанд, он гоҳ дар ноҳияи иқтисодии Кӯлоб 5 шаҳр ва 5 шаҳрак ба марказҳои калони саноатӣ, маданӣ мубаддал мешаванд.

Захираҳои меҳнатӣ қисми аҳолии қобили меҳнатии дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ширкатварзандаро дар бар мегирад. Бо баробари зиёд шудани миқдори аҳоли захираҳои меҳнатӣ ҳам меафзояд. Вале дар он давлатҳое, ки афзоиши табиӣ аҳолиашон мисли ҷумҳурии мо зиёд аст, саҳми захираҳои меҳнатӣ дар шумораи аҳоли як андоза камтар мешавад, зеро бачагони то синни меҳнатӣ сершуморанд.

Дар ноҳияи иқтисодии Кӯлоб сол то сол аҳолии дар хоҷагии халқ машғулиятдошта меафзояд. Агар соли 1970 дар ноҳия зиёда 170,3 ҳазор нафар коргарон ва зиёиёни дар хоҷагии халқ коркунанда бошанд, пас миқдори он дар соли 2015-ум зиёда аз 800 000 нафарро ташкил дод. Аммо аз сабаби нарасидани ашъи хом ва маблағи лозима корхонаҳои саноатӣ бо иқтисодии пурраашон кор накарда истодаанд. Бинобар ин, дар солҳои охир миқдори одамони бекормонда низ афзуда истодааст. Аз ин лиҳоз, ҳоло сафи бекорон зиёд шуда, захираи меҳнатӣ пурра истифода бурда намешавад. Ҳоло қисми зиёди аҳоли дар хоҷагии кишлоқ, савдо, маориф, илм, тандурустӣ ва саноат бо кор банд аст.

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ проблемаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурӣ яке аз проблемаҳои асосӣ ба шумор меравад. Ин муаммо дар ҳолати пурра ба кор

Муҳаккиқ

андохтани иншоотҳои мавҷуда ва навбунёди саноатӣ, хоҷагии қишлоқ ва соҳаҳои ғайри истеҳсолӣ ҳалли худро меёбад.

Дар баробари баъзе муваффақиятҳои ҷойдошта, вазъ дар Тоҷикистон ва аз ҷумла, дар ноҳияи иқтисодии Кӯлоб дар соҳаи шугъл боиси нигаронӣ мебошад. Ташаккули бозори меҳнат дар шароити махсуси миллӣ, дар зери таъсири чунин омилҳо, ба монанди вазъи мураккаби демографӣ, то ба охир ҳал нагардидани оқибатҳои бухрони шадидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, аз кишвар муҳочир шудани теъдоди зиёди кормандон ва мутахассисони баландихтисос, нарасидани ҷойҳои корӣ зимни зиёд будани захираҳои меҳнатӣ ба вучуд омада истодааст. Имрӯз дар ноҳия сатҳи баланди шугъли ғайрирасмӣ ба мушоҳида мерасад, ки бешубҳа бонги огоҳкунандаи фаъолияти ғайрӣ қаноатбахши бозори меҳнат мебошад.

Умуман, аксарияти аҳолии қобили меҳнати кишвар барои кор дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ омода нестанд. Проблемаҳои асосии бозори муносири меҳнати ҷумҳурӣ ва ноҳияи иқтисодии Кӯлоб инҳоянд:

а) номутобиқати байни суръати баланди афзоиши аҳолии қобили меҳнат ва суръати нокифояи таъсиси ҷойҳои кори муносиб;

б) афзоиши миқдори хатмкунандагони дорои маълумоти олӣ ва нарасидани кадрҳои соҳаи маълумоти касбии техникӣ ва миёнаи махсус;

в) ҳаҷми калони шугъл дар баҳши ғайрирасмӣ ва сатҳи пасти музди меҳнат дар баҳши расмӣ;

г) номутоносибии хусусияти гендерӣ дар соҳаи шугъл ва афзоиши ҳаҷми истифодаи меҳнати кӯдакон.

Таъмини аҳоли бо ҷои кор яке аз проблемаҳои муҳими ноҳия мебошад. Яке аз роҳҳои ҳалли ин проблема ташкили ҷойҳои кории ҳолӣ бо роҳи сохтмони корхонаҳои саноатии меҳнатталаб мебошад. Барои истифодаи пурраи захираҳои меҳнатӣ ва паст кардани дараҷаи бекорӣ бояд корҳои зерин ба анҷом расонида шаванд:

- дар шаҳрак ва ҷамоатҳои деҳотҳо сохтмони корхонаҳои хурди саноатӣ;
- рушд додан ва васеъ намудани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва хизматрасонии амалкунанда;
- хуб намудани фаъолияти хизматрасонии маишӣ коммуникатсионӣ;
- таъсис намудани зонаҳои аграриву саноатӣ бо мақсади истифодаи мавсимии қувваҳои корӣ;
- таъсис намудани ҷойҳои кории ҳолии дорои шароити хубдошта барои занон;
- баланд бардоштани дараҷаи тақмили ихтисоси кормандон.

Бояд ба ҷойгиркунонии корхонаҳои саноатӣ дар шаҳру шаҳракҳо, марказҳои ноҳияҳо, деҳаҳои калон диққат дода шаванд. Корхонаҳои соҳмонӣ ёбанд, ки дар заминаи маҳсулоти ҳоми маҳаллӣ, вале бо технологияи нави замони муосир фаъолият намоянд. Маблағгузорию дар ин соҳа рушд дода, марказҳои касбомӯзиро дар шаҳру шаҳракҳо ва марказҳои ноҳияҳо афзун гардонидан лозим аст.

Адабиёт:

1. Аброров Х., Акмалов М., Аҳмадов А., Сафаров Ҳ. «Музофоти географии Кӯлоб». - Душанбе, ПРОМЭКСПО-2015. - 149 с.
2. Баратов Р. Горы открывают свои тайны. - Душанбе: Ирфон, 1981. - 383 с.
3. Бездека И. И. Месторождения полезных ископаемых Таджикской Республики. - Ташкент, 1925. - 210 с.
4. Бубнова М. А. Добыча полезных ископаемых в Средней Азии. Москва, 1975. - 245 с.
5. Бурханова М. А. Проблемы рационального использования энергетики ресурсов Таджикистан ССР. - Душанбе: Дониш, 1986. - 350 с.
6. Василев А. Таджикистан. - Сталинабад, 1947 г. С-127.
7. Ғаффоров Ш., Хоҷаев Ғ., Эшбоев А. Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо. - Душанбе: Хумо, 2004. - 144 с.
8. Кумитаи давлатии Заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2015. - 68с.

Калидвожаҳо: аҳоли, гурӯҳ, одамон, синну сол, ҷинс, миллат, урфу одат, замин, ҳаёт, фаъолият, ҷумҳури, миллат, захираи меҳнатӣ, вилоят, омор, табиат, меҳнат, саноат.

Аннотация

НАСЕЛЕНИЕ И ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ КУЛЯБСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА

Кулябский экономический район издревле был местом проживания человека, об этом свидетельствуют археологические находки и раскопки. Следует отметить что расселение населения в округе имело ряд специфических особенностей в зависимости от уровня развития, природных факторов и этнических различий, но наряду с экономическими и социальными изменениями произошли существенные изменения в соотношении расселения.

Поселение коренных таджиков в горных долинах имеет и другие положительные стороны, такие как: умеренная погода, больше деревьев для строительства и топлива, обилие пастбищ для выпаса скота, пищевых и лекарственных растений, охоты на диких животных, наличие хороших возможностей для физического и умственного развитие, больше воздействия ультрафиолетовых лучей. Солнце помогало поддерживать гидратацию организма.

Ключевые слова: население, группа, люди, возраст, пол, нация, обычаи, земля, быт, деятельность, республика, нация, трудовой ресурс, район, статистика, природа, труд, промышленность.

Annotation

POPULATION AND LABOR RESOURCES OF KULOB ECONOMIC DISTRICT

The Kulob economic district has been a place of human habitation since ancient times, archaeological findings and excavations testify to this. It should be said that the settlement of the population in the district had a number of specific characteristics depending on the level of development, natural factors and ethnic differences, but along with economic and social changes, there were significant changes in the ratio of settlement.

The settlement of native Tajiks in the mountain valleys has other positive aspects, such as: moderate weather, more trees for construction and fuel, abundance of pastures for cattle grazing, food and medicinal plants, hunting of wild animals, availability of good opportunities for physical and mental development, more exposure to ultraviolet rays. the sun helped to keep the body hydrated.

Keywords: population, group, people, age, sex, nation, customs, land, life, activity, republic, nation, labor resource, region, statistics, nature, labor, industry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабмоҳи Раҳмат магистранти соли дуюми ихтисоси география, факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, к. Шайнак, х. 11. Телефон: +992 988872757

Рохбари илмӣ: н. и. г., профессор Алишер Чураев

Сведение об авторе: Рачабмоҳи Раҳмат, магистрантка второго курса специальности географии географического факультета Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Адрес: г. Душанбе, р. Сино, у. Хоразми, кв. 9. Телефон: +992 988872757

Научный руководитель: к. э. н., профессор Алишер Джураев

About the author: Rajabmohi Rahmat, second year student in the specialty of geography of the Geographical Faculty of Tajikistan state pedagogical university named after Sadridin Aini. Address: Dushanbe city, Sino district, st. Shainak, house 11. Phone: +992 988872757

Supervisor: C. G. S., the Professor Alisher Juraev

ТАЪРИХ ВА МИНТАҚАБАНДИИ БОҒИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Боғи миллии Тоҷикистон - ҳудуди табиӣи ҳифзшавандаи Тоҷикистон, ки соли 2013 ба Феҳристи Мероси Ҷаҳонии Идораи омӯзишӣ, илмӣ ва фарҳангии Созмони Милали Муттаҳид (ЮНЕСКО) шомил шудааст. Бо Қарори Девони Вазирони ҚТ 20. 6. 1992 дар масоҳати 1,2 млн га таъсис ёфта, аз 11. 6. 2001, № 253 бо Қарори Ҳукумати ҚТ ҳудуди он то 2,6 млн га васеъ карда шуд. Соли 2004 боғ ба Муассисаи давлатии ҳудуди табиӣи махсус ҳифзшаванда - МД ҲТМХ табдил ёфта, фаъолияти он аз ҷониби Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҚТ идора мешавад. Дар Хоруғ, Тавилдара ва Ҷирғатол идораҳои минтақавӣ дорад. Масоҳати умумии боғ 2611674 га буда, 306613 га ҳудуди ноҳияи Тавилдара, 69912 га. ҳудуди ноҳияи Ҷирғатол, 2235000 га. ҳудуди ВМКБ-навоҳии Мурғоб, Шугнон, Рӯшон, Ванҷро фаро гирифтааст. Боғ бо мақсади ҳифзи манзараҳои нодир, анвои камёфту нобудшавандаи олами набототу ҳайвонот, ёдгориҳои табиӣ, ривочи сайёҳӣ, истифодаи дурусти захираҳои табиӣ ва беҳбуди сатҳи зиндагии мардуми маскунӣ ҳудуди он ташкил ёфтааст [1].

Дар натиҷаи минтақабандии ҳудуди боғ дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ ва объектҳои махсус ҳифзшаванда» мутобиқи қорҳои бурдаи экспертҳои Иттиҳоди Байналхалқии Ҳифзи Табиат (ИБХТ), таҳқиқоти мутахассисони муассисаи ҲТМХ (бо ширкати олимони АИ ҚТ) ва ғ. ба минтақаҳои зерин ҷудо карда шудааст: минтақаҳои мамнӯъ, истифодабарии анъанавии табиат, истифодабарии хоҷагии маҳдуд, минтақаҳои сайёҳӣ [2].

Минтақаи мамнӯъ, минтақаи асосии боғ, ки 1165411 га масоҳ. дошта, 64,6 дарсади масоҳ. умумии боғро ташкил медиҳад ва чанд объекти нодирӣ табииро дар бар мегирад, ки Пиряхи А. Федченко яке аз бузургтарин пиряхҳои олам (дарозии 77 км, ғафсии 1000м) ва манбаи асосии оби тозаи Осиёи Марказӣ аз он қабил мебошад. Қуллаҳои баландтарини ин силсилаи экологӣ барои таҳқиқоти илмӣ хеле ҷолибанд. Қароқул, ки дар баландии 3914 м аз сатҳи баҳр ҷойгир аст, бо олами набототу ҳайвоноти ғайӣ ва шумораи зиёди эндемикҳо фарқ мекунад. Макони пур аз рустаниҳои гуногуни минтақа ҷароғҳои ҳайвоноти сумдори ваҳшӣ буда, ин ҷиҳат қиматашро афзунтар мегардонад. Макони зисти гӯсфанди кӯҳии Марко-Поло (архар), бузи кӯҳӣ (чадӣ)-и сибирӣ, хирси барфӣ, хирси маллаи тиёншонӣ; намудҳои нодирӣ парандагон-ғози ҳиндӣ, моҳиҳӯраки сараш малла, мурғи ҳилоли тибетӣ ва ҳимолойист. Нахустватани як қатор зироатҳои муҳим, аз ҷумла, «ачдод»-и ёбии зироатҳои имрӯзаи кишоварзӣ, навъҳои ёбии ба шароити маҳал мутобиқгардида ва навъҳои селекцияи мардумӣ мебошад. Дар Помири Ғарбӣ-минтақаи бадахшонӣ боғ намудҳои аз ҷиҳати ботаникӣ гуногуни гандуми нарми чинси *Triticum* L. (151 аз 273 намуди маълум), қадимии эндемикии гандуми «резапоӣ» ва ҳамчинсҳои ёбии онҳо мерӯянд, ки дар миқёси олам назир надоранд. Дар ин ҳавза, дар соҳилҳои д. Бартанг, намудҳои нодирӣ аз ин пеш номаълуми гандуми резапоӣ нарми *Triticum aestivum* L. var. *Japschorvi* Nigm., var. *ruchzianum* Nigm, var. *meridionale inflatum* Nigm. var. *nova*, var. *quasimeriionale-inflatum* Nigm. var. *nova*, var. *quasiheraticum* Nigm. var. *nova*; гандуми резапоӣ var. *sarezicum* Nigm., var. *Bar-Darai* Nigm. ; навъҳои гандуми резапоӣ баҳории *Tr. compactum* Host. var. *Humboldtii-inflatum* Vav. et Kob кашф шудаанд. Қитъаи Тавилдараи боғ аз ҷиҳати гуногунии дарахтони меваи ёбӣ ғанист. Мувофиқи маълумоти олимони, дар ин ҷо себи Сиверс (*Malussieversii*), ноки тоҷикистонӣ (*Purus tadjikistanica*), ноки бухорӣ (*Purus bucharica*), чормағзи юнонӣ (*Juglans regia*), олуҷаи тоҷикистонӣ (*Cerasus tadjikistanica*), олуи хонагӣ (*Prunus domestica*), олуи дарвозӣ (*Prunus darvasika*), бодоми бухорӣ (*Amugdalus bucharica*), бодоми Вавилов (*Amugdalus vavilovii*), дӯлонаи понтӣ (*Crataegus pontica*), дӯлонаи туркистонӣ (*Crataegus turkestanica*), дӯлонаи сонгорӣ (*Crataegus songorica*), дӯлонаи ҳисорӣ (*Crataegus hissarica*), зирки сиёҳ (*Berberis heterobotrus*) мерӯянд. Минтақаи истифодабарии анъанавии табиат. 127665 га масоҳ. дошта, 4,9 дарсади масоҳ. умумии боғро ташкил медиҳад ва асосан, аз ҷароғҳои иборат аст. Ҷупонии кӯчӣ аз онҳо дар мавсими гармо барои ҷарондани ҳайвоноти хурди хонагиву кӯтос, дар зимистон танҳо барои парвои кӯтос истифода мебаранд. Дар ин ҷойҳо истифодабарии табиат нисбатан маҳдуд буда, таҳти назорати кормандони боғ сурат мегирад, то ба минтақаи асосӣ зиёне нарасад. Дар харитаҳои истифодаи замин ин гуна ҳудудҳо ҷун ҷароғҳои ишорат шудаанд [4].

Ин минтақа 740198 га масоҳ. дошта 28,3 дарсади масоҳ. умумии боғро ташкил медиҳад. Яшилкӯл бо ҷароғҳои атрофаш, қитъаи барои сайёҳии шикорӣ ҷудошудаи назди Қароқул,

китъаи сабзи соҳили дарёи Бартанг ва шохроҳи мошингарди Душанбе - то ба сарҳадди Қирғизистону Хитой мансуби ҳамин минтақаанд. Қисмати барои хоҷагидорӣ аҳоли истифодашаванда ба рӯйхати маҳалҳои ҳифзшаванда ворид нагардидааст, зеро ногузир аҳоли ба сифати чарогоҳ ё чойи ҳезумчинӣ истифода мебарад. Гоҳо дар ин мавзёе шикори ғанимати архару чадӣ сураи мегирад [3].

Худуди ин минтақа 58400 га масоҳ. дошта, 2,2 дарсади масоҳ. умумии боғро фаро мегирад. Дар ин ҷо барои ташкили истироҳату сайёҳӣ бунёди нуктаҳои хизматрасонӣ (ба таври маҳдуд) иҷозати расмӣ дода шудааст. Минтақаи мазкур маҳаллаҳои аҳолинишини атрофи Қарокӯлу Булункӯл, роҳҳои байни онҳоро дар бар гирифтааст. Дар харита таҳти ишорати маҳаллаҳои маскун, сайрхатҳои сайёҳӣ, хоҷагиҳои шикор (сайддор), манзараҳои аҷоибӣ табиӣ, ғорҳо ва маҳсусан, чашмаҳои обҳои маъдани гарму сард ва дигар нодирот оварда шудааст. Ба минтақаи сепрафтуомади сайёҳон ва хизматрасонии комил табдил ёфтани он дар назар аст.

Гузаргоҳҳои транзитӣ ва экологии дохили боғ ва берун аз он. Бо мақсади беосебу беҳалал маҳфуз доштан ва афзоиш додани ҳайвоноти кӯчии сумдор ва озодона ҳаракат кардани онҳо аз чарогоҳҳои зимистона ба тобистона ва баръакс, гузаргоҳҳои маҳсуси маҳалҳои будубоши азалии онҳо барқарор дошта мешаванд.

Таснифоти манзаравии боғ чунин аст:

- чарогоҳҳо (184525 га),
- буттазорҳо (34528 га),
- пиряхҳо (282755 га),
- кӯлҳои калон (Қарокӯл, Сарез, Яшилкӯл - 47960 га),
- кӯлҳои хурд (4700 га),
- дарёҳо (5500 га),
- биёбонҳои яхбастаи баландкӯҳҳо (1. 150000),
- шухҳо ва сангрзаҳо (900786 га),
- роҳҳои хокии маҳаллӣ (920 га)

Дар маҷмӯъ 2611674 гектар боғ ва минтақаҳои дидбонгоҳдоштаи онро нозирони давлатӣ ё кормандони масъули шӯъбаҳои дахлдори ҳукумати ноҳияҳо назорат мекунанд [4].

Шикори ҳайвоноти мамнӯъ ва моҳидорӣ беиҷозат, инчунин, бе рухсат ворид шудан ва ё мошин рондан дар худуди боғ зухуроти асосии қонуншиканӣ дар ин соҳа ҳисобида мешавад. Дар худуди боғ кормандони он (54 нафар) якҷоя бо олимони АИ ҚТ таҳқиқоти нақшавии солонаи илмӣ ва мониторинги экологӣ мебаранд, ки иборатанд, асосан, аз қорҳои пешбурди ҳисобу китоб, қайди ҳолати ҳайвоноти ваҳшӣ, мушоҳидаи фенологии рустаниҳо, таъйини захираҳои ғизои ҳайвонот, қайди чараёни паридаравӣ ва бозгашти парандагон ва ғ.

Дар боғ якҷоя бо созмонҳои байналхалқӣ ва ғайридавлатӣ фаъолияти тарғиботию равшаннамоии экологӣ бурда мешавад. Боғ чун озмоишгоҳи бузурги табиӣ барои пешбурди таҳқиқоти илмӣ беҳтарин манбаъ буда, дар он биологҳо, глётсиологҳо (яхшиносон), метеорологҳо (обухавосанчон), гидрологҳо, геологҳо (заминшиносон), мутахассисони соҳаҳои дигар метавонанд дар самти омӯзиши ҳолати истифодаи мақсаднок ва босамари захираҳои табиӣ дар шароити яхбастагӣ ва хушкии аридии баландкӯҳҳо; таҳқиқи чараёни тағйироти силсилаҳои экологии табиӣ таҳти таъсири гармшавии умумии иқлими замин ва ғайра ба дастовардҳои илмӣ ҷолиб ноил гарданд [5].

Рӯзи ҷумъаи 21 июни соли 2013 дар иҷлоси 37-уми Кумитаи Мероси Ҷаҳонии ЮНЕСКО дар шаҳри Пномпени Камбуч Боғи миллии Тоҷикистон ба Феҳристи Мероси Ҷаҳонии Идораи омӯзишӣ, илмӣ ва фарҳангии Созмони Миллалӣ Муттаҳид (ЮНЕСКО) шомил шуд. Ин нахустин мероси табиӣи Тоҷикистон дар Феҳристи Мероси Ҷаҳонӣ маҳсуб мешавад [2].

Адабиёт:

1. Қурбонов Ш. М., Муратов Р., Сатторов Р. Особо Охраняемые природные территории Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011.
2. Мақсадов Ҳ. Л., Саидов М., Қодиров А. Экологияи умумӣ. – Душанбе, 2012.
3. Маҷмуи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи экология ва сарватҳои табиат (мураттиб Саидов М). – Душанбе, 2007.
4. Муҳаббатова Х. М., Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон. – Душанбе, 2011.
5. Муҳаббатова Х. М., Шарипов И. Н. Мавзёҳои ҳифзшаванда ва сайёҳии Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2013.

Муҳаккиқ

6. Сафаров Ҳ., Дарвозиев М., Саидов М., Давлатов А., Ҳурматов А. Асосҳои экология ва ҳифзи табиат. – Душанбе, 1997.
7. Энциклопедияи миллии Тоҷикистон. Ҷилди 2. – Душанбе, 2016.

Калидвожаҳо: манзара, бог, наботот, ҳайвонот, захираҳои табиӣ, ҳифзшаванда, табиат, масоҳат, эндемик, минтақа, дарё, ҳудуд, сайёҳ, чарогоҳ, маҳал.

Аннотация

ИСТОРИЯ И ЗОНИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Автор в своей статье изложил историю и зонирование Национального парка республика Таджикистана. Национального парка республика Таджикистана - охраняемая природная территория Таджикистана, которая в 2013 году была включена в Список всемирного наследия Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО). Он учрежден Постановлением Кабинета Министров Республики Таджикистан от 20 июня 1992 года на площади 1,2 миллиона гектаров. 2001, № 253 Постановлением Правительства Республики Таджикистан его территория увеличена до 2,6 млн га. В 2004 году парк был преобразован в Государственное учреждение особо охраняемых природных территорий (ООПТ), которое находится в ведении Комитета по охране окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан.

Имеет региональные офисы в Хоробе, Тавильдаре и Джиргатол. Общая площадь парка составляет 2611674 га, из них 306613 га - территория Тавильдаринского района, 69912 га. территория Джиргатолского района, 2235000 га. Территория ГБАО охватывает Мургабский, Шугнанский, Рушанский и Ванджский районы. Парк создан для защиты уникальных ландшафтов, редких и исчезающих видов флоры и фауны, памятников природы, развития туризма, правильного использования природных ресурсов и повышения уровня жизни людей, проживающих на его территории.

Ключевые слова: пейзаж, сад, флора, фауна, природные ресурсы, сохранение, природа, площадь, эндемик, регион, река, территория, турист, пастбище, место.

Annotation

HISTORY AND ZONING OF THE NATIONAL PARK OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author in a pile of article outlined the history and zoning of the National Park of the Republic of Tajikistan. The Republic of Tajikistan National Park is a protected natural area of Tajikistan, which in 2013 was included in the World Heritage List of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). It was established by the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Tajikistan dated June 20, 1992 on an area of 1. 2 million hectares. 2001, No. 253 By the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan, its territory was increased to 2. 6 million hectares.

In 2004, the park was transformed into the State Institution of Specially Protected Natural Areas (SPNA), which is under the jurisdiction of the Committee for Environmental Protection under the Government of the Republic of Tajikistan.

Has regional offices in Khorog, Tavildara and Jirgatol. The total area of the park is 2,611,674 hectares, of which 306,613 hectares are the territory of the Tavildara district, 69912 hectares. territory of Jirgatol region, 2,235,000 hectares. The territory of GBAO covers Murghab, Shugnan, Rushan and Vanj districts. The park was created to protect unique landscapes, rare and endangered species of flora and fauna, natural monuments, development of tourism, proper use of natural resources and improve the standard of living of people living on its territory

Keywords: landscape, garden, flora, fauna, natural resources, conservation, nature, area, endemic, region, river, territory, tourist, pasture, place.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабов Фазлиддин, магистранти соли дуҷуми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 987270599

Рохбари илмӣ: Рауфов Р.

Сведения об авторе: Раджабов Фазлиддин, магистрант второго курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Аини. Телефон: +992 987270599

Научный руководитель: Рауфов Р.

About the author: Ragabov Fazliddin, second year undergraduate student of the Faculty of Geography, TSPU named after Sadriddin Aini. Phone number: +992 987270599

Scientific director: Raufov R.

*Бобоева Фархунда Файзуллоевна,
магистранти соли дуҷуми шӯъбаи илмҳои тиббӣ ва фармасевтии назди раёсати
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

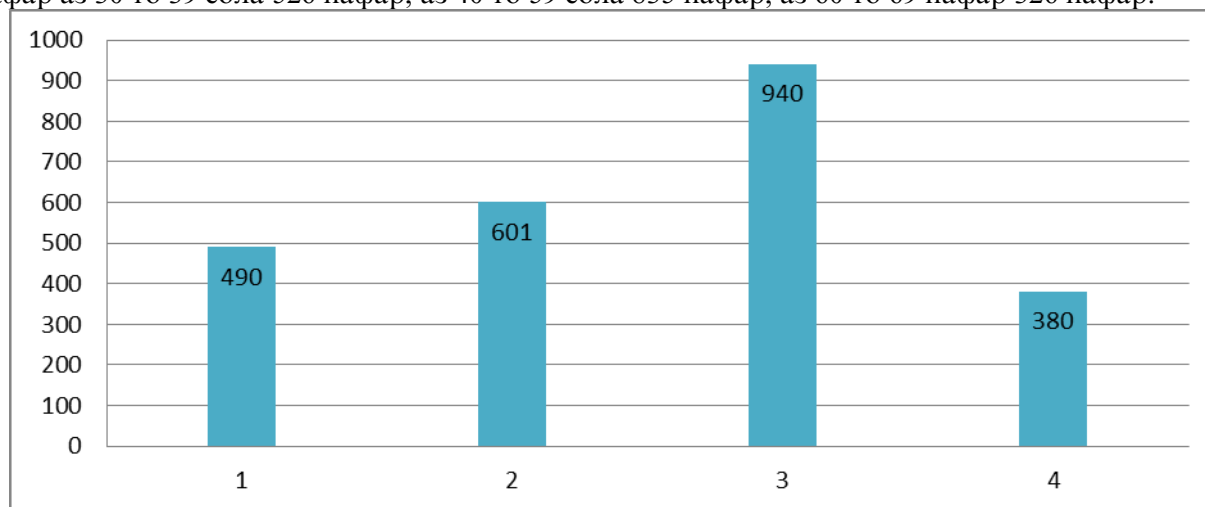
ПАҲНШАВИИ ВИРУСИ ГЕПАТИТИ С ДАР СОЛҲОИ 2019-2021 ДАР АСОСИ МУРОЧИАТИ ШАҲРВАНДОН

Яке аз проблемаҳои тиббӣ муосирпаҳншавии вирусҳои гепатити ба ҳисоб меравад. Аз рӯи нишондоди адабиётҳои илмӣ ва коршиносони ташкилоти байналхалқии тандурустӣ дар замони ҳозира зиёда аз 3%-и аҳолии кураи замин бо вирусҳои гепатити С сироят ёфтааст. Гарчанде дар 10 соли охир оиди патогенез, эпидемиология, таъхис ва табобати вирусҳои гепатити С корҳои зиёде ба анҷом расонида шуд. Аз он ҷумла маводи доругии софусбувир кашф гардид, ки ҷи дар танҳои ва ҷи дар яқҷояғи бо ледипасвир имқоният медиҳанд, ки то 98%-и беморон пурра аз вирусҳои гепатити С табобат ёбанд.

Ҷи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст яке аз корҳои асосие, ки дар мубориза ба муқобили вирусҳои гепатити С бурда мешавад омӯзиши эпидемиологияи ин вирусҳои гепатити ва ба қайд гирифтани беморони дучори ин вирус ба ҳисоб меравад.

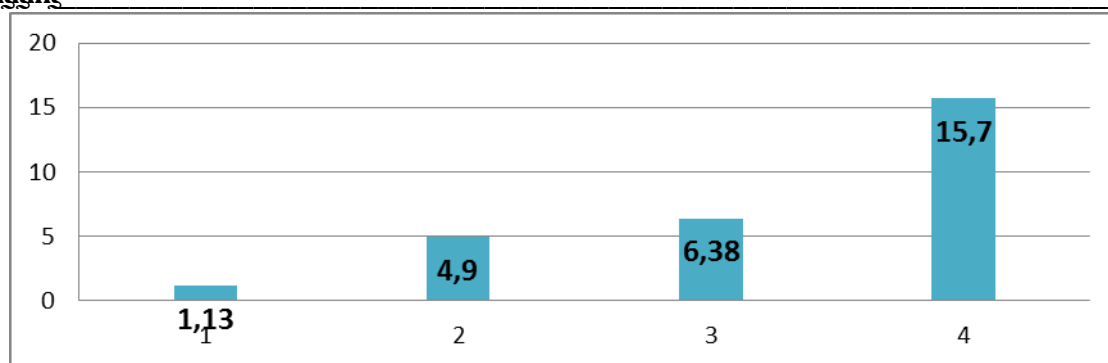
Мақсади асосии ин таҳқиқот омӯзиши паҳншавии вирусҳои гепатити С дар солҳои 2019-2021 дар асоси муруҷиати шаҳрвандон ба муассисаи давлатии пажӯҳишгоҳи гастроэнтерология дар асоси барномаи тайёр кардани мутаххасисони соҳаи вирусология гузаронида шудааст. Бо ин мақсад мо ҳамаи он шаҳрвандоне, ки дар давоми 3 сол ба озмоишгоҳи МД гастроэнтерология муруҷиат намуданд аз таъхис гузаронидем.

Ҷи хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 1 дарҷ гардида бар меояд дар давоми солҳои 2019-2021 ба мо 2835 шаҳрванд муруҷиат намудааст. Аз он ҷумла соли аввал 876 шаҳрванд, соли 2020 806 нафар, соли 2021 бошад 1243 нафар. Вобаста ба синну сол бошад шаҳрвандони 19-29 сола 591 нафар аз 30 то 39 сола 526 нафар, аз 40 то 59 сола 835 нафар, аз 60 то 69 нафар 326 нафар.

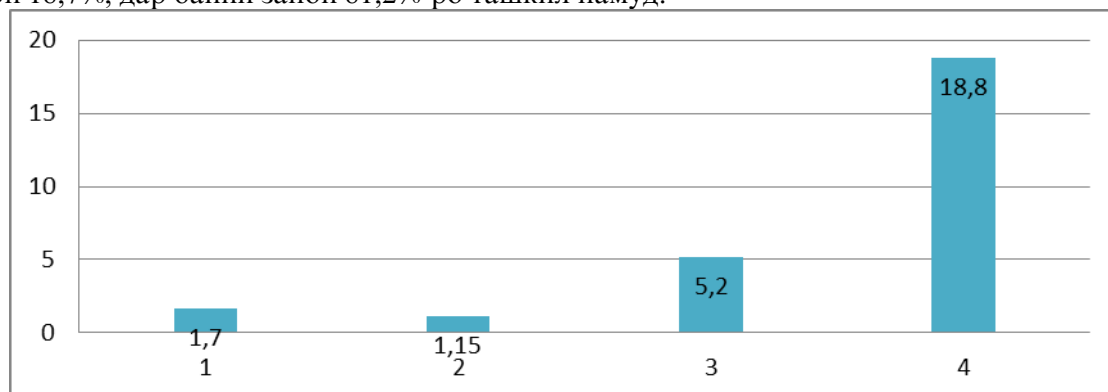
Расми 1. Шумораи шаҳрвандон вобаста ба синну сол, ки дар зери санҷиши қарор доштанд. 1) шаҳрвандони аз 19 то 29, 2) шаҳрвандони аз 30 то 39, 3) шаҳрвандони аз 40-59, 4) шаҳрвандони аз 60-69 сола.

Дар расми 2 миқдори шаҳрвандоне, ки дар соли 2019 аз муоинаи вирусологӣ гузашта мавҷудияти вирус муайян карда шуд. Дар соли 2019 ба мо 787 шаҳрванд муруҷиат намуд, ки дар 37 нафари онҳо таҳлили иммуноферментӣ нисбати муайян намудани вирусҳои гепатити С мусбӣ баромад, ки ҳамагӣ 5,3%-ро ташкил медиҳад. Вобаста ба синну сол бошад дар шаҳрвандони 19-29 сола дар байни 176 нафарсирояти вирусҳои гепатити С 1,13%-ро ташкил намуд. Ин сироят дар байни мардху занҳо яқҳела буд. Дар байни шаҳрвандони 30-39 сола бошад сироятёби бо вирусҳои гепатити С 4,9% ро ташкил намуд, ки аз онҳо мардҳо 44,5, занҳо 55,5%-ро ташкил намуд. Дар байни шаҳрвандони 40-59 сола бошад сироятёби бо вирусҳои гепатити С 6,38%-ро ташкил намуд. Дар байни шаҳрвандони 60-69 сола ҳамаги сироятёби 15,5%, ки аз он 54%-ро мардон ва 45,5%-ро занон ташкил намуданд.

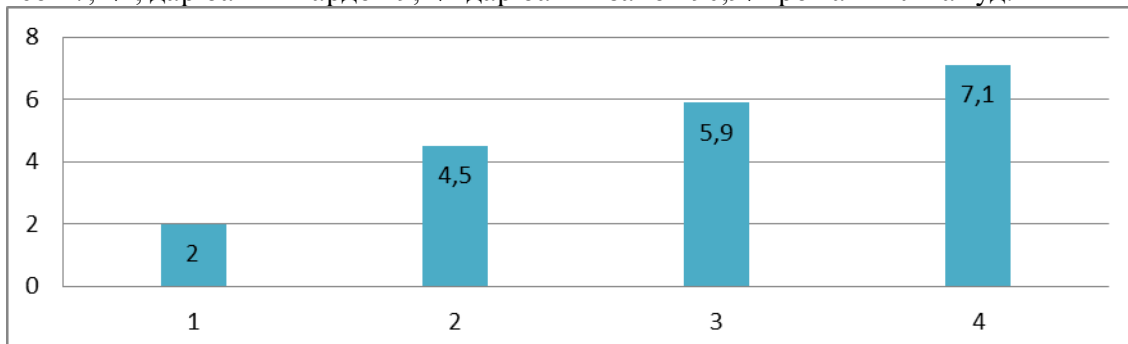
Расми 2. Шумораи шахрвандон дучори вируси гепатити С дар соли 2019 1) шахрвандони аз 19 то 29, 2) шахрвандони аз 30 то 39, 3) шахрвандони аз 40-59, 4) шахрвандони аз 60-69 сола.

Дар соли 2020 738 нафар шахрвандон аз санчиши вирусологӣ гузаштанд, ки сироятёби бо вируси гепатити С дар 37 нафар беморро ташкил намуд, ки ба ҳисоби миёна 4%-ро ташкил намуд. Вобаста ба синну сол бошад дар байни шахрвандони 19-29 сола сироятёби 1,7% аз он 50 мардон ва 50% занон ташкил намуд, дар синну соли 30-39 сола сироятёби 1,15 %-ро ташкил намуд. Дар байни шахрвандони 40-59 сола сироятёби 5,2% аз он дар байни мардон 58,8, дар байни занон 41,2%,. Дар байни шахрвандони 60-69 сола бошад сироятёби 18,8% дар байни мардон 18,7%, дар байни занон 81,2%-ро ташкил намуд.

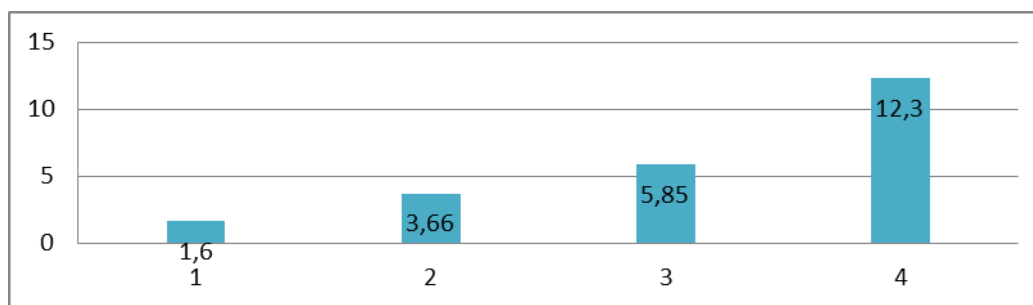
Расми 3. Шумораи шахрвандон дучори вируси гепатити С дар соли 2020 1) шахрвандони аз 19 то 29, 2) шахрвандони аз 30 то 39, 3) шахрвандони аз 40-59, 4) шахрвандони аз 60-69 сола.

Дар соли 2021 бошад аз санчиши вирусологӣ 1243 нафар шахрвандон гузашт, ки дар 44 нафари онҳо натиҷаи таҳлил мусбӣ шуморида шуд ва 3,5%-ро ташкил намуд. Вобаста ба синну сол бошад дар байни шахрвандони 19-29 сироятёби бо вируси гепатити С 2%, дар байни мардон 50, дар байни занон 50%. Дар байни шахрвандони 30-39 сола сироятёби 4,5%, дар байни мардон 50%, дар байни занон 50%, дар байни синну соли 40-59 сола сироятёби 5,9%, дар байни мардон 38,8%, дар байни занон бошад 61,2% ташкил намуд. Дар байни шахрвандони 60-69 сола сироятёби 7,1%, дар байни мардон 9,1% дар байни занон 90,9%-ро ташкил намуд.

Расми 3. Шумораи шахрвандон дучори вируси гепатити С дар соли 2021 1) шахрвандони аз 19 то 29, 2) шахрвандони аз 30 то 39, 3) шахрвандони аз 40-59, 4) шахрвандони аз 60-69 сола.

Дар расми 4 миқдори шгаҳрвандони дар давоми 3 сол вобаста ба синну сол, ки дучори гепатити С гардидаст.

Дар расми 4 миқдори шахрвандони дар давоми 3 сол вобаста ба синну сол, ки дучори гепатити С гардидааст. 1) шахрвандони аз 19 то 29, 2) шахрвандони аз 30 то 39, 3) шахрвандони аз 40-59, 4) шахрвандони аз 60-69 сола.

Аз 2868 шахрванд, ки дар давоми 3 сол аз санчиши вирусологӣ гузаштанд, дар байни 123 нафарашон натиҷаи таҳлил мусбӣ баромдад, ки ҳамагӣ 4,28%-ро ташкил менамояд. Вобаста ба ҷинс бошад 42,3%-ро мардон ва 57,7%-ро занон ташкил медиҳанд. Вобаста ба синну сол бошад дар байни шахрвандони 19-29 сола сироятёби 1,6%-ро дар байни шахрвандони 30-39 сола сироятёби 3,66%-ро, дар бани шахрвандони 40-59 сола сироят 5,85%-ро ва дар байни шахрвандони 60-69 сола 12,3%-ро ташкил намуд.

Ҳамин тариқ аз таҳқиқоти гузаронидашуда маълум гардид, ки дучоршави ба вируси гепатити С агар дар соли 2019 5,3%-ро ташкил медиҳад, дар соли 2020 4,4%, дар соли 2021 бошад ин нишондод ҳамагӣ 3,5%-ро ташкил намуд, ки нисбати солҳои пештара 34% пастар мебошад. Паҳншавии вируси гепатити С вобаста ба ҷинс бошад каме бартарӣ дар байни занон мушоҳида мегардад. Ба ҳисоби миёна вируси гепатити С дар байни мардон 42,3% ва дар байни занон бошад 57,7%-ро ташкил намуд.

Паҳншавии вируси гепатити С вобаста ба синну сол бошад аз ҳама дараҷаи баландтарини дучоршави ба ин сироят дар шахрвандони синну солшон аз 60-69 соларо ташкил намуд. Ба ҳисоби миёна дар байни ин гурӯҳи шахрвандон 12,3%-ро ташкил намуд. Аз ҳама дараҷаи пастарини сироятёбиро мо дар синну соли 19-29 сола мушоҳида намудем, ки ин нишондод дар давоми 3 сол ҳамагӣ 1,6%-ро ташкил медиҳад. Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст шахрвандоне, ки дар синни 60-69 қарор доранд аксарияташон дар синну соли нафақахурӣ қарор доранд. Аз натиҷаҳои таҳқиқот маълум гашт, ки дар соли 2021-ум дараҷаи сироятёби ба вируси гепатити С нисбати соли 2019 34% паст гардидааст. Ба ақидаи мо пастшавии сироятёби ба вируси гепатити С аз он иборат аст, ки ҳоло дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳили вирусологӣ дар сатҳи баланд гузаронида шуда ҳангоми муайяни намудани сироятёби табобати самараноки зидди вирусиро аз рӯи протоколи ягона истифода мебаранд, ки ба камшавии бемори оварда расонидааст.

Адабиёт:

1. Гепатит С. Консенсус 2002. // Вирусные гепатиты. – М., 2002. - №2 (15).
2. Мансуров Х. Х., Мироджов Г. К., Мансурова Ф. Х., Саттарова М. И. Хронические гепатиты вирусной этиологии (клиника, диагностика и лечение) / Методические рекомендации. – М., 2002. – 16 с.
3. Мансуров Х. Х., Мироджов Г. К., Мансурова Ф. Х., Саттарова М. И. Хронические гепатиты вирусной этиологии (клиника, диагностика и лечение) // Проблемы ГАЭЛ. – М., 2002. - № 1-2 (22). - С. 17-32.
4. Мансуров Х. Х., Мироджов Г. К., Мансурова Ф. Х., Мутихова Ф. Х. динамика показателей процесса перекисного окисления липидов и антиперекисной защиты у больных HCV – хроническим вирусном гепатитом на фоне терапии противовирусными препаратами. // пробл. ГАЭЛ. – М., 2005. - №1-2 (28). – С. 15-22.
5. Мироджов Г. К., Тишкова Ф. М. Мансуров Х. Х Саттарова М. И., Муратов А. М. генотипы вируса гепатита С. // проблемы ГАЭЛ. – М., 2000. - №1-2. – С. 18-25.
6. Мироджов Г. К., Тишкова Ф. М., Одинаев Р. И., Сатарова М. И. Хронический гепатит вируса С (некоторые аспекты серологической оценки активности инфицированного процесса). // Мат-лы 8 Российской гастроэнтерологической недели. – Москва, 2000. – 335 с.
7. Мироджов Г. К., Тишкова Ф. М., Саттарова М. И., Одинаева Л. И., Муратов А. М. Особенности поражения печени у доноров крови носителей анти- HCV. // Проблемы ГАЭЛ. – М., 2001. - №1-2 (21). – С. 42-51.
8. Мироджов Г. К., Азимова С. М., Саттарова М. И. Хронический гепатит С. – Душанбе: Адалеб-Р, 2015. – 144 с.
9. Сайид М. А. Ҳепатити С. – Душанбе: Пайванд, 2016. – 115 с.

Муҳаккиқ

10. Тишкова Ф. Х., Дерябин Е. А., Одинаев Ф. И., Мироджов Г. К., Самохвалов Е. И., Белоброва Е. А., Суяров Н. Частота выявления РНК ВГСМ и его генотипов среди населения различных групп высокого риска. – М., 2003. – С. 26-29.
11. Тишкова Ф. Х., Дерябин Е. А., Белоброва Е. А., Лутфуллаева Г. Н. Распространение маркеров гепатитов В и С среди населения отдельных групп высокого риска заражения. // Проблемы ГАЭЛ. – М., 2003. - №1-2 (24). – С. 17-20.

Калидвожаҳо: *сирояти вирусӣ, вируси гепатити С, гепатити музмин, софосбувир, ледипасвир*

Аннотация

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ВИРУСА ГЕПАТИТА С В 2019-2021 ГГ. НА ОСНОВЕ ЗАЯВЛЕНИЙ ГРАЖДАН

Так, из проведенных исследований стало ясно, что экспозиция к вирусу гепатита С в 2019 г. составила 5,3%, в 2020 г. – 4,4%, а в 2021 г. этот показатель составил всего 3,5%, что на 34% ниже, чем в предыдущие годы. Распространенность вируса гепатита С зависит от пола, небольшое преимущество наблюдается среди женщин. В среднем вирус гепатита С был 42,3% среди мужчин и 57,7% среди женщин. Распространённость вируса гепатита С в зависимости от возраста была самой высокой по уровню подверженности этой инфекции среди граждан в возрасте 60-69 лет. Средний показатель среди этой группы граждан составил 12,3%.

Самый низкий уровень инфицирования мы наблюдали в возрасте 19-29 лет, что составляет всего 1,6% за 3 года. Как известно, большинство граждан в возрасте 60-69 лет находятся в пенсионном возрасте. По результатам исследования установлено, что в 2021 году уровень инфицирования вирусом гепатита С снизился на 34% по сравнению с 2019 годом. На наш взгляд, снижение зараженности вирусом гепатита С связано с тем, что в настоящее время во всех регионах РТ проводится вирусологическое обследование высокого уровня при выявлении инфекции применяется эффективное противовирусное лечение по единому протоколу, что привело к снижению числа больных.

Ключевые слова: *вирусная инфекция, вирус гепатита С, хронический гепатит, софосбувир, ледипасвир.*

Annotation

DISTRIBUTION OF HEPATITIS C VIRUS IN 2019-2021. BASED ON CITIZENS' APPLICATIONS

Thus, from the conducted studies, it became clear that exposure to the hepatitis C virus in 2019 was 5. 3%, in 2020 - 4. 4%, and in 2021 this figure was only 3. 5%, which is by 34% lower than in previous years. The prevalence of hepatitis C virus varies by gender, with a slight advantage among women. On average, hepatitis C virus was 42. 3% among men and 57. 7% among women. The prevalence of hepatitis C virus depending on age was the highest in terms of exposure to this infection among citizens aged 60-69 years. The average rate among this group of citizens was 12. 3%. We observed the lowest infection rate at the age of 19-29, which is only 1. 6% over 3 years. As you know, the majority of citizens aged 60-69 are at retirement age. According to the results of the study, it was found that in 2021 the level of infection with the hepatitis C virus decreased by 34% compared to 2019. In our opinion, the decrease in infection with the hepatitis C virus is due to the fact that a high-level biological examination is currently being carried out in all regions of the Republic of Tajikistan. When an infection is detected, effective antiviral treatment is used according to a single protocol, which has led to a decrease in the number of patients.

Keywords: *viral infection, hepatitis C virus, chronic hepatitis, sofosbuvir, ledipasvir.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Фархунда Файзуллоевна, магистранти соли дуҷуми шуъбаи илмҳои тиббӣ ва фармасевтии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Бобоева Фархунда Файзуллоевна, магистрантка отделение медицинских наук и фармацевта под председательством Национальной академии наук Таджикистан.

Научный руководитель: Шамсудинов Ш.

About the author: Boboeva Farkhunda Faizulloevna is a masters student of the Department of Medical Sciences and Pharmacist of the chaired by National Academy of Sciences of the Tajikistan. Телефон: +992 985009825

Scientific director: Shamsudinov Sh.

Бадалова Солеҳа,
омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №53-и
ноҳияи Исмоили Сомониي шаҳри Душанбе

ХУСУСИЯТҲОИ БИОЛОГИЮ ЭКОЛОГӢ, ПАҲНШАВӢ ВА ҲИФЗИ ШИРХӢРОНИ ҲАШАРОТХӢРИ ТОҶИКИСТОН

ШирхӢрони аз гурӯҳи серхелтарин, такмилёфта ва олиташкили сутунмухрадoron ба шумор меравад. Дар замони ҳозира зиёда аз 4500 намуди ширхӢрон дар тамоми дунё ба қайд гирифта шуданд. ШирхӢрҳо ҳайвоноти бештар муташиклтарини замони ҳозира буда, зинаи инкишофи баландтарини эволюсияи олами ҳайвонотро ишғол мекунанд. ШирхӢрҳо дар ҳаёти одам нақши бағоят калон мебозанд. Онҳо манбаи асосии хӯроки серғизо, либоси гарм, воситаи нақлиёт низ мебошанд. Дар Тоҷикистон 84 намуди ширхӢрҳо аз ҷумла 7 намуди ҳашаротхӢр, 18 намуди дастболҳо, 3 намуди заргӯшшаклҳо, 29 намуди хояндаҳо, 20 намуди дарандаҳо ва 7 намуди ҷуфтсумҳо зиндаги мекунанд [4].

ҲашаротхӢрон яке аз қадимтарин гурӯҳи ширхӢрон ба ҳисоб меравад. Дандонҳои ҳамаи онҳо конусшакл буда, дифференсиатсияи дандонҳо суст аст. Дар ширхӢрони ҳашаротхӢр ғадуди бӯйбарор нағз инкишоф ёфтааст, ки дар фаъолияти ҳаёти он нақши калонро иҷро мекунад. Онҳо асосан ҳашаротхоро меҳӯранд ва ба соҳаи кишоварзӣ ғоидаи калон мерасонанд. Номии қатор низ аз ҳамин хусусияти онҳо гирифта шудааст. ҲашаротхӢрон ғайр аз қитъаҳои Австралия ва ҷанубии Америка дар рӯи замин хело васеъ паҳн шудаанд.

Дар замони ҳозира дар рӯи замин зиёда аз 93 намуди онҳо маълум мебошанд. Зиёда аз 39 намуди ҳашаротхӢрон дар мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ волеҳӯранд. Дар Тоҷикистон 7 намуди ҳашаротхӢрон 7 оила зиндагӣ мекунанд. Ба онҳо хорпушти гӯшқалон ва дарозхор, бӯрдандони бухорӣ, сафеддандонаҳои пакана, хурд, думсафед ва помирӣ мансубанд. Андозаи танаи сафеддандонаки пакана ба 4 см баробар аст, ки ин хурдтарин ширхӢри дунё ба шумор меравад.

Хорпушти хордароз – *Paracchimus hypomelas* (Brand, 1836), дар водихои дарёҳои Сир, Зарафшон, Қофарниҳон, Вахш ва Панҷ дида мешавад. Хорпушт сокини ҳоси ҳамвориҳо ва маҳалҳои сертеппа мебошад [1]. Дар кӯҳҳои баланд дида намешавад. Мӯи қисми болои бадани хорпушт намудашро тағйир дода ба хорҳои шохин табдил ёфтааст пойҳои он кӯтоҳ, фукаш дарозрӯя аст. Ҳангоми ҳатар ба лӯндаи хор табдил ёфта, худро ҳифз мекунад. Дарозии баданаш 15-20 см, вазнаш 500-600 гр аст.

Хорпушти гӯшқалон – *Hemichinus auritus* Gm, ҳайвони торикгард буда, рӯзро дар лонааш мегузаронад ва шом ба ҷустуҷӯи хӯрок мебарояд. Вай ҳашаротхӢр буда, қалтақалосу морро низ дошта меҳӯрад. Хорпушт ба миқдори зиёд ҳашароти гуногунро, аз ҷумла ҳашароти зараррасонро қир мекунад. Хорпушти мода то 4-7 хорпуштчаи хорҳояш мулоим мезояд, охири тобистон хопуштчаҳо мустақилона ҳаёт мегузаронанд. Хорпуштҳо аксар дар боғот, боғҳои истироҳат, қанори каналу ҷуйҳо, дар киштзор ва ҳатто дар пунктҳои аҳолинишин пайдо шуда, ҳашароту хояндаҳоро нобуд мекунанд. Хорпушт барои одам ҳайвони хеле ғоиданок буда, онро химоя бояд қард.

Дандонсафедаки пакана – *Sorex minutus* дар Тоҷикистон васеъ паҳн гаштааст. Дарозии бадани он 5-7 см, дарозии думаш 4-6 см, вазнаш 4-7 гр аст. Вай дар туғайҳои поёноб, биёбонҳои ҳокӣ, нимбиёбонҳои доманақӯҳҳо, минтақаи қанғали қӯҳӣ ва баъзан дар баландқӯҳҳо зиндагӣ мекунад. Дар киштзорҳо, боғот, соҳили ҷуйҳою захбӯрҳо, дар деҳаҳо ва ғайраҳо низ сокин мешавад. Соле 2-4 маротиба ба ҳар сафар 2-7 бача мезояд. Монанди ҳамаи дигар заминқобакҳо дандонсафеди хурд ҳайвони пурхӯр буда, ба миқдори зиёди аксар бемӯҳраҳои майда, асосан ҳашаротро меҳӯрад. Вай зараррасони зиёди киштзор, боғотро хӯрда ғоида мерасонад ва худ он манбаи хӯроки дигар ҳайвонот мебошад.

Ҳашаротхӯраки бухорӣ – *Sorex bucharensis* Ogn аз оилаи заминқобҳо буда, дар байни ширхӢрони ҳозира ҳайвони хурдтарин мебошад. Онҳо бо тумшуқи хартумчадоронашон фарқ мекунад, ки он барои тела додани ҳоки мулоим ё такандози қанғал ҳангоми хӯрокқобӣ хизмат мекунад. Дарозии бадани он 5-7 см, вазнаш ҳамагӣ 5-8 гр аст. Ранги тахтапушташ қаҳвагии бӯртоб, ранги шикамаш сафеди ҳокистарӣ аст. Ҳашаротхӯраки бухорӣ қонвари хеле қамефт ва ҳоси танҳо Тоҷикистони қӯҳӣ мебошад. Соли 1921 олими намоён С.И.Огнев навиштааст. Ин намуди ҳашаротхӯрро дар қаторқӯҳҳои Ҳисор, Дарвоз ва Пётри I пайдо қардааст. Ин намуди ҳашаротхӯрак сокини сафеддорзору тӯсзор ва баъзан арҷазори қанори дарёҳо мебошад. Соли як маротиба дар фасли тобистон афзоиш мекунад. Ҳашаротхӯраки бухорӣ ҳамчун намоёндаи

Муҳаққиқ

камёфту нодири табиати Тоҷикистон ба «Китоби Сурхи Тоҷикистон» дохил карда шудааст ва ҷолиби муҳофизат мебошад.

Ҳашаротхӯраки пакана ҳайвоноти хурдтарини ширхӯрҳои замони ҳозира мебошад. Дарозии баданаш 3,5-5 см, вазнаш 1,2-1,7 гр мешавад. Ин намуд дар Аврупои ҷанубӣ, Африкаи шимолӣ ва Осиёи Ҷанубӣ паҳн гаштааст. Дар Тоҷикистон дар қисматҳои Ҷанубу Ғарбӣ пайдо кардан мумкин аст. Ин намуд низ ҳашарот ва кирминаҳои онҳоро меҳӯрад. Барои муҳофизати ин намуди ширхӯри нодиру камёфт туғайзорҳои поёноби дарёҳои Тоҷикистонро нигоҳ доштан лозим аст. Ба ғайр аз ин намуд боз 3 намуди дигар ба монанди сафеддандонаҳои хурд, думсафед ва помирӣ дар Тоҷикистон паҳн шудааст.

Адабиёт:

1. Абдусаломов И.А., Баева В.Г. Ҳайвоноти ғойадарсон ва зараррасони Тоҷикистон. – Душанбе, 1985.
2. Абдусаломов И.А., Баева В.Г., Линдт И.И. Олами ҳайвоноти Тоҷикистон. – Душанбе: Маориф, 1981.
3. Саидов А.С. Грызуны юго-западного Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 2010.
4. Сатторов Т.С. Зоологияи сутунмӯҳрадорон. Китоби дарсӣ барои факултаҳои табиатшиносӣ. – Душанбе: Сармад компания, 2010. – 423 с.

Калидвожаҳо: *биология, экология, Тоҷикистон, ҳифз, камёфт, дарё, фард, ҳашаротхӯр.*

Аннотация

ЭКОЛОГО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И МЕРЫ ОХРАНЫ НАСЕКОМОЯДНЫХ МЛЕКОПИТАЮЩИХ ТАДЖИКИСТАНА

В этой работе проводится материалы по биологическим особенностям (размножение, жизненный цикл) экологических условий и охраны насекомоядных млекопитающих Таджикистана.

Ключевые слова: *биология, экология, Таджикистан, охрана, редкий, река, особ, насекомоядные.*

Annotation

ECOLOGY-BIOLOGICAL FEATURES OF PROLIFERATION AND MEASURES TO PROTECT INSECTIVOROUS MAMMALS OF TADJIKISTAN

This work is carried out the materials on the biological characteristics (reproductions, life cycle) environmental conditions and protection of insectivorous mammals of Tadjikistan.

Keywords: *biology, ecology, Tadjikistan, protection, rare, rivers, persons, pitcher.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бадалова Солеҳа, омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №53-и ноҳияи Исмоили Сомонӣ шаҳри Душанбе.

Сведения об авторе: Бадалова Солеҳа, учитель общеобразовательного учреждения № 53 Исмаильского Сомони района города Душанбе.

About the author: Badalova Soleha, a teacher at General Secondary Education Institution No. 53 of Ismail Somoni district of Dushanbe city.

ИҚТИСОД ВА РУШД

*Ќумаева Дилбар Абдурахимовна,
магистранти соли дујуми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит*

БАҲИСОБГИРӢ ВА АЗ ӢТИБОР СОӢИТ КАРДАНИ ВОСИТАӢОИ АСОСӢ ДАР МАКТАБ

Вазифаи баҳисобгирии воситаӢои асосӢ дар мактабӢо таъмини маҳфузият, назорати маҳфузмонӣ, истифодаи мақсаднок ва инъикоси дурусту саривақтии онӢо дар ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ, таҳия намудани тавозун ва ҳисоботӢо мувофиқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ (25. 03. 2011с., №702)» мебошад.

Ба воситаӢои асосӣ маҷмуи ашёҳои маводҳои қиматнок, воситаӢои меҳнат, ки ҳангоми истеҳсоли маҳсулот, иҷрои кор ва расонидани хизмат, зиёда аз 12 моҳ ғайроият мекунад, ё ин ки барои идоракунии корхона зиёда аз як давраи ҳисоботӣ истифода мешавад, шакли ҳудро дигар намуда, арзиши ҳудро қисм ба қисм ба маҳсулоти тайёр ё қору хизматрасонӣ мегузаронад, дохил мешаванд. Ба чунин воситаӢо дохил мешаванд: биноҳо, иншоот, мошинаҳои қорӣ ва дастгоҳҳо, дастгоҳҳои ченқунӣ ва танзимгар, мошинаҳои ҳисобқунӣ, воситаӢои нақлиёт, асбобҳои қорӣ, инвентар, қорвои қорӣ ва маҳсулотдиханда, дарахтони бисёрсола ва ғайра.

Ба воситаӢои асосии мактаб ашёҳои зерин дохил мешаванд:

А) ашёҳои муҳлати истифодаи ғойданокашон на қамтар аз 12 моҳ;

Б) ашёҳо, ки ҳангоми харидорӣ шудан арзишашон на аз 800 сомонӣ қамтар мебошад, новобаста аз муҳлати истифодабарияшон (ба ғайр аз мошину дастгоҳҳои хоҷагии қишлоқ, соҳтмонӣ, ярқ, қорво, ки новобаста аз нархашон ба воситаӢои асосии мактаб ҳисобанд), дохил мешаванд;

ВоситаӢои асосӣ дар тавозуни муассисаи таълимӣ бо арзиши ибтидоӣ даромад қарда мешавад. Пас аз азнавбаҳодиҳӣ бо нархи барқароршуда ба ҳисоб гирифта мешаванд. Арзиши ибтидоии фондҳои асосӣ – ин хароҷоти дар ҳақиқат анҷомдодашуда барои бунёд қардани иншоотҳо ё қарида гирифтани воситаӢои асосӣ мебошад.

Хароҷоте, ки ба дастрас ва монтаж, қобачоғузори ва дигар хароҷот бевосита ба овардани объектҳо ба ҳолати қурраи қорӣ нархи ибтидоии воситаӢои асосӣ дохил қарда мешаванд. Арзиши барқарорқардашуда ба қамъи арзиши асосӣ ва арзиши баҳододашуда баробар мебошад. Баҳисобгирии воситаӢои асосӣ дар мактабҳо бо воситаи ҳисобҳои қарачаи дујуми зерин амалӣ қардонида мешавад: [4].

141100 - Биноҳо;

141110 - Биноҳои истиқоматӣ (истиқоматгоҳ);

141120 - Биноҳои ғайриистиқоматӣ;

141200 - Иншоот;

141210 - Иншоот;

141220 - Дастгоҳҳои таҳвилдиҳӣ;

141300 - Мошинҳо ва таҷҳизот;

141310 - Таҷҳизоти нақлиётӣ;

141320 - Дигар мошинҳо ва таҷҳизот;

141400 - Мебел ва лавозимот;

141500 - Асбобҳо, инвентари истеҳсолӣ ва хоҷагидорӣ;

141600 - Ободонии замин.

Ҳамаи ҳисобҳо, ки барои баҳисобгирии воситаӢои асосӣ хизмат мекунанд, активӣ мебошанд.

Ҳамаи хароҷоти вобаста ба харидорӣ намудани фондҳои асосӣ ва барқарор намудани қурдашавии онҳо аз ҳисоби маблағгузори буча иҷро қарда мешавад. Арзиши ибтидоии воситаӢои асосӣ, маблағи қамъшудаи истеҳлоқ ва арзиши боқимондаи ин воситаӢо дар моддаҳои мувофиқи тавозун дар қисми активҳои қарозмуддат инъикос меёбад.

Арзиши боқимондаи воситаӢои асосӣ - ин арзиши ибтидоӣ (барқарорқардашуда) ба қам қардани маблағи истеҳлоқи қамъшуда мебошад.

Дар мактабҳо ба арзиши фондҳои асосӣ фонд ташкил қарда мешавад, ки барои ҳисоби он ҳисоби пасивии 310110 «Маблағҳои маҳсули қудоқардашуда ба фондҳои асосӣ» дохил қарда

Муҳаккиқ

мешаванд.

Ҳангоми ба даст овардан (харидан)-и воситаҳои асосӣ дар мактаб муқотибаи муҳосиби зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 141000 «Воситаҳои асосӣ»;

Кредити ҳисоби 211990 «Дигар уҳдадорихои кутоҳмуддат».

Барои маблағи хароҷоти вобаста ба нақд, насб ва ҷобаҷогузори воситаҳои асосӣ дар мактаб муқотибаи муҳосиби зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 512400 «Хароҷоти ҷорӣ, ба истиснои таъмир»;

Кредити ҳисоби 211990 «Дигар уҳдадорихои кутоҳмуддат».

Дар вақти гирифтани воситаҳои асосӣ ба тариқи бебозгашт дар мактаб муқотибаи муҳосиби зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 141000 «Воситаҳои асосӣ»;

Кредити ҳисоби 310110 «Маблағҳои махсуси ҷудокардашуда ба фондҳои асосӣ».

Дар ҳол барои маблағи истехлоки воситаҳои асосии бебозгашт гирифташуда, дар мактаб муқотибаи муҳосиби дигар тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 310110 «Маблағҳои махсуси ҷудокардашуда ба фондҳои асосӣ»;

Кредити ҳисоби 142000 «Фарсудаҳои ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ».

Ҳамаи воситаҳои асосӣ бояд барои нигоҳдорӣ ба шахсони масъулиятнок, дар асоси фармони директор дода шаванд.

Шахсоне, ки барои нигоҳдории воситаҳои асосӣ масъуланд, рӯйхати инвентарии воситаҳои асосиро бо ш. ВА- 13 ташкил мекунад ва мебаранд.

Шахсони масъул барои бе осеб нигоҳ доштани воситаҳои асосӣ назорат мекунад ва ҳисоби ҳамаи тағйиротҳоро мебаранд.

Ҳангоми иваз кардани шахси масъул санади супоридан ва қабул тартиб дода мешавад. Ин санад аз тарафи директори мактаб тасдиқ карда мешавад.

Барои ташкили баҳисобгирӣ ва таъмини назорати маҳфуз мондани воситаҳои асосӣ, ба ҳар як ашё рақами инвентарӣ гузошта мешавад. Рақаме, ки бо аломати алоҳида, ба ашёҳои ба рӯйхатгирифташанда часпонда мешавад, ё рақам дар ҳуди ашё навишта мешавад.

Рақами инвентарии ашё (предметҳо), бояд дар тамоми муҳлати нигоҳдории он дар мактаб маҳфуз дошта шавад. Рақами воситаҳои асосӣ аз истифода баромада ба ашёҳои дигар дода намешавад.

Ба воситаҳои асосии мактаб ҳиссаҷудокунии истехлоки иҷро карда намешавад, балки ба таври муайянкардашуда хурдашавӣ ҳисоб карда мешавад.

Мутобиқи моддаи 198- и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тарҳи маблағҳои ҳиссаҷудокунии истехлоки ва дигар тарҳҳо аз рӯи воситаҳои асосии истехлокшаванда» меёри истехлок аз молу мулк зерин чунин мебошад: [2 сах. 206].

Қадвали 1. Тарҳи маблағҳои ҳиссаҷудокунии истехлоки ва дигар тарҳҳо аз рӯи воситаҳои асосии истехлокшаванда

Гурӯҳ	Намуди молу мулк	Меёри истехлок (бо фоиз)
1.	Асбобу анҷом ва лавозимоти махсус; дастгоҳҳо ва воситаҳои маҳаллии коркарди маълумот; таҷҳизоти электронӣ ва серверҳо	12,5
2.	Автомобилҳои боркаш, автобусҳо, техникаи автотрактории роҳсозӣ, автомобилҳои махсус ва ядакҳо; мошинаҳо ва таҷҳизот барои тамоми соҳаҳои саноат, истехсолоти рехтагарӣ, таҷҳизоти оҳангарӣ, прессҳо, таҷҳизоти сохтмон, мошинаҳо ва таҷҳизоти кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёти роҳи оҳан, баҳрӣ, дарёӣ ва ҳавоӣ; контейнерҳо	9
3.	Автомобилҳои сабукрав; мебели идора, компютерҳо, таҷҳизоти пайваста ва қисмҳои он	10
4.	Мошинаҳо ва таҷҳизоти қуввадиҳанда, таҷҳизоти техникӣ, таҷҳизоти турбинавӣ, муҳаррикҳои барқӣ ва генераторҳои дизелӣ; таҷҳизот барои интиқоли барқ; таҷҳизоти электронӣ ва воситаҳои алоқа; хатҳои қубур	8
5.	Биноҳо, иншоот ва конструкцияҳо	7
6.	Дороҳои истехлокшавандае, ки ба гурӯҳҳои дигар мансуб нестанд	4

Барои ҳисоби хурдашавии воситаҳои асосии мактаб ҳисоби дараҷаи дуюм 142000 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ» истифода бурда мешавад. Ин ҳисоб пасив мебошад. Хурдашавии воситаҳои асосӣ дар асоси меъёрҳои дар боло овардашуда дар мактабҳо барои як соли пурра ҳисоб карда мешавад.

Ҳангоми ҳисоб кардани хурдашавии воситаҳои асосии мактаб мукотибаи муҳосиби зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 310110 «Маблағҳои махсуси ҷудокардашуда ба фондҳои асосӣ»;

Кредити ҳисоби 142000 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ».

Дар варақаҳои инвентарии ҳисоби воситаҳои асосӣ ш. ВА - 6 ва ВА-8 меъёри солона, маблағи хурдашавӣ ва соли охири он, ки дар он хурдашавӣ пардохта шуда буд, қайд карда мешавад. Ҳисоби хурдашавӣ ба миқдори 100, арзиши воситаҳое, ки қобили истифода мебошанд, наметавонад барои аз эътибор соқит доништан асос шавад. [6 сах. 70].

Аз нав баҳогузори арзиши воситаҳои асосӣ. Бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ азнавбаҳогузори воситаҳои асосии корхонаву иншоотҳо дар таърихи муайян гузаронида мешавад.

Дар вақти баландшавии арзиши воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ мукотибаи зерини муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 141000 «Воситаҳои асосӣ»;

Кредити ҳисоби 310110 «Маблағҳои махсуси ҷудокардашуда ба фондҳои асосӣ».

Барои зиёдшавии миқдори хурдашавии воситаҳои асосӣ дар натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ дар мактаб мукотибаи зерин тартиб дода мешавад:

Дебети ҳисоби 310110 «Маблағҳои махсуси ҷудокардашуда ба фондҳои асосӣ»;

Кредити ҳисоби 142000 «Фарсудашавии ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ».

Воситаҳои асосие, ки корношоям шудаанд, дар асоси қонунгузори мавҷуда аз эътибор соқит доништа мешаванд.

Аз эътибор соқит доштани воситаҳои асосии мактаб бо розигии ташкилоти болоии соҳаи маориф амалӣ гардонида мешавад.

Воситаҳои асосӣ метавонанд вобаста ба барҳам хурданашон аз эътибор соқит гардонида шаванд: [3].

а) пас аз гузаштани муҳлати пурраи хизматрасонӣ;

б) корношоям шудан бо сабаби хурдашавии табиӣ, садама, рӯя накардани шароити истифодабарӣ;

в) қухнашавии маънавӣ;

г) бо қарори мақомоти давлатӣ;

ғ) аз қор баромадан бо сабаби сохтмони нав, азнавсозӣ, аз нав таъминкунии техникӣ.

Бо вучуди ҳодисаҳои номбаршуда воситаҳои асосӣ вақте аз эътибор соқит донита мешаванд, ки барқарор кардан ё таъмир намуданашон аз имконият берун бошад.

Дар мактабҳо барои қабул кардани қарор оид ба аз эътибор соқит доништани воситаҳои асосӣ вобаста ба барҳам хурдани онҳо, бо директор ва ҷонишини директори мактаб комиссия ташкил карда мешавад. Дар ҳайати комиссия бояд шахсони масъул аз муҳосибот, шахсони ҷавобгариӣ моддӣ дошта дохил карда шаванд. Ин комиссия бо фармони директори мактаб ташкил карда мешавад ва тамоми сол амал мекунад.

Пешниҳоди комиссия оид ба корношоям доништани воситаҳои асосӣ ва санад оид ба аз эътибор соқит доништани онҳо аз тарафи директори мактаб, бо розигии мақомоти болоии маориф тасдиқ карда мешавад.

Хулоса баҳисобгирии дуруст ва саривақтии воситаҳои асосӣ метавонад дар рушд ва сифати таълими мактаб таъсири мусбат расонад. Саривақт аз эътибор соқит намудани воситаҳои истехлоқшуда, боиси тағирёбии сатҳи сифати воситаҳои асосӣ гашта, фондбоздеҳиро таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, № 702;
2. Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2022, 407 сах.
3. Дастурамали намунавӣ оид ба аз эътибор соқит гардонидани фондҳои асосие, ки корношоям гаштаанд. Фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2004, №38;
4. Дастурамал «Оид ба истифодаи Накшаи ягонаи ҳисобҳо барои субъектҳои баҳши идораи давлатии

Муҳаккиқ

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин иҷрои хазинадорӣ бучаи давлатӣ дар ташкилотҳои бучавӣ” фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26. 01. 2015с.

5. Меъёрҳои ягонаи ҳисоб намудани истеҳлоки (хӯрдашавии) воситаҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Нақшаи воситаҳои асосие, ки ба гурӯҳҳои истеҳлоки дохил мегарданд. Фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «12» феврали соли 2014, № 24.
6. Шарифов З. Р., Ш. Давлатали. Баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар соҳаи маориф, Душанбе 2020, саҳ 204.

Калидвожаҳо: *воситаҳои асосӣ, истеҳлок, баҳисобгирӣ, андоз, мактаб, даромад, хароҷот, арзиш.*

Аннотация

УЧЕТ И СПИСАНИЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В ШКОЛЕ

В статье анализируется и рассматривается учет и учет основных средств в школе, представлены важнейшие вопросы, связанные с основными средствами. Основные средства являются важнейшей частью управления успеваемостью в школе, без которых невозможно управлять обучением. Поэтому учет их правильного и эффективного использования имеет важное значение.

Ключевые слова: *основные средства, производство, Бухгалтерский учет, налоги, школа, доход, расходы, стоимость.*

Annotation

ACCOUNTING AND WRITE-OFF OF FIXED ASSETS AT SCHOOL

The article analyzes and discusses accounting and accounting of fixed assets at school, presents the most important issues related to fixed assets. Fixed assets are an essential part of school performance management, without which it is impossible to manage learning. Therefore, taking into account their correct and effective use is important.

Keywords: *fixed assets, production, accounting, taxes, school, income, expenses, cost.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумаева Дилбар Абдурахимовна, магистранти соли дуюми ихтисоси баҳисобгирӣ бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДДОТ ба номи С. Айни. Суроға: 773740, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: +992 557450055

Сведения об авторе: Джумаева Дилбар Абдурахимовна, магистрантка второго курса специальности бухгалтерского учета, анализ и аудита ТГПУ имени Садриддина Айни. Адрес: 733740, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: +992 557450055

About the author: Dzhumaeva Dilbar Abdurahimovna, magistracy of the second year of the specialty of accounting, analysis and audit, TGPU named after Sadriddin Aini. Address: 733740, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121. Phone: +992 557450055

*Муродов Абдулло,
магистранти соли аввали факултети иктисодиёт ва идоракунии соҳаи маориф*

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ХАРЧНОМАИ ДАРОМАД ВА ХАРОЧОТҲОИ БУЧЕТӢ

Харочотҳои ҳақиқии муассисаҳо гуфта, ин харочотҳои гузаронидашудаи муассисаҳо барои чорабиниҳое, ки дар харҷномаи даромаду харочотҳо пешбини шудаанд ва аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, инчунин аз ҳисоби маблағҳои аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст омада, маблағҳои мақсаднок ва даромадҳои бебозгашт маблағгузорӣ шуда, бо ҳуҷҷатҳои дахлдор ба расмият дароварда шудаанд. Ба чунин харочотҳо инчунин харочотҳо аз рӯи ҳисобҳои пардохтнагардидаи қарзхоҳон, уҳдадорихо дар назди бучет ва фондҳои давлатии ғайрибучетӣ, музди меҳнат ва идрорпулиҳои ҳисоббардашуда ва ғайра низ дохил мешаванд.

Баҳисобгирии харочотҳои ҳақиқии бучет аз рӯи қисмҳо, зерқисмҳо, моддаҳои мақсаднок, рамзҳои гуруҳбандии иқтисодии харочоти бучетҳои гуруҳбандии бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш бурда мешавад.

Молиякунониҳои бучетӣ дар асоси қонунгузориҳои амалкунанда дар бораи сохтори бучет ва раванди бучавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешаванд. Батанзидадории бучетӣ – ин азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ миёни бучетҳои ҳамаи сатҳҳо, қисми таркибии қарағни бучетӣ мебошад.

Вазифаҳои ташкилкунӣ, амалинамоӣ ва назорат оиди иҷроиши бучети ҷумҳуриявӣ ба зимаи Хазинадорӣ вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шудааст.

Барои ташкилотҳо ва муассисаҳои бучетӣ дар раванди иҷроиши бучетҳо молиякунонӣ аз рӯи се моддаи асосӣ амалӣ карда мешавад:

- музди меҳнат;
- харочотҳои қорӣ;
- маблағгузориҳои асосӣ ва таъмири асосӣ.

Барои баҳисобгирии молиякунониҳои муассисаҳову ташкилотҳои дар ҳайати бучет дохил буда ва баҳисобгирии бучавиро дар мувофиқат бо «Дастурамал оиди ба роҳ мондани баҳисобгирии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ» (№1 41 3107 аз 26 декабри соли 2000), пешбаранда, ҳисоби 2 11 971 «Маблағгузорӣ аз бучет» истифода бурда мешавад. Ин ҳисобро истифодабарандагони болоӣ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Ҳисоби 2 11 971 «Маблағгузори аз бучет» аз чунин зерҳисобҳо иборат мебошад:

2 11 971 «Молиякунонӣ аз бучет барои интиқол ба муассисаҳое, ки тобеи истифодабарандагони болоӣ мебошанд, ва барои дигар чорабиниҳо» 2 11 972 «Сарчашмаҳои иловагии маблағгузориҳои бучет».

Ҳисоби 2 11 971 «Маблағгузорӣ аз бучет барои интиқоли муассисаҳое, ки дар тобеияти тақсимтоҷии асосӣ мебошанд ва дигар чорабиниҳо» ва 2 11 972 «Сарчашмаҳои иловагии маблағгузориҳои бучет» барои ҳисобгирии ҳаракати воситаҳои аз истифодабарандагони болоӣ гирифташуда, истифодабарандагон барои интиқол ба муассисаҳо, ки дар тобеияти онҳо мебошанд истифода мешаванд.

Дар қисми кредити ҳисобҳои 2 11 971, 211 972 маблағҳои аз истифодабарандагони болоӣ гирифташуда, истифодабарандагон барои интиқол ба муассисаҳо дар алоқамандӣ бо дебити ҳисобҳои 1 11 210 «Воситаҳои бучети давлатӣ барои интиқол ба муассисаҳои дар тобеияти истифодабарандагони болоӣ мебошанд ва барои дигар чорабиниҳо»,

1 21 210 «Воситаҳои бучети давлатӣ бо арзи хориҷӣ», 1 11 220 «Воситаҳо барои интиқол ба муассисаҳои, ки тобеи истифодабарандагони болоӣ буда ва барои дигар чорабиниҳо», 1 11 221 «Воситаҳои бучети субъекти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бучети маҳаллӣ бо арзи хориҷӣ», нишон дода мешаванд.

Баҳисобгирии харочотҳое, ки аз ҳисоби маблағҳои аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст омада, маблағҳои мақсаднок ва даромадҳои бебозгашт маблағгузорӣ шудаанд, ба монанди тартибе, ки барои баҳисобгирии маблағҳои бучетӣ пешбинӣ шудааст, амалӣ карда мешавад. Барои баҳисобгирии харочотҳои ҳақиқӣ ҳисобҳои 5 00 000 «Харочотҳо аз рӯи бучет», 5 12 190 «Харочотҳо барои тақсимот», 1 31 220 «Харочотҳо аз ҳисоби маблағҳои сарчашмаҳои ғайрибучетӣ» хизмат мекунанд.

Муҳаккиқ

Дар ҳисоби 5 00 000 «Харочотҳо аз рӯи бучет» харочотҳои ҳақиқии амалишуда барои нигоҳдории муассисаҳо ва дигар ҷорабиниҳо; харочоти маблағгузории муқараршуда дар асоси харҷномаҳои тасдиқшудаи даромаду харочотҳои аз ҳисоби сарчашмаҳои иловагии маблағгузории бучетӣ, харочотҳо аз рӯи сохтмонҳои нав ва таъмири биноҳои иншоотҳо аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Харочотҳои маблағҳои бучетӣ мутобики қатъии харҷномаҳои даромаду харочотҳои тасдиқшуда сурат мегирад.

Дар муассисаҳо ба ҳисобгирии харочотҳои ҳақиқӣ дар варақаи ба ҳисобгирии таҳлилии маблағҳои давлатӣ ва харочотҳои ҳақиқии қабулкунандагони маблағҳо ш. 309 пеш бурда мешавад.

Ҳар семоҳа дар қисми 1 варақаи ш. 309 маблағҳои давлатӣ бо назардошти тағйирёбии онҳо мутобики харҷномаҳои бо тартиби муқараршуда тасдиқшудаи харҷномаи даромаду харочотҳо дар доираи қисмҳо ва зерқисмҳо, моддаҳои мақсаднок ва намудҳои харочотҳои гурӯҳбандии бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷудо намудани рамзҳои гурӯҳбандии харочотҳо дар ҷ карда мешаванд. Ба ҳисобгирии таҳлилии харочотҳои ҳақиқӣ дар қисми 2 варақаи мазкур дар доираи рамзҳои моддаҳои ашёӣ ва зермоддаҳо бо ҷудо намудани онҳо аз рӯи элементҳои гурӯҳбандии иқтисодии харочотҳои бучетҳои гурӯҳбандии бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш бурда мешавад. Аз рӯи сатри «Бақияи истифоданаशудаи ҳаҷми маблағгузорӣ» барои амалӣ намудани харочотҳои ҳақиқӣ фарқияти байни ҳаҷми маблағгузории тасдиқшуда (меъёрҳои уҳдадорӣҳои бучетӣ) ва харочотҳои ҳақиқии гузаронидашуда ба санаи ҳисоботӣ инъикос карда мешаванд.

Дар ҳисоби 5 12 190 «Харочотҳо барои тақсимот» харочотҳои ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки дар лаҳзаи пайдошавии онҳо нематавонанд, ки бевосита ба намудҳои муайяни ғайрибучетӣ ва намудҳои муайяни маҳсулот дохил карда шаванд, бо назардошти он ҳолатҳое, ки якҷанд сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва якҷанд намудҳои маҳсулотҳои истеҳсолшуда вучуд доранд. Дар ин ҳисоб инчунин харочоти давраҳои оянда низ ба ҳисоб гирифта мешавад. Харочотҳое, ки барои тақсимот пешбинӣ шудаанд, дар давоми моҳ дар дебити ҳисоби 5 12 190 ва кредити ҳисобҳои дахлдор инъикос карда мешаванд. Ин ҳисоб ҳангоми соқит кунонӣ кредит шуда, ҳисобҳои 5 00 000, 1 31 220 дебет карда мешаванд.

Дар ҳисоби 1 31 220 «Харочотҳо аз ҳисоби маблағҳои сарчашмаҳои ғайрибучетӣ» харочотҳое, ки дар асоси харҷномаи даромаду харочот аз рӯи ғайрибучетӣ соҳибдорӣ барои истеҳсоли молу маҳсулот, иҷрои кору хизматрасонӣ, тайёр намудани дастгоҳҳои таҷрибавӣ, инчунин харочотҳои банақшагирифташудаи харҷномаҳои маблағҳои мақсаднок, даромадҳои бебозгашт ва маблағҳое, ки аз ҳисоби ғайрибучетӣ таъсис дода шудаанд, ба ҳисоб гирифта мешавад.

Харочоти аз рӯи харҷномаи даромад ва харочотҳо аз ҳисоби воситаҳо барои ҳавасмандгардонии моддӣ ва пардохтҳои иҷтимоӣ дар давоми сол гузаронидашуда дар дебити ҳисоби 5 00 000 «Харочот аз ҳисоби ғайрибучетӣ ташкилшуда» ва кредити ҳисобҳои барои ҳисобгирии воситаҳои пулӣ ва ҳисоббаробаркуниҳо нишон дода мешаванд.

Дар охири сол харочоти дар дебити ҳисоби 5 00 000 «Харочот аз ҳисоби ғайрибучетӣ ташкилшуда» нишондодашуда дар ҳадди воситаҳои мавҷуд буда аз ҳисоб соқит карда мешаванд:

Дт ҳисоби 3 50 000

Кт ҳисоби 5 00 000

Ҳисобгирии таҳлилии ҳисоби 3 50 000 оиди манбаъҳои дохилшавии воситаҳо ва истифодабарии ин воситаҳо дар карточкаҳои шакли 283 бурда мешавад.

Ҳисоби 3 50 000 «Воситаҳо барои нигоҳдорӣ ва рушди базаи моддӣ - техникаӣ» барои ҳисобгирии ҳаракати воситаҳои аз ҳисоби ғайрибучетӣ ва дигар сарчашмаҳо барои нигоҳдорӣ ва рушди базаи моддӣ-техникаӣ муассиса, объектҳои доираи иҷтимоӣ, сохтмони асосӣ, барои молиякунонии пардохти ҷорабиниҳои муқозотӣ, ҷаримаҳо, ғайрибучетӣ, андозҳо ва пардохтҳои пурра ҳисобкарданашуда ҷудо кардашуда, истифода мешавад.

Ҷараёни ҷамъбасти ҳисобҳои оиди иҷроиши харҷномаи даромуду харочотҳо чунин даврахоро дар бар мегирад:

- * тартиб додани ордерҳои мемориалӣ аз рӯи ҳамаи амалиётҳо;
- * гузароиндани амалиётҳо аз ордери мемориалӣ ба Китоби асосӣ;
- * муайян намудани маблағи гардишҳо ва бақия то 1 январӣ соли баъди ҳисоботӣ;
- * тартиб додани тавозуни пешакӣ;

* аз ҳисоб баровардани хароҷот ва ҳисобҳои манбаҳои маблағгузорӣ.

Дар рафти ҷамъбасти ҳисобҳо хароҷотҳо оид ба иҷроиши харҷномаи даромаду хароҷот аз рӯи маблағҳои бучет ва маблағҳои махсус, инчунин хароҷотҳои, ки ба сохтмони асосӣ ё таъмир алоқаманд, аз ҳисоб бароварда мешаванд.

Дар ҳолати барзиёд будани маблағҳои хароҷотҳои воқеӣ аз маблағҳои маблағгузори гирифташуда маблағи фарқият бо рақамҳои манфӣ (бо ранги сурх) инъикос карда мешавад.

Хулоса низоми дурусти таҳияи харҷномаи даромад ва хароҷотҳо метавонад боиси баландгардии ҳавасмандии кормандон ва самаранокии кори корхона гардад. Инчунин аз рӯи он метавон хароҷотҳоро ба давраҳо дуруст тақсим намуда, азхудкунии маблағҳои бучетӣ саривақт иҷро гардад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», 25 март 2011с, №702.
2. Дастурнамал «Оид ба истифодаи Нақшаи ягонаи ҳисобҳо барои субъектҳои баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин иҷрои хазинадорӣ бучаи давлатӣ дар ташкилотҳои бучавӣ» аз 26. 01. 2016.
3. Абрамова Ю. А. Система требований и допущений в учете бюджетных учреждений Бухгалтерский учет. 2007. №7.
4. Кондраков Н. П., Кондраков И. Н. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях. 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009.
5. Шарифов З. Р. Баҳисобии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 431 с.

Калидвожаҳо: даромад, хароҷот, баҳисобирии муҳосибӣ, харҷнома, бучет, иқтисодиёт, таҳлил, амалиёти муҳосибӣ, ғоида, усул, банақшагирӣ, тавозун, воситаҳои пулӣ.

Аннотация

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ СМЕТА ДОХОДОВ И РАСХОДОВ БЮДЖЕТА

В научной статье проанализирован и рассмотрен бухгалтерский учет доходов и расходов бюджета, с использованием экономической литературы и нормативно-правовых актов отрасли, на высоком уровне отражена система учета доходов и расходов. Также с помощью плана счетов осуществлялась двусторонняя запись учетных операций. Грамотное планирование доходов и расходов позволяет обеспечить эффективный процесс работы предприятия в течение года.

Ключевые слова: доходы, расходы, бухгалтерский учет, смета, бюджет, экономика, анализ, бухгалтерская операция, прибыль, метод, планирование, баланс, денежные средства.

Annotation

ACCOUNTING ESTIMATE OF INCOME AND BUDGET EXPENDITURES

The scientific article analyzes and considers the accounting of income and expenses of the budget, using economic literature and industry regulations, reflects the system of accounting for income and expenses at a high level. Also, with the help of the chart of accounts, two-way recording of accounting transactions was carried out. Proper planning of income and expenses allows you to ensure the effective process of the enterprise throughout the year.

Keywords: income, expenses, accounting, estimate, budget, economics, analysis, accounting operation, profit, method, planning, balance, cash.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Абдулло Шарифович, магистранти соли аввали факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918390926

Роҳбари илмӣ: н. и. и., дотсент Зиёев Б. С.

Сведения об авторе: Муродов Абдулло Шарифович, магистрант первого курса факультета экономики и управления образованием Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 918390926

Научный руководитель: к. э. н., доцент Зиёев Б. С.

About the author: Muradov Abdullo Sharifovich, first-year master's student at the Faculty of Economics and Educational Management, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aina. Phone: +992 918390926

Scientific supervisor: Ph. D., Associate Professor B. S. Ziyoev

БАҲИСОБГИРӢ ВА АУДИТИ АМАЛИЁТҲО ДОИР БА ЗАХИРАҲОИ МОЛИЮ МОДӢ

Мақсади баҳисобгирӣ ва тафтиши аудитории масолеҳи қимматнок, ки арзиши онҳо дар харочоти баъзе корхонаҳо ҷойи намоёнро ишғол мекунад, хеле бузург аст.

Сарчашмаи ахборотии мавҷудият ва ҳаракати ин воситаҳо дар корхона ҳисоби активии 131000 «Захираҳои молию моддӣ» ба ҳисоб меравад. Вобаста ба нақши захираҳои молию моддӣ дар истехсолот ба ин ҳисоб чунин зерҳисобҳо кушода шудааст:

- 131000 Захираҳои молию моддӣ;
- 131100 Захираҳои стратегӣ;
- 131110 Захираҳои эҳтиётии энергия;
- 131120 Захираҳои озуқаворӣ;
- 131200 Дигар захираҳои воситаҳои моддии гардишӣ;
- 131210 Ашёи хом ва масолеҳ;
- 131220 Истехсолоти нотаом;
- 131230 Маҳсулоти тайёр;
- 131240 Молҳо барои фурӯши дубора;
- 131250 Дороиҳои биологӣ истеъмоли.

Вобаста ба сиёсати баҳисобгирӣ пешгирифтаи корхона аудитор бояд донанд, ки дохилшавии масолеҳ бо истифодаи ҳисобҳои 131200 «Дигар захираҳои моддии гардишӣ» ва ё «Фарқият дар арзиши масолеҳ» ё бе истифодаи ин ҳисобҳо ба амал меояд. Дар ҳолати аввал дар асоси дохилшавии ҳуҷҷатҳои ҳисобии таъминкунанда, вобаста аз кучо дохилшавии масолеҳи қимматнок ва хароҷотҳои тайёркунӣ ва расонидани масолеҳ ба корхона, чунин навишти муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

- Дт ҳисоби 131200 «Дигар захираҳои моддии гардишӣ»
- Кт ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркунӣ бо таъминкунандагон ва пудратчиён»
- 131220 «Истехсолоти нотаом»
- 114600 «Ҳисоббаробаркунӣ бо шахсони ҳисобдех»
- 114500 «Ҳисоббаробаркунӣ бо дигар дебеторон ва кредиторон»

Новобаста аз дохилшавии масолеҳ пеш ё баъди гирифтани ҳуҷҷатҳои ҳисобии таъминкунанда Дт ҳисоби 131200 ва Кт ҳисоби 211110 навишта мешавад. Ба ғайр аз ин сарчашмаи дигари ахборотӣ, ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ба ҳисоб мераванд: ордерҳои даромад (шакли № М4), талабномаҳои борхатӣ, карточкаҳои ҳисобгирӣ анбории масолеҳ (шакли № 17), журнали баҳисобгирӣ молҳои дохилшуда ва бовариномаҳои барои масолеҳгирӣ додашуда ва ғайра.

Аудитор ба тафтиш шуруъ намуда, бояд бо диққат ҳуҷҷатҳои гуногуни меёриро оиди тартиби қабул, баҳисобгирӣ, нигоҳдорӣ ва сарфи масолеҳи қимматнокро омӯзад, инчунин асоси низоми баҳисобгирӣ масолеҳ, зарфҳо, асбобҳои камарзишу тезфарсудашаванда, риояи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, Низомнома оиди бурдани баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботро донанд.

Мақсади асосии тафтиши аудитории амалиётҳо бо масолеҳи қимматнок:

- муайян кардани дурустии ахборот оиди мавҷудият, ҳаракат ва баҳодихии масолеҳи қимматноки корхона;
- аниқ кардани таъмини дуруст нигоҳдории масолеҳи қимматнок ва риояи меёрҳои мукаммалшудаи истеъмоли истеҳсолӣ;
- муайян кардани дуруст тақсимукунии арзиши масолеҳи қимматноки дар истехсолот сарфшуда аз рӯи объектҳои калкулятсия.

Тафтиши мавҷудият ва амалиётҳо оиди ҳаракати захираҳои истеҳсолиро аз таҳлили баҳодихии онҳо оғоз намудан лозим аст, чунки ба арзиши аслии ҳақиқии хариди масолеҳ ба ғайр аз арзиши харидорӣ, инчунин хароҷотҳои тайёркунӣ нақлиётии корхонаҳои таъминкунанда, хароҷотро комисионӣ, болонархгузорӣ, пардохтҳои гумрукӣ, пардохти корхонаҳои хизматрасон барои расонидан ва нигоҳдории масолеҳи қимматнок дохил мешаванд.

Ба ғайр аз ин аудитор бояд тафтиш кунад, ки ба арзиши аслии масолеҳ хароҷотро оиди нигоҳдории анборҳо, шубаҳои таъминкунӣ ва фурӯш, сафари хизмати коркунон барои

баستاني шартномаи таъмини масолах, ки ба хароҷотҳои умумихоҷағӣ дохил мешаванд, дохил нашуда бошанд. Инчунин аудитор дуруст барӯйхатгирии масолаҳи қимматнок, пурра дохилкунӣ ва дуруст аз ҳисоб баровардани онро бояд тафтиш намояд.

Тафтиши нигоҳдории молу масолаҳи қимматнок аз барӯйхатгирӣ оғоз мегардад. Баробари сар шудани тафтиш, гурӯҳи аудиторон барӯйхатгирии молу масолаҳи қимматноки дар анбор ва дар истифодабударо шуруъ мекунанд. Сарвари гурӯҳ то саршавии тафтиш бояд ҳамаи ҷойҳои нигоҳдории молу масолаҳ ва номгӯи масолаҳи барӯйхат гирифташавандаро нағз донад. Пеш аз саршавии кор аудитор бо роҳбари корхона оиди созмон додани комиссия бояд маслиҳат кунад. Вобаста ба ин роҳбари корхона оиди таъсис додани комиссия супориши дахлдор мебарорад ва ба аъзоёни комиссия месупорад.

Ба ҳайати комиссияи барӯйхатгирӣ ба ғайр аз шахсони ҷавобгарии моддӣ дошта, мувофиқи дастури методӣ оиди барӯйхатгирии амвол ва уҳдадорихои молиявӣ, ки бо қарори вазорати Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 майи соли 1997 №45 қабул шудааст, инчунин намоёндагони роҳбарияти корхона, коркунони шӯъбаи баҳисобгирӣ, дигар мутахассисон дохил мешаванд. Дар мавриди барӯйхатгирӣ иштироки шахси ҷавобгар ҳатмист. Бе шахси ҷавобгари моддӣ гузаронидани барӯйхатгирӣ аз тарафи шахси тафтишкунанда хатост. Дар ҳолати ошкор шудани камомад, шахси ҷавобгар метавонад натиҷаи барӯйхатгириро ба эътибор нагирифта, аз нав дида барояд. Агар шахси ҷавобгар бо сабаби узрнок ҳозир набошад, аудитор бояд анбор (ё дигар иншооти масолаҳи қимматнок)-ро муҳр зада, фақат баъд аз ба кор баромадани он шахс барӯйхатгирӣ шуруъ кунад.

Натиҷаи барӯйхатгирӣ аз рӯи ҳар як намуди молу масолаҳи қимматнок, дар навиштаҳои барӯйхатгирӣ, барои ҷойҳои нигоҳдорӣ ва шахсони вазифадори ҷавобгар, алоҳида қайд карда мешавад.

Натиҷаи барӯйхатгирӣ дар навиштаҷотҳо аз рӯи номгӯӣ ва воҳиди ченаке, ки дар баҳисобгирӣ қабул шудааст, инъикос меёбад. Ҳолатҳое вомеҳӯранд, ки дар рафти барӯйхатгирӣ аз тарафи раиси комиссия молу масолаҳи қимматноки дар анборбуда, ки мувофиқи гуфтаи шахси ҷавобгар аз он корхона нестанд ва фақат барои муваққатан нигоҳдорӣ вучуд доранд, ба навиштаҷоти барӯйхатгирии молу масолаҳи қимматнок ҳамроҳ карда намешаванд. Ин нодуруст аст. Аз рӯи ин молу масолаҳи қимматнок комиссия бояд навиштаҷоти алоҳида тартиб диҳад ва бо тафтиши рӯ ба рӯ муайян намудан лозим аст, ки ин молу масолаҳи қимматнок ба кадом корхона тааллуқ дорад ва барои чи дар анбори дигар корхона нигоҳ дошта мешавад.

Дар журналордери №6 мувофиқи ҳар як ҳуччати ҳисоббаробаркунӣ навиштаҷот тартиб дода мешавад. Агар дар вақти қабули молу масолаҳи қимматнок камомади мол муайян шавад, ё ба таъминкунанда эътирознома (даъво) оиди сифати мол пешниҳод шавад, ба маблағи камомад чунин навишти муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дт ҳисоби 211510 «Ҳисоббаробаркунӣ аз рӯи даъвоҳо»

Кт ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён».

Дар вақти қабули масолаҳ ошкор шудани камомад чунин навишта мешавад:

Дт ҳисоби 131000 «Захираҳои молию моддӣ»

Кт ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркунӣ бо таъминкунандагон ва пудратчиён» ва дар журналордери № 6 дар сатри алоҳида ҳамчун молҳои берун аз ҳуччат нишон дода мешавад.

Аудитор ҳуччатҳои ба истехсолот додани масолаҳ ва меъёри онро бояд бо диққат таҳлил намояд. Ба сифати ҳуччати хароҷоти масолаҳ картаҳои лимитӣ васеъ истифода бурда мешаванд. Дар ҳолати кам будани талабот онро бо талабномаҳо низ медиханд.

Дар чараёни тафтиш бояд бо мақомоти тафтишотӣ ҳамкориҳои зич намуд. Усулҳои муайянкунии суйистеъмолкунӣ оиди баровардану фуруши маҳсулоти ба ҳисоб гирифтанишуда набошад ҳам, вобаста ба шароит, усул ва роҳҳои гуногун истифода бурда мешаванд.

Мақсади асосии тафтиш, муайян намудани дуруст бурдани ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён барои молу масолаҳи қимматноки гирифташуда, корҳо ва хизматҳои расонидашуда мебошад. Мувофиқи ин мақсад аудитор бояд мавҷуд будани шартномаҳои оиди расонидани мол ва дуруст ҳуччатноккунии онро тафтиш намояд. Дар ҳолати мавҷуд будани қарзҳои дебеторӣ санаи ба вучуд омадан ва сарчашмаи пайдоиши онро бояд муайян намуд. Ба қарзҳои муҳлати пардохташон гузашта бояд диққати махсус дода шавад.

Дар рафти тафтиши ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён, агар шакли журнал-ордерӣ истифода шавад, баҳисобгирии аналитикӣ ва синтетикӣ ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён» дар журналордери № 6 бурда

Муҳаккиқ

мешавад, дар ҳолати истифодаи компютерҳо ин маълумотҳо дар ведомостҳои баҳисобгирии синтетикӣ ва аналитикии ин ҳисоб нишон дода мешаванд.

Ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён» барои ҷамъбасти ахборот оиди ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён хизмат мекунад, барои ҳамин баҳисобгирии аналитикӣ бояд барои ҳар як таъминкунанда ва пудратчӣ алоҳида бурда шавад.

Сарчашмаҳои асосии тафтишот инҳоянд:

- шартномаҳо барои расонидани молу масолеҳи қимматнок;
- шартномаҳо оиди расонидани хизмат;
- журнали қайди ҳисоб-фактураҳои таъминкунандагон;
- журнали қайди огоҳиномаҳо барои гирифтани молу масолеҳи қимматнок;
- ҳисоб фактураҳои таъминкунандагони молу масолеҳи қимматнок.

Давраи аввали тафтиши аудиторӣ баҳодиҳии ҳуқуқии шартномаҳо мувофиқи қонунгузориҳои ҷориро дар бар мегирад. Дар ин давра дар ҳисобгирӣ акс ёфтани амалиётҳо мувофиқи шартнома, фарқияти дар ҳисобгирӣ нишон додани хароҷотҳо ва андоз аз арзиши иловашуда ва ғайра муайян карда мешавад.

Давраи дуюми тафтиши аудитории ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён барӯйхатгирии ҳисоббаробаркуниҳо мебошад.

Дар охир бояд қайд намуд, ки гузаронидани саривактии аудити дохилӣ метавонад ба пешгирии истифодабарии ғайримаксадноки захираҳои молию моддӣ мусоидат намояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», 25 март 2011с, №702.
2. Дастурамал «Оид ба истифодаи Нақшаи ягонаи ҳисобҳо барои субъектҳои баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин иҷрои ҳазинадорӣ бучаи давлатӣ дар ташкилотҳои бучавӣ» аз 26. 01. 2016.
3. Каримов Б. Ҳ. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 213 с.
4. Шарифов З. Р. Баҳисобгии бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 431 с.
5. Шарифов З. Р., Ҷӯраев О., Расулов Н. Ҳисобдорӣ, таҳлил ва аудит дар корхонаҳо. (Васоити таълимӣ). – Душанбе: Маориф, 2000.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, захира, ҳисоб, маҳсулот, аудит, муассиса, барӯйхатгирӣ, прдохт, тафтиш, мол.

Аннотация

УЧЕТ И АУДИТ ОПЕРАЦИЙ С ФИНАНСОВЫМИ И МАТЕРИАЛЬНЫМИ СРЕДСТВАМИ

В статье рассматривается анализ и обзор учета и аудита финансовых и материальных ресурсов в бюджетных учреждениях. А также в статье бухгалтерские операции по финансовым и материальным ресурсам проводились с использованием плана счетов. Проведение аудита финансовых и материальных ресурсов является одним из важных решение оценки в бюджетных учреждениях, поскольку финансовые и материальные ресурсы переносят свою стоимость на готовую продукцию.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, инвентаризация, учет, продукт, ревизия, учреждение, инвентаризация, оплата, контроль, товар.

Annotation

ACCOUNTING AND AUDIT OF OPERATIONS WITH FINANCIAL AND MATERIAL ASSETS

The article deals with the analysis and review of accounting and audit of financial and material resources in budgetary institutions. And also in the article, accounting operations on financial and material resources were carried out using the chart of accounts. Conducting an audit of financial and material resources is one of the important evaluation decisions in budgetary institutions, since financial and material resources transfer their value to finished products.

Keywords: accounting, inventory, accounting, product, audit, institution, inventory, payment, control, product.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамаҷонов Муродҷон Муҳаммадҷонович, магистранти соли аввали ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992 985900993

Роҳбари илмӣ: н. и. и., дотсент Шоди Д.

Сведения об авторе: Мамаджонов Муроджон Мухаммаджонович, магистрант первого курса в области бухгалтерского учета, анализ и аудита ТГПУ имени Садриддина Айни, Телефон: +992 985900993

About the author: Mamajonov Murodjon Muhamadjonovich, first year master degree of Accounting analysis and audit shpecialitu of the TGPU named after S. Aini. Phone: +992 985900993.

Абдуллоева Фарангез Баҳромовна,
магистранти соли дуҷуми ихтисоси баҳисобирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

ТАҲЛИЛИ ИСТИФОДАБАРИИ САРВАТҲОИ МЕҲНАТӢ ВА ФОНДИ ПАРДОХТИ МЕҲНАТИ КОРХОНА

Баландбардории самаранокии иқтисодӣ ва сифати маҳсулот вусъати баланди ташаббуси коллективи меҳнати корхонаро талаб менамояд. Дар марҳалаи муосири инкишофи иқтисодиёти рақамӣ пеш аз ҳама ошкор намудан зарур аст, ки дар истифодабарии меҳнат дар раванди истеҳсолот нисбат ба нақша ва нисбат ба соли гузашта чӣ гуна тағиротҳо рӯх додаанд.

Вазифаи асосии таҳлили истифодабарии сарватҳои меҳнатӣ дар корхона ин аст, ки тамоми омилҳои боздорандаи афзоиши ҳосилнокии меҳнат, ки ба талафоти вақти корӣ ва пастшавии музди кори кормандон меоранд, ошкор карда шаванд.

Дар рафти таҳлили сарватҳои меҳнатӣ чунин чиҳатҳо омӯхта мешаванд: [3 сах. 179]

- таъминнокии ҷойҳои кории корхона бо кормандони дорои ҳайати касбӣ ва ихтисоси лозимӣ (таъминнокии корхона бо сарватҳои меҳнатӣ);
- истифодабарии сарватҳои меҳнатӣ дар раванди истеҳсолот;
- самаранокии истифодабарии сарватҳои меҳнатӣ (тағирёбии коркарди маҳсулот бар як коргар ва дар ин асос тағирёбии ҳосилнокии меҳнат);
- самаранокии истифодабарии воситаҳо барои пардохти меҳнат (фонди музди кор).

Нишондиҳандаҳои асосие, ки истифодабарии меҳнатро дар корхона тавсиф медиҳанд инҳоанд: истифодабарии қувваи корӣ, вақти корӣ, ҳосилнокии меҳнат, нишондиҳандаҳои нисбии харчи музди кор.

Таҳлили сарватҳои меҳнатӣ бо чунин самтҳо ба ҷо оварда мешавад: [2 сах 151]

- баҳодихии таъминнокии корхона бо сарватҳои меҳнатӣ ва ҳаракати қувваи корӣ;
- баҳодихии самаранокии истифодабарии вақти корӣ;
- омӯзиши харочоти музди кор.

Таъминнокии корхонаро бо сарватҳои меҳнатӣ бо истифодабарии маълумотҳои ҷадвали 1 меомӯзем.

Ҷадвали 1. Таъминнокии корхона бо сарватҳои меҳнатӣ

Категорияи кормандон	Шумора дар соли гузашта	Шумора мувофиқи нақша	Шумора мувофиқи ҳисобот	Воқеъан бо фонизхо нисбат ба	
				нақша	соли гузашта
Ҳамагӣ	880	878	858	97,72	97,50
аз он ҷумла	868	866	848	97,92	97,70
фаъолияти асосӣ	721	720	704	97,78	97,64
аз онҳо:	147	146	144	98,63	98,00
коргарон	40	41	41	100	102,50
хизматчиён	107	103	103	98,10	6,26
аз онҳо:	12	12	10	83,33	83,33
роҳбарон					
мутахассисон					
фаъолияти ғайриасосӣ					

Аз ҷадвал маълум аст, ки шумораи кормандони фаъолияти асосӣ дар соли ҳисоботӣ нисбат ба нақша кам шуда, 96,92% ва нисбат ба соли гузашта 97,7%-ро ташкил додааст. Шумораи коргарон ҳам нисбат ба нақша ва ҳам нисбат ба соли гузашта кам шудааст ва мувофиқан 97,78% ва 97,64%-ро ташкил додааст. Камшавии шумора дар дигар гурӯҳҳои кормандон низ ба назар мерасад.

Дар рафти таҳлил бояд тағиротҳои сохтори кормандони корхона омӯхта шаванд, ки ин дар ҷадвали 2 инъикос ёфтааст. Маълумотҳои ин ҷадвали таҳлилий нишон медиҳанд, ки дар корхона нерӯи истеҳсолӣ паст мешавад (вазни қиёсии воқеъии коргарон аз бузургии он дар соли гузашта ва нисбат ба нақша паст аст).

Ҷадвали 2. Тағирёбии сохтори сарватҳои меҳнатӣ дар корхона

Категорияи кормандон	Сохтори кормандон						Тағирёбии вазни қиёсӣ, ±	
	Дар соли гузашта		Нақша		Воқеъӣ		Нисбат ба нақша	Нисбат ба соли гузашта
	Нафар	%	наф.	%	наф.	%		

Муҳаккиқ

Кормандони фаъолияти асосӣ, ҳамагӣ	868							
Аз он ҷумла:	721	100	866	100	848	100	-	-
коргарон	40	83,06	720	83,02	704	83,02	-0,12	-0,04
роҳбарон	107	4,60	41	4,83	41	4,83	+0,10	+0,23
мутахассисон		12,34	105	12,13	103	12,15	+0,01	-0,19

Пастшавии шумораи коргарон ҳамзамон бо зиёдшавии шумора ва вазни қиёсии роҳбарон ба амал омадааст. Ин гуна вазъ бо сабаби тағирёбии сохтори идоракунии корхона ба миён омада метавонад. Баҳодиҳии тағиротҳо дар схемаи идораи корхона бо ёрии натиҷаҳои таҳлили нишондиҳандаҳои сифатии истифодабарии меҳнат мумкин аст.

Таъсири тағирёбии вазни қиёсии коргарони асосӣ дар шумораи умумии онҳо ба коркарди як коргар бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\Delta K_{\kappa} = (B\kappa_{ac}^1 - B\kappa_{ac}^0) \times KMC_{\kappa}^0,$$

дар ин ҷо: $B\kappa_{ac}^0$, $B\kappa_{ac}^1$ - вазни қиёсии коргарони асосӣ дар шумораи умумии онҳо мувофиқи нақша ва ҳисобот; KMC_{κ}^0 - коркарди миёнасолони як коргар мувофиқи нақша.

Шумораи кормандонро бо баназардошти меъёри меҳнатталабии корҳои давраи нақшай, фонди вақти кории нафъноки (ҳақиқии) солона ва коэффисиенти нақшаии иҷрои меъёрҳо бо чунин формула муайян мекунанд:

$$ШК = \frac{T}{T_{нафъ} \times K_{пм}},$$

дар ин ҷо: T - ҳаҷми корҳо бо меъёрҳои меҳнатфароғирӣ дар давраи нақшай, меъёр-соат; $K_{пм}$ - коэффисиенти нақшаии иҷрои меъёрҳои коркард; $T_{нафъ}$ - фонди вақти нафънок (ҳақиқӣ) дар давраи ҳисоботӣ (сол).

Ба тағирёбии фонди вақти кории нафъовар ($\Phi_{нафъ}$) чунин омилҳо таъсир мерасонанд:

1. Тағирёбии шумораи миёнаарӯйхаттаи коргарон (ШК).

2. Тағирёбии давомнокии соли корӣ - миқдори миёнаи рӯзҳои коркардашудаи як коргар дар сол (Д).

3. Тағирёбии давомнокии миёнаи рӯзи корӣ (t_p).

Алоқай байни нишондиҳандаҳо бо чунин формула ифода карда мешавад:

$$\Phi_{нафъ} = ШК \times Д \times t_p.$$

Тағирёбии давомнокии соли корӣ талафоти бутунрӯзии вақти кориро инъикос менамояд.

Ҳисобкунии таъсири миқдории омилҳо ба тағирёбии фонди нафъноки вақти корӣ бо ёрии усулҳои гузоришҳои занҷирӣ, фарқҳои мутлақ ва нисбӣ, интегралӣ ба ҷо оварда мешавад.

Барои муайян намудани афзоиши истеҳсоли маҳсулот аз ҳисоби камкунии талафоти вақти корӣ бо айби корхона (ΔMU_{KMCT}) коркарди миёнасоатаи нақшай ба талафотҳои вақти корӣ зарб карда мешавад:

$$\Delta MU_{KMCT} = KMCT_0 \times Tal_{вк},$$

дар ин ҷо: $KMCT_0$ - коркарди миёнасоатаи нақшай; $Tal_{вк}$ - талафоти вақти корӣ.

Талафоти вақти корӣ на ҳама вақт ба пастшавии ҳаҷми истеҳсол меорад, чунки вай метавонад аз ҳисоби баландбардории шиддатнокии кори коргарон пӯшонида шавад. Аз ин рӯ, дар корхона таҳлили ҳосилнокии меҳнатро ба ҷо овардан лозим аст.

Таҳлили истифодабарии фонди вақти кориро бо маълумотҳои ҷадвали 3 ба ҷо меорем.

Мувофиқи маълумотҳои ҷадвал дар корхона 101,87 соат кам коркард шудааст.

Ҷадвали 3. Таҳлили истифодабарии фонди вақти корӣ

Нишондиҳанда	Нақша	Воқеъӣ	Тамоилот
Шумораи умумии нафар-соатҳои коркардаи ҳамаи коргарон дар сол, ҳаз. нафар-соат	3088,9	2987,03	-101,87
Шумораи умумии нафар-рӯзҳои коркардаи ҳамаи коргарон дар сол, ҳаз. нафар-рӯз	391	387,97	-3,07
Шумораи миёнаарӯйхаттаи коргарон, нафар	1700	1694	-6
Давомнокии соли корӣ, рӯз	230	229	-1
Давомнокии рӯзи корӣ, соат	7,9	7,7	-0,2

Барои муайян намудани таъсири миқдории омилҳо ба тағирёбии фонди вақти ғайдаовар усули фарқҳои мутлақро истифода намудан мумкин.

1. $(-6) \times 230 \times 7,9 = -10,9$ ҳаз. нафар-соат. Камшавии шумораи воқеъии коргарон нисбат ба нақша (6 нафар) ба пастшавии вақти кории коркардашуда ба андозаи 10,9 ҳаз. нафар-соат овардааст.

2. $1694 \times (-1) \times 7,9 = -13,38$ ҳаз. нафар-соат. Камшавии миқдори рӯзҳои коркардашудаи як коргар ба ҳисоби миёна дар сол (1 рӯз) ба камшавии бузургии вақти коркардашуда ба андозаи 13,38 ҳаз. нафар-соат овардааст.

3. $1694 \times 229 \times (-0,2) = -77,59$ ҳаз. нафар-соат. Камшавии давомнокии рӯзи корӣ ба 0,2 соат фонди вақти кории воқеъиро ба андозаи 77,59 ҳаз. нафар-соат кам намудааст.

Баланси тамоилот: $(-10,9) + (-13,38) + (-77,59) = 101,87$ ҳаз. нафар-соат.

Самаранокҳои истифодабарии сарватҳои меҳнатӣ бо сатҳи ҳосилнокии меҳнат ифода меёбад. Ҳосилнокии меҳнат нишондиҳандаи ҷамъбастии кори корхона мебошад. Ин нишондиҳанда ҳам ҷиҳатҳои мусбии кори корхона ва ҳам камбудихоро инъикос менамояд.

Ҳосилнокии меҳнат натиҷанокӣ, маҳсулнокии ва самаранокҳои намуди мушаххаси меҳнатро тавсиф медиҳад.

Ба тағирёбии сатҳи ҳосилнокии меҳнат ин омилҳо таъсир мерасонанд:

- тағирёбии сохтори кормандони саноатӣ-истехсолӣ;
- тағирёбии сатҳи коркарди як коргар.

Барои ҳисобкунии таъсири миқдории омилҳо ба тағирёбии сатҳи ҳосилнокии меҳнат ё усули гузоришҳои занҷирӣ, ё усули фарқҳои мутлақ истифода мешавад.

Маълумотҳо барои ҳисобкунии нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат дар ҳисобот оиди иҷроиши нақшаи меҳнат инъикос меёбанд.

Дар асоси маълумотҳои ҳисоботҳо коркарди як корманд ва як коргарро муайян мекунем (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои коркард

Нишондиҳанда	Соли гузашта, сомонӣ	Соли ҳисоботӣ		Суръати афзоиш (нисбат ба соли гузашта)	Иҷроиши нақша, %
		Нақша	воқеъӣ		
Коркарди миёнасолонии корманд ($K_{КСИ}^{МСОЛ}$)	774	811	795	102,7	98,02
Коркарди миёнасолонии коргар ($K_{К}^{МСОЛ}$)	1348	1351	1370	101,63	101,41
Коркарди миёнарӯзонаии коргар ($K_{К}^P$)	5,82	5,87	5,97	102,58	101,7
Коркарди миёнасоатаи коргар ($K_{К}^{МС}$)	0,7	0,74	0,78	111,43	105,4
Коркарди миёнасолонии коргар бо меёри-соатҳо	672	680	681	101,34	100,15

Баҳодиҳии иҷроиши нақшаи ҳосилнокии меҳнат бо коркарди миёнасолонии коргар ба ҷо оварда мешавад. Нақшаи коркард ба андозаи 1,98% кам иҷро шудааст (98,02-100).

Муқоисакунии ғоизҳои иҷроиши нақшаи ҳосилнокии меҳнат нишон медиҳад, ки дар корхона афзоиши ҳосилнокии меҳнат ҷой дорад.

♦ Дарачаи иҷроиши нақшаи коркарди солонии як коргар нисбат ба бузургии ҳамин нишондиҳанда барои як корманд ба андозаи 3,39% (101,41-98,02) зиёд аст. Коркарди як корманд паст шудааст, коркарди як коргар бошад зиёд шудааст. Дар натиҷаи бадшавии сохтори кормандони саноатӣ-истехсолӣ вазни қиёсии коргарон нисбат ба нақша кам мешавад, вазни қиёсии дигар кормандон зиёд мешавад.

♦ Дарачаи иҷроиши нақшаи коркарди миёнарӯзонаии як коргар нисбат ба коркарди миёнасолонии як коргар ба андозаи 0,29% (101,7-101,41) зиёд аст, ин аз ҷой доштани талафоти бутунрӯзии вақти корӣ дарак медиҳад, ки дар натиҷаи он давомнокии рӯзи корӣ кам шудааст.

♦ Муқоисакунии коркарди миёнасоата ва миёнарӯзонаии як коргар аз талафоти дохилибастии вақти корӣ, яъне камшавии давомнокии рӯзи корӣ ба андозаи 3,7% (105,4-101,7) дарак медиҳад.

Таъсири умумии омилҳо: $+3,39\% + 0,29\% + 3,7\% = +7,38\%$.

Нишондиҳандаи дигари ҳосилнокии меҳнат ин меҳнатфарогирии маҳсулот мебошад, ки харчи вақти кориро бар воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда ва ё бар тамоми ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот инъикос мекунад. Меҳнатфарогириро бо соатҳо (меёри-соатҳо) ҷен карда мешавад.

Хулоса дар муқоиса бо нишондиҳандаи коркард меҳнатфарогириро дорои як қатор бартарихо мебошад: вобастагии мустақими байни ҳаҷми истеҳсол ва хароҷоти меҳнатиро муқаррар мекунад; сарфаи меҳнати зиндарио бо таъсири тағирёбиҳои шароитҳои истеҳсолот нисбатан ҳақиқитар инъикос менамояд;

Муҳаккиқ

вай аз тағиротҳои ассортименти маҳсулот вобастагӣ надорад; муқоисашавандагии натиҷаҳо барои маҳсулотҳои яхела дар корхонаҳои гуногун таъмин менамояд.

Дар амалия усули ҷенкунии ҳосилнокии меҳнат васеъ истифода намешавад, чунки вай ба меъёрдориҳои объективонаи меҳнат ва хароҷотро барои воҳиди маҳсулоти тамоми категорияҳои кормандон талаб мекунад. Меъёрҳо бошанд фақат барои коргарони асосӣ мавҷуданд.

Афзоиши ҳосилнокии меҳнат асосан аз ҳисоби пастшавии меҳнатфарогирии маҳсулот ба амал меояд. Пастшавии меҳнатфарогирии маҳсулот (кор, хизматҳо) асосан бо ҷорабиниҳои ташкилӣ-техникӣ муайян мегардад.

Таҳлили ҳосилнокии меҳнат омӯзиши динамикаи меҳнатфарогирии маҳсулот (кор, хизматҳо), тағирёбии сатҳи он, ошкоркунии сабабҳои тағирёбӣ ва таъсири онҳо ба сатҳи ҳосилнокии меҳнат талаб менамояд.

Адабиёт:

1. Калемуллоев М. В., Барфиев Қ. Х., Файзуллоев А. Х. Таҳлили иқтисодии комплекси фаъолияти хоҷагидорӣ (Воситаи амалӣ-таълимӣ). - Душанбе: Ирфон, 2015. - 400 с.
2. Каримов Б. Ҳ. Таҳлили иқтисодӣ. Дастури таълимӣ. - Душанбе, Ирфон, 2005. - 240 с.
3. Расулов Т. М., Ш. Давлатали ва дигарон. Баҳисобирии муҳосибӣ (молиявӣ) ва таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ: дастури таълимӣ. - Душанбе, 2016. - 463 с.
4. Шарифов З. Р., Ш. Давлатали. Баҳисобирии муҳосибӣ дар соҳаи маориф. - Душанбе, 2020. - 255 с.

Калидвожаҳо: *музди меҳнат, таҳлил, самаранокӣ, иқтисодиёт, фонд, сифати маҳсулот, корхона, омил, афзоиш, ҳосилнокӣ, коргарон.*

Аннотация

АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ И ФОНД ОПЛАТЫ ТРУДА ОРГАНИЗАЦИИ

Статья освещает вопросы анализа использования трудовых ресурсов и фонда оплаты труда предприятия и подготовлена с использованием научной литературы, таблиц и формул. В ней заработная плата участвует как важная часть трудовой деятельности работников, и через нее обеспечивается мотивация к труду. Анализ использования трудовых ресурсов позволяет определить вопросы повышения экономической эффективности и качества продукции, производительности труда, использования фонда рабочего времени и другие вопросы, связанные с фондом труда предприятия.

Ключевые слова: *заработная плата, анализ, эффективность, экономика, фонд, качество продукции, предприятие, фактор, рост, производительность, рабочие.*

Annotation

ANALYSIS OF THE USE OF LABOR RESOURCES AND THE PAYMENT FUND OF THE ORGANIZATION

The article highlights the issues of analysis of the use of labor resources and the wage fund of the enterprise and is prepared using scientific literature, tables and formulas. Wages are involved in it as an important part of the labor activity of workers, and through it the motivation to work is provided.

Analysis of the use of labor resources allows you to determine the issues of increasing economic efficiency and product quality, labor productivity, the use of the working time fund and other issues related to the labor fund of the enterprise.

Keywords: *wages, analysis, efficiency, economics, fund, product quality, enterprise, factor, growth, productivity, workers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Фарангез Баҳромовна, магистранти соли дуҷуми ихтисоси баҳисобирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДДОТ ба номи С. Айни. **Суроға:** 733740, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: 888865104

Сведения об авторе: Абдуллоева Фарангез Баҳромовна, магистрантка второго курса специальности бухгалтерского учета, анализ и аудита ТГПУ имени Садриддина Айни, **Адрес:** 733740, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: 888865104

About the author: Abdulloeva Farangez Bahromovna, second-year master of accounting, analysis and audit, TGPU named after Sadriddin Aini, **Address:** 733740, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121. Phone: 888865104

*Нарзизода Сиевӯши Ниёз,
магистранти соли аввали факултети иқтисодиёт ва идоракунии маориф*

НАҚШИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МАШВАРАТӢ

Дар замони муосири яке аз самтҳои муҳими машваратдиҳӣ ин машваратдиҳӣ доир ба идоракунии зиддибуҳронӣ мебошад. Дар ин маврид аудитор бояд мукаррароти қонунгузори Чумхурии Тоҷикистонро оид ба муфлисшавии корхонаҳо хуб донад.

Муфлисшавӣ (нотавонии молиявӣ) гуфта ҳолати қодир набудани корхона барои дар ҳаҷми пурра қонеъ кардани талабҳои кредиторон оид ба уҳдадориҳои пулӣ ва (ё) иҷро кардани уҳдадориҳои пардохтҳои ҳатмӣ, ки суд эътироф кардааст ё корхона худ эълон намудааст, фаҳмида мешавад.

Корхонаҳо барои қонеъ кардани талаботҳои кредиторон (қарздохон) оид ба уҳдадориҳои пулӣ ва иҷрокунии пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет аз ҳисоби амволи онҳо воридшаванда қодирнабуда ҳисобида мешаванд, агар чунин уҳдадориҳо аз ҷониби корхона дар давоми се моҳ аз лаҳзаи эътибор пайдо карданашон иҷро нашуда бошанд ва агар маблағи умумии уҳдадориҳояшон аз арзиши амволи онҳо зиёд бошад.

Барои муайян намудани мавҷудияти аломатҳои муфлисшавии корхона ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ, аз ҷумла ҳаҷми қарз барои молҳои таҳвилгардида, қарҳо ва хизматрасониҳои иҷрошуда, маблағи қарзҳо бо назардошти фоизҳо, ки онҳоро корхона бояд пардохт намояд, ба истиснои уҳдадориҳо дар назди шахрвандоне, ки қарздор барои расонидани зиён ба ҳаёт ва саломатиашон масъул аст, уҳдадориҳо оид ба пардохти подоши муаллифӣ ва ҳамчунин уҳдадориҳо дар назди муассисон (иштирокчиён) ки аз чунин иштирок бармеоянд, мавриди таваҷҷӯҳ қарор мегирад.

Ҳаҷми уҳдадориҳои пулӣ аз рӯи талабҳои кредиторон дар он ҳолат мукарраршуда ҳисобида мешавад, ки агар он бо ҳалномаи суд ё ҳуҷҷатҳои шаҳодатдиҳандае, ки дар онҳо корхона ин талабҳоро эътироф намудааст, тасдиқ шуда бошад.

Корхона, кредитор, прокурор ва дар ҳолатҳои бо қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон мукарраршуда шахсони дигар ҳуқуқи бо ариза ба суд муроҷиат намудан оид ба муфлис эътироф намудани корхона бо сабаби иҷро накардани уҳдадориҳои пулиро доранд.

Корхона, прокурор, мақомоти андоз, мақомот оид ба идоракунии амволи давлатӣ ва дигар мақомоти ваколатдор дар хусуси муфлисшавии корхона бо сабаби иҷро накардани пардохтҳои ҳатмӣ ҳуқуқи бо ариза ба суд муроҷиат намуданро доранд.

Парванда оид ба муфлисшавӣ дар асоси аризаи пешниҳодшуда дар бораи муфлис эътироф намудани корхона оғоз карда мешавад.

Ҳалномаи суд дар бораи муфлис эътироф намудани корхона ва кушодани истехсолоти (парвандаи) озмунӣ дар ҳолатҳои мукаррар гардидани аломатҳои муфлисшавии корхона ва инчунин набудани асос барои ҷорӣ намудани идоракунии берунӣ қабул карда мешавад. *Истехсолоти озмунӣ* – амалиёти муфлисшавист, ки нисбат ба корхонаи муфлис эътирофгардида бо мақсади мутаносибан қонеъ намудани талабҳои кредиторон татбиқ карда мешавад.

Амалия нишон медиҳад, ки аксаран сабабҳои рӯҳ додани вазъи муфлисшавӣ инҳо мебошанд:

1) Сабабҳои объективӣ – сабабҳое, ки шароитҳои хоҷагидорӣ корхонаро фароҳам овардаанд ва муҳити молиявӣ берунаи онро муайян намуданд. Масалан, ноқомили системаҳои молиявӣ, пулӣ, қарзӣ, андозӣ, пояҳои меъёрӣ ва қонунгузори ислоҳоти иқтисодиёт, дараҷаи баланди таваррум.

2) Сабабҳои субъективӣ – сабабҳое, ки бевосита ба фаъолияти хоҷагидорӣ корхона мансубанд ва аз ҷониби он муайян карда мешаванд. Масалан, таъхир карда натавонистани муфлисшавӣ, пастшавии ҳаҷмҳои фурӯш аз сабаби омӯзиши бади талабот ба маҳсулоти корхона, набудани шабакаи фурӯши мол ва таблиғ, пастшавии ҳаҷмҳои истехсолот, сифат ва нархи маҳсулоти корхона, афзоиши беасоси арзиши аслии маҳсулот ва дигар намудҳои хароҷот ва дар натиҷа, даромаднокии паст, идоракунии бесамари сармояи қарзӣ ва дар умум интиҳоби нодурусти сиёсати молиявӣ, нархгузорӣ ва инвестиционӣ.

Барои таъмин намудани пардохттавонӣ ва пешгирӣ намудани муфлисшавӣ ба корхона менечменти касбияташ баланд зарур аст, то ки корхонаро барои ноилгардӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва аз вазъияти ноговори молиявӣ баромадан равона карда тавонад. Ҳадафи асосии

Муҳаккиқ

менечменти молиявӣ – таъмин намудани бозоргирии қорӣ ва тулонӣ мебошад, ки бо мувофиқакунонии вуруд ва хуруҷи қараёнҳои молиявӣ ба даст меояд:

вуруди воситаҳои молиявӣ $\geq$ хуруҷи воситаҳои молиявӣ.

Иҷрошавии шартӣ бозоргирӣ ҳамчун ба баландшавии даромадноқӣ натиҷаҳои молиявии мусбат ва ҳамин тариқа – афзоиши арзиши корхонаро таъмин менамояд:

Натиҷаи молиявӣ == $\geq$ **вуруди воситаҳои молиявӣ – хуруҷи воситаҳои молиявӣ.**

Вайроншавии мутаносибии молиявӣ, яъне паст шудани даромадноқӣ, бозоргирӣ ва устувории молиявӣ – ана ҳаминҳо ба пардохтнотавонӣ ва муфлисшавии корхона меоваранд.

Бонги асосӣ оид ба наздикшавии муфлисшавӣ - тағйирёбии тез ва муҳим дар сохтори тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба ғоида ё зарар ва дигар даромади қомеъ мебошанд.

Аудитор ҳангоми машваратдиҳӣ доир ба пешгирии ҳатари муфлисшавӣ чунин ҷиҳатҳоро бояд ба мизоч шарҳ диҳад, ки аз омӯзиши ҳисоботи молиявии мизоч бармеоянд:

- зарарҳо ва баландшавии онҳо;
- қарздорӣ афзуншавандаи муҳлатгузаштаи кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат;
- афзоиши қарздорӣ дебитории шӯбҳанок ва муҳлатгузашта;
- зиёдшавии ҳиссаи дороиҳои душворфурӯхташаванда ва суфурӯхташаванда дар сохтори амволи корхона;

- мавҷудият ва афзоиши қарздорӣ кредиторӣ муҳлатгузашта аз рӯи ҳама моддаҳои вай;
- тағйирёбии шадиди моддаҳо дар тавозун (маблағҳо ва ҳиссаҳои онҳо);
- норасоии дороиҳои соф. Агар маблағи дороиҳои соф дар динамика зиёд шавад, вале суръатҳои афзоиши онҳо аз суръатҳои афзоиши таваррум баланд бошанд, пас корхона метавонад аз ҷиҳати молиявӣ устувор ҳисобида шавад. Вазъи мутақобил аз душвориҳои молиявии корхона, қастшавии пардохтнотавонӣ ва пастшавии устувории молиявӣ дарак медиҳад. Дар ҳолате, ки агар бузургии дороиҳои соф манфӣ бошад (зарарҳо аз сармои худӣ зиёд бошанд), пас корхона муфлиси имконӣ аст.

Нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи аломатҳои муфлисшавии корхона аксаран ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд:

1) Нишондиҳандаҳое, ки қиматҳои ғайриқаноатбахши онҳо оид ба вазъи молиявии қорӣи ногувор ва эҳтимолияти душвориҳои молиявӣ дар ояндаи наздику дур дарак медиҳанд:

- талафотҳои муҳими ғоҳ-ғоҳ такроршаванда ё устувор дар ғайолияти истехсолии асосӣ ;
- мавҷудияти қарздорҳои кредиторӣ ва дебитории муҳлатгузашта, чун манбаҳои молиякунонии гузоришҳои дарозмуҳлат истифодабарии аз ҳад зиёди қарзҳои кӯтоҳмуҳлат, афзоиши ҳиссаи воситаҳои қарзӣ дар маблағи умумии манбаҳои молиявӣ ;
- қиматҳои пасти коэффисиентҳои бозоргирӣ ;
- норасоии доимии сармои гардон;
- сиёсати инвестиционии беамара;
- истифодабарии таҷҳизоти истехсолии кӯҳна ва фарсудашуда;
- вайроншавии муносибатҳои шартномавӣ ҳам бо таъминкунандагони ашёи хом ва маводҳо ва ҳам бо харидорону истеъмолкунандагони маҳсулот ва ғ.

2) Нишондиҳандаҳое, ки қиматҳои ғайриқаноатбахши онҳо оид ба эҳтимолияти тез бадшавии вазъи молиявӣ дар оянда дарак медиҳанд, гарчанде асос на медиҳанд, ки вазъи молиявии қорӣ чун ногувор ҳисобида шавад:

- қастияти паст ва (ё) ихтисори шумораи қормандони дастгоҳи идоракунии корхона;
- бекорҳои, бозистҳо, вайроншавии раванди технологӣ ;
- тағйирдиҳии нобасандаи ғайолият ва манбаҳои молиявӣ ;
- набудани гузоришҳои асосӣ барои навкунии истехсолоти худӣ ё норасоии онҳо ва ғ.

Яке аз маҳакҳои асосии муфлисшавӣ ин пардохтнотавонӣ мебошад.

Пардохтнотавонӣ – қодир набудани қарздор барои пурра таъмин намудани талабҳои қарздор оид ба уҳдадорҳои пулӣ ва (ё) иҷро қардани уҳдадорҳои оид ба гузаронидани пардохтҳо ба бучет мебошад.

Пардохтнотавонии мутлақ – ғайриимкон будани барқарорсозии пардохтнотавонист, ки ба беаъний будани идомадиҳии ғайолияти корхона, яъне муфлисшавӣ меоварад.

Нотавонии молиявии корхона дар чунин шаклҳо баромад қарда метавонад, ки аудитор онҳоро бояд ба мизоч шарҳ диҳад:

- “қасодуфӣ ” (бетолёна), яъне на бо айби худӣ корхона, балки дар оқибати ҳолатҳои номуайяну ғайриҷашмдошт (масалан, офати табиӣ) ба миён омадааст. Дар ин маврид давлат бояд ба корхонаҳо баҳри баромадан аз вазъияти бӯҳронӣ ёрӣ расонад;

- “дуруғин”, яъне дар натиҷаи қасдан ноаён намудани амволи худ бо мақсади канораҷӯӣ кардан аз пардохти қарзҳо ба миён омадааст. Дар ин маврид муфлисшавӣ (сохта, қасдона) метавонад чун ҷиноят ҳисобида шавад;

- “беҳтиётона”, яъне дар оқибати кори бесамара, иҷрои амалиётҳои хавфовар, набудани нақшакашӣ ва пешомадбинии рушди корхона ба миён омадааст. Аксаран “муфлисшавии беҳтиётона” пай дар пай фаро мерасад. Барои саривақт пешбинӣ ва пешгирӣ кардани вай, лозим аст ки вазъи молиявии корхона мунтазам таҳлил карда шавад ва ҷойҳои “дардманди” он ошкор карда шуда, барои беҳсозии молиявии корхона чораҳои мушаххас дида шаванд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муфлисшавӣ” тартиб ва шароитҳои баҷооридани чорабиниҳоро оид ба пешгирикунӣ муфлисшавӣ, тартиби гузаронидани амалиётҳои муфлисшавиро танзим мекунад:

- санатсияи тосудӣ - чораҳои барқарорсозии қобилияти пардохттавонии қарздор, ки аз ҷониби соҳибмулки корхона бо мақсади пешгирӣ кардани муфлисшавӣ дида мешаванд;

- мушоҳида – амалиёте, ки нисбат ба корхона аз лаҳзаи аз тарафи суд қабул кардани ариза дар бораи муфлис эътироф намудани вай бо мақсади таъмини ҳифзи амволи корхона ва гузаронидани таҳлили вазъи молиявии он ба ҷо оварда мешавад;

- идоракунии берунӣ (санатсияи судӣ) – амалиёти муфлисшавӣ, ки нисбат ба корхона бо мақсади барқарорсозии қобилияти пардохттавонии он бо вогузоштани ваколатҳои идоракунии амволи корхона ба мудири беруна ба ҷо оварда мешавад;

- истехсолоти озмунӣ - амалиёти муфлисшавӣ, ки нисбат ба корхонаи муфлис эътирофгардида бо мақсади мутаносибан қонунан намудани талабҳои қарздехон ба ҷо оварда мешавад;

- мудир (мудири муваққатӣ, мудири беруна, мудири озмунӣ) – шахсе, ки барои гузаронидани амалиётҳои муфлисшавӣ аз ҷониби суд таъин карда мешавад;

- моратория – боздоштани амалҳои қарздор оид ба иҷрои ўҳдадорӣҳои пулӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ ;

- беҳдошти молиявӣ – амалиёти муфлисшавӣ, ки нисбат ба корхона бо мақсади барқарорсозии пардохттавонии он ва тибқи навбат баргاردонидани қарзҳо ба ҷо оварда мешавад;

- созишномаи мусолиҳа – амалиёти муфлисшавӣ, ки дар ҳама давраҳои баррасии парвандаи муфлисшавӣ бо мақсади қатъкунии истехсолот оид ба муфлисшавӣ бо роҳи ноилгардии созишнома дар байни корхона ва кредиторони вай ба ҷо оварда мешавад.

Нишондиҳандаи асосии муайянкунандаи пардохттавонии корхона ин дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорӣҳои ҷорӣ мебошад. Вобаста аз таъиноти нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорӣҳои ҷорӣ, ки дар асоси маълумотҳои соли ҳисоботии охирини пешин ҳисоб карда шудааст, корхонаҳо ба се гуруҳи мартабавӣ ҷудо карда мешаванд:

1) корхонаҳои пардохттавон - корхонаҳое, ки барояшон қимати нишондиҳандаи дараҷаи (коэффициенти) пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорӣҳои ҷорӣ аз 3 моҳ зиёд нест;

2) корхонаҳои пардохтнотавони гуруҳи якум – корхонаҳое, ки барояшон қимати нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорӣҳои ҷорӣ 3-12 моҳ мебошад;

3) корхонаҳои пардохтнотавони гуруҳи дуюм – корхонаҳое, ки барояшон қимати нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорӣҳои ҷорӣ аз 12 моҳ зиёд аст.

Нишондиҳандаи дараҷаи пардохттавонӣ аз рӯи ўҳдадорӣҳои ҷорӣ чун таносуби воситаҳои қарзии ҷорӣ корхона бар даромад аз фурӯши миёномаҳсулаҳо бо андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ҳисоб карда мешавад.

Дараҷаи умумии пардохттавонӣ чун таносуби маблағи ҳама ўҳдадорӣҳои корхона бар даромад аз фурӯши миёномаҳсулаҳо ҳисоб карда шуда, вазъи умумии пардохттавонии корхона, ҳаҷми воситаҳои қарзии он ва муҳлатҳои эҳтимолии пӯшонидани қарздорӣҳои корхонаро шарҳ медиҳад.

Дар навбати худ сохтори қарзҳо ва тарзҳои қарзгирии корхона бо тақсимкунии нишондиҳандаи “Дараҷаи умумии пардохттавонӣ” ба коэффициентҳои қарздорӣ аз рӯи қарзҳои бонкӣ, ба дигар корхонаҳо, андозҳо ва пардохтҳои ҳатмӣ шарҳ дода мешавад.

Дар ҳолатҳое, ки агар қарзҳои молӣ аз дигар корхонаҳо (қарздорӣҳои кредиторӣ) дар сохтори қарздорӣ корхона ҳисаи зиёд дошта бошанд, фаъолияти хоҷагидорӣ корхона чун манфӣ маънидод карда мешавад.

Адабиёт:

1. Жарылгасова Б. Т. Международные стандарты аудита: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2007. – 400 с.
2. Зайцева Е. С. Роль финансового планирования в формировании финансовой политики корпорации // Политика, экономика и инновации. 2016. № 8 (10). – С. 1-4.
3. Зевайкина А. Н. Понятие и соотношение аудита и сопутствующих аудиту услуг // Аудитор. – 2010. - №5. – С. 27.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». аз 11 декабри соли 2011.
5. Карпова Е. Н., Кяряклиев С. В. Механизм реализации системы финансового планирования и контроля на предприятии // Символ науки. 2016. № 5. – С. 125-129.
6. Маводҳои маҷлиси васеъи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳафтавори «Ҷумҳурият», 3 феввали соли 2016.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ”, моддаи 6, банди 3.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 22 декабри соли 2017.
9. Румянцева Т. Консалтинг более востребован, чем аудит Финансовый директор. 2008. № 4.
10. Харисова Ф. И. О зарубежном опыте аудита акционерных компаний / Ф. И. Харисова // Финансы и кредит. 2003. №17. - С. 39.

Калидвожаҳо: қонун, соҳибкор, аудит, автоматикунонидаи, амвол, муҳосиб, талабот, санадҳои меъриии иқтисодӣ, субъект, мизоҷ, хизматрасонӣ.

Аннотация

РОЛЬ КОНСУЛЬТАТИВНЫХ УСЛУГ

Процесс консультирования предполагает совместную деятельность руководителей и специалистов предприятия с консультантом. От того, насколько рационально будет построен этот процесс, зависит качество ожидаемых изменений, степень достижения необходимых предприятию результатов, эффективность использования задействованных ресурсов и, в конечном итоге, успешность сотрудничества сторон.

Ключевые слова: право, предприниматель, аудит, автоматизация, имущество, бухгалтер, требования, экономический регламент, субъект, клиент, услуга.

Annotation

THE ROLE OF ADVISORY SERVICES

The consulting process involves the joint activity of managers and specialists of the enterprise with a consultant. The quality of the expected changes, the degree of achievement of the results required by the enterprise, the efficiency of using the resources involved and, ultimately, the success of cooperation between the parties depend on how rationally this process will be built.

Keywords: law, entrepreneur, audit, automation, property, accountant, requirements, economic regulations, entity, client, service.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нарзизода Сиёвуши Ниёз, магистранти соли аввали факултети иқтисодӣ ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 933700055

Рохбари илмӣ: н. и. и., дотсент Зиёзода Б. С.

Сведения об автор: Нарзизода Сиёвуши Нияз, аспирант 1 курса факультета экономики и управления образованием Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 933700055

Научный руководитель: к. э. н., доцент Зиёзода Б. С.

About the author: Narzizoda Siyovushi Niyaz, first-year graduate student of the Faculty of Economics and Education Management of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ainy. Phone: +992 933700055

Supervisor: Ph. D., Associate Professor B. S. Ziyozoda

ОМУЗИШ ВА ПАРВАРИШ

*Асмомуддини Аломуддин,
магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика*

ОМУЗИШИ ЭЛЕМЕНТҲОИ ГЕОМЕТРИЯ ДАР КУРСИ МАТЕМАТИКАИ СИНФИ 5

Аз таҳлили стандарти давлатии таҳсилот ва барномаи таълимии «Математика» мо ба хулосае омадем, ки маҳорат ва малакаҳои геометрии хонандагон чунинанд:

а) таҷрибаи ҳаётии худро ба низом дароварда, шаклҳои геометрию ҳамчун инъикоси ашёи олами атроф фаҳманд;

б) бо шаклҳои геометрии гуногун (нуқта, порча, хати рост, бисёркунча ва намудҳои он, давра, доира) шинос шуда, ин фигураҳоро донанд ва бо баъзе хосиятҳои онҳо шинос шаванд;

в) маҳорати сохтани нақшаи шаклҳои геометрию дошта бошанд, онҳоро бо ёрии асбобҳои геометрӣ (хаткашак, секунча, паргор) созанд ва расми шаклҳои асосии ҳамвориро кашанд, имконияти вараки катакча доштара барои нақшаи шаклҳои геометрӣ истифода баранд;

г) бо воҳидҳои гуногуни ченакҳои дарозӣ, масоҳат шинос шуда, асосҳои онҳоро доништа ва татбиқ карда тавонанд, барои ченкунӣ ва муқоисаи дарозӣ, масоҳат аз хаткашак истифода бурда тавонанд;

ғ) таҷрибаи ченкунии дарозии хати шикаста ва масоҳати фигураҳои ҳамворро дошта бошанд, бо чашм ба масофа баҳо додано муъзанд;

д) фаъолияти баъзе намудҳои геометрияи конструктивиро (аз коғаз буридани шаклҳои геометрӣ, ба қисмҳо ҷудо кардани шакл, сохтани фигура аз қисмҳои таркибӣ ва ғайра) -ро дошта бошанд.

Инчунин бояд:

а) аз расм порча, секунча, чоркунча (хусусан росткунча ва квадрат), панҷкунча, давра ва ғайраро ҷудо карда тавонанд;

б) шаклҳои геометрию дар муҳити атроф ҷуста ва ҷудо карда тавонанд.

Дарозии порчаро чен карда, порчаи дарозияш маълумро сохта, ба дарозии порчаҳо баҳо дода тавонанд:

а) бо ёрии асбобҳои нақшакашӣ секунча, росткунча, квадрат ва ғайра-ро сохта тавонанд;

б) воҳидҳои ченаки дарозӣ (мм, см, дм, м, км) ва робитаи байни онҳо ва воҳидҳои ченаки масоҳат (мм^2 , см^2 , дм^2 , м^2 , км^2)-ро донанд.

Материалҳои геометрия дар синфҳои 1-6 дар тамоми бахшҳои математика тақсим карда шудааст, ва он ҳамчун курси тайёри барои омӯхтани геометрия хизмат мекунад.

Мақсади асосии он тайёр кардани хонандагон барои бошуурона азхуд кардани геометрияи 7-9 ва азхудкунии дигар фанҳои таълимӣ дар мактаби миёнаи нопурра ва пурра мебошад.

Баробари ин ҳалли як қатор масъалаҳо ба назар гирифта шудааст.

1. Ташаккул ва тарақии фикрҳои мантиқии хонандагон; ташаккули малакаҳои оддитарини таърифи мафҳумҳои соддатарини геометрӣ, масъалаҳои хулосабарорӣ дар асоси мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳо.

2. Ташаккул ва тарақии додани тасаввуротҳои сатҳӣ ва ҷазоғӣ дар хонандагон.

3. Шиноскунии хонандагон ба асосноккунии оддитарини дедуктивӣ (бе дохил кардани «таъриф», «теорема», «исбот»).

4. Ташаккули малакаю маҳоратҳои истифодабарии асбобҳои нақшакашӣ (геометрӣ) ба монандӣ: паргор, хаткашак, транспир, кунҷ ва ғайра.

5. Ташаккули малакаю маҳоратҳои сохтанҳои оддитарин бо асбобҳои нақшакашӣ.

6. Ташаккули малакаю маҳоратҳои ченкунии бузургҳои геометрӣ.

7. Тарақии додани мустиқӣ, фаъолияти эҷодии хонандагон.

Дар синфҳои ибтидоӣ (1-4) хонандагон, бо ёрии хаткашак, ченкунии оддитаринро иҷро карда, дар асоси онҳо амалҳоро иҷро мекунанд. Онҳо шаклҳои оддитарини геометрию дарк карда, расмашро мекашанд. Онҳо бо мафҳумҳои «фигура (шакл)», «ҳамворӣ», «хати рост», «давра» ва ғайра тасаввуротҳои ибтидоиро пайдо мекунанд. Нақши асосиро дар ин синфҳо, аз тарафи хонандагон, аз коғаз, картон тайёр кардани шаклҳои геометрӣ мебошад.

Хулоса, дар синфи 5 ба хонандагон аллакай миқдори муайяни донишҳои геометрӣ, тасаввуротҳои сатҳӣ ва ҷазоғӣ ҳосил мешавад, ки онҳо дар ин синф онҳоро боз ҳам васеътар

Дар синфҳои 5-6:

1. Шаклҳои нави геометрии дохил карда мешавад, ба монанди: нур, хатҳои параллел, бисектрисаи кунҷ, секунҷаи росткунҷа, давра, доира ва ғайра.

2. Баробари ин бузургҳои нав, ба монанди; дарозии давра, бузургии кунҷ омӯхта мешавад.

3. Аз ҳамдигар фарқ кардани шаклҳо ва бузургии онҳо: Мисол, порча ва дарозии порча, кунҷ ва бузургҳои он ва ғайра.

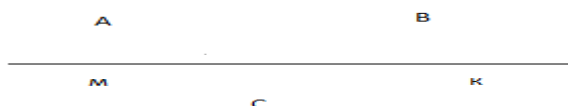
4. Бо ёрии асбобҳои нақшакашӣ созишҳои геометрии васеътар омӯхта мешавад.

Омӯзиши материалҳои геометрии дар синфи 5

Дар синфи 5 материалҳои зерин омӯхта мешаванд: нуқта, хати рост, ҳамворӣ, нур, порча, кунҷ, секунҷа, секунҷаи росткунҷа, росткунҷа, квадрат, давра, доира ва ғайра. Муносибатҳои баробарии шаклҳо, ченкунии бузургҳои геометрии: -дарозии порча, бузургии кунҷ, масоҳати росткунҷа, ҳаҷми параллелепипедаи росткунҷа. Ин мавзӯҳо барои хонандагони синфи 5-ум нав нест ва онҳо аллакай дар синфҳои 1-4 бо онҳо шинос мебошанд.

Дар синфи 5 хонандагон бо забони симболии одитарини геометрии шинос мешаванд. Дар ҳамин синф хонандагон бо мафҳумҳои «ҳамворӣ» ва «хати рост» чуқуртар сарфаҳм рафта тасаввуроти хати рост на аввал дораду на охир ва он дар ҳамворӣ меҳобад ва он фақат дарози дорад, ғафсӣ, баландӣ ва ғайра надорад, ва ҳамворие, ки мо тасвир мекунем, қисме аз он ҳамвории реалӣ мебошад. Барои бо ин мақсад расидан машқҳои махсус ба монанди:

1. Оё нуқтаҳои А, В, С ба хати рости МК меҳобад ?

Расми 1

2. Оё хатҳои рости АВ ва СД ҳамдигарро мебуранд?

Расми 2

Дар ин синф хонандагон бо яке аз хосиятҳои асосии хатҳои рост шинос мешаванд:

1. Аз ду нуқтаи гуногун фақат як хати рост мегузарад;

2. Аз рӯи як нуқта хатҳои рости бешуморро гузаронидан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Актуальные вопросы теории и методики обучения математике в средней школе: сборник научных статей. Вып. 1. - Киров: Изд-во ВятГГУ, 2011. - 111 с.
2. Виленкин Н. Я. Математика. 5 класс: учебник для общеобразовательных учреждений/Н. Я. Виленкин, В. И. Жохов, А. С. Чесноков. - 8-е изд. - М.: Мнемозина, 2000. - 380 с.
3. Виленкин Н. Я. Математика 6 класс: учебник для общеобразовательных учреждений Н. Я. Виленкин, В. И. Жохов, А. С. Чесноков - 8 -е изд. - М.: Мнемозина, 2001. - 379 с.
4. ГИА - 2013. Математика: типовые экзаменационные варианты: 30 вариантов под ред. А. Л. Семенова, И. В. Ященко. - М.: «Национальное образование» 2013. - 192 с.
5. Детушева Л. В. Применение методики компрессивного обучения при решении текстовых задач на проценты Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. - 2014. - С. 170-177.
6. Дорофеев Г. В., Математика. 6 класс: учебник для общеобразовательных учебных заведений Г. В. Дорофеев, С. Б. Суворова, Е. А. Бунилович, Л. В. Кузнецова, С. С. Минаева. - М.: Дрофа, 2001. - 288 с.
7. Дорофеев Г. В., Математика. 7 класс: учебник для общеобразовательных учебных заведений Г. В. Дорофеев, С. Б. Суворова, Е. А. Бунилович, Л. В. Кузнецова, С. С. Минаева. - М.: Дрофа, 2003. - 278 с.

Калидвожаҳо: ташиаккулдиҳӣ, фикрронииҳои мантиқӣ, муносибатҳо, мушоҳида, таҷриба, баробарии шаклҳо, ченкунии бузургҳои геометрии, дарозии порча, бузургии кунҷ, масоҳати росткунҷа, ҳаҷми параллелепипедаи росткунҷа.

Аннотация
ИЗУЧЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ГЕОМЕТРИИ В КУРСЕ КЛАСС 5

Целью данной статьи является методика включения геометрических элементов в 5 и 6 классы. С этой целью в данной статье решены следующие вопросы:

- формирование и развитие логического мышления учащихся; формирование простейших навыков определения простейших геометрических понятий, задач вывода на основе наблюдений и экспериментов.
- формирование и развитие поверхностных и пространственных представлений в учениках.
- формирование навыков и умений использования инструментов рисования (геометрических) по сходству: паргора, ластика, трассы, угла и др.

Ключевые слова: *формирование, логическое мышление, отношения, наблюдение, опыт, равенство форм, измерение геометрических величин, длина фигуры, величина угла, площадь прямоугольника, размер параллелепипеда прямоугольника.*

Annotation
STUDYING ELEMENTS OF GEOMETRY IN THE COURSE MATHEMATICS CLACC 5

The purpose of this article is the method of inclusion of geometric elements in grades 5 and 6. To this end, the following issues have been resolved in this article:

- formation and development of students' logical thinking; formation of the simplest skills for determining the simplest geometric concepts, inference tasks based on observations and experiments.
- formation and development of surface and spatial representations in students.
- formation of skills and abilities to use drawing tools (geometric) by similarity: pargor, eraser, route, angle, etc.

Keywords: *formation, logical thinking, relationships, observation, experience, equality of forms, measurement of geometric quantities, length of the figure, angle, area of the rectangle, the size of the parallelepiped rectangle.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Асомуддини Аломуддин, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатикаи ДДОТ ба номи С. Айнии шаҳри Душабе Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: Нугмонов М.

Сведение об авторе: Асомуддин Аломуддин, магистрант 2 курса факультета математики и информатики ДДОТ им. С. Айнии, г. Душабе, Республика Таджикистан.

Научный руководитель: Нугмонов М.

About the author: Asomuddin Alomuddin, second-year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics of DDOT named after S. Ainii, Dushabe, Republic of Tajikistan.

Academic supervisor: Nugmonov M.

ПРОБЛЕМАИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР АДАБИЁТИ ИЛМӢ-МЕТОДӢ

Барои гузаштан ба муносибати босалоҳият дар таълим муҳим аст, ки шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давраҳои гуногуни инкишофи ҷомеаи башарӣ ба ҳисоб гирифта шавад. Дар давраҳое, ки низомии синфӣ – дарсӣ ва шарҳӣ – аёни ташаккул ёфта, ба қуллаҳои баланди худ расида, шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангиву маърифатии одамон, арзишҳои дастовардҳои илму техника дар сатҳи дигар қарор доштанд. Масалан, аксари ғайриқонуниятҳои истеҳсолот ба таври дастӣ сурат мегирифт, нақлиёт ва алоқа кам рушд карда буд, сарчашмаҳои ахбор ҳале маҳдуд буданд. Зидда аз он шахсеро босавод мешуморанд, ки ахбори зиёдеро аз бар карда бошад.

Ҷаҳонишавӣ ва ворид гардидан ба системаи ягонаи таҳсилот ва талабаотҳои системаи Болонӣ моро водор менамояд, ки сари ин масъала андеша ронем. Дар ин самт ақидаи олимони нисбат ба ворид намудани тағйирот ба таълими анъанавӣ вобаста ба шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ чунин аст:

1) Ба ақидаи Аткинсон Р. Дар таълими анъанавӣ диққати асосӣ ба инкишофи хотир равона мешавад, на ба инкишофи тафаккур. Он ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ, мустақилӣ, ғайриқонуниятҳои хонандагон таъсири кам дорад. Илова бар ин миқдори ахбору маълумоти пешниҳодшаванда нисбат ба қобилият ва равандаҳои азхудкунии он зиёд мебошад.

2) Вербитский А. А. чунин қайд намудааст (Психологические основы типов обучения. Основные противоречия традиционного обучения). «Мундариҷа ва ғайриқонуниятҳои таълим ба гузашта нигаронида шудааст. Яъне, ахбор, маълумот, қоидаҳое, ки дар раванди таълим аз худ карда мешаванд, ба ҳаёти воқеӣ алоқаи ночиз доранд. Илова бар ин намуна, таҷриба ва ақидаҳои пешниҳодшаванда порчаҳои алоҳидаи замони ифода мекунад. Ин боис мегардад, ки таълимгирандагон мавқеи худро дар ҷаҳонроҷаи замони муайян карда наметавонанд ва сатҳи ҳавасмандии хонандагон ба таълим ҳале паст мегардад. Яъне онҳо наметавонанд, ки барои ҷӣ, қай ва дар қучо ин ё он донишро истифода баранд. Аксири таҷриба ва намунаҳои пешниҳодшаванда таҳияи буда, ба хонандагон имконияти таҳлилу баррасии масъалаҳоро фароҳам оварда наметавонанд, зеро рафтору ҳодисаҳо, қоидаву қонунҳо ба ҳаёти ҳозира мувофиқат намекунанд».

3) Болотов В. А. ва Сериков В. В. (Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе //Педагогика. – 2003. - №10. – с. 8 – 14.) яқинд омилро нисбат ба камнуфус шудани низомии кунӣ таълим мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ба ақидаи онҳо «... тағйирот дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иттилоотиву технологӣ боиси пайдо шудани фарҳангу маданияти нав гашта, дар он таҳсилоте, ки танҳо ба андӯштани дониш нигаронида шудааст, самаранокӣ ва мақсаднокиашро аз даст додаст. Айни замони боварии томи гуфтан мумкин аст, ки низомии таълимии ба дониш нигаронидашуда ба бӯҳронии амиқ рӯ ба рӯ шудааст. Бӯҳронии маъмур яқинд сабаб дорад. Яке аз сабабҳо ба тағйир ёфтани моҳияти дониш ва таҷрибаи ҷомеа вобастагӣ дорад: айни замони ба даст овардани ахбор соҳаи муҳими ғайриқонуниятҳои касбии инсон гашта, асоси ҳама гунна истеҳсолоти муосирро ташкил медиҳад. Суръати нав шудани донишҳо ба тағйир ёфтани ислоҳоти дастгоҳҳои истеҳсолӣ баробар шудааст. Маҷрои бузурги ахборро, ки то мактабро ҳатм кардани хонанда қуллаи мешавад, акнун дар ҷаҳонроҷаи барномаи таълим ҷой додан ғайри имкон аст. Таълим додани «Маълумоти дақиқ» муҳим аст. аммо агар имконияти сари вақт иваз кардани угсурҳои он фароҳам оварда нашавад, он гоҳ, мо наметавонем хонандаро ба ҳаёт омода намоем... Сабаби дигар бӯҳронии низомии таълими ба дониши нигаронидашуда дар он аст, ки зарурати пур кардани хотираи қуддатон бо ахбори барзиёд аз байн рафтааст, зеро маъхазҳои дигари нигоҳ доштани ахбор мавҷуданд. Ба хонандагон бояд тарзи истифодаи ин маъхазҳо омӯзонида шавад».

Аз нигоҳи дигар, бо назардошти пешрафти илм ба назария ва принсипҳои дидактикии таълим низ тағйироти зиёде ворид шуда истодааст, ки онро ба назар гирифтани зарур аст. Дар ин маврид, ақидаи мавҷуд аст, ки ташаккули салоҳиятҳо дар алоқамандӣ бо таълими анъанавӣ ба роҳ мондан зарур аст. айни ҳол муҳаққиқони таълими босалоҳият бар он назаранд, ки роҳи ягонаи ташаккули салоҳиятҳо тавассути гузориши проблема барои хонанда дар доираи мазмуни таълим вобаста ба ҳалли он дар вазъиятҳои гуногуни таълимию ҳаёти ба вуҷуд меояд.

Яке аз методҳои маъмули он «таҳлилу вазъиятҳои мушаххаси таълимӣ» ном дорад, ки дар амалия ба принсипи дидактикаи таълим – алоқамандии назария бо амалия ҳале наздикӣ дорад. Аммо дар таълими босалоҳият доираи ғайриқонуниятҳои ин принсип тағйир меёбад, ки онро Хуторской А. В. (Современная дидактика: учеб. Пособие //А. В. Хуторской. – М.: Высшая школа, 2007), чунин дарҷ намудааст: «Муносибати таълим: аввал назария, сипас истифодаи он дар таҷриба роҳи ягонаи дуруст ба шумор меравад. Принсипи алоқамандии назария бо амалия роҳи алтернативиро дорад, яъне назария бо амалия алоқаманд намешавад, балки дар натиҷаи ғайриқонуниятҳои амалии хонандагон аз дарку татбиқи онҳо бармеояд». Дар ҳолати муайян намудани мувозинати байни таълими анъанавӣ ва таълими босалоҳият, бо назардошти хусусиятҳои равонии хонандагон, бо мақсади ноил шудан ба натиҷаи зарурӣ ва ташаккули салоҳиятҳо оид ба ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълим зарур аст. Шумо метавонед дар омӯзиши маводи таълим ду самтро истифода баред:

А) ба таври анъанавӣ: аз назария ба амалия (ба шарт, ки мароми хонандагонро дар раванди омӯзиши маводи назариявӣ таъмин карда тавонем);

Б) ба воситаи муносибати босалоҳият: аз амалия ба назария (ҳамчун усули беҳтарин барои ба роҳ мондани раванди ташаккули салоҳиятҳо).

Ин вариантҳо бояд дар раванди таълим ҷойи худро дошта бошанд ва интихоби онҳо ба омилҳои зерин вобастаанд:

1) Ба эътибор гирифтани имкониятҳои синнусолии хонандагон;

2) Ба эътибор гирифтани хусусияти маводи омӯзиш.

Бояд қайд кард, ки мафҳуми салоҳият якҷанд сол пеш аз забоншиносӣ аз як тараф ва аз тарафи дигар аз ҷаҳони соҳибқарӣ гирифта шудааст. Мафҳуми мазкур дар худ маънои фаъол будан ва самаранокиро дорад. Баҳсо дар бораи аҳамияти ин мафҳум дар соҳаи маориф ҳанӯз идома доранд, аммо бо вучуди ин, барномаҳои таълимии муосир умуман ба таълими салоҳиятнокӣ нигаронида шудаанд.

Адабиёт:

1. Абдулғалимов Г. Л. Проблемы и решения внедрения ФГОС / Г. Л. Абдулғалимов // Педагогика - 2013 - № 10. - С. 57 – 61.
2. Абдуллоев С. Ф., Шодиев Б. Б., Алгебра (кори мустақилона, қорҳои санҷишӣ ёри ба омӯзгорони ҷавон). – Душанбе, 2022. – 156 с.
3. Андюсев Б. Кейс – технология – инструмент формирования компетентностей / Б. Андюсев// Директор школы. - 2010. - № 4. - С. 61 – 65.
4. Баранов П. А. Компетентный подход к анализу результатов освоения курса обществознания / П. А. Баранов// Преподавание истории и обществознания в школе. - 2009. - № 4. - С. 23.
5. Белан Л. Г. Технология составления компетентно- ориентированных заданий / Л. Г. Белан// Мастер-класс (приложение к журналу Методист). - 2010. - № 5. - С. 8-12.
6. Нугмонов М. Дарси математикаи мактабӣ. – Душанбе: Сифат, 2011. – 110 с.
7. Нуъмонов М. Дарси муосири математикаи мактабӣ. – Душанбе: Сифат, 2017. – 296 с.

Калидвожаҳо: *проблема, салоҳият, прогрессия, илм, метод, дидактика, алгебра, вариант, дарс, ориентир, мактаб, мафҳум, технология.*

Аннотация

ПРОБЛЕМЕ КОМПЕТЕНТНОГО ОТНОШЕНИЯ В НАУЧНО – МЕТОДИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Для перехода к компетентностному подходу в образовании важно учитывать социальные, экономические и культурные условия разных периодов развития человеческого общества. В периоды, когда сословная система – дидактическая и объяснительная – четко формировалась и достигала своих высоких вершин, социальные, экономические, культурно – познавательные условия людей, ценности и достижения науки и техники находились на ином уровне. Например, большая часть производственной деятельности выполнялась вручную, транспорт и связь были слабо развиты, а источники информации были очень ограничены. Более того, человек, прочитавший много информации, считается образованным.

Ключевые слова: *проблема, компетентность, прогрессия, наука, метод, дидактика, алгебра, вариант, урок, ориентир, школа, понятный, технология.*

Annotation

THE PROBLEM OF COMPETENT ATTITUDE IN SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL LITERATURE

In order to move to a competency-based approach in education, it is important to take into account the social, economic and cultural conditions of different periods in the development of human society. In periods when the class system - didactic and explanatory - was clearly formed and reached its high peaks, the social, economic, cultural and cognitive conditions of people, the values and achievements of science and technology were at a different level. For example, most of the production activities were carried out manually, transport and communications were poorly developed, and sources of information were very limited. Moreover, a person who has read a lot of information is considered educated.

Keywords: *problem, competence, progression, science, method, didactics, algebra, variant, lesson, landmark, school, understandable, technology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Сунатулло Файзуллоевич, магистранти соли дуҷуми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 502112615

Рохбари илмӣ: Нугмонов Мансур

Сведения об автор: Абдуллоев Сунатулло Файзуллоевич, магистрант второго курса факультета математики и информатики Таджикский государственный педагогический Университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 502112615

Научный руководитель: Нугмонов Мансур

About the author: Abdulloev Sunatullo Faizulloevich, first – year master of mathematics and informatics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Телефон: +992 502112615

Scientific director: Nugmonov Mansur

**АҲАММИЯТИ ХОНИШИ АДАБИЁТИ БАДЕЙ ДАР ТАШАККУЛИ ДАРАҶАИ ФАҲМИШИ
МАТНИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДОНИШЧӢӢ**

Масъалаи хониши матнҳо ва намудҳои он дар адабиёти бадеӣ хеле қушоду равшан баррасӣ шудааст. Барои ҳалли ин масъала олимони чун Берман И. М., Бухбиндер В. А., Розанов Е. Д., Зимняя И. А., Кличникова З. И., Крупник К. И., Леонтьев А. А., Рогова Г. В., Щерба Л. В. таҳқиқотҳо гузаронидаанд.

Онҳо дар нимаи дуҷуми асри бистум мафҳуми «хониш» - ро пурра ва дуруст муайян карда буданд, яъне а) маҳорати муттаносиб карда тавонистани образҳои биноӣ – графикӣ бо овозҳо ва ибораҳои овозӣ, яъне техникаи хониш; б) маҳорати ҳампайвастании образҳои биноӣ ва шунавоӣ бо маъноӣ (семантикаӣ) онҳо. Ин таъриф то ҳол мубрамияти ҳудро гум накардааст.

Маҳз барои ҳамин, таърифи И. М. Берман: «Хониш ин ҷараёни дарккунӣ ва коркарди хусусиятҳои графикии матн буда, дар натиҷаи он ҳуд фаҳмиши матн ба амал меояд». - ягон навиғониро ворид насохт [1, 209].

Хониш ҳамчун намуди фаъолияти нутқ ба гурӯҳи ресептивӣ дохил мешавад, яъне фарқ карда тавонистани нишонаҳои тайёри забонӣ ва маъноӣ онҳо. Вале, ба хусусияти пасивӣ доштан ниғох накарда хониш фаъолияти фаъолонии ҳам донишчӯён ва ҳам омӯзгоронро талаб менамояд.

И. М. Берман чунин ақида дорад, ки «фаъолнокӣ на танҳо дар ҷараёни дарккунии маъноӣ матн шарту хатмӣ шуморида мешавад, балки дар ҷараёни баёнкунии ҷанбаҳои формалии он низ бояд зоҳир карда шавад» [1, 209].

Барои пурра ва аниқ фаҳмидани мафҳуми хониши ҳонагӣ аввалан бояд намудҳои хонишро аз назар гузаронем. Намудҳои гуногуни хониш дар методикаи таълими забони хориҷӣ маълум аст. Асоси ҳар яке онҳоро принципҳои гуногун ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, як гурӯҳ таҳқиқотчиён хонишро аз рӯи хусусиятҳои психологии фаҳмидагирии он (тарҷумадор – бетарҷума, аналитикӣ - синтетикӣ) ба намудҳо ҷудо кардаанд. Гурӯҳи дигар бошад, хонишро аз рӯи шароити иҷроиши он (мустиқлони – ғайримустиқлони, бо тайёрӣ - бе тайёрӣ, экстенсивӣ – интенсивӣ) ба намудҳо ҷудо мекунанд.

Дар замони ҳозира бошад, гурӯҳбандии хониш, ки аз тарафи З. И. Кличникова пешниҳод шудааст, бештар паҳн гашта, истифода бурда мешавад. Яъне, хониши шиносӣ, аз назар гузаронӣ ва ҷустуҷӯӣ амалӣ карда мешавад.

Муҳимият ва мубрамияти мавзӯи мазкур маҳз дар гуфтори дар боло овардашуда акс меёбад. Дар мақолаи ҳуд мо аз роҳи усулҳои аллакай мавҷудбуда истифода бурда, натиҷабахшии онҳоро муайян месозем, ки ҳуд ҳадафи мақсади мавзӯро ташкил медиҳад.

Матн ҳамчун "ахбороте, ки дар шакли ҳуҷҷати хаттӣ, вобаста ба намуди ин ҳуҷҷат аз ҷиҳати адабӣ коркардшуда, ки ҳуд аз якҷанд воҳидҳое, ки бо намудҳои гуногуни лексикӣ, грамматикӣ ва мантикӣ пайваста шудаанд, иборат аст ва хусусияти муайяни модалӣ дорад, мебошад" [4, 46].

Аз инҷо маълум мешавад, ки барои қабул кардани матн таҳлилкунии ҷанбаҳои гуногун лозим аст. Инчунин, намуди дигари таърифи матн мавҷуд аст, ки аз ҷиҳати ҳамчун мавод барои таҳлил истифода шуданаш маъмул аст. Дар ин таъриф матн гуфта гуфтори ҳақиқӣ, ҷумла ва ё ҷамъи ҷумлаҳо (аз он ҷумла порчаи нутқи хаттӣ ва ё шифоҳие, ки ҳаҷми гуногун дорад, ҳатто то асари адабӣ, асари оддии шифоҳӣ ва ғайра) доништа мешавад [2, 31].

Хулоса, матнро метавонем ҳамчун ҷамъи маълумот, ки бо системаи забони додашуда рамзгирӣ шудааст, ҳисобем.

Матн ин ҳамбастагии мундариҷаи маъноӣ ва шакли забонӣ мебошад. Дар зинаи маъноӣ он маълумоти муайяно мефаҳмонад, ки категорияҳои маъноиро ифода мекунанд.

Дар зери мафҳуми матни таълимӣ, ки вазифаҳои баваҷодварӣ, маълумотӣ ва идоракунадаро таъмин карда метавонад ва шароитҳои мувофиқро барои ташаккул ёфтани механизмҳои хониш фароҳам меорад, фаҳмида мешавад [5, 231].

Матнҳои таълимиро бояд аз рӯи хусусиятҳои ҳадафнокии онҳо ҷудо кард. Албатта як матни таълимиро мо наметавонем дар ҷараёни таълими ҳамаи намудҳои хониш истифода барем. Матн бояд ҳатман аз рӯи ҳадафи таълими муайяншуда интиҳоб карда шавад. Масалан, бояд як матн барои таълими хониши шиносӣ ва дигаре барои хониши муайянкунӣ

интихоб карда шавад. Инчунин, барои таълими хониши хомӯшона ва техникаи хониш матнҳо низ бояд чунин интихоб карда шаванд, ки ба талаботҳои таълимӣ ҷавобгӯ бошанд.

Қобили диққати омӯзгорон намудҳои зерини матнҳо мебошад:

- матнҳои машқӣ;
- матнҳои тасвирӣ;
- умумикунонии мавзӯӣ;
- матнҳои иловагӣ ба мавзӯ;
- обзорӣ-идоравӣ.

Мувофиқи ақидаи муаллифон Крупник К. И., Леонтьев А. А., Рогова Г. В., Щерба Л. В. дар асоси чунин матнҳо техникаи хониш таълим дода мешавад. Дар асоси ин намуд матнҳо хонандагон паси сар намудани мушкилиҳои артикулясиониро ёд мегиранд.

Матнҳои иловагӣ - матнҳои фабулӣ мебошанд, ки дар мундариҷаи худ якҷанд вохидҳои лексикӣ ношinos, ки маънои онҳоро ҳуди хонандагон пешгӯӣ карда метавонанд, доранд. Муаллифон шарҳдиҳии ин гуна қисматҳои матнро иҷозат медиҳанд. Одатан, ин намуди матнҳо барои қор дар ҳона пешбинӣ шудаанд. Ҳаҷми онҳо қалон, яъне ба андозаи як ва ё якуним саҳифа аст. Дарачаи фаҳмиши ин намуд матнҳо дар синфҳои санҷида мешавад ва мундариҷаи онҳо бошад барои ташккулёбии нутқи тайёринадида хизмат мерасонад. Матнҳои фабулӣ асосан дар китобҳои дарсӣ ва китобҳо барои баланд бардоштани дараҷаи фаҳмиши матн ҷойгир карда мешаванд [6, 53].

Билоҳирав, намуди охири матн ин обзорӣ-санҷишӣ барои хониши бетарҷума истифода бурда мешавад. Санҷиши дараҷаи фаҳмиши шогирдон ба тариқи истифодабарии усули хониши бетарҷума гузаронида мешавад [7, 232].

Илова бар ин талаботҳои умумӣ ба матн, омӯзгор бояд баъзе хусусиятҳои дигари матнро, ки бавосита ва ё бевосита метавонанд ба ҷараёни таълим таъсир расонанд, донанд.

Хусусияти мантиқӣ - маъноии матн гуфта, ягонагии семантикӣ ва маъноии матн дар назар дошта шудааст. Яке аз хусусиятҳои марказии матн, аз он ҷумла матни таълимӣ ин ягонагии семантикӣ-маъноии матн мебошад. Ягонагӣ дар ҳамҷоягии маъноии матн дарҷ мегардад. Маъноии феномени ягонагӣ психолингвистикӣ мебошад.

Чунин таърифи феномени ягонагӣ инчунин дар нутқи хаттӣ низ воҷеҳӯрад. Интенсияи нависанда ва барномаи ӯ ягонагии ахбороти хаттиро муайян месозад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки ягонагӣ инчунин метавонад ифодаи муайяноро нашошта бошад. Вале он дар ҳама намуд матн, дар шакли баваҷдоварандаи муайян воҷеҳӯрад. Вале бояд қайд намуд, ки бисёре аз матнҳои таълимӣ ягонагии маъноиро надоранд. Шартӣ ягонагӣ ин алоқамандӣ мебошад. Вале, ба гуфтаи А. А. Леонтев, ягонагӣ на ҳама вақт метавонад бо алоқамандӣ таъриф дода шавад, зеро матнҳои алоқаманд на ҳама вақт ягона мешаванд.

Соҳтори мантиқӣ - маъноии матн ҷузъи асосии оғози маъноии мавзӯ, идея ва масъалаи ҳалталаби асар мебошад. Мавҷуд набудани мафҳумҳои "мавзӯ", "идея" ва "проблема" дар адабиётшиносӣ метавонад ба он оварда расонад, ки дар психология ин ҷузъиётҳое, ки асоси мундариҷаи матнро ташкил медиҳанд, нодуруст фаҳмида шаванд [6, 53].

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои дар боло овардашуда ба он ҳулосае омадан мумкин аст, ки матн худ объекти мураккаб барои санҷиши дараҷаи фаҳмиши донишҷӯ мебошад. Хусусиятҳои таҳлилкарда ин омилҳои объективӣ мебошанд, ки ба дараҷаи фаҳмиши мазмуни матн таъсир мерасонанд. Омӯзгор бояд хусусиятҳои босифати матнро хуб донанд, то ин, ки ҷараёни таълимиро хуб ташкил карда, натиҷаҳои дилхоҳро ба даст орад.

Ҳулоса, мақолаи мазкур ба масъалаи матн ҳамчун "ахбороте, ки дар шакли ҳуҷҷати хаттӣ, аз ҷиҳати адабӣ қоркардшуда, ки худ аз якҷанд вохидҳои гуногуни лексикӣ, грамматикӣ ва мантикӣ иборат аст, бахшида шуда, бо мақсади санҷиши дараҷаи фаҳмиши матни забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯён ва роҳҳои инкишофи он мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор дода шудааст.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки барои санҷиши дараҷаи фаҳмиши матн аз ҷониби донишҷӯён таҳлил намудани ҷузъҳои гуногуни он лозим аст, зеро масъалаи матн аз ҷиҳати ҳамчун мавод барои таҳлил истифода шуданаш муҳим аст.

Аз таҳқиқоти мазкур бармеояд, ки матн ҳамчун гуфтори ҳақиқӣ, ҷумла ва ё ҷамъи ҷумлаҳо (аз он ҷумла порчаи нутқи хаттӣ ва ё шифоҳие, ки ҳаҷми гуногун дорад, ҳатто то асари адабӣ, асари оддии шифоҳӣ ва ғайра) доништа мешавад.

1. Берман И. М., Бухбиндер В. А. Очерки методики обучению на иностранных языках. – Киев: Высшая школа, 1977 – 209 с.
2. Бухбиндер В. А., Розанов Е. Д. О целостности и структуре текста. – М.: Вопр. Языкознания, 1975. - № 6. – С. 31.
3. Зимняя И. А. Речевой механизм в системе порождения речи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 193 с.
4. Кличникова З. И. Психологические особенности обучению чтению на иностранном языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 46 с.
5. Крупник К. И. Об обучении беспереводному чтению. – Л.: Наука, 1983. – 214 с.
6. Леонтьев А. А. Ориентировочная деятельность при понимании иноязычного текста. – М.: Иностр. языки в высшей школе, 1975. – 53 с.
7. Рогова Г. В. Методика обучения иностранному языку на начальном этапе. – М., 2000. – 232 с.
8. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 36 с.

Калидвожаҳо: адабиёти бадеӣ, дараҷаи фаҳмиш, матни англисӣ, роҳ, инкишоф, гуфтори ҳақиқӣ, порчаи нутқӣ, нутқи хаттӣ, нутқи шифоҳӣ, интензивӣ, экстензивӣ, аналитикӣ, синтетикӣ.

Аннотация

ВАЖНОСТЬ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПОВЫШЕНИИ УРОВНЯ ПОНИМАНИЯ СТУДЕНТАМИ ТЕКСТОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящается проблеме важности чтения как средство для повышения уровня понимания студентами текста на английском языке, разработанной с литературной точки зрения, состоящей из различных лексических, грамматических и логических единиц, который рассматривается с целью контроля степенью понимания студентами текстов английского языка.

Автор считает, что для контроля степенью понимания студентами текстов английского языка, сперва нужно определить различные черты текстов. Поэтому, первая группа исследователей с психологической точки зрения чтению текстов делят на переводную – непереводную, аналитическую – синтетическую, другая группа исследователей с точки зрения условия их выполнения делят чтению на самостоятельную – несамостоятельную, подготовленную – неподготовленную, экстенсивную – интензивную).

Ключевые слова: художественное произведение, контроль, уровень понимания, английский текст, метод, развитие, реальное высказывание, речевой отрывок, письменная речь, устная речь, интензивный, экстензивный, аналитический, синтетический.

Annotation

THE IMPORTANCE OF THE READING FICTION IN THE ENHANCING THE LEVEL OF UNDERSTANDING THE ENGLISH TEXTS BY THE STUDENTS

The article concerns the problem of the importance of the reading fiction in the enhancing the level of understanding the English texts by the students, working out from literary point of view, and consisted of different lexical, grammatical and logical units, which is investigated for the purpose of controlling the level of understanding of the English texts by the students.

According to the author of the article, in order to control the real level of the understanding of the English texts by the students, one should analyze different components of the texts. That is why the first group of researchers from psychological point of view divide reading texts into translated – non-translated, analytical – synthetically, the other group of researchers from the point of view of the condition of their fulfillment divide reading texts into individual – non-individual, prepared – non-prepared, extensive – intensive.

Keywords: fiction control, the level of understanding, English texts, method, development, the real utterance, a passage of speech, written speech, oral speech, intensive, extensive, analytical, synthetical.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукурова Зарина Убайдуллоевна, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикстон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900982441

Роҳбари илмӣ: Эмомов И.Б.

Сведение об авторе: Шукурова Зарина Убайдуллоевна, магистрантка первого курса факультета английского и восточных языков Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 900982441

Научный руководитель: Эмомов И.Б.

About the author: Shukurova Zarina Ubaidulloevna, the master of the 1st year of the Faculty of English and Eastern Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni. Phone number: +992 900982441

Scientific supervisor: Emomov I.B.

НАҚШИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛА ДАР ТАШАККУЛИ МАЛАКА ВА МАҲОРАТҲО

Физики машҳур М. Лауэ дар якчанд шакли ҳикматнок илму донишро чунин маънидод кардааст: - «маълумот он аст, ки бисёр чизҳои аз худ кардашуда фаромӯш шуда он доимо дар хотир мемонад». Пас, дар инсон чи боки мемонад? Дар ӯ мемонад баъзе одатҳо, ақида, малака, маҳорад, мақсад, ва чизи беназир - истеъдод – ин аст он дастовардҳои қимматбаҳои дониши мукамал. Барои ҳамин вазифаи муҳими омӯзиши фанни математика ин инкишофи истеъдоди хонандагон мебошад. Лекин сараввал бояд ба моҳиятҳои истеъдод ва маҳорату малака бояд саррфаҳм рафт. Фаъолияти таҳлили хонанда аз амалҳои алоҳида иборат аст. Ин амалҳо як структураи вазини эрархиро ба вучуд мебиёрад. Дар байни онҳо ҳастанд амалҳои содае, ки қариб дар ҳар қадам вомерӯранд на як бору ду бор иҷро карданашон пеш меояд. Масалан, амали навиштани ададҳо, шуморидани ададҳо, амали ёфтани суммаи ададҳо, амали ёфтани ҳосили зарби ададҳои якрақама ва ғайраҳо. Ҳар яке аз ин амалҳо ҳамчун элементи асосӣ дар ҳайати амалҳои мураккаб ҳисобида мешавад, барои ҳамин хонанда онро бояд тез, фикр накарда ва беҳатоғӣ ҳал карда тавонад. Ана ҳамин намуди ҳалкунии амалҳои содари малака меноманд. Худи амале, ки бо ёрии малака иҷро карда мешавад, ба як амалиёти қисмҳои амали мушқил табдил меёбад.

«Малака»-меғӯяд С. Л. Рубинштейн - ҳамчун як амали бошуурокаи автоматикунонда мебошад, сонӣ ҳамчун усули автоматикӣ барои ҳалли амал ба кор бурда мешавад. Малака шудани ин амал маънои онро дорад, ки ин индивид дар натиҷаи машққуни имконияти иҷрои амалро ба даст оварда, онро иҷрои мақсади бошуурокаи худ қарор дод.

Барои иҷрои амалҳои мушқилтар, монанди ҳалли муодилаҳо, ҳалли масъалаҳои матнӣ, исботи теоремаҳо ва ғайраҳо хонанда бояд амалҳои татбиқи дониш ва малакаро донанд. Ана ҳамин «донистани усули мушқили амали рӯхиву таҷрибавӣ, барои қори мақсаднок - маҳорат номида мешавад.

Пас маҳорат - ин татбиқи бошуурокаи донишҳо ва малакаҳо ҳангоми ҳалли амалҳо мебошад.

Агар малака баёнғари фаъолияти хонанда бошад, маҳорат шахсияти ўро баҳо медиҳад.

Рӯҳшиноси машҳури замони советӣ Б. М. Теплов қобилиятнокиро чунин таъриф додааст: “индивидуально – психологические особенности, отличающие одного человека от другого”. Способностями называются не всякие вообще индивидуальные особенности, а только такие, которые имеют отношение к успешности выполнения какой – либо деятельности, от которых зависит возможность осуществле ния и степень успешности какой – либо деятельности или многих деятельностей. Они не сводятся к наличным навыкам, умениям или знаниям, но... могут объяснить легкость и быстроту приобретения этих знаний и навыков» (8)

Малака, маҳорат ва қобилияти хонанда дар ҳалли масъалаҳо шартӣ дучониба аст: бе надоштани як қобилияти махсус ва сатҳи инкишофи он дар хонанда маҳорату малакаи ӯ ташаккул намеёбад, аини замон бе надоштани маҳорату малакаи махсус қобилияти ӯ инкишоф ва ташаккул намеёбад. Аммо қобилият назар ба маҳорату малака дар бораи хонанда бештар маълумот медиҳад. Хонанда мактабро хатм карда метавонад ба зудӣ маҳорату малакаи ба дастовардаи худро аз даст диҳад, аммо тарбияву инкишофи қобилияти худро ҳеҷ гоҳ аз даст намедиҳад, онҳо ба тамоми умр дар хизматанд, агар ӯ ҳамагӯна аз онҳо истифода бурда ба кор андозад.

Ташаккулёбии маҳорат ва малака як чараёни мушқил ва дурудароз мебошад. Кӯдак ҳар қадам малакаро дар чараёни бавоситаву бевоситаи мулоқот бо калонсолон ва дигар одамон ёд мегирад. Ба қори калонсолон диққат кардаву ба онҳо тақлид карда кӯдак ҳадаш ин ё он амалро иҷро мекунад. Дар раванди омӯзиш бошад омӯзгор махсус, ҳамчун намуна, ба хонандагони нишон дода мефаҳмонад, ки ин ё он амалро чӣ гуна бояд иҷро кард.

Бинобар ин кӯдак аввал амали азхудкардаи худро ҳамчун намуна иҷро мекунад, ӯ элементҳои рақамҳоро менависад, ашӯро аз ҷое ба ҷое мегузорад, ва ғайраҳо, оҳиста оҳиста амалҳои ӯ боақлона мешаванд. Кӯдак аллакай метавонад як қорро фикр карда, озодона онро ба тартиб иҷро кунад. Ана ҳамин чараёни гузариши амали берунаю ашӯи ба амали рӯхиву ботиниро интериориизасия меноманд. «Интериориизасия - ин гузарише, ки дар натиҷа чараёни шакли беруна бо ашӯҳои ҳамин гуна берунаи ашӯҳо аз нав ба чараёни масъалаи рӯхиву шуурӣ табдил мегарданд: ҳамзамон онҳо ба табдилёбии махсус рӯ ба рӯ мешаванд - умумӣ мешаванд, кам мешаванд, шифоҳӣ мешаванд ва аз ҳама муҳим барои инкишофи оянда қобилиятнок мешаванд, ки ин аз сарҳади имкониятҳои қорҳои беруна мегузарад»

І. Пуррагии таҳкурсии тақрибии фаъолияти ақлӣ (фикрӣ)

Ташаккулёбии ҳар малака ё маҳорат аз ба хонанда додани дастуру нишондодҳо сар мешавад, ки хонанда аз он истифода бурда метавонад мустақилона аз ўҳдаи он барояд. Ин системаи дастуру роҳнишондиҳӣ асоси тақрибии ташаккули амал номида мешавад.

Асоси тақрибии амали ақлона мумкин аст ба хонанда дар намудҳои гуногун дода шавад: дар намуди намунаи амал, дар намуди фаҳмондадиҳии даҳонӣ ҳамзамон бо намоиши чараёни иҷрои амал ва ғайра. Аммо дар ҳар сурат муҳим аст, ки ин асос пурра бошад. Масалан, омӯзондани хонандагон ба навиштани рақам бо роҳи намоиши рафти навишт бояд гузаронида шавад.

Муҳаккиқ

Дар ҳақиқат чунин намоиш системаи пурраи намоиш надорад, барои ҳамин зарур аст бисёр тақрор кунад, то ки хонанда малакаи хубу боқуввати навиштани рақамро аз худ кунад. Агар ба хонандагон асоси тахминиро дар намуди дастур диҳем, он вақт дар навиштани рақамҳо бояд ба ҷойҳои нуқтаи дилпур гузошт, ки онҳо ҳама ки рақам аз он ташкил шудааст самти худро дигар мекунад, баъд аз он ин нуқтаҳоро бо он хати алоқаманд пайвастан даркор, аз рӯи намуна қудакон малакаи умумии навиштани ҳаргуна рақамро бо якҷанд машқ аз худ мекунад.

Аз таҳлили стандарти давлатии таҳсилот ва барномаи таълимии «Математика» мо ба хулосае омадем, ки маҳорат ва малақаҳои геометрии хонандагон чунинанд:

а) таҷрибаи ҳаётии худро ба низом дароварда, шаклҳои геометрию ҳамчун инъикоси ашъи олами атроф фаҳманд;

б) бо шаклҳои геометрии гуногун (нуқта, порча, хати рост, бисёркунча ва намудҳои он, давра, доира) шинос шуда, ин фигураҳоро донанд ва бо баъзе хосиятҳои онҳо шинос шаванд;

в) маҳорати сохтани нақшаи шаклҳои геометрию дошта бошанд, онҳоро бо ёрии асбобҳои геометрӣ (хаткашак, секунча, паргор) созанд ва расми шаклҳои асосии ҳамвориро кашанд, имконияти ҷараёни катакча доштара барои нақшаи шаклҳои геометрӣ истифода баранд;

г) бо воҳидҳои гуногуни ченакҳои дарозӣ, масоҳат шинос шуда, асосҳои онҳоро доништа ва татбиқ карда тавонанд, барои ҷенкуни ва муқоисаи дарозӣ, масоҳат аз хаткашак истифода бурда тавонанд;

ғ) таҷрибаи ҷенкунии дарозии хати шикаста ва масоҳати фигураҳои ҳамворро дошта бошанд, бо ҷашм ба масофа баҳо доданро омӯзанд;

д) фаъолияти баъзе намудҳои геометрияи конструктивиро (аз қоғаз буридани шаклҳои геометрӣ, ба қисмҳо ҷудо кардани шакл, сохтани фигура аз қисмҳои таркибӣ ва ғайра)-ро дошта бошанд.

Ин чунин бояд:

а) аз расм порча, секунча, ҷоркунча (хусусан росткунча ва квадрат), панҷкунча, давра ва ғайраро ҷудо карда тавонанд;

б) шаклҳои геометрию дар муҳити атроф ҷуста ва ҷудо карда тавонанд.

Дарозии порчаро ҷен карда, порчаи дарозияш маълумро сохта, ба дарозии порчаҳо баҳо дода тавонанд:

а) бо ёрии асбобҳои нақшакашӣ секунча, росткунча, квадрат ва ғайра-ро сохта тавонанд;

б) воҳидҳои ченаки дарозӣ (мм, см, дм, м, км) ва робитаи байни онҳо ва воҳидҳои ченаки масоҳат (мм^2 , см^2 , дм^2 , м^2 , км^2)-ро донанд.

Материалҳои геометрия дар синфҳои 1-6 дар тамоми бахшҳои математика тақсим карда шудааст, ва он ҳамчун курси тайёри барои омӯхтани геометрия хизмат мекунад.

Мақсади асосии он тайёр кардани хонандагон барои бошуурона азхуд кардани геометрияи 7-9 ва азхудкунии дигар фанҳои таълимӣ дар мактаби миёнаи нопурра ва пурра мебошад.

Баробари ин ҳалли як қатор масъалаҳо ба назар гирифта шудааст.

1. Ташаккул ва тараққи фектронии мантиқии хонандагон; ташаккули малақаҳои оддитарини таърифи мафҳумҳои соддатарини геометрӣ, масъалаҳои ҳулосабарорӣ дар асоси мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳо.

2. Ташаккул ва тараққи додани тасаввуротҳои сатҳӣ ва фазогӣ дар хонандагон.

3. Шиноскунии хонандагон ба асосноккунии оддитарини дедуктивӣ (бе дохил кардани «таъриф», «теорема», «исбот»).

4. Ташаккули малақаи маҳоратҳои истифодабарии асбобҳои нақшакашӣ (геометрӣ) ба монанди: паргор, хаткашак, транспортёр, кунҷ ва ғайра.

5. Ташаккули малақаи маҳоратҳои сохтанҳои оддитарин бо асбобҳои нақшакашӣ

6. Ташаккули малақаи маҳоратҳои ҷенкунии бузургиҳои геометрӣ

7. Тараққи додани муқтабилӣ, фаъолияти эҷодии хонандагон.

Дар синфҳои 6;

1. Шаклҳои нави геометрӣ дохил карда мешавад, ба монанди: нур, хатҳои параллел, бисектрисаи кунҷ, секунҷаи росткунча, давра, доира ва ғайра.

2. Баробари ин бузургиҳои нав, ба монанди: дарозии давра, бузургии кунҷ омӯхта мешавад.

3. Аз ҳамдигар фарқ кардани шаклҳо ва бузургии онҳо: Мисол, порча ва дарозии порча, кунҷ ва бузургиҳои он ва ғайра.

4. Бо ёрии асбобҳои нақшакашӣ созишҳои геометрӣ васеътар омӯхта мешавад.

Намунаи ҳалли масъалаҳои геометрию барои хонандагони синфҳои 6 дар мақолаи мазкур пешниҳод мекунем.

Масъалаи 1. Периметри росткунча 60 см аст. Бари он аз дарозияш 9 маротиба хурд мебошад. Масоҳати росткунҷаро ёбед?

Ҳал: Пеш аз ҳалли масъала, ба шарти он диққат додан лозим аст, ҷунки агар мазмуни масъаларо дуруст сарфаҳм равам, пас ҳал кардани масъала осон мешавад.

ABCD- росткунча ;

AB = 9x- дарозии росткунча;

BC= x- бари росткунча;

$P = AB + BC + CD + AD = 60$ см - периметри росткунча;

$S = ?$ - масоҳати росткунча

Масоҳати росткунча бо ёрии формулаи $S = a \cdot v$ ё ки $S = 9x \cdot x$ муайян карда мешавад. Қимати x аз вобастагии дарозию бар бо периметр, яъне вобастагии байни компонентҳои амалӣ ва натиҷаи он муайян карда мешавад. Яъне,

$P = AB + BC + CD + AD = 2AB + 2BC = 2(AB + BC) = 2(a + v)$.

Муодиларо ҳал карда, қимати x -ро муайян намудем.

Яъне, $x = 3$ см аст. Қимати x -ро ба формула гузошта ҳосил мекунем: $S = 9 \cdot 3 \cdot 3$, $S = 81$ см²

Ҷавоб: 81 см²

Масъалаи 2. Периметри росткунча ба 48 см баробар буда, яке аз тарафҳояш аз дигараш 4 маротиба зиёд аст. Масоҳати росткунча ба чанд баробар аст?

Ҳал: Барои ҳал кардани ин масъала аз формулаи периметри росткунча ва масоҳати он истифода мебарем. Яъне, $P = 2(a + v)$ ва $S = a \cdot v$. Агар, $P = 48$ см, $a = 4v$ бошад, онгоҳ ифодаи зеринро ҳосил мекунем:

$P = 2(a + v)$; $48 \text{ см} = 2(4v + v)$; $48 \text{ см} = 2 \cdot 5v$; $48 \text{ см} = 10v$; $v = 48 \text{ см} : 10$;

$v = 4,8$ см аст, ва $a = 4v = 4 \cdot 4,8 \text{ см} = 19,2$ см мешавад.

Пас, қимати $a = 19,2$ см ва $v = 4,8$ см-ро ба формулаи масоҳати росткунча гузошта, меёбем:

$S = a \cdot v = 19,2 \text{ см} \cdot 4,8 \text{ см} = 92,16 \text{ см}^2$.

Ҷавоб: Масоҳати росткунча ба 92,16 см² баробар аст.

Масъалаи 3. Агар радиуси Замин ба 6370 километр баробар бошад, он гоҳ дарозии хати экватор чанд километр мешавад?

Ҳал: Мо медонем, ки хати экватор ба давра монанди дорад. Дар ин ҷо аз формулаи дарозии давра истифода мебарем. Бинобар он аз рӯи радиус қимати дарозии давраро меёбем:

$C = 2\pi R = 2 \cdot 3,14 \cdot 6370 \text{ км} = 6,28 \cdot 6370 \text{ км} = 40003,60 \text{ км} \approx 40004 \text{ км}$.

Адабиёт:

1. Богумовский К. С. Масъалаҳои таълими геометрия дар мактаби ҳаштсола. Душанбе: Ирфон, 1965. – 101 с.
2. Болтянский В. Г., Волович М. Б и др. Геометрия 6-8 (пробный учебник). - М.: Просвещение, 1979.
3. Гашков С. Б. Современная элементарная геометрия. МЦНМО. Москва 2006.
4. Груденов Я. И., «Изучение определений аксиом, теорем. – М.: Просвещение, 1981.
5. Гусев В. А. Методика преподавания курса «Геометрии 6-9». Ч. 1-3. – М.: Авангард, 1995-1997.
6. Усова. А. В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения.

Калидвожаҳо: масъала, ҳадаф, ташаккулдиҳӣ, татбиқ, малака, маҳорат, қобилият, мақсад, росткунча, инкишофдиҳӣ, таълим, омӯзиш, вобастагӣ, периметр, натиҷа, татқиқ, назария, амалия, мавод, геометрия, муассиса, дарс.

Аннотация

РОЛЬ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИЙ И НАВЫКОВ

Целью данной статьи является роль решения задач в формировании навыков и умений. В зависимости от поставленной цели в статье решаются следующие вопросы;

- а) объясняются понятия умения, мастерства и способности;
- б) определяется роль и место проблемы в школьном математическом образовании;
- в) мы применили теоретический материал на практике с несколькими практическими задачами.

Ключевые слова: задача, цель, формирование, применение, усвоение, умение, талант, цель, прямоугольник, развитие, учение, учёба, зависимость, периметр, результат, исследование, теория, практика, материал, геометрия, учреждение, урок.

Annotation

THE ROLE OF PROBLEM SOLVING IN THE DEVELOPMENT OF COMPETENCES AND SKILLS

The purpose of this article is the role of problem solving in the formation of skills and abilities. Depending on the goal set, the following questions are solved in the article:

- a) the concepts of skill, mastery and ability are explained;
- b) the role and place of the problem in school mathematical education is determined;
- c) we applied the theoretical material in practice with several practical tasks.

Keywords: task, goal, formation, application, assimilation, skill, talent, goal, rectangle, development, teaching, study, dependence, perimeter, result, research, theory, practice, material, geometry, institution, lesson.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Сафиоллоҳ Файзулло, магистранти соли аввали факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни Телефон: +992939436269.

Роҳбари илмӣ: Нугмонов Мансур

Сведения об автор: Абдуллозода Сафиоллоҳ Файзулло, магистрант первого курса математики и информатики факультета ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: +992939436269.

Научный руководитель: Нугмонов Мансур

About the author: Abdullozoda Safiulloh Fayzullo, first – year master of mathematics and informatics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992939436269.

Scientific director: Nugmonov Mansur

**МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР
ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Математика фанни хело ҷиддӣ ва дар айнаи замон мушкилу душворфаҳм буда, ҳангоми таълими он истифода аз вазъиятҳои ҷолибу диққатангез онро дилчаспу гуворо месозад.

Машғулиятҳои математикӣ имкониятҳои таълимии хонандагони хурдсолро афзун ва ғаъол мегардонад. Бо ёрии машғулиятҳое, ки хонандагони хурдсол хушнудию муваффақият меоваранд, нобоварӣ бар худ, ҳислатҳои эҷодии зухурнаёфта, иродаи суст, лаёқатҳои фикрии ба кадри кифоя ташаккул наёфтара бартараф намудан мумкин аст.

Маълум аст, ки маҳорати мустақилона афзун кардани дониш аз кӯшишу ғайрат, зехну фаҳмиши ҳуди хонандагон вобаста мебошад. Вале муваффақияти кор, пеш аз ҳама, аз донишмандӣ ва коргузорию омӯзгор вобаста аст. Ҳангоми ба вазъиятҳои ҷиддио ноошкор, дилгиркунандаю ғайриодӣ ва сеҳрангез рӯ ба рӯ омадани хонандагон, омӯзгор бояд ҳолатҳои аҷоибу хандаовар, ҷолибу мароқангезро муқобил гузошта тавонад.

Пеш аз оғози мақсад ба мафҳумҳои педагогиро психологӣ, ки ба дарси имрӯза тааллуқ доранд ва омӯзгорон онҳоро бояд донанд, таваққуф мекунем.

Дониш, ин маҳсул ва натиҷаи ғаъолияти маърифатии инсон буда, аз фарогирии маънавӣ ва тасвири ғоявии олам дар тафаккур иборат мебошад. Ҷузъиётҳои таркибии дониш далелҳои илмӣ, мафҳумҳо, қонунҳо, ҳодисаҳо, нуктаҳои асосии назариявӣ илмӣ, фарзияҳо, масъалаҳо, методҳои таҳқиқот ва манзараи илмӣ олам ба ҳисоб меравад [7].

Дар асоси дониш эътиқод, ақида ва маҳорату малакаи амалӣ пайдо мешаванд, инчунин қобилияти маърифатии хонандагони хурдсол инкишоф меёбад. Аз худ кардани дониш, ин омӯхтани далелҳои илмӣ, тағйирёбии ашъҳою ҳодисаҳои муҳити атроф, омӯхтани мафҳумҳое, ки дар онҳо аломатҳои мушаххаси мавҷудияти ашъҳою ҳодисаҳо ифода меёбанд.

Маҳорат, ин ғаъолияти дар амал тадбиқ карда тавонистани дониш буда, он ғаъолияти фикрӣ ба ҳисоб меравад. Ба низом овардан ва тадбиқ кардани дониш, ҳал карда тавонистани машқҳо, мисолҳо ва масъалаҳои арифметикӣ, гузаронидани озмоишҳо, ҳисобкунӣ, тартиб додани схемаю ҷадвал, хондан ва навиштани ададҳою рақамҳо ва ғайра маҳоратҳое мебошанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо ташаккул дода мешавад. Ҳамин тавр, маҳорат қори амалӣ бошууропае мебошад, ки дар асоси дониш ва таҷрибаҳои рӯзгори ҷамъиятӣ ба амал меояд [7].

Малака, ин тарзу методҳои устувори мустаҳкам гардидаи иҷрои амал мебошад, ки дар натиҷаи машқу такрори зиёд ҳосил мешавад. Малака маҳорати такрорёфта, яне донишҳои борҳо дар таҷриба омӯзонидашуда, ба маҳорати устувори доимо амалкунанда табдил меёбад. Ҳосил кардани малака, пеш аз ҳама, аз бошууропа омӯхтани элементҳои дониш ва дар амал тадбиқ кардани онҳо оғоз мешавад [7].

Масъала гуфта чунин объектҳое ро меноманд, ки бо воситаи амалҳои математикӣ муҳокима, таҳлил ва баён карда мешаванд.

Қисми муҳими таркибии баҳши математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ мебошад. Ба воситаи масъалаҳои математикӣ матнӣ, асосан тамоми мазмуни математика ва мафҳумҳои он омӯхта мешаванд.

Хонандагони хурдсол ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои матнии математикӣ маънои ҳар як амал ва мавридҳои асосии тадбиқи онро фаҳмида мегиранд. Дар вақти масъалаҳалкунӣ малакаҳои ҳисобкунӣҳои шифоҳӣ ва хаттӣ хонандагони хурдсол мустаҳкам карда мешаванд, омӯзиши ҳал кардани масъалаҳои матнии математикӣ барои инкишофи фикрроии мустақилонаи хонандагон ва барои дар онҳо тарбия намудани ғаъолиятнокӣ ва ташаббусқорӣ имкониятҳои васеи фароҳам меоварад.

Ҳал кардани масъалаҳои матнии математикӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ аҳамияти бузурги таълимӣ ва тарбиявӣ дорад. Ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ ба инкишофи тафаккур, нутқ, тасаввур, диққат ва хотираи хонандагон ёрӣ мерасонад. Дар раванди ҳал кардани масъалаҳои матнии математикӣ мафҳум дар бораи алоқамандии байни бузургиҳо ташаккул ёфта, малакаю маҳорати ҳисобкунӣ тақмил меёбад.

Ҳал кардани масъалаҳои матнии математикӣ дар хонандагони хурдсол мақсаднокӣ, суботқорӣ, сарфакорона интиҳоб намудани воситаҳо барои ба мақсад ноил шудан, бо нақша кор кардан, амалиёти ҳудро асоснок ва таҳлил намуданро меомӯзонад.

Дар баробари дигар мафҳумҳои математикӣ, аз ҷумла, нумератсияи ададҳо, амалҳо бо ададҳо, мафҳумҳои алгебравию геометрӣ ва ғайра дар математикаи синфҳои ибтидоӣ мавқеи асосиро мебозад.

Дар ҳақиқат, инсоне, ки ба ҳалли ягон масъалае дар соҳаи ба вай шинос шурӯъ менамояд, албатта, ягон методҳои эвристикиро медонад, ки роҳи ба даст овардани мақсадро осон мегардонад. Яъне ягон бахшҳои усули ҳалро медонад [5].

Ҳалли масъалаҳо, ин навиштаҷост, ки пайдарпайии амалҳои элементарӣ ба ҳалли масъала заруриро дарбар мегирад. Ҳал кардани масъалаҳои матнии математикӣ ба ташаккулёбии мафҳуми амалҳои арифметикӣ ва алоқамандии байни бузургиҳо ёрӣ расонида, барои мустаҳкам намудани

махорату малакаҳои ҳисобкунӣ ва ба ҳаёт тайёр кардани онҳо, ки ҳалли ин гуна масъалаҳо татбиқи васеъ меёбанд, мадад мерасонанд.

Аҳамияти ҳалли масъалаҳои матнӣ аз он иборат аст, ки хонандагон барои ҳал кардани масъалаҳои математикии мураккаб тайёр мешаванд. Масъалаҳои содаю мураккаб дар ҳар яке аз чор амалҳои арифметикӣ гуногунавъанд. Бо вучуди ин, барои ба намуди алоҳида чудо кардани ҳар як тағйироти ҷузъии ин масъалаҳо асосе мавҷуд нест. Ба намуди мустақил фақат чунин масъалаҳоро чудо кардан кифоя аст, ки онҳо аз дигар масъалаҳо бо амалҳои маълум бо тарзи муҳокима, ки дар вақти ҳал кардани онҳо истифода бурда мешаванд, фарқ мекунад. Дар қадамҳои омӯзиш ҳар як намуди масъалаҳои матнӣ барои хонандагони хурдсол мушкилиҳои махсусро пеш меоварад. Ин мушкилиҳо аз методҳои муҳокима, ки барои дуруст интиҳоб намудани амал талаб карда мешаванд, мебароянд. Аз ҳамин сабаб масъалаҳои матнӣро ботадриҷ омӯختан лозим аст, то ки хонандагон ба ҳар як намуди он, баъди хубтар аз худ кардани тарзи ҳалли намудҳои пештар дида баромадшудаи масъалаҳо шинос шаванд. Лекин хонандагони хурдсолро ба ҳар як намуди масъалаҳои мураккаб алоҳида шинос намуда, алоқамандие, ки дар байни баъзеи онҳо мавҷуд аст, дар назар доштан лозим ва чунин намуди масъалаҳо-хоро дида баромадан зарур аст, ки онҳо аз якдигар чудо набуда, балки дар робитаи зич бошанд. Дар раванди омӯзиши аввал намудҳои осонтари масъалаҳои мураккаб, баъд намудҳои мушкилтараш дохил карда мешавад. Яъне аввал намуди якуми масъалаҳо оид ба амали ҷамъ дохил карда мешавад ва баъди он ки хонандагон тарзи ҳал кардани ин масъалаҳоро омӯхтанд, пас онҳоро ба масъалаҳои оид ба амали тарҳ, ки дар он ёфтани бақия талаб карда мешавад, шинос менамоянд. Баъдтар масъалаҳои оид ба якҷанд воҳид зиёд кардан ва масъалаҳои оид ба якҷанд воҳид кам кардан омӯхта мешавад.

Масъалаҳо оид ба ёфтани амали ҷамъ аз дарсҳои аввали математика омӯзонида мешавад, лекин тавсифи супоришҳои амалиро дорад, ки бояд онҳо дар чараёни дарс ҳал карда шаванд, аммо ҳаллашонро нишон намедиханд. Баъди он ки хонандагон бо амали ҷамъ шинос шуда, ҳалли мисолҳои амали ҷамъро аз худ намуданд, навиштани ҳал дохил карда мешавад. Дар вақтҳои аввал масъалаҳо оид ба амали ҷамъро на фақат бо ёрии асбобҳои аёни тасвир кардан, балки намоиш додан низ мумкин аст.

Масъалаҳо оид ба ёфтани амали тарҳ, ки дар онҳо муайян кардани бақия талаб карда мешавад, асосан ба монанди масъалаҳои амали ҷамъ омӯзонида мешавад. Супоришҳои амалие, ки бо амали тарҳ алоқаманданд, аз дарсҳои аввали математика бо супоришҳои ба амали ҷамъ монанд дар як вақт дода мешавад.

Хонандагон бо масъалаҳои оид ба амали тарҳ ва бо навиштани ҳалли онҳо, баъди он ки навиштани ҳалли мисолҳо оид ба амали тарҳро аз худ намуданд, шинос карда мешаванд. Барои ҳал кардани масъалаҳо оид ба зиёд ва кам кардани адади додашуда тайёр кардани хонандагонро ҳатто ҳангоми омӯзонидани амалҳо дар ҳудуди даҳӣ оғоз кардан ғоиданок аст.

Дикқати хонандагонро ба он ҷалб кардан лозим аст, ки баъди ба адади додашуда як ё ин ки якҷанд воҳидро ҷамъ кардан, вай адад зиёд шуда ва баъди аз адади додашуда тарҳ кардан як ё ин ки якҷанд воҳид он кам карда мешавад. Барои он ки хонандагон маънои ба якҷанд воҳид зиёд ва ё кам карданро ба осонӣ фаҳманд, масъалаҳоро ҳал намудан лозим аст, ки дар онҳо ҷумлаи «ҳамин қадар» мавҷуд бошад. Барои муқоиса фарқияти ададҳо, ҳал кардани масъалаҳое оғоз мекунад, ки дар онҳо фаҳмидани як адад аз дигараш чандто зиёд ё кам буданаш талаб карда мешавад. Дар дарсҳои оянда барои ҳал кардани масъалаҳое мегузаранд, ки дар онҳо як фан аз дигараш чӣ қадар васеъ, баланд, вазнин, қимат, арзон, дароз ва ғайра буданаш пурсида мешавад.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ мафҳуми амали зарбро дар чараёни ҳалли масъалаҳои матнӣ бо душворӣ аз худ мекунад. Аллакай дар синни томақтабӣ, дар асоси мушоҳидаи ҳаррӯза ва таҷрибаҳо, дар хонандагони хурдсол мафҳуми амалҳои ҷамъ, тарҳ, зарб ва тақсим кардан инкишоф меёбад. Аммо дар масъалаи оид ба мафҳуми амали зарб ба хонандагон интиҳоби дурусти амалҳо барои он душвор мебошад, ки дар шартӣ аксарияти ин масъалаҳо аввал зарбкунанда ва баъд зарбшаванда дода мешавад. Барои он ки хонандагон дар чараёни ҳал кардани масъалаҳои матнӣ оид ба амали зарб интиҳоби амалро нағз дарк намоянд, пайдарпай якҷандто масъалаҳои мазмунан қариб якхеларо ҳал кардан ғоиданок аст.

Масъалаҳои матнӣ оид ба амали тақсим ба монанди масъалаҳо оид ба амали зарб иҷро карда мешавад, то ки амал аз матнӣ шарт бо осонӣ интиҳоб карда шаванд. Барои хубтар фаҳмидани амали тақсим ба ҳиссаҳо дар вақти ҳалли масъалаҳои матнӣ аз аёниятҳои истифода бурдан мумкин аст, ки дар байни якҷанд хонандагон баробар тақсим кардани миқдори додашудаи ашё ва ғайраро мефаҳмонад.

Аз қадамҳои аввалини омӯзиши ҳал кардани масъалаҳои сода хонандагонро тадриҷан барои ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ тайёр намудан лозим аст. Бе ин ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ барои хонандагон бисёр мушкил мешавад. Ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои матнӣ хонандагони хурдсол аз шарт ҷумлаи якумро чудо карда, бояд саволе гузошта тавонанд, ки он дар матнӣ масъала дода шуда бошад. Бинобар ин, хонандагонро барои ҳал кардани масъалаҳои дуамала тайёр кардан мувофиқи мақсад мебошад.

Дар супоришҳое, ки бо қисман тартиб додани масъалаҳои матнӣ алоқаманд мебошад, аз хонандагон интиҳоби саволро ба мазмуни асосии масъала, ки омӯзгор баён мекунад, талаб кардан лозим

аст. Дар синфҳои сеюм ва чорум хонандагонро барои ҳал кардани масъалаҳои матнӣ, ки мазмунашон ва бузургӣҳои дар он дохилшаванда гуногунанд, мунтазам машқ кунонидан лозим аст.

Дар айни замон кӯшиш кардан лозим аст, то ки ҳамаи хонандагон чӣ тавр ва барои чӣ ин тавр ҳал шудани масъалаҳоро хубтар фаҳманд ва тарзҳои ҳалли намудҳои ҷудогонаи масъалаҳоро ба таври равшан фарқ карда тавонанд.

Дар синфҳои сеюм ва чорум ҳал кардани масъалаҳои матнӣ математикӣ, аҳамияти муҳим дорад. Пеш аз ҳама ҳамон намуди масъалаҳои содаю таркибие, ки дар синфҳои якум ва дуум омӯзонида шуда буданд, усулу тарзи ҳалли онҳоро баъзе хонандагон дарк карда наметавонанд, такрор кардан лозим аст. Дар айни замон ба муқоиса кардани масъалаҳое, ки мазмунан наздиканду ҳаллашон гуногун мебошад, яъне масъалаҳои оид ба муқоисаи фарқиятӣ ва қаратии ададҳо, ба тақсим аз рӯйи мазмун ва ба ҳиссаҳо диққати махсус додан лозим аст. Дар баробари такрор кардани намудҳои пештар омӯзонида шудани масъалаҳои содаю таркибӣ дар синфҳои сеюм ва чорум баъзе масъалаҳои гуногуншакл, асосан дар вақти ҳал кардани масъалаҳои таркибии мувофиқ тайёр намудани хонандагон ба маврид аст.

Омӯзиши ҳал кардани масъалаҳои матнӣ қараёни мураккаб буда, муваффақиятнокии он аз дуруст интиҳоб кардани масъалаҳо ва дар ҳамаи марҳалаҳои ҳал кардани масъалаҳо, ҳангоми шинос шудан бо шарт, таҳлил, ҳал ва ғайра дуруст гузоштани таълим вобаста мебошад.

Барномаи фанни мазкур тартиби ҷойгиршавии масъалаҳои содаю таркибиро ба андозаи муайян муқаррар намудааст. Дар барнома адади амалҳои арифметикӣ, ки бо онҳо бояд дар ҳар як синф масъалаҳо ҳал карда шаванд, нишон додашуда аст, инчунин барои синфҳои ибтидоӣ навъи масъалаҳо қайд карда шудаанд. Лекин ин нишондодҳо фақат барои ҳар як синф ҳаҷми маводҳои таълимиро ба намуди умумӣ муайян месозад.

Масъалаҳои таркибиро чунин интиҳоб кардан лозим аст, ки ҳал кардани онҳо мувофиқи дониши хонандагони ҳурдсол бошад. Масъалаҳои бе ниҳоят мушқил дар як қатор мавридҳо ҳатто зарар оварда метавонад, зеро ки дар натиҷаи чунин машғулиятҳо хонандагон ба дониши худ бовариро гум мекунанд.

Дар вақти муқаррар кардани дараҷаи мушқилии масъалаҳои интиҳобкардашуда мувофиқи дониши хонандагон будани масъалаҳои шифохие, ки ба масъалаҳои таркибӣ дохил мешаванд, тартиби ҷойгиршавии ифодаҳои ададӣ дар шартҳои масъалаҳо, душвории ҳисобкунӣҳоеро, ки ҳангоми ҳал кардани масъалаҳо талаб карда мешаванд, ба эътибор гирифтани лозим аст. Дар ҳар як масъалаи таркибӣ аз рӯйи якҷанд ифодаҳои ададӣ ёфтани як ё ин ки якҷанд ададҳои талабкардашуда, ки аз ифодаҳои додашуда вобастаанд, талаб карда мешавад. Дар асоси таҳлили вобастагиҳои байни доништашудаю талабкардашуда аз масъалаҳои таркибӣ масъалаҳои содари ботадрич ҷудо мекунанд. Барои дуруст ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ хонандагон бояд ҳамон намудҳои масъалаҳои сода, ки дар таркиби он дохиланд, ҳал карда тавонанд. Душвории масъалаҳои таркибӣ ба андозаи муайян аз тартиби ҷойгиршавии ифодаҳои ададӣ, яъне аз тартиби баёни шарт вобастагӣ дорад.

Масъалаҳое, ки ифодаҳои ададиашон кам аст, аз масъалаҳои ба ҳамин монанди дорои ададҳои бисёррақама фаҳмотар ва осонтар мебошанд. Аз ҳамин сабаб пеш аз масъалаҳои дорои ададҳои бисёррақама дар як қатор мавридҳо масъалаҳои ба ҳамин монанди ададҳои хурдро ҳал кардан мувофиқи мақсад мебошад.

Хонандагон фақат дар ҳамон маврид масъалаҳои таркибиро дуруст ҳал карда наметавонанд, ки агар шартҳои онро дарк карда тавонанд. Бинобар он, пеш аз ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ, онҳо бояд ба шартҳои масъала дуруст сарфаҳм раванд. Бодикқат омӯхтани шартҳои масъалаҳои таркибӣ на фақат барои ҳал кардани он, балки барои хонандагонро ба ҳаёт тайёр кардан низ аҳамияти муҳим дорад, ки дар ҳаёт барои бомуваффақият иҷро кардани ягон мафҳум, пеш аз ҳама асосноккунии шартҳои он талаб карда мешавад.

Барои ҳал кардани масъалаҳои матнӣ тайёр шудан, ҳал кардани занҷири масъалаҳои содаю таркибӣ ёрӣ мерасонад. Занҷири масъалаҳои содаю таркибӣ гурӯҳи масъалаҳои чунин интиҳоб кардашудае мебошанд, ки ҳар як масъалаи пасоянди гурӯҳ давоми масъалаи аввала мебошад. Занҷири масъалаҳои содаю таркибиро ҳангоми омӯзиши амалҳои ҷамъ, тарҳ, зарб ва тақсим дар доираи гуногун дида мебароянд ва он барои ҳал кардани масъалаҳои мувофиқи дуамала тайёр шудан, воситаи хубе мебошад. Лекин, дар занҷири масъалаҳои содаю таркибӣ ҳар яке аз онҳо ба намуди гуногун дода мешавад [12].

Ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои дуамала, хонандагон бояд ҳудашон аз онҳо масъалаҳои содари ҷудо кунанд, ки онҳо дар рӯзҳои аввал барои ин корро иҷро кардан душворӣ мекашанд. Ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ назар ба ҷудо карда баромадани онҳо, барои омӯзиши муваффақиятнок ва инкишофи тафаккур ёрӣ мерасонад. Инчунин дар байни масъалаҳои оид ба тақсими мутаносибӣ ва масъалаҳои оид ба аз рӯйи ду фарқ ёфтани номаълум намудҳои гуногун дучор мешаванд. Байни масъалаҳои оид ба тақсими мутаносибӣ ва масъалаҳои оид ба ёфтани адад аз рӯйи ҳосили ҷамъ ва нисбат ҳам алоқаи муайян мавҷуд аст. Ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ, ки яке аз масъалаҳои асосӣ ҳисоб меёбад, ба ҷоннокшавии машғулиятҳои математика, фаъолнокии донишдӯсти хонандагон ва ба инкишофи тафаккури онҳо кӯмак расонида метавонад. Ин намуди масъалаҳо асосан барои хонандагон муфид аст, ки ба фанни математика шавқу ҳавас пайдо менамоянд. Барои ҳалли масъалаҳои додашуда пеш аз ҳама номаълумҳоро дохил кард. Номаълумҳоро чунин интиҳоб кардан лозим аст, ки шартҳои

масъала бо ёрии муодилаҳо ба таври содда навишта шавад. Ба сифати номаълумҳо қабул намудани бузургҳои, ки муайян карданишон лозим аст, шарт нест.

Дар масъалаҳо оид ба ҳаракати мунтазам ба бузургҳои физикии зерин дучор мешавем. Яъне, v - суръати ҳаракат, t - вақти ҳаракат, S - масофаи тай кардашуда, ки бо воситаи формулаҳои $v = \frac{s}{t}$; $S = v \cdot t$;

$$t = S / v \text{ вобастаанд.}$$

Масъалаи 1: Масофаи байни шаҳри А ва В 530 км аст. Аз шаҳри А ба шаҳри В ба баръакс дар як вақт ду қатора ба пешвози якдигар ба роҳ баромаданд. Суръати қатори аз шаҳри А ба шаҳри В ҳаракаткунанда ба 50 км/соат ва суръати қатори аз шаҳри В ба А ҳаракаткунанда ба 56 км/соат баробар аст. Қатораҳо баъди чанд соат ба якдигар вохӯранд?

Ҳал: 1) $50 \text{ км/соат} + 56 \text{ км/соат} = 106 \text{ км/соат}$ суръати якҷояи қатораҳо; 2) $530 \text{ км} : 106 \text{ км/соат} = 5 \text{ соат}$. **Ҷавоб:** 5 соат.

Масъалаи 2: Ду варзишгар аз охири як роҳрав ба пешвози якдигар ба роҳ баромаданд. Варзишгари якум то вохӯрӣ 3 соат бо суръати 12 км/соат ва варзишгари дуюм то вохӯрӣ 2 соат босуръати 15 км/соат роҳ рафт. Онҳо яқоя чӣ қадар масофаро тай намуданд?

Ҳал: 1) $12 \text{ км/соат} \times 2 \text{ соат} = 24 \text{ км}$ роҳи тайкардаи варзишгари якум; 2) $15 \text{ км/соат} \times 2 \text{ соат} = 30 \text{ км}$ роҳи тайкардаи варзишгари дуюм;

3) $24 \text{ км} + 30 \text{ км} = 54 \text{ км}$ роҳи тайкардаи ҳарду варзишгар. **Ҷавоб:** 54 км.

Масъалаи 3: Велосипедсавор соати якум 10 км, соати дуюм 15 км ва соати сеюм 11 км масофаро тай намуд. Велосипедсавор ба ҳисоби миёна чанд километр масофаро тай намудааст?

Ҳал: 1) $10 \text{ км} + 15 \text{ км} + 11 \text{ км} = 36 \text{ км}$; 2) $36 \text{ км} : 3 \text{ соат} = 12 \text{ км/ст}$.

Ҷавоб: 12 км/соат.....

Ташаккули маҳорат ва малакаи масъалаҳалкунӣ мақсаду маром ва воситаи муҳими таълими математикаи синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо, гимназияҳо ба ҳисоб меравад. Аз худ намудани маҳорати ҳал кардани масъалаҳо барои аз худ намудани донишҳои математикӣ зич алоқаманд мебошанд. Ҳал кардани масъалаҳои яқамала барои ташаккули мафҳумҳои хеле зиёд асос шуда метавонад. Масалан: ададро ба якҷанд воҳид зиёд ё кам кардан; ададро якҷанд маротиба зиёд ё кам кардан ва ғайра. Мафҳумҳои ташаккулифта барои ҳал кардани масъалаҳои таркибӣ зинаи асоси ҳисоб мебананд. Масъалаҳои содара ҳал карда истода, ҳонандагони синфҳои ибтидоӣ вобастагии байни бузургҳои аз худ менамоянд. Алоқамандии байни бузургҳои асосӣ бошад, шартӣ зарурӣ барои ҳал намудани масъалаҳои таркибӣ мебошанд, ки ин бузургҳо ба онҳо дохиланд.

Марҳилаи ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ чунин аст:

а) ҳондани шартӣ масъала, муайян кардани маълумотҳои ададӣ, шарт ва саволи масъала, алоқамандии байни онҳо; б) навишти шартӣ кӯтоҳи масъала ва тартиб додани нақшаи ҳал; в) ҷустуҷӯи усули ҳалли масъала; г) ҳалли масъала; ғ) санҷидани дурустии ҳалли масъала.

Ҳамин тавр, ҳонандагони хурдсол дар вақти ҳалли масъалаҳои матнии математикӣ таҳлилу ҷамъбаस्तкунӣ, муҳокимаронӣ ва ҳулосабарориро меомӯзанд, ба низом дароварданд ва ба ҳамдигар пайвастанӣ далелу донишҳои алоҳидаро машқ мекунанд. Масъалаҳои матнии математикӣ барои ҳалли худ татбиқи ин ё он амалро металабад ва миқдори амалҳо барои ҳалли масъалаҳо зарур буда, яке аз тавсифоти асосии масъалаҳои матнии математикӣ мебошад. Яъне, аз ҷиҳати методӣ дуруст омӯзонидани масъалаҳои содаю таркибӣ ва дар ин соҳа системанок мустаҳкам кардан ва инкишоф додани маҳорату малақаҳои ҳонандагон барои бомуваффақият ҳал кардани масъалаҳои матнӣ тайёр мекунад.

Адабиёт:

1. Бантова М. А. и др. Методика преподавания математики в начальных классах. – М.: 1989. – 450 с.
2. Бочковская С. Т., Бронникова А. Д., Новоселов Ф. П., Отто Е. И., Попова Н. С., Циммерман М. М. Решение арифметических задач в начальной школе: Пособие для учителей 1-4 классов. Под. ред. А. С. Пчёлко. – М.: -Л.: 1949. – 201 с.
3. Бегимов Ҳ. Ҳ., Иззатуллоев К., Пирназаров А., Раҷабов Т. Маҷмуи масъалаҳо аз математика. – Душанбе: 2020. – 295 с.
4. Бегимов Ҳ. Ҳ., Рабиев С., Раҷабов Т. Б., Начмиддинов А. М. Методикаи таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: 2020. – 233 с.
5. Бегимов Ҳ. Ҳ., Раззоқов А., Акбаров Д. Ҳалли масъалаҳои мате - матикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. // Маърифати омӯзгор. 2007, №10, -С. 45-49.
6. Бегимов Ҳ. Ҳ., Раҷабов Т. Б., Сайёдов И. Д. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). – Душанбе: 2013. – 98 с.
7. Бегимов Ҳ. Ҳ., Акбаров Д. Тарзи ҳалли масъалаҳои математикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. Газетаи омӯзгор. №51-52. 22. 12. 2006.
8. Бегимов Ҳ. Ҳ., Раҷабов Т. Б. Ҳалли масъалаҳо яке аз воситаҳои инкишофи тафаккури мантикии математикии донишҷӯён. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Сифати маълумот, мушқилот ва роҳҳои ҳалли он» бахшида ба «Соли маориф» ва «Фарҳанги техника» ва 80 солагии ДДОТ ба номи С. Айни. – Душанбе: 2010. – С. 93-97.
9. Белошистая А. В. Обучение решению задач в начальной школе. – М.: 2003. – 288 с.
10. Бурханов Қ. Т., Рабиев С. М., Султонов Р. Н., Турдиева Ш. А. Ҳалли масъалаҳои типикӣ. (Дастури таълимӣ). – Хучанд: 2010. – 55 с.
11. Иззатуллоев К., Пирназаров А., Давлатов Т., Муродова Д. (Дастури таълимӣ-методӣ). Таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ аз математика дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе: 2017. – 138 с.
12. Истомина Н. Б. Методика обучения математике в начальных классах: Учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений и факультетов начальных классов. – М.: 1998. – 288 с.

Калидвожаҳо: таҳсилот, дониш, малака, маҳорат, масъала, ҳалли масъала, намудҳои масъала, масъалаҳои математикии матнӣ, математикаи синфҳои ибтидоӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаи таҳсилоти таълимӣ.

Аннотация

НАВЫКИ И КОМПЕТЕНЦИИ РЕШЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье рассматривается решение математических текстовых задач в ходе урока начальных классов общеобразовательных учреждений, гимназий и лицеев. Учащиеся начальной школы понимают смысл каждого действия и основные случаи его применения при решении математических текстовых задач. При решении задач укрепляются устные и письменные вычислительные навыки младших школьников, обучение решению математических текстовых задач дает широкие возможности для развития самостоятельного мышления учащихся и воспитания у них активности и инициативы. Решение математических текстовых задач для учащихся начальной школы имеет большое учебное и воспитательное значение. Решение математических текстовых задач способствует развитию мышления, речи, воображения, внимания и памяти учащихся. В процессе решения математических текстовых задач формируется представление о связи между величинами, совершенствуются вычислительные навыки. Решение математических текстовых задач учит младших школьников целеустремленности, настойчивости, экономному выбору средств для достижения цели, работе по плану, обоснованию и анализу своих действий... Решение математических текстовых задач развивает у младших школьников, целеустремленность, настойчивость, экономный выбор средств для достижения цели, работа с планом, действия. Таким образом, младшие школьники учатся анализировать и обобщать, обсуждать и делать выводы при решении математических текстовых задач систематизировать и практиковать соединения отдельных фактов и знаний. Математические текстовые задачи требуют применения того или иного действия для своего решения, а количество действий, необходимых для решения задач, является одной из основных характеристик математических текстовых задач. То есть методически правильно преподавая простые и составные задачи и систематически закрепляя и развивая навыки учащихся в этой области, подготавливает их к успешному решению текстовых задач.

Ключевые слова: образование, знания, умения, навыки, задачи, решение задач, виды задач, математические текстовые задачи, математика начальных классов, учащиеся начальных классов, учителя начальных классов, образовательное учреждение.

Annotation

SKILLS AND COMPETENCES FOR SOLVING MATHEMATICAL TEXT PROBLEMS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

This article discusses the solution of mathematical text problems during the lesson of primary classes of educational institutions, gymnasiums and lyceums. Primary school students understand the meaning of each action and the main cases of its application in solving mathematical word problems. When solving problems, the oral and written computing skills of younger students are strengthened, teaching the solution of mathematical text problems provides ample opportunities for developing independent thinking of students and educating their activity and initiative. The solution of mathematical text problems for elementary school students is of great educational and educational importance. The solution of mathematical text problems contributes to the development of thinking, speech, imagination, attention and memory of students. In the process of solving mathematical text problems, an idea of the relationship between quantities is formed, and computational skills are improved. The solution of mathematical text problems teaches primary school students purposefulness, perseverance, an economical choice of means to achieve a goal, work according to a plan, justification and analysis of their actions... The solution of mathematical text problems develops in younger students, purposefulness, perseverance, an economical choice of means to achieve a goal, work with a plan, actions. Thus, younger students learn to analyze and generalize, discuss and draw conclusions when solving mathematical text problems, systematize and practice connecting individual facts and knowledge. Mathematical word problems require the use of one or another action for their solution, and the number of actions required to solve problems is one of the main characteristics of mathematical word problems. That is, teaching simple and compound problems methodically correctly and systematically consolidating and developing students' skills in this area, prepares them for the successful solution of text problems.

Keywords: education, knowledge, skills, tasks, problem solving, types of problems, mathematical text problems, primary school mathematics, primary school students, primary school teachers, educational institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шухратзода Сафина Шухрат, магистранти соли аввали факултети педагогика, ихтисоси таҳсилоти ибтидоӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 553025353

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент Бегимов Хусен

Сведения об автор: Шухратзода Сафина Шухрат, магистрантка первого курса педагогического факультета, специальность начального образование Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 553025353

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Бегимов Хусен

About the author: Shuhratzoda Safina Shuhrat, first year masters of the faculty pedagogical and law specialty primary education, Tajik Pedagogical University name after Sadrididdin Aini. Phone number: +992 553025353

Scientific director: candidate of pedagogical sciences, associate professor, Begimov Husen

**АҲАММИЯТИ УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР ИНКИШОФИ МАЛАКАҲОИ НУТҚИ
ШИФОҲӢ ВА ХАТТИИ ХОНАНДАГОН**

Барои инкишофи малакаҳои хониш ва дарки маъно танҳо хониши матн кифоя нест. Барои хониши шууруна бояд машқ намуд. Барои инкишофи малакаи хониши шууруна мо метавонем аз масъалаҳое, ки боиси ташаккули тафаккур ва дарки маъно мегарданд, истифода кунем. Хониши шууруна имкон медиҳад, ки талаба пас аз хониши ифоданоки матн баҳс кунад, сайқал диҳад. Танҳо баъди иҷрои ҳамин гуна фаъолиятҳо талабагон метавонанд ба дарки маъно ба пурагӣ сарфаҳм раванд. Интерактив ин як намуд тарзи омӯзиш дар дарс ё ин ки ҳамкорӣ ё фаъолияти якҷояи педагогӣ мебошад. Интерактив ин ҳамкорӣ байни омӯзгору талабаи алоҳида ва гурӯҳи талабагони синф, талаба ва талаба, як талаба ва гурӯҳи талабагон дар чараёни дарс мебошад.

«Интерактив» аз калимаи англисӣ interact гирифта, «inter» маънояш якҷоя, воридшавӣ ва «act» маънояш амал, яне фаъолияти кор мебошад.

Фаъолияти якҷоя талабаро ба фикр кардан равона мекунад. Меъёрҳои асосии ташкили фаъолияти якҷоя дар таълим ин имкони дар талабагон ба вучуд овардани муҳокимаронӣ, баҳс, пешниҳоди озодӣ мавзӯ, фаъолияти амалии талабагон, ташаббускорӣ, иҷрои корҳои фардӣ, дукаса, чоркаса, гурӯҳӣ ва аҳли синф, гурӯҳбандӣ, бозӣҳои гурӯҳӣ, бозӣҳои таълимӣ, ва ҳамчунин иҷрои корҳои гуногуни хаттиро, ки фаъолияти якҷояро талаб мекунанд, мебошад. Тавассути ин тарзи фаъолият таълим тарзе ба роҳ монда мешавад, ки омӯзиш талаботи ҳуди хонанда гардад. Яке аз тарзҳои бошад ин тарзҳои ташкили муҳокимаронӣ, андешаҳои озодӣ талабагон, гузориши масъала, ҳал ва натиҷаи он ба шумор мераванд. Дар чараёни иҷрои корҳои хаттӣ бошад, қобилияти эҷодӣ ривоч меёбад. Нутқи хаттӣ имкон медиҳад, ки фикр навишта шуда, фаҳмотар ифода ёбад. Дар қори хаттӣ омӯзгор кӯшиш мекунад, ки ба воситаи далелҳо дигарон фикри ӯро қабул кунанд. Зиёда аз ин, иҷрои доимии корҳои хаттӣ малакаҳои хониш ва дарки маъноро низ ташаккул медиҳад.

Инкишофи малакаҳои нутқи хаттӣ яке аз самтҳои муҳими бавучудории тафаккури интиқодист. Вале иҷрои қори хаттӣ мушкилиҳо дорад. Зеро навиштан қувваи панҷаҳои даст, имло, ҳусни хати зебо ва беғалатнависиро талаб мекунанд. Хатнависӣ ин фаъолияти эҷодист, ки вақти зиёдро мегирад. Бинобар ин тарзи тартиб додани матн ва тақмили он ба талабагон аз ҷиҳати зина ба зина ёд дода мешавад, ки аз 3 марҳила иборат аст. Инкишофи нутқи талабагон асоси таълими забони модариро дар синфҳои ибтидоӣ таъкил менамояд. Вақте, ки мо инкишофи нутқ мегуем, ки нутқи шифоҳии хонандагонро дар назар дорем. Нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагон аз навиштану хондани онҳо иборат аст. Барои инкишофи хониш ва да дарки маъно танҳо хониши матн кифоя нест. Бояд хониши шуурунаро машқ кард. Барои инкишофи малакаи хонандагон омӯзгор метавонад аз масъалаҳое, ки боиси ташаккули тафаккур ва дарки маъно мегарданд, истифода кунад. Хангоми хониши матн ҳамаи нишонаҳоро истифода кардан шарт нест. Талабагон аломатҳоро интихобан дар калима, ҷумла, ё банд (сархат) метавонанд гузоранд. Муҳим он аст, ки талаба маводи ба ҳадаш пештар маълумро бо маводи нав алоқаманд кунад, ахбори ноаниқро ҷудо карда тавонад. Хониши шууруна имкон медиҳад, ки талаба пас аз хониши ифоданоки матн баҳс кунад, санъати суханварияшро сайқал диҳад. Танҳо баъди иҷрои ҳамин гуна фаъолиятҳо талабагон ба дарки маъно сарфаҳм мераванд. Хатнависӣ нисбат ба хониш дар чараёни дарс як андоза душвор буда, вақти зиёд ва машқро талаб мекунад. Инкишофи нутқ асоси омӯзиши забони модарии дар синфҳои ибтидоӣ таъкил медиҳад. Дар ҳамаи синфҳо ҳелҳои гуногуни корҳои хаттӣ истифода мешаванд, ки ҳамаи онҳоро мо ба ду гурӯҳ ҷудо мекунем: 1. таълимӣ 2. санҷишӣ.

1. Корҳои хаттӣ, ки мақсад аз мустақкам намудани ин ё он мавзӯ аст, корҳои хаттии таълимӣ номида мешавад. \

2. Корҳои хаттӣ, ки бо мақсади санҷиши дониши талабагон гузаронида мешавад, корҳои хаттии санҷишӣ меноманд.

Адабиёт:

1. Лутфуллозода М., Абдуллоев И., Чалилова М., Методикаи таълимии ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе: КВД «Матбаа», 2021. – 266 с.
2. Лутфуллоев М. Асосҳои таълимии ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе, 2007.
3. Шарифзода Ф. Педагогика: Назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ.. – Душанбе, 2010.

Калидвожаҳо: таҳсилот, дониш, малака, маҳорат, масъала, ҳалли масъала, намудҳои масъала, масъалаҳои математикии матнӣ, математикаи синфҳои ибтидоӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ, муассисаи таҳсилоти таълимӣ.

Аннотация

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В РАЗВИТИИ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ

В данной статье рассматривается решение математических текстовых задач в ходе урока начальных классов общеобразовательных учреждений, гимназий и лицеев. Учащиеся начальной школы понимают смысл каждого действия и основные случаи его применения при решении математических текстовых задач. При решении задач укрепляются устные и письменные вычислительные навыки младших школьников, обучение решению математических текстовых задач дает широкие возможности для развития самостоятельного мышления учащихся и воспитания у них активности и инициативы. Решение математических текстовых задач для учащихся начальной школы имеет большое учебное и воспитательное значение. Решение математических текстовых задач способствует развитию мышления, речи, воображения, внимания и памяти учащихся. В процессе решения математических текстовых задач формируется представление о связи между величинами, совершенствуются вычислительные навыки.

Ключевые слова: образование, знания, умения, навыки, задачи, решение задач, виды задач, математические текстовые задачи, математика начальных классов, учащиеся начальных классов, учителя начальных классов, образовательное учреждение.

Annotation

THE IMPORTANCE OF INTERACTIVE METHODS IN THE DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH OF STUDENTS

This article discusses the solution of mathematical text problems during the lesson of primary classes of educational institutions, gymnasiums and lyceums. Primary school students understand the meaning of each action and the main cases of its application in solving mathematical word problems. When solving problems, the oral and written computing skills of younger students are strengthened, teaching the solution of mathematical text problems provides ample opportunities for developing independent thinking of students and educating their activity and initiative. The solution of mathematical text problems for elementary school students is of great educational and educational importance. The solution of mathematical text problems contributes to the development of thinking, speech, imagination, attention and memory of students.

Keywords: education, knowledge, skills, tasks, problem solving, types of problems, mathematical text problems, primary school mathematics, primary school students, primary school teachers, educational institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Хуршеда Комилҷоновна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 554554207

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Абдуллоев И.

Сведения об авторе: Шарипова Хуршеда Комилджоновна, магистратка 1 курса педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 554554207

Научный руководитель: н. я. с., доцент Абдуллоев И.

About the author: Sharipova Khursheda Komiljonovna, 1st year master's student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aina. Phone: +992 554554207

Scientific supervisor: c.p.s, associate professor Abdulloev I.

Чумаева Майгула Чумабоевна,
магистранти соли аввали факултети педагогика

КОРҲОИ ТАРБИЯВИИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Баҳри амалӣ намудани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», амалӣ намудани унсурҳои таркибии Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, амалӣ гардонидани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба анъана ва ҷашну маросимҳо, татбиқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд», амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва фармошҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти кори тарбиявӣ дар мактабҳо ҷорабиниҳои характери тарбиявиро амалӣ гардонидани шаванд.

Яке аз чунин ҷорабиниҳо фаъолиятҳои беруназтаълимии талабагон мебошад, ки он дар ду мавқеъ бурда мешавад: дар мактаб таҳти мафҳуми «корҳои беруназсинфӣ», яъне фаъолияти ғайридарсии талабагон, ки дар ҳуди мактабашон ва дар дигар муассисаҳо таҳти мафҳуми «корҳои беруназмактабӣ» сурат мегирад. Ин ҳар ду намуди фаъолият бо майлу талаботи талабагон илова бар фаъолияти муқаррарӣ ва ҳатмии дарси синфӣ гузаронида мешавад.

Корҳои тарбиявии берун аз синфӣ ва берун аз мактаб муайян намудани ҷиҳатҳои таълиқи муассиса ва муассисаҳои беруназмактабӣ ва мақсади онҳо ба ҳисоб гирифтани тамоми соҳаҳои имрӯзаро талаб мекунад. Корҳои тарбиявии зикршуда, ки дар синф ва берун аз мактаб бурда мешавад, бо он тавсиф карда мешавад, ки онҳо ба муайн намудани марҳилаҳои камолоти шахс нигаронида шудаанд. Барои ҳалли мусбати ин муаммо бояд ба системаи корҳои тарбиявии дар синф ва берун аз мактаб бурда шаванда ҳатман инҳо дохил шаванд:

- ҳангоми тарбия қаси ба камол расида истодаҳо чун қадрияти оли ҷиҳимой тан гирифта, бетақдор ва ба худ ҳос будани дар як кӯдак, навра ва ҷавонро эҳтиром қардан, дар мадди назар доштани ҳуқуқи ҷиҳимойи онҳо;

- ба воситаи анъанаи ба худ ҳоси миллии тақя намудан;

- дар байни муаллимон ва ҳонандагон муносибатҳои эҳтиром байни ҳамдигарро таъаққул додан.

Корҳои беруназсинфӣ қараёни таълиму тарбияи ҳонандагонро, ки дар вақти аз дарс ҳоли будан рӯй додааст, пурра ва васеъ меғардонад, имқоният медиҳад, ки мактаббачагон ба таври мустақил дониш омӯзанд, қобилияти эҷодӣ ва таъаббусқорӣ афзоиш ёбад. Дар қорачӯию тадбирҳои берун аз синф, аз қумла дар маҳфилҳои гуногуни муаллими фан бо ҳонандагоне, ки ба фанни худ шавқу ҳавас қоранд, машғулият гузаронида, ҳавасмандии онҳоро ривоч медиҳад. Маҳфилҳое, ки қорҳои беруназсинфири муқаммал қаро гирифтаанд, якҷанд ҳел шуда метавонанд:

- а) маҳфилҳои фаннӣ;

- б) маҳфилҳои дастони моҳир;

- в) маҳфилҳои расомӣ;

- г) маҳфили дуредқарӣ;

- г) маҳфили варзишӣ;

- д) маҳфили дастаи ҳавасқори мактаб ва ғайра.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ин қорҳоро роҳбари синф ва ё созмондеҳи қорҳои тарбиявӣ таъкил медиҳад. Роҳбари синф қорҳои таъкил додани қорҳои беруназсинфӣ ба роҳбарони маҳфил ёрӣ меқаронад. Ҳонандагони шавқу ҳавас ва саво кӯшиши ягона доштаро қорҳои ба ин ёон маҳфил аъзо шудан даъват мекунад. Дар қадом маҳфил тарзи машғулият бурданаи ба ҳисоб гирифта мешавад.

Корҳои тарбиявии беруназсинфӣ ба ҳуқми масқани тарбиявӣ мебошад, ки бачагонро ба эҷодқорӣ даъват меқарояд. Тақрибаҳои педагогӣ ҳаминро нишон медиҳанд, ки дар шароити ҳозира қонаи бачагон, қасри бачагон ва ҷавонон, қасри таҳқиқони ҷавон, қонаҳои таҳқиқони ҷавон, табиатшиносони ҷавон, ки қорҳои тарбиявии берун аз мактабро меқаранд, бояд давомдиҳандаи бевоситаи тарбияи мактабииён бошанд. Консепсияи миллии тарбияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои ба нақша гирифта ва ба амал таъкиқ, намудани ин қорҳо асос мешавад.

Маълум аст, ки қори ҳонандагонро аз қиҳати қоявию сиёсӣ, ахлоқӣ, завқу салиқайи баланд ва қисмонии аз қар қиҳат барқамол тарбия додан ва қараёни дарс шурӯъ мешавад. Аммо эҳтиёт, талабот ва тақомӣ шавқу завқи толибилмонро қарат бо қараёни дарс маҳдуд

Муҳаккиқ

наметавон кард. Ин гуна шавқу ҳаваси гуногунпахлуро сурати якҷоя ва пайваста гирифта бурдани корҳои тарбиявии беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ қонеъ кунонидан мумкин аст. Аз ин сабаб дар вақтҳои охир, ба тарзи дилхоҳ ташкил додани корҳои тарбиявии берун аз синф аҳмияти ҷудогона дода мешавад.

Корҳои ташкилдошудай берун аз синф фаъолияти тарбиявчии дар ҳаёти хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҷойдоштаро пурра мекунад. Ба он мусоидат мекунад, ки ҷаҳонбинӣ дуруст ташаккул ёбад, аз ҷиҳати хушхулқиву худшиносӣ камол ёбанд. Донишҳои назариявӣ барои пайвастанӣ амалиёт, истеҳсолот замина ҳосил мекунад.

Вазифаҳои созмондеҳии корҳои берун аз синф ва мактаб низ серсоҳа мебошад. Ба вазифаҳои ташкилкунандай корҳои тарбиявии берун аз синф ва мактаб инҳо дохил мешаванд:

- ба нақша гирифтани ва ба амал татбиқ шудани корҳои тарбиявии берун аз дарсро назорат кардан;

- бо ёрии ҷамоати педагогӣ, ташкилотҳои хонандагон, фаъолони синф ба роҳ мондани корҳои серсоҳаи хонандагон дар берун аз дарс ва берун аз мактаб;

- баробари ба корҳои ташкили берун аз синф ва мактаб роҳбарӣ кардан, ба муаллимон, роҳбарони синф, падару модарон, ташкилотҳои хонандагон, фаъолони синф ёрии методӣ расонидан;

- ба тадбирҳои муҳими тарбиявии умумимактабӣ ва байнимактабӣ иштирок кардан;

- ҳангоми ташкил намудани истироҳати хонандагон аз қувваи муассисаҳои тарбиявӣ ва маданият, инчунин аз ҷомеа васеъ истифода кардан.

Дар ин хусус се ҷиҳати фаъолияти ташкилкунандагон ба назар мерасад: ташкилотчигӣ, усулӣ ва маъмурӣ.

Инҳо аксар дар намудибайни ҳамдигар дар алоқаи наздик будан зоҳир мегардад. Ба фаъолияти ташкилотчигии созмондеҳ чунин корҳоро дохил метавон кард:

- ба ҳисоб гирифтани қомеъҳои ва норасриҳои корҳои тарбиявӣ;

- муайян кардани мақсад ва вазифаҳои корҳои тарбиявӣ;

- ба нақша гирифтани корҳои тарбиявӣ, оммавию сиёсӣ ва муайян кардани мазмун, шакл ва усули онҳо;

- ба гурӯҳҳо ҷудо кардани корҳои тарбиявии берун аз синф ва мактаб, муайян намудани шахсияти одамони идоракунанда.

Дар мактаб корҳои тарбиявиро ба нақша нагирифта, мазмун, шакл, усулҳои онро муайян накарда, ба системаи маълум надароварда ба мақсад расидан душвор аст.

Таъсири тарбиявии корҳои беруназсинфӣ азбисёр ҷиҳат ба савияи созмон додани ҷараёни хониш ва корҳои гуногунро ба қадом тарз ба роҳ мондани коллективи хонандагон вобаста аст.

Фаъолияти беруназсинфӣ бо дастури маҷбурӣ маҳдуд намешавад, балки хонандагони синну соли гуногунро ба таври ихтиёрӣ муттаҳид месозад, корҳоро дар асоси ташаббуси онҳо ба амал мебарорад, шавқи онҳоро ба фан пайдо мекунонад, ба муҳити ҳаёти маданият халқ дохил мекунад. Корҳои беруназсинфӣ омӯли муҳимтарини ташаккул додани фаъолиятмандии иҷтимоӣ, шуури иҷтимоии шахс, инчунин одатҳои ахлоқӣ мебошад.

Ин фаъолият ҷомеаи илмӣ, қори театрҳои мактаб, дар мавзӯҳои гуногун гузаронидани конференсияи хонандагон мушоидаҳо, маърузаҳо, сӯҳбатҳо оиди мавзӯҳои сиёсӣ, ахлоқӣ, илмӣ оммабоб ва меҳнат, меҳнати иҷтимоӣ ғойдаовар, ахбороти сиёсӣ, шабнишиниҳои идона ва тадбирҳои субҳона, машғулиятҳои маҳфилро дар бар мегирад.

Корҳои беруназсинфӣ хонандагон бо мазмуни худ фаъолияти тафаккур ва воситаи муносибат ба шумор меравад. Зеро ахборот дар корҳои беруназсинфӣ гирифташуда идрок карда ва аз нав қор карда мешавад.

Хонандагон дар корҳои берун азсинфӣ иштирок дошта, бо одамони гуногун дар муносибати муайян мешаванд, ба вазъиятҳои ҳарҳела дучор меоянд. Фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон то ҷӣ андоза ҳарҳела бошад, муносибати онҳо ҳамон қадар бой доираи муносибат васеъ ва пешравии маънавӣ пурсамар мегардад.

Дар корҳои тарбиявии берун аз синф хонандагон бо коллектив қор қарданро меомӯзанд, шодии меҳнати иҷтимоиро эҳсос мекунанд, ба меҳнати истеҳсолӣ ҳамроҳ мешаванд, ба фикри аҳли ҷомеа итоат қардан одат мекунанд, барои шарафи коллектив мубориза мебаранд.

Фаъолияти берун аз синф бо назардошти инкишофи маънавӣ ва ҷисмонии дар он иштироккунандагон ва хусусияти синну соли онҳо муайян қарда мешавад. Дар ин ҷараёни шароити мактабҳои, ки худ дар он таълим мегиранд, низ таъсир мерасонад.

Ҳарчанд вазифаҳои тамоми мактабҳои кишварамон як бошад ҳам, ин мактабҳо ҷиҳатҳои

ба худ хос доранд ва ин хусусиятҳо дар шароитҳои маданӣ ва милли равшан ба назар мерасанд.

Мувофиқи мақсад мебуд, ки тарбиятгарон, роҳбарони синф бобати гирифта бурдани корҳои тарбиявии берун аз синф аз усулҳои зерин кор истифода баранд.

1. Усулҳои кори дахонӣ. Ахбори гуногун, маърузаҳо, конференсияҳо, озмунҳо, мунозираҳо, вохуриҳо, рӯзномаҳои деворӣ, радиожурналҳо.

2. Усулҳои корбарии амалӣ. Саёҳат ба ҷиҳатҳои гуногун, муносибатҳои варзишӣ, мусобиқаҳо, озмунҳо, ғайолияти кории пайшиносон, маҳфилҳои табиатшиносони ҷавон, шанбегӣҳо.

3. Усулҳои кори аёният. Осорхонаҳои мактаб, хонаи қаҳрамонони ҷанг ва меҳнат, ба намоиш гузоштани китобҳои нав.

Кори педагог аз омӯзгор талаб мекунад, ки вай тамоми қобилиятро ба кор барад, доимо дар ҷустуҷӯ бошад. Зеро тӯфайли меҳнати пурзаҳмат, аммо шарафноки вай авлоди оянда тарбия ёфта, муттаҳид, аҳл, шаҳрванди ҳақиқии Ватани ҷоноҷони мо мешавад.

Адабиёт:

1. Бадалова М. А., Мамадносирова М. М., Қаҳҳоров М. Ҳ. Ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, 2019.
2. Рымкин В. С. «Внешкольная работа курса математики». – Москва, 1983.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М., 1991.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 1994.
5. Раҳимов Ҳ., А. Нурув. Педагогика. – Душанбе, 2011.
6. Юнусов Й. Педагогика. – Душанбе, 2005.

Калидвожаҳо: тарбия, ғайолият, корҳои беруназсинфӣ, муассисаҳо, хонандагон, вазифаҳо, ҷорабиниҳо, шавқу ҳавас.

Аннотация

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВНЕ КЛАССА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Внеклассная образовательная деятельность – образовательный центр, стимулирующий детей к творчеству. Педагогический опыт показывает, что в современных условиях непосредственным продолжением образования школьников должны быть детские дома, дворцы детей и юношества, дворцы юных техников, дома юных техников, юных натуралистов, осуществляющие воспитательную деятельность вне школы. Национальная концепция образования Республики Таджикистан является основой планирования и реализации этих работ.

Ключевые слова: образование, деятельность, внеклассная деятельность, учреждения, учащиеся, задачи, деятельность, энтузиазм.

Annotation

EDUCATIONAL ACTIVITIES OUTSIDE THE CLASSROOM IN PRIMARY CLASSES

Extracurricular educational activities are an educational center that stimulates children to be creative. Pedagogical experience shows that in modern conditions, the direct continuation of the education of schoolchildren should be orphanages, palaces for children and youth, palaces for young technicians, homes for young technicians, young naturalists, carrying out educational activities outside of school. The National Concept of Education of the Republic of Tajikistan is the basis for the planning and implementation of these works.

Keywords: education, activities, extracurricular activities, institutions, students, tasks, activities, enthusiasm.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумаева Майгула Ҷумабоевна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 931162815

Роҳбари илмӣ: н. и. п., муаллими калон Саидмирова С. М.

Сведения об авторе: Ҷумаева Майгула Ҷумабоевна, магистрантка первого курса факультет педагогика Таджикского государственного университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 931162815

Научный руководитель: к.п.н., старший преподаватель Саидмирова С. М.

About the author: Jumaeva Matgula Jumaboevna, first-year master's student, Faculty of Pedagogy, Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 931162815

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer Saidmirova S. M.

**АҲАММИЯТИ БОЗИҲОИ СЕРҲАРАКАТ ДАР ТАРБИЯ ВА ИНКИШОФИ ЧИСМОНИИ
КЎДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ**

Вазифаи муҳими оила, муассисаи таҳсилоти томактабӣ тарбия ва ташакулдиҳии шахсияти кӯдак буда, дар иҷрои ин вазифа бозиҳои серҳаракат мавқеи махсус доранд. Бо баробари машғулиятҳои махсус ташкил кардашудаи тарбияи ҷисмонӣ бозиҳои серҳаракат воситаи муҳими тарбия, инкишоф ва ташакулдиҳии маҳорату малакаҳои ҳаракаткунии кӯдакон мебошад.

Бозиҳои серҳаракат барои кӯдакон талаботи ҳаётии онҳо мебошад. Кӯдак бозӣ карда истода, иҷрои амалҳои гуногунро машқ менамояд. Ҳангоми бозӣ иҷрои вазифаҳои таълим, тарбиявӣ, тандуруст таъмин мегардад. Дар навбати худ бозии серҳаракат ба кӯдак ҳисси каноатмандӣ, хушҳолӣ, хушнудӣ мебахшад, сифатҳои ахлоқию ҷисмониро ташаккул медиҳад. Инчунин нуқсони нутқро ислоҳ мекунад.

Бозиҳои серҳаракат, бозиҳои якҷоя, гурӯҳ ва коллективона мебошанд, ки аз кӯдак идроки муносибатҳои фазо, мутобиқкунии амалу ҳаракатҳои худ бо дигарон, муайян намудани мавқеи худ (дар қатор, сафкашӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ), маҳорату малакаи ба ҳисоб гирифтани манфиатҳои дигарон ва ғайраҳоро талаб мекунад. Махсусан мададу ёрӣ расондан ба хурдсолон, рафқони нав вазифаи тарбияи ахлоқ аст. Кӯдак дар бозӣ ба қувваю имкониятҳои худ (нотарс, чусту чолок, хушёрию зиракӣ) бовар ҳосил намуда, минбаъд онҳоро такмил медиҳад, сифатҳои иродавиرو (бартараф намудани монеаҳо) тарбия менамояд, донишу тасаввуротҳояшро (дар бораи паррандаю ҳайвонҳо, нақлиёт) васеъ намуда, идора намудани ҳаракату амалҳои шахсиро меомӯзад. Инчунин нуқсони нутқро ба суди ислоҳ менамояд [1, 98].

Хеле муҳим аст, ки давомнокии бозиҳои серҳаракат ба ҳисоб гирифта шавад, то ки ба фаъолияти дил, мушакҳо, нафаскаш таъсири манфӣ нарасонад. Фаъолнокии кӯдакон дар бозӣ ба инҳо вобастаанд: мазмуни бозӣ, хусусияти ҳаракаткуниҳо, ташкил ва усулҳои гузаронидани бозӣ, мунтазам мураккабшавии ҳаракаткуниҳо, дараҷаи тайёрии онҳо. Хеле муҳим аст, ки бозиҳои серҳаракат, дар ҳавои кушод ташкилу гузаронида шаванд. Ин ба фаъолнокии дилу шуш таъсир намуда, хунро аз ҳавои тоза пур мекунад, ба беҳтаршавии иштиҳо, мустаҳкамшавии системаи асаб, ҷирокати организм ва муқовимати он ба касалиҳо имконият намедиҳад. Инчунин варзиш яке аз воситаи ислоҳ намудани нуқсони нутқ мебошад.

Бо мадади бозиҳои серҳаракат қалонсол метавонад, иҷрои вазифаҳои зайлро таъмин кунад: муҳофизати ҷисм ва тансиҳат, ки ин низ воситаи ислоҳ намудани нуқсони нутқ ба ҳисоб меравад, ташакулдиҳии малакаҳои зарурии ҳаракаткунӣ, таъмин намудани шароитҳо барои муносибатҳои байниҳамдигарии дӯстона ва интизомнокӣ, рафтори маданӣ, ҳудро идора карда тавоништан, маҳорату малакаи бо ҳамсолон якҷоя амал намудан, инкишоф додани луғат ва ғайраҳо.

Бо кӯдакони синни барвақтӣ ва синни хурди томактабӣ, яъне то 3-4 солаҳо бозиҳои серҳаракати қоиданок, ки онҳо бо бозиҳои сюжетдор, бесюжет, бозӣ - машқҳо, бозӣ - дилхушиҳо дохил гардидаанд, ташкилу гузаронида мешаванд. Чунки мазмун, қоида ва иҷрои ҳаракаткуниҳо дар ин бозиҳо ба кӯдакон дастрасанд. Бозиҳои сюжетнок бозии ҳастанд, ки онҳо бо донишу тасаввуротҳои кӯдакон доир ба ҳаёти гирду атроф - оид ба паррандаҳо, ҳайвонҳо, касбу кори одамон, ҳодисаҳои табиат ва ғайраҳо мувофиқат менамоянд. Инчунин дар вақти муошират нуқсони нутқ ислоҳ карда мешавад.

Мазмун ва қоидаи бозӣ иҷрои ҳаракату амалҳои кӯдаконро муайян менамоянд. Дар ин бозиҳо аз 5 то 25 нафар кӯдакон иштирок намуда, онҳо ҳаракат, амал ва рафтору кирдорҳои образҳои муайянро иҷро менамоянд ва кӯшиш мекунанд бо образҳои ҳақиқӣ - муш, гурба, паррандаҳо, рӯбоҳ, гург, хирс, харгӯшак монанд бошанд. Дар як вақт ҳар як кӯдак мустақилнок, ташаббускор, чусту чолок, хушёрву зиракии ҳудро нишон медиҳад.

Кӯдак ба қоидаҳои умумии бозӣ риоя карда истода рафтор ва муносибати ҳудро ба ҳамсолон муайян мекунад. Аз ин рӯ бозиҳои серҳаракати сюжетнок, дар ҳамаи давраҳои инкишофи синну соли томактабӣ барои ислоҳ намудани нуқсони нутқ, мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки дар таҳти роҳбарии логопед, муаллим ва кӯдакони қалонсолтар мегузаранд.

Бояд қайд кард, ки кӯдакон ҳангоми иҷрои ҳаракатҳои гуногун, роҳгард, давидан, ҷаҳидан (ба пеш, ба паҳлу, ба ақиб, дар ҷои ист, ҷаҳидан аз болои хати рӯст аз даруни давра, аз

болои ресмон, кубикҳо), гавакш ба нақши ҳайвону паррандаҳо дохил гардида аз бозии худ ҳаловат мебаранд. Калонсолон дар бозиҳои серҳаракати сюжетноки кӯдакон иштирок намуда, тарзи бозӣ карданро нишон медиҳанд, ҳаракату амалҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд, кӯдаконро рӯҳбаланду ҳавасманд мегардонанд, иҷроӣ қоидаҳоро талабу назорат мекунанд.

Бозиҳои бесюжет аз бозиҳои сюжетдор бо он фарқ мекунанд, ки иҷроӣ образ- нақшхое, ки ба онҳо кӯдакон тақлид мекунанд вучуд надоранд. Дар иҷроӣ қоидаву амалҳо ҳамаи иштирокчиёни бозӣ бо ҳам вобаста буда, иҷроӣ ҳаракаткунӣҳои муайян талаб карда мешавад. Ин бозиҳо дар ҳамаи синну сол ба кӯдакон дастрас буда, аз онҳо мустақилиятнок, ҷусту ҷолок, идроки муносибатҳои фазоиро зиёдтар талаб менамояд. Бо кӯдакони синни хурди томақтабӣ бозиҳои бесюжети махсус гузаронида мешаванд, ки асоси онҳоро иҷроӣ ҳаракаткунӣҳои гуногун мувофиқи қоидаи пешниҳодшуда ташкил мекунанд [4, 69].

Аввалин бозиҳои бесюжети кӯдакони 2-3 сола ин «Суркунак», «Маро дор» мебошад, ки аз онҳо бо самт ва ё нуқтаи муайяншуда, масалан, гирди хона, атрофии миз ҳаракат кардан талаб карда мешавад. Минбаъд мазмуни бозӣ (самтҳои гуногун) ва қоидаи он (якдигарро тела надодан, бо ҳамдигар ҳалал нарасонидан) мураккаб мегардад. Масалан, ҳар касе ба назди байрақчаи сурх, сафед, сабз (метавонад ҷои онҳоро тубҳо, кубикҳо иваз намоянд) давида рафта, атрофи онро давр зада баргашта ба ҷояш ояд. Шарту қоидаи ин бозиҳо дигар кардан мумкин аст. Аз ҷумла дар вақти бозӣ истифодаи овоз бо маврид аст, ки метавонанд нуқсонҳои нутро ба тараф намоянд.

Бозиҳои бесюжетро дар шакли иҷроӣ ҳаракатҳои гуногун бо тӯб, пуфак, ҳалқаҳо ташкил кардан мумкин аст. Ба монанди ғелонидан ва ҳаво додани тӯб ба тарафҳо дар вазъияти гуногун, партофтан ва дошта гирифтани он. Ин бозиҳо имконият медиҳанд, ки дар кӯдакон маҳорату малакаи идора карда тавонистани ҳаракаткунӣҳо, ҳаракати узвҳои бини, идроки фазо, ҷусту ҷолок тарбия карда шавад. Мушоҳидаҳо ва таҷрибаи амалии логопедҳо нишон медиҳанд, ки ба кӯдакон бозиҳои сюжетнок шавқовару ҳаловатбахш аст. Ба кормандони таълимгоҳҳо зарур аст, ба бозиҳои серҳаракати бесюжет низ бисёртар диққат диҳанд.

Бозӣ- машқҳо ҷузъи таркибии бозиҳои серҳаракат буда, мақсад, вазифа, мазмун ва усулҳои ба худ хоси истифодабариро дар тарбия ва инкишофи шахсияти кӯдакон доранд. Бозиҳои серҳаракат мавзӯи ба худ хосеро дорад, ки он метавонад образнок ва ё шарт бошад. Машқҳо бошанд, ин иҷроӣ амалу ҳаракаткунӣҳое ҳастанд, ки махсус бо мақсади тарбияи ҷисмонии кӯдакон интихоб карда мешаванд ва дар шакли иҷроӣ супоришҳои мушаххас ифода меёбанд. Масалан, то назди туб гавак кашида рафтан, тубро ба ҳалқа ҳаво додан ва ғайраҳо.

Ҳусусиятҳои инкишофи ҷисмон ва психикии кӯдакон талаб менамояд, ки ба онҳо фаҳмидани моҳияти супориши (чи кор кардан) ва тарзи иҷроӣ дурустии ҳаракаткунӣҳо (чӣ тавр иҷро намудан) омӯзонида, ёд дода шавад. Дар бозӣ-машқҳо ҳар як кӯдак дар алоҳидагӣ амалҳоро иҷро мекунанд. Ҳангоми иҷроӣ амалҳо (бо нишондоди педагог) кӯдак мувофиқи қувваҳои имкониятҳои шахсии худ амал менамояд ва суръату сифати иҷроӣ машқҳо, супоришҳо ба сифатҳои шахсиаш вобастаанд. Бисёр вақт калонсол иҷроӣ машқҳоро дар шакли образнок пешниҳод мекунанд, ки ин ба рӯҳия ва ҳолати эмотсионалии кӯдак таъсири мусбат мерасонад. Масалан, аз болои купӯки бориқак гузаштан (яъне аз рӯи хати кашида), аз ҷӯйбор паридан (аз болои ду хати параллелии ифодакунандаи ҷӯйбор) ва ғайраҳо. Ин ба логопед имконият медиҳад, ки қувваҳои имкониятҳои ҷисмонӣ акти ҳар як кӯдакро муайян менамояд, дар ҳолати иҷро карда натавонистани супориш такрор намудану аз худ кардани иҷроӣ супоришҳоро талаб намояд, ҳудуд ва ё кӯдаки дигар намунаи тарзи иҷроӣ супоришҳоро нишон диҳад, усулҳои гуногун омӯзонидани тарзи иҷроӣ машқҳоро истифода барад. Инчунин бо тариқи бозӣ нуқсонҳои нутқи кӯдакро ислоҳ намояд [3, 19].

Бозӣ - дилхушиҳо бо кӯдакони хурдсол хеле маъқуланд ва аз ин имконият истифода набурдан мумкин нест. Махсусан, дар ташкилу гузаронидани иду хушҳолиҳои гурӯҳ, оммавӣ, бозӣ-дилхушиҳо мавқеи хоса доранд. Иҷроӣ амалу ҳаракаткунӣҳо дар онҳо дар ҳолатҳои ғайрианъанавӣ, дар шакли мусобиқаҳои иҷроӣ супоришҳои фардӣ ташкил мегарданд. Масалан, дар даст қошуқи як дона мева доштаре гирифта, хонаро давр задан, бо ҷашми баста, доштани рафиқи бозӣ, ҳалтаре ба пойҳо пӯшида ҷаҳида масофаи муайяно тай намудан, обро аз пиёла нарезонида давидан ва ғайраҳо. Дар бозӣ- дилхушиҳо кӯдакон дар алоҳидагӣ, ҷуфт-ҷуфт, якҷанд нафар бо ҳамсолон ва волидон ширкат варзида маҳорату малакаҳои худро такмил медиҳанд, қаноатманд ва хурсанд мекунанд. Бозӣ- дилхушиҳо воситаи муҳими бойгардонидани олами эмотсионалии димоғҷокии кӯдакону калонсолон буда, новобаста ба синну

сол нуқсони нутқро ислоҳ менамояд [6, 227].

Мушоҳидаҳои бисёрсола ва таҳлили тадқиқотҳои илм, таҷрибаи амалии кормандони қудакистон нишон медиҳанд, ки баъди гузаштан аз давраи томақтабӣ мавқеи бозӣ дар ҳаёти қудак тағир намеребад. Ба қудак лозим меёяд, ки барои таҳсил дар қудакистон, иҷрои вазифаҳои хонагӣ вақт ҷудо намуда, вақти барои бозикун ҷудошударо бошуурона маҳдуд созад. Иҷрои ин амал аз ӯ қувваи дохил ва сифатҳои иродавӣ-ахлоқиро талаб мекунад. Маҳз сифатҳои ахлоқӣ-иродавӣ имконият медиҳад, қудак баъди гузаштан ба зинаи дигари иҷтимоӣ-қудакистон тез ба талаботҳои он худро мутобиқ гардонад.

Он бозӣҳои серҳаракате, ки барои қудакони 5-7 сола тавсия карда мешаванд, логопед метавонад, онҳоро ба талабагони синфҳои 1 ва дуюм низ истифода барад. Усулҳои истифодабарии ин бозӣҳо ба мақсад, вазифаҳои тарбиявӣ, имконияту шароитҳои муаллим ва талабаҳо вобастаги дорад. Ин бозӣҳо метавонанд, дар вариантҳои гуногуни нисбатан мураккаб кардашуда дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, қорҳои тарбиявӣ беруназсинфӣ мавриди истифодабар қарор гиранд. Инчунин логопед бо ин усули бозӣ ба тезу нуқсони нутро ислоҳ менамояд.

Адабиёт:

1. Аверина И. Е. Физкультурные минутки и динамические паузы в ДОУ. – М.: Айрис Пресс, 2005. – 145 с.
2. Литош Н. Л. Адаптивная физическая культура. Психолого- педагогическая характеристика детей с нарушениями в развитии: учеб. пособие. – М.: Спрот Академ Пресс, 2002. – 140 с.
3. Матроров С. К. Бозӣҳои анъанавӣи мардуми вахонзамин. – Душанбе: Маориф, 2012. – 239 с.
4. Семенова Л. М. Подвижные игры и развлечения дошкольников. Ташкен: Медицина, 1986. – 180с.
5. Турсунов Н. Н. Методикаи гузронидани дарси тарбияи ҷисмонӣ дар синфи 1. – Душанбе: Маориф, 1985. – 94 с.
6. Элкони Д. Б. Психология игры. – Москва: Пресс., 1978. – 409 с.

Калидвожаҳо: *хонандагон, нуқсони нутқ, саводноқӣ, рушд, ақланақибмонда, забон, синн, хурд, мактаб.*

Аннотация

ЗНАЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫХ ИГР В ОБРАЗОВАНИИ И ФИЗИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

В статье исследователь более подробно высказывает свое мнение о логопедических занятиях для учащихся с нарушением речи и связи человека с игрой, развитие любознательности и коррекции речевых нарушений в самопознании. Однако психологи считают, что игра – это средство личного удовольствия и творческого развития в жизни. Социальные психологи также считают, что потребность человека в игре заключается в потреблении дополнительной энергии, а социологи поддерживают игру как социальную потребность, а логопеды поддерживают игру как способ исправления дефектов речи, и они считают, что, играя в эти игры, люди изменяют свое поведение. поведение и социальное поведение., которые будут устраняться до поступления в детский сад без дефектов речи среди сверстников.

Для исправления речевого дефекта перед нами открываются возможности физических игр. Эти игры, как и сказки, легенды, песни, нравы и поверья в народе, являются приметами культурной жизни общества и служат для исправления дефектов речи. Игры и физические виды спорта являются одним из элементов культуры каждого народа.

Ключевые слова: *школьники, нарушение речи, грамотность, развитие, умственно отсталые, язык, возраст, малая, школа*

Annotation

THE SIGNIFICANCE OF ACTIVITY**GAMES IN EDUCATION AND PHYSICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN**

In the article, the researcher expresses his opinion in more detail about speech therapy classes for students with speech disorders in connection with a person's game, the connection of curiosity and the correction of speech disorders in his cognition. However, psychologists believe that the game is a means of personal pleasure and creative development in life. Social psychologists also believe that a person's need for play is to consume additional energy, and sociologists support play as a social need, and speech therapists support play as a way to correct speech defects, and they believe that by playing these games, people change their behavior. behavior and social behavior., which will be eliminated before entering kindergarten without defects among peers.

To correct a speech defect, physical games open up before us. These games, like fairy tales, legends, songs, customs and beliefs among the people, are signs of the cultural life of society and serve to correct speech defects. Games and physical sports are one of the elements of the culture of every nation.

Keywords: *schoolchildren, speech disorder, literacy, development, schoolchildren, mentally retarded, language, age, small, school.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хайруллоева Гулнора Давлатбековна, магистранти соли аввали факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 911189192

Рохбари илмӣ: доктори илми педагогика, профессор Иматзода Л.

Сведения об авторе: Хайруллоева Гулнора Давлатбековна, магистрантка первого курса факультета психологии Таджикского Педагогического Университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 911189192

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Иматзода Л.

About the author: Khairulloeva Gulnora Davlatbekovna, Master of the 1st year the faculty of psychology of the Tajik Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 911189192

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Imatzoda L.

РАВИШҲОИ ҲОСИ ТАҲКИМ БАҲШИДАН БА ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ НАВРАСОН

Дар таҳаввул ва ташаккул бахшидан ба сифатҳои ахлоқии наврасон омӯхтан ва омӯзонидани афкори ғановатманди суҳанварони пешин нақши амиқ ва муассир дорад. Зеро ба андешаи Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «*таъсири ахлоқ монанди ақлу фаросати инсонӣ ҳақду ҳудуд надорад. Агар кас ба умеди манфиат ва хоҳишҳои шахсӣ нашуда, ҳудро тобеи қонун гардонда тавонад, сарчашмаи ҳақиқат ва сармояи ахлоқро ба даст меоварад*» ва аз ин чост, ки «*фақат шахсият қодир аст ба ташаккул ва пешрафти шахсияти дигар таъсир расонад. Фақат муҳити одоб метавонад фазои ахлоқии ҷомеаро солим, мукамал ва устувор гардонад*». Метавон афзуд, ки дар ин замина дарси адабиётро тариқе бояд пешниҳод сохт, ки дар ниҳоди толибилмон ҳисси фаҳму дарк намудан ва ба кор гирифтани судмандтарин роҳнамудҳои ҷолиби омӯхтан мақом гузорад. Даст ёфтан ба ин мақсад аз омӯзгорони ин фан заҳматҳои фаровонро барои гузаронидани машғулиятҳои амаливу назарӣ тақозо мекунад.

Омилҳои дар ин роҳ пешорӯи омӯзгорон вучуд доранд, ки онҳоро метавон танҳо бо роҳи садоқату муҳаббат ба касби ҳеш баргараф намуд. Ин қабл аз ҳама ба усулу шеваҳои дастгузарию онҳо иртибот дорад. Таъсири суҳан, шеваҳои баён, таваҷҷӯҳи аҳли синфро ба сӯи худ кашидан, ҳангоми таҳлилу баррасии мавзӯ аз рӯзгори воқеӣ мисолу далел овардан, амиқии фикр ва амсоли ин кӯшишот василаҳост, ки омӯзгор дар роҳи мустақими парвариши шогирдон қадами устуворе бардошта бошад.

Мусалламан таълимгоҳ ягона маркази парвариши донишу маърифат ва ҳуқуқ атвори писандаи инсон ба шумор меравад. Аз ин дидгоҳ омӯзгорон ҳам доманаи фаъолиятро густурдатар ва ҷумҳурияттар дар ҷодаи парваришу омӯзиш ниҳода, дар ин раванд андӯхтаҳои фикрию маънавии ҳешро дар тарбияти шогирдон арзонӣ фармоянд, то расидан ба ормону ҳадафҳои тасмимгирифтаи ҳеш муваффақона ноил гарданд.

Пажӯҳишҳои нишон медиҳанд, ки ҳазм ва ҳифз намудани маводи таълимӣ дар шароити кунунӣ аз тарафи шогирдон посухгӯи талабот нест. Аён аст, ки шогирдон дар фаҳму дарки каломӣ мавзун ва суҳанони ҳикматбор жарфтар андеша намеронанд. Дар пайи ҷӯяндагиву баҳрабардории мутассил касди шохисе рӯи кор намегиранд. Ин ҳама нуқсонҳои норасоии дар бештари макотиби манотиқи ҷумҳурий ба назар бармеҳӯрад, ки баҳри пешгирӣ намудан аз ин омилҳои номатлуб чанд нуқтаи муҳим ва мавриди ниёзро метавон ба тариқи пешниҳодот ба омӯзгорони фанӣ, ба вижа ба омӯзгорони риштаи забон ва адабиёти тоҷик тавсия доштан ба манфиати кор хоҳад буд.

Ҳифз ва ба хотир супурдани мавзӯи мавриди омӯзиш аз муҳимтарин вазифаҳост, ки шогирд ба орияти худ гирифтааст. Дар зимн шогирд набояд побанди шугли нолозим гардад ва ҳешро саргарми корҳои ғайр сохта, аз омӯхтану фаро гирифтани маводи таълимӣ ғофил монад. Аз сӯи дигар ба дақиқӣ ва сиҳатии матн таваҷҷӯҳи ҳоса диҳад, ки риоя намудани ин самт ба ори аз нуқсу хатоӣ аз ёд кардани матн ёрӣ мерасонад. Омӯзгор дар ислоҳ намудани хатоӣҳое, ки аз ҷониби хонандагон сар мезанад, ҳудро бояд масъул ҳисобад. Махсусан, дар мутолиаи осори классикон шогирдон ба вожаву истилоҳоте бармеҳӯранд, ки барои онҳо номафҳуму ноошно мебошанд. Аз ин вачҳ, омӯзгор бояд дар кушода додани луғатҳои душвору мураккаб бо истифода аз луғатномаҳои муҳталиф ба шогирдон ёрмандии ҳешро дарег надорад. Дар баробари ин шогирдон низ он ҳама калимаву ибораҳои шарҳу тавзеҳифтаро дар дафтари луғат ёддошт ва ҳифз намуда, дар мавриди зарурат бо камоли суҳансанҷӣ ва нуқтафаҳмӣ аз он вожаҳо суд бардорад.

Таъкид бояд дошт, ки бештари омӯзгорони фанӣ аз фарҳангу луғатномаҳо ба кадри имкон ғоида намегиранд. Аз ин чост, ки шогирдон дар шарҳу эзоҳ додани соддатарин калимаву таъбирҳо очизӣ мекашанд. Чунин ба мушоҳида мерасад, ки луғатомӯзии шогирдон сатҳӣ чараён дошта, дар ин ҷода омӯзгорон низ бемаъсулиятӣ нишон медиҳанд. На ҳамаи хонандагон дафтари луғат доранд. Сарсарӣ аз ёд кардани матн ё порчаҳои шеърӣ ва ба мӯхтавои он сарфаҳм нарафтан шаҳодат аз он медиҳад, ки маҳсули заҳмати омӯзгор аз назарфиребии ҳуду шогирдон ҷизи дигаре беш нест. Бо ин аҳволу авзоъ кай метавон аз хонандаи имрӯзӣ фарди андешапарвару доништалабро умедвор шуд. Омӯзгор вазифадор аст, ки дар сурати зарурат дар тафсиру тавзеҳи ин ё он матни таълимӣ ва ифшои мазмуни калимаҳои маъниҳои луғатномаи дастрасро ба кор гирифта, мавзӯи ниёзи матлабро

пахновартару комилтар ба арзи донишҷӯён расонад.

Дар идомаи ин андеша бояд афзуд, ки ҳар як омӯзгор дар масоили тарбиятӣ, ки дар матн дарҷ ёфтааст, нукоти баргузидаро ба хулқу атвори шогирд таъсири судманд расониданро дар назар дошта бошад. Зеро ки сарчашмаи тақомулёбии сифатҳои ахлоқии шогирдон аз фаҳму дарки мавзӯ ва дар ниҳоди худ парвариш додани писандидатарин фазилатҳои инсонӣ пайванди ногусастанӣ пайдо мекунад.

Қобили тазакур аст, ки дар дарсҳои адабиёти тоҷик мақсади тарбиятии маводи таълимиро таъкид намудан ва матро бо тамоми паҳлӯҳояш мавриди таҳлилу тавзеҳот қарор додан муҳимтарин ҳадафи тадрис мебошад. Омӯзгор аснои баёни мавзӯ ба ҷиҳатҳои ахлоқии он таваккуф фармуда, фикру зикр ва саъю кӯшиши наврасро дар баробари ба худ парваридани арзишҳои волеи инсонӣ раҳнамоӣ мекунад. Ба ин васила ба қобилияти дарккунӣ ва инкишофёбии тафаккури хонандагон таъсири мусбат мерасонад. Боиси қайд кардан аст, ки тарбияи маънавӣ дар наврасон ин раванди сахлу осон набуда, аз ҳар омӯзгор малакаву маҳорати кофиро талаб менамояд, то дар ниҳоди шогирдон ташаккул додани хулқу одоби некро дуруст ва мақсаднок ба роҳ монад.

Дар ин ҷода тариқи нутқ ва шеваи баёни омӯзгор муҳим аст. Албатта, нутқи раван ва санъати баёне, ки омӯзгор дар ихтиёр дорад, бо донишҳои илмиву назариявӣ ва мукамал мусаллаҳ бошад. Дар ҳамон сурат натиҷаи ҷолиб ба даст меояд, ки омӯзгор дорои маърифати баланд ва донандаи хуби фанни хеш бошад. Вале бояд арза дошт, ки на ҳамаи омӯзгорони фанӣ ин хунарро соҳиб ҳастанд ва тарзи дарсгузариашон низ қонеъкунанда нест. Дарсҳояшон аксаран сатҳӣ чараён гирифта, вақти ҷудошударо беҳудаву бесамар сарф мекунанд. Барои рафъи ин камбудӣ метавон тавсия дод, ки назди шӯъбаҳои маорифи навоҳии ҷумҳурӣ курсҳои кӯтоҳмуддати бозомӯзӣ ташкил намуда, ҷалби омӯзгорони камтаҷрибаву ҷавонро таъмин кардан ва таҳти назорати ҷиддӣ гирифтани аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

Вобаста ба ин мавзӯ бо таассуф бояд бигӯем, ки мутолиаи осори бадеӣ аз ҷониби шогирдон ба андозае коҳиш ёфтааст. Дар қиёс бо солҳои пешин шогирдони замони муосир бо нигоҳи содиқонаву муштоқона ба китоб муроҷиат намефармоянд ва дар ҷустуҷӯву ковишҳои арзишҳои адабиву фарҳангӣ азму ҷазми кофӣ нишон намедиханд. Зикри ин нукта муҳим аст, ки ба мӯҷиби аз даст ба даст интиқол ёфтан ва аз беназоративу бемаъсулияти китобдорони мактабҳо қисмате аз китобҳои бадеӣ нобуд шудаанд ва ё ҷувздонҳои китобҳои афроди алоҳидаро зинат мебахшанд. Донишҷӯ ҳам дар пайдо намудани ин ё он китоби дилхоҳаш ба мушкили мувоҷеҳ мегардад. Ин мушкилотро мо худ бо дастони худ эҷод кардаем ва бо ин хидмати нохоста ба наслҳои имрӯзину баъдина захмати зиёдеро эҳдо намудаем. Ин як тарафи масъала ҳаст. Тарафи дигари масъала дарёфти решаҳои коҳишёбии раванди китобхонии шогирдон ба шумор меравад. Дар ин ҷода қадами аввалин он аст, ки завқи китобхонии шогирдонро бедор созем ва меҳри дӯст доштани китобро дар тинаташон парвариш намоем. Барои ин қасдро ба рӯи кор гирифтани, қабл аз ҳама моро лозим аст, ки дар чараёни дарс ва берун аз он ба тариқи густурда аз адабиёти мавҷудаи дархӯри ниёзи шогирдон буда истифода барем ва онҳоро дар роҳи ҷустуҷӯи мавриди мутолиа қарор додани ҳар як асари арзишнок роҳбалад бошем.

Мусалламан майлу рағбат ба китобхонӣ дар тафаккури шогирдон худ ба худ тавлид намеёбад. Асосан вазифаи омӯзгор аст, ки ин масъулиятро ба дӯши худ бигирад ва дар ин замина ба тадриҷ қорҳои фаҳмондадихӣ ва шавқмандкуниро пайгирӣ намояд ва дар қалби шогирдони хеш оташаки муҳаббатро нисбат ба китоб фурузон кунад. Пайдост, ки ин ҳадаф ба осонӣ ба даст намеояд. Метавон бо таъсири сухан, ифшои маъниҳои бикр, таҳлилу муҳокимаи асари пурарзиш ва ба мисол овардани ҳикоятҳои наҷиб аз рӯзгори бузургони пешин, ба хусус дар мавриди омӯзиш ва бузургдошти китоб ба дили насли наврас тухми муҳаббатро пошид. Беҳуда андешамандон таъкид надоштаанд, ки сухан омили тавоноии тарбия аст. Симои маънавии шогирдро танҳо бо либоси сухан метавон пероста дошт. Ин ҷо ба иқтибос овардани сухани ҳақимонаи педагог машҳур В. А. Сухомлинскийро айни матлаб медонем: *«Ҳайати омӯзгорони мо вазифаи хеле муҳими худ мешуморанд, ки ҳар хонанда дар дунёи китобҳо зиндагӣ бикунанд ва сухан дар замири ӯ қаҳрамониву улвиятро бедор бикунанд. Ҳанӯз дар айёми бачагӣ ба дили ҳар инсон бояд сухане ворид шавад, ки дар хотираи абадии халқ маҳфуз аст».*

Ба ҷаҳони маънавии шогирдон ворид шудан, ба китобхонӣ ҷалб намудан, аз ёд кунонидани пораҳои пурмуҳтавои шеърӣ ва матнҳои андарзомез, ба луғатомӯзиашон тавачҷӯхи махсус додан аз ҷумлаи вазифаҳоест, ки омӯзгори фанни забон ва адабиёт ба ӯҳда дорад. Дар

ичроиши ин масъулият омӯзгор бояд худ намуна бошад. Албатта, бо кироати таъсирбахшоии матн, содаву фаҳмо баён доштани мавзӯ, аз фанни худ огоҳии комил доштан, шеваи мафтункунандаи хунари касбиро соҳиб будан ва ба пургӯиву жожхой напардохтан омилҳое буда метавонанд, ки ба доништалаб таъсири мусбат гузорида, онҳоро ба кунҷковию илмомӯзӣ саргарм кунад. Возеҳан тариқи ташаккулёбии ин мақсад ба андозае мураккаб аст ва дар ин роҳ ниёзмандҳои шогирдонро ба инобат гирифтани имконияти фарох ба омӯзгорон муҳайё сохтан барои мушарраф гардидан ба падидаҳои пазируфтани мусоидат менамояд.

Ба назари инчониб ба хоҳири дар равиши китобхониву нуктафаҳмии шогирдон самари шоён ба даст овардан таҳлил ва ташкил намудани чорабиниҳои мактабӣ, ба вижа озмуне таҳти унвони «**Сермутолиататарин толибилм**» ва доир сохтани чаласаи саволу ҷавоб перомуни ин ё он офаридаҳои бадеӣ судмандтар ва натиҷадеҳ хоҳад буд. Бехтаринҳоро бо ифтихорномахову тӯхфаҳои хотиравӣ кадр намудан аз чониби маъмурият бидуни тардид дар парвариши маърифатии шогирдон мадади кофӣ мерасонад.

Хоҳишҳои ва паст рафтани сатҳи донишсозхуҷкунии хонандагон имрӯз касро ба жарфтар андеша намудан водор менамояд. Сари ин масъалаи печида чорае наҷустан нишонан бефарҳангист. Аз ин лиҳоз, омӯзгорро зарур аст, ки дар ифшо сохтани ноқисиву норасоҳои ин раванд ба кадри имкон кӯшиш ба ҳарч диҳад. Ба роҳ андохтани чандин омил метавонад, ки дар ин замина шароити мусоид фароҳам орад. Нахуст бояд, ки муҳаббати шогирдонро ба омӯзиши ин ё он фан бедор кунад ва ўро дар ҷустуҷӯву кӯшишҳои дунёи илм роҳнамо бошад. Дуввум, бо ҳар як донишҷӯ сӯҳбатҳои инфиродӣ баргузор созад, хусусиятҳои ақливу рӯҳонии ўро бо тамоми ҷузъиёташ омӯзад. Пасон ҳунару истеъдоди касбии ҳешро дар омӯхтану омӯзонидани фанни таълимӣ ба шогирдон бо шевотарин суҳанон эҳдо намояд.

Аз пайғамбари ғиромии ислом ҳазрати Мухаммад (дуруд бар ў ва аҳли байташ) ҳадисе ба ёдгор омада, ки фармудааст: *«Муаллим ва омӯзгор бошед ва дарси шумо замзамаи муҳаббат бошад, дар таълими хеш душвор ва сахтгир набошед ва масъалаи таълимро бар мардум ноҳамвор насозед, зеро муаллим ва омӯзгоре, ки ба андозаи муҳаббат таълим медиҳад, аз инсонии душвор ва сахтгир баарзиштар аст»*. Бошад ки ҳар як устои масъулиятшинос аз ин ҳадиси пурҳикмат сабақи рӯзгор бардошта ва онро дар фаъолияти ҳаррӯзаи омӯзгорияш ба мисоли сармашк қорбасти намояд.

Боиси афзудан аст, ки ояндаи соҳаи мактабу маориф дурахшон аст. Рисолати омӯзгор дар рушду нумӯи таҳсилоти мукаммали насли башар содиқона пайкор намудан ва дар рӯҳии ҳудогоҳиву ҳудушиносӣ тарбият кардани аҳли ҷомеа низ аз қарзи вичдонии ўст. Дар зимн вазифаи устод ҳаст, ки аз раҳнамудҳои бузургони дирӯзу имрӯз ва дастовардҳои бесобиқаи илми муосир дар фарогирии таҳсилоти шогирдон ба таври густурдаву фарох судҳо бардорад.

Воқеан ҳам фоида бардоштан аз афкори панду ахлоқӣ ва насихатбори нодирамардони илму адаб, ки дар осорашон тарғиб доштаанд, меъёрҳоеро мемонанд, ки тавассути он суҳанони андарзомез тақомулотии инсонро метавон андоза намуд. Аз ин вачҳ ҳар як омӯзгорро лозим меояд, ки дар оғозу анҷоми чараёни ҳар дарси хеш дар талқину ташвиқи ақидаҳои тарбиятии андешамандон саҳми амиқ ва боризеро бар ҷой гузорад. Аз чониби дигар, муаллим ўҳдадор аст, ки бо маҳорату истеъдоди касбии худ дар ҷиҳати тарбияти ахлоқии наврасон аз дари лутфу дилбастагӣ ворид шуда, кӯшишу талоши ҳешро дар ҷилавгирӣ намудан аз рафтори зишту кирдори носутуда равона кунад.

Гароиш ба илму дониш нерумандтарин падидаест, ки дар қалби ҷўяндагони илм ба ҷунбиш меояд ва онро дар ин роҳ вомедорад, ки баҳри даст ёфтан аз сармояҳои пуарарзиши илму маърифат қувваи зеҳнии ҳудро расотар ба қор андозанд. Дар тарбияти ин завқи сазовор ҳиссаи омӯзгор бесобиқа аст. Ба ҳамон шарт, ки омӯзгор дар ин ҷода бо тамоми ҳастияш заҳмат кашад. Барои тақвияти ин андеша овардани суҳанони варзидатарин олими эронӣ дуктур Саидмуҳаммадбоқир Ҳуччатиро ба маврид медонем: *«Бояд гуфт, ки бе тардид шогирд волотарину беҳтарин бародар ва балки арҷмандтарин фарзанди муаллим аст. Зеро илму дониш асос ва омили ба ҳам расидани як навъ қариб ба ҳешовандии рӯҳӣ ва маънавӣ аст, ки муаллим ва шогирдро бо ҳам марбут месозад ва ҷунин пайвандӣ аз ҳар гуна пайвандӣ ва ҳешовандии ҷисмонӣ ва ҳунӣ волотар ва шукӯҳмандтар мебошад»*.

Аз ин ҷост, ки омӯзгор ба сифати пошандаи тухми маърифат дар ҳаёти ҷомеа бояд тамоми нерӯи ақливу ҳудро дар роҳи тақвият бахшидан ба қобилияти зеҳнии шогирдон бо дилбастагии пурқориву пухтакорӣ равона созад. Аз ин нуктаи назар омӯзгори воқеӣ бояд дар сурати зарурат ҳамаи андӯхтаҳои фикрии ҳудро дар шеваи адои вазифаи омӯзиш ва парвариши мустақими толибилмон қурбонӣ кунад. Дар ин раванд ҳадафи ҳолисонаву пазируфтаниро бо

ҳамкасбони хеш ташвику талқин намуданро ба худ мояи ифтихор донад. Зеро сабақ андӯхтан, аз таҷрибаи ҳамдигар бархурдор будан ва дар зимн дар фаъолияти корӣ истифода бурдан нишонаи камолёбӣ ва зухуроти қобили қабул аст.

Дар фазилати илм суҳангӯёни нуктасанҷ фикру андешаҳои ҷолибро иброз доштаанд. Бидуни вачҳ ақидаи «**Нури ақл дониш аст**» имрӯз ҳам мақоми азалӣ худро аз даст наодоаст ва ё мақоли машҳури «**Илм дар хурдӣ - нақш бар санг**» ва ба амсоли ин пандҳои судбахшро ба шогирдон бо иртибот бо мисолҳои возеҳу рӯшан ёдрас намудан боровартар ва боарзиштар хоҳад буд. Мусалламан илми дар айёми наврасӣ гирифта то охири умр дар ҳофизаи инсон нақш ёфта ва кас дар мавриди эҳтиёҷ аз он донишҳои маҳфуздоштаи хеш корбаст мекунад. Аз ин лиҳоз омӯзгорро лозим меояд, ки ҳифз намудани маводи омӯзиширо аз сӯи шогирдон ба эътибори махсус ғирад. Зеро хирад ва дониш зинати шахс буда, ўро ба роҳи рости дуруст раҳсипор мекунад ва ҳар он фарде, ки дорой ақли расост, набояд баҳри ба даст овардани илму дониш ба коҳиливу нотавонӣ мувочеҳ шавад. Аз он вачҳ, ки инсон соҳибилму бофарҳанг дар ҷомеа мӯътабару мӯхтарам ва дар ҳалқаи ҳамнавьони худ аз саршортарин эҳтиром бархурдор аст. Ҳамчунон ки ин маънӣ дар мисраъҳои маъруфи Носири Хисрав чунин қаламдод шудааст:

Илму ҳикматро талаб кун, гар тараб ҷӯи ҳаме,
То ба шоҳи илму ҳикмат пуртараб ёбӣ рутаб.

Адабиёт:

1. Абӯалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷилди 2. - Душанбе: Ирфон, 1983
2. Айний С. Куллийёт. Ҷилди 11. Душанбе, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963.
3. Атахонов Т. Лутфуллоев М. Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ (васоити таълим). - Душанбе, 2005.
4. Лутфуллоев М. Дастури фаъолияти омӯзгор. - Душанбе, 2007.
5. Лутфуллоев М. Педагогикаи шафқат. - Душанбе, 1994.
6. Макаренко А. С. Маърузаҳо оид ба тарбияи бачагон. - Душанбе: Маориф, 1980.
7. Раҳмонов Э. Маориф омили муҳимтарин таҳкими давлат ва начоти миллат. - Душанбе, 2006.
8. Фитрат А. Оила ё худ вазоифи оиладорӣ. - Душанбе: Ирфон, 2007.
9. Шарифзода Ф., Афғонов М. Ҳақими маърифат. - Душанбе: Ирфон, 2009.
10. Юнусов Ю. Педагогика. - Душанбе, 2005.

Калидвожаҳо: мактаб, маориф, китоб, ахлоқ, маърифат, тарбия, шогирд, фарҳанг, лугат, омӯзгор, дарс, адабиёт, тафаккур, шеър, матн, маҳорат, истеъдод, омил, шева, усул, парвариш, мавзӯ, шогирд, мушоҳида, масъулият, омӯзиш, назар, фарҳанг, лугат, рӯзгор, иртибот, таъсир, суҳан, дарс, муҳаббат.

Аннотация

КОНКРЕТНЫЕ ПОДХОДЫ УКРЕПЛЕНИЯ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

В данной статье автор затронул важные нравственно-воспитательные вопросы и считал образовательное учреждение важнейшим институтом в обучении и воспитании подрастающего поколения. Он также высказал интересные идеи о том, как заинтересовать учащихся чтением и учебными материалами.

Следует отметить, что на пути учителя есть факторы, преодолеть которые можно только преданностью и любовью к своей профессии. Прежде всего, это связано с их методами преодоления. Эффектность речи, изящество выражения, привлечение внимания класса, приведение примеров и аргументов из реальной жизни при анализе и обсуждении темы, глубина мысли и тому подобные усилия – средства, с помощью которых учитель уверенно шагает по прямой путь к развитию учащихся.

Следует сказать, что большинство учителей-предметников не получают максимальной пользы от словарей. Именно поэтому учащиеся не в состоянии объяснить простейшие слова и выражения. Таким образом, можно заметить, что изучение словарного запаса учащихся находится на уровне, и таким образом учителя также проявляют безответственность. Следует отметить, что не у всех студентов есть словарь. Заучивание текста или стихотворных произведений и непонимание их содержания свидетельствует о том, что продукт труда учителя есть не что иное, как обман себя и учеников.

Ключевые слова: школа, образование, книга, этика, знание, образование, студент, культура, словарный запас, учитель, урок, литература, мышление, поэзия, текст, умение, талант, фактор, стиль, метод, выращивание, предмет, студент, наблюдение, ответственность, обучение, взгляд, культура, словарный запас, повседневная жизнь, общение, влияние, речь, урок, любовь.

Annotation

SPECIFIC APPROACHES TO STRENGTHENING THE SPIRITUAL EDUCATION OF YOUTH

In this article, the author touched upon important moral and educational issues and considered the educational institution the most important institution in the education and upbringing of the younger generation. He also gave interesting ideas on how to get students interested in reading and teaching materials.

It should be noted that there are factors on the path of a teacher that can only be overcome by devotion and love for one's profession. First of all, it has to do with their coping methods. Efficiency of speech, elegance of expression, attracting the attention of the class, giving examples and arguments from real life when analyzing and discussing the topic, depth of thought and similar efforts are the means by which the teacher confidently walks along the direct path to the development of students.

It must be said that most subject teachers do not get the maximum benefit from dictionaries. That is why students are not able to explain the simplest words and expressions. Thus, it can be observed that the learning of students' vocabulary is at a level, and thus teachers also show irresponsibility. It should be noted that not all students have a dictionary. Memorizing a text or poetic works and not understanding their content indicates that the product of the teacher's work is nothing but a deception of himself and his students.

Keywords: school, education, book, ethics, knowledge, education, student, culture, vocabulary, teacher, lesson, literature, thinking, poetry, text, skill, talent, factor, style, method, cultivation, subject, student, observation, responsibility, learning, outlook, culture, vocabulary, everyday life, communication, influence, speech, lesson, love.

Маълумот доир ба муаллиф: Саидова Сабрина, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел: 001-01-11-15.

Сведения об авторе: Саидова Сабрина, магистрантка первого курса кафедры методики начального образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: 001-01-11-15.

About the author: Saidova Sabrina, 1st year master of the Department of Methods of Primary Education of the Pedagogical Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: 001-01-11-15.

*Набиев Сазовор Амрохонович,
магистранти соли дуҷуми факултети педагогика*

ФАЪОЛИЯТ ВА МУОШИРАТ ҲАМЧУН МАНБАИ МУНОСИБАТҲОИ АҶКОРИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР КОЛЛЕКТИВ

Коллективи бачагона ва талаботи кӯдакон ба муносибати тарафайн Иттиҳод – ягонагӣ, як шудан, ҳамдастӣ. Дар педагогикаи умумичаҳонӣ иттиҳодно коллектив гӯянд. Коллектив калимаи лотинӣ буда, маънои ҷомеъ (ҷамъшавӣ, якҷоягӣ, гурӯҳ, зумра) – ро дорад.

Коллектив – гурӯҳи ҳаҷми иҷтимоӣ, муттаҳиди одамоне, ки ба мақсади ҳалли вазифаҳои муайяни ҷамъиятӣ машғуланд. Чунончи, коллективи меҳнатӣ, таълимӣ, тарбиявӣ, спортӣ ва ғ. Аломатҳои асосии ҳоси коллектив: ягонагии мақсад, ташкили фаъолияти муайяне, ки ба манфиати фард ва ҷамъият равона карда шудааст. Дар ғун кардани таҷрибаҳои зиндагӣ инсон, хусусан кӯдакон, ба фаъолият, рафтор ва муносибатҳои калонсолон эҳтиҷи зиёд доранд, зеро онон дар сарроҳи таҷрибаҳои зиндагианд. Ба онҳо пеш аз ҳама, рафтору муносибатҳои солими иттиҳодоҳои калонсолон (муаллимон, мактабӣён, меҳнатӣ ва ғ.) шоистаи пайравӣ мегарданд [1, 104-105].

Аз назар гузаронидани марҳалаҳои инкишофи коллектив роли умумитарини фаъолиятро ҳамчун манбаи процесҳои дохили коллектив ошкор месозад. Ҳамагуна фаъолият дар асоси ягонагии қисматҳои таркибӣ ва мундариҷаи ҳоси худ олами объективии ташаккули коллектив ба шумор меравад. Ин ҳама асоси муомилаи қорӣ, ҳама манбаи фаъолнокиву худфаъолиятӣ, ҳам воситаи раванқи имкониятҳои эҷодӣ, ҳам роҳи расидан ба мақсадҳои умумӣ мебошад. Дар баробари ин ҳар як процесҳои дохилии коллектив бо фаъолият бевосита алоқаманд набуда, балки дар асоси муомилаву процесҳои байниҳамдигарӣ мубодила, яъне дар асоси мубодилаи ахбори байни шахсону гурӯҳҳо сурат мегирад [2, 72-73].

Коллектив дар асоси ёрии байниҳамдигарӣ, инсондӯстӣ, ҳурмату эҳтироми аҳли меҳнат ва ҳар узви коллективу ҷамъияти бунёд гардидааст. Нақши коллективҳои меҳнатӣ дар муҳокима ва аҳли фасли масъалаҳои давлатию ҷамъиятӣ ҳанӯз афзудан дорад. Коллективҳо дар коргоҳҳои саноатӣ, соҳаи кишоварзӣ, муассисаҳои давлатӣ ва илмӣ, таълимгоҳҳо ва ғайраҳо амал мекунад. Ҳар шахс ба воситаи ҳамин коллективҳо фаъолият мекунад ва ба тарбияи шаклҳои рафтори коллективӣ таъсир мебахшад. Коллективи мактабӣ низ чун коллективҳои дигар як ҷузъи ҷамъият мебошад. Коллективҳои кӯдакона ҳам бо назардошти маърифати ҷамъият фаъолияти хониш ва меҳнатии худро ба роҳ мебаранд. Маҳз дар коллектив қори тарбия мувофиқи мақсад ташкил карда шахсияте ба вучуд оворда мешавад, ки минбаъд ҳаёти мустақилонаро пеш бурда метавонад [3, 174-175].

Масъалаи коллективи мактабӣён ва шахсият нав нест. Дар ин хусус педагогҳои машҳури шӯравӣ Н. К. Крупская, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский асарҳо эҷод намуда, нақши коллективро дар ҷараёни тарбия хеле хуб нишон додаанд.

Н. К. Крупская коллективро шаклу воситаи муҳими тарбия номидааст. Вай ҳамеша қайд мекард, ки дар коллективи хонандагон ҳаёти кӯдаконро пурмазмун, пур аз шодиву нишот ташкил намудан шарт ва зарур аст. Чунин коллектив ба тарбияи одамони ҷамоатчиву фаъол мусоидат менамояд. Барои ноил шудан ба ин фаъолияти якҷояи онҳо, иштирокашонро дар фаъолияти пурмазмунӣ ҷамъиятӣ ба роҳ бояд гузошт.

Ҳар хонанда дар вақти дарс якҷоя хондан, қор кардану ба рафқон кӯмакрасонию меомӯзад. Ба масъалаҳои худидоракунии дар мактаб, методикаи ташкили он эътибори махсус додан лозим аст. Худидоракуниро ҷараёни қоре бояд донист, ки дар рафти он дар бачагон малакаи ташкилотчигӣ тараққӣ мекунад, маҳорати нуктаи назари коллективро ба эътибор гирифтани, ҳамқорӣ бо рафқон ба вучуд меояд.

Ақидаҳои А. С. Макаренко дар бораи коллективи кӯдакон аз тарафи аксарияти муаллимони пешқадами имрӯза дастгирӣ мешавад.

В. А. Сухомлинский ҳам ба пешрафти ақидаҳо оид ба коллективи бачагон саҳми арзанда гузоштааст. Вай масъалаҳои бисёри муносибатҳои бачагонро равшан сохт. Масалан, қайд мекард, ки ба воситаи муносибати байниҳамдигарии кӯдакон дар коллектив яке аз ҳиссиётҳои баландтарин – ҳиссиёти сипосгузорию парваридан лозим аст. Алоқаи байни коллективҳои калонсолон ба хонандагон мефаҳмонад, ки неқӯахволии ҳар бача бо меҳнати дигарон ба вучуд меояд.

В. А. Сухомлинский инчунин роҳҳои ғанӣ гардонидани ҳаёти маънавии коллективро нишон дода, на танҳо таъсири коллективро ба шахсият, балки таъсири шахсиятро ҳам ба коллектив дар амалия исбот кардааст. Ӯ меғуфт, ки коллективро тарбия намуда, ҳар талабаро дар алоҳидагӣ дида тавоништану ғамхорона тарбия кардан лозим аст.

Ҳамин тариқа, бидуни коллектив шахсиятро тарбия кардан амри муҳол мебошад ва коллектив чун воситаи муҳими тарбия хизмат хоҳад кард [5, 68-71].

Хулоса, аломатҳои асосии хоси коллектив: ягонагии мақсад, ягонагии одамон, ягонагии ҷамъият ва давлат мебошад ки барои ташкили ғайолияти муайяне, ки ба манфиати фард ва ҷамъият равона карда шудааст. Барои дар роҳи дуруст тарбия намудани талабагон онро дар коллективи хуб тарбия намудан зарур аст. Дар ғун кардани таҷрибаҳои зиндагӣ инсон, хусусан кӯдакон, ба ғайолият, рафтор ва муносибатҳои калонсолон эҳтиёҷи зиёд доранд, зеро онон дар сарроҳи таҷрибаҳои зиндагианд.

Адабиёт:

1. Иванов И. П. Воспитать коллективистов. – Масква, 1982.
2. Макаренко А. С. Педагогические сочинения. – Масква, 1985
3. Макаренко А. С. Мақсади тарбия. Асарҳо ҷилди 5. – Душанбе: – 354 с.
4. Юнусов Ӯ. Педагогика. – Душанбе: Маъориф ва фарҳанг, 2005.
5. Шукина Г. И. Педагогикаи мактаб. – Душанбе: Маъориф, 1988.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, меҳнат, талабагон, ҷамъият, фард, кӯдакон, таҷрибаҳо, муносибат, коллектив, шахсият, маърифатӣ, рафтор, калонсолон, эҳтиёҷ, ғайолият, инсон, ҳиссиёт, масъалаҳо ва ғайра.

Аннотация

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И КОММУНИКАЦИЯ КАК ИСТОЧНИК СВЯЗЕЙ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ В КОЛЛЕКТИВЕ

Основными характеристиками коллектива являются единство цели, единство людей, единство общества и государства, которое направлено на организацию определенной деятельности, направленной на благо личности и общества. Чтобы воспитать студентов правильно, необходимо воспитать их в хорошей команде. В накоплении жизненного опыта люди, особенно дети, испытывают большую потребность в деятельности, поведении и отношениях взрослых, поскольку они являются конструкторами жизненного опыта.

Ключевые слова: образование, обучение, работа, учащиеся, общество, личность, дети, переживания, отношения, коллектив, личность, познание, поведение, взрослые, потребности, деятельность, человека, чувства, проблемы и др.

Annotation

ACTIVITY AND COMMUNICATION AS A SOURCE OF PUBLIC RELATIONS IN THE TEAM

The main characteristics of the team are the unity of purpose, the unity of people, the unity of society and the state, which is aimed at organizing certain activities aimed at the benefit of the individual and society. To educate students correctly, it is necessary to educate them in a good team. In the accumulation of life experience, people, especially children, have a great need for the activities, behavior and attitudes of adults, since they are the constructors of life experience.

Keywords: education, training, work, students, society, personality, children, experiences, relationships, team, personality, cognition, behavior, adults, needs, activities, human, feelings, problems, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Набиев Сазовор Амрохонавич, магистранти соли дуҷуми кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: 734003 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: +992 989095132

Роҳбари илмӣ: н. и. п., дотсент Ҷоziлов С. М.

Сведения об авторе: Набиев Сазовор Амрохонавич, магистрант второго курса кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудакы 121. Телефон: +992 989095132

Научный руководитель: к.п.н., доцент Ҷоziлова С. М.

About the author: Nabiev Sazovor Amrokhonovich, graduate student of the second course of the Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Address: 734003, Dushanbe, Rudaki avenue 121. Phone: +992 989095132

Supervisor: Ph. D., Associate Professor Fazilova S. M.

*Мирзоева Гулнора,
магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқ*

БАЪЗЕ РОҲҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМИ ЭССЕИ ТАСВИРӢ БА ДОНИШЧӢӢНИ КУРСҲОИ АВВАЛ

Бинобар сабаби афзудани талабот ба мутахассисони забондон дар бозори меҳнат дар давоми бист соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти баланд бардоштани сатҳи сифати таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба миён омад.

Аз ин хотир, тамоми омӯзгорони забони англисии ҷумҳурӣ кушиш ба харҷ дода истодаанд, ки ҳарчи бештар аз равишҳои замонавӣ, самаранок ва фаъоли таълим истифода намуда, сатҳи сифати таълими забонҳои хориҷиро, бахусус забони англисиро чи дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва чи дар таҳсилоти олии касбӣ баланд бардоранд.

Яке аз масалаҳои таълими забони англисӣ, ки ҳар як омӯзгори забони англисӣ ҷиҳати дар сатҳи баланд ба роҳ мондани таълими забони англисӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот бояд ба он аҳамияти ҷиддӣ диҳад, ин таълими навҳои гуногуни эссе бо забони англисӣ, бахусус таълими эссеи тасвирӣ мебошад.

Ҳангоми таълими забони англисӣ чи дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ ва чи дар мактаби таҳсилоти олии касбӣ омӯзгори забони англисиро зарур аст, чор намуди фаъолияти нутқӣ ёки муоширатӣ, яъне истимоъ, гуфтор, хониш ва хатро ташаккул диҳад. Зеро ташаккули ҳар як намуди фаъолияти нутқии зикршуда ногузир буда, омӯзгорро зарур аст, барои бехтару хубтар ташаккул додани малакаҳои зикршуда ҳарчи бештар аз усулҳо ва шеваҳои самарабахш ва замонавии таълим истифода намояд. Аз ин рӯ дар бораи таълими ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқӣ таълими хат ногузир буда, ҷиҳати ба таври зарурӣ ташаккул додани ин малака омӯзгори забони англисиро мебояд таълими ҳамаи намудҳои эссеҳои забони англисӣ, аз ҷумла эссеи тасвирӣ хуб ба роҳ монад. Бо вучуди он, таҳқиқ ва баррасии масалаи мазкур муҳим мебошад.

Методистон М. М. Комилов ва П. М. Комилова дар мақолаи худ таҳти унвони «Санҷиши чандмарҳилавии эссе ва додани мулоҳизаҳои ҷавобии асоснок ба он» зикр намудаанд, ки: «Навиштани эссе барои рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаи эҷодии ҳар як донишчӯи макотиби таҳсилоти олии касбӣ муҳим мебошад. Зеро навишта тавонистани эссе аз як ҷониб, барои супоридани имтиҳонҳои байналмилалӣ аз ҷанми забони англисӣ, аз ҷумла IELTS, TOEFL, FCE, CAE ва ғайраҳо лозим аст ва аз ҷониби дигар, он ҳангоми супоридани ҳуҷҷатҳо барои дохил шудан ба донишгоҳҳои хориҷӣ ҷиҳати таҳсил дар зинаҳои гуногуни таҳсилот ҳангоми навиштани мактуби ҳамроҳӣ (covering letter), ариза оид ба мақсадҳои таҳсил (statement of purpose) ва ғайраҳо зарур аст» [2, с. 12]. Гузашта аз ин, методистони рус Светлана Сухкова ва Гулнара Дудникова дар мақолаи худ «Омӯзиши таълими хат тавассути навиштан» (Learning to teach writing through writing) зикр менамоянд, ки «Инкишофи малакаи навиштан на танҳо барои муваффақияти донишчӯ дар давоми таҳсили донишгоҳӣ, балки пас аз хатми он барои пайдо намудани ҷойи кори хуб ногузир мебошад» [2, с. 159-170].

Аз ин лиҳоз, ҳанӯз аз курси аввал таълими чор навъи эссеи забони англисӣ (эссе дар шакли ҳикоя (narrative essay), эссеи тасвирӣ (descriptive essay), эссеи тавзеҳӣ (expository essay) ва эссеи муътақидкунанда (persuasive essay)) зина ба зина бояд новобаста дар макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ таълим дода шуданашон бояд дар донишгоҳ низ таълим дода шаванд.

Дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтем, чанд тавсияҳои методиро оид ба таълими эссеи тасвирӣ, ки ба рушди малакаи хаттии ёки эссеависии донишчӯи курси якуми факултети забонҳои хориҷӣ рағона карда шудааст, ироа намоем.

Пеш аз таълими эссеи тасвирӣ хониши мавод марбут ба эссе ҳамчун кумак барои донишчӯ ва муҳокимаи он мавод дар гурӯҳҳо бо истифода аз саволу ҷавоб ва дигар усулҳои муосири таълим ногузир мебошад. Ҳангоми муҳокимаи мавзӯе, ки оид ба он донишчӯи эссе менависанд, истифодаи усулҳои замонавӣ аз ҷумлаи ҳуҷуми зеҳнӣ (brain storming), харитаи тафаккур (mind map) ва дигар усулҳо ва фаъолияти муосир барои матраҳ намудани масалаҳои марбут ба мавзӯи эссе муҳим ва самарабахш мебошанд.

Ҳуҷуми зеҳнӣ ин фаъолият мебошад, ки омӯзгор оид ба мавзӯе як саволи калидӣ медиҳад, ки донишчӯи ҳарчӣ медонанд оид ба ҷавоби савол (ёки мавзӯ) меғунд ва муаллим онҳоро дар тахтаи синф менависад ва дар охири дарс ҷавобҳои бехтаринро омӯзгор бо донишчӯи интихоб мекунад. Албатта, ин як навъи гузаронидани фаъолияти ҳуҷуми зеҳнӣ

Муҳаккиқ

мебошад. Онро метавон бо тарзҳои гуногун гузаронид, ки дар зер яке аз роҳҳои гузаронидани онро мо манзур намудем.

Масалан, агар мавзӯи эссе, ки мо менависем “Places of Interests of Dushanbe City” (Ҷойҳои шоёни диққати шаҳри Душанбе) бошад, мо метавонем бо истифода аз расми шаҳри Душанбе, ки дар он метавон якҷанд ҷойҳои шоёни диққат ёки ҷойҳои тамошобобро дид, ба донишҷӯён пешниҳод кунем ва иҷрои супоришҳои зеринро талаб намоем:

- Донишҷӯён ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд;
- Ҳар як гурӯҳ ҳамаи он ҷойҳои шавқовар, ки ба сайёҳон нишон дода мешаванд, фикр карда мебароянд;
- Ҳар як аъзои гурӯҳ бояд фикри худро гуяд, ӯ ҳадди ақал номи як ҷойи тамошобобро мегӯяд ва як нафар дар ҷараёни ҳамаи онҳоро менависад.

Усули дигар, ки метавонад пеш аз навиштани эссе ба хонанда кумаки хуб бошад, усули харитаи тафаккур (mind map) аст. Ин усулро низ метавон пеш аз навиштани эссе истифода бурд. Усул ё фаъолияти харитаи тафаккур имконият медиҳад, ки иттилооти зиёд оид ба як мавзӯ ё ҷавобҳои зиёд ба як савол ҷамъоварӣ гардад ва баррасӣ карда шавад. Он ба усули ҳуҷуми зеҳнӣ монандӣ дорад. Онро метавон чунин гузаронид:

- Донишҷӯён ба ду ё се гурӯҳ ҷудо карда мешаванд;
- Ба ҳар як гурӯҳ флипчарт дода мешавад;
- Баъд аз он барои мисол агар мавзӯи дарс «Ҷойҳои тамошобоби шаҳри Душанбе» бошад, омӯзгор аз хонандагон талаб мекунад, ки калимаи «sightseeing»-ро нависанд ва дар атрофи он тамоми он амалиёт, ки дар доираи тамошои ҷойҳои тамошобоб иҷро мешаванд ва номгуи ҷойҳои тамошобоби шаҳр ва одамон барои ҷойҳои тамошобоб мераванд ба таври кӯтоҳ навишта мешаванд. Албатта, сохтори харитаи тафаккур гуногун мешавад, ки намунаҳои зиёди онҳо дар сомонҳои таълимии мухталифи интернетӣ мавҷуд мебошанд, ки бо онҳо метавон шинос шуд.

Ҳангоми навиштани эссе тасвири оид ба ин ё он ҷой нақшае бояд дошт, ки он ба мазмун ва муҳтавои эссе таъсири мусбӣ мерасонад. Мисол, шумо тасмим гиред, ки оид ба ин ё он ҷойи тамошобоб эссе тасвири нависед, нақша ёки саволҳои зерин ба шумо кӯмак менамоянд, ки маълумоти диққатҷалбкунанда ё пурмазмунро оид ба он ҷой нависед:

- а) номи ҷой
- б) суроғи он
- в) ду ё се ҷумла метавонад ҷанбаи зерини ҷойро тасвир намояд:

- ҷиғуна ҷой аст
- таширфоварандагон ҷӣ қорқоро метавонанд дар он ҷо анҷом диҳанд
- ҷӣ ин ҷойро махсус месозад. (Ба хонандагон хотиррасон кунед, ки ҳарчи бештар маълумоти муфассал ва мушаххас дар тавсифҳои худ ҷиҳати ворид сохтани маълумоти ягона ва шавқовар дар бораи ҷое, ки онҳо пирумунӣ он менависанд, пешниҳод кунанд) [1, с. 115-125].

Як роҳи дигари додани кумак ба донишҷӯён мавҷуд аст, ки пеш аз навиштани эссе тасвири метавон ба донишҷӯён курси яқум пешниҳод кард. Он аз ҷониби методисти машҳури англис Андриан Дофф ироа гардидааст. Мо лозим донистем намунаи кумаки мазкурро, ки М. М. Комилов дар мақолаи худ бо мисоли худ нишон додааст, ироа намоем. Чунин фаълиятро Адриан Дофф фаъолият дар асоси матни намунавӣ номидааст. Ба донишҷӯён намунаи матни зерин дода мешавад:

Khujand is a small town in the north of Tajikistan. It is the administrative center of Soughd Province. The town has a wide main street which crosses Sirdaryo River. There is a large supermarket in the town center, and small shops and cafes. So Khujand is the most beautiful place in Soughd Province. And there are many places of interest in Khujand [3, с. 427-429].

Баъд аз он омӯзгор аз хонандагон талаб менамояд, ки бо истифода аз луқмаҳои зерин дар бораи шаҳри Душанбе нависанд:

- Dushanbe — capital- Tajikistan.
- There – lots of- shops and restaurants
- Most- people- from – districts.

Ҳамин тавр, бояд таъкид намуд, ки пеш навиштан дар курсҳои поёнӣ, яъне дар курсҳои 1-2 пешниҳоди кумак ва луқмаҳо зарур мебошад. Онҳо дар навбати аввал ба донишҷӯён имконият медиҳанд, ки пайдарпай ифода кардани фикрро дар нутқи хаттӣ азхуд кунанд. Дар навбати дуюм онҳо имконият медиҳанд, ки хонанда бо мавқеи дурусти истифодаи баъзе намунаҳои нутқ ва калимаву ибораҳо шинос шуда, истифодаи онҳоро дар нутқи хаттӣ худ таҷриба намояд, ки

он ба таври зарурӣ аз худ кардани забон мусоидат мекунад. Инчунин додани нақша пеш аз навиштани эссе тасвирӣ ба эссеро тибқи талаботи мавҷуда навиштан мусоидат мекунад. Умуман пеш аз навиштан гузаронидани ин ё он фаъолияти муҳоҷисавӣ дар гурӯҳҳо ба раванди ташаққул додани малакаи навиштан таъсири мусбӣ мерасонад.

Адабиёт:

1. Комилов, М. М. Муносибати босалоҳият ба таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ/М. М. Комилов// Маҷмуи мақолаҳо бахшида ба дар амал татбиқ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе, 2019. - №4. - С. 115-125.
2. Комилов, М. М., П. М. Комилова. Санҷиши чандмарҳилавии эссе ва додани мулоҳизаҳои ҷавобии асоснок ба он/М. М. Комилов, П. М. Комилова//Маводи конференсияи байналмилалӣ. - Душанбе, 2023. - С. 90-92.
3. Komilov M. M. Controlled and supported writing activities for the elementary level students/M. M. Komilov// Actual problems of linguistics, translation studies and methods of foreign languages teaching in the higher school (collection of articles). – Dushanbe, 2018. -p. 427-429.
4. Suchkova, S., Dudnikova, G. Learning to teach writing through writing/ Svetlana Suchkova, Gulnara Dudnikova//English Review: Journal of English Education -2013 - 1(2). – p 159-170.

Калидвожаҳо: *инио, навиштан, иншои тавсифӣ, сохтори инио, қоидаҳои навиштани инио, таълим, харитаи ақл, ҳамлаи майна, забони англисӣ, дастгирӣ, кӯмак ва ғайра. ва ғайра.*

Аннотация

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ОПИСАТЕЛЬНОГО ЭССЕ К СТУДЕНТАМ ПЕРВОГО КУРСА

В статье рассматриваются некоторые пути преподавания описательного эссе английского языка студентам первого курса. Следует отметить, что данный тип эссе как и другие типы, важен для развития творческой способности и критического мышления студентов. Поэтому в статье предлагаются некоторые современные упражнения и деятельности, которые способствуют качественному и продуктивному преподаванию данного типа эссе.

Ключевые слова: *эссе, письмо, описательное эссе, структура эссе, правила написания эссе, преподавание, майнд мэп, мозговой штурм, английский язык, поддержка, помощь и. т. д.*

Annotation

SOME WAYS OF TEACHING DESCRIPTIVE ESSAY TO FIRST-YEAR STUDENTS

The article discusses some ways of teaching descriptive essay in English to first-year students. It should be noted that this type of essay, like other types of it, is important for the development of creativity and critical thinking of students. Therefore, the article proposes some modern exercises and activities that contribute to the quality and productive teaching of this type of essay.

Keywords: *essay, writing, descriptive essay, essay structure, essay writing rules, teaching, mind mapping, brain storming, English, support, help, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Гулнора, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н. и. ф., дотсент Комилов М.М.

Сведения об авторе: Мирзоева Гулнора, магистрантка первого курса факультета английского языка и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author: Mirzoyeva Gulnora, 1st year master student at the Faculty of English and Eastern Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni.

НАҚШИ АФСОНА ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНБИНИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Ташаккули ҷаҳонбинии инсон дар давоми тамоми умр ҷараён мегирад. Ин ҷараён, дар раванди таълим бо дигаргуниҳои мунтазам ба инкишофи умумии хонандагони хурдсол вобастагӣ дорад. Дар зинаи аввал, ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ вазифаи ташаккули низомии муаммалӣ ақидаҳо нисбат ба қонуниятҳои инкишофи табиат ва ҷамъият гузошта нашудааст. Аз ин рӯ, ҷаҳонбинӣ барои хонандагони синни аввали мактабӣ танҳо тавассути эҷодиёти шиғҳӣ, ки дар китобҳои забони модарӣ ҳам оварда шудаанд, ибтидо ғирифта, ба воситаи онҳо метавонанд тасаввуроти фаҳмиш, маълумот ва ғояҳои ҳуӣ маърифатии ҷаҳонбинӣ ташаккул дода шавад. Масалан, ба воситаи хислати характери қаҳрамонҳо ва образҳои табиати афсонаву ҳикояҳо, тасаввуроти ибтидоии хонандагон дар бораи дигаргунии ҳаёти табиӣ дар фаслҳои сол, бориши барфу борон ва тандуру ҷароғак, дарк намудани оддитарин алоқамандӣ ва вобастагии ҳодисаҳо дар инкишоф, тасаввурот роҷеъ ба модӣ будани муҳити атроф ва дар инкишофи доимӣ будани он, фаҳмидани табиати муҳолифатҳои таърихӣ иҷтимоӣ, тасаввурот дар бораи ҳаёти инсонӣ ва ғайринсонӣ, фаҳмидани нақши ҳалқунанда бозидани оммаи ҳалқ дар таърих ва ғайра оғоз меғардад. Пас метавон гуфт, яке аз воситаҳои муҳими таълиму тарбия ва ташаккул додани ҷаҳонбинии кӯдакон адабиёт, ба хусус эҷодиёти шиғҳӣ ба шумор меравад. Дар байни эҷодиёти шиғҳӣ афсона яке аз муҳимтарин жанри эҷодиёти шиғҳӣ ба шумор рафта, мавқеи махсус дорад. Истилоҳи “афсона” дар адабиёти шиғҳӣ ва адабиёти таълифӣ ба шаклҳои гуногун: афсона, қисса, достон, ривоят, ҳикоят, саргузашт, нақл ва амсоли ин маънидод шудааст [11, с. 8]. Афсонаро ҳамчун жанри алоҳида ва махсуси фольклори тоҷик олимону муҳаккиқонӣ зиёде чун Р. Амонов, Б. Шермуҳаммадов, Ҷ. Обидов, Д. Рабиев, Р. Раҳмонӣ, Ш. Мирзоева, Д. Раҳимов, В. Асрорӣ, А. Сӯфизода, Ҷ. Бобоқалонова ва дигарон аз нуқтаи назари илмӣ борҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Ҳар кадоме аз олимони ба ин ё он ҷиҳати афсонаҳои тоҷикӣ таваҷҷӯҳ намуда, тадқиқоти илмиро анҷом додаанд. Мазмуну мундариҷаи афсонаҳои тоҷикиро омӯхта, онҳоро ба гурӯҳҳои махсус тасниф намудаанд. Афсона дар “Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ” чунин маънидод шудааст: “Афсона яке аз намудҳои машҳуру маъмули эҷодиёти даҳанакии ҳалқ буда, ягон ҳодисаи табиӣ ва ё воқеаи ҷамъиятиро бо усули фантастикӣ тасвир менамояд” [8, с. 15.] Афсона – асари насрии эҷодиёти даҳанакии ҳалқист, ки бо мурури замон ташаккул ёфта, дар фольклор ҳамчун жанр устувор ғардидааст. Афсона аз ҳодисаҳои гуногуни бостонӣ, ҳам реалӣ, ки аз воқеаҳои зиндагии одамон таркиб ёфт, бо мақсади дарк намудани ҳаёт, талқини андешаҳои дидактикӣ, ғоявию эстетикӣ вобаста ба ҷараёни мафкураи замон ва ғӯянда нақл карда мешавад [2, с. 200]. Фольклоршинос Равшан Раҳмонӣ жанри афсонаро чунин таъриф кардааст: “Нақлҳо ва қиссаҳои иҷтимоӣ, маишӣ, ҳаҷвӣ, ишқӣ, ибратангез ва пандомез, ки дар бораи инсонҳои гуногун, ҳайвонот, маҳлуқоти ҳаёӣ ба монанди дев, парӣ, аждаҳо ва низ сеҳру ҷоду ва дигар воқеот ва ҳаводиси саргузаштӣ, ки бо ҳаёли бадеъ, ба ҳайси андешаҳои рангин ва аҷибу ғариб баён кардаанд ва бо ҳаёлотӣ дилангезу пурҳаяҷон ба шунаванда ва хонанда завуқ шавқ бахшанд ва орзуҳо ва ормонҳои мардумро инъикос диҳад ва некиҳо чун раҳму шафқату шодию сурурро ба бадӣҳо чун нафрату адоватро бедор кунад, афсона номида мешавад” [11, с. 17-18]. Афсона яке аз муҳимтарин жанри эҷодиёти шиғҳӣ ба шумор рафта, дар худ хирад ва ғановати маънавии ҳалқро таҷассум менамояд ва бо хусусиятҳои хоси худ аз бисёр жанрҳои дигар фарқ карда, ҳеле серистифода ва густаришёфта мебошад. Афсонаҳо дар тарбия ва ба қамол расонидани шахсияти кӯдакон нақши муҳим доранд. Аз тариқи афсонаҳои хуб кӯдакон ба бисёре аз арзишҳои ахлоқӣ пай мебаранд. Пойдорӣ, ватандӯстиву ҳештаншиносӣ, шуҷоат, навъи дӯстӣ, умедворӣ, озодагӣ ва ҷавонмардӣ, арзишҳои ҳастанд, ки дар маркази бисёре аз афсонаҳо қарор доранд. Афсона аз намунаи инкишофёфтаи наср аст, ки бешубҳа реша дар эҷодиёти шиғҳӣ дорад ва ҳамчун манбаи боарзиш дар инкишофи тафаккур, фаҳмиш, нутқ, қамолот ва ҷаҳонбинии насли наврас дар тӯли солҳо хидмат кардааст, зеро дар онҳо масъалаҳои муҳими педагогӣ ба воситаи образҳои дилҷасп ифода ёфтаанд. Афсона бо хусусияти антропоформизмаш (ба ҳайвонот қобилияти фикр кардан, ғап задан, чун одамон фаъолият намудан бахшидан) фарқ мекунад ва ин муассирии онро баланд мебардорад [7, с. 24]. Тадқиқоти психофизиологӣ нишон медиҳанд, ки дар наврасон нимкураи чапи майнаи сар бештар фаъолият мекунад ва аз ин рӯ, наврасон ба ҳолатҳои таваҷҷӯҳ зоҳир менамоянд, ки онҳо тобиши

эмотсионалиро доранд. Хаминро бояд кайд кард, ки наврасон одатан ҳасос мешаванд, бинобар ин, афсонаҳо, ки табиатан хусусияти эмотсионалиро доранд, ин таваччуҳи наврасонро ба худ ҷалб мекунад. Афсонаҳо ба таври равони насрӣ гуфта мешаванд, вале дар як қисми афсонаҳо порчаҳои шеърӣ низ метавонанд ҷой дошта бошанд. Ин қабил порчаҳо дар мавриди гуфтугӯи фикри қаҳрамони афсона истифода мешаванд. Инро дар афсонаи “Гунчишк”, “Чӯбаки сандалвор”, “Бузаки чинибинӣ” ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст, ки завқ ва диққати хонандагонро бештар ба афсона ҷалб менамояд. Масалан, порчаҳои манзум дар афсонаи “Бузаки чинибинӣ” зиёд истифода гардидаанд. Дар аз лаҳзаи бузи чинибинӣ, ки ба боми рӯбоҳ рафта, худро муаррифӣ мекунад, порчаи шеърӣ чунин омадааст:

Маюм бузаки чинибинӣ,

Ду шох дорум, ду бинӣ.

Хур ду биним хидманӣ.

Ҳар ду шохум кидманӣ,

Кӣ хурдай Ҳулули ман?

Кӣ хурдай Балули ман?

Кӣ тиру камон дора?

Мероя ба ҷанги ма? [6, с. 148-149]

Афсонаҳо ба наврасон имкон медиҳанд, ки масъалаҳои барои ҳудашон муҳимро аз мазмуни онҳо пайдо намоянд. Ба ибораи дигар гӯем, афсона ба монанди дарвозае мебошанд, ки кӯдакон тавассути он ба олам ворид мешаванд ва ба маърифати он мегузаранд. Онҳо барои худ қуввати дармони нав пайдо мекунад ва имкониятҳои навро дар худ муайян менамоянд ва ҷаҳонбиниро ташаккул дода, ҳудашонро маърифат мекунад. Муҳаққиқ А. Сӯфизода бар ин назар аст, ки ҷаҳоншиносӣ ва ҷаҳонбинӣ одамизод нахустин бор дар асотир ва афсона, нақл ва ривоятҳои шифохӣ ифода ёфтааст [13, с. 12]. Афсона маҳсули тафаккури бадеии халқист ва ин ҳақиқат қайҳост, ки исботи илмӣ ёфтааст. Бо вучуди ин, ҳар афсона дар шароити табиӣ, таърихӣ ва ҷамъиятии ҳар қавм, обу ранги маҳсусе пайдо кардааст, ки онро метавон хусусияти миллии ном бурд. Дар афсонаҳои эҷодиёти шифохӣ маъмулан ҷигунгии муқобала бо мушкilot ва ҷигунагии роҳи хали онҳо баён мешаванд. Афсонаҳо ба таври маъмул намунаҳои мутафовути рафтори марбут ба гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ва табақабандии онҳоро баён мекунад. Афсонаҳо дар ҳама давраи замон, ҳамаҷун қисми ҷудонашавандаи ҳаёти маънавии халқ барои тарбияи ҷавонон ва васеъ намудани донишу ҷаҳонбинии онҳо, дар мубориза бар зидди баъзе боқимондаи урфу одатҳои кӯҳнаи феодализм, ки дар он замон ҷонсакхона умр ба сар мебард, аҳамияти калон дошт [10, с. 24]. Аз сӯи дигар, афсонагӯӣ мақоми аввалро дар омӯзиш, рушди таҳайюл, кунҷқобӣ, ҳушмандӣ ва ҷаҳонбинии кӯдакон дар синни томақтабӣ ва синни аввали мактабиро дорад. Муҳаққиқон Н. Ҳабибова ва М. Нургулова бар ин назаранд, ки афсонаҳо дар фитрати кӯдак барои тамоми ҳаёт асосҳои рафтор ва муоширатро ташаккул медиҳанд, ўро аз ҳама ҷизе, ки дар муносибати ӯ ба олами атроф ҳалал ворид мекунад, огоҳ менамоянд [15, с. 89]. Аксар афсонаҳои эҷодӣ дар тӯли солҳо ба туфайли сайри ҷаҳон кардани худ аз сарватҳои маънавий ва таҷрибаи рӯзгори қавмҳои гуногун баҳра гирифта, то замони мо расидаанд, ки метавон онҳоро як навъ панднома ё ганҷинаи ҳикмат ном бурд. Методикаи кор бо афсона таърихи ҷаҳоншиносӣ дорад. То замони корҳои таҳқиқотии муҳаққиқон Бруно Беттелгейм, К. Г. Юнг, В. Я. Пропп афсонаҳо аз ҷониби табақаи поёни ҷамъият барои дилхушӣ нақл мешуданд, ки ҳоси онҳо буд. Баъдҳо, дар асоси таҳқиқоти илмии педагогӣ ва психологӣ концепсияи муосири кор бо афсона ба вучуд омад [12]. Равоншиносон ва педагогҳои машҳур ба эҷодиёти шифохӣ баҳои баланд додаанд ва афсонаро як навъи педагогикаи халқӣ шуморида, воситаи самарабахши психологӣ ва инкишофдиҳандаи инсон арзёбӣ намудаанд. Дар замони муосир, онҳо дар таҳқиқотҳои худ аз ҳикояву афсона ва масал фаровон истифода намудаанд. Мо ҳақиқатан ҳам таъсири афсонаро мушоҳида мекунем, он танҳо яке аз воситаҳои муассир ва василаи афзунии шавқу завқ кӯдакон ва ҳиссиёти онҳо ба назар мерасад. Усули кор бо афсона яке аз аз қадимтарин самарабахши тарбияи кӯдакон ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ташкили дарси маҳсули афсонаҳои ва афсонагӯиро ҳамаҷун шакли тарбия ва воситаи инкишофи ҷаҳонбинии кӯдакони синни аввали мактабӣ дар муассисаҳои таълимӣ яке аз масъалаҳои муҳим бояд шуморида, роҳандозӣ карда шавад. Ва дар раванди дарс, педагог чунин афсонаҳоро интихоб намояд, ки ҳусни таваччуҳи кӯдаконро ҷалб намоянд ва мундариҷаи афсона барои онҳо фаҳмо ва раван бошад. Ҳамаҷунин, зикр кардан ба маврид аст, ки афсонанақлкунӣ санъат ва маҳорати маҳсули педагогиро талаб менамояд, ки қобилияти бадеии нақлкунанда бо ин тарбият ёфтааст.

Муҳаққиқ

Ҳар як мураббӣ танҳо он афсона, сюжет ва хусусиятҳоеро қабул кунад, ки ба таври эҷодӣ кор карда мебарояд, ки онҳо ба ҳавас, хоҳиш, ҷаҳонбинӣ ва рӯҳияи умумии вай мувофиқ ояд. Педагог бояд дар ёд дошта бошад, ки ҳангоми муҳокимаи афсона бо кӯдакон ва порча-порча аз худ кардани матни бадеӣ яке аз хусусиятҳои инкишофи қобилияти тафаккури кӯдак ба шумор меравад. Муррабӣ дар раванди нақли афсона худро яке аз қаҳрамонҳои афсона шуморад ва ҳама ҳаракатро бо диалогӣ зинда ва драмавӣ қунондаи амалиёт вобаста кунад ва ҳамчунин лозим аст, ки ҳангоми хондани афсона ҳислати қаҳрамонро аниқ баён намуда, ба кӯдакон фаҳмонад. Зеро дар афсона байни некию бадӣ, симои хубу бад сарҳади муайяне мавҷуд аст ва кӯдак медонад, ки симои бад ҳатман мағлӯб мешавад ва қувваи некӣ ғалаба мекунад. Ин ҳиссиёти мураккаб ёро ба тартиб мебарорад ва хотимаи неки афсона дар замираш боварии кавиеро ба вучуд меорад. Асрҳои аср афсона ҳамчун воситаи хуби муассири таъсиррасонӣ ба ҳолати рӯҳии кӯдак истифода мешуд [5, с. 56]. Одатан, волидон ва умуман калонсолон пеш аз хоб ба кӯдакон афсона мегуянд. Ин одати хуб аз анъанаҳои қадимаи миллати мо ба шумор меравад. Бе шубҳа, дар ҷомеаи мо оилае нест, ки ба қадри кофӣ афсонаҳои халқии машҳури “Бузаки чингилапо”, “Гург ва рӯбоҳ”, “Хурӯс ва мокиён” ва ғайраро надониста, онро дар тарбияи кӯдаки худ истифода накарда бошанд. Ин анъана аз таърихи тамаддуни башар вазифаи асосии калонсолони хонавода буд. Афсонаҳо танҳо барои андармон ва хоб кардани кӯдакон нақл карда намешаванд, балки дар тарбияи муайян ва инкишофи шуур, ҳаёл, ҳиссиёт ва ҷаҳонбинии онҳо таъсири амиқ мерасонад. Кӯдакон тавассути афсона доираи назарашонро васеъ мегардонанд, аз қонуну қоида ва меъёру арзишҳои ҷамъиятӣ бохабар мешаванд ва ҳамчунин ба моҳияти неку бад сарфаҳм меванд ва ҷаҳонбинияшон дар зимни ҳамин меъёрҳо ташаккул меёбад. Шунидани афсона барои кӯдакон имкони тасвирсозиро фароҳам меоварад. Кӯдак вақте, ки афсонаро мешунавад, саҳнаҳо ва амали шахсиятҳо дар тахайюлотӣ худ меофарад. Ҳаёлбофӣ оғози тасвири офаринанда аст. Ба назар мерасад, ин тавоноӣ бар рушди шинохти иҷтимоии кӯдакон таъсири мусбат дошта бошад. Муҳаққиқ Эллен Грин бар ин назар аст, ки кӯдаконе, ки омадагии бештаре барои намоиши тахайюлӣ доранд, дар ҳамдилия бо кӯдакони дигар тавонотар ҳастанд [16, с. 51-51]. Афсонаҳои халқӣ, ососи доираи мутолиаи кӯдаконро ташкил медиҳанд. Дар афсонаҳо шавқоварии мазмун, тасвири барҷастаи қаҳрамонҳо, мувофиқати образҳои ҳаёлӣ бо ҳақиқати воқеӣ ва ифоданокии байни ҳодисаҳо ба кӯдакон таъсири бузурги эмотсионалӣ мебахшанд [7, с. 24].

Яке аз навъҳои машҳури ин афсона афсонаҳои тамсилӣ мебошанд. Жанри тамсил яке аз жанрҳои хурди эпикӣ буда, қадимтарин ва муҳимтарин навъи афсонаҳои шифохӣ мебошад, ки ба воситаи образи ҳар гуна махлуқот, наботот, ашё ва ғайра муносибатҳои баду неки инсонҳо баён карда мешаванд. Шахсиятҳои ҳайвонот дар эҷодиёти шифохӣ аҳамияти махсус доранд. Аслан, ба назари мо шинохти дурусти ҳайвонот ва робитаи иҷтимоии онҳо дар эҷодиёти шифохӣ ниёз ба таҳқиқи алоҳида доранд. Баъзе аз ҷонварон дар ҷамъият ғилае аз зиндагӣ доранд. Афсонаҳо дар бораи ҳайвонот дар эҷодиёти ҳама халқҳо, аз ҷумла дар эҷодиёти миллати тоҷик низ хеле зиёд ва маъмуланд. Персонажҳои онҳо дорои ҳислатҳои одамӣ буда, бо мақсади таълиму тарбия эҷод гардидаанд. Афсонаҳои тамсилӣ дар миёни мардум бо чанд навъи истилоҳ: “афсонаҳои ҳайвонот”, “афсонаҳои тамсилӣ” ва баъзан “афсона” мавриди истифода қарор доранд. Дар ин навъи афсонаҳо, илова бар ҳайвонот, шахсиятҳо ва дигар унсурҳо ба монанди инсон, ғиёҳ ва дигар мавҷудоти бечон низ ҳузур доранд.

Фолклоршиноси тоҷик В. Асрорӣ афсонаҳои тамсилро аз ҷиҳати мазмун ва услуб ба ду гурӯҳ тақсим намудааст: 1) афсонаҳое, ки дар онҳо воқеаҳои шавқовари саргузаштӣ тасвир гардидаанд. Масалан, намунаи чунин афсонаи саргузаштӣ афсонаи “Рӯбоҳи маккор” аст. “Рӯбоҳ либоси шайхони парҳезгорро дар бар карда, бедонаву мурғу хурӯсро ба доми худ гирифтормекунад”. Ё афсонаи “Хомӯшак”: “Ба пой хомӯшак хор мехалад. Ё назди буз, гург, сайёд, муш, гурба ва монанди инҳо рафта, илтимос мекунад, ки хорро аз пояш кашада гиранд. Онҳо намеҳоянд. Дар охир шамол бузро маҷбур мекунад, ки хори пой хомӯшахро хӯрад”. 2) афсонаҳои пандомез, ки ҳодисаву воқеаҳои ҳикматнок тасвир мегарданд [3 с. 218-219]. Ҳаёлот дар афсона одатан дар асоси ҳақиқати зиндагӣ ба таври махсус эҷод мегардад. Ҳар афсона, новобаста аз ин ки чи гуна мазмуни ҳаёлӣ дорад, ҳатман дар он зиндагӣ ва рафтору амали меҳнати инсон тасвир мешавад ва муносибату муомилаҳои мардум ва андешаву ҷаҳонбинии онҳо ифода меёбад. Масалан, афсонаи “Аз ҳама кӣ зӯр?”, ки чунин аст:

“ -Мӯрча- ако!

- Лаббай!

- Саратон чаро ин қадар калон?

- Аз бисёри давлатамон.
- Миёнатон чаро ин қадар борик?
- Аз бисёр меҳнатамон”.

Ин афсона, ба кӯдакон панд медиҳад, ки дар ҳаёт на он нафаре, ки дасту панҷаи пурзӯр дорад, зӯр аст, балки ҳамон нафаре, ки зиёд меҳнат мекунад, аз ҳама зӯртар аст.

Афсонаҳои тамсилӣ таҷрибаи рӯзгорро барои кӯдакон аз ҳама беҳтар меомӯзонанд. Мавзуи аслии ин афсонаҳо ба зиндагии воқеӣ ва роҳҳои ҳали мушкилоти рӯзмарра марбут аст. Афсонаҳои тамсилӣ як нақли мӯъҷази бетасвири бадеии воқеист, ки бо хусусияти эҷоди шифоҳии халқ вобаста аст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ҳар гуна афсона унсури ҳақиқат ҳаст: агар шумо ба бачагон афсонае мегуфтед, ки дар он хурӯс ва гурба ба забони одам гап намезаданд, бачагон ба он ин гуна афсона таваҷҷуҳ намекарданд. Тариқи омӯзиши ин гуна афсонаҳо, кӯдакон дарк мекунанд, ки чигуна бо дигарон иртибот пайдо намоянд ва муносибати худро бо атрофиён дар асоси ҷӣ устувор кунанд. Дар қадом ҳолат ҳислатҳои писандида ва рафторҳои нописандида мавриди сарзаниш қарор мегирад. Кӯдакон, ҳамчунин, дарк ва фарқ гузоштану шинохтани дӯсту душманро дар худ касб мекунанд. Дар эҷодиёти кӯдаконаи ҷамъияти мо гург, харгӯш, асп, фил, буз ва рӯбоҳ бештар нақш меофаранд. Гург, харӯш, фил, асп ва рӯбоҳ дар афсонаҳои зиёде чун “Гург ва Харгӯш”, “Саъва ва Фил”, “Гурги нодон” [1, с. 121–122; с. 132–133] ва ғайра нақш доранд. Рӯбоҳ дар ҳар афсонае нақши гуногунро бозӣ мекунад ва бо ҳилаву найранг ва тезхушиаш дар бисёр мавридҳо мағлуб ва гоҳо пирӯз аз майдон берун меояд. Кӯдакон аз чунин нави афсонаҳо, ҳамчунин дар мавриди зиндагии хирс дар зимистону баҳор, тарзи шикори гург ва ё ноком гаштани ӯ дар шикор, хусусиятҳои харгӯш ва аз дигар ҳайвонотҳо маълумоти гуногунро меомӯзанд. Дар чунин афсонаҳо, ҳамчунин, камолоти ахлоқӣ, шучоат, иттиҳод, эҳтиром ба калонсолон ва дустиву рафокат баён шуда, дар муқобили сифатҳои зиддиаслоқӣ, ба монанди танбалӣ, ҳасудхӯриву муфтхӯрӣ, фиребгарӣ ва ғайра низ зикр мешаванд. Халқ хулку атвори ҳар ҳайвон, паранда ва ҳашаротро мушоҳида карда, хулосабарорӣ намудааст ва типҳои мусбату манфиро офарида, онҳоро дар осори худ бо мақсади тарбияи насли наврас истифода кардааст. Масалан, мӯрча, ки ҳамеша дар ҳаракат аст, ҳамчун меҳнатқаш; харгӯш, ки аз одитарин ҳаракати инсон дар ҳарос аст, тарсонҷак; саг, ки ҳамеша бо аҳли хонавода дӯстӣ дорад, вафодор; шер, ки бо часорату ҷанговариаш миёни дигар ҳайвонҳо машхур аст, шоҳ ва ғайра номгузорӣ шудаанд.

Дар афсонаҳои тамсилӣ, аз як ҷониб ҳислатҳои хоси ҳар як ҳайвон ба инобат гирифта шуда бошанд, аз ҷониби дигар, ҳама хати сюжет ва амалиёти персонажҳо муносибати ҷамъиятӣ, хулку атвори гуногуни ҳаёти одамят дар мадди назар гирифта шудааст [4, с. 247]. Як намуна аз афсонаи “Гурги нодон”-и кӯдаконаро дар зер меоварем: Будааст, набудааст, як гург будааст. Вай бисёр гурусна мондаасту дара ба дараю саҳро ба саҳро гашта, дар ҳеҷ ҷо хӯрок наёфтааст. Гурги гурусна харобу беҳол шудааст. Рӯзе вай ғамгину маъюс дар роҳ бо Бузак вохӯрдааст.

– Оҳ, Бузак меҳрубон! – гуфтааст Гург.

– Туро ёд кардам.

– Аз гапҳои маълум, ки маро хӯрдан меҳохӣ, гуфтааст Бузак. Агар розӣ бошӣ, ман ба паси кӯҳ рафта, зираю пиёз хӯрда меоям. Гӯштам бомаза мешавад. Кайф карда меҳӯрӣ! Гург ба суханони Бузак бовар карда, розӣ шудааст. Бузак рафтаасту дигар бар нагаштааст. Гурги гурусна боз машғули ҷустуҷӯи хӯрок шудааст. Ногаҳон аз пеши ӯ Асп баромадааст.

– Ба пойи худат омадӣ, – гуфтааст Гург пеши роҳи Аспро гирифта.

– Маро хӯрдан меҳохӣ? – пурсидааст Асп.

– Ин тавр бошад, як хоҳиш дорам. Ман ба як ҷо хат бурданиям. Агар каме дар ҳамин ҷо биистӣ, зуд бармегардам, баъд маро маза карда меҳӯрӣ.

– Ку, он хатро нишон бидеҳ! – талаб мекунад Гург. – Хат дар даги пойи ақибам, бовар накунӣ, худат омада бин! – гуфтааст Асп.

Гург ба таги пойи рости Асп нигоҳ кардани шудааст. Асп ба рӯи Гург ҷунон лагади саҳт задааст, ки ҳамаи дандонҳои вай шикаста, беҳуш шуда афтидааст. Асп хандида, чорхеззанон рафтааст. Гург баъд аз чанд вақт ба хуш омада, дидааст, ки ҳам Асп аз даст рафтаасту ҳам бедандон мондааст. Вай ҳарчанд зӯр задааст, лекин аз ҷояш хестан натавонистааст [1, с. 132–133].

Дар афсонаи зикргардида, қаҳрамони он гурги нодоне ҳаст, ки гурусна монда, дар ҷустуҷӯи хӯрок будааст ва аз содагии хеш сайди худро аз даст медод. Ҳадафи асосии афсона

дар он аст, ки насли наврас бояд дар зиндагии хеш ба ҳар кас бовар накунад ва ҳамчунин, дар замони кунунӣ зираку хушёр бошанд, то аз фиребу маккориҳои дигарон дар амон бошанд. Бояд дар назар дошт, ки макр фақат дар баъзе мавридҳо маънии манфӣ дорад, дар бештар мавқеъ навъи дурандешӣ, зиракӣ ва хирадварзӣ махсуб мешавад. Дар бисёр маврид, ба заифону мазлумон истифода аз ин тавсиф мешавад. Натиҷаи корбурди макр тавасути заифон, пирӯзӣ бар қудратмандон аст. Он чи мумкин аст аз назари дигарон макру ҳила ба ҳисоб ояд, дар ин гуна афсонаҳо мафҳуми мутобиқ бо андеша меояд. Аз таҳлили афсонаи “Гурги нодон” бармеояд, ки ҳайвонҳо амали шабеҳи инсон доранд ва ба осонӣ метавон онҳоро бо типҳои гуногуни инсонҳо татбиқ дод. Гург ҳамеша дар натиҷаи нодонӣ, соддалавҳӣ ва аҳмакии худ ба суҳанҳои бузург асп бовар карда, луқмаи худро аз даст додааст. Ин мавзӯ низ ба вижагии омӯзишӣ ва тамсилии ин афсонаҳо марбут мебошанд. Корбурди макру ҳила дар афсонаҳои тамсилӣ, аз вижагиҳои хоҳе бархурдор мебошанд, ки дар дигар афсонаҳо камтар ба мушоҳида мерасанд. Ин такрори фаровон аз аҳамияти амалӣ ва корбурди макр дар таърих ва муносибати иҷтимоии башар ва ба вижа аҳамияти он дар муқобил бо соҳибони қудрат ва зӯрмандон нишон дорад. Яке аз вижагии афсонаҳои тамсилӣ ин аст, ки маъмулан ҳодисаҳои кам дар онҳо рӯй медиҳад. Масалан, рӯбоҳе гургеро фиреб медиҳад, то ба хӯрок бирасад ё хирсе аз дасти дӯсти инсонӣ худ озурда мешавад ва аз ӯ меҳоҳад, то бо табар сарашро ду пора кунад ва ғайра. Масъалаи дигаре, ки дар афсонаҳои тамсилӣ мушоҳида мегардад, марбут ба гуфтугӯи шахсиятҳост. Дар ин афсонаҳо гуфтугӯ ҷойгоҳи махсус дорад. Бахши мулоҳизаҳои аз мавзӯҳои матраҳшуда дар афсона, аз тариқи гуфтугӯ баён мегардад. Ба назари мо, шояд як тарафи масъала ҳамин гуфтугӯ аст, ки диққати кӯдаконро бештар ба худ ҷалб мекунад ва ҳангоми нақли чунин афсонаҳо, аҳёнан кӯдакон нисбат ба ҳодисаи пешакӣ андеша карда, бо тахайюли кӯчаки худ образ бофта, фикрашонро баён мекунад. Ҷонварон дар афсонаҳои кӯдакона бар асоси ҷуғрофия ҳам ҳузур пайдо мекунад. Ҳар иқлиме ҷонварони хоси худро дорад, ки дар дигар иқлимҳо ҷонварони ноёб ё камёб ҳастанд. Барои мисол, ҳайвони ҳонагии австралиягӣ кенгуру аст, дар ҳоле ки дар Ховари Миёна кенгуру вучуд надорад. Ва ё паланг, гавазн ва ҳамчунин шутур, ҷонвари махсуси минтақаҳои гарму биёбонӣ аст, аммо дар афсонаҳо зикр мешаванд, ки фаҳму дарк ва тахайюли кӯдаконро нисбат ба ин гуна ҳайвонҳо бедор месозад. Масалан, яке чунин афсонаҳо, афсонаи “Паланг, гавазн ва рӯбоҳ” мебошад, ки чунин аст: Боре паланг дар пастхамии теппае сайругашт карда мегашт. Якбора дид, ки гавазни хурдакake дар зерӣ дарахтон дар алаф чарида гаштааст. Гавазн палангро дид ва аз тарс дар ҷояш шах шуда монд. Роҳи гурез набуд. Он гоҳ гавазн тамоми далерии худро ҷамъ намуда, хост палангро фиреб диҳад. Вай пай бурд, ки ин паланг то ҳол ҳеҷ гавазни зиндари надорад. Барои ҳамин худро чунин нишон дод, ки гӯё палангро намебинад ва рӯяшро гардонида, чаридан гирифт. Паланг дар таъҷуб монд, ки: “Барои чӣ ин ҳайвони аҷоиб намегурезад?” Вай ба гавазн назиктар шуда пурсид: - Гӯед азизам, барои чӣ дар болои сари шумо шох аст? - Барои палангро пора кардан! - Гӯед, барои чӣ дар баданатон ин қадар доғҳои сафед бисёранд? – пурсид боз паланг. Гавазн ҷавоб дод: - Ҳар боре, ки ман як паланг хӯрам, дар бадани ман як доғи сафеди нав пайдо мешавад. Ман бародарони туро чунон бисёр хӯрдам, ки акнун ҳама доғҳои баданамро ҳисоб карда наметавонам! - Паланг инро шунида тарсид ва гурехта рафт. Паланг дар роҳ рӯбохро дида монд ва ба ӯ дар бораи тарси худ нақл кард. Рӯбоҳ хандида фиристонд. - Гавазни хурдак туро фиреб кардааст! – гуфт рӯбоҳ. - Вале паланг ба гапи ӯ бовар накарда бошӣ, - гуфт рӯбоҳ, - иҷозат деҳ, ки ман дар пушти ту савор шавам ва мо якҷоя ба пеши гавазни хурдак рафта, ҳамаашро фаҳмида гирем. - Вақте ки гавазн онҳоро дид, фаҳмид, ки рӯбоҳ ҳама ҳақиқатро ба паланг гуфта додааст. Акнун чӣ тавр халос шавад? Якбора ба ӯ ба тамоми овоз фарёд зад: - Раҳмат, азизам, хоҳарак-рӯбоҳ! Дирӯз ту ба ман ваъда дода будӣ, ки паланги калонеро меорӣ. Мебинам, ту ба гапат истода метавонӣ! Чи хел паланги зебоеро барои ман овардӣ! Дар вақташ омадӣ, айнан дар вақти хӯроки пешин! Паланг инро шунида, худро ба қафо кашид ва рӯбоҳи бечораро газида гирифта, бо тамоми қувва гурехта рафт [6, с. 172]. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки ҳонандагони синни хурди мактабӣ жанри афсонаро барои имконияти ҳамдардӣ ба қаҳрамонҳои дӯстдошташон бештар мепарваранд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, афсонаҳо дар бораи ҳайвонот таҷрибаи зиндагиро аз ҳама бештар ба кӯдакон меомӯзонанд. Дар афсонаҳои кӯдакона, ҳамчунин гиёҳҳо ҳам нақш офаридаанд. Шахсияти гиёҳӣ ё худ агар аз назари адабиётшиносӣ бубинем онро «санъати ташхис» низ меноманд, ба тамоми шахсиятҳои гуфта мешавад, ки аз ҷинси гиёҳ бошанд ва бо бархе рафтор ва сифатҳои инсонӣ шахсиятпазир шаванд.

Гиёҳон дар афсонаҳо бар хилофи ҷонварон амалгар нестанд, балки хусусияти амалпазирӣ доранд. Сабаби ин ҳам, дар ҳислати гиёҳон мебошад. Ҳар нерӯе, ки табиат ва инсон бар амалу кирдори онҳо нишон диҳанд, бо хилофашон рӯбарӯ намешаванд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки шахсиятҳои гиёҳии афсонаҳо таркибӣ ҳастанд. Муҳаққиқ Муҳаммадҳодии Муҳаммадӣ бар ин назар аст, ки шахсиятҳои гиёҳӣ бар се навъ тақсим мешаванд: а) шахсиятҳои гиёҳии решадор, ба монанди дарахт, бута ва ҳар шахсияти гиёҳии дигар, ки бо реша дар замин бошанд; б) шахсиятҳои гиёҳии донай ва мевагӣ, ба монанди тамоми ғалладонаҳо, аз ҷумла гандум, лӯбиё ва ғайра ва ҳамчунин, шахсиятҳои мевагӣ ба монанди себу шафтолуву ҳандалаку каду ва ғайра; в) шахсиятҳои гиёҳии гулмонанд, ба монанди қосидак, навҳои гуногуни гул, ки аз бута ҷудо мешаванд [11, с. 184-185].

Аҳамияти педагогии жанри афсонавиرو арзиш додан хеле душвор аст. Он кӯдаконро бо меъёрҳои ахлоқӣ, қонунҳои зиндагӣ шинос мекунад ва онҳоро мувофиқи ин қонунҳо зиндагӣ карданро меомӯзонад. Бо шарофати образҳои бадеӣ ва забони махсуси афсонагӯӣ дар кӯдакон эҳсоси зебоипарастӣ рушд мекунад. Афсона пардари ба олами асрор ва муъҷизаҳо, ба олами марғуб, вале ба таври возеҳ эҳсосишаванда мекушояд.

Ҳар афсона маъноӣ нухуфта, пинҳонро дорад, онҳо ростқавлӣ, адолат, ростқавлӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва шафқатро тарғиб мекунанд.

Мафҳумҳои ахлоқие, ки дар тасвири қаҳрамонҳо ба таври возеҳ ифода ёфтаанд, дар ҳаёти воқеӣ ва муносибат бо наздикон амалӣ мегарданд, ба меъёрҳои ахлоқие табдил меёбанд, ки хоҳишҳо ва амалҳои кӯдакро идора мекунанд.

Ниҳоятан, метавон гуфт, дар замони муосир усули кор бо хонандагонии синфҳои ибтидоӣ дар заминаи афсонаҳо ва қаҳрамонони он дар тарбияи ҳислату нишонаҳои таҳаммул ва эҳтироми қулли инсонҳо аз ҷониби олимони равшанос, педагогика ва логопедия фаъолона таҳия мегардад. Чунки ҳатто, дар афсонаҳои аз ҳама лаҳзаҳои пандомӯзу дорони хусусиятҳои волеи тарбиявӣ ва ахлоқӣ мақоми пураарзиш доранд. Жанри афсонаҳо, ба андешаи мо, василаи бозғатимод дар ташаккули ҷаҳонбинӣ, башардӯстӣ, инсонпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ хонандагонии синфҳои ибтидоӣ маҳсуб меёбанд.

Адабиёт:

1. Абдуллоев, И. Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 3-юми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ/И. Абдуллоев, З. Абдуллоев, Б. Боронов, З. Дорғабеков. – Душанбе: Маориф, – 272 с.
2. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик: Дастури таълимӣ барои факултаҳои филологӣ / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф. 1990. – 255 с.
3. Асрорӣ В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (фолклори тоҷик) / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
4. Асрорӣ В. Эҷодиёти хурди фолклори тоҷик: Дастури таълимӣ барои факултаҳои филологӣ / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 302. с.
5. Гнездилов А. В. Авторская сказкотерапия: дым старинного камина Сказки доктора Балу / А. В. Гнездилов– СПб.: Речь, 2002. – 290 с.
6. Қуллӣҳои фолклори тоҷик. – Ҷ. 1. – Москва, 1981. – С. 148-149.
7. Қодиров, Қ. Б. Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ/ Қ. Б. Қодиров М. Т. Давлатов С. Х. Расулов. – Душанбе, 2008. – 192 с.
8. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
9. Муҳаммадҳодӣ, М. Равишшиносии нақди адабиёти кӯдакон / Муҳаммадҳодӣ М. – Техрон: Суруш, 1378. – 355 с.
10. Обидов, Д. Афсонаҳои ҳаҷвӣ-маишии тоҷикӣ ва азамияти тарбиявии онҳо / Д. Обидов // Мактаби советӣ. – 1968. – № 2. – С. 24.
11. Раҳмонов, Р. Афсонаҳо ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ (Дастури таълимӣ) / Р. Раҳмонов. – Душанбе, 1999. – 104 с.
12. Сказотерапия. Электронный ресурс. URL:<https://studfile.net/preview/7673922/>
13. Сӯфизода, А. Фолклор ва воқеият /А. Сӯфизода. – Душанбе, 2008. – 112 с.
14. Такипур, Н. Рамз ва дostonҳои рамзӣ дар адаби форсӣ / Такипур Н. – Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ. – 1384. – 624 с.
15. Хабибова, Н. Ш. Тарбияи ҳисси таҳаммулпазирӣ наврасон тавассути афсона / Н. Ш. Хабибова, М. М. Нургулова // Паёми Донишқадаи забонҳо (силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа) – 2019. – №1 (33). – С. 89.
16. Эллен, Г. Ҳунари ва фанни қиссагӯӣ. Чопи аввал. Тарҷумаи Тоҳира Одинапур / Эллен Г. – Техрон: Абҷад, 1378. – 377 с.

Калидвожаҳо: *ҷаҳонбинӣ, афсона, хонандаи синни хурд, фолклор, кӯдак, ҷаҳрамонҳо, тарбия.*

Аннотация

РОЛЬ СКАЗКИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье исследуется жанр сказки, являющийся одним из распространенных жанров таджикской литературы, рассматривается её роль в формировании мировоззрения младших школьников. Отмечается, что сказки играют важную роль в воспитании и развитии личности ребенка. Подчеркивается, что в них могут отражаться важные для подрастающего поколения вопросы, способствующие развитию мировоззрения детей и предоставляющие возможности познания самих себя. Анализ источников показал, что в современном обществе педагогами, психологами и логопедами разработаны методы работы с учениками начальных классов на базе сказок и их героев как эффективный способ развития таких качеств, как гуманизм и толерантность, влияющих на их мировоззрение.

Ключевые слова: *мировоззрение, сказка, младший школьник, фольклор, ребёнок, персонаж, воспитание*

Annotation

THE ROLE OF FAIRY TALE IN FORMATION OF WORLDVIEW OF YOUNGER STUDENTS

The article dwells on the fairy tale genre being one of the most common genres of Tajik literature and examines its role in shaping the worldview of younger students as well. It is underscored that fairy tales play an important role in the upbringing and development of the child's personality. It is emphasized that they may reflect important issues for the younger generation that contribute to the development of the worldview of children and provide opportunities for self-knowledge. The adduced results of an analysis of the sources showed that in modern society, teachers, psychologists and speech therapists have developed methods of working with primary school students based on fairy tales and their heroes as an effective way to develop such qualities as humanism and tolerance that affect their worldview.

Keywords: *worldview, fairy tale, primary school student, folklore, child, character, upbringing*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Саодат Мансуровна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.
Телефон: +992 551114741

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Фозилов С. М.

Сведения об авторе: Каримова Саодат Мансуровна, магистрантка первого курса факультет педагогика Таджикского государственного университета имени Садриддина Айнӣ.
Телефон: +992 551114741

Научный руководитель: к.п.н., доцент Фозилов С. М.

About the author: Karimova Saodat Mansurovna, first-year undergraduate student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 551114741

Scientific adviser: candidate of pedagogical sciences, associate professor Fozilov S. M.

*Каримова Саодат Мансуровна,
магистранти соли аввали факултети педагогика*

АФСОНАҲОИ ХАЛҚӢ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ТАРБИЯ

Халқ бузургтарин эҷодкори дарси ҳаёт аст. Ӯ дар рафти зиндагӣ худ панд омӯхт ва ганҷинаи мусавӣ надоштаеро дар бораи ҳаёти инсон, хусусан симои маънавии ӯ ба вучуд овард. Чунки халқ чӯяндаи марворид, гаҳвораи панду ҳикмат ва сухан аст. Ӯ дар давоми садсолаҳо бехтарин офаридаҳоро сайккал дода маҳфуз дошт ва аз насл ба насл мерос гузошт. Он дар хоҳири наслҳо нақш баста умри дароз дид. Яке аз ҳамин гуна офаридаи халқ – ин афсонаҳои халқӣ мебошад. Дар афсонаҳои халқӣ панду ҳикматҳои оқилонаи халқ инъикос ёфтааст. Бинобар ин наслҳо ин ганҷинаи бузурги аҷдоди худро сармашқи ҳаёт намуда, аз он дарси зиндагӣ меомӯзанд. Аз ин рӯ онҳо дар таълим ва тарбияи насли наврас макоми муҳим мебозанд. Аз ин хотир дастраси оммаи хонандагон гардондани ин гаҳвари ноёб ба аҳамияти калони тарбиявӣ соҳиб аст.

Афсонаҳои халқӣ тоҷик аз ҷиҳати мазмун ниҳоят гуногун ва пуробуранг буда, ҳодисаҳои иҷтимоӣ, таърихӣ, маишӣ - оилавӣ, ахлоқӣ, меҳнатии халқ тоҷик ва дигар паҳлуҳои ҳаёту зиндагӣ, симои маънавию ахлоқӣ, ҳисси шараф ва ғамхорӣ дар ҳаққи инсон, ҳисси эҳтироми бепоён нисбат ба ватани азизи худ ва одамони меҳнатии он, ҳисси меҳру шавкат ба ятимон, бенавоён, дармондагон ва дигарҳоро дар бар мегирад.

Дар афсонаҳои халқӣ беадолатӣ, зулм, истисмор, бадӣ, бахилӣ, ҳилагарӣ, ғаммозӣ ва дигар сифатҳои разили инсонӣ мазамат ва сифатҳои неки инсонӣ, аз қабилӣ меҳнатдӯстӣ, сидқу вафо, покдилӣ бовиҷдонӣ ва дигарҳо тарғиб карда шудаанд. Дар афсонаҳои халқӣ – қаллобӣ, мардумфиребӣ, муфтхурӣ, ва дигарҳо мазамат шудаанд. Ҳар як афсона маънии чандин китобро дарбар мегирад.

Барои ҳамин ҳам А. М. Горький таъкид намуда буд, ки «...таърихи халқро, албатта, доништан зарур, инчунин фикрҳои иҷтимоӣ сиёсии онро ҳам доништан лозим аст. Олимон - муаррихони маданият, этнографҳо – меғӯянд, ки ин фикрҳо дар афсонаҳо, латифаҳо, зарбулмасал ва мақолҳо ифода ёфтааст».

Афсонаҳои халқӣ нисбатан қадимаро дар адабиётшиносӣ бо номи асотир ёд мекунанд. Асоси қадимаи асотир ва афсонаҳоро ягонагии инсон ва табиат ташкил медиҳад. Афсонаҳои халқӣ барои мо чунин ғояҳои ниҳоят муҳимро ҳада кардаанд:

- олами атрофи мо зинда аст. Ҳар лаҳза ҳама чиз метавонад бо мо сухан кунад.
- объектҳои зиндашудаи олами атрофи мо кодиранд мустақилона амал намоянд, онҳо ба зиндагии шахсӣ ҳуқуқ доранд;
- аз ҳам ҷудо будани некию бадӣ;

Афсонаҳои халқӣ асоси доираи мутолиаи кӯдакони синни томактабӣ ва синни хурди мактабро ташкил медиҳанд. Дар хонандагони синни ҳафт-даҳсола афсона ҳамдардии амиқи эмотсионалиро ба вучуд меорад. Таҳқиқоте, ки дар китобхонаҳои бачагонаи минтақаҳои гуногуни кишаварамон гузаронида шудаанд, нишон медиҳанд, ки хонандагони сини хурдсоли мактабӣ жанри афсонаро барои имконияти ҳамдардӣ ба қаҳрамонони дӯстдошташон бештар мепарастанд (6,27). Маълум аст, ки тақрибан то синни даҳ-дувоздаҳсолагӣ дар кӯдакон тафаккури «нимкураи рост» бартарият дорд. Аз ин ҷост, ки инкишофи барояшон муҳим ва маълумоти иҷтимоӣ бояд ба онҳо ба воситаи образҳои равшан пешкаш карда шавад. Маҳз барои ҳамин саргузаштҳои афсонавӣ ва асотирӣ воситаи хуби ба кӯдакон додани маълумот дар бораи моҳияти олам маҳсуб меёбанд.

Афсона дар кӯдак барои тамоми ҳаёт асосҳои рафтор ва муоширатро ташаккул медиҳад, ӯро аз ҳама чизе, ки дар муносибати ӯ ба олами атроф ҳалал ворид мекунад, огоҳ менамояд. Бесабаб нест, ки дар афсонаҳо ҳамеша кибру ғурур, аблаҳӣ, ноӯҳдабароӣ дар барқарор намудани муносибати хубу эҳтиромона на танҳо бо одамон, балки бо ҳайвоноту ашёҳо ҳам маҳкум карда мешавад. Ҳатто афсонаҳои аз ҳама содда низ лаҳзаҳои ибратбахш доранд. Масалан, афсонаи «Кулча» нақл дар бораи кӯдаке мебошад, ки гапи волидонашро гӯш намекард ва барои ин қораш ҷазо дид. Афсонаи «Қулоҳчаи сурх» аз ҳар гуна насихатҳои волидон ба кӯдак бехтар талқин мекунад, ки барои ҷӣ бо одами ношинос сӯҳбат кардан мумкин нест.

Ибрати ғамангези ҳафт бузғолача аз афсонаи «Бузаки чингилапо» ба кӯдакон таълим медиҳад, ки ба ҳар каси бегона дарро кушодан мумкин нест. Дар афсона чун ҳаёт фиреб, хиёнат ва бераҳмӣ чой дорад. Аммо «мураббии бузургу доно» - афсона бо накли худ ҳаётро дар назари кӯдак даҳшатангез вонамуд накарда, балки таълим медиҳад, ки зиштии ногузирро бояд таҳаммул кард, ба қадри имкон аз он канораҷӯӣ кард ва бо вай бояд мубориза бурд. Дар он замоне, ки афсона ба кӯдак воқеаҳои шавқоварро накл мекунад, барои мо, калонсолон низ маълумоти бисёре медиҳад. Истифода аз накли афсона имкон медиҳад, ки мушкилоти эмотсионалию шахсии кӯдак ошкор шавад ва бо ёрии ҳуди афсона онро метавон ислоҳ кард.

Афсона барои фаҳмиши олам барои кӯдак дастрас аст, зеро дарки олам аз ҷониби кӯдак хусусияти ҳиссию эмотсионалӣ дорад. Барои ӯ ҳанӯз мантики мулоҳизаи калонсолон ношинос аст. Афсона мантику мулоҳизаро талаб намекунад. Дар он фақат симоҳои сеҳрнок, ки кӯдак аз онҳо ҳаловат мебарарду хусни тавачҷӯҳи худро зоҳир менамояд, намоён мешаванд.

Дар афсона байни некию бадӣ, симои хубу бад сарҳади муайяне мавҷуд аст ва кӯдак медонад, ки симои бад ҳатман мағлуб мешавад ва қувваи неки ғалаба мекунад. Ин ҳиссиёти мураккаб ӯро ба тартиб медарорад ва хотимаи неки афсона дар замиран боварии қавиеро ба вучуд меорад, ки дар оянда вай ҳам ягон кори хайреро анҷом хоҳад дод.

Накши муҳими афсона аз он иборат аст, ки ба кӯдакон тобоварӣ, хурсандию ҳамдardӣ, ғамгин шудан, фикри худро бурро баён кардан, нуқтаи назари худро ҳимоя кардан, дарёфту таҳлили кирдорҳои хубро ёд медиҳад. Барои он ки кӯдак тавонад бошуурона рафтори худро идора намояд, ба ӯ ҳиссиёти худро мувофиқ зоҳир намудан, дарёфти усулҳои оқилонаи баромадан аз вазъияти баамаломата, ёд гирифтани усулу воситаҳои таҳлили рафтори худ ва рафтори одамони дигарро бояд омӯзонд. Ба ақидаи М. И. Новикова, афсона бо унсурҳои мусиқӣ, зочабозӣ, бозиҳои театрикунонидашуда усули нисбатан самарабахши камолоти шахсию иҷтимоӣ мебошад (9, 19).

Имрӯз усули кор бо хонандагони синни хурсоли мактабӣ дар заминаи афсонаҳо ва қаҳрамонони он дар тарбияи ҳислат ва нишонаҳои таҳаммул ва эҳтироми қулли инсонҳо ғайбона аз ҷониби олимони равоншинос, педагогика ва логопедия таҳия мегардад. Чунки ҳатто дар афсонаҳои аз ҳама соддаву хурд лаҳзаҳои пандомезу дорои хусусиятҳои волеи тарбиявӣ ва ахлоқӣ мақоми пураарзӣ доранд. Афсонаҳо, ба андешаи мо, василаи бозғамии ташаккули башардӯстӣ, инсонпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ маҳсуб меёбанд.

Афсонаҳои халқӣ – ин боигарии маънавӣ ва дурдонаҳои ақлу заковати халқ мебошад. дар онҳо психологияи халқ, муносибати халқ ба тамоми паҳлуҳои зиндагӣ ҳеле образнок, вале оддӣ ифода ёфтааст. Барои ҳамин ҳам афсонаҳои халқӣ ба дили, хусусан, кӯдакону наврасон, ҷавонону калонсолон низ тез роҳ ёфта, онҳоро ё мафтун мегардонад, ё ба ҳашму ғзаб меорад. Маҳз ҳамин ҷиҳати афсонаҳо ба руҳи инсон, таъсири қалони психологӣ мерасонанд. Андешаҳои шодравон академик Рачаб Аминов, ки дар сарсухани «Афсонаҳои халқии тоҷик» (Душанбе «ирфон» 1998, сах. 3) нисбати ин масъала оварда шудааст, аз он равшан гувоҳӣ медиҳад. Ӯ овардааст, ки: «Ман як шахси солхӯрдаи рӯзгордида, баъзан аз худ мепурсам, ки кай ва барои чи афсонаро дӯст доштам. Ва ин маврид ёди замони кӯдакӣ мекунам.

Аз ин рӯ бачагон тақрор ба тақрор афсонаеро шунаванд ҳам, ба дилашон наметананд. Ба ғаму дарди қаҳрамони афсона шарик мешаванд. агар бадкирдор ба бадбахтиё дучор шавад, бачагон ба шавқ омада чунин мегӯянд: «хуб шуд, хуб шуд» ва агар шахси неқ дучори ягон бадбахтӣ шавад, ғамгин мешаванд, афсус меҳуранд ба ғаму дарди ӯ шарик мегарданд. Афсона ба дарду азоби дигарон, (агар неқҳо бошад) бепарво нашуданро тарғиб мекунад: гуё огоҳ менамоянд, ки:

Ту к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,

Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ.

Ин нишони он аст, ки афсона эҳсоси муҳталифиро дар вучуди мо бедор мекунад ва моро водор месозад, ки ба қорнамоиҳои як мавҷудоти хурдак шавқе дошта бошем. Аз ҷумла ба қорнамоии гуҷишқаки нотарсу далере, ки ба духтари подшоҳ ошиқ шуда, барои ба мақсадаш ноил гаштан ба подшоҳи ҳафт кишвар даст ба мубориза, мезанад. Гарчи тақдири ояндаи худро равшан тасаввур мекунад, лек наметарсад. Оқибат гуҷишқак ба даст меафтад. Ӯро дошта мегиранд, пармекананд, бирён мекунанд ҳӯроки подшоҳ мешавад. Ин аламингез аст. Бачагон аз ин воқеа чи ҳаёлхоро аз сар мегузаронанд. Ҳашму ғзаб нисбат ба бераҳмон, нафрат, ба подшоҳи золим. Вале гуҷишқак набуд намешавад боз ҷон медарораду боз ба подшоҳони золим сар ба сар мешавад, акнун ғаму андуҳро шодӣ иваз менамояд. Бачагон ба ин гуҷишқаки далеру нотарс дилбастагӣ пайдо мекунанд. Ба ӯ аҳсан мегӯянд. Мисли ӯ ҷасур будан меҳоянд.

Ҳамин тавр тақдири қаҳрамонҳои афсона ба бачагон бе таъсир намемонад. Онҳо ба тақдири қаҳрамонҳои афсона бетараф нестанд. Дар онҳо чи фикру андеша ва ҳаёлҳои пайдо мешавад. Бачаҳо ба ин парандаҳои шуҳу беқарор ҳар рӯз дар ҳама ҷо: рӯи ҳавлию болои бом, сари девору шохи дарахт, дар дашту боғҳо дучор меоянд. Беқарору хушёр аст он ва бо ҳамин сифат-таъкид мекунад Рачаб Амонов, ӯ дар суруд ва рубоӣҳои халқӣ тасвир шудааст. Ба ин чунин шикваи ошиқ аз маҳбубааш гувоҳӣ медиҳад.

Гунчишҳои беқарор кардай ту мара,
Шинандаи ҳар девор кардай ту мара. (халқ)

Бинед ҷӣ парандаест ин гунчишӣ ба ӯ на дард кора мекунаду на азоб. Вақте ки ӯро дошта ба пӯхтан тайёр мекунад, оромона мегуяд:

Пардор будам, бепар шудам.

Хом будам, пухта шудам.

Берун бадам, дарун шудам.

Яъне луқмаи подшоҳ шудам. Ва гунчишӣ ба марг ғалаба мекунад. Ба ақидаи Рачаб Амонов дар ҳамин аст аҷоиботи ҳаяҷонбахши афсонаҳои халқӣ. Чунин аст таассуроти як марди хирад, ки дар зери таъсири афсонаҳои халқӣ тамоми ҳаёти худро сарфи гирд овардани эҷодиёти даҳонакии халқ карда буд.

Дигар аҷоиботи афсонаҳои халқӣ аз он иборат аст, ки онҳо сайри ҷаҳон кардаанд. Онҳо аз даҳон ба даҳон гузашта тағйир ёфтаанд, нусхаҳо пайдо намуданд ва инчунин ба сайри ҷуғрофӣ имконият пайдо карданд. Ба ақидаи Рачаб Амонов ҳамон афсонаи «Гунчишӣ» ё «Бузаки чингилапо» ки мо аз он худ медонем сайри ҷаҳон кардааст, ки ба ин нусхаҳои дар Эрон Алҷазоир ва Фаронса ба даст омада гувоҳӣ медиҳанд.

Сурудҳои афсонаи «Булбулаки саргашта» - и дар байни мардуми мо машҳур дар асари Ҳёте «Фоуст» (нависандаи олмонӣ) ва Эрон Афғонистон низ инъикос гардидааст, ки он чунин садо медиҳад:

Падар маро кушта,

Модар маро хӯрда.

Ҷон апеки дил сӯхта,

Устухони маро чида.

Афсонаҳои халқӣ ҳамчун маҳсули орзую ормон, ҷаҳонбинӣ, тафаккури бадеӣ ва завқи эстетикӣ наслҳои зиёд дар тарбияи наслҳои минбаъда ҳам хизмати босазое хоҳад кард. Афсона як ҳодиса аст, муҳимтарин ва дилаф рӯзтарин ҳодисаҳои ҳаёти маънавии халқҳои гуногун ва замониҳои гуногун. Аксари афсонаҳо дар тури асрҳо ба туфайли сайри ҷаҳон кардани худ аз сарватҳои маънавий ва таҷрибаи рӯзгори халқҳои гуногун баҳра гирифта, то замони мо омода расидаанд.

Ҳамин тавр, афсонаҳо моро водор менамояд, ки ба ҷаҳон бо чашми хирад нигарем. Одам бояд, феълӣ атвор ва ҳулуқ одоби инсонро фаромӯш накунад вагарна худро ба кулфатҳои гирифтӣ менамояд. Бинобар ин инсон бояд дар бораи оқибати ояндаи рафтору кирдори худ андеша кунад. Халқ дар чунин ақида аст, ки тақдир ба ҳислати инсон саҳт вобаста аст. Барои ҳамин ҳам аксар вақт ҳислат, феълӣ атвор, рафтору кирдор ва одат барои инсон тақдир месозад. Ин ҷиҳат дар афсонаи «Марди ҳамеша хурсанд» хеле хуб тасвир ёфтааст.

Инсон на танҳо инсон, балки идеяро низ меофарад. Барои ҳамин ҳам инсон офаридагир аст. Офаридагори инсон, ҳаёт, зиндагӣ, бахту саодат ва сарбаландӣ, ки мо аз ин ифтихор дорем воқеан инсон аст. Барои ҳамин ҳам мо афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, афоризмҳо, достону латифаҳои халқиро ки халқ офаридааст мепарастем. Ҳамин тавр, инсон бузург аст. Бузургии ӯ дар офаридаҳои ӯ инъикос ёфтааст. Мо афсонаҳоро мешунавему аз онҳо лаззат мебарем. Аммо дар бораи офаридгори ӯ андеша намекунем, ӯро ҳамду санно намегуем, ки ин носипос аст.

Адабиёт:

1. Афсонаҳои халқи тоҷик. Бозгӯи Рачаб Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С.3-4.
2. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. - Душанбе, 2005.
3. Баён Рахимов, Абдулбоқӣ Нурув. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик. – Душанбе: Шарқи озод, 2008.
4. Горкий А.М. О литературе. – Москва, 1953.
5. Қодиров К. Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. - Душанбе, 1998.
6. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи аҷам. – Душанбе: Маориф, 1997.

Калидвожаҳо: *афсона, афсонаҳои халқӣ, қўдакон, орзую ормон, тарбия, подшоҳ, булбулаки саргашта, гунҷишак.*

Аннотация

НАРОДНЫЕ СКАЗАНИЯ КАК ИСТОЧНИК ОБРАЗОВАНИЯ

Сегодня психологи, педагоги и логопеды активно разрабатывают методику работы со школьниками на основе сказок и их героев в воспитании характера и признаков толерантности и общего уважения к людям. Потому что даже в самых простых и маленьких сказках ценным статусом обладают моменты наставления и высокие воспитательные и нравственные характеристики. На наш взгляд, сказки являются надежным средством воспитания гуманности, гуманности и толерантности.

Ключевые слова: *сказки, народные сказки, дети, мечты, воспитание, царь, растерянный соловей, воробей.*

Annotation

FOLK LEGENDS AS A SOURCE OF EDUCATION

Today, psychologists, pedagogy and speech therapists are actively developing the method of working with school-age students on the basis of fairy tales and their heroes in the education of character and signs of tolerance and general respect for people. Because even in the simplest and smallest fairy tales, moments of instruction and high educational and moral characteristics have a valuable status. In our opinion, fairy tales are a reliable means of developing humanity, humanity and tolerance.

Keywords: *fairy tales, folk tales, children, dreams, education, king, bewildered nightingale, sparrow.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Саодат Мансуровна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 551114741

Роҳбари илмӣ: н. и. п., дотсент Фозилов С. М.

Сведения об авторе: Каримова Саодат Мансуровна, магистрантка первого курса факультет педагогика Таджикского государственного университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 551114741

Научный руководитель: к.п.н., доцент Фозилов С. М.

About the author: Karimova Saodat Mansurovna, first-year undergraduate student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 551114741

Scientific adviser: candidate of pedagogical sciences, associate professor Fozilov S. M.

*Қараева Шабнам Ғуломалиевна,
магистранти соли аввали факултети забонҳои романи-германи*

БОЗИҲОИ НАҚШОҲАҶИ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТМАНДИИ КАСБӢ-ҲАҶАНГИИ ҲОНАНДАҶОН

Дар шароити ҳозира, ки муносибатҳои байни миллатҳо аксар вақт тезутунд мешаванд, тарбияи ватандӯстӣ ва интернасионалӣ аҳамияти калон дорад, инкишофи қобилияти сотсиалию-маданӣ нақши махсус мебошад. Насли наврасро ба меҳрубонӣ, таҳаммулпазирӣ, эҳтироми дигарон, дар сулҳу дӯстӣ бо тамоми миллатҳо омӯзонидан лозим аст. Вақте инсон ҳаҷанг, расму русум, расму оин, забонҳои дигар кишвару халқҳоро медонад, қадр мекунад ва эҳтиром мекунад, вақте метавонад ҳаҷанг ва анъанаҳои мардуми худ ва ё минтақае, ки дар он зиндагӣ мекунад, бо ифтихор муаррифӣ намояд, дар ин бора сухан намеравад. душманӣ, рақобат ё бартарӣ. Салоҳиятманди касбӣ-ҳаҷангӣ омодагӣ ва қобилияти зиндагӣ ва ҳамкорӣ дар ҳаҷони муосири бисёрҳаҷангро дар назар дорад. Имкониятҳои калон барои расидан ба ин ҳадаф тавассути таълими забони ҳориҷӣ ҳаҷаҳам оварда мешаванд.

Салоҳиятманди касбӣ-ҳаҷангӣ маҷмуи донишҳо дар бораи кишвари забоне, ки омӯхта мешавад, хусусиятҳои милли ва ҳаҷангии рафтори касбӣ ва суҳанронии забони модарӣ ва қобилияти истифода бурдани ин донишҳо дар раванди муошират, риояи расму оин, қоидаҳои рафтор мебошад. Салоҳиятманди касбию-ҳаҷангӣ як ҷузъи салоҳиятманди коммуникатсионӣ буда, ҷузъи он мебошад. Ҳаҷор ҷузъи таркиби салоҳиятмандии касбию-ҳаҷангиро ифода мекунад, аз ҷумла: а) донишҳои касбӣ-ҳаҷангӣ (маълумот дар бораи кишвари забони омӯхташаванда, арзишҳои маънавӣ ва анъанаҳои ҳаҷангӣ, хусусиятҳои менталитети милли); б) таҷрибаи муошират (интиҳоби услуби муносиби муошират, тафсири дурусти падидаҳои ҳаҷангии бегона); в) муносибати шахсӣ ба далелҳои ҳаҷангии бегона (аз ҷумла қобилияти рафъ ва ҳалли низоъҳои иҷтимоӣ ҳаҷангӣ дар муошират); г) донишҳои усулҳои истифодабарии забон (истифодаи дурусти воҳидҳои забонӣ дар ҳомае дар нутқ дар соҳаҳои муҳталифи муоширати байниҳаҷангӣ, тобоварӣ ба шабоҳат ва тафовут байни падидаҳои иҷтимоӣ ҳаҷангии ватанӣ ва ҳориҷӣ). 1. Мо метавонем дар бораи мавҷудият ё набудани қобилияти омӯзандаи забон дар муоширати байниҳаҷангӣ сӯҳбат кунем. Набудан ё ноқифоя ташаққул ёфтани Салоҳиятманди касбӣ-ҳаҷангӣ сабаби ҳаҷоғҳои дорои хусусияти касбӣ-ҳаҷангӣ ва дар натиҷаи ҷунин иштибоҳҳо, ҳалалдоршавӣ, яъне ҳалалдор шудани ҳаҷаи муоширати забони ҳориҷӣ мегадарад.

Ташаққул салоҳиятмандии касбӣ-ҳаҷангӣ мутобиқшавии касбӣ-ҳаҷангӣ, яъне ҳамгироии фард ба ҳаҷангии навро дар бар мегирад ва бо ҳадафҳои асосии таълим: амалӣ, рушд ва тарбиявӣ робитаи ногуҳастаи дорад. Вазифаи тарбиявӣ муҳимтарин аст, зеро дар насли наврас ташаққул ёфтани ҳисси ватандӯстӣ ва интернационализм ба ҳалли ин вазифа вобаста аст. Мо бо омӯхтани забони ҳориҷӣ дар шуури одам маданияти озоиштаро ташаққул медеҳем. Мо ҳодисаҳои забонӣ, урфу одат, анъана, санъат, тарзи ҳаёти халқҳоро меомӯзем ва муқоиса мекунем. Салоҳиятмандии касбӣ-ҳаҷангӣ ҳамчун ҷузъи Салоҳиятманди коммуникативӣ баррасӣ мешавад. Ва ҳуди раванди муошират як намуди махсуси фаъолияти инсон аст, ки ба таъсис ва нигоҳдории алоқа ниғаронида шудааст ва барои интиқоли иттилоот байни одамон истифода мешавад. Воҳиди муошират як намуди муайяни амал, ба истилоҳ амалҳои нутқӣ мебошад: тасдиқ, дархост, савол, узрҳои, миннатдорӣ ва ғ. Табиитарин намудҳои муоширати шифоҳӣ, яъне шундан ва гуфтор мебошанд, ки аксар вақт дар шакли баён зоҳир мешаванд. шакли диалогӣ. **Муваффақияти муоширати шифоҳӣ аз омилҳои зерин вобаста аст:**

- мавҷудияти хоҳиши муошират, яъне амалӣ намудани нияти нутқи пайдошаванда;
- қобилияти амалӣ намудани ниятҳои нутқӣ, ки имкон медеҳад бо одамони дигар робита ва робита барқарор карда шавад, онҳоро огоҳ созад ва бовар қунонад, ба донишу маҳорати онҳо таъсир расонад, исбот ва баҳс;
- доштани захираи қоғии луғати аз ҷиҳати касбӣ зарурӣ, шаклҳои нутқ, ки барои иҷрои «амалҳои шифоҳӣ» заруранд: оғоз қардан, идома додан, анҷом додани муқолама, ташаққулро ба даст гирифтани, мавзӯи сӯҳбатро тағйир додан ва ғайра, инчунин тарзи рафтори дурустро омӯхтан ҳангоми муошират бо шарик. Ҷузъи муҳими малақаҳои нутқ дар раванди муошират автоматизми истифодаи формулаҳои этикети нутқ - тактикаи маъмулии муошират, ки ба соҳаҳои ҳаррӯза ва касбии муошират хос аст ва формулаҳои стереотипии нутқ, ки ниятҳои

гуногуни коммуникативиро дар раванди муошират ифода мекунанд, мебошад. Дар баробари ин коидаҳои рафтори нутқро, ки бо қонунҳои нонавиштаи қорбурди ҳолатии воҳидҳои забонӣ, ки дар ҳар ҷомеа муқаррар шудаанд, алоқаманданд, дар хотир доштан зарур аст. Ин омилҳо моҳияти Салоҳиятманди коммуникатсиониро ташкил медиҳанд, яъне қобилияти ба ҳам алоқаманд кардани воситаҳои забонӣ бо вазифаҳо ва шароити муошират, ба инобат гирифтани муносибати байни муошират, ташкили муоширати шифохӣ, бо назардошти меъёрҳои иҷтимоии рафтор ва ба мақсад мувофиқ будани коммуникативии изҳорот. Фаъолияти нутқи хонандагонро тавассути омӯзиши забонҳои шартӣ бо ёрии машқҳои муошират, ки бозӣҳои нақшофариро дар бар мегиранд, пурзӯр кардан мумкин аст.

Бозии нақшофарӣ яке аз шаклҳои ташкили фаъолияти нутқ мебошад, ки бо мақсади таълим истифода мешавад. Асоси бозии нақшофариро муоширати муташаккилонаи нутқи хонандагон мувофиқи нақшҳои байни онҳо ва сюжети бозӣ тақсимшуда ташкил медиҳад. Худи истилоҳи "бозӣ" дар забонҳои гуногун ба мафҳумҳои шӯхӣ ва ханда, сабукӣ ва лаззат мувофиқат мекунад ва робитаи ин равандро бо эҳсосоти мусбӣ нишон медиҳад. Қуллаи таҳаввулотӣ фаъолияти бозӣ сюжет ё бозии нақшофарист, ба истилоҳи Л. С. Виготский - «вазъияти ҳаёӣ». Ба ақидаи М. Ф. Стронин, бозӣ фаъолияти махсус ташкилшуда буда, шиддати қувваҳои эҳсосӣ ва равониро талаб мекунад. Бозӣ ҳамеша қабули қарорро дар бар мегирад - чӣ бояд кард, чӣ бояд гуфт? Хоҳиши ҳалли ин саволҳо фаъолияти равонии нақшофаронро тезу тунд мекунад. Ва азбаски донишҷӯ дар як вақт забони хориҷиро медонад, дар бораи имкониятҳои васеи истифодаи бозӣҳои нақшофарӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ суҳан рондан мумкин аст. Нақш дар раванди таълим, бахусус дар раванди ташаккули салоҳиятманди касбӣ-фарҳангӣ то чӣ андоза муҳим аст? Гуфтан мумкин аст, ки бозии нақшофарӣ барои ташаккули ин салоҳиятманди хонандагон аҳамияти қалон дорад. Дар раванди гузаронидани бозӣҳои нақшофарӣ робитаи зич ва фаъолонаи маҳорати хонандагон бо воқеияти касбӣ фарҳангии забони бо иштироки бевоситаи омӯзгор омӯхташаванда, истифодаи китобҳои дарсӣ, инчунин дигар воситаҳои таълим. Фаъл гардидани фаъолияти хонандагон дар раванди гузаронидани бозии нақшӣ бо истифода аз воситаҳои техникӣ таъмин карда мешавад. Дар марҳалаи ҳозира донишҷӯён ҳангоми суҳанронии худ аз барномаи Power Point ва системаи проексияи фосилавӣ васеъ истифода мебаранд, ки ин равандро барои муошират боз ҳам ҷолибтар ва эҷодӣ ва ҳам барои шунавандагон ҷолибтар ва визуалӣ мегардонад. Илова бар ин, барои эҷоди ҳолатҳои нақшӣ, ки дар асоси онҳо бозӣҳо ташкил ва гузаронида мешаванд, тавсифи вазъиятҳо, дастурҳо ва муҳимтар аз ҳама, омӯзиши ҳеле тӯлонӣ ва ҳамаҷонибаи забон дар раванди иҷрои машқҳо, ки баъзе аз онҳо нақш доранд, истифода мешаванд.

Бозӣҳои нақшофарӣ як қатор вазифаҳоро иҷро мекунанд, ки дар раванди муошират амалӣ мешаванд: 1) бозии нақшӣ намунаи муоширати байнишахсӣ буда, зарурати муоширатро бо забони хориҷӣ ба вуҷуд меорад ва ба ин маънӣ он як қатор вазифаҳои ҳавасмандкуниро иҷро мекунад. функцияи ҳавасмандкунанда; 2) бозии нақшофарӣ вазифаи таълимиро иҷро мекунад, зеро бозии нақшӣ бозии омӯзишӣ мебошад, зеро он асосан интиҳоби воситаҳои забониро муайян мекунад, ба рушди малака ва маҳорати нутқ мусоидат мекунад ва имкон медиҳад, ки тақлид муоширати донишҷӯён дар ҳолатҳои гуногуни нутқ. Бозии нақшофарӣ машқест барои аз худ кардани маҳорат ва маҳорати нутқи диалогӣ дар муоширати байнишахсӣ; 3) бозии нақшофарӣ вазифаи ориентирро иҷро мекунад. Бозии нақшҳо дар хонандагон қобилияти бозӣ кардани нақши шахси дигарро инкишоф медиҳад.

Диккати хонандагонро ба банақшагирии рафтори нутқи худ ва рафтори ҳамсӯҳбат равона мекунад, қобилияти идора кардани амалҳои онҳо, баҳодиҳии ҳолисона ба амали дигаронро инкишоф медиҳад. Аз ин рӯ, бозии нақшофариро метавон ҳамчун намунаи дақиқтарини муошират шумурд, зеро он тақлид ба воқеиятро дар хусусиятҳои муҳимтарини худ дар бар мегирад. Муҳим аст, ки дар бозӣҳои нақшӣ рафтори шифохӣ ва ғайривербалии шарикон бо ҳам зич алоқаманд бошад. Аз ин рӯ, бозии нақшбозиро метавон як навъ моделсозии шароити фаъолияти касбии оянда номид, ки дар ҷараёни он донишҷӯён маҳорати касбии худро инкишоф дода, сипас тақмил медиҳанд.

Барои бомуваффақият иҷро кардани нақшҳо, нуктаҳои зерин бояд ба назар гирифта шаванд: - интиҳоби вазъията муайяншудаи сохторҳои забонӣ бо дарназардошти вижагиҳои касбӣ-фарҳангии муошират, яъне формулаҳои этикети нутқ (салому алейк, мурочиат, миннатдорӣ, ҳайрбод ва ғ.); - доштани шаклҳои интонатсионие, ки эҳсосотро ифода мекунанд,

то ки ичрои нақши воқеӣ ба назар расад; - фаҳмиши ҳатмӣ дар бораи ҳадафи бозии нақшбозӣ ва мундариҷаи он бо мақсади ба қадри имкон асли ифода кардани он.

Дар хотима бояд таъкид кард, ки ба раванди таълим ба таври мақсаднок дохил намудани унсурҳои муоширати нақшофарӣ имкон медиҳад, ки муоширати тарбиявӣ ба раванди табиӣ муоширати байни шахсиятҳои мушаххас наздик карда шавад. Бозии нақшофарӣ ба шумо таълим медиҳад, ки ба истифодаи иҷтимоии забони хориҷӣ ҳассос бошед. Сӯҳбатчиҳои хуб аксар вақт на касест, ки аз сохторҳои бехтарин истифода мебаранд, балки онест, ки бештар метавонад, возеҳиятеро, ки шарикон дар он ҳастанд, ба инобат гиранд, маълумотро, ки аллакай маълум аст (аз вазъият, таҷриба) ба инобат гиранд ва он воситаҳои лингвистиро интихоб кунанд, ки барои муошират бештар муассир бошанд. Бартариҳои калони бозиҳои нақшофарӣ дар он аст, ки қариб тамоми вақти таҳсил дар ин фаъолияти донишҷӯён ба амалияи нутқ бахшида мешавад, дар ҳоле ки на танҳо сухангӯ, балки шунаванда низ ба қадри имкон фаъол аст, зеро ӯ бояд дарк ва дар хотир нигоҳ дорад. Эродҳои шарик, онро бо мазмуни бозии нақшофарӣ алоқаманд кунанд, муайян кунанд, ки он чи тавр ба вазъият ва вазифаи муошират мувофиқ аст ва дар охир бо истифода аз забон воситаҳои нутқи ба ин нақш мувофиқ ба нишондод дуруст ҷавоб диҳад. Дар ин ҷо танҳо баъзе аз ҷанбаҳои муҳимтарини аҳамияти бозиҳои нақшофарӣ дар раванди ташаккули салоҳиятмандии касбию фарҳангӣ оварда шудаанд. Албатта, ин проблема бисёрҷабҳа буда, омӯзишу муҳокимаи минбаъдаро тақозо мекунад.

Адабиёт:

1. Баграмянц Н. Л. Современные теории и методы обучения иностранным языкам. – М.: Экзамен, 2006.
2. Ларина М. В. Ролевая игра как средство интенсификации обучения групповому общению. – Вестник КАСУ № 2, 2005.
3. Ларина М. В. Ролевая игра как средство интенсификации обучения групповому общению. – Вестник КАСУ № 2, 2005.
4. Формановская Н. И. Речевой этикет. – М.: Высшая школа, 1990.
5. Livingstone, Carol. Role playing in language learning / Carol Livingstone. – М.: Высшая школа, 1988.

Калидвожаҳо: нақшофарӣ, салоҳиятмандӣ, интернационалӣ, фарҳангӣ, байнишахсӣ, воқеӣ, дидактикӣ, ҳаёӣ, бисёрҷабҳа, касбӣ.

Аннотация

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ИГРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Целенаправленное включение в образовательный процесс элементов стратегической коммуникации позволяет приблизить образовательную коммуникацию к естественному процессу общения между конкретными личностями. Деловая игра учит быть чувствительным к социальному использованию иностранного языка. Хороший коммуникатор часто оказывается не тем, кто наилучшим образом использует структуры, а тем, кто лучше всего способен учитывать ясность, в которой находятся партнеры. Большим преимуществом ролевых игр является то, что практически все учебное время в этой студенческой деятельности отводится на речевую практику, при этом максимально активен не только говорящий, но и слушающий, ведь он должен понимать и запоминать высказывания партнера, связать его с содержанием игры, определить, насколько он соответствует ситуации и задаче общения.

Ключевые слова: планирование, компетентности, интернациональный, культурный, межличностный, реальный, дидактический, воображаемый, многогранный, профессиональный.

Annotation

STRATEGIC GAMES IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL AND CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS

Purposeful inclusion of elements of strategic communication in the educational process makes it possible to bring educational communication closer to the natural process of communication between specific individuals. The business game teaches you to be sensitive to the social use of a foreign language. A good communicator is often not the one who makes the best use of structures, but the one who is best able to take into account the clarity that partners are in. The big advantage of role-playing games is that almost all study time in this student activity is devoted to speech practice, while not only the speaker, but also the listener is as active as possible, because he must understand and remember the partner's statements, associate it with the content of the game, determine how it corresponds to the situation and the task of communication.

Keywords: planning, competence, international, cultural, interpersonal, real, didactic, imaginary, multifaceted, professional.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қараева Шабнам Ғулומалиевна, магистранти соли аввали кафедраи забони немисӣ, факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911298988

Рохбари илмӣ: доктори илми педагогика Сайфуллоев Хайрулло Хайруллоевич

Сведения об авторе: Қараева Шабнам Ғулומалиевна, магистрантка первого курса кафедры немецкого языка, факультета романо-германских языков Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айнӣ. Телефона: +992 911298988

Научный руководитель: доктор педагогических наук, Сайфуллоев Хайрулло Хайруллоевич

About the author: Qaraeva Shabnam Gulomalievna, first-year master degree of the Department of Germany language, of the Faculty of Romano-Germanic Languages of the State Pedagogical University of Tajikistan by name Sadriddin Aini. Phone number: +992 911298988

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences, Saifulloev Khayrullo Khayrulloevich

ХУСУСИЯТҲОИ ОДОБИ МУОШИРАТ ДАР ПСИХОЛОГИЯИ МИЛЛӢ

Масъалаи муносибатҳои инсонӣ объекти омӯзиши соҳаҳои гуногуни илмҳои муосири ҷамъияти гардидааст. Пеш аз ҳама таваҷҷӯҳи сотсиологҳо, педагогҳо ва психологҳо ба худ ҷалб намудааст. Маҳфуми муошират вобаста ба мақсад ва омӯзиши ҳар як ҷанбаи шарҳ дода мешавад. Дар илми психология ва педагогика он объект ва предмети махсуси тадқиқоти буда, ҷунби мавқеи ҳар як шахс дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ вобаста ба тарз, усул, муошират, риоя кардани қоидаҳои муошират аз рӯи меъёрҳои ба худ хоси миллии ва умумибашарӣ муайян карда мешавад.

Психологҳо аслан тарафи объективии муносибати одамонро ҳамчун робитаи интихобии шароитҳои ҳаёт ва меҳнат ва пеш аз ҳама меомӯзанд.

Педагогҳо муносибатро ҳамчун воситаи ташаккул додани шахсияти инсон дида мебароянд. Дар ин навбат бояд ҷанбаҳои ахлоқии психологии муошират ҳамчун ба таҳлил гардад. Зеро ҳам муносибатҳои ҷамъияти ва ҳам байни шахсӣ маҳз дар муошират ошкору амалӣ мегардад. Умуман ҷамъияти инсониро бе муошират тасаввур кардан ғайри имкон аст. Ҳамчунин маҳфуми муошират маънии раванди барқарорсозӣ ва рушди робитаи алоқаи байни одамонро мефаҳмонанд, ки аз талабот барои ғайриқонунии яқоя. Мубодилаи ахбор, афкор, эҳсосот ва амсоли он ба миён меояд.

Дар маҷмӯъ он тартибу қоидаҳои рафтору одоро, ки инсон дар муносибат бо атрофиён риоя мекунад, одоби муошират меноманд. Муошират на танҳо масъалаи муҳими илм дар бораи ахлоқ, балки ҷузъи муҳими ҳулу рафтори инсон аст. Муошират ба эҳтиётҳои инсон ба инсонӣ дигар асос ёфтааст. Бо ҳамин сабаб муқола, гуфтугӯ, суҳбат, робитаи забонӣ воситаҳои асосии муоширати байни одамон ҳисоб меёбад.

Муошират дар ҳаёти инсон вазифаҳои муайянеро иҷро мекунад. Аз ҷумла, муошират метавонад воситаи расонидан ё гирифтани ахбори тоза, ғайриқонунии инсон аз ҳолатҳои ғамгинӣ “асабоният ва амсоли онҳо гардад ё худ тавассути муошират инсон имкон пайдо мекунад, ки аз дигарон арзишҳои ахлоқии фарҳангии навро биомӯзад. Аз ин рӯ, ибораи машҳур, ки “ҳаёт ин муошират аст” то андозае асос дошта, риояи тартибу қоидаҳои муошират ҳаёти шахсро рағбатпур пурсамартар мегардонад.

Мақома, ки инсон ҳангоми муошират ба ҷо меорад, гуногун аст. Ё дар як вақт на танҳо аъзои оила” коллектив, ҷамъият балки харидор ҳангоми ба мағоза, ё бозор омадан, хизматчи ё тамошобин дар театр, институтҳои иҷтимоӣ, ва ғайра мебошад. Воситаи асосии муоширати ба одамон дар ҳама ҷанбаҳои ҳаёт – ҳоҳ маиши ҳоҳ шахсӣ, касбӣ, ҷамъиятӣ, маданӣ ва ғайра муоширати забон таъалуқ дорад. Маданияти муошират тавассути маданияти забон, имою ишора ҳаракати ҷеҳра ошкор мегардад. Ба ҳама маълум аст, ки ҷи гуна ба рӯҳи вазъи одамон дар ҳолатҳои гуногун ва ҳатто хеле мураккаб ҳам муносибати хайрхоҳона ва суҳанони ҳалимон аз қабилӣ “марҳамат, барақа ёбед, бубахшед, аз лутфатон минадорам, ташаккур” ва монанди инҳо ба таври сеҳрангез таъсир мерасонад. Тарзи муошират, хусусияти муносибат ба дигарон аксаран тарзи ҷавоб, муомиларо дар коллектив, барқарор гардидани муносибатҳои дӯстона, рағбатпур ё баръакс ихтилофу низоъро ба миён оварданиш мумкин аст.

Аз рӯи маданияти муошират, тарзи гуфтор метавонад маданиятнокии шахсро маълум намояд. Муошират- оинаи маданияти одам аст. Маҳз дар муошират маълумотнокӣ, босаводӣ, донишмандии забони адабӣ, маҳорати истифодаи онҳо зоҳир мегардад. Ҳаминро бояд ба инобат гирифт, ки назокатӣ “бодикқатӣ, ҳалимӣ қоидаҳои асосии одоби муоширатро дар бар мегирад. Худи ҳамон як ибораи “хуш омадед”-ро ба лаҳни маҳин, боназоқат, бо вачд ё безъятинона” дағал ё мутақаббиро талаффуз кардан мумкин, яъне шакли муошират дар оҳанги муайян шӯҳиомез ё ҷиддӣ, маҳрамона ё ошкоро, хайрхоҳона ё безъятинона низ зоҳир мегардад. Аз ин рӯ оҳанги суҳан, тарз ва лаҳни нутқ новобаста аз мазмуни нутқ (метавонад ҳам маломат, ҳам сарзаниш ва ғайра бошад) дар муошират рӯҳияи муайянеро ба вуҷуд оварда, характерро муайян месозад.

Дар одоби муошират ҳисси назокату одоб аҳмияти зиёд дорад. Ҳаминро бояд қайд кард, ки қудрати суҳан ҷунон аст, ки метавонад ҳам дастгири карда, бовари намояд ва ҳам рӯҳафтада. Бинобар ин моро зарур аст, ки маданияту муошират ва одоби суҳанвариро донишманд бошем.

Маданияти муошират пеш аз ҳама, вобаста ба шароит ва муносибати мақсади муносибат

беғалат ва пурмазмун баён кардани фикр аст. Маданияти муошират мавзуи баҳси забон, адабиёт, ахлоқ зебоиносӣ, мантиқ ва фарҳангшиносӣ мебошад ва дар фарҳангшиносӣ бошад дараҷаи маданияти мардуми ҷомеа ба мо маълум гардад, пас ҳислати одамонро дар ҷараёни сӯҳбат метавон фаҳмид. Оид ба масъалаҳои фалсафии муошират назар кунем, муошират аз ҷиҳати мазмуну шакл ба зебою зишт тақсим мешавад, ин ҷиҳатҳои онро илми зебоиносӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Ҳадафи мо ин аст, ки таҳлилу таҳқиқи маданияти муошират ба таври ҳамаҷониба сурат гирад. Ақидаю пандҳои судбахш дар хусуси санъату одоби муошират аз қадим улаём дар байни мардуми Шарқу Ғарб вучуд дорад. Омӯзишу аз бар кардани он дар таълиму тарбияи ҳар як фарди ҷомеа аз рӯи мақсади ҳеш буда, он қисми таркибии фарҳанги миллии мебошад.

Адабиёт:

1. Амонов Н. Қ. Асосҳои психологии муоширати педагогӣ. – Душанбе, 2003.
2. Қодиров С. Психология и чтимой. - Душанбе., 2004
3. Одоби муошират ва рӯзгордорӣ / А. А. Раҳмонзода. Х. М. Зиёев. – Душанбе, 2017. – 14 с.
4. Юнусова Н. М. Психология. – Душанбе, 2010.

Калидвожаҳо: одоби муошират, хусусиятҳои муошират, объекти муошират, зоҳиравии одоби муошират, маданияти муошират, интонотсия.

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ЭТИКИ ОБЩЕНИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Проблема человеческих отношений стала объектом изучения в различных областях социальных наук. Прежде всего, это привлекает внимание социологов, педагогов и психологов. Общение объясняется целями и изучением каждого предмета. В области психологии и педагогики это особый предмет и предмет изучения. Потому что положение каждого человека в рамках общественных отношений определяется способом, способами, общением, соблюдением правил общения в соответствии с нормами национального и общечеловеческого характера.

Психологи изучают водные пути отношений как избирательную связь человека с условиями жизни, работы и, прежде всего, с людьми.

Педагоги рассматривают общение как средство формирования личности человека. В этой последовательности необходимо всесторонне проанализировать этические и психологические аспекты общения. Поскольку как социальные, так и межличностные отношения становятся очевидными и действительными в общении. Невозможно представить человеческое общество без общения. Также сущность общения заключается в том, что процесс восстановления и развития общения между людьми приводит к тому, что подключается потребность в совместной деятельности. Происходит обмен мнениями, новостями, эмоциями и т. д.

Ключевые слова: ассоциации, культура, информация, аспект, социология, психология, цель.

Annotation

ETHICAL CONFLICTS IN PSYCHOLOGY, COMMUNICATION

The issue of human relations has become an object of study in various fields of social Sciences. First of all, it attracts the attention of sociologists, teachers and psychologists. Communication is explained by the goals and study of each subject. In the field of psychology and pedagogy is a special subject and subject of study. Because the position of each person within the framework of social relations is determined by the way, methods, communication, compliance with the rules of communication in accordance with the norms of national and universal character.

Psychologists study the waterways of relations as a selective connection of a person with the conditions of life, work and, above all, with people.

Teachers consider communication as a means of forming a person's personality. In this sequence, it is necessary to comprehensively analyze the ethical and psychological aspects of communication. As both social and interpersonal relationships become apparent and valid in communication. It is impossible to imagine human society without communication. Also, the essence of communication is that the process of restoration and development of communication between people leads to the fact that the need for joint activity is connected. There is an exchange of opinions, news, emotions, etc.

Keywords: ethics of communication, features of communication, object of communication, manifestation of business ethics of communication, culture of communication, intuition of communication

Маълумот дар бораи муаллиф: Бозоров Аюб Ҷамшедович, магистранти соли дуҷуми ихтисоси психологияи амалӣ, факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: +992 555558897, почта: aybjon.bozorov4231@mail.ru

Сведения об авторе: Бозоров Аюб Ҷамшедович, магистрант второго курса факультета психологии Таджикский государственный педагогический университет по имени С. Айни. Телефон: +992 555558897, E-mail: aybjon.bozorov4231@mail.ru

About the author: Bozorov Ayub Jamshedovich, second-year master's student, majoring in applied psychology, Faculty of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after S. Exactly. Phone: +992 555558897, mail: aybjon.bozorov4231@mail.ru

ДУШВОРИҲОИ МУТОБИҚШАВИИ ИҶТИМОИИ ДОНИШЧӢӢ-РАВОНШИНОСОНИ СОЛИ АВВАЛИ ТАӢСИЛ БА ШАРОИТИ ТАӢСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

ДонишчӢ шудан дар донишгоҳ орзуи зиӢди инсонҳо мебошад. Пас аз шодио сурур, эҳсоси хушбахтии моҳҳои аввали таҳсил тадричан марҳалае фаро мерасад, ки бисёре аз донишчӢ танҳо онро аз сар мегузаронанд, ин ҳолати ноумедӣ, вазнинӣ, танҳой аст. ДонишчӢни курси якум тарзи ҳаёти муқаррарии худро тағйир медиҳанд, ки раванди мутобиқшавиро дар бар мегирад. Гузаштани ин раванд замина мегузорад, ки ин шартӣ муҳими комёбиҳои минбаъдаи донишчӢни мебошад.

Ҳоло масъалаи ба донишгоҳи омӯзгорӣ дар факултаи психология мутобиқ кардани донишчӢни диққати зиӢд олимонро ба худ ҷалб мекунад. Масъалаҳои умумии мутобиқшавӣ дар асарҳои мутафаккирони тоҷик Давлатов М, Сатторозода С, Н, Зеваров Х, Шарипова М, Каримӣ К, Ёрахмадов А, Абдурашидов Н, аз мамлакатҳои муштараку мановеъ А. Я. Варламов, В. Н. Бородулина, В. М. Кузьмина ва дигарон мақолаҳои илмӣ қоркард гардидааст. Мақсади раванди педагогӣ ташаккули шахсияти мутаносиб бо мавқеъ ва муносибатҳои ҷаҳонбинӣ нисбат ба таҳсил ва касб, таъмини қобилият ва омодагии хатмкунанда ба дастовардҳои баланди ҷомеа мебошад. Аз ин рӯ, фаъолияти педагогӣ ба ташкили ҳамкориҳои байни донишчӢни ва омӯзгорон асос меёбад, яъне. оид ба таълими ба донишчӢни нигаронидашуда, ки барои инкишофи қобилияти худмузӣ, худмуайянқунӣ, худтакмил додан, худшиносии ҳар як донишчӢ шароити оптималӣ фароҳам меоварад. Аз ин рӯ, раванди мутобиқшавии донишчӢни аҳамияти калон дорад [3, с. 39].

Проблемаи мутобиқшавии донишчӢни курси якум яке аз проблемаҳои муҳими умумии назариявӣ буда, то ҳол мавзӯи анъанавии муҳокима мебошад, зеро маълум аст, ки мутобиқшавии ҷавонон ба ҳаёти донишчӢи раванди мураккаб ва гуногунҷанба буда, ҷалби донишчӢниро талаб мекунад, ки захираҳои иҷтимоӣ биологӣ организм, ки ҳануз пурра ташаккул наёфтааст. Аҳамияти масъаларо вазифаҳои оптимизатсияи раванди «даромад»-и мактабчагони дӯрӯз ба системаи муносибатҳои дохилидонишгоҳӣ муайян мекунад.

Тезонидани равандҳои мутобиқшавии донишчӢни курси якум ба тарзи нави зиндагӣ ва фаъолияти онҳо, омӯзиши хусусиятҳои психологӣ, ҳолати равонӣ, ки дар фаъолияти таълимӣ дар марҳилаи ибтидоӣ таълим ба вучуд меоянд, инчунин муайян намудани хусусиятҳои педагогӣ ва шароити психологӣ фаъл гардондани ин процесс вазифаҳои ниҳоят муҳим мебошанд.

Ҳаёти донишчӢи аз соли аввал оғоз мешавад ва аз ин рӯ, ба зиндагӣ ва таҳсил дар донишгоҳ бомуваффақият мутобиқ шудани донишчӢи якум гавари ташаккули минбаъдаи ҳар як донишчӢ ҳамчун шахсият, мутахассиси оянда мебошад. Пас аз ворид шудан ба муассисаи нави таълимӣ, донишчӢ аллакай баъзе муносибатҳо, стереотипҳои муқарраршуда дорад, ки дар оғози омӯзиш тағйир меёбад ва вайрон мешаванд. Муҳити нав, дастаи нав, талаботҳои нав, аксар вақт - ҷудой аз волидон, натавонии идора кардани "озодӣ", мушқилоти муошират ва бисёр ҷизҳои дигар боиси мушқилоти психологӣ, мушқилот дар таълим, муошират бо ҳамсинфони, муаллимони мегардад.

Проблемаи мутобиқ намудани донишчӢни ба шароити таҳсил дар мактаби оӣ ҳамчун психолог, яке аз вазифаҳои муҳимест, ки ҳоло дар педагогика ва дидактикаи мактабҳои оӣ таҳқиқ карда мешавад. Дар баробари ин, хусусияти раванди мутобиқшавии донишчӢни дар мактабҳои оӣ бо фарқияти усулҳои таълим дар мактабҳои миёна ва оӣ муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, масалан, донишчӢни соли аввал малака ва малакаҳои надоранд, ки дар донишгоҳ барои бомуваффақият аз худ кардани барнома заруранд. Кӯшиши ҷӯброни ин бо субот на ҳамеша ба муваффақият оварда мерасонад. Ба талаботи нави таълим мутобиқ шудани талаба вақти зиӢде лозим аст. Ин аксар вақт боиси фарқиятҳои назаррас дар фаъолият ва маҳсусан дар натиҷаи он, ҳангоми таълим додани як шахс дар донишгоҳ мегардад. Илова бар ин, муттасилии сушт байни таҳсилоти миёна ва оӣ, асолати методология ва ташкили ҷараъни таълим дар донишгоҳ, миқдори зиӢди иттилоот, набудани малакаҳои қори мустақилона боиси фишори баланди эмотсионалӣ мегардад, ки аксаран боиси ноумедӣ аз интиҳоби ихтисос касби оянда мегардад. Аз ин ҷост, ки нишондиҳандаҳои пасти таҳсил дар соли аввал, нофаҳмӣ ва эҳтимолан рад кардани шароити талаботи донишгоҳ мушқилот ба вучуд муояд. ЗиӢда аз он,

аксар вақт ташкили фаъолияти таълимӣ дар соли якум мутобиқ шудани донишҷӯён ба шароити конкретии мактабҳои олий ба таври бояду шояд таъмин намекунад. Дар натиҷаи муносибати номуносиб ба ташкили раванди педагогӣ, ки ба ҳалли проблемаҳои мутобиқшавии хонандагон нигаронида шудааст. Номутобиқатии амали омӯзгорон, ба ҳалли ин масъала таваҷҷӯҳи нокифояи роҳбарон ба раванди таълим мутобиқ шудани донишҷӯён хеле душвор мегардад. Дар педагогика сабабҳои характери психологию педагогӣ, ки боиси душвориҳои азхудкунии фаъолияти мушаххаси тарбиявии донишҷӯён, инчунин таъмини мутобиқати иҷтимоию психологию донишҷӯён ба фаъолияти таълиму тарбия мегарданд, ба қадри кофӣ ошкор карда нашудаанд [5, с. 240].

Дар ҳамин ҳол, ҳамаи донишҷӯёни раванди таълим ба мутобиқшавии муассир ба донишгоҳ манфиатдоранд: на танҳо ҳуди донишҷӯёни курси якум, балки омӯзгорону кормандони бо онҳо коркунанда, роҳбарияти факултетҳо ва донишгоҳ низ барои мутобиқ шудан азият мекашанд. Оғози бомуваффақияти таълим метавонад ба донишҷӯ дар таҳсили минбаъдаш кумак расонад, ба раванди ташаккули муносибат бо омӯзгорон ва ҳамкорони гурӯҳ таъсири мусбӣ расонад, таваҷҷӯҳи ташкилотчиёни ҷамъиятҳои илмӣ донишҷӯён ва роҳбарони дастаҳои эҷодӣ ва иттиҳодияҳои гуногуни донишҷӯён, фаълони факултет ва ҳаёти ҷамъиятии донишгоҳро ҷалб кунад. Фаъолияти минбаъдаи касбӣ ва рушди шахсии мутахассиси оянда бештар аз муваффақияти мутобиқшавии донишҷӯ ба муҳити таълимии донишгоҳ вобаста аст. Дар мутобиқшавӣ шартан 3- намуд чудо карда мешавад: физиологӣ, иҷтимоӣ ва биологӣ. Вазъияти саломатии донишҷӯён бо захираҳои мутобиқшавӣ дар раванди таълим муайян карда мешавад.

Дар адабиёт таснифоти донишҷӯён аз рӯи дараҷаи мутобиқшавӣ, вобаста ба дараҷаи ташаккул, инкишоф, устувории фаъолияти робитаҳои маърифатӣ, ҳавасмандӣ, ихтиёрӣ, иҷтимоӣ ва коммуникатсионии донишҷӯён дар муҳити таълимии донишгоҳ пешниҳод шудааст, ки аз чунин қисматҳо иборат аст [4, с. 169].:

- мутобиқнашуда (сатҳи паст), ки бо пайвасти номуайяни ҳадди аққал дар яке аз самтҳои интихобшуда ва ноустувории қори пайвастҳо тавсиф мешавад;

- миёнамутобиқшуда (дараҷаи миёна), ки бо ташаккули ҳамаи намудҳои алоқа дар ҳолати набудани устувории онҳо ё мавҷудияти ақаллан як пайвасти устувор хос аст, дар ҳоле, ки дигар алоқаҳо ҳануз ташкил нашудаанд;

- мутобиқшуда (дараҷаи баланд), ки бо ташаккули ҳамаи алоқаҳо хос аст ва дар аини замон фаъолияти муътадили пайваст ақаллан дар як самт мушоҳида мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳаёти омӯзгорони донишгоҳҳо аҳамияти идоракунии мутобиқшавӣ ба фаъолияти касбӣ, таъсири натиҷаҳои мутобиқшавӣ ба раванди табдил ёфтани мутахассиси ояндаро дарк мекунанд. Дар баробари ин, ҳатто дар куҳантарин муассисаҳои таълимии касбии кишвар системаи муассир ва пайваста нашлавандаи қор барои ҳалли ин мушкилот вучуд надорад. Чорабиниҳои қорӣ шумораи қами мутобиқсозонро фаро мегиранд, дароз, расмӣ нестанд ва қори қорӣ аз санҷиши мувофиқ гузаронида намешавад. Аз ин лиҳоз, маълум мегардад, ки роҳҳои ба қор андохтани шароитҳои педагогиро, ки раванди мутобиқшавии донишҷӯёни курси якумро таъмин карда тавонанд, ёфтан лозим аст.

Адабиёт:

1. Асеев В. Г. Теоретические аспекты проблемы адаптации. Адаптация учащихся и молодежи к трудовой и учебной деятельности. Иркутск, 1986. ISBN 8-90035-67
2. Даутова, О. Б. Самообразование учителя как условие его личностного и профессионального развития. О. Б. Даутова, С. В. Христофоров. Инновации и образование. - СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. - Вып. 29. ISBN 978-5-902064-53-4.
3. Левко А. И. Социальная педагогика: учебное пособие. - Мн.: УП «ИВЦ Минфина», 2003 ISBN 9 - 78590-2064-53-4.
4. Мещеряков Б. Большой психологический словарь. Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко, - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. ISBN 6-2658-0074-32.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Издательство «Питер», 2003. ISBN 5-7695-0603-2
6. Селиванов. В. И. Студенческие коллективы. Коллектив и личность 1975. ISBN 5-7695-0603-2.
7. Степанов, С. Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов. Вопросы психологии. - 1985. - № 3. - 31-40 с. ISBN 978-5-89353-271-5.
8. Хрипковой А. Г. Адаптация организма школьников к учебным и физическим нагрузкам. Под ред. А. Г. Хрипковой. - М., 2002. ISBN 5-09067465-1 2.
9. Шаталовой Н. И, Н. М. Бурносова. Управление персоналом на производстве. Под ред. проф. Н. И. Шаталовой, Н. М. Бурносова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. ISBN 5-09067465-1 2.

Аннотация

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ НА ПЕРВОМ КУРСЕ ОБУЧЕНИЯ К УСЛОВИЯМ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Трудности адаптации - это не что иное, как трудности совмещения усилий преподавателя и студента при организации способов учения. Успешную адаптацию студентов можно рассматривать как их включенность: в новую социальную среду; в учебно-познавательный процесс; в новую систему отношений. Бывшие школьники, поступающие в вуз, - только на пути к самоопределению. Многие осознанно выбрали специальность, по которой хотели бы получить образование и трудиться в будущем, но есть и такие, у которых жизненные планы не определены. От успешности адаптации студента в образовательной среде вуза в большей степени зависит дальнейшая профессиональная деятельность и личностное развитие будущего специалиста. Адаптацию условно делят на 3 вида: физиологическую, социальную и биологическую. Состояние здоровья студентов определяется адаптационными ресурсами в учебном процессе.

Ключевые слова: учебно, включенность, самоопределения, жизненные, получить, студент.

Annotation

PROBLEMS OF SOCIAL ADAPTATION OF PSYCHOLOGIST STUDENTS IN THE FIRST YEAR OF TRAINING TO THE CONDITIONS OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

Difficulties in adaptation are nothing more than difficulties in combining the efforts of a teacher and a student in organizing teaching methods. Successful adaptation of students can be seen as their involvement: in a new social environment; in the educational and cognitive process; into a new system of relations. Former schoolchildren entering the university are only on the way to self-determination. Many have consciously chosen a specialty in which they would like to get an education and work in the future, but there are also those whose life plans are not defined. The further professional activity and personal development of the future specialist depend to a greater extent on the success of the student's adaptation in the educational environment of the university. Adaptation is conditionally divided into 3 types: physiological, social and biological. The state of health of students is determined by adaptive resources in the educational process.

Keywords: educational, inclusion, self-determination, life get, student.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бабаева Чамила Зайнитдиновна, магистранти соли аввали факультети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930027124

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Абдурашидов Н. Ф.

Сведения об авторе: Бабаева Джамиля Зайнитдиновна, магистрантка первого курса факультета психологии Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни. Телефон: +992 930027124

Научный руководитель: к. п. н, доцент Абдурашидов Н. Ф.

About the author: Babaeva Jamilya Zainitdinovna, Master of the first year of the Faculty of Psychology of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone: +992 930027124.

Supervisor: researcher, associate professor Abdurashidov N. F.

*Бабаева Чамила Зайнитдиновна,
магистранти соли аввали факултети психология*

ТАҲЛИЛИ ПСИХОЛОГИИ МУШКИЛОТИ МУТОБИҚШАВИИ ДОНИШЧҶҶНИ СОЛИ АВВАЛИ ТАҲСИЛ БА МУҲИТИ МАКОТИБИ ОЛӢ

Имрӯз масъалаҳои мутобиқшавӣ донишҷӯён, ташаккули шахсияти онҳо яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Масъалаи мутобиқшавии донишҷӯён соли аввали таҳсил ба муҳити мактаби олӣ дар маркази диққати зиёди муҳаққиқон, мутахассисони соҳаи маориф мебошад. Таҳлили қорҳои муҳаққиқот доир ба ин масъала аз он шаҳодат медиҳанд, ки донишҷӯёни қурси якум маҳорату малака ва қобилиятҳои гуногуни ҳаётиро доранд, дар шароити донишгоҳ барои бомуваффақият аз худ қардани барномаҳои таълим қушиш мекунад.

Дар психология мафҳуми «мутобиқшавӣ» ба таҷдиди сохтори психикии шахс дар зери таъсири омилҳои объективи муҳити зист, инчунин қобилияти мутобиқ шудан, ба талаботи гуногуни муҳити зисти одам бидуни эҳсоси қорҳатии дохилӣ ва бидуни ихтилоф бо муҳити зист ишора мекунад.

Мутобиқшавии бомуваффақияти донишҷӯёни мактабҳои олиро метавонд қунин арзёбӣ қард:

- дар муҳити нави иҷтимоӣ;
- дар раванди тарбиявию маърифатӣ;
- ба системаи нави муносибатҳо.

Довталобоне, ки ба донишгоҳ дохил мешаванд, танҳо дар қорҳои худмуайянқунӣ худро мутобиқ қарда метавонанд. Шумораи зиёди донишҷӯён ихтисосро интиҳоб қардаанд, ки дар оянда аз қӯи он фаъолият қардан меҳоянд, аммо онҳое низ ҳаянд, ки нақшаи зиндагиашон муайян нашудааст. Аз ин лиҳоз баъзеи донишҷӯён ба шароити таълим мутобиқ нашуда, донишгоҳро тарқ мекунад. Нисбати ба ин масъала Муҳаммадқорай Қошиф барҳақ фармудааст. «Дар дарун оташ набошад, шӯъла қай беруи шавад».

Дар маҷмуъ, қор марҳилаи мутобиқшавии донишҷӯён дар муҳити нави иҷтимоӣ ақсар вақт қудо қарда мешаванд:

- марҳилаи ибтидоӣ, вақте ки донишҷӯ дарқ мекунад, ки дар муҳити нави иҷтимоӣ барои онҳо қӣ гуна рақтор қардан лозим аст, аммо ҳанӯз омода нест, ки низоми арзишҳои муҳити навро эътироф ва қабул қунад ва қӯшиш қунад, ки ба низоми арзишҳои қӯҳна пайравӣ қунад;
- марҳилаи таҳаммулқазирӣ, вақте ки донишҷӯ, бо муҳити нави нисбат ба низоми арзишҳо ва намунаҳои рақтори ҳамдигар таҳаммулқазирӣ зоҳир мекунад;
- эътироф ва қабули унсурҳои асосии низоми арзишҳои муҳити нави баробари эътирофи баъзе арзишҳои донишҷӯ, қурӯҳи муҳити нави иҷтимоӣ;
- ассимилятсия, яъне мувофиқати қомили системаҳои арзишҳои донишҷӯ, қурӯҳ ва муҳити зист.

Психоаналитикҳои муосир мафҳумҳои тағйироти «аллопластики» ва «автопластики»-ро, ки З. Фрейд ворид қардааст ва мувофиқи он ду намуи мутобиқшавии психологиро қудо мекунад:

- мутобиқшавии аллопластикӣ тавассути он тағйирот дар қорҳои беруна ба даст меояд, ки донишҷӯ онро ба талаботи худ мутобиқ мекунад;
- мутобиқшавии автопластикӣ бо тағйирёбии донишҷӯ (сохтори он, малака ва ғ.) таъмин қарда мешавад, ки бо ёрии онҳо донишҷӯ ба муҳити зист мутобиқ мешавад.

Дар байни асарҳои самти психоаналитикӣ равиши концептуалии Э. Эриксоно, ки маҷеъи мутобиқшавии мутақобилаи пайвастаи донишҷӯ ва қомеаро пешниҳод қардааст, қудо қардан лозим аст. Раванди мутобиқшавӣ дар концепсияи ӯ бо формулаи зерин тавсиф қарда мешавад: зиддият - изтироб - ақсуламалҳои муҳофизатии шахс ва муҳити зист - мувожинати гармонӣ ё низоъ.

Э. Эриксон низоъро яке аз натиҷаҳои имқонқазирӣ таъсири мутақобилаи фард ва муҳити атроф дар ҳолате медонад, ки реаксияҳои ҳифзи бадан ва «гузаштҳо»-и муҳит барои барқарор намудани мувожинати вайроншуда ноқифоя бошанд.

Г. А. Хол концепсияи мутобиқшавиро дар асоси хусусияти универсалии тамоюли муқаррар намудани мувожинати байни қуъҳои системаҳои воқеӣ ба назар меқирад. Олим ба таври асоснок исбот мекунад, ки категорияи мутобиқшавӣ ба таҳлили раванди ташаккули

донишчӯ, механизмҳои психологии он дахл дорад. Г. А. Пойнт таъкид мекунад, ки тамоюли ба даст овардани мувозинат, ки дар он яке аз зухуроти принсипи қонунии мавҷудиятро пайдо мекунад, дар ҳамаи зинаҳои инкишофи материя ба амал меояд, тамоми шаклҳои ҳаракати онро аз ҷисмонӣ ба иҷтимоӣ фаро мегирад. Ба ақидаи олим, мутобиқшавӣ ҷараёнест, ки на танҳо барои нигоҳдорӣ ва таҷдиди баъзе муносибатҳои қаблан муайяншуда, балки берун рафтани аз вазъи равоии мавҷуда нигаронида шудааст.

Мувофиқи концепсияи Ҷ. Пиаже мутобиқшавӣ ҳам дар биология ва ҳам дар психология ҳамчун ягонагии равандро ба муқобил раванашуда: аккомодатсия ва ассимилятсия баррасӣ мешавад. Якумин онҳо (бо истилоҳи «мутобиқшавӣ» ба маънои тангтар ишора шудааст) тағйирёбии ғайбӣ организм ё амали субъектро мувофиқи ҳосиятҳои муҳити зист таъмин менамояд. Раванди дуҷумлаи ҷузъҳои муайяни ин муҳити атрофро тағйир дода, онҳоро мувофиқи сохтори организм қорқард мекунад ё ба схемаи рафтори субъект дохил мекунад. Тағйирёбии объекти мутобиқшавӣ (муҳити табиӣ ё иҷтимоӣ) ё тағйирёбии субъекти мутобиқшавӣ, яъне шахс одатан ҳамчун сабаб ва сарчашмаи мутобиқшавӣ фаҳмида мешавад.

Дар марҳилаҳои аввал хусусиятҳо ва сифатҳои рӯҳӣ тавассути мутобиқ қарданидонишчӯ ба талаботи муҳити зист ба вуҷуд меоянд. Ҳамин тавр ба вуҷуд омада, баъд мазмун мустақил пайдо қарда, бо тартиби таъсири баръакс ба муайян қардани инкишофи минбаъдаи инсон шуруъ мекунад. Олимони қайд мекунад, ки донишчӯ на танҳо ба вазъияти ҳозира мутобиқ мешавад, балки дар асоси ҳислатҳои шахсияти қаблан ташаккулифта таъсири муҳити атрофро ба таври махсус шикаста, нисбат ба он (бошууроно ё бешууроно) мавқеи муайяни дохило ро ишғол мекунад.

Мутобиқшавӣ ҳамчун раванди тағйирёбии тарафҳои мутоқобила баррасӣ мешавад. Донишчӯе, ки ба муҳити нави ҷамъиятӣ дохил мешавад, системаи муносибатҳои худро ба таври муайян тағйир медиҳад. Дар навбати худ, гурӯҳ ба пайдоиши шахси навомада, меъёрҳо, анъанаҳо ва қоидаҳои худро ислоҳ мекунад. Дар осори ин самт бештар ба шахсият тавачҷуҳ зоҳир мешавад, маҳз ба ӯ дар раванди мутобиқшавӣ нақши ҳалқунанда дода мешавад [10].

Ҷанбаҳои амалии масъалаҳои мутобиқшавии иҷтимоӣ психологиро олимони зиёде дар як қатор соҳаҳо қор қарда истодаанд. Мутобиқшавии донишчӯён дар гурӯҳҳо ва коллективҳои гуногун, дар соҳаҳои гуногуни ғайбӣ таълимӣ, меҳнатӣ, истеҳсолӣ, бо бемориҳои гуногуни психосоматикӣ ва невротикӣ ва ғайра сабаб шуда метавонад

Бесабаб нест, ки аз солҳои 70-ум дар психологияи иҷтимоӣ ду мафҳуми «мутобиқшавии иҷтимоӣ» ва «мутобиқшавии истеҳсолӣ» баробар истифода мешаванд [3,16]. Коллективи илмӣ лабораторияи психологияи иҷтимоӣ иқтисодии Институти психологияи Академияи фанҳои Россия дар самти омӯзиши мутобиқшавии иҷтимоӣ психологияи шахсият дар соҳаҳои гуногуни ғайбӣ коллективи истеҳсолӣ як қатор тадқиқоти пурсамар анҷом дод. (В. Н. Безносиков, А. Л. Журавлев, О. И. Зотова, Л. В. Ключникова, И. К. Кряжева, В. П. Поздняков, С. Н. Пустовалов, Е. В. Таранов ва дигарон). Ҳамин тавр, Е. Таранов дар қори илмӣ худ оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ психологияи мутобиқшавии донишчӯён мутобиқшавии иҷтимоӣ психологиро ҳамчун «раванди бисёрҷанбаи ташаккули муносибати устувори мусбати шахс ба вазифаҳо ва анъанаҳои донишгоҳ ҳамчун ғайбӣ ва бештар қалб намудани ғайбӣ онҳо, системаи муносибатҳои байнишахсӣ, ҳаёти иҷтимоӣ, пайдо қардани шароит барои худшиносӣ донишчӯёнро мадди аввал гузоштааст.

Мутобиқшавии иҷтимоӣ-фарҳангӣ (ё байнифарҳангӣ) ҳамчун як навъ мутобиқшавии иҷтимоӣ қудо қарда мешавад. Мутобиқшавии байнифарҳангӣ ба маънои васеъ ба раванде дахл дорад, ки тавассути он донишчӯ мутобиқат ба муҳити нави фарҳангӣ ва инчунин натиҷаи ин равандро ба даст меорад. Одатан, ҷанбаи дохилии мутобиқшавӣ, ки дар ҳисси қаноатмандӣ ва пуррагии зиндагӣ ифода меёбад ва қониби берунии он, ки дар иштироки шахс дар ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии гурӯҳи нави зухур меқардад, қудо қарда мешавад [11].

Барои таъкид қардани натиҷаи мутобиқшавӣ аксаран мафҳуми «мутобиқшавӣ»-и донишчӯ ё гурӯҳ истифода мешавад. Мутобиқшавиро метавон ҳамчун қунин ҳолати субъекти муайян қард, ки ба ӯ имқон медиҳад, ки худро дар муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ озод ва бемаҳдуд ҳис қунад, ба ғайбӣ асосӣ шомил шавад, тағйиротро дар муҳити муқаррари иҷтимоӣ-фарҳангӣ эҳсос қунад, ба шахсияти дохилишахсӣ ворид шавад масъалаҳои маънавӣ, бо шаклу роҳҳои муқаммалтари муносибатҳои қамони муосирро ғанӣ қардондани қаҳони худро тағйир диҳад.

Хулоса масъалаҳои мутобиқшавии донишчӯёни соли аввали таҳсил аз тарафи тадқиқотчиён ғайбона тадқиқ қарда мешаванд. Ҳамаи муҳакқиқоне, ки бо ин масъала

машғуланд, дар бораи зарурати ёрии махсуси психологию педагогӣ ва баъзан тиббию психологии, ки дар шаклҳои гуногун гузаронида мешаванд, бояд махфӣ монад.

Адабиёт:

1. Битякова М. Р. Организация психологической работы в школе. - М.: Совершенство, 2004. ISBN 5-0028-538-44
2. Гамезо М. В. Петрова Е. А. Орлова Л. М. Возрастная и педагогическая психология, М. 2004. ISBN 5-201-02111-5.
3. Даутова, О. Б. Самообразование учителя как условие его личностного и профессионального развития. О. Б. Даутова, С. В. Христофоров. Инновации и образование. - СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. - Вып. 29. ISBN 978-5-902064-53-4.
4. Кравченко А. И., Тюрина И. О. Социология управления: фундаментальный курс. - М.: Академический Проект; Триеста, 2004. ISBN 8-7857-902064-53-4.
5. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. - 4-е изд. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - Кн. 1: Общие основы психологии. ISBN 5-691-00552-9. ISBN 5-691-00553-7(1).
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Издательство «Питер», 2003. ISBN 5-7695-0603-2
7. Селиванов, В. И. Студенческие коллективы. Коллектив и личность 1975. ISBN 5-7695-0603-2.
8. Степанов, С. Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования.
9. Хрипковой А. Г. Адаптация организма школьников к учебным и физическим нагрузкам. Под ред. А. Г. Хрипковой. - М., 2002. ISBN 5-09067465-1 2.
10. Шаталовой Н. И, Н. М. Бурносова. Управление персоналом на производстве. Под ред. проф. Н. И. Шаталовой, Н. М. Бурносова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. ISBN 5-09067465-1 2.

Калидвожаҳо: *психология, мушкулот, мутабиқшавӣ, донишҷӯён, сол, аввал, таҳсил, муҳит, макотиб, оӣ.*

Аннотация

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ ВЫШЕЙ ШКОЛЫ

Анализ исследовательских работ по данному вопросу свидетельствует о том, что студенты-первокурсники обладают разными жизненными навыками и способностями, стараются успешно осваивать образовательные программы в условиях вуза. Он также отмечает, что в науке психологии под понятием «адаптация» понимается перестройка психической структуры человека под влиянием объективных факторов среды, а также способность приспосабливаться к различным требованиям среды человека, не испытывая внутреннего дискомфорта и не конфликтуя с окружающей средой. Успешная адаптация старшеклассников делит на группы и оценивают. Часто выделяют четыре этапа адаптации студентов в новой социальной среде. Идеи З. Фрейд, Э. Эриксон, Г. А. Холл, Дж. Пиаже, В. Н. Безносиков, А. Л. Журавлев, О. И. Зотова, Л. В. Ключникова, И. К. Крязева, В. П. Поздняков, С. Н. Пустовалов, Е. В. Таранов и другие высказали свое мнение об адаптации первого года обучения в вузах.

Ключевые слова: *психология, проблема, адаптация, студенты, год, первый, образование, среда, школа, вуз.*

Anotation

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF ADAPTATION OF FIRST-YEAR STUDENTS TO THE ENVIRONMENT HIGH SCHOOL

An analysis of research papers on this issue indicates that first-year students have different life skills and abilities, they try to successfully master educational programs in a university setting. He also notes that in the science of psychology, the concept of "adaptation" refers to the restructuring of a person's mental structure under the influence of objective environmental factors, as well as the ability to adapt to various requirements of the human environment, without experiencing internal discomfort and without conflict with the environment. Successful adaptation of high school students is divided into groups and evaluated. Often there are four stages of adaptation of students in a new social environment. Ideas 3. Freud, E. Erickson, G. A. Hall, J. Piaget, V. N. Beznosikov, A. L. Zhuravlev, O. I. Zotova, L. V. Klyuchnikova, I. K. Kryazev, V. P. Pozdnyakov, S. N. Pustovalov, E. V. Taranov and others expressed their opinion on the adaptation of the first year of study in universities.

Keywords: *psychology, problem, adaptation, students, year, first, education, environment, school, university.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бабаева Чамила Зайнитдиновна, магистранти соли аввали факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930027124

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Абдурашидов Н. Ф.

Сведения об авторе: Бабаева Джамиля Зайнитдиновна, магистрантка первого курса факультета психологии Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни. Телефон: +992 930027124

Научный руководитель: к. п. н., доцент Абдурашидов Н. Ф.

About the author: Babaeva Jamilya Zainitdinovna, Master of the first year of the Faculty of Psychology of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadrididdin Aini. Phone: +992 930027124.

Supervisor: researcher, associate professor Abdurashidov N. F.

ТАЪСИРИ МУҲОЧИРАТ ДАР ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Ба андешаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «*муҳочират раванди ногузир ва табиӣ рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ*» шинохта шуда, умдатарин «*сабаби ин равандҳо ҷаҳонишавии иқтисодиёт дар миқёси олам мебошад*». Дар ин росто Ҳукумати Тоҷикистон ва Сарвари давлат низ оид ба муҳочирати меҳнатӣ дастуру санадҳои муфид интишор дода, мувофиқатномаҳои дутарафа байни давлатҳои манфиатдор баста шудаанд. Аз раҳнамудҳои Президент дар ин маврид бармеояд, ки «*ҳисси ватандӯстӣ ва ватанпарвари шахс дар дурӣ аз Ватан*» бештар мегарданд.

Ба муҳочирати меҳнатӣ рӯ овардани сокинони ҷумҳурӣ аз рӯи зарурат ва воқеияти рӯзгор буда, барои дарёфти эҳтиёҷоти зиндагӣ ва бехбудӣ бахшидан ба қору сомони худ шаҳрвандон озими сафар ба ин ё он кишвар мешаванд. Ин хуб аст. Зиндагӣ ва қаму қостҳои он моро ба он воқеа, ки ба ҳама гуна ранҷу заҳмати қарон тоб оварда, бо бозёфтҳои қочиз муҳити созқору ҳаёти қурнишотро ба қонаводаи ҳеш муҳайё сохта бошем. Аммо муқод аз қикри ин нуқта қизи диқар аст. Иддае аз ҳамватанони мо ба муҳочирати меҳнатӣ рафта ниёти бозқашт ба қошонаи худ намеқунанд ва ҳамзамон воқидону ақли байти ҳешро ба қӯшаи қаромӯшӣ месупоранд ва ё қисмате аз қасандозҳои ҳудро ба қонаводашон намеқиристанд. Воқеан ин амал натиҷа ва оқибатҳои муқҳаму қечидаро низ ба дунбол дорад.

Қарвариш ва тарбияти муқакими қарзандон муқаддастарин вақифаи қадару модарон мебошад. Аз ин дидақоҳ ақар ба ақволи қарзандони воқидонашон солиёни қиёд дар муҳочирати меҳнатӣ қарордошта мулоқиза қармоем, дармеёбем, ки қобасомониву қоҳамворихо дар ҳулку атвори ин тоифа қарзандон роҳ ёфта, онҳоро дар қӯчаи қурпечутоби мушқилиҳои рӯзгор андохтааст. Дар ин замина қандин омилҳоро метавон қомбар қард, ки боиси ба вучуд омадани рафтори қомутаносиб дар ниқоди қарзандон мегардад:

- тарбияти қарзандонро ба ашқоси қайр воқузор намудан;
- ба вақъи маишӣ ва иқтимои қарзандон эътибор надодан;
- ба муҳити носолим шомил қардидани наврасон;
- ба қароқирии дониш таваққӯх нақармудан ва қурез аз мактаб;
- дар сари қӯчаву бозор ба муқдурӣ машқул шудан;
- бо максади ба даст овардани даромади роқгон роҳи дуздиву қоратқариро қешаи худ сохтан ва амсоли инҳо.

Тадқикотҳои озмоишӣ иқодақари он аст, ки аз назорати муқассили мактаб ва оила дур қондан, ба андешаи дарёфти маблагӣ муайян афтодан, аз қай қорҳои қошоям роҳ қаймудан, ҳамнишинӣ бо ҳамсолони бадқӯву қачрафтор, бенавой ва қамбизоти аз ҳад беш наврасоноро, ки бо сабабҳои қуноқон воқидонашон дар ҳичрат қарор дошта, боре ҳам ёд аз ақли қонаводаи худ намеқунанд, боис ба он қардидааст, ки наврасон рафтори муқбати ҳудро аз даст диқанд. Ин ҳама беқарқиву беэътиборӣ, ки сабабқори он қеш аз ҳама қадарони ҳудқоҳу қарзандбезор мебошанд, қалби ормонқарастии наврасонро шикаста, онҳоро дар қақорраҳои яёсу қотавонӣ меқузорад.

Воқеият он аст, ки мушқилои ин гуна наврасон беш аз ҳад буда, дар ҳалли он қас ба душворӣ мувоқеҳ мегардад. Зоро ин қиреҳқоро намеқавон ба осонӣ қушод. Гунаҳқор дар ин маврид ҳамон шахсест, ки ишрати лақзаинаи ҳудро аз арзишҳои маънавии инсонӣ боло меқузорад. Қурсате сар ба қонуи тақакқур намеқиҳад, ки имрӯзу қардои авлодаш ба қӣ мақмун қараён меқирад. Бояд дар назди виқдони худ азоб қашад ва роҳоро интиқоб қунад, ки макбули худ ва атрофиён бошад, на мавриди нақӯқиш ва мазаммати диқарон қарор биқирад.

Қайқият ва қолати рӯқии наврасоне, ки муқдатҳо аз тарбият дар қанор қондаанд, ниқоят риққатовар ва ниқаронқунанда мебошад. Рӯқияи равонии онҳоро бо суқанони қучу урён дармон қарда намеқавад. Масалан, писароро қеши дида оред, ки қақордақсала аст, вале мушқои диқори қадар ва боре ҳам меҳри қадаронаро эҳсос нақарда аст ва бо дидақони умедвор ба омадани ӯ интизор аст. Қай ва қадом замон ӯ бо қадари ҳеш воқухӯрад ва он ҳама заҳмҳои марқамқоҳи қалбу рӯқашро даво мебақшад.

Ин қалонсолонанд, ки қори тарбиятро сақл қиндошта, ба он ақамият надодаанд. Яёне, ин ба он маъност, ки муқакилияти бешқаре ба қарзандон тақдим дошта, аз оқибатҳои қохуши он

заррае ҳам фикр накардаанд. Тачзия ва таҳлилҳои воқеӣ баёнгари он аст, ки озодӣ ва мухторият додан ба ҷавонони имрузӣ на ҳама вақт ба ғоидаи кор мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки бархе аз мактаби инсоншиносӣ нагузаштаанд, аз нозуктарин меъёрҳои ахлоқӣ оғаҳӣ надоранд ва худ ба тарбияти фарогир ниёзманд ҳастанд. Ин як тарафи масъала аст. Аз дигар тараф ҷавони навкисаву ҳарис бо пулбӯиаш мағрур гардида, ҳатто падару модар ва аҳли хонаводаашро ба худ вобаста кардааст. Ба андешаи ӯ, ки аҳли хонавода бояд ба гуфтори ӯ гуш андозанд ва дар амалӣ сохтани хостаҳоишон монеа эҷод накунад. Дар ин ҳолат тасмим ва интиҳоби ӯ ногузир ба сари дигарон таҳмил мегардад. Ин қабил ашхоси мағруру шӯҳратхоҳ ба тарбияти фарзандони худ низ бо ҷиддият муносибат намекунанд.

Назарпурсии пажӯҳишгарон собит сохтааст, ки модарон бо масъулиятмандӣ ва вазифашиносии ҳар чи тамомтар дар тарбияти наврасон ҷаҳду талоши муассирро ба кор мебаранд. Вале дар ин ҷода канорагирии падарон дар бобати тарбият бештар эҳсос мегардад. Ҳамсарони худро масъули тарбияти фарзандон медонанд ва бо баҳонаҷӯии бемавқеи худ аз тарбияти авлодашон дур буданро авлотар меҳисобанд. Пайравони ин андешаи нописандида дар замони кунунӣ кам нестанд. Дар ин маврид ба ёд овардани суханони мураббии шинохта В. А. Сухомлинский равост, ки фармудааст: *«Агар мо барои тарбияти фарзанд вақт наёбем, пас барои инсон шудан ҳам вақт надорем»*.

Вазифаи парваришу тарбияти фарзандонро ба дӯши шахси бегона гузоштан ва бо умед ба он нигариш аз нотаъвоҷӣ ва очизии волидайн дарак медиҳад. Парвариши фарзандонро ба дигар кас ҳавола намуда, роҳи муҳоҷиратро интиҳоб намудани иддае аз ҳамзамонони мо нишонаи дарк накардани масъулият дар баробари фарзандон ва ояндаи онҳо буда, натиҷае бор меорад, ки як умр онро ислоҳ кардан ғайриимкон мегардад. Ҳанӯз ҳам дер нашудааст ва онҳо метавонанд, ки раҳму шафқатро дар қалбашон ҷой дода, фикри ояндаи фарзандон кунанд ва дасти муҳаббатро садоқати худро ба сари фарзандон гузаронад. Ҳимоят аз нангу номуси хонаводаи худ карданро дар ниҳодашон парвариш ва бедор намоянд. Ин ӯҳдадориҳои вичдонӣ ва инсонии ҳар яки онҳо мебошад.

Вагарна фардо фарзандон хатои онҳоро нахоҳанд бахшид. Фарзандон лутфу иноят ва роҳнамоии волидонро ҳамеша хоҳон ҳастанд ва дар бароварда сохтани хостаҳоишон рӯи ниёз ба сӯи онҳо меоранд. Наврасон шунидани сухани малеҳ ва рӯҳнавозро аз волидони худ интизор мебошанд. Дар баробари ин падару модарон низ шавқманди онанд, ки фарзандони ҳалиму фурутан ва хушбӯро фаросатманд ба воя расонанд, ки ҳаргиз ба аъмол ва кирдорҳои номуносиб иқдом нанамоянд. Аммо ба тасаввури кас намеғунҷад, ки наврасони аз тарбияти волидон дурафтодаро, ки таҳти сарнарастӣ мегирад ва баҳрашон роҳи дурусту ростро нишон медиҳад. Ин раҳгумзадагон ниёзманди дастгириву ғамхории ҳамешагии ҳамагон мебошанд.

Аз мактаб дур мондани наврасоне, ки бо сабабҳои гуногун машғул ва саргарми коре ҳастанд, аз ҷумлаи дардноктарин иллатҳои дармонталаби аксарияти муассисаҳои таълимӣ гардидааст. Ҷалби пурраи онҳо ба мактаб кори сахлу осон ҳам нест. Дар айни ҳол дарсгузешӣ ва ё умуман ба мактаб фаро гирифта нашудани наврасон, ки онҳоро ба ҳеҷ вачҳ наметавон ба гурӯҳи хонандагони душвортарбия шомил намуд, ба роҳбарият ва тарбиядиҳандагони мактабҳо низ душвории зиёдеро пеш овардааст. Чунин ба назар мерасад, ки кӯшиш ва талошҳои пайгириҳои маъмурияти мактабҳо дар ин ҷода натиҷаи дилхоҳ надода истодааст. Чунин шахсони аз мактаб берун монда бо пеш овардани баҳонаҳои фаровон майлу рағбати дарсхонӣ надоштанишонро бо тариқаҳои мухталиф изҳор менамоянд. Дар ин марҳила ғам ва дарк карда тавонистани олами ботинии ин тоифа наврасон ва омилҳои ба вучудии ин пешомадҳои нохостаро ҷустан лозим ва зарур меояд.

Барои мисол наврасеро пеши дида меорем, ки аз паи дарёфти ризқи рӯзӣ афтода, дар бозори фуруши сабзавот ба аробакашӣ машғул аст. То модари муштипару фарзандони аз навозишу марҳамати падарона маҳрум мондаашро бо маблағи бо ҷи қадар азобҳои ҷисмониву равонӣ пайдокардааш саробонӣ кунад. Роҳи дигаре барои ӯ вучуд надорад. Ӯ ҳам меҳаҳад, ки дар паси мизи мактабӣ нишинад ва ба мисли ҳамдарсонаш аз дарсгӯиҳои маърифатбахши омӯзгорон ғизои маънавӣ бигирад ва соҳиби маълумот ва пешаи муносиб бошад. Ин ҳама мушқилҳое ҳастанд, ки пешорӯи ин қабил наврасон қарор дошта, интизори дарёфти роҳҳои ҳалли ҳеш мебошанд. Дар танҳои онҳо қодир нестанд, ки ба ин саволҳои печидаву муҳими худ ҷавоби сазоворе дарёбанд. Шебу фарозҳои рӯзгор онҳоро дар айёми гулфишони наврасӣ ба ҳалқаи пурпечутоб афкадааст ва ҷашми умед ба роҳи ҳалосӣ ёфтан аз ин вартаи мулҳикро доранд.

Муносибтарин роҳи ҳалли ин мушкилот мустаҳкам намудани ҳамкориҳои мактаб бо оила ва аҳли ҷомеа мебошад. Замоне ин иртибот кавитару пойдортар мегардад, ки муҳити созанда ва воқеӣ ба вучуд оварда шавад. Эҷоди ин робита дар ҳолати ба ҳукми тавоқуф даровардан ва ҳусни тафохум бастан миёни мактаб ва ҷомеа раванг ва ҷараён мегирад. Назорати ҳаматарафаи ин тоифа наврасон ба ихтиёри ин се қувваи мӯхташам меафтад ва бо пайдо кардани равишҳои муносиб имконият даст медиҳад, ки барои рафъи нуқсонҳои ноҳамвориҳо мувофиқтарин амале ба анҷом расонида шавад.

Ташқил ва баргузор намудани сӯҳбатҳои инфиродӣ бо наврасони аз мактаб гурезон аз шоистатарин равиш ба ҳисоб меравад, ки дар ин замина метавон аз суҳан ҳамчун василаи умдатарини таълиму тарбия суд бардошт. Маҳз бо суҳанони муассиру барангезанда ақлу ҳушу таваҷҷӯҳи наврасонро ба парваришу омӯзиш гарм сохта, эътимоду эътиқоди боарзишро дар ҳулку атвори онҳо ҷой додан имконпазир мегардад. Гузаронидани сӯҳбатҳои ахлоқӣ, ки тавассути омӯзгорон ва афроди рӯзгордидаву бомаърифат ҷомеаи амал мепошад, мӯхтаво ва мундариҷаи таълими маънавии ин қабил наврасонро таъин ва таъйид мекунад. Муваффақона қорбаст намудани ин равиш боис ба он мешавад, ки дар рафтору кирдор ва пиндори онҳо дигаргунӣ шомил гардида, ба худтакмилдиҳии наврасон заминаи мувофиқ фароҳам меорад. Мавзӯҳои ахлоқӣ мушаххас, таъсиргузор ва моҳияти тарбиятӣ дошта бошад, то ки ба ғановати маънавии наврасон нақши амиқ бар ҷой гузошта тавонад, аз дигар тараф, низоми ба роҳ мондани сӯҳбатҳои ахлоқӣ, ки дар шакли фардӣ бештар сурат мегирад, бояд таҳти назорати шахсони масъул қарор дода шуда, огоҳона аз натоқи он дар мавриди ҳалли мушкилот ба маърази таҳлил ва баррасӣ қашида шавад.

Ҳамон тавре ки дар боло ишора рафт, ин гурӯҳи наврасонро дар радифи хонандагони душвортарбия ва ғустоҳрафтор қарор додан номумкин аст. Барои он ки ин тоифа фарзандон бо айби волидайн, ба ҳусус падарони хеш ва бо мӯҷиби ба тақдирашон пайвастанӣ қисмати номақбул, ки тавлидкунандаи ин қазия дар ҳаёташон гардидааст, онҳоро ногузир аз мактабҳои маҳрум сохтааст. Аз он боис, ки онҳо ин роҳро аз рӯи ҳавас ва назарфиребӣ интиҳоб накардаанд. Ба тасавури онҳо низ гурез аз мактаб ва ба шуғле побанд будан фақат иҷроиши амри зарурат асту ҳалос. Ҳамон замон, ки ниёзҳои моддии худро ба эътидол оварда тавонанд, пасон имкони идомаи таҳсилро пайдо мекунад. Аз ин рӯ, ба вучуд овардани фазои солим ва муҳити созгор вазифаи аввалини ҳар як фарди ҷомеаи мост, ки бояд мо онро ба ҳар арзише набошад, баҳри ояндаи дурахшони фарзандон муҳайё намоем.

Ба ҷаҳони ботинии ин қабил ашхос ошноӣ пайдо намудан, аз ҷиҳати ақлониву рӯҳонӣ омӯхтан, ба роҳи дурусту мустақим ҳидоят намудан ва ба ҳаёти мактаб ворид шудани онҳо мусоидат кардан аз ҷумлаи масъулиятҳои, ки ҳеҷ касро бояд бетараф нагузорад. Беҳтарин тадбир он аст, ки ҳислат ва сифатҳои вежаи ин наврасон дар алоҳидагӣ омӯхта шавад ва дар раванди тарбият мушаххасии тафаккур ва ҳолати рӯҳии онон ба инобат гирифта шуда, ба кӯмаки моддӣ ва маънавии онҳо камари ҳиммат гуморидан вазифаи дастҷамъонаи аҳли ҷомеа аст.

Вобастаи ин матлаб бояд афзуд, ки дар қори тарбияти наврасон даҳолати қормандони ҳифзи ҳуқуқ низ муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро онҳо ҳимоятгари воқеии ҳуқуқҳои шаҳрвандии ҳар як наврас маҳсуб меёбанд. Ҳамин нуқтаро бо таъкид бояд илова дошт, ки аз ҷониби қормандони ҳифзи ҳуқуқ ба ҳеҷ сурат усули танбеҳ ва тарсонидан ба қор гирифта нашавад. Қорбурди ин шева эҳсоси қороҳатӣ ва қигаронқунандаро дар қиҳоди наврасон тақон медиҳад ва аз дигар сӯ, ҳисси интиқомҷӯиро дар вучудашон бедор мекунад, ки фарҷоми он боиси изтироб мегардад. Ба маҳқамаи ислоҳотӣ қашидан ва ё танбеҳи баданӣ додани наврасони мактабгурез роҳи ҳалли мушкилот буда наметавонад. Балки роҳеро бояд ҷуст, ки дар қазоват ва шиноҳти ин қазия қоро роҳнамоӣ қунад ва бозгӯқунандаи ҳаллу фасли мушкилоти ба амал омада бошад. Шоистатар он аст, ки бо фаҳмондадиҳӣ ва доир намудани нишастҳои маърифатӣ бо онҳо муносибат намуда, дар роҳи ба дурустқориву созандагӣ ҳидоят намудани наврасон қори шоёни таҳсинро анҷом додан судбаҳш ҳоҳад буд.

Ин навиштаҳо тааллуқ ба он ашхосе дорад, ки аз ноилҷӣ ба фаъолияти сангини меҳнатӣ пардохта, аз мактабравӣ муваққатан бозмондаанд. Вале дар ин қатор боз ба онҳое воқеҳурем, ки даст ба қорҳои зишту ношоям, яъне ба дуздиву ғоратгарӣ зада, ба тадриҷ ин рафтори онон ба ҳукми одат даромадааст. Бо ин гурӯҳ аз наврасон фаъолияти тарбиятӣ бурдан ҳеле душвортар аст. Ба ҳар гуна аъмоли нописандида рағбат пайдо кардани онҳо омилҳои гуногунеро дар пай дорад, ки метавон ин падидахоро ба тарзи зайл тақсимбандӣ намуд:

- аз назорати қурраи волидон ва атрофиён дар қанор қондан;

- ҳамнишинӣ бо ашхоси содиркунандаи гуноҳ;
- аз тарафи мактаб суғст ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ;
- ба мустақилияти густурдаи онҳо мусоидат намудани волидон;
- сахлангорӣ ва безъятибории кормандони ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра.

Муваффақтарин макон барои камолёбии наврасон аз ҷиҳати тарбиятӣ мактаб мебошад. Ру ба таҳсилоти фарогир овардан, омӯхтану андӯхтан, дар рӯҳияи ҳудогоҳиву худшиносӣ парвариш ёфтан ва дӯст доштану эҳтиром гузорида ба муқаддасоти арзишҳои миллӣ маҳз дар ин макони маърифат такмил ва тақвият дода мешавад. Ба ин хотир наврасонро, ки дурӣ аз мактаб ҷустаанд, ба сӯи баҳрабардорӣ аз камолоти маънавӣ ва ҷойгоҳи тарбиятдиҳандагону тарбиятгирандагони насли солими ҷомеа даъват менамоем. Итминон ба он дорем, ки ҷалб намудани наврасон ба мактаб аз асоситарин масъулияти аҳли ҷомеа ба шумор рафта, дар ин ҷода нақши босазо гузоштанро аз ҳар шахс тақозо мекунад. Пас мебояд, ки ҳамагон дар ин самт кӯшо бошем, то наврасон ба боргоҳи илму дониш ҷалб шаванд, бо ҳамсолону ҳамсабақони худ дарс бихонанд, сабақ омӯзанд ва тинаташонро бо нури маърифат пероста бидоранд.

Бо натиҷагирӣ аз мулоҳизарониҳои зикрёфта, ки ба паҳлӯҳои мухталифи тарбияи наврасони аз мактаб дар канор монда бахшида шудаанд, наметавон бо ин масъалаи ҳанӯз ба пуррагӣ омӯхтанашуда нуктаи охирин гузошт. Ин мавзӯ аз мураккабтарин мавзӯҳои тарбиятӣ дар соҳаи мактабу маориф ба шумор рафта, аз муҳаққиқони илми тарбият бурдани тадқиқотҳои густурдаи илмӣ ва дар баробари он муайян намудани роҳи ҳалли мушкилот ва нишон додани воситаҳои дақиқи пешгирии ин амали номатлубро интизор аст, ки бозёфти озмоишҳои баъдӣ ифодагари ин матлаб хоҳад буд.

Равиши таълим ва тарбияте, ки бо тавачҷӯх ба ормонҳои созандаи Президент поягузори шудааст, метавонад ба омол ва орзуҳои пешво таҷассум бахшад ва ба шукуфоии Тоҷикистон баракате низ эҳдо кунад.

Дар Консепсияи миллии таълим ва ҳам омӯзаҳои Раиси ҷумҳур тарбият ва таълим аз ҳам ҷудонопазиранд. Дар ин равиш таҷрибаи таърихӣ халқи мо ва халқҳои дигари ҷаҳон паёмҳои омӯзандае доранд. Ба ифодаи нависандаи бузурги рус Лев Толстой «*дониш надода тарбият намудан мумкин нест, ҳама гуна дониш тарбият мекунад*». Бинобар ин ҳам мактаби миллӣ дӯконе, ки андешаи ахлоқ ва миллӣ барои наслҳо дар он ҷо ташаккул меёбад, барои он ки ояндаи миллатро аз даст надихем ин дӯкони миллатсозро бояд ҳифз кард ва ба замонҳои дигар интиқол дод. Омӯзаҳои муттаъилии Сарвари давлат дар заминаи Консепсияи миллии таълим ва Консепсияи миллии тарбия ҳидоятгари ҷомеаи имрӯза ва ояндаи тоҷикон хоҳад буд.

Адабиёт:

1. Аминов С. Рукҳои асосии тарбияи ватандӯстии хонандагон. – Душанбе, 2005.
2. Афзалов Х. Эъморгари фарҳанг. – Душанбе: Адиб, 2005.
3. Афзалов Х. Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. – Душанбе, 2002.
4. Лутфуллоев М. Қиссаи оғози тарбия. – Душанбе, 2005.
5. Лутфуллоев М. Фарзанд ҳадяи худованд. – Душанбе, 2007.
6. Мулло А., Шукрулло К. Сабаке дигар. – Душанбе: Аржанг, 2009.
7. Раҳмонов Э. Маориф омили муҳимтарин таҳкими давлат ва начоти миллат. – Душанбе, 2006.
8. Шакурӣ М. Инсонгарии омӯзиш ва забони миллӣ. – Душанбе: Пайванд, 2002.
9. Шукӯрзод А. Иҷрои қонун масулияти ҳамагон аст. \\\ Садои мардум, 7 январи соли 2011.
10. Юнусов Ю. Педагогика. – Душанбе, 2005.

Калидвожаҳо: мактаб, наврас, маориф, тарбия, таълим, Ватан, муҳожират, падар, модар, фарзанд, инсон, қалонсол, омӯхтан, ахлоқ, масъулият, ҳуқуқ, ҷомеа, меҳнат, педагогика, таҳқиқ, масъала, волидайн, қудак, омил, муносибат, муаммо, мустаҳкам, мактаб, ҷомеа, ҳамазарафа, наврасон, муҳим, қувва, имконият, нуқсон, салоҳият.

Аннотация

ВЛИЯНИЕ ИММИГРАЦИИ НА ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ

В рассматриваемой статье автор размышляет над злободневной проблемой и говорит о подростках, родители которых находятся в трудовой миграции, и вовлеченности этой категории в поведение подростков. Он также показал пути и методы предотвращения этого нежелательного явления и сделал полезные предложения и замечания.

Стоит отметить, что эта тема считается одной из ключевых тем педагогической науки и

изучается с новой точки зрения. Трудовая миграция является важной проблемой для тех детей, чьи родители сталкиваются с этими факторами.

Следует сказать, что наиболее правильным способом решения этой проблемы является укрепление сотрудничества между школой, семьей и обществом. В какой-то момент эти отношения станут крепче и стабильнее, чтобы создать конструктивную и реальную среду. Фундамент этих отношений развивается и течет в случае заключения соглашения и установления хорошего взаимопонимания между школой и обществом. Следует подчеркнуть, что полный контроль над этой категорией подростков находится в ведении этих трех великих сил и, найдя соответствующие подходы, можно предпринять наиболее подходящие действия по устранению дефектов и нарушений.

Ключевые слова: школа, подросток, образование, воспитание, образование, родина, миграция, отец, мать, ребенок, человек, взрослый, изучение, мораль, ответственность, право, общество, работа, педагогика, исследование, проблема, родитель, ребенок, фактор, отношение, проблема, сильный, школа, сообщество, комплексный, подростки, важный, сила, возможность, дефект, компетентность.

Annotation

IMPACT OF IMMIGRATION ON CHILDREN'S EDUCATION

In the article under consideration, the author reflects on a topical issue and talks about adolescents whose parents are in labor migration, and the involvement of this category in the behavior of adolescents. He also showed ways and methods to prevent this undesirable phenomenon and made useful suggestions and comments.

It is worth noting that this topic is considered one of the key topics of pedagogical science and is being studied from a new point of view. Labor migration is an important issue for those children whose parents face these factors.

It should be said that the most correct way to solve this problem is to strengthen cooperation between the school, family and society. At some point, these relationships will become stronger and more stable in order to create a constructive and real environment. The foundation of these relationships develops and flows when an agreement is reached and a good understanding is established between the school and society. It should be emphasized that the full control over this category of adolescents is under the jurisdiction of these three great forces and, having found appropriate approaches, the most appropriate actions can be taken to eliminate defects and violations.

Keywords: school, teenager, education, upbringing, education, homeland, migration, father, mother, child, person, adult, study, morality, responsibility, law, society, work, pedagogy, research, problem, parent, child, factor, attitude, problem, strong, school, community, complex, teenagers, important, strength, opportunity, defect, competence.

Маълумот доир ба муаллиф: Мухаммадлатифшоҳи Ниёзӣ, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 553444445

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Ҷӯраев Ҳ.

Сведения об авторе: Мухаммадлатифшоҳи Ниёзи, магистрант первого курса кафедры методики начального образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 553444445

Научный руководитель: к.п.н., доцент Джураев Х.

About the author: Muhammadlatifshohi Niyoz, 1st year master of the Department of Methods of Primary Education of the Pedagogical Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 553444445

Scientific supervisor: candidate of pedagogical sciences, associate professor Juraev Kh.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ҲАМКОРИИ ВОЛИДОН БО КӮДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАӮӢ

Психологияи кӯдаки синни томактабӣ хусусиятҳои инкишофи онҳо ба се марҳила чудо мешавад: синни томактабии хурдсол (3-4 сол); миёна (4-5 сол); калонсол (5-7 сол). Хусусиятҳои психологии кӯдак бештар аз он вобаста аст, ки ӯ ба кадом синну сол тааллуқ дорад. Дар психологияи синни томактабӣ эҳтиёҷ ба муҳаббат ва таваҷҷӯҳи калонсолон, худшиносии гендерӣ ба ҷои аввал меистад. Дар синни сесолағӣ кӯдак ба кӯшиш мекунад, ки ба волидайн тақлид намояд. Барои кӯдакони синни томактабӣ ташаккули худшиносӣ, худбаҳодиҳӣ, муошират бо ҳамсолон ва рушди майлҳои эҷодӣ аҳамияти калон доранд. Бинобар ин, муносибат ба таълим бояд дигаргун шавад.

Хусусиятҳои психологии кӯдакони синни томактабӣ, дар якҷанд марҳила сурат мегирад.

1. Тафаккури таъсирбахши визуалӣ (хусусияти психологияи кӯдакони синни томактабӣ) - равандҳои фикрӣ бо иҷрои амалҳо зич алоқаманданд. Дар натиҷаи коркарди тақрорӣ бо ашёи воқеӣ, тағирёбии физикии онҳо, кӯдак дар бораи ҳосиятҳо ва робитаҳои пинҳонии онҳо тасаввурот пайдо мекунад. Масалан, бисёр кӯдакон бозичаҳоро мешикананд, ба қисмҳо тақсим мекунанд, то бубинанд, ки онҳо чӣ гуна ҷойгир шудаанд.

2. Тафаккури визуалӣ- образӣ (навъи бартаридоштаи тафаккур дар синни миёнаи томактабӣ). Кӯдак кор карданиро на бо ашёи мушаххас, балки бо тасвирҳои визуалӣ, моделҳои онҳо ёд мегирад.

3. Тафаккури шифохӣ-мантиқӣ. Дар синни 6-7 солағӣ ташаккул меёбад. Кӯдак кор карданиро бо мафҳумҳои абстрактӣ ёд мегирад, ҳатто агар онҳо дар шакли визуалӣ ё намунавӣ пешниҳод карда нашаванд. Хусусиятҳои психологии кӯдакони синни томактабӣ ҳангоми муомила бо онҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Масалан, кӯдаки 4-сола савол медиҳад, ки падар кай ба хона меояд? Шумо мефаҳмонед, ки ӯ бегоҳ пас аз кор бармегардад. Эҳтимол пас аз чанд дақиқа кӯдак ҳамон саволро аз нав тақрор мекунад. Аз сабаби вижагиҳои тафаккури кӯдакон, ӯ танҳо ҷавоби ба ӯ додашударо фаҳмида наметавонист. Бо истифода аз калимаҳои «пас», «дар шом» шумо ба тафаккури шифохӣ-мантиқӣ муроҷиат мекунад, ки кӯдак ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Барои он ки кӯдак шуморо дарк кунад, номбар кардани фаъолиятҳо, рӯйдодҳои ҳаёти ӯ, ки пас аз он падар дар хона пайдо мешавад, хеле самараноктар хоҳад буд. Масалан, ҳоло мо бозӣ мекунем, хӯроки нисфироӯзӣ меҳурем, хоб мекунем, филми тасвирӣ тамошо мекунем, пас дар баробари торик шудан падар ба хона бармегардад.

Дикқати кӯдакони таҳсилоти томактабӣ ҳоло ҳам ғайриихтиёрӣ аст. Гарчанде ки он бо синну сол устувортар мешавад. Таваҷҷӯҳи кӯдаконро танҳо дар сурате нигоҳ доштан мумкин аст, ки ба фаъолиятҳо нигоҳ дошта шавад. Истифодаи нутқ барои ташкили диққат ба фаъолияти дарпешистода мусоидат мекунад. Барои кӯдакони синни томактабӣ дастурҳо аз калонсолон гирифташударо бо овози баланд меғӯянд, ба иҷрои онҳо таваҷҷӯҳ зоҳир кардан осонтар аст.

Хотираи худсарона дар синни 4-5 солағӣ ташаккул меёбад [2]. Маводи барои кӯдак мушқилтаринро азхуд кардан осонтар аст, агар дар хотир нигоҳ доштани он дар шакли фаъолияти бозӣ ташкил карда шавад. Масалан, барои аз ёд кардани шеър ба кӯдак кӯмак кардан лозим аст, ки бо ӯ дар асоси ин асар сахнае бозӣ кунед. Дар синни томактабӣ раванди азхудкунии нутқ асосан анҷом меёбад. Гузариш аз нутқи ситусионӣ («Ба ман лӯхтак дех», «Ман рафтан меҳохам») ба сухани абстрактӣ, ки бевосита ба вазъияти лаҳзавӣ алоқаманд нест, сурат мегирад. Захираи луғат босуръат меафзояд. Дар синни 3-5 солағӣ нутқи эгоцентриқӣ (худпарасти) мушоҳида мешавад. Барои таъсир расонидан ба ҳамсӯҳбати мушаххасе муроҷиат накарда, рафтори худро бо овози баланд шарҳ медиҳад. Ин як падидаи комилан муқаррарӣ, шакли фосилавии байни нутқи иҷтимоӣ ва ботинӣ буда, вазифаи худтанзимкуниро иҷро мекунад. Азхудкунии нутқи кӯдак муҳимтарин шартҳои инкишофи ҳаматарафаи равонии ӯ мебошад. Бисёр чиз аз он вобаста аст, ки калонсолон бо кӯдак чӣ гуна муошират мекунанд.

Муҳим аст, ки бо кӯдак худро таҳриф накунад. Баръакс, ҳангоми сӯҳбат бо кӯдак саводнокӣ ва тозагии нутқи худро бодикқат назорат кунед. Кӯдакон бо фаъолон тақлид кардани калонсолон маҳорати нутқи худро инкишоф медиҳанд.

Калимаҳоро возех, охиста, вале бо эҳсосот баён кунед. Бо кӯдаки худ машварати пандомез

Муҳаккиқ

сӯҳбат кунед. Ба ҳама амалҳои худ шарҳҳои шифоҳиро ҳамроҳӣ кунед. Худро бо сухани ҳаррӯза маҳдуд накунад. Якҷоя забон, омӯзед ба саволҳои кӯдак посух гардонед.

Бозӣ барои дар кӯдак ташаккул додани қобилияти таҳлил, ҷамъбаस्तкунӣ, қобилияти муайян кардани хусусиятҳои хоси объект ва баровардани хулосаҳои мантиқӣ мусоидат мекунад.

Бозӣ ҳамчун намуди пешбаранда кӯдак ба ҳисоб меравад. Бозиҳои кӯдакони синни томактабиро метавон ба се категория тақсим кард: ҳаракат (туп, чашми нобино), пеш аз ҳама ба инкишофи ҷисмонӣ мусоидат мекунад; тарбиявӣ (муаммоҳо, бинго) - рушди интеллект; нақшбозӣ - маъмултарин дар байни кӯдакони синни томактабӣ ва дар рушди равонии онҳо нақши муҳим мебозад. Дар бозии нақшбозӣ кӯдакон дар бораи нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ андешаҳо ташаккул медиҳанд, малакаҳои рафтори меъёриро дар ҳолатҳои умумии ҳаёт инкишоф медиҳанд.

Кӯдакони 3-4-сола бо гирифтани қаҳрамонҳо ва сюжетҳои афсонавӣ бозӣ мекунанд. Кӯдакони синни томактабии миёна бозиҳоеро, ки дорои саҳнаҳои рӯзмарра мебошанд: духтарон, модарон, мағоза, беморхона бартарӣ медиҳанд. Дар синни калони томактабӣ, идеяҳо барои сюжети бозиҳо аз филмҳои тасвирӣ, китобҳои кӯдакона гирифта мешаванд. Агар дар саҳнача кӯдакони хурдсол намоиши ҳислатҳои характерноки шахси воқеиеро, ки онҳо мешиносанд, мушоҳида кардан мумкин бошад, пас кӯдакони синни томактабӣ бо калон шудани онҳо на шахсиятҳои конкретӣ, балки танҳо нақшҳои иҷтимоӣ - модар, падар боборо тасвир мекунанд. Бозии нақшофарӣ дар шаклҳои пешрафтаи он фаъолияти муштарак аст.

Кӯдакони 3-4 сола муоширати байнишахсӣ ҳанӯз осон нест. Бозиҳои муштаракӣ онҳо эпизодӣ буда, аксар вақт бо баҳсу гиря анҷом меёбанд. Чун қоида, онҳо дар гурӯҳҳои хурди якҷанд нафар муттаҳид мешаванд ва бозиҳои онҳо - на бештар аз 20 дақиқаро дарбар мегирад. Вақте ки кӯдакони синни томактабӣ калонтар мешаванд, (тайёри ба мактаб) бештар барои бозиҳои муштарак кӯшиш мекунанд [4].

Дар 4-5-солагӣ, ҳамсолон нисбат ба калонсолон шарикӣ бозӣ мегардад. Кӯдакони синни томактабии омодагӣ ба мактаб дар мубориза бо тақсими нақшҳо назар ба рафиқони хурдсол хеле бехтаранд ва чун қоида, ба кӯмаки калонсолон ниёз надоранд.

Кӯдакони синни томактабӣ ба осонӣ дар гурӯҳҳои калон ва ё омодагӣ ба мактаб (то 15 кӯдак) ҷамъ мешаванд ва қодиранд соатҳо якҷоя бозӣ кунанд, ки воқеаҳои наҷвонд мураккаби иҷтимоиро тӯй, ҷанг, ид ва ғайраро тасвир мекунанд:

Дар давоми бозӣ, кӯдакони синни томактабӣ ҳамроҳангсозии амалҳои худро бо ҳамдигар меомӯзанд, ба муносибати роҳбарӣ - тобеият дохил мешаванд. Аз хоҳишҳои лаҳзае даст кашед, то қоидаҳои муқарраршудаи бозиро вайрон накунад. Ҳамин тариқ, онҳо малакаҳои худдорӣ ва муоширати байнишахсониро инкишоф медиҳанд.

Психикаи кӯдаки синни томактабӣ нобаробар ташаккул меёбад. Давраҳои инкишофи ҳамвор бо як навъ ҷаҳиш дар рушди психологӣ иваз мешаванд, вақте ки дарки воқеият ва рафтори кӯдак ба таври кулӣ тағйир меёбад. Дар давраи томактабӣ ду бӯҳрон вобаства ба синну сол вучуд дорад.

Бӯҳрони 3 сола Дар синни 2-4 солагӣ кӯдак дарк мекунад, ки ӯ бо модараш як нест, балки шахси алоҳида аст. Хоҳиши ҳар гуна сабабе вучуд дорад, ки бар ҳилофи иродаи волидайн барои истиқлолияти худ амал кунад. Кӯдак қариб ки идоранашиаванда мегардад. На бовар кунондан, на дод задан ва на таҳдид одатан натиҷа намедиҳад. Кӯдак барои волидайнӣ худ як навъ имтиҳон ташкил мекунад, то худуди озодии худро тафтиш кунад.

Дар луғати камбизоати нонрезаҳо, калимаҳои маъмултарин инҳоянд: "ман намеҳоҳам", "ман намекунам", "ман худам". Ҳар як кӯдак «нуқтаҳои заиф»-и волидайнро ба осонӣ ҳис мекунад ва метавонад ба онҳо бозӣ кунад. Шумо наметавонед пурра дар бораи исёнгари каме идома диҳед. Муҳим он аст, ки қоидаҳоеро, ки дар ҳеҷ сурат набояд вайрон карда шаванд, ба таври возеҳ таҳия кунед. Дар баробари ин, ба ҳеҷ ваҷҳ набояд барои зуҳуроти якравӣ ва худҳои нисбати кӯдак ҳашмгин шавед. Ин натиҷаи судбахш намедиҳад.

Шумо наметавонед ба кӯдак таъсир карда, диққати ӯро ба чизи ҷолиб равона кунед. Барои он ки кӯдак камтар ҳашмгин шавад, кӯшиш кунед, ки мамнӯъиятҳо ва дастурҳои худро дар шакли «дипломатӣ» пӯшонед.

Психологияи кӯдакони синни томактабӣ ба тарс ва фобияҳои кӯдакон диққати ҷиддӣ медиҳад, зеро хусусияти онҳо наметавонад хусусияти мушкilotи мавҷуда дар рушди равонии кӯдакро нишон диҳад. Масалан, хобҳои такроршавандае, ки дорои ҳислати манфӣ зан мебошанд (Баба Яга, хобҳои ҷин ва ғайра) наметавонад аз рад кардани баъзе хусусиятҳои рафтор шаҳодат диҳад. Бисёре аз фобияҳои кӯдакон, аз нуқтаи назари психологияи томактабӣ,

табиатан хоси давраи муайяни синну сол ҳисобида мешаванд ва дар баробари калон шудани кӯдак худ аз худ дур мешаванд. Масалан, тарс аз марг, ҳамла, одамрабӣ, тарс аз фазои пӯшида, торикӣ меъёр ҳисобида мешавад. Усулҳои таъбаоти тарси кӯдакон ва дигар мушкилоти раванӣ ба машғулиятҳои дӯстдоштаи кӯдакони синни томактабӣ шабоҳат доранд: арт-терапевт (расмкашӣ, моделсозӣ); терапияи бозӣ; терапияи афсонавӣ (гипнози Эриксонӣ). Мақсади истифодаи чунин усулҳо дар он аст, ки тафаккури мантиқии кӯдакони синни томактабӣ ҳанӯз ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст ва ба кӯдак фаҳмонидани оқилонаи беасос будани тарси ӯ натиҷа наметаҳад. Ба тафаккури образнок - ба воситаи архетипҳо ва рамзҳои, ки бо онҳо санъати тасвирӣ ва афсонаҳо ҳаматарафа сер шудаанд, мурочиат кардан лозим аст.

Ба ҳулосои омадан мумкин аст, ки муносибатҳо ба ҳамдигар кам карда намешаванд, дар айни замон онҳо бо ҳам зич алоқаманданд ва метавонанд дар ягонагӣ ва бо назардошти таъсири мутақобилаи яке ба дигаре пеш раванд. Аз ин рӯ, модарон кӯшиш мекунанд, ки бо кӯдак тамоси зич дошта бошанд, аммо на ҳамеша қодиранд бо ӯ яқоя амал кунанд, аксар вақт онҳо рафтори кӯдакони роҳнамоӣ ва назорат мекунанд.

Адабиёт:

1. Масъалаҳои маориф, № 2, соли 2014.
2. Масъалаҳои маориф, № 4, соли 2014.
3. Оила ва рушди шахсияти фарзандон (дар хошияи Ф. Гюлен). – Душанбе: Ирфон, 2014.
4. Масъалаҳои маориф, № 5, соли 2016.
5. Қонуни раҳнамо, Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», 02.08.2011. №762.

Калидвожаҳо: тарбия, кӯдак, навозиш, навозод, узвҳо, нозук, бинӣ, шунавоӣ, олимӣ, нохуш

Аннотация

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОТРУДНИЧЕСТВА РОДИТЕЛЕЙ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В возрастной психологии дошкольное детство считается одним из самых сложных и важных этапов психического развития ребенка. Каждому родителю необходимо знать психологические особенности дошкольников, чтобы суметь создать благоприятные условия для развития малыша, воспитать его сильной, гармоничной личностью. В данной статье проводится содержательный анализ результатов экспериментального исследования, проведенного на базе учреждений дополнительного образования, целью которого являлось изучение психологических особенностей взаимодействия родителей с детьми дошкольного возраста. Использование стандартизованных и проективных, в том числе и авторских, методик позволило выявить особенности эмоциональной стороны детско-родительского взаимодействия и трудности, которые испытывают родители в организации совместной детско-взрослой деятельности. Выдвинутая гипотеза, что взаимодействие родителей с детьми дошкольного возраста нуждается в психологическом сопровождении, подтверждена результатами проведенного исследования. Сделанные в работе выводы могут быть полезны в работе педагогов и психологов дошкольного образования, а также представляют интерес для родителей современных дошкольников.

Ключевые слова: взаимодействие, семья, воспитание, дошкольник, общение, отношения, совместная деятельность, детско-родительское взаимодействие

Annotation

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PARENTS' COOPERATION WITH PRESCHOOL CHILDREN

In developmental psychology, preschool childhood is considered one of the most difficult and important stages in the mental development of a child. Each parent needs to know the psychological characteristics of preschoolers in order to be able to create favorable conditions for the development of the baby, to raise him as a strong, harmonious personality. This article provides a meaningful analysis of the results of an experimental study conducted on the basis of institutions of additional education, the purpose of which was to study the psychological characteristics of the interaction of parents with preschool children. The use of standardized and projective, including author's, methods made it possible to identify the features of the emotional side of child-parent interaction and the difficulties that parents experience in organizing joint child-adult activities. The hypothesis put forward that the interaction of parents with children of preschool age needs psychological support is confirmed by the results of the study. The conclusions made in the work can be useful in the work of teachers and psychologists of preschool education, and are also of interest to parents of modern preschoolers. Psychological features of the interaction of parents with children of preschool age.

Keywords: interaction, family, education, preschooler, communication, relationships, joint activities, child-parent interaction

Маълумот дар бораи муаллиф: Амиршоева Зарангез Собиршоевна магистранти соли аввали факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 931190111 **Рохбари илмӣ:** н. и. п., дотсент Абдурашидов Н. Ф.

Сведения об авторе: Амиршоева Зарангез Собиршоевна, магистрантка 1 курса факультета психологии Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 931190111 Научный руководитель: к.п.н., доцент Абдурашидов Н. Ф.

About the author: Amirshoeva Zarangez Sobirshoevna, Master of the first year of the Faculty of Psychology of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone: +992 931190111 Supervisor: researcher, associate professor Abdurashidov N. F.

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ТАРБИЯИ ФАРЗАНДОН

Масъулияти волидайн дар тарбия таълим ва раванди инкишофи кӯдак нақши бағоят бузург дорад. Дар навбати аввал тарбия бояд ҷанбаи таълимӣ дошта бошад. Нахустин малакаи рафторро тифл аз волидайн меомӯзад. Ба шарофати онҳо ӯ таҷрибаи рафтору кирдор, фарҳангу ахлоқро аз бар намуда бо суннатҳои анъана ва тарзи муносибат ошно мешавад.

Инсоният давраҳои гуногуни сохтори ҷомеаҳо дар тӯли таърихи ҷаҳонӣ аз сар гузаронидааст. Ҳар як давра аҳли он ҷомеаҳо дар асосӣ қоида ва принсипҳои ҳосилон замони тарбия менамуд ва барои бунёди он ҷомеа омода месохт. Аз ин хотир, тарбия ба маънои васеи он ҳамчун зухурот ё падидаи ҷамъиятӣ, чун воситаи таъсири ҷамъият ба шахс фаҳмида мешавад. Умуман, тарбия бо сохтори иҷтимоӣ-сиёсии ҷамъият алоқаи зич дорад. Пас, мақсади тарбия дар чӣ зоҳир мешавад? Ба андешаи психологи машҳури рус С. Л. Рубинштейн, «мақсади тарбия танҳо аз мутобиқ сохтани инсон ба талаботи иҷтимоӣ иборат набуда, дар ӯ ташаккули додани мавқеияти ахлоқии ботинӣ бояд аз ҳадафҳои он низ бошад. Яъне, тарбияро метавон ҳамчун раванди мутафаккили интериоризатсияи арзишҳои умумиинсонӣ баррасӣ намуд».

Таҳқиқоти психологӣ нишон медиҳанд, ки ин ҳадаф замоне амалӣ мегардад, ки агар он дар тамоми соҳаҳои инсонӣ, махсусан ҷанбаҳои фикрӣ ва ҳиссӣ сахмгузор бошанд. Яъне, волидайн ва омӯзгорро лозим аст, ки зимни ташкили раванди тарбия фарзандонро моил созанд, то ки талаботи ҷомеа, мутобиқат ё носозгории рафтори ҳешро аз як ҷониб дарку эҳсос кунанд ва аз сӯи дигар, мавқеи шаҳрвандӣ, ахлоқии ҳудро пайдо намоянд.

Бинобар ин дар шароите, ки Тоҷикистон роҳи мустақилонаи тараққиётро пеш гирифтааст ва дар пайи бунёди ҷомеаи шаҳрвандии адолатпеша мебошад, таҳқиқу омӯзиши амиқу ҳаматарафаи андешаҳои ахлоқию тарбиявии мутафаккирони ватанию ҷаҳонӣ дар роҳи ташкили ҳонаводаи соҳа, тарбияи комилу солими насли он ва таъсири ҷомеаи ҳуқуқбунёд кӯмаки бебаҳо адо хоҳад кард.

Фатхуллох Гюлен аз ҷумлаи он мутафаккирони ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад, ки дар бобати тарбияи фарзандон ва масъалаҳои ҳалталаби он андешаҳои муҳиму пурқимат гуфтаанд. Ба қавли ӯ, «дар байни сохторҳои иҷтимоии ҳар миллату давлат ва низому усулҳои тарбиявии онҳо алоқамандии наздик вучуд дорад. Мо чӣ тавре ки насли наврасро тарбия кунем, ҷамъият низ ҳамон тавр шакл мегирад. Зеро насли имрӯзаи тарбиягиранда ҳамчун тарбиядиҳандагони фардо ба сари вазифа меоянду он чизе, ки аз устодонашон ёд гирифта буданд, боз ҳамонро ба шогирдонашон хоҳанд дод. Баҳри бақои маънавии миллат тарбияю таълими насли наврас чун обу ҳаво зарур аст».

Фатхуллох Гюлен таъкид менамояд, ки дар ҷомеа танзимаҳои зиёде мавҷуданд, ки онҳо дар раванди тарбия нақши муассирдоранд. Масалан анъанаҳо, урфу одат ва таъсири гирду атроф дар рафти тарбия мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Умуман, ҳар як фарди миллат дар ин ё он шакл ба дигарҳо тавсири ҳудро мерасонад ва ё дар зери таъсири онҳо қарор мегирад. Бинобар ин Фатхуллох Гюлен ба ҳар фарди ҷомеа муроҷиат карда мегуяд, ки тарбияи насли наврасро вазифаи ҷонии худ дониста, ин масъулияти муҳими ба душ гирифтара набояд як лаҳза фаромӯш кунад. Зеро ба андешаи Фатхуллох Гюлен, «агар мо насли наврасро ба қуллаҳои баланди ахлоқи неку фазилат, ки сармояи ҳақиқии инсонист, расонида натавонем ва савияи идроку маърифаташонро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта натавонем, пас оё тамоми ҳиммату ғайратамон дар ин ҷода барбод намераванд?» Аз ин рӯ бояд насли наврасро тарбия намуд, ки дар муборизаи ҳаёт ҳар монсаи пешомадаро бартараф ва ҳар навъ мушкilotи моддию маънавиро ҳал карда тавонад ва ҳеҷ гоҳ гирифтори ноумедӣ нагардад.

Фатхуллох Гюлен андешаҳои ҳудро дар мавриди тарбияи фарзанд ҳамчун психологи бориқбин баён мекунад. Ба фикри ӯ, тарбияи кӯдак бояд аз рӯзи аввалини ба дунё омаданааш оғоз гардад. Зеро тифл аз овони навзодиаш ба мушоҳидаи ҳодисаҳои олами беруна шурӯъ мекунад. Ӯ дар ин марҳила фарқияти ашё ва ҳодисаҳои атрофро дарк карда, шахсият ва «Ман»-и ҳудро кашф намуда, кӯшиш менамояд, ки ба моҳияти ашёву ҳаводиси атроф сарфаҳм равад. Бинобар ин Фатхуллох Гюлен муносибати кӯдаки навзодро бо муҳити ихотакарда чунин олимона тасвир менамояд: «Завқу салиқа ва пазириову воқуниши кӯдак ба пуррагӣ дар ҳамин марҳилаи ҳаёти ӯ муайян мегардад. Ҳодисоти ҳушу зебои муҳити атроф мисли ҳама кас ба кӯдак ҳам ҳуш менамояд, аммо ҳодисоти ҳузангез ва нохуш ба ӯ тавсири манфӣ мегузорад. Аз

ин рӯ, кӯдак, ки бо ҳодисоти атроф муносибати доимӣ дорад, завқманд ва ё ошӯфтаҳол шуданаш мумкин аст. Ў ба ҳар кору ҳодиса ҳамроҳ шуда, бо узвҳои нозуки биной ва шунавоияш барои худ маълумоти тару тоза гирд меорад. Кӯдак бо ин роҳ ҳар чизи дила ва шунидаашро таҳлил карда, маълумоти навро барои дар оянда сохтани «Ман» - и худ ба зершуураш ҷой мекунад. Воқеан, маълумоте, ки пайваста ба олами ботинии кӯдак роҳ меёбад, минбаъд аз як тараф, дар ташаккули шахсияти кӯдак нақш баста, аз тарафи дигар, рафтору кирдори ӯро муайян карда, ба самти мусбат ва ё манфӣ равона мекунад».

Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки муҳити оила дар ин марҳила нақши тарбияро мебозад. Рафтору кирдори аҳли оила дар ташаккули шахсити кӯдакон, яъне «Ман»-и ӯ имконият медиҳад. Набояд фаромуш кард, ки кӯдак ҳама вақт рафтори аҳли хонаводаро назорат мекунад ва дидаву шунидаҳояшро аз рӯи фаҳмиши худ баҳо медиҳад. Чӣ тавре, ки Фатҳуллоҳ Гюлен мегӯяд, кӯдак дар оила мисли талабаи мактаб аст ва талаба аз ҳама бештар дарсро аз дидаву шунидаҳояшон меомӯзад. Аз ин хотир боз таъкид менамояд: «Пас, аҳли хонадон ҳар гунае, ки тарбия ёфтани кӯдакро меҳоста бошанд, ҳудашон ҳамон гуна рафтор бояд кунанд. Яъне, равиши ҳаёт дар муҳити оилавӣ бояд бо ҳаёти ояндаи кӯдак алоқамандии зич дошта бошад. Ҳар коре, ки дар назди кӯдак анҷом дода мешавад, бояд намунаи амалии пандҳое бошанд, ки кӯдак то он гоҳ шунидааст ва ё мешунавад».

Илми психологияи оила низ андешаҳои дар боло зикршударо тасдиқ мекунад, ва дар баробари ин қайд менамояд, ки барои кӯдак ҳар ду волид - падар ва модар дӯстдор заруранд. Бе муболиға гуфтан мумкин аст, ки муносибати байниҳамдигарии зан ва шавҳар ба рушди психикии шахсияти кӯдак таъсири бузург мегузорад. Муҳити носолим, низоъангез ва пуршиддат дар оила кӯдакро асабонӣ, гирёнҷак, гапнодаро ва бадхашм мегардонад. Ихтилофу муҳолифат, одатан, ба кӯдак осебҳои психикӣ расонда, қачрафторихоро ба вучуд меоварад.

Мушоҳидаи тарбияи кӯдакон дар оилаҳои гуногун шаклҳои гуногуни тарбияро муайян кард. Яке аз онҳо шакли демократӣ махсуб меёбад, ки он бо чунин ҷиҳатҳо тавсиф дода мешавад: дараҷаи баланди муоширати шифоҳӣ байни волидайн ва кӯдакон, ҷалб кардани кӯдакон дар муҳокимаи масъалаҳои оилавӣ, эҳтиром намудани андеша ва шахсияти кӯдак, поймол накардани ҳуқуқҳои фарзандон, истифода накардани амалҳои намудҳои зӯрварӣ дар рафти тарбия ва ғайра.

Шакли дигари тарбия авторитарӣ буда, он дорои чунин хусусиятҳо мебошад: маҳдудият гузоштан дар рафтори кӯдакон, поймол шудани ҳуқуқҳои онҳо, тобеияти пурра ба фармоишҳои волидайн, маҳдудкунии мустақилияти кӯдак, назорати саҳти доимӣ аз болои рафтори фарзанд, истифодаи амалҳои зӯрварона (тарсонидан, таҳдид намудан, танбеҳ додан ва ғ.). Кӯдаконе, ки дар чунин муҳити оилавӣ тарбия ёфтаанд, бо ҳамсолонашон алоқаю робитаи солим ташкил карда наметавонанд, зеро шубҳаовар, туршрӯй, дарундор ва пурҳаяҷон мешаванд. Ин аст, ки онҳо ба атрофиён бо нафрат менигаранд ва ҳисси бадбинӣ бештар зоҳир менамоянд. Ин ҷо овардани маслиҳати дармонбахши Фатҳуллоҳ Гюлен ба чунин падару модарон бамаврид аст: «Падару модар ва калонсолони дигар бояд бо кӯдак аз рӯи шафқату самимият муомила кунанд. Аслан, меҳру шафқат нисбат ба кӯдак дар вучуди падару модар табиатан ҳаст. Падару модарро аз шафқат ва шафқатро аз падару модар ҷудо тасаввур кардан номумкин аст. Аммо боиси таассуф аст, ки баъзан падару модарон бо сабаби намоиш додани ҷиддияту виқори худ ва бо иллати дурушту асабонӣ буданашон нисбат ба кӯдак дурушту дағалӣ муносибат мекунанд. Бояд гуфт, ки ҷиддияту виқорро бо дуруштиву дағалӣ ҳаргиз омехта набояд кард. Шахси ҷиддиву бовиқор ин шахси бомеҳру муассир ва таҷассумгари озоиш аст, вале одами дурушту дағал – бемеҳр, манфур ва нисбат ба атрофиён бетаъсир аст. Аз ин рӯ, шахси ҷиддиву бовиқор ҳамеша метавонад тавассути рафтори гуфтораш ба дили кӯдак роҳ ёфта, ӯро идора кунад, аммо ин ба одамони ҳашину тундмизоч асло муяссар намеградад».

Фатҳуллоҳ Гюлен илова бар ин дастур медиҳад, ки падару модар бояд пеш аз ҳама меҳру шафқати худро дар қабли кӯдак ҷой кунанд. Сипас, илҳами рӯҳи худро ба ӯ эҳсос кунонад, ширинии суханони худро мисли шарбат ба ӯ чашонад ва бо нигоҳи пурмеҳри худ дар дили кӯдак ҳаяҷонро бедор кунад - ин ҳама омилҳои муҳим дар рушди солими психики кӯдак дар оила ба шумор меравад.

Фатҳуллоҳ Гюлен нақши шафқатро дар тарбияи фарзанд назаррас дониста, боз ба волидайн фаҳмонидани мешавад, ки дар ин бобат риояи баробарӣ ва адолатро дар шафқат фаромӯш накунад. Ин риоя ба он хотир шарт аст, ки фарзанд аз рӯи мувозинат ва бо равиши мӯътадил тарбия ёбад ва эҳтироми волидайнро ба ҷой оварад. Дар робита ба ин ӯ мегӯяд:

Муҳаккиқ

«Вақте, ки барои яке аз фарзандони худ чизе мегирем, бояд нисбат ба фарзанди дигар бепарвоя зоҳир накунем. Вақте якеро ба оғӯш гирифта мебӯсем, дуомиро аз ин набояд маҳрум гузорем. Агар ба чунин хатоӣ роҳ дода шавад, кӯдакон ҳам аз падару модар ва ҳам аз бародарони худ дилмонда мешаванд. Кӯдакони дилмонда аз як тараф, ҳамеша аҳли оиларо нороҳат мекунанд ва аз тарафи дигар, аз гирифтани таълиму тарбия истиҳоло менамоянд. Ба хусус, дилҳои нозуки кӯдакон, ки аз рашк ҷӯшида меистанд, онҳоро ба иҷрои ҳар кори бад ва ҳатто ба содир намудани ҷиноят водор карданиш мумкин аст».

Падару модар ба андешаи Фатҳуллоҳ Гюлен, бояд дар оилаи шахсони соҳибэътибор бошанд, нақши шахсияти чунин волидайн дар тарбияи шахсияти фарзандон ниҳоят бузург аст. Чунин соҳибэътиборон ҳама гуна масъала ва бухронҳои дар оила баамаломадаро бе душворӣ ҳаллу фасл менамоянд. Фатҳуллоҳ Гюлен бо тақия ба фармудаҳои Қуръони Карим дастур медиҳад, ки мард дар оила ба хотираи баъзе мавзӯҳои муайян масъули низоми интизоми умумии хона аст. Фарзандон масъулиятшиносиро маҳз дар оилаи меомӯзанд ва минбаъд дар сурати дучор шуданишон бо муаммоҳои оилавӣ худро гум намекунанду онҳоро тариқи машварату маслиҳат бо волидайн баррасӣ ва ҳал менамоянд.

Ҳамин тариқ, тарбияи фарзандон ҳамчун созандагони ҷомеаи навин бар дӯши муассисаҳои томактабӣ, мактаб, ҷомеа, давлат ва пеш аз ҳама падару модар гузошта шудааст. Онҳо бояд дар таршаккули ҳамаҷонибаи фарзандони миллат масъулият эҳсос кунанд. Фатҳуллоҳ Гюлен бо ин мақсад чунин тавсия медиҳад: «Пешвоёну зиёиёни миллат ҳамвора бо ду роҳ рӯбарӯянд: авлоду афроди ин миллатро ба авҷи қамол инсонӣ расонидан ва ё онҳоро дар пастиҳои ҷаҳолату разолат вогузоштан. Аҳамият ва масъулияти бузурги ин масъаларо дуруст дарк карда, баҳри рафъи тамоми қамбудиҳое бояд машғул гардем, ки дар натиҷаи саҳлангориҳои солҳои тӯлонӣ ба миён омадаанд ва роҳи бехтарини ҳалли онҳоро пайдо намоем. Вагарна наслҳои ояндаи мо шӯрбаҳт шуда, мисли пешиниён, ки садҳо ҳазор бор гавҳари гаронбаҳотарини ҳасии худро дар дашту биёбонҳои ҷаҳолат гум карда буданд, қобилияти эҳғарӣ ва рушду нумӯи худро аз байни мебаранд, дигар ҳеҷ гоҳ хувияти этникии худро татбиқ карда наметавонанд ва шаъну шарафи фарҳангии гузаштагони худро афзун намесозад».

Адабиёт:

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М., 1946. – С. 98
2. Ҳамон ҷо, с 19
3. Фатҳуллоҳ Гюлен. Пророк Мухаммад: венец рода человеческого. «Издательство Новый Свет», издание 2-е, 2009. – С. 374
4. Ҳамон ҷо, с 90
5. Ежеквартальный научно – популярный и духовно – просветительский журнал «Новый Грани», октябрь-декабрь, 2008, № 17
6. Словарь по этике. Под ред. О. Г. Дробницкого и И. С. Кона. Изд. 2-е. –М: Политиздат, 1970. – С. 289
7. Ҳамон ҷо, с 91

Калидвожаҳо: тарбия, кӯдак, навозиш, навод, узвҳо, нозук, бинӣ, шунавоӣ, олимон, ноҳуш

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ

По словам Фетхуллага Гюлена, воспитание ребенка должно начинаться с первого дня его рождения. Потому что младенец начинает наблюдать за событиями внешнего мира с младенчества. На этом этапе он понимает разницу между окружающими предметами и событиями, открывает свою личность и «я» и пытается понять сущность окружающих предметов и событий. Поэтому Фетхуллаг Гюлен описывает отношения новорожденного ребенка с окружающей средой следующим научным образом: «Вкус, принятие и реакция ребенка полностью определяются на этом этапе его жизни. Как и всем, приятные и красивые события окружающей среды приятны ребенку, но печальные и неприятные события оказывают на него негативное влияние. Поэтому ребенок, имеющий постоянную связь с окружающими событиями, может прийти в возбуждение или растерянность. Он участвует во всех действиях и собирает для себя свежую информацию своими чувствительными органами зрения и слуха. Таким образом, ребенок анализирует все, что слышит и слышит, и помещает новую информацию в свое подсознание для создания своего «Я» в будущем.

Ключевые слова: *воспитание, ребенок, игра, новорожденный, конечности, тонкое, зрение, слух, ученые, неприятное.*

Annotation

KEY ISSUES IN CHILDREN'S EDUCATION

According to Fethullah Gulen, the upbringing of a child should begin from the first day of his birth. Because the baby begins to observe the events of the outside world from infancy. At this stage, he understands the difference between the surrounding objects and events, discovers his personality and "I" and tries to understand the essence of the surrounding objects and events. Therefore, Fethullah Gülen describes the relationship of a newborn child with the environment in the following scientific way: "The taste, acceptance and reaction of the child is completely determined at this stage of his life. Like everyone else, pleasant and beautiful environmental events are pleasant for the child, but sad and unpleasant events have a negative effect on him. Therefore, a child who has a constant connection with surrounding events may become agitated or confused. He participates in all activities and collects fresh information for himself with his sensitive organs of sight and hearing. Thus, the child analyzes everything that he hears and hears, and puts new information into his subconscious to create his "I" in the future.

Key words: *education, child, game, newborn, limbs, subtle, vision, hearing, scientists, unpleasant.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Амиршоева Зарангез Собиршоевна, магистранти соли аввали факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 931190111

Рохбари илмӣ: н. и. п., дотсент Абдурашидов Н. Ф.

Сведения об авторе: Амиршоева Зарангез Собиршоевна, магистрантка 1 курса факультета психологии Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини. Телефон: +992 931190111

Научный руководитель: к.п.н., доцент Абдурашидов Н. Ф.

About the author: Amirshoeva Zarangez Sobirshoevna, Master of the first year of the Faculty of Psychology of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone: +992 931190111

Supervisor: researcher, associate professor Abdurashidov N. F.

ЗАДАЧИ С ЭКОНОМИЧЕСКИМ СОДЕРЖАНИЕМ ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Экономическое воспитание особенно важно в современных условиях. Составным элементом экономического воспитания является формирование в раннем возрасте уважительного отношения к окружающим людям и результатом их трудовой деятельности. Школьники с первых шагов обучения должны осознавать, что все окружающие их материальные и духовные ценности созданные трудом многих миллионов людей, затративших на это огромные усилия призваны служить на благо людей.

Экономические сведения помогают лучше понять особенности труда в промышленности, в сельском хозяйстве, в сфере торговых отношений и тому подобное, и, кроме того осознать важность профессии рабочего, хлебороба, коммерсанта и других. Тема экономического воспитания очень актуальная в современной методике обучения математики для начальных классов.

Эффективному постижению азов экономики поможет решение задач, в содержании которых идёт речь о производстве, урожайности, стоимости, о природе и сохранении ее богатства, о преимуществах условий труда и его оплаты и тому подобное. Следует отметить, что большинство задач включенных в учебники математики, являются задач ими с экономическим содержанием. При их решении дети обучаются элементарным расчётам, оценивают сравнительную выгоду той или иной покупки, сделки предпринимательской деятельности и т. п.

Учитывая возрастные особенности учащихся начальных классов, задачи с экономическим содержанием можно предлагать в занимательной форме, для чего в содержание задачи вводятся весёлые герои сказок.

При решении подобных задач школьники будут усваивать экономические понятия, которые являются ключевыми для всех возрастных групп учащихся, а сами задачи и арифметические расчёты при их решении по-своему содержанию и логики максимально приближены к условиям реальной действительности, с которой повседневно приходится сталкиваться детям. Кроме того, решение задач с экономическим содержанием вносит разнообразие в урок, помогает активизировать мыслительную деятельность учащихся, обогащает социально-нравственный опыт, расширяет представление об окружающем мире и словарный математический и экономический запас школьников, закладывает зачатки экономических знаний и способствует развитию качеств личности, необходимых будущим предпринимателям.

Периодическое решение таких задач на уроках математики, позволяет сократить имеющийся разрыв между потребностями жизни и педагогическим процессом, так как посредством получения таких знаний школа готовит младших школьников к жизни уже в раннем детстве. Школа должна воспитать делового человека, личность с развитым экономическим мышлением, готовую к жизни и хозяйственной деятельности в условиях рыночных отношений. Не стоит ограждать детей от экономических проблем в детстве, чтобы предотвратить их экономическую безграмотность.

Часто в магазине можно наблюдать, как дети требуют что-то купить (сладости, игрушки). Но родители отказывают в покупке желаемой игрушки или сладости, что приводит к негативному всплеску эмоций ребёнка. Потому что дети не осознают, как трудно зарабатываются деньги, следовательно, не понимает, как рациональнее ими распоряжаться.

Поэтому формирование экономических знаний надо начинать у учащихся в начальной школе, чтобы учащиеся имели представление о состоянии семейного бюджета, о деньгах, цены, товара, от чего он зависит, и как использовать деньги рационально и т. п.

Полученные учениками знания по основам экономики позволяют уже в младшем возрасте осознанно участвовать в экономической жизни своей семьи. Именно в младшем школьном возрасте происходит формирование личности ребёнка. В это время активно развиваются различные познавательные процессы: память, мышление, восприятие, речь, воображение, внимание. Именно поэтому детям в данном возрасте будет легче воспринимать и усваивать экономические вопросы.

Начиная с первого класса, происходит ознакомление школьников на доступном уровне с понятием потребности, ресурсы, выбор, ограниченность. Рассматриваются различные виды ресурсов (природные, экономические, финансовые и другие), а также потребности

физиологические (в пище, воде, сне, в воздухе, тепле), безопасности, сохранении здоровья, в образовании, в общении и уважении, в проявлении интересов, самореализации. При этом во втором классе происходит знакомство ребёнка с потребностями, ресурсами и проблемами выбора, возникающими в разрезе отдельной семьи.

Изучая проблему ограниченности ресурсов ребята третьего класса и четвероклассники уже осознают, что потребности человеку удовлетворить все невозможно, всегда необходимо выбирать и расставлять приоритеты и очерёдность.

Формирование экономического мышления школьника помогают именно математические задания на оптимизацию с вопросами «Хватит ли?», «Что выгоднее?» и т. п. Понятие труд и профессия также вводятся с первого класса и постепенно углубляются в дальнейшем.

Так, если в первом классе детям достаточно знать название профессий, изображённых на картинках, то во втором и третьем классах им предлагается в игровой форме имитировать действия представителей некоторых профессий, а к четвёртому классу они уже способны исследовать сферу профессии своего родного города и края. В процессе экономической подготовки школьников важно обеспечить более глубокое изучение профессии, её престижность, условия труда, классификацию профессий по группам и т. п.

Знания о труде, о разделении труда, об экономике ближайшего окружения (школы, города, области) является важнейшей составляющей данных понятий. Понятие доход, расход, бюджет, собственность, богатство вводятся в «Окружающем мире», начиная со второго класса. При их изучении у детей формируются взгляды на труд людей как основной источник доходов семьи, предприятия, государства, развивается умение анализировать источники доходов и основные направления расходов.

Важно показать детям, каким образом они могут участвовать в увеличении доходов семьи и школьных подразделений и экономить имеющиеся ресурсы. Необходимо формировать представление о богатстве, воплощённом не только в денежном выражении, но и в его богатстве природы, искусства в результате труда людей. Говоря о собственности, важно акцентировать внимание на таких понятиях, связанных с собственностью, как, «моё», «наше», «чужое».

Понятие о рынке, обмене, торговле (в том числе межрегиональной), товаре, услуге, даются в четвёртом классе.

Что такое товар и как он попадает в магазин, почему цены разные; что делают предприятия, магазины, чтобы выдержать конкуренцию; зачем нужны рекламы и упаковка, что такое сфера услуг и т. далее. - Вот те вопросы, на которые ученики начальной школы могут найти ответы в процессе экскурсий, деловых, имитационных и ролевых игр выполнения творческих заданий. Категория «деньги» как средство купли-продажи; владение деньгами; процесс обмена денег на товар вводится со второго класса. Изучая понятие деньги школьники узнают о том, зачем нужны деньги, можно ли без них обойтись, все ли потребности можно удовлетворить с помощью денег; учатся пользоваться деньгами; совершать элементарные покупки.

Для успешности освоения экономики в рамках курса математики в начальных классах необходимо применять системный подход. Компоненты подхода: целевой, содержательный, операционной и результативной, именно эти факторы влияют как целевой компонент на формирование основ экономических знаний.

На каждом уроке - будет поставлена своя цель, которая будет знакомить учащихся с конкретными явлениями экономической действительности. Цель - освоение определённых понятий. Что касается содержательного компонента в процессе обучения математики, то этим компонентом служит система задачи и заданий с экономическим содержанием. Программа по математике должна содержать задачи, знакомящие учащихся с элементами и категориями экономики.

Особое значение заслуживают исследовательские задачи экономического характера на оптимальность различных процессов, затрат, ресурсов, транспортных расходов, перевозок, продаж и т. п.

Задачи с экономическим содержанием необходимо подбирать к изучаемым темам тщательно, они должны обеспечивать доступность и прочность системы знаний способствовать осознанному восприятию учебного материала и его практическому использованию.

Программа по математике предусматривает изучение различных величин: стоимость, количество, цена, путь, время, скорость и так далее. Это могут быть задачи, вопросы которые начинаются со слов «сколько?», («сколько израсходовали?», «сколько заплатили?», «сколько денег осталось?», «сколько деталей сверх плана?» и т. п.. Такие задачи в достаточном

количестве содержатся в учебниках и учебных пособиях по математике для начальной школы.

Решение подобных задач на уроках, возможно сопровождать проигрыванием различных ситуаций: например, покупка того или иного товара «в магазине», где нужно осуществить простейшие экономические расчёты; распределение денежной суммы, выбор и оплата товара, определение сдачи с номинальной суммы и т. п.

Математический материал, изучаемый в школе, создаёт большие возможности для составления задач, отражающих существо экономических вопросов, значение бережливости. Решение таких задач придаёт обучению практическую направленность, способствует выработке активной жизненной позиции, показывает многогранность экономической жизни страны, учит насколько важно рационально относиться к народному добру, в том числе к школьному имуществу и личным вещам.

Дополнительные задачи должны быть выбраны из источников и составлены педагогом согласно целевой установке урока и воспитательным аспекту. К каждой задаче ставится своё воспитательная цель. Приведу примеры такого подхода. В учебниках математики немало задач, которые связаны с демонстрацией экономного подхода к расходованию различного рода ресурсов.

Например, цель урока: бережное отношение учеников к учебникам, любым книгам. В ходе решения задачи надо объяснить детям, что необходимо сохранять книги, учебники, потому что их делают из древесины. А значит можно сохранить лес, из деревьев которого будут напечатаны другие новые книги.

Привить навыки рационального использования времени, сформировать умение планировать трудовую деятельность, организовывать своё рабочее место, контролировать процессы и результаты труда, ценить время, определять его затраты на выполнение работ можно в ходе изучения тем «год», «месяц», «неделя», «сутки», «часы», «минуты».

Для этого используют задачи на «планирование действий».

Для развития деловитости, хозяйственности, смекалки используются задачи на получение «дохода». Решение задач с экономическим содержанием поможет и учащимся воспитывать чувство патриотизма, развивать способность анализировать ситуацию в реальной жизни и принимать самостоятельные решения.

Наличие задач с экономическим содержанием на уроках математики в начальной школе способствует получению первоначальной экономической грамотности, вносит практическую направленность. Экономические знания полезны и интересны детям, развивают внутреннюю мотивацию к учению, усиливают познавательные мотивы, расширяют личный опыт учеников, преодолевают оторванность математики от реальной жизни повышают качество и прочность знаний, повышают роль детей в семье.

Литература:

1. Абрамова Г. С. Теория и организация внеклассной работы в школе. – Екатеринбург: Деловая книга, 2014.
2. Марина Т. Н. Программа дополнительного образования «Экономика в начальных классах (2-4 классы). – 2015.
3. Савицкая Е. В. Уроки экономики в школе. 3. изд. – Москва: Вита-Пресс, 2000.
4. Сасова И. А. Экономика для младших школьников. Пособие для учителя. - 2 изд. – М.: Вита-Пресс, 2002.
5. Хамидулина А. И. Рабочая программа внеурочной деятельности по экономике для учащихся начальных классов. – 2016.

Ключевые слова: экономика, задача, математика, обучение, знания, воспитание, бюджет, деньги, цена, товар, доход, расход, собственность, ресурсы, потребности, труд, профессия.

Аннотатсия

ВАЗИФАҲОИ ДОРОИ МАЗМУНИ ИҚТИСОДИ БАРОИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Муаллиф дар ин мақола проблемаҳои методикаи таълими супоришҳои дорои мазмунҳои иқтисодиро барои синфҳои ибтидоӣ таҳлил кардааст. Муаллифи мақола бо истифода аз микдори зиёди материалҳо масъалаҳои таълими иқтисодии хонандагони синфҳои ибтидоиро нишон додааст, ки супоришҳои дорои мазмунҳои иқтисодӣ дар дарси математика дар синфҳои ибтидоӣ ба саводнокии ибтидоӣ иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: иқтисод, вазифа, математика, маориф, дониш, маориф, буҷет, пул, нарх, маҳсулот, даромад, хароҷот, амвол, захираҳо, ниезҳо, меҳнат, касб.

Annotation

TASKS WITH ECONOMIC CONTENT FOR ELEMENTARY GRADES

In this article, the author analyzed the problems of teaching methods for the tasks of economic content for elementary grades. The author of the article, using a large amount of material, showed the problems of economic education of primary school students, that the tasks of economic content in mathematics lessons in primary school contribute to obtaining initial economic literacy.

Keywords: *economy, task, mathematics, education, budget, money, price, product, income, expense, property, resources, needs, labor, profession.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Антонова Светлана Михайловна, магистранта соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930552016

Рохбари илмӣ: д. и. п., профессор Рачабов Т. Б.

Сведение об авторе: Антонова Светлана Михайловна, магистрантка первого курса факультета педагогики Государственный педагогический университет Таджикистана имени Садриддина Айни. Телефон: +992 930552016

Научный руководитель: д. п. н., профессор Раджабов Т. Б.

About the author: Antonova Svetlana Mikhailovna, master student of the first year of the Pedagogic Department of the Tajik State Pedagogical University of named after Sadrididdin Aini. Phone: +992 930552016

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Rajabov T. B.

ВИЖАГИҲОИ ХОСИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ҳадафи сиёсати давлатии мо дар баҳиши ҷавонон тарбияи кадрҳо ва мутахассисони донишманду соҳибмаърифат, насли дорои ҷаҳонбинии васеъ ва ҳислатҳои ватандӯстиву ватанпарастӣ мебошад.

Эмомалӣ Раҳмон

Дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори дигар қайд гардид, ки ҷавонон мояи ифтихор ва сарбаландии Тоҷикистони азиз мебошанд. Татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон аз рӯзҳои нахустини соҳибистиклолӣ дар меҳвари фаъолияти Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад. Аксарияти аҳолии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки онҳо давомдиҳандаи қору фаъолияти насли калонсол, неруи созанда, иқтисодии воқеии пешрафти давлату ҷомеа, ҳулоса ояндаи миллат ва давлат мебошанд.

Ҷавонон дар ҳама давру замон неруи пешбарандаи ҷомеа ба ҳисоб мераванд. Бинобар ин, ҳамаи кишварҳои пешрафтаи сайёра барномаҳои миллии ҳешро бо таъки ба ин нерӯи созанда тарҳрезӣ намуда, ҷавонро дар меҳвари сиёсати давлатии худ ҷой медиҳанд.

Имрӯз аз ҷониби давлат ва Ҳукумат бо мақсади таъмини риояи ҳуқуқҳои конституционии ҷавонон, таҳкими мақоми онҳо дар ҳаёти мамлакат, беҳтар гардонидани шароити зиндагиву таҳсил, касбомӯзӣ ва фаъолияти пурсамари онҳо тамоми тадбирҳои имконпазир андешида шуда истодаанд. Дар марҳилаи рушди давлатдорӣ миллиамон чихати пешбурди сиёсати давлатии ҷавонон ва фароҳам овардани шароити мусоид барои инкишофи ҷавонон тамоми заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ муҳайё гардида, як силсила барномаҳои соҳавӣ амалӣ шуда истодаанд. Барои дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии ҷавонони соҳибистеъдод стипендияҳои президентӣ ва номӣ, квотаи президентӣ, стипендияи байналмилалӣ Президентӣ «Дурахшандагон», грантҳои Ҳукумати Тоҷикистон дар самти тарбияи ватанпарастии ҷавонон, Ҷоизаи ба номи Исмоилӣ Сомонӣ барои олимони ҷавон, таъмини оилаҳои ҷавон бо манзил ва китъаи замин муқаррар карда шуда, сол аз сол ҷалби ҷавонони лаёқатманд ба идоракунии давлатӣ ва пешбарии онҳо ба вазифаҳои роҳбарикунанда афзуда истодааст, ки ҳамаи ин иқдомот ҳамчун далели ғамхориҳои пайвастаи давлат ва Ҳукумати мамлакат арзёбӣ мегарданд.

Зеро ҷавонони боистеъдоду лаёқатманд мояи ифтихор ва сарбаландии миллат буда, маҳз онҳо қудрат доранд, ки пешбарандаи илму фарҳанги миллати ҳеш бошанд ва ҳамчун посдорони мероси аҷдодӣ ба наслҳои оянда хизмат намоянд.

Ба хотири боз ҳам тақвият бахшидани нақши ҷавонон дар идоракунии давлат, роҳбарияти давлату Ҳукумати соҳибистиклоламон, солҳои охир барномаи «Рӯй овардан ба ҷавонон»-ро роҳандозӣ намуд, ки ин боз як қадами ҷиддӣ дар самти татбиқи муваффақонаи сиёсати давлатии ҷавонон мебошад.

Дар баробари ин, солҳои охир чихати самаранок гузаронидани вақти ҷавонон, аз ҷумла ба илму касбомӯзӣ, варзиш ва табиғӣ тарзи ҳаёти солим таваҷҷӯҳи махсус дода шуда, дар ин самт аз усулҳои муосиру пешқадами таълиму омӯзиш истифода карда мешавад. Ба шарофати амалӣ гардидани тадбирҳои судманд беш аз ду даҳсола аст, ки бо истифода аз донишу малакаи ҷавонон пешрафти бомарому устувори соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат таъмин гардида, дастовардҳои илмиву варзишии ҷавонони тоҷик боиси афзудани нуфузу эътибори Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ шуда истодааст. Сабаби таваҷҷӯҳи ҳосаи давлат ба масъалаҳои ҷавонон дар он аст, ки Тоҷикистон дар миқёси ҷаҳон яке аз давлатҳои ҷавонтарин буда, синни миёнаи сокинони он 24 солро ташкил медиҳад. Бинобар ин ҳадафи асосии давлату Ҳукумати Тоҷикистон дар доираи сиёсати давлатӣ вобаста ба ҳаллу фасли масъалаҳои ҷавонон муттаҳид намудани нерӯи созандаи насли ҷавон ба хотири бунёди ҷомеаи воқеан демократӣ ва пешрафта мебошад. Зеро ояндаи нек ва фардои ободи Ватани азизамон аз сатҳу сифати донишу малака ва таҷрибаву маҳорат, ахлоқи ҳамида, омӯхтан ва ҳарчи бештар азхуд кардани дастовардҳои илми муосир, техника ва технологияи замонавӣ, инчунин ҳисси масъулиятшиносӣ ва ватандӯстиву ватанпарастии ҳар кадоми мо - ҷавонон вобастагии зиёд дорад.

Ҷавонони саодатманди тоҷик ҳамеша бояд дар хотир дошта бошанд, ки халқи озодихоҳи тоҷик асрҳои аср барои ба даст овардани Истиклолияти Ватани азизамон талошу ҷоннисориҳо

кардааст ва акнун ҳифзу нигоҳдории ин неъматӣ бузург, таҳкими сулҳу суббот ва ваҳдати миллӣ вазифаи бевосита ва муқаддаси онҳо мебошанд.

Истиқлолият ва соҳибхитӣ Тоҷикистон ҳамчун неъматӣ бебаҳои таърих дар тамоми арсаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла ҷавонон нақши босазо гузошта, барои тадричан фароҳам овардани имкониятҳои густурдаи рушду такомули сиёсати давлатии ҷавонон мусоидат намуд. Бинобар ин, ҳанӯз дар солҳои аввали Истиқлолият Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» ва барномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» қабул гардида буд, ки ин ҳама далели таваҷҷуҳи доимии давлату Ҳукумат ба масъалаҳои ҷавонон ва соҳиби мақоми шоиста будани онҳо дар ҷомеа мебошад.

Вазъияти сиёсӣ дар ҳама давраи замон ба нерӯҳои гуногун, ки онҳо дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии давлат нақши муассир доранд, таъя мекунад. Барои ба вучуд омадани ин гуна нерӯҳо пеш аз ҳама таъсиси низому сохтор ва ё ташкилотҳои сиёсӣ зарур аст. Дастоварди назарраси соҳа дар соли 1997 таъсиси мақоми давлатии ваколатдор дар сохтори Ҳукумат - Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Воҳӯриҳои пайвасти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намоёндогони ҷавонони кишвар собит месозанд, ки Сарвари давлат ба нерӯи созанда ва пешбарандаи ҷавонон итминони зиёд дорад. Аз ин рӯ, ҳар мулоқот бо ҷавонони кишвар бо падидаи ҷолиб ва ташаббуси наҷиб оғоз меёбад. Маҳз дар заминаи ташаббуси конунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 майи соли 1998 – 23 май «Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон» эълон гардид. Аз соли 1998 инҷониб дар кишвар 23 май ба таври расмӣ ҳамчун Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон қайд мегардад, ки ин аз мавқеъ ва мақоми ҳоса доштани ҷавонон гувоҳи медиҳад.

Консепсияи миллии сиёсати ҷавонони Тоҷикистон қабул гардида, шаш Ҷоиҳои ба номи Исмоили Сомонӣ барои олимони ва муҳаққиқони ҷавон, Ҷоиҳои Кумита дар соҳаи адабиёт, рӯзманигорӣ, санъат ва меъморӣ, Шурои олимони ва муҳаққиқони ҷавон, Фонди махсуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати омода кардани мутахассисон дар давлатҳои хориҷӣ ва грантҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар соҳаи ватанпарастӣ таъсис ёфтаанд. Теъдоди квота ва стипендияҳои Президентӣ зиёд гардида, барномаҳои соҳавии «Ҷавонони Тоҷикистон», «Тарбияи ватандӯстии ҷавонони Тоҷикистон» ва рӯшди саломатии ҷавонони Тоҷикистон дар таҳрири нав қабул гардидаанд.

Рӯйдоди дигар дар ҳаёти ҷавонони кишвар ин ба фаъолият оғоз намудани марказҳои ҷавонон дар шаҳру ноҳияҳо мебошад. Имрӯз дар шаҳру ноҳияҳо 45 марказҳои ҷавонон фаъолият мекунаанд. Дар ҷомеаи имрӯза дар қорӣ пешбурди соҳаҳои муҳталифи иқтисоди миллӣ мавқеи ҷавонон ҳеле муҳим аст, чунки ин қишри ҷомеа дорои афкори тозаю нав, нерӯи муҳими пешбарандаи иқтисод буда, истифодаи васеи технологияи муосирро дар истехсолот метавонад ба ҳубӣ таъмин созад. Махсусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳолиро ҷавонон ташкил медиҳанд, Ҳукумати мамлакат ба ин қисми аҳоли таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир менамояд.

Ҳисси баланди миллӣ, худшиносӣ худогоҳӣ, ватандӯстӣ ватанпарастӣ ва садоқати мо ҷавонон ба Ватан, миллат ва обу ҳоки сарзамини аҷдодӣ гавари амниятӣ озоиши ҷомеа, пешрафти давлат ва ободии имрӯзу фардои Тоҷикистони соҳибистиқлол мебошад. Дар шароити ҳаҷони пурҳаводиси муосир бисёр муҳим аст, ки мо ҷавонон мисли солҳои 90 – уми асри гузашта фирефтаи таблиғоти нерӯҳои ифротгарои динӣ ва бадҳоҷони миллати тоҷик нагардем, ҳамеша зираку ҳушёр ва барои ҳимояи манфиатҳои ҳалқи тоҷик ва давлати тоҷикон омода бошем.

Махсусан, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дастгирии ҷавонон ва таъмини онҳо бо ҷойҳои нави қорӣ, дар асоси истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба донишҷӯи забонҳои хориҷӣ диққати махсус дода, пешниҳодҳои ҷавононро баҳри инкишофи Ватани азизамон доимо дастгирӣ менамоянд ва бунёди шароити мусоиди қору фаъолиятро барои ҷавонон пайвасти таъмин месозанд.

Мо ҷавонони кишвар ҳудро воқеан давомдиҳандагони ҳадафҳои олии кишвар пиндошта, мактаби бузурги ватандӯстии Пешвои миллатро сабаки бузурги зиндагӣ интиҳоб намуда, масъулияти бузурги таърихӣ ва қарзи пурифтиҳори фарзандии ҳудро сарбаландона адо менамоем ва барои рушду нӯмуи рӯзафзуни кишвар ҳамчун созандагони фардои Ватан ва пайравони асилу содиқи Пешвои миллат тадбирҳои судманд андешида, баҳри ҳифзи арзишҳои миллӣ камари ҳиммат мебандем.

Боиси таассуф аст, ки вақтҳои охир баъзе ҷавонон ба ҷойи саъю талоши ғаёлона дар роҳи илму донишомӯзӣ, аз худ қардани касбу ҳунар ва ширкат дар қорҳои ободониву созандагӣ ба амалҳои номатлубе даст зада истодаанд, ки гирифтани пеши роҳи ин раванди нангини хатарнок ва ба роҳи дуруст ҳидоят намудани наврасону ҷавонон на танҳо вазифаи сохтору мақомоти давлатӣ, балки қарзи ҳар як фарди солимфикру огоҳ, падару модарон, аҳли зиё ва ҷавонони аз нигоҳи сиёсӣ иҷтимоӣ устувор мебошад.

Истиқлолият ҳамоно вақт маънӣ ва моҳияти воқеӣ пайдо мекунад, ки ҷавонон сабақҳои онро ҳамчун дастоварду неъматӣ бузурги таърихӣ ҳамагирона омӯзанд, ба ҳифзи дастовардҳои кишвари соҳибхитӣ худ ҳамеша омода ва аз раванҳои солиму носолими ҷаҳони имрӯза огоҳ бошанд, таърихи гузаштаву муосири худро гаштаву баргашта варақ зананд, Ватан, миллат, забон ва фарҳанги миллии хешро азизу ғиромӣ доранд.

Аз ин рӯ ҳар яки моро мебояд, ки пеш аз ҳама худамон намунаи нангу номуси ватандорӣ бошем, мардуми кишварро ба ободу пешрафтагирдони сарзамини аҷдодӣ даъват намоем, пеши роҳи бегонапарастӣ ва хиёнатро ба манфиатҳои давлату ҷамъият ғирем, воло будани манфиатҳои давлату ҷамъиятро пайвасти эҳсос намуда, ҳамеша хушро зирак, ватандӯсту ватанпарвар ва соҳиби илму дониш бошем.

Адабиёт:

1. Конвенция ООН о правах ребёнка от 29 ноября 1989 г.
2. Концепсия миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 2004.
4. Корниенко Л.М. Проблемы формирования правосознания школьников. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 1974.
5. Мир детства: Подросток / Под ред. А.Г. Хрипковой. – М.: Педагогика, 1982.
6. Муллоев М. Дастур оид ба ғанҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, таъминоти қонунӣ ва тарбияи ҳуқуқии талабагон. – Душанбе, 1993.
7. Мысова Л.Н. Воспитание у подростков непримиримости к антиобщественным проявлениям. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 1982.
8. Раҳимов Х., Нурув А. Педагогика. – Душанбе: Ҳумо, 2007.
9. Сафаров Б.Б. Мулоҳизаҳо перомони масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон дар ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. № 2 (30). – Душанбе, 2008.
10. Твой адвокат (брошюра).
11. Раҳмонов Э.Ш. Волояти қонун рисолати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тамоми ҷомеа аст // Садоми мардум № 158, аз 28.12.2004.

Калидвожаҳо: *заминаҳои ташаккулёбӣ, тарбияи ҳуқуқии наврасон, диалектика, принципи детерминизм, донишҳои ахлоқӣ-ҳуқуқӣ, наврасон, мушоҳида, психологияи синусолӣ.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной научной статье неизбежность и глубокая необходимость формирования правосознания подростков в некоторой степени обосновывается путем привлечения дополнительных фактов и деталей из науки возрастной психологии. При этом с этой целью предложено несколько путей и средств реализации данной работы. Следует сказать, что решение данного вопроса считается неизбежным в целях предотвращения и содействия снижению преступлений, совершаемых с участием и вины подростков. Потому что невозможно представить практическую реализацию этих целей без реализации путей и средств расширения правовой культуры и культуры подростков, расширения сферы их воображения вокруг нормативно-правовых актов и законодательства республики. Поэтому автор как исследователь предпринял попытку рассмотреть глубокую необходимость решения этого важного для современного общества вопроса, опираясь на научные данные и приводя пути и средства его реализации, и тем самым решить проблему всех практиков в сфере образования и обучения в этом направлении где-то облегчилось.

Ключевые слова: *предпосылки формирования, правовое воспитание подростков, диалектика, принцип детерминизма, морально-правовые знания, подростки, наблюдательность, возрастная психология.*

Annotation
**CHARACTERISTICS OF LEGAL EDUCATION
 OF YOUNG PEOPLE IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE**

In this scientific article, the inevitability and deep necessity of forming the legal consciousness of teenagers is substantiated to some extent by providing more evidence and details from the science of age psychology. At the same time, with this goal, several ways and means to implement this work have been proposed. It should be said that the solution of this issue is considered inevitable in order to prevent and help reduce the crimes committed with the participation and guilt of teenagers. Because it is impossible to imagine the practical implementation of these goals without the implementation of ways and means of expanding the legal culture and culture of teenagers and expanding the scope of their imagination around the normative and legal acts and legislations of the republic. Therefore, the author, as a researcher, has made an effort to consider the deep need to solve this issue, which is important for today's society, relying on scientific evidence and bringing ways and means of its implementation, and by this means, the problem of all practical workers in the field of education and training in this direction made it easier somewhere.

Keywords: *foundations of formation, legal education of teenagers, dialectic, principle of determinism, moral-legal knowledge, teenagers, observation, age psychology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиева Сафия Мирзоалиевна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Давлатзода Ф.

Сведения об авторе: Валиева Сафия Мирзоалиевна, магистрантка первого курса педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Давлатзода Ф.

About the author: Valiyeva Safiya Mirzoalievna, first-year master's student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy.

Scientific director: Davlatzoda F.

ТАЪЛИМИ ГЕОМЕТРИЯ ВА НАҚШИ ОН ДАР ИНКИШОФ ДОДАНИ ТАФАККУРИ МАНТИКӢИ ХОНАНДАГОН

Яке аз мақсадҳои таълими фанни геометрия ин инкишоф додани тафаккури мантикии хонандагон аст. Агар муассисаҳо дар бобати аз худ намудани маводи геометрӣ ва дар амал татбиқ намудани он ба муваффақиятҳои калон ноил шуда бошанд, пас дар бобати инкишофи тафаккури мантикии хонандагон ҳануз камбудҳои мавҷуданд.

Хонандагон аксар вақт намефаҳманд, ки барои чӣ исбот намудани теоремаҳо лозим аст ва не зарурияти онро ҳис мекунанд. Натиҷаи ҳамин аст, ки бисёр хонандагон исботи теоремаҳоро аз худ накарда балки шаклҳои дар китоб бударо бо ҷойгиршавии ҳарфҳо аз худ карда дар дарсҳо ба китоб тақия карда ҷавоб медиҳанд.

Ин душворӣ аз он бармеояд, ки исботи теоремаҳои геометрӣ дар китоби дарсӣ бо забоне пешниҳод шудаанд, ки аз забоне, ки хонандагон қаблан ба он одат кардаанд, фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, ба хонандагон бояд истифодаи ин забонро омӯзонем, зеро танҳо дар он сурат онҳо метавонанд бошуурона исботи теоремаро баён кунанд.

Ҳар як исботи теорема аз як ё якчанд ҳулосаҳо иборат аст. Ҳар як ҳулоса аз ду ҳукми боэътимод иборат аст, ки аз онҳо ҳулоса бароварда мешавад. Масалан, теоремаи «Ҷамъи ду кунҷи ҳамсоя ба ду кунҷи рост баробар аст» аз як ҳулоса иборат аст.

Дар ҳақиқат:

а) Кунҷи кушод ба ду кунҷи рост баробар аст (ҳукми аввал).

б) Ҷамъи ду кунҷи ҳамсоя ба ду кунҷи кушод баробар мешавад (ҳукми дуюм).

в) Ҳамин тариқ, ҷамъи ду кунҷи ҳамсоя ба ду кунҷи рост баробар аст (ҳулоса).

Амалиёти инкишоф додани тафаккури мантикии хонандагон бояд чунон гузаронида шавад, ки ин машқҳо бояд пай дар пай ва барои хонандагон дастрас бошанд.

Пеш аз гузаштан ба исботи теорема бояд ба хонанда чӣ будани ҳукм ва ҳулоса фаҳмонида шавад.

Ҳукм, ин чизро тасдиқ ё рад кардан мебошад. Ба ҳукмҳо аксиомаҳо, теоремаҳо, таърифҳо, хосиятҳо ва хусусиятҳои гуногуни шаклҳои геометрӣ мансубанд. Намунаҳои ҳукмҳои мантиқӣ ҷумлаҳои зерини математикӣ мебошанд:

1. Кунҷҳои рост баробаранд.

2. Ҷамъи кунҷҳои ҳамсоя ба ду кунҷи рост баробар аст.

3. Ҳар як кунҷ ду тараф дорад.

4. Ду хати рост ҳамдигарро фақат дар як нуқта бурида метавонанд.

Ҳамаи ин ҳукмҳо мавҷудияти хусусиятҳои муайянеро дар ҷисм тасдиқ мекунанд.

Шиносоии хонандагон бо ҳукмҳо бояд аз рӯи маводе оғоз шавад, ки онҳо ҳамагӯза да ҳаёташон татбиқ мекунанд, масалан: дустӣ ман аъло меҳонад; тирамоҳ баргҳои баъзе дарахтон зард мешаванд; бисёр гиёҳҳо хосиятҳои шифобахши доранд; имрӯз дарси геометрия хеле шавқовар гузашт ва ғайра.

Аз мисолҳо маълум мешавад, ки мулоҳизаҳои мо чун ҷумлаҳои грамматикӣ баён шудаанд, вале на ҳар ҷумла, ҷумлаи мантиқӣ шуда метавонад, масалан, ҷумлаи дарро пуш ҷумлаи мантиқӣ нест. Пас аз он, ки хонандагон малакаи ҳулосабарориро аз ҳаёти ҳаррӯза ба даст оварда тавонистанд, бояд ба қабули ҳукмҳои математикӣ гузаранд. Мисолҳо:

1. Тавассути ду нуқта танҳо як хати ростро гузаронидан мумкин аст.

2. Камон як қисми доира аст.

3. Аз як нуқта ба хати рост, фақат як перпендикуляр фаровардан мумкин аст.

4. Буриши ду хати рост нуқта аст.

Барои ҳулосабарорӣ дарсҳои алоҳида ҷудо кардан лозим нест.

Ин корро мебоист дар ҳар дарс анҷом дод. Дар ҳар як мавзӯи дарсӣ маводи зиёде барои ҳукмбарорӣ мавҷуд аст. Масалан, вобаста ба мавзӯи «Кунҷ» мо метавонем ҳукмҳои зеринро барорем:

1. Тарафҳои кунҷро метавон аз кулла то ба беохир давом дод.

2. Ҳар як кунҷ дорои қисми дарунӣ ва берунӣ мебошад.

Кадами навбатӣ дар дарсҳо оид ба рушди тафаккури мантиқӣ ин хулосабарорӣ мебошад. Хулоса баровардан маънои аз ду ҳукми бозътимод баровардани ҳукми сеюми бозътимодно дорад. Ин кор душвор аст ва бинобар ин онро пай дар пай, бе шитобкорӣ анҷом додан лозим аст. Хулоса бояд пеш аз ҳама аз хулосаҳои аз ҳаёти ҳаррӯзаи хонандагон гирифташуда бароварда шавад.

Мисолҳо: 1.

а) Ҳама хонандагон бояд қоидаҳои барои онҳо бударо риоя намоянд;

б) ман хонанда ҳастам;

в) аз ин рӯ, ман вазифадорам, ки ин қоидахоро риоя намоям.

2. а) Ҳамаи шахрвандони Тоҷикистон бояд ватани худро ҳифз намоянд;

б) ман шахрванди Тоҷикистон ҳастам;

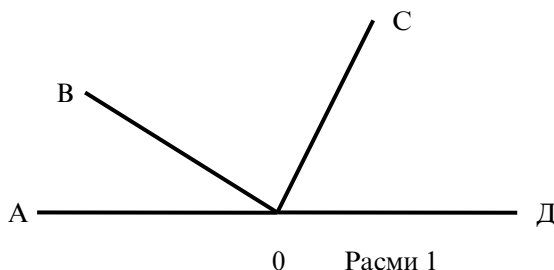
в) аз ин рӯ, ман бояд ватани худро ҳифз кунам.

Пас аз он ки хонандагон дар тартиб додани хулосаҳо аз ҳаёти худ ба мисоли дар боло овардашуда муваффақ шуданд, бояд ба хулосабарориҳо аз ҳукмҳои математикӣ оғоз намоянд.

Мисолҳо: 1.

а) Кунҷи кушод ба ду кунҷи рост баробар аст;

б) ҷамъи кунҷҳои $\angle AOB$, $\angle BOC$ ва $\angle COD$ ба кунҷи кушод баробар аст (расми 1);

в) Ҳамин тариқ, ҷамъи кунҷҳои $\angle AOB$, $\angle BOC$ ва $\angle COD$ ба ду кунҷи рост баробар аст.

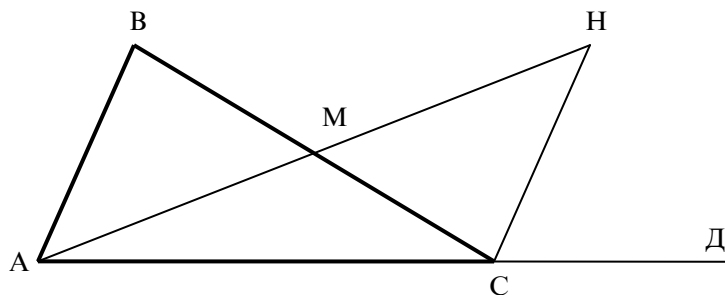
2. а) Дар секунҷаи баробарпахлӯ кунҷҳои асос ба ҳам баробаранд;

б) секунҷаи ABC - баробарпахлӯ бо асоси AC мебошад;

в) аз ин рӯ, кунҷи A ва кунҷи C баробаранд.

Исботи ҳар як теорема ин ҷамъи якчанд хулосае мебошад, ки бо пайдарпайии муайяни бо ҳам алоқаманд омадаанд. Барои мисол теоремаи зеринро мегирем:

Теорема. Кунҷи берунии секунҷа аз ҳар як кунҷи дарунии ба он ҳамсоя набуда калонтар аст (расми 2).

Расми 2

Хулосаи аввал

а) Медиана тарафи муқобили секунҷаро ба ду қисми баробар тақсим мекунад;

б) AM -медиани секунҷа;

в) аз ин рӯ, қисми BM ба қисми MC баробар аст.

Хулосаи дуюм

а) кунҷҳои амудӣ ба ҳам баробаранд;

б) кунҷҳои $\angle AMB$ ва $\angle CMN$ байни ҳам амудианд;

в) бинобар ин кунҷи $\angle AMB$ ба кунҷи $\angle CMN$ баробар аст.

Хулосаи сеюм

а) Агар ду тарафи як секунҷа ва кунҷи байни ин тарафҳо мутаносибан ба ду тарафи дигар секунҷа ва кунҷи байни он ҷойгиршуда баробар бошад, он гоҳ чунин секунҷаҳо баробаранд;

Муҳаккиқ

б) дар секунҷаҳои АМВ ва СМН кунҷи АМВ ба кунҷи СМН ва тарафи ВМ ба МС ва АМ ба МН баробар аст;

в) аз ин рӯ, секунҷаи АМВ ба секунҷаи СМН баробар аст.

Хулосаи чорум

а) Дар секунҷаҳои баробар кунҷҳо мутаносибан баробаранд;

б) кунҷи МСН ба кунҷи В мувофиқат мекунад;

в) бинобар ин кунҷи МСН ба кунҷи В баробар аст.

Хулосаи панҷум

а) кунҷи бутун аз як қисми ин кунҷ калонтар аст;

б) кунҷи В ба қисми берунии кунҷи ВСД баробар аст;

в) бинобар ин кунҷи берунии BSD аз кунҷи В калонтар аст.

Теорема исбот шуд.

Шакли додашудаи хулосаҳо мантиқӣ мебошанд. Хонанда дар аввал ин намуд хулосабарориҳоро намефаҳмад ва вазифаи мост, ки ба онҳо хулосабарориҳои мантикиро фаҳмонем. Ҳангоме, ки хонанда тарзи хулосабарории мантикиро аз худ кард, хонанда дар худ забонero инкишоф медиҳад, ки китобҳои дарсӣ ва китобҳои дорои мазмуни илмӣ бо он навишта шудаанд.

Адабиёт:

1. Артамонов М. А. Элементы логики в курсе математики средней школы. – Львов, 1957.
2. Бирюков Б. В. Как возникла и развивалась математическая логика //Вопросы философии. 1959. К 7. – С. 112-121.
3. Болтянский В. Г. Использование логической символики при работе с определениями //Математика в школе. 1973. – М., – С. 45-50.
4. Ганелин Д. Г. Использование элементов математической логики на уроках математики в IX классе /1 Математика в школе. 1973. 1. – С. 55-56.
5. Гетманова А. Д. Занимательная логика для школьников, Ч. 1. – М.: Гуманит. -изд. центр «ВЛАДОС», 1998. – 239 с.
6. Игошин В. И. Математическая логика в системе подготовки у учителей математики. – Саратов: Изд-во Слово, 2002. – 240 с.
7. Калужнин Л. А. Что такое математическая логика. – М.: Наука, 1964.
8. Калужнин Л. А. Элементы теории множеств и математической логики в школьном курсе математики. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1978. – 88 с.
9. Колмогоров А. Н., Драгалин А. Г. Введение в математическую логику. – М.: МГУ, 1982.

Калидвожаҳо: мантиқ, теорема, исбот, хулоса, ҳукм, рамз, бозътимод, тафаккур, забон, бошууруна.

Аннотация

ПРЕПОДАВАНИЕ ГЕОМЕТРИИ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ

В данной статье представлена часть литературы, и ее анализ позволяет сделать вывод о том, что логика и логическое мышление очень важны в изучении геометрии и в общем математике. Это статья предназначена учителям математики среднеобразовательных школ для того чтобы они занимались не только усвоением геометрического материала и его практического применения с учащимися но и развитием логического мышления учащихся.

Учащиеся часто не понимают, зачем нужно доказательство, и не чувствуют в нем потребности, логическая сущность доказательств от них ускользает. В результате многие учащиеся просто заучивают доказательства, запоминают зрительной памятью формы чертежа и расстановку букв и аккуратно отвечают выученный по книге урок.

Трудность эта происходит оттого, что доказательства геометрических теорем изложены в учебнике языком, отличным от того языка, к которому учащиеся привыкли ранее. Следовательно, учащихся надо научить пользоваться этим языком, так как только после этого они будут в состоянии излагать доказательства теорем сознательно.

Ключевые слова: логика, теорема, доказательство, умозаключение, суждение, символ, достоверный, мышление, язык, сознательно.

Annotation

TEACHING GEOMETRY AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING OF STUDENTS

This article presents a part of the literature, and its analysis allows us to conclude that the logic and logical thinking of choen are important in the study of geometry and mathematics in general. This article is intended for teachers of mathematics in secondary schools so that they are engaged not only in the assimilation of geometric material and its practical application with students, but also in the development of students' logical thinking.

Students often do not understand why proof is needed, and do not feel the need for it, the logical essence of the evidence eludes them. As a result, many students simply memorize proofs, memorize the shapes of the drawing and the arrangement of letters with their visual memory, and accurately answer the lesson learned from the book.

This difficulty arises from the fact that the evidence geometric theorems are presented in the textbook in a language that is different from the language that students are used to previously. Therefore, students must be taught to use this language, since only then will they be able to state proofs of theorems consciously.

Keywords: logic, theorem, proof, conclusion, judgment, symbol, reliable, thinking, language, consciously.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Аҳлиддин Низомидинович, магистранти соли дуюми факултети математика, ихтисоси математикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 919877473

Рохбари илмӣ: Нугмонов Мансур, доктори илмҳои педагогӣ, проффесор, узви вобастаи АТТ.

Сведение об авторе: Каримов Ахлиддин Низомидинович, магистрант второго курса факультета математики по специальности математики Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айна.

Научный руководитель: Нугмонов Мансур, доктор педагогических наук, проффесор, ассоциированный член Таджикской образовательной академии.

About the author: Karimov Ahliddin Nizomidinovich, 2nd-year master of the faculty of mathematics-informatics, specialty of mathematics, Tajik State University of Education named after Sadrididdin Ayni.

Scientific adviser: Nugmonov Mansur, candidate of pedagogical sciences, professor, associate member of the academy of education of Tajikistan

РОҲҲОИ АСОСИИ ИСТИЛОҲСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ ЧАНГАЛПАРВАРӢ)

Дар забоншиносӣ мафҳуми истилоҳшиносӣ дар солҳои 70-уми то асри хх (илме, ки истилоҳотро меомӯзад) ҳамчун як фанни мустақили забоншиносӣ шинохта шуд. Истилоҳ муодили тоҷикии калимаи латинӣ асоси термин (terminus -ҳадд, сарҳад) мебошад [4, 44].

Дар забоншиносии муосир омӯзиши проблемаи истилоҳот яке аз вазифаҳои муҳимтарини он ба ҳисоб меравад, зеро то ҳол равиши ягона ба таърифи мафҳуми «истилоҳ» муайян карда нашудааст, бо вучуди зиёд будани тадқиқот оид ба ин масъала.

Бояд ишора намуд, ки истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ буда, он дар таркиби назарияи забоншиносии умуми мавриди таҳқику омӯзиш қарор мегирад. Омӯзиши масъалаҳои марбути маъноӣ забоншиносии «истилоҳ» ва «истилоҳшиносӣ» дар забоншиносии муқоисавӣ дертар дар охири асри XIX ибтидои асри XX пайдо шуд. Нахусти тадқиқотҳо дар мавриди мафҳуми «истилоҳ» дар илм асосан дар аввалҳои асри XX ба вучуд омадааст. Забоншиносон Ф. А. Брокгауза ва И. А. Ефрон аввалин шуда калимаи «истилоҳ»-ро дар «Энциклопедический словарь» тавзеҳ намуданд.

Чуноне, ки Нуров П. ибраз медорад, баррасии адабиёти илмӣ ва дарси собит сохт, ки дар забони тоҷикӣ низ ба сабаби ҳанӯз тадқиқ нашудани масъалаҳои назариявӣ амалии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ таърифи илмӣ, умумӣ ва ягонаи он ба вучуд наомадааст. Дар адабиёти гуногуни дарсӣ ва илмӣ забони тоҷикӣ таърифи истилоҳ гуногун аст ва асосан аз адабиёти гуногуни русӣ тарҷума шудааст, чунончи:

Истилоҳ чунин калима ё ибора, алоқамандии калимаҳо мебошад, ки ҳар яки онҳо фақат як мафҳумро ифода менамоянд.

Истилоҳ калима ё иборае, ки предмет, мафҳуму ҷараёнҳои илм, санъат, техника, ва ғайраҳо ба таври аниқ ифода мекунад, ва ғайра.

Термин калимаест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳа (фан, техника, санъат, хоҷагии қишлоқ ва ғайра)-ро ифода мекунад.

Термин калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода мекунад [4, 45].

Асосгузори истилоҳот А. Реформатский чунин мешуморад, ки ба истилоҳот хусусияти «бетакрори, истисноӣ модалият ва образнокӣ ва хусусияти байналмилалӣ, мантиқӣ ва систематикӣ» хос аст [6, 46-54].

Дар забони муосири муоширати илмӣ равандҳои ташаккули истилоҳоти нав бо пайдоиши падидаҳои нави илмӣ ва самтҳои тадқиқот, коркарди техникаи нав, эҷоди равандҳои нави технологӣ зич алоқаманд аст.

Хусусиятҳои истилоҳсозӣ омили муҳиме мебошанд, ки мураттабиро дар системаи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф таъмин мекунад. Ба андешаи В. П. Даниленко дар истилоҳсозӣ усулҳои морфологӣ, семантикӣ ва синтаксисӣ ҷаҳол ва самаранок мебошанд. Ба ғайр аз ин усулҳо роҳҳои дигари ташаккули истилоҳоти нав, аз қабилӣ иқтибосот ва ихтисора низ мавҷуданд [1].

В. М. Лейчик чунин усулҳои истилоҳсозиро, ба монанди усулҳои морфологи (аффиксатсия, таркиббандӣ, ихтисора), луғавӣ-маъноӣ (истиора, метонимия ва эпинимия); иқтибоси истилоҳот аз дигар соҳаҳои илм ва забонҳои дигар ҷудо мекунад [2, 74-81].

Дар забони англисӣ пуршиддаттарин ғанигардии таркиби истилоҳот аз ҳисоби чунин равандҳо, ба монанди вандафзӣ, калимабандӣ, конверсия, ихтисора ва иқтибосгирӣ ба амал меояд.

Вандафзӣ раванди ташаккули истилоҳоти нави як калима тавассути илова кардани пешвандҳо ё пасвандҳо ба калимаҳои решагӣ мебошад [5].

Пешвандафзӣ - ин ташаккули истилоҳот бо истифода аз пешвандҳо мебошад. Дар раванди истилоҳоварӣ пешояндҳои зерин ҷаҳоллона иштирок мекунад: **pre-, de-, inter-, un-, re-, pro-, dis-, non-, ob-, trans-, ex-, in-, com-, sub-, ad-** ва ғайра. Масалан: deforestation, reforestation.

Пасвандафзӣ - бо истифода аз пасвандҳо сохтани истилоҳоти нав. Пасвандҳои **-er, -or, -ent, -ant(forester)** барои сохтани исмҳое, ки шахс, иҷрокундаи амалро ифода мекунад, **-ion, -ation, -ment, -ure, -age, -ance, -ing (tolerance, conservation, increment)** исмҳое, ки баъзе

мафҳумҳоро инъикос мекунанд ва -исм, -ty, -ity, -ness, -ency, -ancy (forestry) исмҳои абстрактӣ, ки аз сифатҳои сохта шудаанд, истифода мешаванд. Пасвандҳои зерин дар сохтани сифат аз феъл фаъл мебошанд: -ive, -able, -ible, -uble, -ent, -ant; аз исм: -y, -al, -ic, -ical, -ous, -ious, -ful, -ar, -ary (forestral).

Калимабандӣ ин усули истилоҳсозӣ тавассути пайвасти кардани калимаҳо ё решаҳои алоҳида мебошад. Тавассути усули мазкур ду ё зиёда реша ё калима ба ҳам пайвасти шуда як истилоҳи навро ташкил медиҳанд. Истилоҳи навро метавон якҷоя (clearcut, hardwood, saw timber), тавассути типе (well-stocked, all-aged stand) ё алоҳида (forest management, forest type, mature tree) навишта шаванд. Дар бисёр мавридҳо истилоҳи нав бештар бо пайвастании ду исм (improvement thinning), сифат ва исм (forest fire, forest management) ё феъл ва исм сохта мешавад.

Конверсия — ин гузариши калима аз як ҳиссаи нутқ ба дигараш мебошад. Дар забони англисӣ бо роҳи конверсия аз калимаҳои мавҷудай забон истилоҳоти нав бидуни тағйир додани имло ва талаффузи онҳо сохта мешаванд. Масалан: Исми timber аз феъли timber сохта шудааст.

Ихтисора. Чунин навъҳои ихтисорот ба мисли ихтисороти ҳарфӣ, ихтисороти ҳичӣ, калимаҳои бурида ва ғайра [5].

Усули синтаксисӣ ин тарзи ташаккули истилоҳот-ибораҳои нав мебошад. Ибора мачмуи ду ё зиёда калимаҳои муҳимест, ки аз ҷиҳати грамматикӣ алоқаманд буда, барои номҳои мураккаби падидаҳо хизмат мекунанд, масалан: ба забони тоҷикӣ *буридани интиҳобӣ, ҷӯби тиҷоратӣ, омодаасозии ҷӯбҳо* ва ба забони англисӣ *selection method, commercial timber, land management* ва ғайра. Ибора аз калимаи асосӣ ва тобеъ иборат аст [7].

Иқтибоси истилоҳот яке аз роҳҳои рушди лексикаи муосир мебошад. Д. С. Лотте иқтибосҳоро ба иқтибосҳои бевосита, калкаҳо ва иқтибосҳои омехта фарқ мекунад [3].

Иқтибосоти бевосита. Д. С. Лотте вомҳои мустақими истилоҳотро ба вомҳои асли (транслитератсия ва транскрипсия) ва вомҳои табдилшаванда ҷудо мекунад. Транскрипсия ин пеш аз ҳама интиқоли садоҳои калимаи хориҷӣ ба забони дигар мебошад. Масалан: реласкоп — relascop. Транслитератсия бошад интиқоли ҳарфҳои як хат тавассути ҳарфҳои хатти дигараст. Масалан, роҳи ташаккули истилоҳот бо илова кардани пешвандҳо, пасвандҳо ва охир часпакҳо ба асоси тавлидкундаи истилоҳоти иқтибосӣ мебошад. Масалан: recreation ва ғайра.

Калка. Як роҳи гирифтани истилоҳот аз як забон ба забони дигар ин калкакунӣ мебошад. Калкҳо ба навъҳои зерин тақсим мешаванд: лексикӣ-васемантикӣ. Мисол: *lease of forestland (ба иҷора додани замини ҷангал), selectively going (даррахтбурии интиҳобӣ)* ва ғ.

Иқтибосоти омехта, ки нимкалкҳо ва гибридҳоро дар бар мегирад, сохтани истилоҳоти нав тавассути якҷоя кардани иқтибосоти бевосита ва калкаҳо мебошад. Масалан: *electronic address «сурӯзаи электронӣ»*

Хулоса, дар мақолаи мазкур доир ба роҳҳои асосии истилоҳсозӣ дар забони англисӣ дар мисоли истилоҳоти ҷангалпарварӣ суҳан меравад. Баъди мутолиаи адабиёт ва таҳлили истилоҳоти ҷангалпарварӣ маълум гардид, ки дар забони англисӣ пуршиддаттарин роҳи ғанигардонии таркиби истилоҳот аз ҳисоби чунин усулҳо, ба монанди вандафзӣ, калимабандӣ, конверсия, ихтисор ва иқтибосгирӣ ба амал меояд.

Адабиёт:

1. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: Либроком, 2009. – 256 с.
3. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: 1982. – 152 с.
4. Нуров П. Истилоҳшиносӣ. – Д., 2018. – 133 с.
5. Паршин А. Теория и практика перевода. [Глава VII. Терминообразование в современном английском языке]. – СПб.: СГУ, 1999. – 202 с.
6. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Наука, 1961. С. 46-54.
7. Щитова О. Г. Теория языка. Грамматика: учебное пособие / О. Г. Щитова, А. Г. Щитов; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Том. политех. ун-та, 2014. – 116 с.

Калидвожаҳо: ҷангалпарварӣ, истилоҳот, истилоҳшиносӣ, вандафзӣ, пешванд, пасванд, конверсия, пасвандафзӣ, пешвандафзӣ.

Аннотация

ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ТЕРМИНОЛОГИИ ЛЕСОВОДСТВА)

В данной статье речь идет об основных способах образования терминов в английском языке на примере терминологии лесоводство. В статье автор впервые высказывает свои мысли и мнения о первых исследованиях терминов, значении термина и мнениях лингвистов об этом понятии. Затем, после всестороннего исследования терминов лесоводство, она определила, что наиболее интенсивным способом обогащения состава терминов в английском языке являются такие примеры, как аффиксация, словообразование, конверсия, сокращение и цитирование.

Ключевые слова: лесоводство, термин, терминология, аффиксация, префикс, суффикс, конверсия, суффиксация, префиксация.

Annotation

THE MAIN WAYS OF FORMING TERM IN THE ENGLISH LANGUAGE (ON THE EXAMPLE OF FOREST TERM)

This article talks about the main ways of terminology in the English language as an example of forestry terms. In the article, the author firstly expresses his thoughts and opinions about the first studies on terminology, the concept of "terminology" and the opinions of linguists regarding this concept. Then, after comprehensively researching forestry terms, she determined that the most intensive way of enriching the composition of terms in the English language is through such methods as affixation, wording, conversion, abbreviation and quotation.

Keywords: forestry, term, terminology, affix, prefix, suffix, conversion, suffixion, prefixion.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Фарзона Мирзосайдмуродовна, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918302888

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филология, дотсент Каримов Ш.

Сведения об авторе: Давлатова Фарзона Мирзосайдмуродовна, магистрантка первого курса факультета английского языка и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 918302888

Научный руководитель: доктор филологических наук, доцент Каримов Ш.

About the author: Davlatova Farzona Mirzosaidmurodovna, the first year master degree of the faculty english language and eastern languages of the Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 918302888

Supervisor: The doctor of philological sciences assistant professor Karimov Sh.

*Носирова Шаҳноз Қаҳҳоровна,
магистранти соли аввали факултети забонҳои романӣ-германӣ*

НАМУНАИ НАҚШАИ ДАРСҲО БО МЕТОДҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМ ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Комеби толибилмон дар азхудкунии донишҳои илмӣ ва ҳосил намудани малакаю маҳоратҳои таълим аз як тараф аз интихоби мазмуни таҳсилот ва тарзи ҷойгиркунонии он дар барномаҳои таълиму китобҳои дарси вобаста бошад, аз тарафи дигар аз сатҳи дониши фаннии омӯзгорон ва бедор карда тавонистани рағбати донишандӯзӣ дар толибилмон вобаста аст. Ҳамзамон самаранок гаштани фаъолияти таълимии толибилмон аз ҷорӣ кардани технологияи навини педагогӣ ва истифодаи методу усулҳои самаранок дар раванди таҳсилот вобаста аст. Донишҳои илмӣ дар худ ҳодисаҳо, мафҳумҳо, назарияҳо, қонуни қонуниятҳоро таҷассум менамоянд. Маҳорату малакаҳои махсус бошад танҳо маҳорату малакаҳои таълим ва соҳаи илмро дар бар мегирад. Масалан, аз физика ва кимиё маҳорату малакаҳоро оид ба ҳалли масъалаҳо, гузаронидани таҷрибаҳои лабораторӣ ва корҳои тадқиқотӣ фаро мегирад. Бояд зикр намуд, ки дар ҳама давраи замонҳо онҳое, ки пешаи омӯзгориро муқаддас меноманд ва ҳудро омӯзгори ҳақиқӣ меҳисобанд, нисбат ба қисмати шогирдонашон бепарвоӣ ва бемасъулиятӣ накарда, ҳамеша бо мақсади самаранок гаштани фаъолияти таълим, пурсамар аз худ кардани маводи омӯзиш ва пешравии толибилмон дар таҳсилот ҳамчун омӯзгорони пажӯҳишгар ва наовару эҷодкор методҳо ва роҳи усулҳои самаранокӣ таълиму омӯзишро ҷудо мекарданд ва кор карда мебароманд. Ин тоифаи омӯзгорон ниҳоят бочурату фаъл ва соҳиби иродаи қавӣ буда, нисбат ба худ сарғабанд ва дар пешаи омӯзгорӣ мавқеи устувор ва диди шахсӣ доранд.

Самаранокӣ таълиму омӯзиш аз маҳорати касбии омӯзгор ва шахсияти ӯ вобаста аст. Ҳар қадар маҳорати касбии омӯзгор сайқал ёфта, ҷанбаи инсонияш баланд ва сифатҳои шахсияш мукамал гашта бошанд, ҳамон қадар оид ба самаранокӣ раванди таълиму омӯзиш ҳукм баровардан имконпазир мегардад. Омӯзгор аз таҷрибаҳои пешқадами педагогӣ ва методу усулҳои наоваронаи таълиму омӯзиш бояд ба пуррагӣ оғай дошта бошанд ва дар раванди таълим онҳоро бамаврид истифода намояд. Таҷрибаи пешқадам таҷрибаи педагогист, ки дар раванди таълиму тарбия истифода кардани онҳо имконияти таъмини натиҷаҳои хубро қафолат медиҳад. Омӯзгори бомаҳорат ҳарчанд ба мазмуни таълим ягон тағйироти ҷиддӣ ва назаррас ворид насозад ва дар мундариҷаи кори ӯ ҷизе ба ҷашм нарасад ҳам, ин гуна омӯзгор метавонад устои кори худ бошад. Зимнан, дар ин масъала ҳарду паҳлӯи маориф - ҳам таълим ва ҳам тарбия дар назар дошта шудааст. Ба ҳамин хотир, барои амалигардонӣ ва истифодаи васеи он пеш аз ҳама он олимону педагогҳое баромад мекунанд, ки дар таълиму рушди хонандагон тарзи фикрронии мустакил эҷодкорона ва илмиро арзиши асосӣ меҳисобанд. Таълим бо маънои тоҷаш ба ҷуз андӯштани маърифат, инчунин ташаккули сифатҳои шахсият, васеъ намудани ҷаҳонбинӣ ва тарбиявии инсонӣ комилро дар назар дорад. Тарбияи бошад маънояш фарохтар буда, таълим ва таҳсилотро пурра фаро мегирад, ки аз ин ҷо ҳам онҳо байни худ вобастагии зич ва ногусастанӣ доранд. Шартан ҷудо намудани вазифаҳои таълим, тарбия ва ташаккулдиҳӣ дар фаъолият амали омӯзгорон ҳангоми ба нақшадарории вазифаҳо таълим дар машғулиятҳо аҳамияти хоса дорад. Маълумотнок будан ба маънии маҳдудаш аз худ намудани донишҳои илмӣ, тақмили онҳо ва маҳоратҳои махсусро ба назар гирифтанд.

Аз таърих ба мо маълум аст, ки принсипи масъалагузорию Сукрот ва дигар файласуфони Юнони қадим истифода мебарданд. Файласуфони Ҳиндустон ва Чини бостон низ бо маҳорати бурдани бахшҳои проблемавӣ маъруф буданд. Аз давраи Эҳё сар карда то имрӯз, пешрафт дар илми таҷрибаӣ нишон дод, ки дониши аслӣ ва фаҳмиши самаранок танҳо дар натиҷаи фаъолиятҳои шахсӣ ба даст меоянд. Мактаб набояд хонандагонро аз муҳити фаъолият ба омӯзиши беихтиёронии ҳисобот доир ба кашфиётҳои дигарон раҳнамо созад. Барои он ки хонандагон ҷизро муайян кунанд, онҳо бояд бо ашё қореро ба анҷом бирасонанд ва ба шароит мутобиқ гардонанд. Дар фаъолияти амалии таълим омӯзиши проблемавӣ имконият медиҳад то муҳите муқарар шавад, ки дар он хонандагон бо азёдкуниҳои беғоида машғул набуда, балки доир ба проблемаҳо мулоҳизаронӣ кунанд. Дар ҷунин мулоҳизарониҳо метавонанд донишҳои то ҳол андӯхтаи одамият ёри расонида, бо ҳамин дар таҷрибаи шахсии хонандагон фарҳанги ҷомеа ворид мешавад. Ин ҷунин маъно надорад, ки ҳар як хонанда бояд ҷизро кашф ё ихтироъ кунад. Иштирок дар фаъолиятҳои гуногун хонандаро ба фаҳмиш ва гирифтани

Муҳаккиқ

донишҳои баланд водор месозад. Албатта, чунин фаъолият дар хонанда таваҷҷуҳро ба дарккунӣ, таваҷҷӯҳи шахсии хонанда дар омӯзиш омили ҳалкунанда мебошад. Технологияи омӯзиши проблемавӣ дар солҳои пеш дар мактабҳои шӯравӣ ва хориҷӣ васеъ паҳн шуда буд. Омӯзиши проблемавӣ бо шартҳои назариявии файласуф, психолог ва педагогҳои амрикоӣ Ч. Дюи асоснок мешаванд. Ч. Дюи дар Чикаго мактаби таҷрибавиеро таъсис дод, ки раванди таълим дар он ба бозиву фаъолиятҳои меҳнатӣ иваз шуда буд. Машғулиятҳои хониш, ҳисобкунӣ ва навиштан танҳо дар робита бо ниёзу эҳтиёҷҳои гузаронида мешуд, ки дар кӯдак онҳо худ ба худ, вобаста ба балоғати физиологияшон пайдо мешуданд. **Дюи дар омӯзиш ҷаҳор эҳтиёҷро муайян кардааст: 1) иҷтимоӣ, 2) тимсолсозӣ, 3) ифодаи бадеӣ; 4) тадқиқотӣ.**

Ба сифати сарчашмаҳои дарккунӣ ба кӯдакон сухан, асарҳои бадеӣ, механизму дастгоҳҳои техникӣ пешниҳод мешуданд ва кӯдакон ба бозӣ ва фаъолияти амалӣ, яъне меҳнат ҷалб мегаштанд. **Шартҳои концептуалии Ч. Дюи аз чунин методҳо иборат мебошад:**

- кӯдак роҳи инсониятро дар мавриди дарккунӣ тақрор мекунад;
- азхудкунии дониш раванди худ ба худ пайдошаванда ва идорашаванда мебошад;
- кӯдак маводро на танҳо бо роҳи ғӯш кардан ё қабул кардан бо узвҳои эҳсос, балки ҳамчун натиҷаи қонеъсозии эҳтиёҷ ба дониш, ки дар вай пайдо мешавад, аз худ мекунад.

Имрӯз зери мафҳуми омӯзиши проблемавӣ одатан таълимеро мефаҳманд, ки дар шакли барканор кардани вазъиятҳои проблемавии пайдарҳам бо мақсади омӯзиш эҷодшаванда мегузарад. **Ду намуди вазъияти проблемавӣ вучуд дорад: психологӣ ва педагогӣ.**

Аз нуқтаи назари психологӣ-проблемавӣ фаҳмиши хонандаро байни донишҳои мавҷуда ва донишҳои зарурӣ барои ҳал кардани масъалаи додашуда тавлид мешавад. Бидуни чунин фаҳмиш, эҳтиёҷ барои ҷустуҷӯ пайдо намешавад. Масъалаи ниҳоят мушқил ё масъалаи ниҳоят сабук барои хонандагон вазъияти проблемавиро ба миён намеоварад.

Вазъияти проблемавии педагогӣ бо ёрии амалҳои саволҳои муаллим, ки навигарӣ, аҳамият, зебӣ ва дигар сифатҳои объекти даркшавандаро таъкид менамояд, ба вучуд оварда мешавад. Пайдарҳамии марҳилаҳои фаъолияти дарккунии хонанда дар муҳити вазъияти проблемавӣ. Асоси равиши мазкурро принсипи, ки вазъияти проблемавӣ аз муаллим ба миён оварда шуда аз тарафи хонандагон ҳал мешавад.

Қайд кардан зарур аст, ки гузориши проблема дар тамоми вақти дарёғ дар байн ва охир ба миён омада метавонад. Чунин ташкил кардани дарс, ё машғулиятҳои омӯхтани марҳилавӣ аз содда ба мураккабро дар бар мегирад ин маврид ҳалли ягон проблемаи хурд ҷаҳише барои ҷустуҷӯи ҷавобҳо ва саволҳои аз рӯи мураккабияшон афзудашаванда шуда метавонанд. Маҳз дар раванди дарс тамоми хусусиятҳои шахсияти омӯзгор ҳамчун инсон зоҳир мегардад ва он дар ташаккули сифатҳои шахсии толибилмон нақши муайян мегузорад. Одатан, қор аз пурсиши вазифаи хонагӣ сар шуда, ба баёни мавзӯи нав, мустақамкунии он ва супориши вазифаи хонагӣ ба охир мерасад. Тавре ки то имрӯз идома дорад, симони асосӣ дар дарс омӯзгор ба ҳисоб меравад. Сохтори он ба мазмун, метод ва усули тарзҳои таълим, ки дар раванди дарс истифода мешаванд, вобастагӣ дорад. Бояд қайд кард, ки одамон бо ёрии воситаҳои дигар, аз қабилӣ имову ишора, сигналҳо ва аломатҳои гуногун бо ёрии мусиқӣ, наққошӣ низ фикри худро баён мекунанд, вале ҳамаи инҳо дар назди забон ёрирасон ва маҳсули забон аст. Нуқтаи дигареро бояд қайд намуд, ки забон ба предмету ҳодисаҳои ҳақиқати объективӣ як хел ном мегузорад, ки он барои ҳамаи аъзоёни ҷамъият ба мансабу синфи онҳо нигоҳ накарда, ягона аст. Чигунае, ки ба мо маълум аст, тамоми забонҳои рӯи дунё таърихи зиёдеро аз сар гузаронида баъзе аз онҳо дар печуби таърих аз байн мераванд ва бархе аз онҳо то давраи аълои инкишофи худ омада мерасанд. Чунин ташкил кардани дарс, ё машғулиятҳои омӯхтани марҳилавӣ аз содда ба мураккабро дар бар мегирад ин маврид ҳалли ягон проблемаи хурд ҷаҳише барои ҷустуҷӯи ҷавобҳо ва саволҳои аз рӯи мураккабияшон афзудашаванда шуда метавонанд.

Ба маҳорати касбӣ на танҳо дастрас баён намудани мавод ва додани донишҳо, инчунин қобилияти ташкили қори мустақилонаи толибилмон, ҳидоят кардан ба дарёфти мустақилонаи донишҳо, моҳирона идора намудани раванди фаъолияти таълим ва раванасозии он ба самти зарурӣ низ дохил мешавад. Вазифаи хонандагон аз он иборат аст, ки то амрро қабул намуда ба он ҷавоб гардонанд, маводи тайёри барои мақсади чунин шакли таълим пешбинишударо тақрор ва аз худ кунанд. Вазифаҳои номбурда, агар муаллим принципҳои номбурдаро риоя кунанд, сохтори раванди таълим беҳтар мегардад. Омӯзгор дар тахтаи синф ягон мавзӯи дарсро менависад ва аз толибилмон хоҳиш мекунад, ки дар фосилаи вақти муайян ҳарчи зиёдтар оид ба мавзӯи рӯйхати калимаҳоро тайёр кунанд. Пас аз гирифтани супориш толибилмон бо ҳамдигар маслиҳат карда, ба ҳалли масъала омода мешаванд. Омӯзгори дорой қобилиятҳои дидактикӣ

метавонад дар мавридҳои зарурӣ мавзӯро ба шароит мутобиқ намояд, душворихоро барои худ ошкор сохта, тариқи содаю фаҳмогардонӣ мушкilotро ба толибилмон дастрас намояд. Ба маҳорати касбӣ на танҳо дастрас баён намудани мавод ва додани донишҳо, инчунин қобилияти ташкили кори мустақилонаи толибилмон, ҳидоят кардан ба дарёфти мустақилонаи донишҳо, моҳирона идора намудани раванди фаолияти толибилмон ва равноасозии он ба самти зарурӣ низ дохил мешаванд. Қобилияти академикӣ. Ин қобилиятҳои ба соҳа ва фанни худ доштаи омӯзгорро ифода менамояд. Омӯзгори қобилиятнок фанни худро на танҳо дар доираи барномаи таълим, балки хеле васеъ ва ҳаматарафа медонад. Доимо аз пешравӣ ва дастовардҳои соҳаю фанни мазкур огоҳ аст.

Дар дарси забони хориҷӣ асосан намоишҳои таълими нишон дода мешаванд. Онҳо аз рӯи **фаолияти нутқӣ** фарқ карда метавонанд (**ҳамгоми омӯзиши хониш, хат, суҳанронӣ ва ё шунавоӣ**); аз рӯи **намудҳои нутқ** (**ҳангоми омӯзиши лексика, грамматика ва ё фонетика**); аз рӯи **навҳои таълими** (**пурмазмунӣ, маъноӣ, шифохӣ, тасвирӣ**).

Истифодаи намоишҳо дар раванди таълим истифодаи машқҳои гуногуни забонӣ ва нутқиро осон мекунад. Муаллими баландтарчиба истифода дар ин ё он дарс ба нақша гирифта натавонад мақсадҳои дидактикӣ, ки онҳоро ба ин восита дастрас мекунад, балки натиҷаи истифодаи онҳоро, кори иловагӣ бо хонандагонро муайян мекунад. Талаботи муҳим аз он иборат аст, ки ҳама вақт истифода бурда шавад, ки хонандагон ба он омода бошанд ва ба воситаи он мақсадҳои дидактикӣ ба даст оянд. Дарс бо истифода ба нақша гирифта, муаллим маводи таълимиро муайян мекунад, ки барои омӯзиши он ҳатмист; аз фонди дастурамалҳо ҳамаҷанба мегирад, ки барои ҳалли масъалаҳои пешгузаштааш лозим аст; ҷои дастурамалро дар дарс муайян мекунад; методикаи истифодаи онро ҳангоми дарс эҷод мекунад. Ҳангоми баён муаллим дар мадди аввал нақши айёниятро мебозанд, ба хонандагон барои бештар дарк кардани мавод кӯмак мекунад, ҷунки ҳолатро муайян мекунад, ки дарки пурратари ҳодисаҳо ба амал меояд. Аммо вазифаи таълими онҳо маҳдуд намегардад, албатта, танҳо бо айёнияти нақли муаллим. Онҳо метавонанд ҳамчун воситаи санҷиши дониши хонандагон барои муаллим хизмат кунанд, аз ҷумла, ҳангоми гузаронидани иншо ё нақлҳои ҳаттиву шифохӣ.

Барномаи таълими телевизионӣ метавонад дар зинаҳои гуногуни омӯзиши маводи таълими истифода бурда шавад. Ҷунки барнома метавонад ба дарс ҳамчун қисми ташкилбанди ҳангоми омӯзондани мавзӯи нав аз тарафи муаллим дохил карда шавад. Дар ин ҳолат бояд дар оянда ба маълумотҳои аз барнома гирифташуда таъриф кард, коркарди саволҳои мавзӯро бо ёрии дигар васоит давом дод. Пеш аз қабули барномаи телевизионӣ дар сӯҳбати воридшави муаллим хонандагонро барои қабули маълумоти нав тайёр мекунад, аммо маводро такрор намекунад. Ҳангоми истифодаи барнома ба сифати сарчашмаи асосии донишҳои нав доир ба мавзӯ саволҳо бояд вазифаи ҷамъкунондаи маълумотҳои наватарин доир ба мавзӯ бошанд. Барномаҳо метавонанд ба ҳайси маводи таълими умумитарбияти доир ба мавзӯ бошанд. Дар ин ҳолат ҳангоми қабули барнома ҳамаи саволҳои асосӣ бояд коркард карда шавад. Барнома донишҳои хонандагонро доир ба нуктаҳои асосии мавзӯ ҷамъовари мекунад.

Адабиёт:

1. Активные методы обучения педагогическому общению/ Под ред Ковалева. – М.: 1983. – С. 11.
2. Амонашвили Ш. А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. – Педагогика, 1984.
3. Алексич А. П. Методика организации педагогического процесса на уроках русского языка. – М., 1957. – С. 23.
4. Бабонский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический процесс. – М., 1991.
5. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения - М., 1995.
6. Виленский М. Я., Образцов П. И., Уман А. И. Технологии профессионально- ориентированного обучения в высшей школе. – М.: Пед. общество России, 2004. – С. 33.
7. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе Анализ зарубежного опыта. – М., 1989.

Калидвожаҳо: *паҷӯшигар, тимсол, иҷтимоӣ, консептуалӣ, объективӣ, таълими, дидактикӣ, айёният, телевизионӣ, мукаммал.*

ПРИМЕР ПЛАНА УРОКА С ЭФФЕКТИВНЫМИ МЕТОДАМИ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Учет индивидуальных особенностей учащихся на уроке иностранного языка зависит от самого учителя, учитель может мотивировать учащихся к уроку иностранного языка. Эффективность преподавания и обучения зависит от профессионального мастерства учителя и его личности. Чем больше совершенствуется профессиональное мастерство учителя, высока его человечность и совершенствуются личностные качества, тем в большей мере становится возможным судить об эффективности учебно-воспитательного процесса. Преподаватель одинаково планирует учебно-методические материалы, особое внимание уделяет закреплению, отработке, повторению и контролю знаний учащихся. Успешность учащихся в овладении научными знаниями и приобретении педагогических навыков зависит, с одной стороны, от выбора содержания образования и способа его размещения в образовательных программах и учебниках, с другой стороны, от уровня технических знаний преподавателей и педагогических навыков, умение пробуждать интерес к обучению у учащихся.

Ключевые слова: *исследователь, подобие, социальный, концептуальный, объективный, опора, дидактический, наглядность, телевизионный, полный.*

Annotation

AN EXAMPLE OF A LESSON PLAN WITH EFFECTIVE TEACHING METHODS IN A FOREIGN LANGUAGE LESSON

Taking into account the individual characteristics of students in a foreign language lesson is closely dependent on the teacher himself, the teacher can motivate students to a foreign language lesson. The effectiveness of teaching and learning depends on the professional skills of the teacher and his personality. The more the teacher's professional skills are improved, his humanity is high and his personal qualities are improved, the more it becomes possible to judge the effectiveness of the educational process. The teacher equally plans educational and methodological materials, pays special attention to consolidating, practicing, repeating and controlling students' knowledge. The success of students in mastering scientific knowledge and acquiring pedagogical skills depends, on the one hand, on the choice of the content of education and the way it is placed in educational programs and textbooks, on the other hand, on the level of technical knowledge of teachers and pedagogical skills, the ability to arouse interest in learning in students.

Keywords: *researcher, resemblance, social, conceptual, objective, support, didactic, visual, television, complete.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Шахноз Қаҳҳоровна, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таълими забонҳои ҳороҷӣ (олмонӣ-фаронсаӣ), факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садрӣдин Айнӣ. Телефон: +992 915290520

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ Сайфуллоева Зарина Хайруллоева

Сведения об авторе: Носирова Шахноз Каххоровна, магистрантка первого курса кафедры методики обучения иностранных языков (немецкий-французский), факультета романо-германских языков Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини. Телефон: +992 915290520

Научный руководитель: доктор педагогических наук, Сайфуллоева Зарина Хайруллоева

About the author: Nosirova Shakhnoz Kakhhorovna, first-year master degree of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages (German-French), of the Faculty of Romano-Germanic Languages of the State Pedagogical University of Tajikistan by name Sadriddin Aini. Phone number: +992 915290520

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences, Saifulloeva Zarina Khairulloeva

**ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ВОХИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР РАФТИ ТАЪЛИМИ
ЗАБОНИ МОДАРӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ**

Дар кӯраи замин зиёда аз 2000 забонҳо ва шеваҳои гуногун мавҷуд мебошанд. Забонҳо ба теъдоди бузурги одамони кураи замин хизмат менамоянд. Аксари вақт мо ибораи «забон – унсури зинда»-ро меҳонем ва мешунавем. Унсурҳои зинда рушд мекунанд ва тағйир меёбанд, ки чунин ҳолат бо забон низ рух медиҳад.

Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун калимаҳои маҷозӣ хизмат менамоянд. Онҳо дар нутқ маъноӣ ғайриҳақиқӣ доранд ва барои пуробурангии сухан истифода мешаванд.

Воҳидҳои фразеологӣ чи дар макотибҳои олии ва чи дар муассисаҳои таҳсилоти миёна омӯхта мешаванд. Аз ин лиҳоз муаллифони китобҳои дарсӣ ба ин проблемаи мазкур диққати махсус додаанд.

Донишҷӯи фразеологизмҳо зарур аст, чунки раванди зиндаи муошират бе истифодаи воҳидҳои фразеологӣ ба вуқӯф намерасад. Бо таҳқиқ қардани маҷмуаҳои методӣ-таълимии макотиби миёна ва зинаи миёнаи таҳсилот мушоҳида мекунем, ки дар дастурҳои таълимии муосир дар бораи воҳидҳои фразеологӣ муоширатии забони тоҷикӣ маводи зиёд дода шудааст.

Муаллимони макотиби миёна бояд дарсҳоро ба сифати хубу шавқовар гузаранд. Самарабахшии таълимро бо роҳҳои гуногун баланд бардоштан мумкин аст. Истифодаи воҳидҳои фразеологӣ ба сафарбаркунии иқтидори зеҳнии шахсият (маърифатӣ, маънавия ахлоқӣ, эҷодӣ, иртиботӣ ва зебоишиносӣ), алалхусус хонандагони макотиби миёна мусоидат мекунад. Ба сухандонии хонандагон ёрӣ мерасонад. Ҳар як шахси бомаърифат аз таҷрибаи худ Ҳангоми машғулиятҳо истифода менамояд.

Воқеан воҳидҳои фразеологӣ як воситаест, ки дарси муаллимро то андозае пурмазмун мекунад. Хонандагон низ метавонанд, аз дигар китобҳо ба таври васеъ истифода баранд. Яъне самаранок истифода бурдани воҳидҳои фразеологӣ барои инкишофи нутқи хонандагон кӯмаки зиёд мерасонад. Ва ин ҷо муаллим вазифадор аст, ки ба баҷагон маъниҳои воҳидҳои фразеологиро фаҳмонад ва ҷиҳатҳои хуби онҳоро ба хонандагон хотиррасон намояд.

Воҳидҳои фразеологӣ воқеан барои инкишоф ёфтани нутқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши созгор дорад.

Ҳамаи ҷонибҳои мусбӣ истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар машғулиятҳои забони модариро зикр намуда, таъкид қардан бамаврид аст, ки танҳо омӯзгор бо ҷаззобияти шахсӣ ва қардонии сатҳи баланди дониши худ, метавонад дар машғулиятҳои забони модарӣ ҷаззи аз нигоҳи психологӣ мусоидро ба вуҷуд орад.

Ҳангоми қар аз рӯи мавзӯи интиҳобқарда, дар асоси омӯзиши адабиёти педагогӣ психологӣ методӣ, инчунин таҷрибаи педагогӣ ба чунин ҳулоса омадем, ки дар дарсҳои забони модарӣ ба истифодаи воҳидҳои фразеологӣ аҳамияти махсус додан зарур аст. Таҳлили маводи барномаи таълимӣ, ки пеш аз қисми таҷрибаии қар гузаронида мешавад, ташаккул ва истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар дарсҳои забони модариро ошқор намуд, ки истифодаи он ба мақсад мувофиқ мебошад.

Таҳқиқҳои гузаронида нишон дод, ки истифода аз воҳидҳои фразеологӣ дар мавзӯҳои алоҳида ба таълим ва тарбияи мактаббачагон таъсири мусбӣ мерасонад. Дар раванди таълими системанок истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар дарсҳои забони модарӣ барои баланд бардоштани савияи дониши талабагон таъсири мусбат расонида, барои васеъ намудани ҷаҳонбинӣ, ташаккули мушоҳидақарӣ, пайдо намудани маҳорату малақаҳо, тарбияи ҷаъолияти амалии мактаббачагон, инкишофи ҷаъолияти маърифатӣ, тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, инкишофи шуурнокӣ, тафаккур, диққат, ҳаёл, эҳсосот ва ғайраҳо сабаб мешавад. Инчунин истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар синфҳои ибтидоӣ дар ҳамаи намудҳо ва зинаҳои дарс лозим аст, аммо фаромӯш набояд қард, ки истифодаи онҳо бояд системанок ва бомақсад бошанд. Усулҳои истифодаи воҳидҳои фразеологӣ бо мазмуни худ дарсро пурра қунад ва ба мавзӯи дарс мувофиқат қунад. Истифодаи воҳидҳои фразеологӣ барои инкишофи фикрӣ, зеҳнӣ ва барои ташаккули ҷаъолияти эҷодӣ дар таълим ва тарбияи мактаббачагони қурдсол дар дарсҳои забони модарӣ нақши муҳим дорад.

Муҳаккиқ

Дарсҳо бо истифода аз воҳидҳои фразеологӣ метавонад диққатҷалбкунанда ва шавқангез шаванд. Шавқангезӣ бошад, ба чараён ва натиҷаи ғайолияти онҳо таъсири хуб мерасонад, балки ба чараёни психологӣ кӯдак фикрронӣ, тасаввурот, диққат кардан низ аҳамияти калон дорад.

Воҳидҳои фразеологӣ ва намудҳои он дар баробари дигар намудҳои ғайолият, мақсаднок аст. Масъалаи асосии омӯзиш тайёр намудани талабагон ба ҳаёт мебошад. Дар ҳақиқат истифодаи воҳидҳои фразеологӣ талабагонро дар омӯзиш ғайол мегардонад ва дарсро ҷолиби диққат мекунад. Ҳамин тавр, тасаввур кардан мумкин аст, ки бачаҳо дар истифодаи нутки саҳеҳ истифодаи фразеологизҳоро дар назар дошта норасой ҳис мекунанд.

Мавзӯи воҳидҳои фразеологӣ дар синфҳои ибтидоӣ ҳоло ғайри омӯхта нашудаанд ва барои ҳамин ҳам хангоми истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар нутқ мушкилиҳои зиёде ба миён меоянд. Масалан, хонандагони синфҳои ибтидоӣ наметавонанд дар қадом ҳолатҳо воҳиди нутқии мазкурро истифода баранд. Вай хусусиятҳои услубро наметавонад, яъне, оё мумкин аст ин воҳиди фразеологиро дар ҳолатҳои расмӣ ва ғайи расмӣ истифода бурд, вай ба ҳолати мушаххас мувофиқ аст ва оё он табиӣ аст.

Сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ гуногун аст. Вазифаи муҳимтарини калимаҳои аслии тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ аз он иборат аст, ки онҳо фразеологӣ, рехтагӣ ва устуворӣ бахшида, хусусияти онҳоро бештар таҷассум менамоянд. Чунин навиши воҳидҳои фразеологӣ зайл, ки калимаҳои аслии ифодагари шайъҳо **сар, санг, лаб, даст, гардан, гӯш** ва ғайра дар онҳо ҷаҳорҷӯбаи бунёди сохторӣ вучуд овардаанд, равшан мушоҳида кардан мумкин. **Дасту остин барзадан** (ба иҷрои қоре омода шудан), **лаб накушодан** (ҳомӯш истодан), **лаб фуру бастан** (ҳомӯш мондан), **ба сар сели таънаю маломат фуру рехтан** (сабр кардан), **дасту по задан** (бетоқат шудан), **банд карда мондан** (номзад кардан), **абру чин намудан** (хафа будан), **чаҳми талаб дӯхтан** (ҳостани ҷизе) **мушти баъди ҷанг омадаро ба сари худ задан** (пушаймон шудан).

Сонӣ онҳо низ дасту остин барзада, ба ҳашар ҳамроҳ шуданд.

Калимаҳои аслии тоҷикӣ бо хусусиятҳои фарқкунандаи лингвистӣ, мансубияти лексикӣ грамматикӣ ба қулӣ фарқ мекунанд. Қолабу ҷаҳорҷӯбаи воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикиро асосан калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд ва ба ин сабаб аст, ки онҳо аксаран ивазнашаванда мебошанд. Маҳз мавҷудияти чунин калимаҳо пояи обу ранги миллии, устувории рехтагии сохти онҳоро гузоштаанд. Масалан, ба сохтору маъноҳои воҳидҳои фразеологӣ **дасту по гум кардан** ба маънои саросема шудан, **чаҳм духтан** (нигаристан), **сари қасеро ҷуфт кардан** (ҳонадор кардан), **ақли қасеро дуздидан** (фиреб додан), **тири қасе хок хӯрд** (фиреб хӯрдан), **гармии сардӣ дунёро ҷашидан** (таҷриба ба даст овардан) **як тинро ду тин кардан** (ҷамъ кардан), **ба лаб қулӯҳ молидан** (худро ба нодонӣ задан) ва ғайра таваҷҷуҳ намуда, хусусиятҳои дар боло номбаршудаи калимаҳои тоҷикӣ дохили онҳоро баръало мушоҳида кардан мумкин аст. **Сайёра Муродро дида муддате дасту по гум карда монд. Наққош оринҷашро ба миз таъя дода, ғарқи андеша ба тиреза ҷаҳм дӯхта буд.**

Хулоса, дар кӯраи замин зиёда аз 2000 забонҳо ва шеваҳои гуногун мавҷуд мебошанд. Забонҳо ба таъдоди бузурги одамони кӯраи замин хизмат менамоянд. Аксари вақт мо ибораи «забон – унсурӣ зинда»-ро меҳонем ва мешунавем. Унсурҳои зинда рушд мекунанд ва тағйир меёбанд, ки чунин ҳолат бо забон низ руҳ медиҳад.

Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун калимаҳои маҷозӣ хизмат менамоянд. Онҳо дар нутқ маъноӣ ғайриҳақиқӣ доранд ва барои ғайриҷаҳонии сухан истифода мешаванд.

Воҳидҳои фразеологӣ ҷи дар макотибҳои олӣ ва ҷи дар муассисаҳои таҳсилоти миёна омӯхта мешаванд. Аз ин лиҳоз муаллифони китобҳои дарсӣ ба ин проблемаи мазкур диққати махсус додаанд.

Воҳидҳои фразеологӣ воқеан барои инкишоф ёфтани нутқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши созгор дорад.

Адабиёт:

1. Абдуллоев И., Абдуллоев З., Боронов Б., Дорғабеков З. Забони модарӣ / И. Абдуллоев, З. Абдуллоев, Б. Боронов, З. Дорғабеков. синфи 3. – Душанбе: Собириён, 2012. -210 с.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Воҳидҳои забон / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: СИЭМТ. 2015.
3. Давлатова Р. Материалҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ дар синфи дуюм / Р. Давлатов. – Душанбе: Маориф, 1976. -76 с.
4. Зиёев М., Эрматова У., Олимова Ф., Золишоева Б., Набиев М., Қосимова Ш. Забони модарӣ М. Зиёев,

- У Эрматова, Ф. Олимова, Б. Зоолишоева, М. Набиев, Ш. Қосимова. синфи 4. – Душанбе: Сомониён, 2012. -168 с.
5. Зехнӣ Т. Санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ тоҷикӣ / Т. Зехнӣ. –Душанбе: Нашр. дав. тоҷ., 1960. –с. 40.
 6. Икромов Ф. Бой намудани захираи луғати талабагонӣ синфи як дар дарсҳои хониш / Ф. Икромов. Маҷмуаи илмӣ, ҷилди 79. ИПДД ба номи Т. Г. Шевченко. –Душанбе, 1971. -48 с.
 7. Лутфуллоев М. Дастурамал оид ба таълими Субҳи дониш / М. Лутфуллоев. –Душанбе: Маориф, 1983. - 43 с.
 8. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ / М. Лутфуллоев. –Душанбе: Маориф, 1985. -375 с.
 9. Лутфуллоев М. Дарс / М. Лутфуллоев. –Душанбе: Маориф, 1995. -213 с.
 10. Лутфуллоев М. Забони модарӣ дар синфи 1 / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1971.
 11. Лутфуллоев М., Иматова Л. Лафзи ширин / М. Лутфуллоев, Л. Иматова. Дастури таълимӣ. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Академияи илмҳои педагогӣ. Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогӣ. – Душанбе, 2005.
 12. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Собириён, 2007. - 46 с.

Аннотация

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ РОДИНОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В мире существует более 2000 различных языков и диалектов. Языки служат большому количеству людей по всему миру. Чаще всего мы читаем и слышим фразу «язык-живая стихия». Живые существа развиваются и изменяются, как и язык. В таджикском языке образными словами служат фразеологизмы. Они имеют нереальное значение в речи и используются для обогащения речи. Фразеологизмы изучаются как в высшей школе, так и в средних учебных заведениях. В связи с этим авторы учебников уделяют этой проблеме особое внимание. Фразеологизмы играют важную роль в развитии речи младших школьников.

Annotation

EFFECTIVE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS DURING TEACHING THE NATIVE LANGUAGE IN THE PRIMARY CLASSES

There are over 2000 different languages and dialects in the world. Languages serve a large number of people around the world. Most often we read and hear the phrase “language is a living element”. Living beings develop and change, just language. Phraseological units serve as figurative words in the Tajik language. They have an unrealistic meaning in speech and are used to enrich speech. Phraseological units are studied both in higher education and in secondary educational institutions. In this regard, the authors of textbooks pay special attention to this problem. Phraseologisms play an important role in the development of speech of younger students.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пардаев Мучиддин сайфиддинович, магистранти соли аввали кафедраи методикаи тахсилоти ибтидоӣ факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 987338044

Рохбари илмӣ: номзоди илми филология, ҷураева Хубон Ёрмаҳмадовна.

Сведения об авторе: Пардаев Муджиддин Сайфиддинович, магистрант первого курса кафедры методика для начинающих учеба факультет педагогика Таджикиский государственный педагогический университет по имени Садриддин Айна. Тел.: +992 987338044

Научный руководитель: кандидат филологических наук Джураева Хубон Ёрмаҳмадовна

About the author: Pardaeв Mujiddin Sayfiddinovich, first course Magister of the Department Methods for starting study Pedagogics Faculty Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Tel.: +992 987 33 80 44

Scientific director: Candidate of Pedagogics science Juraeva Khubon Yormahmadovna.

АҲАММИЯТИ ИСТИФОДАИ МАШҚҲО БАРОИ ИНКИШОФИ ФАЪОЛИЯТИ МУОШИРАТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Истифодаи машқҳои муошират дар чараёни таълим, дар дарсҳои англисӣ мавқеи муҳимро мебозанд ва барои фаъолияти коммуникативиро ташаккул додан мусоидат менамоянд.

Услуби таълим яке аз ҳадафҳои муҳимтарини омӯзиши забони хориҷӣ мебошад. Истифодаи машқҳо барои ривочи муошират ва ташаккули фаъолияти коммуникативӣ яке аз услубҳои таълим ба ҳисоб меравад. Бо истифодаи машқҳо хонандагон бояд малакаҳои мувоҳисаро бо забони англисӣ омӯхта, бо забони хориҷӣ ҳарф зананд, фикру андешаҳои худро дуруст баён кунанд, дуруст муошират карданро омӯзанд ва барои ташаккули фаъолияти коммуникатсионӣ замина гузоранд.

Ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ дар муассисаҳои таълимӣ, ҳадафи ногузир сухан аст. Донишҷӯён бояд омӯзанд, ки чӣ гуна истифода бурдани маводи омӯзишии забони хориҷиро бо истифодаи машқҳо барои баёни фикри худ, мувофиқи вазъияти гуфтушунид истифода баранд.

Яке аз усулҳои натиҷадиханда дар истифодаи машқҳо ин истифодаи машқҳо бо саволҳо мебошад. Машқҳои саволу ҷавоб барои ташаккул додани маҳорати фаҳмиш, баёни фикри худ, мусоидат менамоянд [1, 125].

Машқҳои саволнома - як санади воқеии муошират дар чараёни муколамаи муошират аст. Саволҳо ҳамеша муошират мебошанд. Онҳо ба мусоҳиб нигаронида шудаанд ва аз ӯ талаб мекунанд, ки ба саволҳо ҷавоб гӯяд (он метавонад ҳатто нутқ ё ишора) бошад.

Ин намуди машқҳо бояд аз рӯи мазмун фарқ кунанд. Хонанда бояд бо ибораҳои бубахшед, боз мегӯед, лутфан, фикр мекунам, ба фикри ман ба саволҳо ҷавоб гӯяд. Ин ибораҳо ба машқҳои ҷавобӣ мансубанд.

Ҳамаи намудҳои машқҳои ҷавобӣ дар омода кардани хонандагон барои сӯҳбат муфид ҳастанд. Инчунин истифодаи матнҳои мусоҳибаӣ барои шунавоӣ, фаҳмиш, муносибати мусбӣ ё манфии мусоҳибро баён намудан ва заруранд ва барои ташаккули фаъолияти коммуникатсионӣ ёрӣ мерасонанд.

Яке аз усулҳои самарабахши истифодаи машқҳо ин машқҳо бо матнҳо мебошад. Хонандагон матнро гӯш мекунанд ва кӯшиш менамоянд, ки маънои онро дарк намоянд. Ташаккули хотира барои хонандагон дар вақти кор бо матн мақсади асосӣ мебошад. Аввал сарлавҳаи матнро хонда, бояд фикр кунанд, ки матн дар бораи чист:

1. Матнро худ бояд зуд хонда мазмунӣ асосии матнро фаҳманд.
2. Матнро охиста хонда, кӯшиш кунанд, ки калимаҳои нофаҳморо фаҳманд.
3. Ба саволҳои гузашташудаи матн бояд ҷавоб гуфт.
4. Порчаи матнро бо овози баланд бояд хонд.
5. Ба матн савол гузашта (3-4) савол зарур аст.

Ба ҳар як қисми додашуда, калимаҳое, ки барои нақл лозим аст, навишта гирифтанишон маслиҳат дода мешавад.

Намуди дигари коре, ки дар ин намуди машқи хониш ба кор бурда мешавад чуни насть:

1. Тартиб додани савол ба ҳамаи матн аз тарафи толибилмон.
2. Нақл кардани матн бо навбат.
3. Тарҷумаи якҷояи матн аз тарафи хонандагон.
4. Тарҷумаи баръакс.

Хонандагон матнро ба дафтар ҳаттӣ тарҷума карда, пас нусхаи аслиро пушонид, тарҷумаи худро бо забони англисӣ иҷро мекунанд. Пас аз чанд вақт нусхаи аслиро кушода, тарҷумаи кардаи худро месанҷанд. Пас, хонандагон матнро бо навбат нақл мекунанд ва тарҷумаи худро хонда мебароянд. Баъди хондан, санҷиши дарккунӣ гузаронида мешавад. Муаллим ё хонандагон ба матни хондашуда савол мегузоранд ё ин, ки нақли озод гӯш карда мешавад [2, 185].

Пас аз ин, ба хонандагон кори хонагӣ, тартиб додани 5-6 савол ба матн (ҳаттӣ) дода мешавад.

Намуди зерини машқи хониш дар ҳамон синфҳо, бо мақсади пайдо намудани малакаҳои хониш ва гуфтор мавриди истифода қарор мегирад. Истифодаи ин машқҳо барои малакаҳои лексикӣ – грамматикиро ҳосил намудан мақсадноканд. Онҳо нутқро таъсирбахш менамоянд,

хотираи забони рои ташаккул медиҳад.

Дар ҳолатҳои ҳақиқии муносибати даҳонӣ (нутқӣ), муошират як қисми коммуникатсия ба шумор меравад. Бинобар ин, таълими нутқ танҳо ба воситаи муносибат, ба воситаи коммуникатсия ба вучуд меояд.

Дар ҳал кардани масъалаҳои коммуникативӣ дар ҷараёни нутқи даҳонӣ 3- масъалаи асосӣ ҷудо шудааст:

1. Хонанда бояд донанд, ки сухан дар бораи чӣ меравад.
2. Дар ҷараёни гуфтугу хонандагон бо душвориҳои ва ба ҳатогиҳои низ роҳ медиҳанд.

3. Хонандагон дар натиҷаи омӯзиш калимаҳоро аз худ менамоянд ва албатта аз хотир баровардани бархе аз онҳо аз имкон дур нест, бинобар ин, хонандагон бояд бештар бо якдигар гуфтугу намоянд, онҳо бояд дар нутқи худ бештар калимаҳои азхудкардаашонро истифода баранд, ки ин боиси аз худ намудани луғат аз тарафи омӯзандагон мебошад.

Барои бартараф намудани душвориҳои машқи хониш муаллим бояд ба тарзи талафузи калимаҳо ва хондани онҳо диққати ҷиддӣ диҳад. Зеро мо медонем, ки дар забони англисӣ калимаҳое ҳастанд, ки тарзи навишташон як хел буда талафузашон гуногун аст. Дар натиҷаи нодуруст хонда шудани калима, калимаи мазкур мазмуни тамоман дигарро соҳиб мегардад. Мисол: дар калимаи *présent – présent*, ки мафҳуми калимаи яқум- ҳозир, ҳозирбуда, замони ҳозирро ифода мекунад ва маънои калимаи дуомаш тақдим, тухфа кардан, мешавад.

Роҳҳои гуногуни таълими машқи хониш вучуд дорад, ки ҳар як омӯзгор бояд аз онҳо мувофиқа истифода барад:

1. Методи орфоэтипӣ (харфу овоз) инчунин маъно дорад, ки таълим аз харфу овоз сар мешавад.

2. Калимаю ибораҳо.
3. Хониши ҷумла.
4. Хониши аналогӣ (монандӣ)
5. Хониши аналитикӣ - синтетикӣ.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ саволу ҷавоб чун нави муколама бисёр вақт истифода мешавад ва он ҷавобгӯи талаботи барномаи таълимӣ мебошад. Гузашта аз ин, муколама вижагиҳои зерини лингвистӣ дорад:

1. Эллипсис вақт истифода мегардад, яъне як қисми ҷумла дар ҷавоб партофта мешавад:

- How are you? - Fine, thank you.

2. Калимаҳо кӯтоҳ карда мешаванд:

- I don't believe it.

- How? Come on. It's absolutely true.

3. Калима ва ибораҳои туфайлӣ ба қор бурда мешаванд.

Really, great. Wonderful, It's awful.

- I have visited the National museum many times.

- Great.

Дар бораи роҳи воситаҳои ҳосилшавии малакаи сухбатроӣ олимону методистон андешаҳои гуногун доранд. Профессор С. Ф. Шатилов ду марҳилаи онро нишон медиҳад:

Дар марҳилаи аввали он малака ташаккул дода мешавад.

дар марҳилаи дуюм он устувор мегардад [6, 127].

Профессор Г. В. Рогова се марҳиларо ҷудо мекунад:

1. Марҳилаи ретсептивӣ (қабулкунӣ).

2. Марҳилаи репродуктивӣ (ичроӣ).

3. Марҳилаи эҷодӣ [4, 30].

Ба фикри мо, ҳосилшавии малакаи муколама ба зинаҳои таълим вобаста аст. Дар синфҳои ибтидоӣ ба ташаккули малака замина гузошта мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки аз синфи се сар карда хонандагон дар асоси калимаҳо ва сохторҳои грамматикӣ азбаркардаашон алифбои муколамаро аз худ мекунанд, яъне малакаҳои элементарӣ ташаккул меёбанд.

Дар синфҳои IX-XI марҳилаи нави таълими гуфтори дучониба сар мешавад. Дар ин марҳила хонандагон ба якдигар дар бораи мазмуни матнҳои хонда ё шунидашуда ва доир ба дигар мавзӯҳо бояд саволу ҷавоб кунанд ва ин муколама характери эҷодӣ дошта бошад [6, 185].

Масалан: - Your friend and you are in Dushanbe. Your friend is lost and you are telling a policeman about it. Answer the policeman's questions about your friend ва ғ.

Муҳаккиқ

Ҳамин тариқ, ҳангоми таълими гуфтори дучониба се марҳилаи ташаккули малака ва маҳорати муоширатиро ба инобат гирифтани ва машқҳои заруриро гузаронидан талаб карда мешавад.

Методисти намоёни англис Майкл Уэст гуфта буд: Ба марҳилаи якуми таълим эътибори қиддӣ дода шавад, натиҷа минбаъд худ ба даст меояд. Инчунин маъно дорад, ки таълими муошират дар синфҳои ибтидоӣ масъалаи дандоншикан аст. Ёдрас мешавем, ки методисти шинохтаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико К. Б. Паулстон консепсияи машқҳои коммуникативиро коркард намуда, онҳоро ба се гуруҳ ҷудо кардааст:

- 1) Машқҳои механикӣ,
- 2) Машқҳои контенсивӣ,
- 3) Машқҳои ҳоса коммуникативӣ [7, 79].

Мо ин системаи машқҳоро қобили қабул мешуморем. Машқҳои навъи сеюмро бо истилоҳи тоҷикии машқҳои муоширатӣ номгирӣ кардан хато нест, зеро онҳо барои ташаккул ва инкишоф додани малакаи маҳорати ҳарфзанӣ мусоидат менамоянд.

Беҳуда нест, ки профессор А. А. Леонтов таъкид кардааст: «Малакаи муоширатро бо забони хориҷӣ танҳо тавассути иҷрои машқҳои коммуникативӣ ба даст овардан имконпазир аст» [2, 14].

Машқҳои коммуникативӣ ё муоширатӣ на якбора, балки бештар аз машқҳои сохторӣ маъновӣ сарчашма мегиранд.

Машқҳои созмонӣ бошанд, дар шакли машқҳои тақлидӣ, ҷойивазкунӣ, табодули зухур мекунанд. Онҳо барои ташаккули малакаи элементарии нутқи якҷониба ва дучониба роҳ мекушоянд. Ин ҷо чанд намуди чунин машқҳоро мисол меорем: 1. Машқҳои тақлидӣ (синфҳои 3-4). 2. Машқҳои ҷойивазкунӣ. 3. Машқи табодули.

Машқҳои контенсивӣ барои сарфаҳм рафтан ба маъноӣ ҳодисаи забонӣ хизмат мекунанд ва тавассути онҳо хонандагон ба муошират тайёр карда мешаванд. Question: When did you come this morning?

Answer: I came at nine o'clock.

Машқҳои муоширатӣ барои ноил шудан ба муколамаи озод аз рӯи матни хондашуда ва ё аз рӯи вазъиятҳои ҳаёӣ гузаронида мешаванд.

Солҳои охир дар ҷараёни таълими забони хориҷӣ тавассути нақшбозӣ (role playing) омӯзонидани забон васеъ паҳн шудааст, зеро он самараҳои хуб медиҳад. Ин роҳи забонмузӣ барои мустаҳкам гардонидани малакаи нутқи шифоҳии дучониба мусоидат менамояд. Сабаб дар он аст, ки аз лиҳози психологӣ гузаронидани чунин машқҳо хонандагонро иттифок мебардорад ва ғайралоқии онҳоро дар омӯзиши забон баланд менамояд.

Адабиёт:

1. Алиев С. Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2013. – 370 с.
2. Леонтьев А. А. Язык, речь, и речевая деятельность. – Москва: Просвещение, 1969. – 347 с.
3. Овчинникова Л. П. Упражнения и тексты для аудирования и работы над произношением. Иностранные языки в школе, 3/1990. – С. 22-27.
4. Рогова Г. В., Робинovich Ф. М., Сахарова Т. Е. Методика обучения иностранным яз-м в средней школе. – Москва: Просвещение, 1991. – 320 с.
5. Пассов Е. И. Урок иностранного языка в средн. школе. – М., 1988. – 211 с.
6. Шатилов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1986. – 223 с.
7. Poulston C. B. Structural Pattern Drills: A Classification. FLA 4. – Mass., 1970. – 345 p.

Калидвожаҳо: машқ, муошират, дарсҳои забони англисӣ, ташаккул додан, маҳорату малака, вазъиятҳои нутқӣ, нақшбозӣ (role playing), муколама, эҷодкорӣ, саволу ҷавоб, консепсия, механикӣ.

Аннотация

ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕНИКОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Использование коммуникативных упражнений в процессе преподавания английского языка играет важную роль, и способствует развитию коммуникативной деятельности учеников. Использование коммуникативных упражнений в преподавании английского языка и развития коммуникативной деятельности учеников является целью учебного процесса. С использованием различных видов упражнений ученики должны освоить коммуникативных навыков, говорить

на английском языке, правильно выразить свою мысль, учиться правильно общаться и подготавливать почву для коммуникативной деятельности. В процессе преподавания и изучения английского языка в школе важное место занимает речь. Преподавателям следует учить ученикам использование учебного материала на английском языке с помощью различных упражнений для выражения своей мысли в соответствующей ситуации.

Ключевые слова: *упражнение, коммуникация, урок английского языка, развивать, навыки, речевая ситуация, ролевые игры (role playing), диалог, креативность, вопрос и ответ, концепция, механический.*

Annotation

THE IMPORTANCE OF USING EXERCISES FOR THE DEVELOPMENT OF THE PUPILS' COMMUNICATIVE ACTIVITIES IN THE ENGLISH LESSONS

Using of communicative exercises in the process of teaching English plays an important role and, also it enables the development of the pupils' communicative activities. Using of communicative exercises in teaching English and the development of the pupils' communicative activities is the aim of academic process. Using different kinds of exercises the pupils must gain communicative skills, to speak English well, to express his or her opinion as it is required, and learn to communicate and to make fundament for the communicative activities. Speech takes an important place in the process of the teaching English at school. The teacher must teach the pupils to use academic materials in English with the help of different exercises for expression of their thoughts in appropriate situation.

Keywords: *exercise, communication, English lesson, to develop, skills, speech situation, role playing, dialogue, creativity, question and answer, conception, mechanic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоев Диловар Бозорович, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садридин Айни. Телефон: +992 987111149

Рохбари илмӣ: Эмомов Исмадулло Боронович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи методикаи таълими забони англисӣ

Сведение об авторе: Раҳматуллоев Диловар Бозорович, магистрант первого курса факультета английского и восточных языков ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: +992 987111149

Научный руководитель: Эмомов Исмадулло Боронович, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой методики преподавания английского языка

About the author: Rahmatulloev DiloVar Bozorovich, the master of the 1st year of the Faculty of English and Eastern Languages, TSPU named after S. Ayni. Phone number: +992 987111149

Scientific supervisor: Emomov Ismatullo Boronovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor, the head of the English teaching methodology

РОҲУ УСУЛҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪЛИМИ МОРФЕМА ВА КАЛИМАСОЗӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Забони модарӣ яке аз муҳимтарин ҷанҳои таълимӣ мебошад, ки дар баробари дигар ҷанҳо асоси таълими умумии мактаббачагонро ташкил медиҳад. Забони модарӣ бар ҳилофи дигар ҷанҳои таълимӣ ду вазифаро иҷро мекунад: вай, аввалан, предмети омӯзиш ва дуюм, воситаи омӯхтани ҳамаи ҷанҳои дигар мебошад. Аз ин рӯ, муваффақияти донишҷӯён дар азҳудкунии ҳуди забони модарӣ ҳам ҳамчун воситаи муошират дар ҳама шаклҳои истифодаи он ва ҳам тамоми ҷанҳои дигари таълимӣ бештар аз сатҳи таълими он вобаста аст.

Салоҳияти забонӣ ва коммуникатсионии хонандагон дар натиҷаи омӯзиши тамоми ҷанҳои забон (фонетика, лексика, калимасозӣ, морфология ва синтаксис) ва нутқи (асоси матнии он, навъҳои услубӣ ва ташкили гуфтор), он таъмин мегардад. Ҳар ду шакл - даҳонӣ ва хаттӣ, меъёрҳои адабии забон. Ҳамаи ин ба талабагон дар нутқи худ бошуурона истифода бурдани забон, асоси худназоратро ҳангоми ба сифати воситаи муошират истифода бурдани забон таъмин менамояд.

Муҳимияти омӯзиши ин мавзӯ дар он аст, ки калимасозӣ ҳамчун як баҳши забони модарӣ барои хонандагон барои ба даст овардани малакаҳои таҳлили таркиби калима ва имло, васеъ намудани захираи луғавӣ ва азҳудкунии морфология аҳамияти бузурги назариявӣ ва амалӣ дорад.

Ҳатто дониши ибтидоӣ оид ба калимасозӣ барои талабагон хеле муҳим аст, ки манбаи асосии бо калимаҳои нав пурра кардани забони моро дарк намоянд. Аз он морфемаҳо, аз масолеҳи бинокорие, ки дар забон аллақай мавҷуданд ва аз рӯи он моделҳое, ки дар системаи маорифи тоҷик таърихан инкишоф ёфта, ҷой гирифтаанд, калимаҳои нав ба вучуд меоянд. Мушоҳидаи калимасозӣ ба талабагон барои муносибати ғайрӣ ба калима таъсири мусбат мерасонад, боиси дарки қонуниятҳои инкишофи забон мегардад.

Шиносоӣ бо асосҳои калимасозӣ ба ғайи гардидани дониши мактаббачагон дар бораи воқеияти атроф мусоидат мекунад, зеро калимаҳо бавосита бо ашё, раванд ва падидаҳо алоқаманданд.

Огоҳӣ аз нақши морфемаҳо дар калима, инчунин донишҳои маъноии пасоянду пешояндҳо ба ташаккули дақиқи нутқ мусоидат мекунад.

Омӯзиши таркиби морфема барои ташаккули малакаҳои имлоӣ зарур аст. Ин аз он сабаб аст, ки принсипи пешбари имлоӣ принсипи морфологияи имлоӣ яхелаи реша, пешванд, пасванд, пасвандҳо мебошад. Ташаккули малакаҳои имлоӣ истифодаи мақсадноки донишҳои фонетикӣ, калимасозӣ ва грамматикиро талаб мекунад.

Бо вучуди он ки таҳқиқот оид ба омӯзиши морфема ва калимасозӣ чандин аср боз идома дорад, масъала то имрӯз ҳам аҳамият дорад.

Забони модарӣ ҳамчун ҳодисаи илмӣ системаест, ки ҳамаи ҷанҳони он бо ҳам алоқаманданд. Ҳар як баҳши забон ба як сатҳ бахшида шудааст, ки яке аз паҳлӯҳои ин муҳимтарин обзори тафаккур, гуфтор ва амали инсонро баррасӣ мекунад. Сатҳи забонҳо аз воҳиди хурдтарин - садо (дар шакли шифоҳӣ) ва ҳарф (хаттӣ) то ҳадди аксар - матн (даҳонӣ ва хаттӣ) сохта мешаванд.

Таркиби калимаро морфема - як баҳши забоншиносӣ баррасӣ мекунад, ки намудҳо ва сохтори қисмҳои муҳими калима - морфемаҳо, муносибати онҳо бо ҳамдигар ва умуман калима меомӯзад.

Морфема хурдтарин ҷузъи маъноии калима аст. Ба инҳо дохил мешаванд: реша, морфемаи асосӣ дар калима ва аффиксҳо -морфемаҳое, ки дар реша мебошанд: пешванд, пасванд, анҷом, интерфикс (садоҳои пайвасткунанда).

Ҷузъи калимае, ки пасвандҳои пасоянд ва шаклдиҳанда надоранд, поя меноманд. Асоси калимаро маъноӣ луғавӣ он ташкил медиҳад. пасвандҳои пасоянд ва шаклсоз категорияҳои грамматикӣ хоси калимаи муайяно нишон медиҳанд: масалан, пасванди -е- замони гузаштaro дар шакли феъл, пасванди -ад - феъли шахси 3-и танҳоро ифода мекунад. Соат дар замони ҳозира ё оянда.

Як қисми хатмӣ калима реша аст. Ба ғайр аз реша пешванд ва пасванд низ метавонад ба поя дохил шавад.

Ҳамаи калимаҳои ҳамдигар лонаеро ташкил медиҳанд. Болои чунин лона калимаи ғайрихота буда, тамоми лексемаҳои дигар аз он сохта шудаанд.

Намудҳои ҳосила як пояи бесамар аст, ки пайдоиши онро шарҳ додан ғайриимкон аст ва аксар вақт ба морфемаҳои тақсим намешавад. Асоси ҳосилшуда дар таркиби худ ба ҷуз реша аффиксҳои дигар дорад ва аз асли дигар сохта шудааст. Масалан, дар вожаи «куҳӣ» асос ҳосила аст, зеро он аз реша ва пасванд иборат буда, аз бунёди вожаи кӯҳӣ сохта шудааст. Ва дар вожаҳои: «асп», «ҳавз», «тиреза», «кӯҳ» асосҳои ғайри ҳосилаанд, зеро бесабаб буда, ба ғайр аз реша морфемаҳои дигар надоранд.

Аз мисолҳо маълум мегардад, ки саргузашти ангезанда дорад, яъне маъноӣ асосиро, ки аз ҷамъи маъноӣ морфемаҳои ба он дохилшуда иборат аст, муайян кардан мумкин аст. Пойгоҳи ҳосила то даме вучуд дорад, ки асоси ҳосилавӣ вучуд надорад. Ҳамин ки асоси ғайриҳосилӣ аз қор меравад, ҳосилаи қаблӣ ғайри ҳосила мешавад. Масалан, ҷуб афтода, курсӣ лава, гурба, tussock - коча; косаи - мисс.

Асоси тавлидкунанда ҳамонест, ки бо ёрии он калимаҳои нав ба вучуд меоянд. Масалан, ҷубча - ҷубча. Асос дар вожаи «чустак» тавлидкунанда аст, зеро аз он бо ёрии пасванди -дар- калимаи нав - «чустак» сохта мешавад.

Реша қисми асосӣ, муҳими калима аст, ки маъноӣ умумии калимаҳои дорои як решаро дар бар мегирад. Онро бо муқоисаи калимаҳои якхела фарқ кардан мумкин аст: гузар, муқаррарӣ, сатр, қатор, паҳлӯ ба паҳлӯ. Дар калимаҳои мураккаб 2 - 3 реша буда метавонад, масалан, «рафтуомад».

Дар решаи калима ивазшавии таърихӣ садонок ва ҳамсадоҳо мушоҳида мешавад. Масалан, таркӣ - қатрагӣ.

Ба морфемаҳои хидматӣ пешванд ва пасвандҳо дохил мешаванд.

Пасвандҳо як морфемаи хидматӣ пас аз реша омада ва пешвандҳо як морфемаи хидматӣ пеш аз реша меояд, ки барои ташаккули калимаҳо ва шаклҳои нави калима хидмат мекунад.

Адабиёт:

1. Абдуллоев И., Абдуллоев З., Боронов Б., Дорғабеков З. Забони модарӣ (барои синфи 3). – Душанбе, 2012.
2. Аминов С. Тартиби гузаронидани машқ аз забони модарӣ дар синфҳои IV-VII. – Душанбе, 1979.
3. Зиёев М., Олимова Ф., Золишоева Б., Зубайдова Ҷ., Забони модарӣ (барои синфи 4). – Душанбе: Маориф, 2018.
4. Каримов А. Роли машқҳо дар таълими забони модарӣ. – Душанбе, Маҷ. Мактаби советӣ, 1979. № 3.
5. Лутфуллоев М. Асосҳои ибтидоии таълими забони модарӣ. Нашри 2. – Душанбе: Собириён, 2007.

Калидвожаҳо: синфҳои ибтидоӣ, таркиби калима, маъноӣ лугавӣ, морфема, пешванду пасвандҳо, каклимасозӣ ва реша.

Аннотация

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПУТИ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ МОРФЕМАМ И СЛОВООБРАЗОВАНИЮ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Работая над исследованием по данной теме, можно прийти к следующим выводам о важности изучения данного раздела в начальных классах. Значение работы над морфемным составом слов состоит, во-первых, в том, что школьники овладевают одним из ведущих способов раскрытия лексического значения слов. Отсюда вытекает задача учителя – создать оптимальные условия для осознания детьми взаимосвязи, существующей в языке между лексическим значением слова и его морфемным составом, при которых возможно целенаправленно руководить уточнением словаря учащихся.

Ключевые слова: начальные классы, словосочетание, лексическое значение, морфема, приставки и суффиксы, предложение и корни.

Annotation

THEORETICAL WAYS AND METHODS OF TEACHING MORPHEMES AND WORD FORMATION IN PRIMARY CLASSES

Working on a study on this topic, we can come to the following conclusions about the importance of studying this section in primary school. The significance of working on the morphemic composition of words lies, firstly, in the fact that schoolchildren master one of the leading ways of revealing the lexical meaning of words. Hence the teacher's task is to create optimal conditions for children to realize the relationship that exists in the language between the lexical meaning of the word and its morphemic composition, under which it is possible to purposefully guide the refinement of the students' vocabulary.

Keywords: *initial classes, phrase, lexical meaning, morpheme, prefixes and suffixes, sentence and roots.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Салимова Ганчина Ганиевна, магистранти соли аввали факултети педагогика, ихтисоси таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 985881100

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои филологӣ Юсупова Сурайё Абдумачидовна

Сведения об автор: Салимова Ганчина Ганиевна, магистрантка первого курса факультета педагогики, специальность начального класса, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 985881100

Научный руководитель: кандидат филологических наук Юсупова Сурайё Абдумачидовна

About author: Salimova Gangina Ganievna, first year masters of the faculty pedagogical specialty primary classes, Tajik Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Phone number: +992 985881100

Scientific director: candidate of philology Yusupova Suraiyo Abdumajidovna

*Шукурова Зарина Убайдуллоевна,
магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

РОҲҲОИ САНЧИШИ ДАРАЧАИ ФАҲМИШИ МАТНИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ ДОНИШЧҶҲ

Дар замони ҳозира диққати асосӣ ба ташакулдиҳии маҳорату малакаҳои нутқи гуфтугӯӣ зоҳир карда мешавад ва омӯзгор ҳамаи қорҳои аз рӯи хониш гузаронидашавандаро барои ҳалли ин масъала равона месозад. Хониш дар дарс хусусияти мустақилии худро гум карда ба як қисмати нутқи даҳонӣ мубаддал мегардад. Мавод барои хониш бошад, ба унсурҳои иловагии ташакулдиҳандаи нутқи даҳонӣ мубаддал мешавад.

Таълими хониш чун қараёни гирифтани маълумот аз матн ҷопӣ ба қорқарди мавод ба таври хониш бо овози баланд, саволу ҷавоб қардан, тарҷума, нақл ва ғайра мубаддал карда мешавад. Таълими хонишро ҳамчун таълими фаолияти мустақилии нутқи қариб ки ба роҳ намеронанд.

Матн ҳамчун "ахбороте, ки дар шакли ҳуҷҷати ҳаттӣ, вобаста ба намуди ин ҳуҷҷат аз ҷиҳати адабӣ қорқардшуда, ки худ аз якҷанд воҳидҳое ки бо намудҳои гуногуни лексикӣ, грамматикӣ ва мантикӣ пайваста шудаанд, иборат аст ва хусусияти муайяни модалӣ дорад, мебошад" [1, 31].

Дар ин таъриф далели синтезатсияшавии фикри муаллиф дар матн ва раванасозии он ба донишҷӯ нишон дода шудааст. Аз инҷо маълум мешавад, ки барои қабул қардани матн таҳлилқунии қанбаҳои гуногун лозим аст. Инқуни, дигар намуди таърифи матн мавқуд аст, ки аз ҷиҳати ҳамқун мавод барои таҳлил истиқода шуданаш шавқовар аст. Дар ин таъриф матн гуфта гуфтори ҳақиқӣ, қумла ва ё қамъи қумлаҳо (аз он қумла қорқай нутқи ҳаттӣ ва ё шифоҳие, ки ҳақми гуногун дорад, ҳатто то ақари адабӣ, ақари оддии шифоҳӣ ва ғайра) дониқта мешавад [2, 193].

Хулоса, матнро метавонем ҳамқун қамъи маълумот, ки бо системаи забони додашуда рамзқирӣ шудааст, ҳисобем.

Қар яке аз қумлаҳои матн дар дарачаи маъноӣ пайдарпайии қатгорияҳои маъноиро дар назар дорад. Масалан, як қумлаеро бо забони тоҷикӣ аст, дида мебароем: "Дар рӯи мизи на он қадар қалон қулдони зебо бо қулҳои ранқоранг қузошта шуда буд". Дар ин гуфтор ҳабар дар қорай маълумоти маъноии муайяни қатгорияи ашъй (миз, қулдон, қулҳо), амал (меистод), сифат (зебо, ранқоранг), мақон (дар рӯи миз) дода шудааст. Қуни ҳодисотро мо дар забони англисӣ низ дида метавонем. Мо аз ҳамбақастии қатгорияҳои маъноӣ худ онро ҳис нақарда истиқода мебарем, вале мувоқики системаи муайян. Ақар мо "миз" гуфта бошем (қатгорияи аслӣ), то ба он қатгорияи сифатӣ(зебо, нав), қатгорияи амал ва ё ҳолат (меистад), қатгорияи вазъиятҳои лозима (аз мақоза ҳарида шуда) низ пайваст қарда мешавад. Ақар мо "миз меистад", яъне қатгорияи амал, қӯем, он қох, албақта бояд қатгорияи муайянқунандаи қойи он (дар назди тиреза) низ баён қарда шавад. Қатгорияҳои маъноӣ структураи маъноии гуфтори нутқиро қурра меқунад. Ба воситаи қатгорияҳои маъноӣ муайянқунии ашъҳо ва ҳодисаҳо ба амал меояд, ки аз рӯи хусусиятҳои маъноии қатгорияи зерин монанданд, ва муайянқунии муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо ва инсон ба амал меояд. Қатгорияҳои маъноӣ худ ба сифати соҳторе ҳизмат мерасонанд, ки дар шакли забонӣ, бақорқирии маълумот амалӣ мегардад, ки онро як шахс ба шахси дигар меқӯяд. Аз сабаби он, ки амалиёти фаҳмидақирӣ бисёр паҳлӯҳо дорад, яъне фаҳмидақирии ҳам ашъҳо ва ҳам муносибати субъекте ки фаҳмидақиранда аст, мебошад. Интиҳоби маълумоти маъноӣ бояд бо назардошти хусусиятҳои қоммуникативӣ, забонӣ, синну соли қонанда амалӣ қардонида шавад. Ё бояд хусусиятҳои слективӣ - интиҳобӣ дошта бошад, ки диққати инсон муайян месозад.

Қар як ахбороти нутқӣ (матн) худ як амалиёти объективии дарачаи фаҳмиш мебошад. Мундариқай маъноияш бошад, худ хусусияти қатгориявӣ дорад. Аз гуфтаҳои дар боло омада ба қуни хулоса омадан мумкин аст, ки муаллиф ба воситаи қодҳои ҷопӣ дар матн ду намуд қузьёстро қой меқиҳад: 1) мундариқай маъноии ашъгӣ ва 2) қатгорияҳои маъноӣ, ки худ истиқода мебарад. Яъне, ахбороти ҳаттии матнӣ - маҳсулоти фикрии фаолияти индивидиум, ки дар он тавассути қатгорияҳои маъноии тақакқур, ки дар шаклҳои забонӣ қушода мешаванд, мебошад. Аввалан, муносибати байниҳамдигарии байни ашъҳо (ашъҳо ва ҳодисаҳо) ва воқеият амалӣ мегардад. Дуқмин, муносибати онҳо ба нависанда. Сеқмин, муносибати онҳо ба баёнқунии ақида ва қонандаи оянда. Матн ин ҳамбақастии мундариқай маъноӣ ва шакли забонӣ мебошад. Дар зинаи маъноӣ он худ маълумоти муайянро мефаҳмонад, ки қатгорияҳои маъноиро иқода меқунанд.

Маводи таълимӣ дар матни таълимӣ мутаҳҳид мегардад. Дар зери мафҳуми матни таълимӣ, ки вазиқҳои бавақдоварӣ, маълумотӣ ва идорақунандаро таъмин қарда метавонад ва шароитҳои мувоқикро барои ташаққул ёфтани меҳанизмҳои хониш фароҳам меорад, фаҳмида мешавад [4, 153].

Яқум намуди матн ин микроматн мебошад, ки қакат яз 2-3 ибора иборат аст. Мувоқики ақидаи муаллиқон Т. А. Волқова, О. М. Воронова, Г. А. Қрайнов, қуни намуди матнҳо бояд дар ҳар як сарҳат на қамтар аз 3 - 4 то бошанд. Дар ақоси қуни матнҳо техникаи хониш таълим дода мешавад. Дар ақоси ин намуд матнҳо қонандагон паси сар намудани мушқилиҳои артиқулятсиониро ёд меқиранд. Матнҳои машқӣ дар худ маводе, ки алақай дар шакли нутқи азқуд шудааст, дарбар меқирад. Вале ин мавод дар

матнҳо ба шакли камтар дигаргун шуда пешниҳод карда мешавад. Дар фаҳмидани чунин матнҳо хонандагон ягон мушкилиро ҳис намекунанд. Ҷойи хониш - синфхона, вақти хониш - баъд аз кор аз рӯйи ҷумлаҳо-намунаҳо. Намуди дуҷуми матнҳо низ инчунин гурӯҳи микроматнҳоро ташкил медиҳад. Вале шумораи онҳо набояд камтар аз 5 ҷумла дар ҳар як параграф бошад. Хусусияти фарқунандаи ин намуд матнҳо ин дар онҳо ҷой додани калимаҳои пештар шинос набуда мебошад. Муаллифон пешниҳод мекунанд, ки ду намуди аввали матнҳо ба воситаи алифбои буридашаванда дар тахтаҳои синфӣ маҷозӣ ва плакатҳо ҷой карда шаванд. Ба сифати чунин матнҳо метавон машқҳои пеш аз матнро истифода барем [1, 31].

Намуди сеюми матн ин матни умумикунонӣ, ки матн аз 10 то 15 сатрро дарбар мегирад, мебошад. Ин маводҳои оддӣ таълими мебошанд, ки аз матнҳои ду матн дар боло қайдшуда тартиб дода мешаванд. Онҳо барои ташаккули малакаҳои бефосила фаҳмидагирӣ маводи хондашуда истифода бурда шуда, инчунин дар ҷараёни таълими хониши ифоданок ва ташаккули малакаҳои нутқӣ истифода бурда мешаванд. Матнҳои иловагӣ-матнҳои фабулӣ мебошанд, ки дар мундариҷаи худ якҷанд вохидҳои лексикӣ ношинос, ки маънои онҳоро ҳуди хонандагон пешгӯӣ карда метавонанд, доранд. Муаллифон шарҳдиҳӣ ин гуна қисматҳои матнро иҷозат медиҳанд. Одатан, ин намуди матнҳо барои кор дар хона пешбинӣ шудаанд. Ҳаҷми онҳо калон, яъне ба андозаи як ва ё якум саҳифа аст. Дарҷаи фаҳмиши ин намуд матнҳо дар синфхона санҷида мешавад ва мундариҷаи онҳо бошад барои ташаккули нутқи тайёринадида хизмат мерасонад. Матнҳои фабулӣ асосан дар китобҳои дарсӣ ва китобҳо барои баланд бардоштани дараҷаи фаҳмиши матн ҷойгир карда мешаванд [6, 205].

Билоҳира, намуди охири матн ин обзорӣ-санҷишӣ барои хониши бе тарҷума истифода бурда мешавад. Санҷиши дараҷаи фаҳмиши шогирдон ба тариқи истифодабарии усули хониши бетарҷума гузаронида мешавад [3, 214].

Ба ғайр аз ин талаботҳои умумӣ ба матн омӯзгор бояд инчунин баъзе хусусиятҳои матнро, ки бавосита ва ё бевосита метавонанд ба ҷараёни таълим таъсир расонанд, донанд. Хусусияти мантиқӣ-маъноии матн гуфта, ягонагии семантикӣ ва маъноии матн дар назар дошта шудааст. Яке аз хусусиятҳои марказии матн, аз он ҷумла матн таълими ин ягонагии семантикӣ-маъноии матн мебошад. Ягонагӣ дар ҳамҷоягии маъноии матн дарҷ мегардад. Маъноӣ феномини ягонагӣ психолингвистикӣ мебошад. Чунин таърифи феномини ягонагӣ инчунин дар нутқи хаттӣ низ воমেҳурд. Интенсияи нависанда ва барномаи ӯ ягонагии ахбороти хаттиро муайян месозад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки ягонагӣ инчунин метавонад ифодаи муайяноро надошта бошад. Вале он дар ҳама намуд матн, дар шакли бавачдоварандаи муайян воমেҳурд. Вале бояд қайд намуд, ки бисёре аз матнҳои таълими ягонагии маъноиро надоранд. Шартӣ ягонагӣ ин алоқамандӣ мебошад. Вале, ба гуфтаи А. А. Леонтев, ягонагӣ на ҳама вақт метавонад бо алоқамандӣ таъриф дода шавад, зеро матнҳои алоқаманд на ҳама вақт ягона мешаванд. Сохтори мантикӣ - маъноии матн ҷузъи асосии оғози маъноии мавзӯ, идея ва масъалаи ҳалталаби асар мебошад. Мавҷуд набудани мафҳумҳои "мавзӯ", "идея" ва "проблема" дар адабиётшиносӣ метаво над ба он оварда расонад, ки дар психология ин ҷузъиётҳо ки асоси мундариҷаи матнро ташкил мекунанд, нодуруст фаҳмида шаванд [5, 53].

Дар матн таълими факат ягон мавзӯ ва ё проблема шарҳ дода мешавад. Проблема на факат дар матн нишон дода мешавад. Дар зинаи аввали таълим идеяи матн метавонад содда бошад. Масалан, дар тирамоҳ деҳқон ҳосили зиёд ҷамъ мекунад, табиат дигаргун мешавад. Дар зинаҳои болоӣ бошад, матнҳо ҳам аз ҷиҳати мавзӯ ва ҳам аз ҷиҳати идея мураккабтар мешаванд. Таҳлили матнҳои таълими нишон дод, ки бештари онҳо, тақрибан 86 фсад як мавзӯро доранд. Сабабаш дар он аст, ки матнҳои таълими ҳаҷман на он қадар калонанд ва муаллифон мекушанд то ки дар фаҳмиши онҳо хонандагон мушкилии зиёдро ҳис накунанд. Мавқеи муҳимро дар вонамудани мавзӯ ин сарлавҳа мебозад. Чи хеле, ки таҳлил нишон дод, мавзӯи матнро сарлавҳа баён менамояд. Сарлавҳа имконият медиҳад, ки агар матн якҷанд мавзӯҳоро пешниҳод кунад, бояд мавзӯҳои асосӣ муайян карда шаванд. Матнҳои таълими қариб ки ҳамавақт сарлавҳа доранд. Вале дар бисёр мавриҳо шогирдон на ҳамеша ба он аҳамияти зарурӣ медиҳанд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои дар боло овардашуда ба он хулосае омадан мумкин аст, ки матн худ объекти мураккаб барои санҷиши дараҷаи фаҳмиши донишҷӯ мебошад. Хусусиятҳои таҳлилкарда ин омилҳои объективӣ мебошанд, ки ба дараҷаи фаҳмиши мазмун матн таъсир мерасонанд. Омӯзгор бояд хусусиятҳои босифати матнро хуб донанд, то ин, ки ҷараёни таълимро хуб ташкил карда, натиҷаҳои дилхоҳро ба даст орад.

Адабиёт:

1. Бухбиндер В. А., Розанов Е. Д. О целостности и структуре текста. – М.: Вопр. языкознания, 1975. №6. – 31 с.
2. Зимняя И. А. Речевой механизм в системе порождения речи. Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М., Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 193 с.
3. Крупник К. И. Об обучении беспереводному чтению. Вопросы обучения устной речи и чтению на иностранном языке. – М.: - 214 с.
4. Леонтьев А. А. Ориентировочная деятельность при понимании иноязычного текста. – М.: Иностр. языки в высшей школе, 1975. – 53 с.

5. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 36 с.
6. Ishcuk N. The Manual on the Home Reading for the Senior Students of the Secondary School, №41, 1998. – 204 p.

Калидвожаҳо: санҷиш, дараҷаи фаҳмиш, матни ангисӣ, роҳ, инкишоф, ғуфтори ҳақиқӣ, порчаи нутқӣ, ҷумла, нутқи хаттӣ, нутқи шифохӣ, асари адабӣ, ҷузъ.

Аннотация
**МЕТОДЫ КОНТРОЛЯ СТЕПЕНЬЮ
 ПОНИМАНИЯ СТУДЕНТАМИ ТЕКСТОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Данная статья посвящается проблеме текста как информация в виде документа, разработанной с литературной точки зрения, состоящей из различных лексических, грамматических и логических единиц, который рассматривается с целью контроля степенью понимания студентами текстов английского языка.

По мнению автора, для контроля степенью понимания студентами текстов английского языка, нужно анализировать различные черты текстов, потому что, анализ текстов как учебный материал выглядит интересным.

Данное исследование показывает, что текст означает реальное высказывание, предложение или комплекс предложений (как отрывок письменной или устной речи разного размера, даже литературное произведение и т. д.).

Ключевые слова: контроль, уровень понимания, английский текст, метод, развитие, реальное высказывание, речевой отрывок, предложение, письменная речь, устная речь, художественное произведение, компонент.

Annotation
THE METHODS OF CONTROLLING THE LEVEL OF UNDERSTANDING THE ENGLISH TEXTS BY THE STUDENTS

The article concerns the problem of the text as the information in the form of the document, working out from literary point of view, and consisted of different lexical, grammatical and logical units, which is investigated for the purpose of controlling the level of understanding of the English texts by the students.

According to the author of the article, in order to control the real level of the understanding of the English texts by the students, one should analyze different components of the texts, because to analyze the texts as learning material seems interesting.

The investigation shows that, the text means the real utterance, a sentence, or a complex of sentences (as a passage of written or oral speech of different measure, even a fiction, and etc.).

Keywords: control, the level of understanding, English texts, method, development, the real utterance, a passage of speech, a sentence, written speech, oral speech, a fiction, a component.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукурова Зарина Убайдуллоевна, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикстон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900982441

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент Эмомов Исмадулло Боронович

Сведение об авторе: Шукурова Зарина Убайдуллоевна, магистрантка первого курса факультета английского и восточных языков Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 900982441

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Эмомов Исмадулло Боронович

About the author: Shukurova Zarina Ubaidulloevna, the master of the 1st year of the Faculty of English and Eastern Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 900 98 24 41

Scientific supervisor: candidate of pedagogical sciences, associate professor Emomov Ismatullo Boronovich

МАВҚЕИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲОЯТ ДАР ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ СИНФИ 5-УМ

Стандарти математикаи синфи 5-ум дар асоси Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда, ҳади ақали сарбории фанни мазкур, сатҳ ва сифати омодагии талабагонро доир ба фанни мазкур, натиҷаҳои таълими (дар шакли салоҳиятҳои) фанни математика мувофиқи самтҳои таълимӣ муайян менамояд.

Стандарти фанни «Математика» барои синфи 5-ум дар соҳаҳои зайл татбиқ мегардад:

1. сохторҳои маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барнома, китоби дарсӣ, маводи санҷишӣ ва дигар маводи таълимии фанни математикаро таҳия ва тасдиқ мекунанд;

2. мактабҳои олии, донишқадаҳо ва марказҳои тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳангоми тарҳрезии барномаҳои таълимии мутахассисон;

3. муассисаҳои илмӣ ва таълимӣ, мутахассисони фанни математика, масъулини таҳия ва коркарди барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ ва маводи дигари таълимию методӣ;

4. сохторҳои давлатии назорати сифати таълим ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллии соҳаи маориф ҳангоми таҳияи воситаҳои назорат ва санҷиши сифати таълими фанни математика, омода намудани омӯзгорон ва тақмили ихтисоси онҳо ва таъмини ёрии методии омӯзгорони фанни математика;

5. сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ ҳангоми таҳияи саволномаҳо, супоришҳо ва тестҳо барои санҷидани дониш, малака ва маҳорати хонандагон.

Мақсад ва вазифаҳои фанни «Математика» дар синфҳои 5-умро ба тариқи зерин арзёбӣ кардан мумкин аст. Математика дар системаи маърифати инсон мақоми хос дорад.

Математика аз он ҷиҳат муҳим аст, ки мавзӯи омӯзиши худро сохторҳои асосии ҳаёти қарор дода, шаклҳои фазоӣ ва муносибатҳои миқдории оламро таҳлилу таҳқиқ менамояд. Ин сохторҳои асосии ҳаёти аз таҷрибаи инсон то мураккабтарин сохторҳои мебошанд, ки ба ғояҳои илмӣ-технологӣ вобастаанд.

Математика забони илм ва техника буда, ба ҳаёти ҳамаҷузъи инсон бемайлони дохил мешавад ва дар соҳаҳои гуногуни дар назари аввал аз математика дур татбиқ меёбад. Ин мақом бо инкишофи мошинҳои электронии ҳисоббарор ва компютергардонии ҷомеа пурзӯр гардида, аз ҳар фарди ҷомеа дониши мушаххас ва тафаккури махсуси математикиро талаб мекунад. Бе донишҳои махсуси математикӣ фаҳмиши сохт ва истифодаи техникаи муосир, донишҳои мукаммали илмӣ, фаҳмиш ва шарҳи ахбори иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ мушкул мебуд ва фаъолияти амалии ҳамаҷузъи инсон натиҷаи зарурӣ намедод.

Моҳияти математика дар он низ зоҳир мегардад, ки вай ба сохтори умумии амалии инсон бо табиат ва ҷамъият машғул аст ва дар як вақт ин муносибатро ба қобилияти шахсии инсон дар шароити мавҷудият, амалиёт ва инкишофи фикрии он табдил медиҳад. Дар ин гуфтор моҳияти гуманистии математика зоҳир мешавад.

Математикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (математика, алгебра, геометрия) ҷузъи таркибии математикаи умумӣ буда, аз маҷмуи мафҳумҳо, қонунҳо, назарияҳои ҷудогона иборат мебошад, ки ҳиссае аз хазинаи маърифати умумиинсониро ташкил медиҳад. Аз худ қардани донишҳои математикӣ чун қисми таркибии таҷрибаи иҷтимоӣ шартӣ зарурии инкишофи инсон мебошад.

Таълими математика бояд ба ҷараёни азбаркунии донишҳои математикӣ мусоидат кунад. Дар ҷараёни таълими математика бояд аз нав ҳосил қардани донишҳои ба вукӯъ ояд, ки дар раванди фаъолияти амалии инсон гирд омада ва санҷида шудаанд. Таҳассусҳои ҳастанд, ки эҳтиёҷашон ба маълумоти математикӣ хеле зиёданд (физика, химия, техника, информатика, биология, психология, иқтисодиёт, тичорат, молия ва бисёр соҳаҳои дигар), бинобар ин доираи хонандагоне, ки барояшон дурнамои математика воситаи интиҳоби касб мегардад, васеъ мешавад.

Математика (алгебра, геометрия) яке фанҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба шумор меравад, вай ба омӯзиши дигар фанҳои мактабӣ мусоидат мекунад. Инкишофи тафаккури мантиқии талабагон ҳангоми таълими математика барои аз худ намудани фанҳои гуманитарӣ мусоидат менамояд. Маҳорат ва малакаҳои зарурии, ки тавсифи амалӣ доранд, барои тайёрии меҳнатӣ ва касбии хонандагон зарур мебошанд.

Дар талабагон инкишоф ёфтани тасаввуроти дуруст дар бораи табиати математика, моҳият ва пайдоиши абстраксияҳои математикӣ, муносибати байни реалӣ ва идеалӣ, тавсифи инъикоси ҳодиса ва равандро ба воситаи фанни математика ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ онҳо мусоидат мекунад.

Омӯзиши математика аз талабагон ҷидду ҷаҳди фикрронӣ ва боиродагӣ, фаъолияти тасаввуроти оқилонаро талаб менамояд. Математика устуворӣ, мақсаднокӣ, фаъолияти эҷодкорӣ, мустақилӣ, масъулият, меҳнатдустӣ, интизом ва тафаккури танқидиро ташаккул медиҳад.

Вазифаи муҳимтарини курси математикаи мактабӣ, аз ҷумла математикаи синфи 5-ум, инкишоф додани тафаккури мантиқии талабагон мебошад. Он мувофиқати дохилии математикиро ошкор намуда, ҷаҳмиши пурра ва нозукии мулоҳизаҳои математикиро ташаккул медиҳад ва ба дарк кардани шаклҳои геометрӣ ёрӣ мерасонад. Ҳамзамон математика табиати эстетикӣ талабагонро афзун мегардонад. Омӯзиши математикаи синфи 5-ум барои ғанӣ гардонидани тасаввуроти фазоии хонандагон ёрӣ мерасонад ва асоси маърифати технологӣ ҳисоб меёбад.

Инкишофи тасаввуроти дуруст дар бораи табиати математика, моҳият ва пайдоиши абстраксияҳои математикӣ, муносибати байни воқеият ва таҳайюлот, тавсифи инъикоси ҳодиса ва равандро ба воситаи фанни математика ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон мусоидат мекунад.

Дар ҷараёни фаъолияти математикӣ (аз ҷумла, фаъолияти математикии хонандагони синфи 5-ум) ба ҳазинаи усулҳо ва методҳои тафаккури инсон бо тарзи табиӣ, индуксия ва дедуксия, ҷамъбаст ва мушаххасгардонӣ, анализ ва синтез, тасниф ва системабандӣ, абстраксия ва аналогия дохил мегарданд. Математика дар ташаккули алгоритмонӣ мавқеи асосӣ дорад, он маҳорати мувофиқи алгоритми додашуда сохтани алгоритми навро тарбия мекунад, ки унсурҳои асосиаш дар ин зинаи таҳсилот шакл мегиранд ва инкишоф меёбанд.

Дар қатори забони табиӣ дар ҷамбастагӣ истифода бурдани забони математика бо дигар забонҳо имкон медиҳанд, ки дар хонандагон ҷаҳмиши амиқ, сарфакорӣ, нутқи иттилоотӣ инкишоф дода шуда, маҳорати бо воситаҳои забонӣ (рамзӣ, графикӣ ва ғ.) муҳокимаронии дуруст ташаккул дода шавад.

Вазифаи муҳими курси математикаи синфи 5-ум инкишоф додани тафаккури мантиқии хонандагон дурнамо ва асоси маърифати политехникии онҳо мебошад. Шиносоӣ бо таърихи бою рангини математика, бо намоёндагони машҳури бунёди ин фан, таърихи кушодани ихтирооти бузург ҳазинаи маънавии илмӣ таърихии мактабӣро бо мегардонад ва математикаро ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги умумибашарӣ муарриф мекунад.

Тайёрии математикиро дар таҳсилоти шахсияти имрӯза мақсадҳои зерини таълими ин фан дар мактаби миёнаи таҳсилоти умумӣ муайян месозад:

а) аз худ кардани донишҳои мушаххаси математикӣ, ки барои истифода дар фаъолияти амалӣ ва омӯзиши фанҳои бо математика алоқаманд заруранд;

б) ташаккули тафаккур, ки барои фаъолияти ҷамаҷонибаи шахс дар ҷомеа зарур аст;

в) ташаккули тасаввурот дар бораи ғояҳо ва усулҳои математикӣ, шаклҳои ифода ва усули маърифати воқеӣ;

г) ташаккули тасаввурот дар бораи математика ҳамчун яке аз қисматҳои фарҳанги умумибашарӣ, дарки аҳамияти математика барои пешомадҳои ҷомеа.

Математикаи синфи 6 ҷузъи таркибии математикаи умумӣ буда, аз маҷмуи мафҳумҳо, қонунҳо, назарияҳои ҷудогона иборат аст.

Курси математикаи синфи 5-ум хусусиятҳои ба худ хос дошта, масъалаҳоеро ҳаллу ҷавоб мекунад, ки пайдарҳамии ҷараёни таълим дар синфҳои ибтидоӣ ва дурнамои онро бояд таъмин кунанд.

Стандарти мазкур дар асоси як қатор консепсияҳои таълим (принсипҳо) таҳия шудааст: Таълим дар мавридҳои зайл самаранок мегардад:

6. мутобиқати дониш, малакаю маҳорати талабагон ва муносибати онҳо ба стандарти фанни математика;

7. мувофиқати стандарт ба дарҳости ҷомеа ва эҳтиёҷоти шахс;

8. мувофиқати мазмуни маводи таълим ба пешрафти иҷтимоӣ ва илмӣ техникаи ҷомеа ва эҳтиёҷоти шахс;

9. мутобиқати стандарти фанни математика ба стандартҳои мамлакатҳои дигар;

Муҳаккиқ

10. дар раванди таълим талаба меҳвар аст ва мо, омӯзгорон, равандро тарзе ба нақша бигирем, ки талаботи ҳамаи талабагон фаро гирифта шавад;

11. ба талабагон имконият дода шавад, ки дар асоси донишу малакаи мавҷуда донишу малакаи навро соҳиб гарданд;

12. талабагон бо шавқу рағбат ба таълим муносибат менамоянд ва ин маъноӣ онро дорад, ки муҳтавои таълим ва малакаҳои азхудшаванда на танҳо ба ояндаи онҳо таъсир мерасонад, балки ҷавобгӯии талаботи замони муосир аст;

13. барои аз худ кардани маводи нави таълим вақти кофӣ чудо карда шавад;

14. ҳам омӯзгор ва ҳам талаба дар раванди таълим масъуланд;

15. омӯзгорон дар таълим аз восита ва усули гуногуни ҳавасмандгардонӣ истифода баранд;

16. ҳангоми ҳалли масъалаҳо ва тақмили малакаҳо барои талабагон имконияти зиёди ҳамкорӣ кардан муҳайё мегардад;

17. методҳо бо назардошти самаранокии онҳо барои расидан ба мақсадҳои таълим интихоб мешаванд (аз ин рӯ, на ҳамеша методҳои интерактивӣ ба он мувофиқат мекунад!);

18. омӯзгорон мазмуну муҳтавои дарсро вобаста ба қобилияти талабагон мутобиқ месозанд;

19. таълим ба масъалаҳои «Чӣ гуна фикр мекунем?» ва «Дар бораи чӣ фикр мекунем?» равона мегардад;

20. ҳама ба ҷиҳати хуб ва тақмилталаби ғаълияти ҳеш воқеъбинона баҳо медиҳанд;

21. нобарорӣ низ як ҷиҳати таълим аст;

22. таълим ҳамчун раванди беохир доништа мешавад.

Салоҳиятҳои умумитаълимӣи фанни математика (СУФМ) дар синфи 5-умро ба тариқи зайл баён менамоем, ки дар стандарти таҳсилоти математикӣ омадааст.

Рушди босуръати илму техника математикии технология аз инсонӣ имрӯза талаб мекунад, ки ғаълияти маърифатӣ, иҷтимоӣ ва касбияшро ба талаботи замони нав мутобиқ созад. Дар замони имрӯза интиқол додани донишҳои кӯҳна самара намедиҳад. Аз ин лиҳоз таълим бояд малака ва маҳоратҳои дар ҳонанда ташаккул диҳад, ки ӯ тартиби ғаълият, ҷамъоварии маълумоти зарурӣ барои ҳалли масъалаҳои мушаккilonа анҷом дода, муқоиса, таҳлили ақида ва ахбор, арзёбии раванди иҷроии ғаълият, муайян кардани ғалатҳо ва ислоҳи онҳо, ба роҳ мондани муоширати созанда бо иштирокчиёни дигари равандҳои ба нақша гирифта ва татбиқ карда тавонад. Ин талабот моро водор месозад, ки ҳангоми таълими асосҳои бунёдии фан дар ҳонандаҳо на танҳо салоҳиятҳои фанӣ, инчунин салоҳиятҳои дигареро, ки ҳангоми пеш бурдани ғаълияти касбӣ дар оянда дар зиндагӣ ва ғаълиятҳои зарур мешаванд, инкишоф диҳем. Онҳоро салоҳиятҳои умумифанӣ (иҷтимоӣ, метакогнитивӣ, коммуникативӣ) мегӯянд, ки дар баробари салоҳиятҳои (дониш, малака ва маҳорати) фанӣ дар раванди таълим ташаккул дода мешаванд. Аз ин лиҳоз ҳангоми банақшагирии таълим ва арзёбии фанӣ салоҳиятҳои умумитаълимӣи дар стандарти таҳсилоти математикӣ [23] баёншуда бояд ба эътибор гирифта шаванд.

Салоҳиятҳои фанӣ.

Пас аз хатми синфи 5-ум ҳонандагон бояд дорои салоҳиятҳои зерин оид ба азбаркунии элементҳои геометрия бошанд:

- порҷаро тасвир карда, дарозии онро ҷен карда тавонанд;
- воҳидҳои калонтари дарозӣ, масоҳат, ҳаҷм, масса ва вазнро бо воҳиди хурдтари он ифода карда тавонанд;
- аз формулаи роҳи тайкардаи ҷисм истифода бурда, барои муайян кардани суръати ҳаракати ҷисм ё вақти сарфкардаи он формула ҳосил карда тавонанд;
- периметри секунҷа, росткунҷа ва квадратро ёфта тавонанд;
- масоҳати росткунҷа, квадрат, ҳаҷми параллелепипедаи росткунҷа ва кубро ҳисоб карда тавонанд;
- таърифи кунҷҳои кушод, рост, тез ва кунд, ҷенаки кунҷро донанд;
- кунҷи бузургияш маълумро тасвир карда тавонанд;
- бузургии кунҷи тасвирифтаро бо ёрии транспортири муайян намуда тавонанд;
- кунҷи кушод, кунҷи рост, кунҷи тез ва кунҷи кундро тасвир намуда тавонанд;
- биссектрисаи кунҷи додашударо гузаронида тавонанд;
- ҷенакҳои хурди воҳидҳои ба ҷенакҳои калонашон ва баръакс иваз карда тавонанд;

Адабиёт:

8. Азизмамадов А., Саркоров С., Дилёбов Д., Чонмирзоев Э., Муборакшоев К. Таълими алгебра дар синфи 5. – Душанбе: Принт-Хаус, 2007, - 48 с.
9. Барномаи таълими алгебра. Синфҳои 7-11. – Душанбе: Маориф, 2002.
10. Нугмонов М. Дарси математикаи мактабӣ. – Душанбе: Сифат, 2011. - 110 с.
11. Нугмонов М. Дарси муосири математика. – Душанбе: Поликон, 2017. - 293 с.
12. Нугмонов М., Туронов С., Курбонов С. Стандарти таҳсилоти математикӣ. Синфҳои 5-11. – Душанбе: Маориф, 2018. - 110 с.

Калидвожаҳо: математика, таълим, стандарт, фан, геометрӣ, арзёбӣ, салоҳият, сохтор, фаъолият, техника.

Аннотация**ПОЗИЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ В 5 КЛАССЕ**

Важнейшей задачей школьного курса математики, в том числе математики 5 класса, является развитие логического мышления учащихся. Он раскрывает внутреннюю непротиворечивость математики, развивает полное понимание и тонкость математических рассуждений, помогает понимать геометрические фигуры. В то же время математика повышает эстетический характер учащихся. Изучение математики в 5 классе способствует обогащению пространственного воображения учащихся и считается основой технологических знаний. Курс математики 5-го класса имеет свои особенности и решает задачи, которые должны обеспечить последовательность учебного процесса в начальных классах и его перспективность.

Ключевые слова: математика, образование, стандарт, предмет, геометрия, оценка, компетенция, структура, деятельность, техника.

Annotation**POSITION OF A COMPETENCE-RELATED ATTITUDE IN TEACHING MATHEMATICS IN 5TH CLASS**

The most important task of the school course of mathematics, including mathematics of the 5th grade, is the development of students' logical thinking. It reveals the internal consistency of mathematics, develops a complete understanding and subtlety of mathematical reasoning, helps to understand geometric shapes. At the same time, mathematics enhances the aesthetic character of students. The study of mathematics in the 5th grade contributes to the enrichment of students' spatial imagination and is considered the basis of technological knowledge. The 5th grade mathematics course has its own characteristics and solves problems that should ensure the consistency of the educational process in the primary grades and its prospects.

Keywords: mathematics, education, standard, subject, geometry, assessment, competence, structure, activity, technique.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асомуддини Аломуддин, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатикаи ДДОТ ба номи С. Айнии шаҳри Душабе Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: Нугмонов М.

Сведение об авторе: Асомуддин Аломуддин, магистрант 2 курса факультета математики и информатики ДДОТ им. С. Айнии, г. Душабе, Республика Таджикистан.

Научный руководитель: Нугмонов М.

About the author: Asomuddin Alomuddin, second-year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics of DDOT named after S. Ainii, Dushabe, Republic of Tajikistan.

Academic supervisor: Nugmonov M.

Ба чопаш 20.11.2023 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 ¹/₈. Қоғаз офсетӣ.
Ўзъи чопӣ 34. Адади нашр 50 нусха.
Супориши №262.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айни,
ҳиёбони Рӯдакӣ, 121.